

ПРОФ. ІВАН ОГІЄНКО

ПАМ'ЯТКИ

СТАРО-СЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ

X-XI ВІКІВ

**ІСТОРИЧНИЙ, ЛІНГВІСТИЧНИЙ І ПАЛЕОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД З ПОВНОЮ
БІБЛІОГРАФІЄЮ ТА АЛЬБОМ 155 ЗНИМКІВ З ПАМ'ЯТОК З НИРИЛІВ-
СЬКОЮ ТРАНСКРИПЦІЄЮ**

**ВИДАНО ЗА ДОПОМОГОЮ
МІНІСТЕРСТВА В.Р. І П.О.**

**ВАРШАВА
ДРУКАРНЯ СИНОДАЛЬНА, ЗИГМУНТОВСЬКА 18
1929**

СТУДІЇ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ГРАМАТИКИ

ВИДАЮТЬ: ІВАН ОГІЄНКО ТА РОМАН СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ

КНИГА V

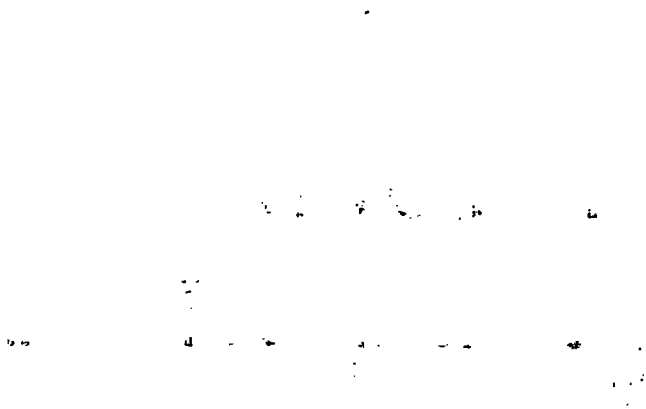
ПРОФ. ІВАН ОГІЄНКО

І С Т О Р І Я
ЦЕРКОВНО-СЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ

ТОМ П'ЯТИЙ

**ВИДАНО ЗА ДОПОМОГОЮ
МІНІСТЕРСТВА В.Р. і П.О.**

ВАРШАВА
ДРУНАРНЯ СИНОДАЛЬНА, ЗИГМУНТОВСЬНА 18
1 9 2 9

ПРОФ. ІВАН ОГІЄНКО

НАЙВАЖЛИВІШІ ПАМ'ЯТКИ ЦЕРКОВНО-СЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ

ЧАСТИНА I:

ПАМ'ЯТКИ СТАРО-СЛОВ'ЯНСЬКІ X—XI ВІКІВ

**ВАРШАВА
ДРУКАРНЯ СИНОДАЛЬНА, ЗИГМУНТОВСЬКА 13
1 9 2 9**

ВСТУП.

НАЙДАВНІШІ ПАМ'ЯТКИ СТАРО-СЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ.

Росповідаючи про найдавніші пам'ятки старослов'янської мови, насамперед треба підкреслити, що, на жаль, самих оригіналів перекладів Костянтина та Мефодія зовсім не маємо,—їх знищив час або релігійна боротьба; не збереглося — чи може не розшукано ще — й оригіналів праці учнів св. братів. Звичайно, пошукування нових давніх пам'яток ще цілком можливі, на що нам вказує хоча б історія відкриття напису царя Самуїла 993 року.

Пам'ятки старослов'янської мови дійшли до нас в двох азбуках,—це пам'ятки глаголицькі та кирилівські; коли ж прийняти на увагу й Фрейзингенські Уривки, то треба визнати, що вдавнину були слов'янські пам'ятки, писані й латинкою. Ось тому старослов'янські пам'ятки можна поділити на три групи,—писані глаголицею, кирилицею та латинкою.

Значна більшість найдавніших слов'янських пам'яток не датована, цеб-то на них не зазначено ані року їх написання, ані місця, де вони повстали; трапилося це тому, що ці пам'ятки не дійшли до нас в цілості,—це часто лише уривки, часом дуже мізерні, з колишніх великих книжок, які може й мали в кінці т. зв. книжковий літопис, де була зазначена історія повстання теї чи іншої книжки. Як відомо,

початок і кінець в книжці нищатья («зачитуються») в першу чергу, і тому наші найдавніші пам'ятки дійшли без них. А це спричинилося до того, що про час та місце повстання найдавніших слов'янських пам'яток між ученими звичайно нема єдності, — виставлено тут силу найрізніщих гіпотез, часто одна одній зовсім протилежних. Датувати пам'ятку (цеб-то встановляти час та місце написання її) доводиться більше на основі аналізу палеографічного, почасти язикового та правописного, а це звичайно не дає висновків зовсім міцних та остаточних. Скажемо, найдокладніший палеографічний аналіз все таки часом може не дати правдивої відповіді, а то тому, що писар, напр. XI-го віку, міг походити з правописної й палеографічної школи X-го віку, міг міцно триматися і в глибокій старості тих своїх звичок писання, яких набув собі замолоду; нарешті, навіть молодий писар міг списувати з старішого оригіналу й дуже пильно його наслідувати. Усе це веде до того, що найліпший палеографічний аналіз може відійти від правди на якихсь 50—80 літ, а то й на ціле століття.

Місце написання пам'ятки так само не легко зазначити, як і рік його. Визначення місця звичайно робиться аналізом словарного складу та аналізом граматичним, але й такий аналіз не дає тривких висновків, бо часто оригінали, що повставали в одній місцевості, переписуються на іншій землі, і кожний писар, як не пильнував він копіювати оригінал, — слово в слово та букву в букву, вносив проте й своїх місцевих ознак до правопису та граматики оригіналу. При таких переписуваннях менше змінювався словарний склад, а тому він — надзвичайно важлива ознака для встановлення давності оригіналу; часом буває, що пам'ятка, скажемо XIV-го віку, має словарний склад давніший, як у пам'ятці, переписаній в XI-м віці; це бачимо на прикладі хоча б Никольської Євангелії XIV-го віку¹; цеб-то, при наших працях над старо-слов'янськими пам'ятками повинно добре розрізняти оригінали від їхніх списків. Звичайно, усе це

¹ С. Кульбакинь, „Извѣстія“, 1901 р. т. IV кн. 4, ст. 133.

дуже утруднює нам діалектичний розподіл найдавніших пам'яток старо-слов'янської мови.

Остаточно не вирішено ще в нашій науці, які саме пам'ятки рахувати за пам'ятки старо-слов'янської мови. Пам'яток з чистою старо-слов'янською мовою, цеб-то мовою Костянтина й Мефодія, зовсім нема, бо кожна пам'ятка має ту чи іншу кількість місцевих діалектичних ознак. Пам'ятки X—XI віків, що дійшли до нас, переписували писарі з найрізніших місцевостей, і постійно вносили до них ті або інші живі ознаки своєї власної мови. Тому ці пам'ятки ділимо на т. зв. Ізводи чи рецензії,—маємо Ізвод болгарський, сербський, хорватський, словінський, чеський, моравський, київський і новгородський. Викинувши з пам'ятки місцеві ознаки, маємо «чисту» старо-слов'янську мову первісного оригіналу. Ці місцеві ознаки входять до пам'ятки в більшій чи меншій мірі, в залежності від чого їх рахують пам'ятками старо-слов'янської або місцевої мови, але звичайно такий розподіл—чисто суб'єктивний, тривкого методу тут не встановлено; скажемо, багатенько з поміж кирилівських пам'яток східно-слов'янських рецензій XI-го віку можна б уважати за добрі джерела до вивчення старо-слов'янської мови, хоч звичайно цього в нашій науці вперто не робиться.

Один з найліпших дослідників церковно-слов'янської мови та її пам'яток, академик Ягіч ось так пише про цю справу: „Почти у каждого изъ древнѣйшихъ памятниковъ церковно-славянскаго языка есть свои особенности, видоизмѣненія и отступленія отъ того нормальнаго типа языка, который наукой получается какъ теоретическій выводъ изъ сравненія многихъ текстовъ“¹.

Ніяких оригіналів Кирила чи Мефодія або їхніх учнів, як казав я, до нашого часу не дійшло, мало надії й на те, щоби їх коли-небудь знайшли; інакше кажучи: старо-слов'янської мови IX-го віку, цеб-то мови Костянтина та Мефодія, з пам'яток не знаємо,—знаємо її тільки з тих писань, які дійшли до нашого

¹ Маріинское Четвероевангеліе, 1883 р., ст. 423.

часу,—з кінця X-го віку. Правда, маємо такі старі євангельські тексти, як, скажемо, Зографська Євангелія, але думати, що текст цієї Євангелії, то автентичний текст кирило-мефодіївський, підстав нема.

Вдавнину не було якогось сталого методу праці писарів богослужбових книжок, не було в цій справі й якогось провідного наказу вищої церковної влади,—кожний писар списував по своєму, кожний до цієї праці вносив свою уподобу. Давнина наша ніколи не знала погляду про недоторканність оригіналу та про святість навіть окремої букви, — ці погляди прийшли значно пізніше; з давніх часів не можна вказати, напр., навіть двох євангельських текстів, щоби вони були зовсім однаковими; навпаки, часто писар постільки вільно ставився до свого оригіналу, що його можна б назвати автором пам'ятки. А через це, звичайно, ми не можемо твердити, що наші списки к. X—XI віку близько передають старі кирило-мефодіївські оригінали. Добрий дослідник старо-слов'янських пам'яток, проф. В. Н. Щепкин так пише про ці різні ставлення до своєї праці давніх писарів: „Писець Зографського Євангелія очень дорожилъ тщательной передачей оригинала и прекрасно справлялся съ этой работой; справщикъ (не послѣдній писець) Остромирова Євангелія видѣлъ въ своемъ оригиналѣ только сырой материалъ, подлежащій послѣдовательной обработкѣ въ одномъ направленіи (цеб-то: „въ тщательномъ удаленіи діалектическихъ особенностей глаголическаго—македонскаго—нарѣчія, при чемъ эта работа производилась не на основаніи какой-либо литературной теоріи, а явно на основаніи какого-то живого говора“, ст. VII), признаваемомъ единственно-вѣрнымъ, такъ сказать классическимъ; писець Саввиной Книги не обладалъ литературными идеями, дающими тотъ или другой взглядъ на оригиналъ, не задавался совершенно вопросами языка, былъ лишенъ начитанности, но взамѣнъ того онъ смѣлѣе слѣдовалъ своему непосредственному чутью языка и съ удачей выражалъ фонетику своего родного говора. Писцы Марлинскаго и Ассеманова Євангелія имѣють мало инициативы и еще менѣе — руководящихъ идей: ихъ ра-

бота обнаруживаетъ неравномѣрное смѣшеніе особенностей живого выговора съ графическими традиціями, уже очень часто понимаемыми неясно. При этомъ во всѣхъ спискахъ мы наблюдаемъ предѣлы, положенные силамъ и вниманію отдѣльнаго лица: писецъ Зогр. не въ силахъ скрыть совершенно своего собственного говора, подъ рукою справщика Остр. и писца Савв. изрѣдка проглядываютъ черты удаляемаго ими стараго¹.

Що до мови давніх пам'яток к. X — XI віку, то їхня т. зв. старо-слов'янська мова не має якоїсь єдності,—кожна пам'ятка має свої властиві особливості в мові, в кожній з них пробиваються в тій чи іншій мірі діалектичні особливості чи то оригіналу, чи то писаря, чи то того й другого разом; от через це всі давні пам'ятки навіть в такій рясі, як уживання т. зв. ірраціональних звуків *ъ*, *ь* проявляють велику рїжнорідність.

Не забудьмо ще й того, що якогось сталого одноманітного правопису слов'янська давнина ніколи не знала,—кожний писар мав свою власну систему, а тому всі давні старо-слов'янські пам'ятки мають найрїжніщі відміни й правописні, а це, звичайно, дуже утруднює нам аналіз правдивої вимови, що ховається за цим рїжноманітним правописом. Додаймо до цього ще й те, що при переписуванні писар звичайно зберігав і правопис оригіналу, зберігав часом свідомо, часом мимо волі своєї; переплутання правописів оригіналу та свого власного (писаря),—це характерна риса всіх давніх старо-слов'янських пам'яток.

Кожна давня старо-слов'янська пам'ятка звичайно має якусь утерту свою назву, не завше влучну. Назви пам'яткам даються по зовсім випадкових ознаках; так, назви повстали: 1. від назви маснатирия, в яким пам'ятку знайдено, напр.: Зографська Євангелія, Маріїнська Євангелія, Супрасльський Рукопис, Хиландарські Листки; 2. від назви міста, де пам'ятку знайдено: Охридська Євангелія, Слуцький Псавтир; 3. від

¹ Розсужденіе о языкѣ Саввиной Книги, „Сборникъ“ т. 67, Спб. 1901 р., передмови ст. VIII—IX.

назви місцевости взагалі, де рукопис знайдено: Синайський Псавтир, Синайський Требник, Македонський Листок; 4. від прізвища особи, що знайшла пам'ятку: Євангелія Ассеманієва; 5. від міста теперішнього збереження: Київські Глаголицькі Уривки, Пражські Листки; 6. від власника пам'ятки: Клоців Збірник, Листки Ундольського; 7. від назви писаря пам'ятки: Савина Книга, і 8. від назви особи, якій написано пам'ятку: Остромирова Євангелія, Збірник Святослава і т. п.

Що ж то за мова, яку донесли нам найдавніші пам'ятки старо-слов'янські? Чи тут мова одноцільна, з однаковими фонетичними й морфологічними рисами? Відповідь на ці питання дається в IV томі цієї праці, тут підкреслюю тільки головніше. Дуже довгий час учені під словом „старо-слов'янська мова“ розуміли різні поняття, а часом не маємо на це однакового погляду ще й тепер. В теперішній час більша частина вчених під терміном „старо-слов'янська мова“ розуміє ту живу мову, якою говорили Костянтин і Мефодій і на яку вони зробили свої переклади св. Письма та богослужбових книг, цеб-то під „старо-слов'янською“ мовою розуміють солунську говірку південно-македонського наріччя болгарської мови половини IX-го століття, яка й стала літературною й церковною мовою усіх слов'янських народів. Але ані одної кирило-мефодіївської пам'ятки в оригіналі не дійшло, цеб-то—т. зв. старо-слов'янської мови з оригінальних пам'яток ми не знаємо; усі найстаріші пам'ятки, які знаємо, то пам'ятки пізнішого часу, десь з кінця X-го століття зачинаючи, і вони дають змогу лише до певного ступіня судити про старо-слов'янську мову. Усі т. зв. старо-слов'янські пам'ятки—це вже пізніші відписи, в яких немало маємо й місцевих діалектичних ознак. Ось через усе це само собою повстає важливе питання про якусь певну класифікацію тих пам'яток, які дійшли до нашого часу.

При класифікації пам'яток найважливішим питанням являється відшукання того критерія, на основі

якого можна поділити їх на певні групи¹. Найпростішим критерієм єсть азбука, якою писано пам'ятку, а тому більшість учених звичайно й ділить усі найстаріші пам'ятки на глаголицькі й кирилівські (але єсть ще й писані латинкою). Пробували були такому поділові надати й хронологічний характер, рахуючи пам'ятки глаголицькі за старші від кирилівських; до певної міри це так і єсть, але з застереженням: словарний склад та морфологічні особливості глаголицьких пам'яток дійсно старіші, але цього вже не можна сказати про фонетику їх: фонетичні особливості в кирилівських пам'ятках часом старіші, як в пам'ятках глаголицьких².

Корисним було б розподілити пам'ятки, взявши за критерій час їх написання, щоб-то дати класифікацію хронологічну; на жаль тільки таке завдання все буде суб'єктивним, бо майже всі ці пам'ятки недатовані. Можна б поділити пам'ятки по змістові їх, але такий поділ для вивчення мови нічого не дасть. До певної міри ми можемо відбудувати той оригінал, з якого списано нашу пам'ятку, і можна б робити класифікацію пам'яток вже по цих оригіналах,—але й тут ми змушені були б опіратися на виразно суб'єктивні міркування, а сам поділ такий мало поміг би нам для ліпшого вивчення пам'яток.

Найціннішим поділом тих пам'яток, що дійшли до нас, вважаю поділ діалектичний, щоб-то такий, в яким за критерій поділу беремо батьківщину останнього писаря пам'ятки. Як я вже вище розповідав, кожний писар вносив до своєї праці більше чи менше й ознак своєї рідної живої мови. Ці ознаки для

¹ Історію цього питання подає *С. М. Кульбакін* в статті: „Du classement des textes vieux-slaves“, див. „Revue des études slaves“, Париж, 1922 р., т. II ст. 175 — 205. Про класифікацію див. ще *Б. Цоневъ*: Класификация на българскитѣ книжовни паметници отъ най-старо врѣме до края на XVI вѣкъ, „Годишникъ на Софійския Университетъ“ 1905 р. кн. I ст. 39 — 67; рец. *Г. А. Ильинського* в „Визант. Врем.“ т. XIII ст. 641—642. Те саме див. в новішій праці *Б. Цонева*: „История на българский езикъ“, 1919 р., ст. 138—158.

² Докладніше про це розповідаю в IV томі цієї праці.

нас надзвичайно важливі, бо вони дають доброго ключа до зрозуміння не тільки самої пам'ятки, але й того, що звемо старо-слов'янською мовою: викинувши ці місцеві ознаки, перед нами лишається чиста справді вже старо-слов'янська основа пам'ятки. Звичайно, і при таким поділі частенько маємо досить плутанини, а то з теї причини, що часом писарі виявили себе малопомітно.

Рахуючи за старо-слов'янську мову мову оригіналів Костянтина й Мефодія, ми тим самим змушені дивитися на мову найстаріших пам'яток, які дійшли до нас, лише як на певні рецензії; при такій класифікації пам'ятки болгарської рецензії будуть найближчими до тієї мови, яку звемо старо-слов'янською і яка нам з пам'яток-оригіналів не відома. Взагалі, ті пам'ятки, що повстають на території, найближчій до Солуня, мають найбільше ознак старо-слов'янської мови, і навпаки, — в пам'ятках найдальших, напр. східно-слов'янських, цих ознак вже менше. Через те, що пам'ятки болгарської рецензії найближчі до т. зв. старо-слов'янської мови, звичайно вирази „старо-слов'янський“ і „старо-болгарський“ уживають один замість одного, бо вони до певної міри справді однакові. Група пам'яток старо-болгарська найбільша, і її можна б поділити ще далі по язових ознаках, беручи за критерій головніщі фонетичні явища, напр. уживання звуків *ъ, ъ, ж, ѡ, ѣ, шт, жд, гт, ц, л* епентетичне і друг.

Підкреслюю, що коли ми класифікуємо пам'ятки на підставі їхніх діалектичних ознак, то за ознаки теї чи іншої рецензії беремо не тільки риси, що лише їй самій належать (головні ознаки), але й ті її риси, які знають й інші рецензії (другорядні ознаки); таким чином, напр., для чеської рецензії ознаками будуть не тільки *ц* та *з* замість *шт, жд*, або *дл* зам. *л*, але й *оу* зам. *ж*, *шч* зам. *шт* і др. Справді, за ознаки теї чи іншої говірки треба рахувати не тільки те, що виключно їй належить (це головні ознаки), але й усе те, що вона так само постійно вживає, хоч ці останні ознаки можуть знаходитися і в інших говірках (другорядні ознаки). Звичайно, цього саме

методу тримався я й при вирахованні діалектичних ознак східно-слов'янських пам'яток.

Давніх глаголицьких пам'яток старо-слов'янської мови збереглося до нашого часу не мало, але не треба думати, ніби всі вони писані чистою старо-слов'янською мовою, — це звичайно т. зв. ізводи, цеб-то з домішкою тих або інших місцевих ознак; навіть найстаріша з глаголицьких пам'яток, Київські Глаголицькі Листки, має в собі виразні діалектичні ознаки.

Великою вадою глаголицьких пам'яток треба вважати те, що всі вони недатовані; дійсно, ані одна з цих пам'яток не має написаної дати, а тому вік пам'яток доводиться означувати аналізом палеографічним та лінгвістичним, а це звичайно не дає потрібної вірності. Цєю ознакою глаголицьких пам'яток і пояснюється така велика розбіжність думок про них в науці, така велика кількість гіпотез про них, гіпотез, часто протилежних одна одній. А в гарячій дискусії про давність глаголиці ця недатованість пам'яток постійно була і тепер єсть великою перешкодою для остаточного вирішення справи.

Аналіз глаголицьких пам'яток показує, що в більшості їхня мова — то найдавніший тип старо-слов'янської мови (але не в фонетиці), а їхній текст — то найдавніший тип перекладу, може й справді ще в своїй більшості — кирило-мефодіївський.

Кидається в вічі, що всі глаголицькі пам'ятки невеликого розміру, — в малу чвірку, або навіть в вісімку; грецька палеографія твердить, що це ознака давности цих пам'яток. Більшість глаголицьких пам'яток походить з Болгарії, особливо з Македонії; пам'яток глаголицьких західно-слов'янських небагато, а східно-слов'янських зовсім нема.

Головно на основі палеографічної, але беручи на увагу й язикові данні, В. Ягіч в своїй праці: „Глаголическое письмо“ 1911 р. ось так класифікує глаголицькі пам'ятки: А. Найдавніще не зовсім кругле письмо (в границях моравсько-паннонських і в сусідніх коло них землях), сюди належать: Київські Гла-

голицькі Листки та Празьські Уривки. В. Переходовий вуглувато-круглий тип глаголицького письма: Клоців Збірник. С. Зовсім кругле письмо глаголиці (походження з Македонії й сусідніх земель): Євангелія Ассеманова, Зографська, Марлінська, Македонський Листок, Перша сторінка Київських Глаголицьких Листків. D. Давнє не зовсім кругле письмо глаголиці (македонсько-болгарського походження): Синайські Псальтир і Требник, Охридська Євангелія, Вставні листи Зографської Євангелії, *Abecedarium Bulgaricum*.

Добрий альбом знімків з глаголицьких пам'яток дав *Н. Каринський* в 1908 р.: „Образцы глаголицы“; тут 25 автотипичних знімків, з кирилівською транскрипцією текстів, з рукописних і друкованих пам'яток X—XVIII-го віків; рец. К(арського) в „РФВ“ LX. 231—232, А. Соболевського в „ЖМНПр“ 1908 р. XIV. 428—429. Дуже багато глаголицьких знімків і в цінній праці *Ягіча*: Глаголическое письмо, див. „Енциклопедія Славянської Филології“, вип. 3, Спб. 1911 р.; в додатку до цієї праці дано 36 таблиц знімків з 75 глаголицьких пам'яток X—XVIII віків, з кирилівською транскрипцією їх; в цій же праці Ягіч зазначає, де саме видрукувано знімки з цієї чи іншої глаголицької пам'ятки. Цінний загальний огляд глаголицьких пам'яток дає *И. И. Срезневский*: Древніе глаголическіе памятники сравнительно съ памятниками кириллицы, Спб. 1866 р. VIII + 298 ст., до того друкувалися в „Извѣстіяхъ Археологическаго Общества“ т. т. III—IV та в „Запискахъ“ Академії т. IV. Короткий перегляд глаголицьких пам'яток подає Fr. Pastrnek: Památky hláholského písemnictví, „Čas. Mat. Mor.“ 1893 р. т. XVII ст. 93—100.

В 1903 р. засновано на острові Krk (Veglia) „Давньослов'янську Академію“—*Palaeoslavica Academia Veglensis* — для вивчення й видання глаголицьких пам'яток; найбільше працює в ній о. Й. Вайс.

Давніших кирилівських пам'яток з X—XI віку знаємо тепер значно більше, як глаголицьких. Правда, серед них багато дрібних уривків та окремих лист-

ків. Такий стан кирилівської письменности, яко джерела для вивчення старо-слов'янської мови, був би зовсім не лихим, колиб ці пам'ятки були писані дійсно чистою старо-слов'янською мовою; але справа в тім, що значна більшість кирилівських пам'яток мають мову східно-слов'янської рецензії, київської або новгородської, і місцеві елементи часто так сильно означені в них, що таку кирилівську пам'ятку звичайно не рахують пам'яткою старо-слов'янської мови. Як ми бачили, пам'яток зовсім чистої старо-слов'янської мови взагалі нема й глаголицьких, бо кожна з них має в тій чи іншій кількості місцеві ознаки. Але вже з першої половини XIX-го віку міцно встановилося в нашій науці певне суб'єктивне відношення до пам'яток слов'янських, — коли вона глаголицька, то її охоче рахують за джерело до вивчення старо-слов'янської мови навіть тоді, як що вона має ясно означені провінціалізми; навпаки, до пам'яток кирилівських серед західних учених увесь час помічається суб'єктивне підозріле відношення, як до пам'яток вже тим самим другорядних. Серед учених, переважно західних, встановився певний спис так би мовити „каноничних“ книг старо-слов'янських, і до цього „канону“ рукописи кирилівські XI-го віку допускаються з великою неохотою та з різними застереженнями. Такий методологічний засіб уважаю невідповідним що до дійсного стану мови кирилівських пам'яток; питання про старо-слов'янський „канон“ мусимо переглянути і мусимо більше кирилівських пам'яток притягнути для вивчення старо-слов'янської мови, бо ж в них, поза невеликим місцевим наслоєнням, звичайно проглядає чиста старо-слов'янська основа.

Велика цінність кирилівських пам'яток полягає в тому, що серед них маємо вже й датовані, чого зовсім нема серед давніх глаголицьких; в цім відношенні напис царя Самуїла 993 р., Євангелії Остромирова 1056 р. та Архангельська 1092 р., а також Збірники царя Святослава 1073 і 1076 р. мають величезну вагу. Де-кільки з кирилівських пам'яток, напр. Супрасльський Рукопис, дуже великих розмірів і найрізнішого змісту, а це так само збільшує їх цінність. Уже са-

ним зовнішнім виглядом кирилівські пам'ятки відрізняються від глаголицьких,—глаголицькі звичайно розміром малої чвірки, тоді як кирилівські — малий або великий аркуш.

Загальний огляд усіх кирилівських пам'яток, а також передруки їх чи цілих, чи уривків з них, дав відомий словіст Ізмаїл Іванович *Срезневський* в своїх працях: 1. Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ, див. „Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности“ том 1, 12, 15, 20 і 22, те саме і в „Запискахъ“ Академії томи 1, 6, 7, 9, 11, 20, 22, 24, 28, 34 і 39; те саме й окремо, Спб. 1867—1881; 2. Древніе славянскіе памятники юсоваго письма, „Сборникъ“ 1868 р. т. 3 ст. 188+416+24. Треба тільки не забувати, що метод видання пам'яток, якого вживав Срезневський, тепер уже зовсім застарів; крім цього, в усіх виданнях Срезневського, як показали пізніші видання, чимало помилок.

Багато знімків з кирилівських пам'яток дає *П. А. Лавровъ*: Палеографическое обозрѣніе кирилловскаго письма, Спб. 1915 р., див. „Энциклопедія Славянской Филологіи“ вип. 4-й; тут пам'ятки тільки болгарські та сербські з X—XVIII віків, 343 знімки; до книги додано цінний „Альбомъ снимковъ съ югославянскихъ рукописей болгарскаго и сербскаго письма“, 1917 р., 97 знімків. Добрий альбом східно-слов'янських пам'яток XI—XII віків дав *Н. М. Каринскій* в своїй праці: „Образцы письма древнейшего периода истории русской книги“, Спб. 1925 р., тут 68 фототипичних знімків на 29 таблицях.

Добре знання старо-слов'янської мови можливе тільки по студіях над самими пам'ятками,—лише праця над пам'ятками дає повну глибину нашому знанню цієї мови, чого ніколи не дають самі граматики старо-слов'янської мови. Ось тому, щоби полегчити працю над окремими пам'ятками, в своїм огляді старо-слов'янських пам'яток скрізь подаю й докладну літературу про них.

В цьому томі подаю огляд старо-слов'янських пам'яток Х—ХІ віку¹. В науці нашій втерлася вже думка, що „съ концомъ ХІ вѣка прекращается разрядъ памятниковъ старославянскаго языка“, що „памятниковъ, которые мы могли бы назвать старославянскими, позднѣе ХІ вѣка мы не знаемъ“², але думка така відповідає правді лише до певної міри; дійсно, елементи живої мови з ХІІ в. вриваються до слов'янської церковної й літературної мов вже досить сильно, проте ж основа цієї мови залишається таки старо-слов'янською; а викинувши з пам'ятки, скажемо ХІІ в., елементи її живої мови, позостає—як показав це Н. Дурново — чиста старо-слов'янська основа³. А коли візьмемо, наприклад, лексику, то вона ще довгі віки позостається старо-слов'янською, і, як казав я вище, часом в пізніших пам'ятках вона буває ціннішою, ніж в пам'ятках давніших. От через це при вивченні старо-слов'янської мови не треба обмежуватися тільки нашим традиційним „каноном“ старо-слов'янських пам'яток, бо він занадто обмежений та тісний.

Більшість старо-слов'янських пам'яток мають вже добрі видання⁴. Але ніяке друкарське видання при наукових працях не замінить рукописного оригіналу пам'ятки; річ у тім, що старо-слов'янські пам'ятки постійно мають найрізніщі надрядкові значки, яких звичайним друком передати нема змоги, а між тим значки ці мають не мале значіння не тільки палеографічне, але часом і лінгвістичне. Крім цього, нема ані одного видання, зробленого хоч би найліпшим ученим, в яким не можна було б знайти тих чи інших помилок в порівнянні з оригіналом; найпильніша ко-

¹ В частині 2-й цього тому подам важніші пам'ятки церковно-слов'янської мови ХІІ—ХVІІІ віків.

² В. Н. Щепкинъ: Разсужденіе о языкѣ Саввиной Книги, Сиб. 1901 р. ст. ХІІ і ХІ.

³ Н. Н. Дурново: Русские рукописи ХІ и ХІІ вв., как памятники старославянскаго языка, „Јужнословенски Филолог“ 1924 р. кн. ІV ст. 72—94, 1925—1926 р. кн. V ст. 93—117, Београд.

⁴ Методологічні вказівки про найліпше видання пам'яток подаю далі, в огляді Хрестоматій церковно-слов'янської мови.

ректа не забезпечить від цього, і це тоді, коли в таких пам'ятках часом кожна буква має певне значіння. Ось тому в останній час іде рух за найточніші фотографічні видання,—тільки вони могли б замінити оригінал, та й то лише до певної міри; кажу до певної міри, бо, напр., в фотолітографічних виданнях (напр. Євангелії Маріїнської чи Збірника кн. Святослава 1073 р.) трапляються помилки, бо нефахові робітники часом самі „підправляють“ кліша. Найкращі видання—фотографічні, і напевне, недовго вже лишилося чекати, коли всі найважливіші пам'ятки матимемо в найліпших фотографічних виданнях, а при їх транскрипції друком матимемо й грецький чи латинський їх оригінал, коли це пам'ятка перекладна. Фотографічне видання замінить оригінал, але замінить його знову таки лише до певної міри: звичайна фотографія не передає кольору чорнила, а тим самим не дасть змоги, напр., розпізнати, де в оригіналі пізніша поправка. З цієї причини, напр., писати про мову Збірника 1076 р. з фотографічних знімків було б неможливим. Не передасть фотографія оригіналу й тоді, коли щось написано по підчищеному (пор. « коньць на л. 11 в Остромировій Євангелії).

ЧАСТИНА ПЕРША:

Огляд пам'яток X—XI-го віків.

А. СТАРО-СЛОВ'ЯНСЬКА МОВА ПІВДЕННО-СЛОВ'ЯНСЬКОЇ РЕЦЕНЗІЇ.

І. Старо-слов'янська мова болгарської рецензії.

1. Зографська Євангелія.

ЗЄ має свою назву від болгарського монастиря Зограф (цеб-то мальовничий), заснованого на Афоні ще в IX віці; десь ще в XIV віці Євангелю цю принесено з Болгарії до Зографського монастиря, і вона тут зберігалася аж до 1860-го року, в останній час прикована на ланцюг. Першим звернув увагу на цю дуже цінну пам'ятку австрійський консул в Царгороді Антон Миханович, який під час свого побуту на Афоні бачив її. Про цю пам'ятку Миханович повідомив Григоровича, що тоді якраз подорожував по Європейській Турції, і той оглянув ЗЄ, а потім коротко згадав про неї в своїм творі: „Очеркъ научнаго путешествія“. В 1857 р. прибув до Афону російський археолог П. Севастьянов і сфотографував цілу ЗЄ (трохи зменшеного розміру, в деяких місцях підправлено), і це фотографічне видання подарував цареві Олександрові.

дру ІІ, який зацікавився пам'яткою; тепер цей альбом Севастьянова зберігається в Публичній Бібліотеці в Петрограді. А в 1860 р. Зографський монастир, на клопотання цього ж П. Севастьянова, подарував свою коштовну Євангелію російському цареві Олександрові ІІ, про що розповідає нам ось цей напис на доданій до пам'ятки картці: „Сле глаголическое Евангеліе Аеоно-Зографская славеноболгарская общежительная обитель вручила дѣйствительному статскому совѣтнику Петру Севастьянову поднести въ даръ Его Императорскому Величеству самодержцу Россіи отъ лица всего братства. Сентябрь 8 дня 1860° года. Настоятель Архимандритъ Анеимъ съ братією“. Імператор Олександр ІІ передав ЗЄ до Петроградської Публичної Бібліотеки, і з того часу пам'ятка стала приступною для наукових дослідів.

ЗЄ—це Євангелія тетр, цеб-то четверо-євангелія, а не апракос. Рукопис має 304 листи, з них л.л. 2—288б займає Євангелія, писана глаголицею, а на кінцевих 16 листах—л.л. 289 -- 304 — уміщено Синаксарчи Коліндар (покажчик євангельських читань), писаний кирилицею. Сама глаголицька Євангелія складається з двох частин: старша на л.л. 2 — 40б і 58 — 288б; з Євангелії дуже рано пропала частина і ще вдавнину замінена новішою, молодшою, це л.л. 41—57 (цеб-то Матв. 16²⁰—24²⁰). Старша частина писана на тонкому пергамені, а молодша на іншому, грубішому. Письмо старшої частини зовсім кругле, македонське, букви не на лінії, а вісять під нею; багато буков мають давню глаголицьку форму, напр. *м*, *л*, *оу*, *з*; букви *т* і *ш* менші за другі; письмо молодших вставних листів—їх звичайно відносять на XII-й вік — не зовсім кругле, знати вже вуглуватість. Розмір рукопису—мала чвірка. Не має початку й деяких карток в середині. В багатьох місцях Євангелії єсть кирилівські приписки, коліндарні вказівки для євангельських читань. Писали ЗЄ чотири руки—дві глаголицькі й дві кирилівські, а саме: 1-й писар написав цілу глаголицьку пам'ятку; 2-й дописав загублені л.л. 41—57; 3-й писар написав кирилицею, середньоболгарським правописом Синаксар; можливо, що цей саме писар зо-

ставив про себе напис на л. 288б: *Івань грѣшныи не-рен прѣкѣлѣжи тетр...*; нарешті, 4-й писар поробив кирилівські коліндарні примітки про читання Євангелії в різних місцях пам'ятки.

Повстала ЗЄ десь в Болгарії, а саме—в Македонії; як твердить Ягіч на основі досліду мови—повстала на землі, близькій до сербської; писав Євангелію болгарин. Проф. Б. Цонев на основі асиміляції дальшому складові редукованих звуків *ъ, ъ* в ЗЄ (пор. *дѣка-дѣкѣ, зѣла-зѣлѣ, кѣнѣ-кѣнѣ* і т. п.), подібне до чого явище знаходить він і тепер в живій болгарській мові, твердить, що ЗЄ повстала десь на землі рупсько-родопського говору (ст. 167).

Ягіч вважає цю Євангелію за пам'ятку кінця X-го чи початку XI-го віку, і ця дата закріпилася в науковій літературі, хоч Ламанський і Грунський відносять її на кінець XI-го віку (о. Амфилохій рахував цю пам'ятку дуже давньою, і відносив її навіть на IX—X вік). Молодша частина Євангелії, цеб-то листи 41—57, походять з XII-го віку, а кирилівський Синаксар на кінці—XII в., або скоріше поч. XIII-го.

Мова ЗЄ надзвичайно цінна для вивчення старослов'янської мови, особливо своїм дуже правильним уживанням звуків *ъ* та *ь*; через це акад. Ягіч дуже високо ставить цю пам'ятку: „Между всѣми до сихъ порѣ извѣстными памятниками первое мѣсто занимаетъ Зографское Евангеліе, подходя лучше всѣхъ къ идеальному церковнославянскому или старославянскому языку“; мова цієї пам'ятки — „вѣрнѣйшее зеркало старо-славянскаго языка“¹. Свого часу на мову цієї Євангелії накинувся був Архим. Леонид, називаючи її хорватською, а не церковно-слов'янською, але безпідставно. По Київських Глаголицьких Листках ЗЄ

¹ Маріинское Четвероевангеліе, 1883 р. ст. 423. Проф. Н. К. Грунський не зовсім погоджується з таким твердженням: „Само утвердившееся положеніе, что З.Е. является «вѣрнѣйшимъ зеркаломъ старо-славянскаго языка», въ сущности есть результатъ прежде всего преувеличенной оцѣнки правильности употребленія *ъ* и *ь* въ З.Е.“, див. „Сборникъ“ т. 83 ст. 18, 1907 р.

рахується тепер найціннішою пам'яткою старо-слов'янської мови.

Головніці фонетичні ознаки ЗЄ такі: 1. Слабі **з**, **ь** часто зникають: **много**, **кто**, **что** і т. п. 2. Сильні **з**, **ь** часом вокалізуються на **о**, **е**, але рідко: **шедз**, **бѣсенз**, **любокь** і т. п. 3. Слабі **з**, **ь** уподібнюються дальшому складу (закон Ягіча), напр.: **кзрати**, **кздока**, **тзма**, **зъмѣ**, **дѣкѣ** і т. п.; правда, не бракує й винятків з цього закону. 4. Носові звуки вживаються правильно, але єсть декільки випадків і поплутання носових та заміни їх на чисті, напр.: **градочшту** (зам. **граджшту**) і т. п. 5. Знаходимо тут ще третій носовий звук, що зазначається особливим значком: **Є** з вузличком ліворуч; значка цього уживається тільки для зазначення кінцевого **зи** в **N¹** діеприкметника теперішнього часу, напр.: **єзи**, **градєи**. *С. М. Кульбакин¹* пише про цю літеру: „Быть можегъ не была бы очень смѣлой мысль, что **зЄ** обозначало **зи**, получившее подъ вліяніемъ иныхъ формъ носовой характеръ“. 6. Вживаються **ь** (Єв. Марка й Луки) та **и** (Єв. Матвія й Іоана): **знаменьє**, **зданіє** і т. п. 7. За малими виключеннями, **л** епентетичне єсть скрізь. 8. **Sk** перед **к**, и дає **ц**, рідко буває **ст**. 9. Молодша частина ЗЄ знає **dz** (**с**), а старша змінила його на **з**. 10. Тут вживається тільки **шт** (**щ** нема).

Література. *II. Шафарикъ*: Взглядъ на древность и судьбу глагольской письменности, „ЖМНПр“, 87 ч. 1855 р. ст. 41—42. — *И. И. Срезневскій*: Изслѣдованія и замѣчанія о древнихъ памятникахъ старославянской литературы, Спб. 1856 р. ст. 135—166. — *И. И. Срезневскій*: Календарныя приписки кириллицей въ глаголическихъ рукописяхъ, „Сборникъ“ 1867 р. т. I № 7 ст. 69—76: Изъ Зографскаго Евангелія. — *V. Jagić*: Studien über das altslovenisch - glagolitische Zographos Evangelium, „Archiv“ I. 1—55, II. 201—268, 1875—1876 р., — дуже цінна праця про долю глухих звуків в ЗЄ. — *V. Jagić*: Quattuor Evangeliorum со-

¹ Енциклопедія Славянської Филології, 1915 р., вип. X ст. 39—40.

dex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitani, Берлін, 45+175 ст.; 1879 р.; текст подано в кирилівській транскрипції, на початку цінний вступ латинською мовою про ЗЄ; в кінці знімки з л. 131 та 141, а також з частини л.л. 43, 117, 155, 249 і 129.—*М. Колосовъ* в „РФВ“ 1879 р. т. II ст. 271—280 дав огляд мови цієї пам'ятки, яко рецензію на видання Ягічеве.—*Jos. Kolář*: O Zografském Evangelium a jeho berlinském vydání, Прага, 1879 р., 30 ст.—*И. Ягичъ*: Четыре статьи, 1884 р., ст. 105.—*Архим. Леонидъ*: О родинѣ и происхожденіи глаголицы, „Сборникъ“ 53 т. 1891 р., ст. 4. — *В. Ламанскій*: Появленіе и развитіе литературныхъ языковъ у народовъ Славянскихъ, „Извѣстія“ 1901 р. т. VI кн. 4 ст. 331—337, розповідається про правопис ЗЄ, на основі чого вона вважається за пам'ятку кінця XI-го в. — *Н. Каринскій*: Хрестоматія по древне-церковно-славянскому и русскому языкамъ, Спб. 1904 р., видання 2-е 1911 р., дано 12 дуже добрих знімків з ЗЄ.—*Н. К. Грунскій*: Къ Зографскому Евангелію, „Сборникъ“, Спб. 1907 р. т. 83 ст. 1—43, палеографія і мова ЗЄ, в кінці 8 добрих знімків з ст. 436, 44, 1336, 134, 2246, 225, 2886, 1 ст. Синаксара. — *A. Leskien*: Die Vocale *ъ, ъ* in dem Codex Zogr., „Archiv“ т. 27 вип. 3, 1907 р. — *А. Соболевскій*: „Богословск. Энцикл.“ 1909 р. т. X ст. 223—224. — *И. Ягичъ*: Глаголическое письмо, 1911 р., ст. 143, опис письма ст. 127, опис вставних листів ст. 133-134.—*Проф. Б. Цоневъ*: Исторія на българский езикъ, 1919 р., т. I ст. 165—168.—*N. van Vijk*: Zu den altbulgarischen Halbvokalen, „Archiv“, т. XXXVII ст. 330-377,—про різницю в мові початку й кінця ЗЄ.—*N. van Vijk*: O prototypie cerkiewnosłowiańskiego Codex Zographensis, „Roczn. Slaw.“ 1921 р. т. IX ст. 1-14,—вказує на різниці в мові початку й кінця ЗЄ, доповнення до попередньої статті.—*Н. Ванъ Вейкъ*: Еще разъ о Зографскомъ четвероевангеліи, „Slavia“ I (1922) ст. 215-218; зам. *С. К.в* „Южносл. Фил.“ 1926 р. кн. V ст. 322-323.—*Kurz Josef*: Několik poznámek k staroslověnskému čtveroevangelію Zografskému, „Listy Filologické“ 1923, т. 50 ст. 229—232,—про деякі фонетичні явища мо-

ви ЗЄ; замітка С. К. в „Јужн. Филолог“ 1926 р. кн. V. ст. 327-328.

2. Савина Євангелія чи Савина Книга.

Пам'ятку цю знайшов Срезневський в Типографській Бібліотеці в Москві і назвав її Савиною книгою через те, що вона має в собі два записи з іменем священника Сави, а саме: на л. 49: *пѣ сава чалъ* і на л. 54: *помози ѣи рабу твоєму саку*. Пам'ятка, як свідчить приписка з XVII в. на л. 16, перше належала Середкину монастирю під Псковом, тепер же зберігається в Типографській Бібліотеці в Москві під № 14 (15). Зміст пам'ятки — євангелія-апракос; бракує в ньому початку й багатьох листків в середині, але втрачене дописано ще вдавнину.

Пам'ятка складається з 4 частин: перша частина, л.л. 1—24 початок Євангелії, палімпсест, а новий текст написаний десь в XIV віці в Росії з псковськими ознаками в мові; друга частина л.л. 25—151 (л. 139 помилково зазначений два рази) і 164, а разом 129 листів по 19 рядків, це й єсть Савина Євангелія XI-го віку; третя частина, л.л. 152—163, ранні Євангелії, з XII віку, і четверта частина, л. 165, чи не XI віку, але лист з якоїсь іншої пам'ятки, читається з трудом, бо витертий. Як бачимо, рукопис збірний, його часті різного віку; всього 166 листів.

Розмір Савиної книги — мала чвірка, 14×17 см. Рукопис дуже вбогий на вигляд, писаний на пергамені гіршого сорту, з багатьма дірками. Рукопис без оправ, дуже вживаний. Письмо нагадує письмо Збірника Святослава 1073 року. Єсть прості заставки й ініціали. Письмо трохи похилене вправо.

Головніші фонетичні ознаки СК такі. 1. Сильні *ѣ* та *ѡ* не міняються на *о*, *ѡ*; заміни *ѣ* на *о* зовсім тут нема, як нема й безсумнівних прикладів зміни *ѡ* на *ѡ*; рідкі випадки зміни *ѣ* на *о*, *ѡ* на *ѡ* пояснюються не фонетичною зміною. 2. Зникнення слабих *ѣ*, *ѡ* дуже часте. 3. По звуках *ж*, *ч*, *ш*, *щ*, *жд*, *зд*, *ѣ* досить ча-

сто ь міняється на з. 4. Перед палятальним складом ь часто міняється на з. 5. Уживання носових звуків надзвичайно правильне, — правильніше, як в інших пам'ятках; безсумнівних випадків поплутання носових можна відмітити тільки два: стошцѣ 87 зам. стошцѣ та ѡ 1316 зам. а. 6. Буква ꙗ уживається скрізь послідовно; часом ꙗ пишеться зам. ѡ, особливо по і л. 7. Звичайно маємо традиційне и перед голосною: пакениє 516; ь в цім випадку рідкий. 8. Звичайно маємо епентетичне л, але часом його нема. 9. Звука з нема,—змінився на з. 10. Sk перед ꙗ та и послідовно дає ц. Панує ц, а шт відоме лише один раз в лігатурі. Звичайно пишеться ѣ, рідко ю. Букви ѡ та ѡ вживаються лише по голосних.

Дослідник пам'ятки проф. В. Щепкин по довголітній праці прийшов до таких трох висновків про Савину Книгу: „1. Саввина Книга есть непосредственный списокъ съ глаголической рукописи, которая по языку своему относилась къ тому же старо-славянскому нарѣчю, какъ и Евангеліе Зографское, Маріинское, Ассеманово, Glagolita Clozianus, Синайскій Требникъ и Синайская Псалтырь, короче — всѣ крупныя глаголическія памятники старо-славянскаго языка. 2. Говоръ того лица, которое писало Саввину Книгу съ этого глаголическаго оригинала, принадлежалъ къ иному старо-славянскому нарѣчю, при чемъ писецъ при списываніи выражалъ свой родной говоръ гораздо рѣшительнѣе остальныхъ старо-славянскихъ писцовъ. 3. Благодаря этой особой ясности своего говора, Саввина Книга представляетъ и особую важность для оцѣнки остальныхъ старо-славянскихъ памятниковъ, нерѣдко разрѣшая вопросъ, что въ этихъ послѣднихъ принадлежитъ живому говору писцовъ, что — графической традиціи или оригиналу? Вслѣдствіе этого изученіе языка Саввиной Книги какъ бы необходимо становится исходной точкой для изученія старославянской діалектології вообще“¹.

¹ Разсужденіе о языкѣ Саввиной Книги, „Сборникъ“ т. 67 ст. I—II передмови, Спб. 1901 р.

Що до першого висновку,—що оригінал для спис-ка Савиної Книги був глаголицький, на це вказує хо-ча б те, що писець Савиної Книги дуже часто за-мість *г* писав *г*, а потім виправляв його на *г*; це мо-гло статися лише при переписуванні з глаголицько-го оригіналу, бо в глаголиці легко сплутати ці букви. Крім цього, в Савиній Книзі юс малий в середині слова має форму глаголицького *ѣ*, а саме: *а*, рідше *а*¹, але на початку слова звичайно пишеться *а*². Правда, Ягіч, Фортунатов і Соболевський не прийняли міркувань Щепкина про глаголицький оригінал для Савиної Книги. Алфавит цієї пам'ятки знає 43 букв. Пам'ятка східно-болгарського походження.

Література. *Срезневський*, що знайшов цю пам'ятку, він же й видрукував її, див. його „Древніе сла-вянскіе памятники юсоваго письма“, „Сборникъ“ Спб. 1868 р. т. 3, ст. 5—20 опис пам'ятки, а в дру-гій частині, на ст. 1 — 154 дано й цілу пам'ятку. — Поправки до видання Срезневського й цінні замітки дав *Ягіч* в „Archiv“ 1881 р. т. V кн. 4 ст. 534—580: Das altslovenische Evangelistarium Pop Savas. — V. Oblak: Zur Würdigung des Altslovenisch: Savina kniga, „Archiv“ 1893 р. т. XV ст. 356—358. — Сави-ною книгою займався спеціально проф. *В. Н. Щепкин* і дав праці: Розсужденіе о языкѣ Саввиной книги, „Извѣстія“ 1898 р. т. III кн. I ст. 157 — 227, кн. 3 ст. 374—571 і кн. 3 ст. 1180 - 1268, а також „Сбор-никъ“ т. 67, 1901 р., ст. XXV+349, дуже цінний до-слід не тільки мови Савиної Євангелії, але й вза-галі старо-слов'янської мови; рец. *А. Соболевського* в „ЖМНПр“ 1900 р. ч. 327 ст. 399 — 404, відповідь Щепкина *ibid.* ч. 328 ст. 393—396; *V. Vondrák* в „Archiv“ 1900 р. т. XXII ст. 247 — 255, відповідь Щепкина в „В В.“ 1901 р. т. 26 ст. 161 — 166; в 1903 р. *Вячеславъ Щепкинъ* в „Памятники старо-

¹ Цю форму Щепкин пояснює як недописану попередню, з побовання, щоби не роспливалося чорнило. Див. там само ст. 86.

² Там само, ст. III—VII і 57—69.

славянського языка“ т. I вип. 3 видрукував і сам текст: „Саввина книга“, VIII+235 ст., з цінним словником в кінці; рец. V. Vondrák'a в „Rocznik Slawistyczny“ 1908 р. т. I ст. 145 — 147; Є. Карського в „РФВ“ 1904 р. т. 51 ст. 325—326; Г. А. Ільїнського в „Виз. Врем.“ 1904 р. т. XI ст. 747—748.—Лавровъ, „Извѣстія“ 1901 р. т. VI кн. 1 ст. 285.—А. Соболевскій: Матеріали и изслѣдованія, 1910 р. ст. 137.—Н. М. Каринскій: Перечень важнѣйшихъ неточностей послѣдняго изданія Саввиной Книги, „Извѣстія“ 1914 р. т. 19 кн. 3 ст. 206-216; автор порівняв оригінал з виданням Щепкина і знайшов в нім досить багато найріжніщих помилок.—Б. Цоневъ: История на българский езикъ, 1919 р. ст. 183—184.

3. Супрасльський Рукопис чи Супрасльська Минея.

СР знайшов десь перед 1823 роком каноник Михайло Бобровський. Доктор богословія, проф. Виленського Університету М. Бобровський (1785-1848), галичанин з походження, відзначався глибоким знанням мов слов'янських, європейських та східних. Він зібрав багато різних рукописів і вислав їх або знімки чи копії з них Добровському, Востокову, Копитару, Ганці і др.

Цінний наш рукопис знайшов Бобровський в Супрасльському монастирі, звідки пішла й назва цієї пам'ятки. Супрасль знаходиться в 20-ти верстах від Білого Стоку на Городенщині. Благовіщенський Супрасльський монастир заклав в 1498 р. князь Олександр Ходкевич на річці Супраслі; перше тут жили ченці з Афону, що заснували велику й цінну бібліотеку; певне ці афонські ченці й занесли до свого монастиря нашу пам'ятку, що була написана в XI віці десь в Болгарії. На початку XVII-го віку Супрасльський монастир перейшов до уніятів.

Бобровський взяв рукопис з монастиря, і розпоряджався ним як своїм. Частину його одіслав Копи-

тару, і ця частина вже не вернулася назад. Єсть переказ, ніби Бобровський написав був і розвідку про цю цінну пам'ятку, але розвідка згоріла в 1826 році, коли мало не згорів і сам СР.

В 1848 р. Бобровський нагло помер від холери, а його рукописи попали до рук Трембицького, по смерті якого в 1868 р. перейшли до бібліотеки графа Замойського в Варшаві¹, а два зшитки нашого рукопису попали до рук дідича Стрільбицького, який в 1856 р. продав їх академіку А. Бичкову до Петрограду. Ось через це в теперішній час СР зберігається аж в трох місцях: 1. В Люблянї, в Лицейській бібліотеці, 16 зшитків чи 118 листків, куди вони поступили (разом з копією цілого СР) в 1845 р. від Копитара, по його смерті; 2. В Петроградській Публичній Бібліотеці 2 зшитки чи 16 листків, поступили від Бичкова, і 3. В архіві ординації графів Замойських в Варшаві зберігається 19 зшитків чи 151 лист; рукопис в гарній атласовій пурпурового кольору оправі з написом: „Vitae Sanctorum codex Suprasliensis“; ова з бронзовими позолоченими заст्योंжками, на яких врито герба Замойських. Один час Варшавську частину рахували загинулою, але її в 1872 р. знайшов Паплонський. Разом 37 зшитків чи 285 листів, розміром в малий аркуш. Бракує початку й кінця, а також багатьох листів з середини.

Зміст Супрасльського рукопису — Читана Мінея на березень місяць, на 4-31 дні його, містить в собі 24 життя святих; крім цього тут знаходимо: 20 слів Івана Золотоустого, і слово Єпифанія Кипрського, Похвала св. Василя Великого 40 мученикам, Молитви св. Піона і 1 слово патріярха Фотія. Це все переклади з грецької мови на мову слов'янську, переклади дуже старі, що їх зробили може ще учні Костян-

¹ В цім же архіві гр. Замойського в Варшаві під №№ 11, 12, 17, 39, 40, 41, 58, 552 і 649 зберігається рукописна спадщина о. М. Бобровського, а серед неї й цікава його праця польською мовою з 1826-1828 р.: *Grammatyka słowiańskiego języka*. Див. мою статтю: „Starodruki i rękopisy cyrylickie w bibliotece hr. Józ. Ossolińskiego w r. 1818, „Przewodnik Bibliograficzny“, 1928 р., Львів.

тина та Мефодія, або інші письменники з кружка царя Симеона.

СР—пам'ятка XI віку, дуже цінна для дослідів церковно-слов'янської мови; батьківщина її—Болгарія. З палеографічних прикмет зазначу, що тут по приголосних юс малий постійно пишеться в формі Δ , як часом і в Савиній Книзі, а на початку слів та по голосній пишеться Λ , цеб-то тут $\Lambda = \text{Ю}$ (хоч часом Λ тут нейотоване ϵ), а $\Delta = \Lambda$. Значка ' часто вживається для зазначення зм'ягчення приголосних.

Цікаві способи закінчення рядків в СР. Коли в кінці рядка писареві бракувало місця, то він скрізь робить ті або інші скорочення, а саме: 1. Пише букву, яка займає менше місця, напр. пише Ѹ , і замість оу , и. 2. Зовсім букви не пише, напр. замість кінцевого ѣ ставить апострофа ' зверху над приголосною. 3. Виносить кінцеву букву до гори, коли вона о або оу , при чім цю останню зазначає півколом \cup . 4. В разі браку місця ліва верхня головка ѣ виноситься до гори над останню приголосну; те саме робиться і з ѣ в кінцевім ѣи ; так само остання чи частіше передостання т в таких випадкові має свою перекладину вгорі над сусідними літерами. 5. Вживається найрізніщих форм лігатури двох останніх букв, рідше середніх; в сполученні шт буква т доробляється до середньої чи до правої лінії ш¹.

Головні фонетичні ознаки мови СР: 1. Вокалізація сильного ь на є тут досить часта, але прикладів зміни ѣ на о на цілу книгу безсумнівних лише три: *любовѣнзи*, *смоковѣнааго* і *крѣпокѣ*. 2. Слабі ѣ , ь зникають, часом навіть і в кінці слова. 3. Асиміляція ѣ , ь дальшому складу помічається, але рідко. 4. Поплутання ѣ і ь часте. 5. Єсть випадки поплутання ж з оу , але мало. 6. Після м'ягких приголосних л , н , р зам. а часто стоїть ѣ . 7. Слабий редукований и зазначається то через и (в першій частині), то через ь (в другій), або навіть заміняється знаком ' напр.: *пришестѣниѣ*, *лѣѣ*. 8. Замість початкового ра - тут буває

¹ Свої спостереження подаю по Варшавській частині СР; дивись додані знімки.

часом ро-. 9. Епентетичне л дуже рідке. 10. Звука *z* нема, змінився на *z*. 11. Звичайно пишеться шт, а не щ. 12. Sk перед *ѣ*, и майже завше дає ст. 13. З інших особливостей треба підкреслити форми Ab¹ тип па кодж, яких тут цілий шерег, — певне, це діалектична риса якогось давньо-болгарського говору. 14. З синтактичних рис кидається в вічі дуже часте вживання форми *dativus possessivus*, що звичайно вважається за ознаку болгарської мови.

Мова СР має риси південно-слов'янські; „можно видѣть—каже С. М. Кульбакин — въ Супрасльской Рукописи отраженіе какого-то древне-болгарскаго говора, находившагося неподалеку отъ западно-славянскаго или восточно-славянскаго нарѣчія и испытывшаго на себѣ вліяніе этой сосѣдней языковой области“¹. Покійний Облак відносив говор СР на північну Дакію,—по сусідству з мовою словацькою². Акад. А. Соболевський твердить, що „Супрасльская рукопись написана, повидимому, где-нибудь в пределах позднейшей Венгрии“³. В. Вондрак на основі форми *заштицаѣ* твердить, що СР переписано десь на сході, а саме там, де сходяться словацькі й українські елементи.

СР переписаний з різних оригіналів, чому тут маємо не один правопис.

Література про СР велика, бо ж велика й вага цієї пам'ятки. *А. Востоковъ*: Супрасльская рукопись, „Библиографическіе Листы“ 1825 р. ст. 189-200 і 533-537, див. „Филологич. Наблюденія“ 1865 р. ст. 156-167.—В 1851 р. *Міклошич* видав (з копії Копитара) цілу пам'ятку під назвою: *Monumenta linguae palaeoslovenicae e Codice Suprasliensi*, Відень.—*И. Срезневский* в „Древніе славянскіе памятники юсоваго письма“ 1868 р. на ст. 27-36 дав опис СР., а на ст. 174-186, 225-240 уривки з неї. — *А. Кочубинский*: О Супрасльской Рукописи, „Извѣстія“ т. II кн. 4 ст. 1143-

¹ Энциклопедія Славянскої Филології, Спб. 1915 р. т. X ст. 13.

² „Archiv“ т. XV ст. 338 і далі.

³ „Известія“ 1926 р. т. XXX ст. 443.

1148.—*А. Бемз*: Историко-филологическое изслѣдованіе о Супрасльской рукописи, „Филологич. Записки“ 1869 р. вип. I ст. 1-44, праця вже застаріла.—В 1879 р. Петроградське „Общество Любителей Древней Письменности“ в своїх „Изданіяхъ“ під № 50 випустило фотолитографічно 8 листів СР з частини А. Бичкова.—*П. О. Бобровскій*: Судьба Супрасльской рукописи, „ЖМНПр“ 1887 р. кн. X ст. 268-311, кн. XI ст. 79-102; племенник розповідає про свого дядю і про долю СР; хоче доказати, що як би не нагла смерть Бобровського, то все було б повернено Супрасльському монастиреві; багато попередньої літератури.—На цю статтю дав доповнення *Н. А. Поповъ*: Къ вопросу о Супрасльской рукописи, „ЖМНПр“ 1887 р. кн. XII ст. 304-306, а відповідь на них: *П. О. Бобровскій*: Дополненія къ статьѣ: „Судьба Супрасльской рукописи“, „ЖМНПр“ 1888 р. кн. XII ст. 307-315.—В „Sitzungsberichten“ Віденської Академії Наук проф. V. Vondrák умістив три праці про СР: Zur Kritik der altslov. Denkmale, т. 112, 1886; Altslovenische Studien, т. 122, 1890 р. 90 ст.; Ueber einige orthographische und lexikalische Eigenthümlichkeiten des Codex Suprasliensis, т. 124, 44 ст., 1891 р.; на цю працю Вондрака рецензія *Облака* в „Archiv“ т. XV, 1893 р. ст. 338-348.—*А. Brückner*: Zum Supraslercodex, „Archiv“ т. XIII, 1891 р. ст. 317—поправки до видання Міклошича з Варшавської частини, про те саме говорить і *Е. Zivier*: Studien über den Codex Suprasliensis, ч. I, Бреславль, 1892 р. 26 ст., ч. II, Катовиці, 1899 р.; рец. Вондрака в „Archiv“ 1893 р. т. XV ст. 407-411.—*И. Л. Бобровскій*, „Энцикл. Слов.“ Брокгауза, півтом 7 ст. 132, 1894 р.—*Dr. Abicht und Dr. Schmidt*: Quellennachweise zum Codex Suprasliensis, „Archiv“ XV, XVI, XVIII, 1893-1896 р.,—подає арлографічні грецькі тексти до СР; в XVIII т. „Archiv“ ст. 172-190, подаються грецькі тексти життя Кондрата й Савина.—*Ф. Pastrnek*: O rukopise Supraslském, „Listy Filolog.“ 1897 р. вип. 2 ст. 96-109, порівняння Люблянської частини з виданням Міклошича.—*В. Перетцъ*: Супрасльская рукопись, „Энцикл. Слов.“ Брокгауза,

1901 р. півтом 63 ст. 85. — Добре критичне видання цілого рукопису по 8 літній праці дав *Сергій Северьяновъ*: Супрасльська рукопись, т. I, VI+570 ст., Спб. 1904 р., „Памятники старославянскаго языка“ том II вип. I-й; мав бути й II том — монографія про пам'ятку й словник до нього, — але смерть не дала авторові можности закінчити корисну працю. Рец. на труд Север'янова в „РФВ“ 1905 р. кн. 2 ст. 339 і далі; рец. V. Vondrák в „Rocznik Slawistyczny“, Краків, 1908 р., т. I ст. 143-145; Г. Ильинский в „Виз. Врем.“ 1906 р. т. XIII ст. 638-639. — A. Leskien: Zur Kritik des altkirchenslavischen Codex Suprasliensis, I, Липськ, 1909 р., „Abhandl. der phil.-hist. Kl. der Kön. Sächsischen Gesellschaft d. Wiss.“ т. 27 № 13 ст. 445-465; рец. Meillet в „Bulletin de la Société de linguistique de Paris“ 1910 р. т. XVI ст. 380-381. — С. П. Обнорскій: Судьба j-та (i) в Супрасльскої Рукописи, „Извѣстія“ 1912 р. т. XVII кн. 3 ст. 242-255.—Dr. A. Margulies: Der altkirchenslavische Codex Suprasliensis, Heidelberg, 1927 р., XVI+253 ст.—С. П. Обнорскій: Глухе въ сочетаніи съ плавными в Супрасльскої рукописи, Спб. 1913 р., „Извѣстія“ XVII кн. 4.—Н. Н. Дурново: К вопросу о древнейших переводах на старославянский язык библейских текстов. Супрасльська рукопись, „Извѣстія“ 1926 р. т. XXX ст. 353-429. — N. van Vijk: Zur Vorgeschichte zweier altkirchenslavischer Sprachdenkmäler, I, Suprasliensis.—В 1896 р. з доручення Петроградської Академії Наук зроблено для неї фотографії зо всіх 118 листів Люблянської частини СР, але, на жаль, листи ці ще й досі не видано.—Б. Цоневъ: Исторія на българский езикъ, 1919 р., ст. 184-187.—N. Van Vijk: Zur Komposition des altkirchenslavischen Codex Suprasliensis, Амстердам, 1925, „Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, afdeeling letterkunde“, deel 59, serie A; № 4; рец. С. К(ульбакина) в „Јужнословенски Филолог“ 1925-1926 р. кн. V ст. 316-317. — L. Pintar: Die Absendung des Cod. Supr. aus Lalbach nach Wien im Jahre 1850, „Archiv“ XXXII ст. 622-625.

4. Ассеманієва Євангелія.

Відомий орієнталіст, бібліотекар папський, єзуїт о. Йосип-Симон Assemani (1687-1768), зібрав для Ватиканської бібліотеки багато рідких давніх рукописів. Під час своєї подорожі до Ливану, Ассемані в 1736 році купив в Єрусалимі від ченців православного монастиря стару глаголицьку Євангелію, дорогоцінну слов'янську пам'ятку XI-го віку. По смерті Ассемані Євангелія ця перейшла до його родича архієпископа Апамейського Степана Ассемані, а від нього до Ватиканської бібліотеки, чому вона й зветься Ассеманієвою або Ватиканською. Із усіх глаголицьких пам'яток учений світ найперше пізнав АЄ. Зберігається тепер у Римі в Ватиканській бібліотеці під № 3.

Євангелія на пергамені, розміром 23×17,5 см, має 158 листів, без кінця, нема й в середині листа по л. 49-м. До л. 116 писано в два стовпці, а далі в один, по 26-29 рядків на сторінці. Дуже гарне кругле письмо, яке стало Шафарику за зразок до його форм друкарської глаголиці. В пам'ятці багата система глаголицьких лігатур, на основі з'єднання двох вузлів в один. Зміст пам'ятки — „Євангеліє изборное“, цеб-то Євангелія апракос, по порядку суботніх та недільних читань, з Великодня починаючи, т. зв. східної чи візантійської редакції. В кінці коліндар (місяцеслов) короткої редакції. В пам'ятці багато пізніших кирилівських приписок.

Про вік і батьківщину пам'ятки до певної міри можна довідатися з місяцеслова, уміщеного тут на кінці Євангелії. В місяцеслові згадано Климента, еп. Величського, що помер в 916 році,—десь по цім часі й повстала наша пам'ятка, скоріще під кінець X-го віку, чи на початку XI-го, бо потрібно було пройти якомусь часу, аж поки канонізовано Климента. В місяцеслові цім згадується, крім Климента, декільки місцевих македонських святих, напр.: Нестор і Дмитрій Солунський, Феодора Солунська, Тимофей, Феодора й Євсейві Струмицькі, а це вказує, що пам'ятка наша повстала в Македонії, може й недалеко коло

Солуня, як то зазначає Соболевський. Дослід мови цієї пам'ятки так само веде нас до Македонії, дослід палеографічний каже про кінець X-го — початок XI-го віку.

Простудіювавши пам'ятку на місці, В. Щепкин прийшов до висновку, що „Ассеманово Евангеліє“ должно быть причислено къ памятникамъ той переходной эпохи Македонской письменности, когда кириллица уже смѣняла глаголицу... Иными словами, Ассеманово Евангеліє — памятникъ конца XI-го вѣка“.

Головніші фонетичні особливості АЄ такі. 1. Слабкі *ъ, ъ* дуже часто зникають не тільки в середині слів, але й на кінці їх. 2. Сильні *ъ, ъ* досить часто змінюються на *о, ѓ*. 3. Поплутання *ъ* та *ѡ* дуже часте й безсистемне. 4. Єсть трохи прикладів уживання *а* та *ѡ* один замість одного. 5. Знає звичайно форми *з* и (*а* не *з ѡ*), напр.: *оучение, оукиши* і т. п. 6. Епентетичного *л* часто нема. 7. Єсть давнє *з* (*зі-ло*). 8. *Sk, zg* перед *ѣ*, и майже завше дає *ст*.

Література. Перші відомості про АЄ дав *Добровський* в *Institutiones* 1822 р. ст. 688-9, та *Копитар* в *Glagol. Cl.* 1836 р. ст. XXVIII і в *Hesyhii* 1840 р. ст. 39-44; *А. Востоковъ* в „Извѣстія“ 1852 р. т. I ст. 103 дав уривок. — *П. І. Шафарикъ*: Взглядъ на древность глагольской письменности, „Извѣстія“ 1852 р. т. I ст. 368-369. — *И. И. Срезневский*: Ватиканское Глаголическое Евангеліє, загальна замітка; „Извѣстія“ 1861 р. т. X ст. 160. — Доброго наукового видання цієї пам'ятки не маємо ще й тепер. Перше видання зробив хорватський учений каноник *Dr. Fr. Račkic*: *Assemanov ili Vatikanski Evangielstar*, Загреб, 1865 р. СХІХ+216 ст.; до видання додано цінну передмову *Ягіча* про цю пам'ятку хорватською мовою, ст. ХІІ-ХСІХ; на жаль, це видання повне коректурних помилок, чому воно не годиться для наукових дослідів; видання зроблено глаголицею. — *И. И. Срезневский*: Календарь изъ Ватиканскаго глаголическаго евангелія, див. „Свѣдѣнія и замѣтки“ № XV, в „Сборникъ“ т. I, 1867 р., ст. 49-76, яко доповнення до видання *Рачкого*, виданого глаголицею з багатьма помилка-

ми.—*И. И. Срезневскій*: Календарныя приписки кириллицей въ глаголическихъ рукописяхъ, там само, № XVI ст. 65-69; там само, ст. 77-81: Остальныя приписки кириллицей въ Ватиканскомъ евангеліи, № XVII. — Значно лпше друге видання,—*Каноник Dr. Ivan Črnčić*: *Assemanovo izborno evangjelje*, Рим, 1878 р., ст. LXXVI+184, — але й це видання Черничча не зовсім відповідне, бо видрукуване латинкою. — *Арх. Леонидъ*, 1891 р. ст. 5,30.—В „Энциклоп. Слов.“ Брокгауза, півтом 3, 1894 р., ст. 312-313 добра стаття про Ассеманієву Євангелію.—*А. Соболевскій*, „Богословск. Энцикл.“ 1909 р. т. X ст. 224.—*И. Ягичъ*: Глаголическое письмо, 1911 р. ст. 126-127.—*П. Шафарикъ*: Взглядъ, 1855 р., ст. 39-40, тут і давніща література. — *В. П. Щепкинъ*: Ассеманово Евангеліе, „Извѣстія“ 1902 р., т. VII кн. 3 ст. 164-167.—*Josef Kurz*: О potřebě nového vydání rukopisu Assemanova, „Listy Filologické“ 1926 р. т. 53 ст. 106-118, 234-247. — *Б. Цоневъ*: История на българский езикъ, 1919 р. ст. 176-178.—*Specimina codicis Assemaniani*, edidit *Josef Vajs*, universitatis Carolinae Pragae professor, Romae 1924,—тут добрі знимки 8 останніх листів Євангелії, 151-158, випущено всього 60 примірників.—Чеські вчені Вайс та Курц в скорому часі випускають фотографічне видання АЄ з кирилівською транскрипцією тексту.

5. Синайський Требник.

В бібліотеці давнього грецького монастиря св. Катерини на горі Синай в Аравії збереглося не мало стародавніх рукописних книг, а серед них єсть трохи й книг слов'янських. Уже архимандрит Порфирій Успенский (та Крилов) під час своєї подорожі на Синай в 1850 р. оглянув був тамошні слов'янські рукописи, правда, мало уважно. Він перший звернув увагу на ті два давніх глаголицьких рукописи, що зберігаються тут під №№ 37 та 38,—це Требник та Псавтир;

він же першим подав коротенькі відомості про ці пам'ятки, особливо про Псавтир¹; з Требника (?) Порфирій взяв два листи й потім передав їх Срезневському, який і видрукував їх (разом з листком, що його привіз Крилов) в 1866 р. В 1880 р. подорожував по Сході загребський словіст Леопольд Гайтлер; головна мета його подорожі була бібліотека св. Катерининського монастиря на Синаї, де він хотів ближче познайомитися з слов'янськими книгами. Між неважливими слов'янськими рукописами Гайтлер натрапив на №№ 37 і 38, цеб-то на Синайські Требник та Псавтир, і відразу оцінив їх величезну вагу, про що негайно й сповістив учений світ. Гайтлер описав ці пам'ятки і поробив з них знімки, а пізніше — в 1882 і 1883 р. і видав їх, правда — з дуже багатьма помилками, чому ці видання непридатні до наукових студій. Слід за Гайтлером, в маї 1881 року зробив учену подорож на Синай відомий археолог Н. П. Кондаков разом з одеським фотографом Раулем; Кондаков зробив 14 знімків з Синайського Псавтиря і 2 знімки з Требника, які він пізніше й видав в своїм альбомі; крім цього, Кондаков привіз ще один лист з Требника², а саме — 10-й.

Синайський Требник чи Євхологiон (Euchologium Sinaiticum) або Молитвослов — це був великий рукопис, від якого збереглося тільки 106 (чи 107) листків, а більша частина на початку й кінці загубилася; пергаменові листки розміром 14×10,5 см. Рукопис, як вже зазначено, переховується в скиту св. Катерини на Синаї; два листки Порфирія та один Кондакова зберігаються в Петроградській Публичній Бібліотеці, а листок Крилова — в рукописнім відділі Академії Наук³.

¹ В самім кінці Псавтиря читаємо таку замітку: „1850 года Іюля 14 дня Читалъ сію псалтирь Архимандр. Порфирій, и переметилъ страницы“.

² Н. Каринскій: Хрестоматія, вид. 2, ст. 33, 1911 р.

³ Два листки Порфирія та один Крилова походять з одного рукопису; Вондрак настоєє (Altkirchenslavische Grammatik, 1912 р. ст. 24), що ці листки, судячи по іншому їх форматі, належать до Синайського Требника, хоч письмо їх і походить.

Требник має багато ознак давнини як в мові, так і в письмі, чому й відноситься до XI віку. Глаголиця не зовсім кругла; між глаголицькими буквами в ініціялах єсть три рази кирилівське т. Письмо товсте й жирне. Гайтлер відносив цю пам'ятку на другу половину X-го віку; дійсно, окремі частини Требника носять сліди глибокої давнини; так, напр., акад. Соболєвський приписує Врачувальні молитви з Синайського Требника тому саме перекладчику, який переклав з латинського Київські Глаголицькі Листки.

Самим своїм змістом Синайський Требник має дуже велике значіння, бо з цього погляду він unicum серед усіх старо-слов'янських пам'яток. Наш рукопис—відпис з давнішого оригіналу; деякі частини його, напр. „Запокѣди св. отьца“ л.л. 102а-105б та „Чинъ надъ исповѣдаѣщїиъмъса“ л.л. 66б-80б дуже старі, що повстали може ще в IX в. в Панноні. Сама пам'ятка переписана десь на півдні, може в Македонії, про що свідчить також і словник її.

Головніші фонетичні особливості в СТ такі. 1. Сильні з, ь змінюються на о, ѣ, а слабкі зникають. 2. Звуки з, ь міняються на ѣ, з в залежності від дальшого складу (асиміляція) або в залежності від попереднього складу (лабіалізація). 3. Замість ж часом буває ѣ або о. 4. Звичайно маємо форми з и, а ь тут дуже рідке (правда, форми на -ѣи, -ѣю часті). 5. Давне з змінилося на з. 6. Sk, zg перед ѣ, и послідовно дає щ.

Література. *И. Срезневский*: Древніе глаголическіе памятники, Спб. 1866 р., ст. 243-274. — *А. Кочубинский*: Итоги славянской и русской филологии, „Записки Новорос. Универс.“ 1882 р. т. 33 ст. 263-274.—*Dr. Lavoslav Geitler*: Euchologium. Glagolski spomenik manastira Sinai-brda, Загреб, 1882 р., XVI+197 ст., дано один знімок, рец. Ягіча в „Archiv“ 1883 р., т. VII ст. 126-133. — *Roman Jarosiewicz*: Ueber das „Euchologium Sinaiticum“. Відчит реальної гімназії в Коломиї, 1888, 40 ст.—*Prokor Lang*: Jazykovědecký rozbor Euchologia Sinajského, „Gymn. Progr.“ в Пржібрамі, 1888-1890, I-II, 53 ст.,

огляд тільки правопису та фонетики в СП. На праці Яросевича та Лянга див. рецензію V. Oblak'a в „Archiv“ 1888 р. т. XI ст. 590-594. — Vondrák V.: Zachodnio - europejskie postanowienia pokutne w języku cerkiewno-słowiańskim, „Rozprawy“, Краків, 1904 р. т. 40 ст. 1-67; рец. А. Соболевського в „ЖМНПр“ 1904 р. кн. 4 ст. 357-360; відповідь автора рецензенту там само 1905 р. кн. 1 ст. 216-218. — V. Benešević: Die „Gebote der heiligen Väter“ nach dem Euchologium Sinaiticum, „Zbornik u slavu V. Jagića“ 1908 р., ст. 591-596, — тут передрук „Заповіді св. Отьць“ з л.л. 101-104 в кирилівській транскрипції. — А. И. Соболевский: Синайский Требникъ, „Матеріали и изслѣдованія“, Спб., 1910 р., ст. 100-106. — И. Ягичъ: Глаголическое письмо, 1911 р., ст. 131-132. — Б. Цоневъ: История на българский езикъ, 1919 р. ст. 173-174. — N. Van Wijk: Zur Vorgeschichte zweier altkirchenslavischer Sprachdenkmäler, II. Euchologium Sinaiticum, „Archiv“ 1925-1926 р. т. 40.

6. Синайський Псавтир.

В тім самім грецькім монастирі св. Катерини на Синайській горі зберігається під № 38 найдавніший текст Псавтиря, — т. зв. Синайський Псавтир. Псавтир писаний на пергаменті, має 177 листків (354 сторінки) розміром 15×11 см in 8°, на кожній сторінці по 20 рядків письма. Від Псавтиря загубився кінець; Псавтир має 1-137 псалми, кінчиться 24 віршем 137 псалми; таким чином загубилося 13 кінцевих псалм.

Письмо Синайського Псавтиря дрібненьке, дуже гарне; Ягич характеризує його як „древній не совсѣмъ круглый почеркъ македонско-болгарский“. Писало декілька писарів і письмо йде то під лінією, то на ній; писано досить недбало, певно з поспіхом. Серед глаголицьких букв стрічаються кирилівські, напр., т, м, в. Безумовно, писав не один писар, — Ягич вба-

чає тут двох писарів, Гайтлер—трох, а новий видавець, Север'янів, нарахував їх навіть більше як 14¹. Письмо трохи нагадує письмо Клоцового Збірника. Пам'ятка написана десь в Болгарії, певне в Македонії; через те, що в СП маємо поплутання о з ж Б. Цонев твердить, що Псавтир походить „отъ Дебърско“ (История, ст. 176). Писано СП десь в XI віці.

Видання Гайтлера 1883 р. має дуже багато помилок, чому було непридатним для наукових дослідів. Через це в 1907 р. російська Академія Наук послала на Синай В. Н. Бенешевича, який сфотографував т. зв. біло-чорною фотографією цілий Псавтир; пізніше по цих знімках С. Север'янів приготував СП до друку, який, по сумних перешкодах, зміг появитися тільки в 1922 році.

Головніщі особливості мови СП такі. 1. Слабі з, ъ зникають, а міцні вокалізуються на о, ѓ. 2. Часте поплутання з, љ. 3. Замість ж дуже часто маємо о, що являється ознакою болгарсько-македонського говору ще й тепер. 4. Змішання ж з ю, але не таке часте, як змішання з о. 5. Перед йотованою приголосною вживається як и, так і љ, напр.: жрѣни, жрѣни². 6. Знає давнє s (зіло). 7. Ягіч в „Четыре критико-палеографическія статьи“ ст. 60 підкреслює дві риси, які в'яжуть СП з слов'янами північно-західними: ц і з зам. шт і жд в словах: оскѣцѣньѣ 34, неѣзѣтѣка 29; сюди стосується і вживання взи- зам. из-, напр. взигнахъ 1296, взири 5 і т. п. 8. Багато форм аориста простого: иде, приѣз, ѣдѣж², обрѣтѣ, вѣзѣкигъ і т. п.; багато форм аориста сигматичного простого: вѣзѣкаѣ, ѣзѣмаѣ, ѣзѣмомѣ, приѣмомѣ і т. п. 9. Багато давніх слів, що звичайно вживаються в глаголицьких пам'ят-

¹ Звичайно, це перебільшення, і тому правильно лише про це Е. Карський: „То общее впечатлѣніе, которое получилось у щепетильнаго изслѣдователя ихъ (Северьянова) по снимкамъ, часто обусловливалось состояніемъ птичьего пера и настроеніемъ писавшаго (почерки тонкій, жирный, крупный, болѣе мелкій).“ див. передмова при виданні 1922 р. ст. VII.

² У всіх глаголицьких пам'ятках кирилівські букви га та ѣ передаю глаголицьким Ѧ, ѣб-то глаголицького Ѧ не транскрибую.

ках, напр. (в дужках подаю той же вираз з кирилівських пам'яток): ашоуць (без оума), бални (враць), възсұла-паѣтъ (въспросатъ), замжди (закозни), искрѣини (ближѣини), мзѣта—та δάρτα, налѣци (напразни), натроути (напитати), ометѣи (подѣзкѣи), отокѣ (островѣ), отѣлдѣкѣ (останѣкѣ), рѣснота (истина), рѣснотѣнкѣи (истинѣнѣи), спѣитѣ (без-оума), сънемѣ (съборѣ), сѣтѣ (рече), тепенѣ (биенѣ), оуѣдѣри (оускорѣ), ѣдро (скоро), ѣдропишыцѣ (скоропишыцѣ) і т. п. Єсть траѣка и траѣка. 10. Багато неперекладених грецьких слів таких, які в інших Псавтирях вже перекладені, напр.: акротомѣ (несѣкомѣи камѣкѣ), аѣрѣнѣиѣхъ (въздоушѣнѣиѣхъ), шѣтѣ варѣи (отѣ домоѣѣ), кротѣфѣ (скраниѣ), скѣнѣдѣлѣ (съблѣдѣнѣ) і т. п. З правопису треба підкреслити, що тут нема букви ѣ, єсть тільки ѣ.

В СП дуже багато випадків (більше 55), коли вживається поруч з глаголицею також і кирилиці: тут написані кирилицею частини слів, окремі склади та поодинокі букви. Здається, не далеко стоїть від правди М. Долобко, який твердить, що той оригінал, з якого списувано СП, був кирилівський, на що тут вказували б, напр., поплутання в тексті букв ѣ та ѣ, ѣ та ѣ і др., чого при глаголицьким оригіналі бути не могло б.

Література. Першу звістку про Синайський Псавтир подав ще Архимандрит Порфирій Успенський в праці: „Путешествіе отца Порфирія Успенскаго по Египту въ 1850 г.“, Спб. 1856 р.; II, ст. 163; див. ще „Извѣстія археол. общества древностей“, 1865 р., т. V ст. 19-20.—В газеті „Обзор“ № 94 і 97 за 17-29. IV. 1880 р. вміщено зміст доклада Гайтлера, який він читав в Загребській Академії Наук: Про глаголицькі пам'ятники на Синаї, див. „Записки Новорос. Унив.“ 1882 р. т. 33 ст. 266-267. — *А. Кочубинскій*: Итоги славянской и русской филологии, „Записки Новороссійскаго Университета“ 1882 р. т. 33 ст. 263-272, історія пам'ятки, а також опис палеографічний та лінгвістичний.—В 1883 р. цілу пам'ятку в кирилівській транскрипції видав L. Geitler: Psalterium. Glagolski spomenik manastira Sinai-brda, „Djela jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti“ кн. III,

Загреб, 1883 р., 8^о, 303 ст. — *И. Ягичь*: Четыре статьи, 1884 р., ст. 42-65, цінний аналіз мови Синайського Псавтиря.—*Vues et antiquites du Sinai*, 1883 р., альбом знімків, які зроблено для проф. Н. Кондакова на Синаї, під час його подорожи; тут знімки з 7 листків Синайського Псавтиря.—*В. Погорьловъ*: Псалтыри, М. 1901 р. ст. IX-XI. — *А. Соболевский*: „Богосл. Энцикл.“ 1909 р., т. X ст. 223-224.—*И. Ягичь*: Глаголическое письмо, 1911 р., ст. 80, 130-131.—*Ю. В. Петровская*: Къ вопросу о мѣнѣ глухихъ въ старославянскихъ памятникахъ. Мѣна глухихъ въ Синайской Псалтыри, „Извѣстія“ 1916 р. т. 21 кн. 1 ст. 279-319.—*Pastrnek Fr.*: Die griechische Artikelkonstruktionen in der altkirchenslavischen Psalter- und Evangelienübersetzung, „Archiv“ 1906. XXV. 366-391; рец. Г. Ільїнського в „Виз. Врем.“ 1903. XII. 389. — *Б. Цоневъ*: История на българский езикъ, 1919 р., ст. 174-176.—*С. Северьяновъ*: Синайская Псалтырь, глаголическій памятникъ XI вѣка, Петроград, 1922 р., „Памятники старо-славянскаго языка“ т. IV, ст. VII+392; перевидано цілий текст з примітками ст. 1-177, повний словник 181-392, скрізь порівняння з грецьким текстом, XI таблиць знімків чорно-білою фотографією з оригіналу. В передмові V-VII розказано про сумну долю цього видання: розпочав його Фортунатов і Север'янов в 1907 р., але праця затяглася; в 1914 р. Фортунатов помер, догляд над виданням прийняв Шахматов; в 1918 р. помер Север'янов, його заступила Ю. Петровська, але в 1919 р. померла з голоду й вона, а в 1920 р. помер Шахматов; закінчив друк тільки Є. Карський. Рецензія: *М. Долобко* в „Zeltschr. für Sl. Ph.“ 1924 р. т. I ст. 452-466; *Ст. Кульбакинъ* в „Јужнословенски Филолог“ 1924 р. кн. IV ст. 166-181 (показано рїжницю від видання Гайтлера, а також дано коротку характеристику мови, особливо про долю носових); *Н. Дурново* в „Slavia“ 1924 р. т. III ст. 138-139.—*Ст. Кульбакин*: Полугласници у Синайском Псалтиру, „Јужнословенски Филолог“ 1925-1926 р. кн. V ст. 69-82.—*Є. Карский*: Палеография, 1928 р. ст. 212.

7. Хиландарські Листки.

Це два дуже пошарпані кирил. листки, які знайшов В. Ів. Григорович серед хламу в Хиландарському монастирі на Афоні під час своєї подорожі в 1844 році, десь між 20.XI—12.XII. Пізніше, в 1865 р. Григорович подарував усі свої рукописи новозаснованому Одеському університетові, а разом з ними до цього університету перейшли й ХЛ, де вони й зберігаються під № 23.

ХЛ—це два листки розміром в велику чвірку (чи малий лист), які збереглися зле; в першій Листку велика дірка, що забрала багато тексту; кінці листків, особливо правий горішній вугол, дуже обірвані. Текст писано кирилицею в два стовпці, по 25 рядків на сторінці (лише 1 ст. має 23 рядки). В багатьох місцях текст постільки вже вицвів, що читається з трудом. Букви на лініях; письмо трохи похилене вправо. Зміст пам'ятки — уривки з двох слів Кирила Єрусалимського, переклад з грецького, який зроблено, можливо, ще за часів царя болгарського Симеона.

Правопис ХЛ такий: 1. Знака ю ужито лише два рази, панує є. 2. По приголосних пишеться ж, а, а по голосних і на початку слова љ, љ або ѡ, цеб-то ця остання визначає йотоване є. 3. Букви ш нема. 4. Замість з вживається з. 5. М'яжке л зазначається гачечком справа: џ. 6. Постійно вживається цѣ, а шт ужито тільки раз. 7. По південно-слов'янському звичаю уживається ꙗ замість ѡ, але тільки по приголосних, напр.: *разарѣтъ* 1в⁹, *нзінꙗшьнѣа* 2в²⁰ і т. п. 8. Із знаків розділових маємо лише серединну крапку. 9. На початковім голоснім, а також на голоснім, що йде по голоснім, ставиться надрядковий значок, який буває потрібної форми: густий придих, рисочка і крапка. 10. Титло має обидва кінці опущені додолу, а саме .

Головніці фонетичні особливості ХЛ такі. 1. Глухі з, ь вживаються досить правильно, але єсть і відступлення від каноничної форми: слабкі з, ь часом зникають, при чому пропуск їх постійно зазначається паєриком; єсть випадки вокалізації міцного ь на є; бу-

ває поплутання **ъ** з **ь**. В сполученні з плавними глухий стоїть по них; в цім випадкові ставиться тільки **ъ**, напр.: **вѣзѣ** 2в⁹, **мрътѣвъ** 1в²⁰, **цръкѣ** 2в¹⁸. 3. Носові звуки вживаються зовсім правильно. 4. Коли **а** стоїть по голосній, то воно часом не має йотації: **дѣлати** 2г¹², **каа** 2г⁹, **непокаан(ьно)** 2б⁶. 5. Перед йотованою голосною частіше маємо **и**, рідше **ь**, напр., **оучениша** 2г¹¹, **кръщеніа** 1а⁷, **дыакола** 2в² і др. 6. Скрізь маємо епентетичне **а**, але: **кораь** 1б²¹. 7. В лексиці ХЛ знаходимо чимало давніх слів, напр.: **естеромъ** 1в¹⁰, **благодѣт(и)** 1г¹⁶, **книгамъ** 2в¹⁷, **всего мнра** 1г³, **непщевакъше** 2в¹³ і др.

ХЛ—пам'ятка XI-го віку болгарського походження. Проаналізувавши ХЛ, спеціальний дослідник їх, проф. С. М. Кульбакин прийшов до такого висновку про їх давність: „Въ результатѣ, быть можетъ, не было бы большой ошибкой, признавъ Хиландарскіе листки менѣе древними, чѣмъ Зогр. Ев., поставитъ ихъ на ряду съ такими, какъ Маринское и Glagolita Clozianus“ (ст. 22).

Література. *В. И. Григоровичъ*: Очеркъ путешествія по Европейской Турціи, Казань, 1848 р. ст. 36-37, тут і початок другого листка. — *В. И. Григоровичъ*: О древнѣйшихъ памятникахъ церковно-славянскихъ, „Извѣстія“ 1852 р. т. I ст. 89-96, 99-100—текст ХЛ з грецьким оригіналом, коротка характеристика мови й правопису.—*В. И. Григоровичъ*: Стаття, касаючіяся древняго славянскаго языка, Казань, 1852 р., ст. 71-94, — передрук статті з „Извѣстія“; в виданні Григоровича не бракує помилок (спис їх дає С. Кульбакин), титла пороскривав.—*И. В. Срезневскій*: Древніе славянскіе памятники юсоваго письма, „Сборникъ“, Спб. 1868 р., т. 3 ст. 37-38, 187-191, короткий аналіз правопису та текст, з помилками. — *И. В. Ягичъ*: Образцы, 1882 р., ст. 64-65, текст в добрім виданні (С. Кульбакин зазначає лише дві помилки). — *А. Кочубинський* в 1887 р. зробив фотографічний знімок пам'ятки в шести примірниках.—*В. Н. Мочульскій*: Описаніе рукописей В. И. Григоровича, в „Лѣтопись Историко-Фил. Общества при

Новоросс. Университетъ“ 1890 р. т. I ст. 53-56 дав опис ХЛ.—*С. М. Кульбакинъ*: Хиландарскіе листки, отрывокъ кирилловской письменности XI-го вѣка, з 4-ма дуже добрими фототипічними знимками, див. „Памятники старославянскаго языка“ т. I вип. I, Спб. 1900 р., 35 ст., дано текст з грецьким оригіналом; нечіткі й відірвані місця доповнено по списку XII в. Моск. Синодальної Бібліотеки, описано палеографічний стан ХЛ і їх мову, в кінці повний словник. Рецензія: *V. Vondrák* в „Archiv“ т. XXII ст. 542-553: Palaeographisches und sprachliches Anlässlich der neuen Publication der Blätter von Chilandar; *Г. А. Ильинскій* в „Извѣстія“ 1903 р. т. VI кн. 2, ст. 241-243.—*С. М. Кульбакинъ*: Лексика Хиландарскихъ отрывковъ XI вѣка, „Извѣстія“ 1901 р. т. VI кн. 4 ст. 132-139,—докази, що „лексическій матеріалъ Хил. отрывковъ примыкаетъ къ древнему евангельскому“ (ст. 137); разом і відповідь на рецензію Вондрака.—*Н. Каринскій*: Хрестоматія, вид. 2, Спб. 1911 р. ст. 37-42, повний текст з грецьким текстом і поясненнями.—*Б. Цоневъ*: История на българский езикъ, Софія, 1919 р. т. I ст. 178. — *П. Лавровъ*: Палеографическое обозрѣніе кирилловскаго письма, 1915 р., ст. 40.

8. Рильський Листок

(Македонський Глаголицький Листок).

В 1845 р. під час своєї подорожі В. І. Григорович був в монастирі св. Івана Рильського в Болгарії і знайшов там один глаголицький листок, що був наклеєний, яко обгортка, до іншого кирилівського рукопису, через що в деяких місцях на нім знати плями від клею. Територія гір Рила в час Григоровича входила до складу Македонії, а тому Григорович назвав знайдений пам'ятник Македонським Глаголиць-

ким Листком¹. Пізніше, але не відомо коли й як, РЛ перейшов на власність І. І. Срезневського і тепер зберігається в приватній бібліотеці сина його — В. І. Срезневського.

РЛ розміром в малий лист, а саме 10,8×8,5 см. Рукопис зберігся досить добре: в 1-м стовпці є дірка, але вона була ще до написання пам'ятки; є ще дірки, які трохи ушкодили пам'ятку. Де-не-де букви зовсім стерлися. Писано в два стовпці, на 7,5 см ширини кожній, по 37 рядків на сторінці. Глаголиця круглої форми. Єсть два розмальованих ініціали; ужито фарб червоної (цинобра) та блідо-жовтої. На листку чимало кирилівських та грецьких приписок, але пізнішого часу — десь з XV-XVII віків; приписки писав серб.

Зміст РЛ—уринок з „Паренесиса“ Єфрема Сирина, великого вчителя церкви IV—поч. V віку, а саме—уринок з його двох казань: 1. кінець слова „Про суд і про любов і про покаєння“, займає 1-й стовець і 15 рядків 2-го, і 2. початок слова „Про повернення назад“, цеб-то до паганства. Текст „Паренесиса“ зберігся і в кирилівській літературі в списках XIII-XIV віку, в яких зазначені дві Слові Єфрема Сирина мають зовсім той саме зміст, — вони походять з одного перекладу.

З правописних ознак РЛ відмічу такі: 1. Букви і нема зовсім, тоді як її вживається по всіх інших глаголицьких пам'ятках. 2. Уживається звичайно *ѣи*, а *ѣ* тільки в випадку сполучення *ѣ+ѣ*. 3. Початкова голосна складу має надрядковий значок рисочку або густий придих; над *ѣ* ставиться знак *◌̣*; над *ѡ* єсть кендема *◌̣* в двох випадках. 4. Нерідко вживається лігатури з двох букв. 5. По приголосних пишеться *а*, а на початку складу *ѡ*, цеб-то тут нейотований *кс* формою своєю відрізняється від юса йотованого, як то бачимо і в інших глаголицьких пам'ятках (крім Київських Листків, другого Празького та Охридської Євангелії).

¹ Назва зовсім не слухна; ліпше б назвати цю пам'ятку Рильським Листком, як то запропонував Г. Ільїнський в своїм виданні цієї пам'ятки (ст. 1).

Головніщі фонетичні особливості РЛ такі. 1. Звуки *ъ, ъ* вживаються непослідовно; слабкі *ъ, ъ* часто зникають, але виразних прикладів вокалізації *ъ, ъ* на *о, е* нема; 11 раз *ъ* замінено на *ь*. 2. Носові вживаються більш-менш правильно. 3. Перед йотованою голосною звичайно маємо *ь*, напр.: *бѣдѣнь* 4 стовпець, *трьбкованѣ* 4. Поміж *аа* не зазначається йотації: *люкимаа* 2, *тъм'наа* 28 і т. п. 5. Звука *з* уживається в словах *польсенъ* 2, *ѡвръзѣм'са* 3. *мноси* 4. 5. В прикметниках звичайно стягнені форми, напр.: *зълъхъ* 3 і др. Про мову РЛ дослідник цієї пам'ятки Г. Ільїнський пише так: „Какъ въ отношеніи палеографическомъ Македонскій Глаголическій Листокъ представляет древне-церковно-славянскій, гесп. древне-болгарскій текстъ *чистаго* типа, т. е. безъ какихъ-либо средне-болгарскихъ, сербо-хорватскихъ, русскихъ или чешскихъ особенностей, такъ и въ отношеніи лингвистическомъ мы не можемъ указать ничего, чѣмъ сколько-нибудь противорѣчило бы этому наблюденію. Напротивъ, по чистотѣ и выдержанности своего болгарскаго типа, нашъ памятникъ можетъ быть смѣло поставленъ рядомъ съ лучшими древне-церковно-славянскими текстами“ (ст. 17). Ільїнський схиляється до думки, чи не написаний РЛ на північно-західній болгарській території, на границі з говорами сербськими, на що вказували б: 1. місце знайдення пам'ятки, Рильський монастир, і 2. часта заміна *ъ* через *ь* (ст. 18).

В. Погорілов, занявшись питанням, коли саме перекладено „Паренесис“ Ефрема Сирина, прийшов на основі аналізу словарного складу до такого висновку: „Переводъ Словъ Ефрема Сирина, сохранившійся въ спискахъ Паренезиса и въ Македонскомъ Глаголическомъ листкѣ, могъ быть сдѣланъ лишь въ Болгаріи, во время расцвѣта литературной дѣятельности, и слѣдовательно въ этомъ отношеніи Македонскій листокъ долженъ быть отнесенъ къ одной группѣ съ Супрасльскою рукописью и Хиландарскими листками“¹. До того самого висновку прийшов і Г. Ільїнський (ст. 24).

¹ Сборникъ статей Фортунатову, 1902 р. ст. 499.

Палеографічні й лінгвістичні ознаки говорять за те, що РЛ—пам'ятка XI-го віку.

Література. *В. Григоровичъ*: О древнѣйшихъ памятникахъ церковно-славянскихъ, „Извѣстія“ 1852 р. т. I ст. 88.—*В. И. Григоровичъ*: Статьи, касающіяся древняго славянскаго языка, Казань, 1852 р. ст. 63-74. — *И. И. Срезневскій*: „Извѣстія Имп. Археологическаго Общества“ т. IV ст. 381-390, текст РЛ. — *И. Срезневскій*: Древніе глаголическіе памятники, 1866 р., ст. 220-224, дано текст глаголицею й кирилицею. — *И. Срезневскій*: Свѣдѣнія и замѣтки, „Сборникъ“ 1867 р. т. I ст. 27-36 № 5: Глаголическій списокъ поученій Ефрема Сирина; дано текст РЛ, а також повний текст двох слів Ефрема Сирина з кирилівських списків XIII в. і варіанти з інших списків; текст з багатьма помилками. — *V. Jagić*: Specimina, 1882 р., ст. 27-29, добре видано текст (хоч Ільїнський вказує трохи помилок).—*Валерій Погорьловъ*: Къ вопросу о Македонскомъ глаголическомъ листкѣ, див. „Сборникъ статей, посвященныхъ учениками и почитателями акад. Ф. Θ. Фортунатову“, Варшава, 1902 р. ст. 492-499 (томи 48-49 „РФВ“); аналіз словарного матеріялу „Паренесиса“ Ефрема Сирина для встановлення часу його перекладу на слов'янську мову. — *Г. Ильинскій*: Македонскій Глаголическій Листокъ. Отрывокъ глаголическаго текста Ефрема Сирина XI вѣка, див. „Памятники старославянскаго языка“ т. I вип. 6, Спб. 1909 р. 32 ст. + 2 фототипічні знімки; дано текст з грецьким оригіналом, а також палеографічний і лінгвістичний аналіз та літературне значіння РЛ. Рец. Diels в „Archiv“ 1910 р. т. XXXII ст. 251; V. Vondrák в „Rocznik Slawistyczny“ 1912 р. т. V ст. 75-76.—*И. Ягичъ*: Глаголическое письмо 1911 р. ст. 128.—*Б. Цоневъ*: История на българский езикъ, Софія, т. I ст. 178-180.

9. Македонський Кирилівський Лист.

Відомий учений А. Гильфердинг знайшов цю пам'ятку в Македонії, але де і як, невідомо, і подарував її словістові І. І. Срезневському. Лист великого розміру: 27×21 см; зберігся він дуже зле, — верхній лівий вугол відірваний, в пергаменті багато дірок, деякі слова стерлися зовсім. Письмо — скошений направо устав XI-го віку. Оригінал для Листа був, здається, глаголицький, через що в нім знаходимо глаголицьку букву ю в двох словах: *ѣулогню та (прило)жннню*. Пам'ятка ця зовсім не знає букви *ѣ*, — вживає тільки *ь* (і тільки *ы*, а не *ѣ*, як всі інші пам'ятки), — а це робить її унікалом серед пам'яток XI-го віку і свідчить про південно-слов'янське походження її. Лист знає юс малий в формі *Δ* (а *Λ* лише два рази), що Соболевський зве ознакою македонської палеографічної школи; *Δ* тут визначає *а* і *я*. Уживається тільки *шт*, нема *щ*; замість *ѣ* уживається *з*, але з гачечком справа: *з̣*. Зовсім нема *ѡ*. Мова пам'ятки так само говорить про давньо-болгарське походження її. Зміст Листа цікавий тим, що він — оригінальний твір XI-го віку граматичного змісту, тоді як усі інші пам'ятки — переклади з грецького; зміст цей нагадує відомий Пролог Івана, екзарха болгарського, до його перекладу „Богословія“ Івана Дамаскина; автор Листа безумовно багато користався з цього Прологу, чи скоріше — переробив його. Пам'ятка зберігається в Петрограді, у В. І. Срезневського.

Головніші фонетичні ознаки МЛ такі: 1. Зовсім правильне уживання носових звуків. 2. Досить правильне уживання глухих, але зам. *ѣ* тут завше *ь*. 3. Вокалізації сильних глухих зовсім нема. 4. Зникнення слабого глухого бачимо тут тільки в однім слові *кто* ¹⁹. ²¹. 5. Сполучення глухого з плавним тут надзвичайно цікаве, бо глухий стоїть пред плавним у всіх випадках: *кѣрхъ* ¹⁴, *дѣрзостнѣж* ²⁰, *дѣрзъ* ²¹, *гѣрдъ* ¹⁶, *дѣлѣжѣ* ²⁷, навіть *пѣлти* ²⁷. Таке сполучення знають головно східно-слов'янські пам'ятки, але ознаки палеографічні та інші фонетичні змушують рахувати МЛ

пам'яткою болгарською. 6. Замість *и* по південно-слов'янському звичаю вживається тільки *ѣ*, напр. *сказаннѣ* 1⁸, *кыѣ* 16¹³. 7. Перед йотованою голосною вживається лише *и* (а не *ь*), напр. *сказаннѣ* 1⁸ і др. 8. Пам'ятка знає *dz* (зіло), яке зазначає через *з* з гачечком справа: *з̣*. 9. Немає *л* епентетичного в слові *остацьше* 16¹⁹. 10. Цікава форма *D³ ны* (намъ) 1²⁴.

Спеціальний дослідник МЛ, по докладнім аналізі пам'ятки, приходять до таких висновків: „Подводя итогъ сказанному, нельзя не замѣтить, что въ палеографическомъ отношеніи нашъ памятникъ всецѣло примыкаетъ къ юго-славянской палеографической школѣ (ст. 17). И въ отношеніи языка МЛ вполне сохранилъ печать своего южно-славянскаго, въ частности древне-болгарскаго происхожденія. Нѣкоторыми своими особенностями онъ сближается даже со средне-болгарскими памятниками, и потому въ высшей степени вѣроятнымъ дѣлается предположеніе ак. Ф. Θ. Фортунатова, что древность нашего памятника не превосходитъ начала XII или конца XI в.“ (ст. 21). Палеографічні особливості МЛ дають змогу С. Кульбакину твердити, що наша пам'ятка походить з XI в.¹ Думку деяких учених, ніби МЛ — пам'ятка східно-слов'янської рецензії, Г. Ільїнський рішуче відкидає (ст. 17, 19-20); але треба підкреслити, що східно-слов'янське походження МЛ переконуюче ще не повалено; пояснення Г. Ільїнського форм як *кърхъ* і др. — «что всѣ эти формы своими написаніями только болѣе или менѣе несовершенно выражаютъ» сонантні *г і і* (ст. 20), мало переконуюче вже хоча б через те, що тут лише на однім листку маємо аж 8 прикладів з глухим перед плавним, і ні одного — з глухим по плавнім.

Згадаю ще про думку Б. Цонева, який на основі вживання самого *ь* та поплутання *ж* з *ю* твердить, ніби наша пам'ятка повстала або на неболгарській землі, або по XI віці. Що до поплутання *ж* з *ю* в словах *ноуждн* 1¹⁹ і *дързюу* 1²¹, то тут не поплутання, а т. зв. чергування, відоме і в інших пам'ятках, напр. в Супрасльськім Рукопису.

¹ Энциклопедія Славянской Филології, 1915 р. т. X ст. 44.

Література. *И. Срезневскій*, див. „Извѣстія Археологическаго Общества“ 1863 р. т. V ст. 66-68, звідси передруковано і в його „Древніе глаголическіе памятники“ ст. 276, дано текст. — *И. Срезневскій*: Древніе славянскіе памятники юсоваго письма, 1868 р., ст. 39-42, 192-193, огляд і текст з помилками. — *И. В. Ягичъ*: Разсужденія старины, 1895 р., ст. 37.—*Г. А. Ильинскій*: Македонскій листокъ, отрывокъ неизвѣстнаго памятника кирилловской письменности XI-XII в., „Памятники старославянскаго языка“, т. I, вип. 5-й, Спб. 1906 р., 35 ст.,—добрий огляд пам'ятки, література про неї, два фототипичних знимки, текст, палеографічний і лінгвістичний огляд.—*Б. Цоневъ*: История на българскій езикъ, 1911 р. ст. 189.

10. Охридські Глаголицькі Листки.

Під час своєї відомої подорожи по тоді турецьких землях Болгарії В. І. Григорович в 1845 р. побував і в місті Охриді, в західній Македонії, давнім центрі болгарської церкви, де й знайшов два мізерних листки нашої пам'ятки. Зміст ОЛ—євангельський текст (а саме: Лука 24¹⁹⁻³⁵, Іоан 1³⁵⁻⁴², 3³⁰⁻³³, 20¹⁹⁻³¹, 2¹⁻⁷), чому ця пам'ятка в науці відома під неслухною назвою Охридської Євангелії,—її ліпше звати, за прикладом інших подібних пам'яток, тільки Охридськими Листами. Рок 1865-го 1 травня в Одесі відкрито університета, і з теї урочистої нагоди 2 травня В. І. Григорович подарував до бібліотеки новозаснованого університету 60 своїх рукописів, а серед них—Охридські (й Хиландарські) Листки, де вони зберігаються й тепер під № 24.

ОЛ—це дуже щуплий уривок з колишньої Євангелії,—лишилося тільки півтора листки: один листок цілий та ліва половина другого, перерізаного вздовж. Із усіх старослов'янських пам'яток ОЛ збереглися найгірше: в деяких місцях письмо або зовсім стерлося, або вицвіло; часом покрито воно віковим брудом, яко-

го стерти нема змоги. Крім цього, цілий лист обрізаний так, що ушкоджено 1-й рядок; сильно ушкоджено й два долішніх рядки; праве поле цього листа також обрізане, чим ушкоджено кінці рядків. В половинці листка обірвано верха, чому пропали три горішні рядки. Розмір цілого листка по обрізанні 19,5×16,9 см, а половинки 19,7×10,7 см.

Письмо ОЛ або пряме, або трохи з нахилом вліво; письмо йде під лініями, букви ніби вісять; букви мають досить виразну вуглуватість; взагалі письмо цієї пам'ятки трохи нагадує письмо Синайського Псавтир'я. Цікаво, що в заголовнім рядку в слові по *пагта* 2⁹ поставлено не глаголицьке, але кирилівське *т* (Ягіч: Глаголическое письмо, ст. 133, зве цю букву грецькою або латинською)¹. Цілий рукопис певне був гарно оздоблений, бо й в позосталій частині на л. 2-м єсть ініціал *С* — гарненька вазочка на трикутній ніжці².

З правописних рис ОЛ зазначу. 1. Букви *а* нема, скрізь вживається тільки *я*. 2. Букви *ї* вжито лише 3 рази, панує *і*; двораменне *и* рідке. 3. Буков *ф*, *ш* нема зовсім в позосталих листках. 4. Єсть лігатури, але мало; скорочення слова частіше робиться виношенням літери над рядок. 5. Надрядковий значок непослідовно ставиться переважно над *и* та *і*.

З фонетичних особливостей ОЛ зазначу такі. 1. Слабі глухі *з*, *ь* не зникають (цього єсть 55 прикладів), зникнення маємо тут тільки в слові *паана* 26¹⁰; задержалися глухі *й* на кінці слів. 2. Глухі звичайно уподібнюються наступному складу (закон Ягіча), за винятком 3 прикладів. 3. Сильний *ь* часто вокалізується на *є*. 4. При сполученні з плавним глухий (звичайно *з*) ставиться по нім: *дрзжіте* 2²⁰, *дрзжітзга* 2²⁰, *кззха* 26²⁸. 5. Сполучення *з+и* дає *зи*, напр. *кзи нстї(нж)* 16², *глізтзи* и 1¹⁰. 6. Носові вживаються зовсім правильно, заміни їх на чисті нема. 7. Перед йотованою

¹ Яко ініціала кирилівського *Т* вживається і в інших пам'ятках, напр. в Мар. Єв. і Син. Пс., а в Син. Требнику аж три рази.

² На нашій знімку № 32, на жаль, знати тільки половину цього ініціалу, бо ліва половина його не вийшла.

голосною пануе и, а не ѡ, напр.: знаменїа 26⁸, двленїе 1⁹ і др. 8. Есть приклади відсутности йотації: неразумнаа 1¹², глаше 1²⁷ і др. 9. Постійно вживається епентетичного ѡ, тільки раз прѡломь 1²⁴. 10. Есть s, напр.: кзнѡси 1³, друси 2²³, носѡ 2¹⁴. 11. Sk перед ѣ дає ст, напр.: по пастѡ 2⁹. 12. Есть група зар: кьзарѡдокашѡсиа 2¹⁵. 13. В однім випадковї вжито протетичного в, а саме кот(ѡ кзникѡ) 1¹⁷ зам. отѡ (пор. українське від з од, отѡ), — unicum в старослов'янських пам'ятках. 14. Букву ѡ, передається через т, напр.: тома 2²⁰, тома 26¹. Дослідник ОЛ, Г. Ільїнський про мову цього пам'ятника пише: „Языкъ Охр. Листковъ гораздо древнѣе его письма: онъ не содержитъ въ себѣ никакихъ серьезныхъ отступленїй отъ той нормы др.-церк.-слав. языка, съ которой мы знакомы, напр. по Кіевск. Глаг. Листк. или Зографск. Ев.“ (ст. 23).

Палеографічні особливості вказують, що ОЛ—пам'ятка XI віку; Ягїч (Глаголическое письмо, 133) схиляється рахувати їх трохи молодшими, ніж Синайський Псавтир та Синайський Требник.

Література. В. Григоровичъ: Статьи, касающїяся древняго славянскаго языка, Казань, 1852 р., ст. 63 і 74, лише згадка про ОЛ.—Р. Šafařík: Pohled na prvověk hlacholského písemnictví, „СМ“ 1852 р., лише коротенька згадка. — И. Срезневскій: Древніе глаголическіе памятники, Спб. 1866 р., ст. 76-87; тут з оригіналу подано повний текст ОЛ глаголицею й кирилицею, додано й невеличкого знимка, але в виданні забагато недокладностей. — L. Geitler: Die albanesischen und slavischen Schriften, Відень, 1883 р., на ст. 185 подає побіжну коротку замітку про палеографічні особливості ОЛ, а в альбомі приводить добрий знімок з двох сторїн пам'ятки. — Проф. В. Н. Мочульскій: Описаніе рукописей В. И. Григоровича, див. „Лѣтопись Историко-Филологическаго Общества при Новороссійскомъ Университетѣ“ 1890 р., т. I, ст. 56, — коротка характеристика ОЛ, але передрук з статті Срезневського. — Н. К. Грунскій: Охридское Евангеліе, „Извѣстія“ 1906 р. т. XI кн. 4 ст. 157-164, — видано текст, але недокладно, з

помилками, й дано коротеньку характеристику письма й мови пам'ятки; гостру рецензію на цю працю див. на ст. 3-4 праці Ільїнського 1915 р.—*И. Ягичъ*: Глаголическое письмо, 1911 р. ст. 132-133, огляд письма ОЛ. — *Г. Ильинский*: Охридские Глаголические Листки. Отрывокъ древне-церковно-славянскаго евангелія XI в., „Памятники старославянскаго языка“ т. III вип. 2-й, 32 ст.+4 фототипичних знимки. Це найцінніша праця про ОЛ,—дано текст з грецьким оригіналом, розказано історію вивчення пам'ятки, а також подано докладну характеристику письма, мови й тексту її; в кінці повний словник ОЛ. — *Б. Цоневъ*: История на българский език, 1919 р., ст. 180,—з помилками, недокладно.

11. Листки Ундольського.

Два кирилівські листки, чи 4 сторінки в малу чвірку розміром (перший лист 18,7×16 см, а другий 19×15 см), належали відомому бібліографу В. М. Ундольському, а по його смерті перейшли разом з іншими рукописами у власність Московського Рум'янцівського й Публичного Музею, де й зберігаються під № 961. Зміст Листків — уривок з Євангелія — апракос: притча про добре сім'я та бур'ян, Мат. XIII.24-30, 36-43 та оповідання про uzдоровлення кровоточивої, Мр. V.24-34. Ціла пам'ятка — чотири сторінки чи 75 рядків, по 19 рядків на сторінці (ст. 2 має їх 18).

Пам'ятка має цікаві особливості палеографічні та мовні, чому на неї вчені звертали давно вже пильну увагу з того часу, як Срезневський перший в 1868 році оголосив її. Докладний палеографічний аналіз ЛУ, який зробили В. Щепкин та Є. Карський, вказав про давність їх письма. Більшість старо-слов'янських пам'яток мають геометрично просте письмо, але в нашій пам'ятці букви похилені вправо досить помітно, як то було і в давнім грецьким письмі. Пергамен зле оброблений, товстий, з дірками. Наша пам'ятка була приклеєна до оправы; при зніманні її

занадто підмочено, чому пергамен погурбився. Ліновано чимсь гострим, чому в деяких місцях пергамен навіть прорізаний. Для зазначення dz (зіло) уживається тут з з перекресленою титлом головкою: z . Письмо під лінією, букви ніби вісять, як то бачимо в Київських Листках, в Листках Клоца і др. старших глаголицьких пам'яток; так само вісять під лінією й ініціали великі й малі. Всі чотири сторінки ЛУ—продовження одна одної, цеб-то наші листки—середні листки з одного зшитка. Сторінки 1 та 4 мало виразні і не так ясні, як інші, бо як раз ними були приклеєні до оправи.

ЛУ мають простенькі прикраси—єсть два ініціали *P* і *B* та плетена заставка; в орнаменті ужито фарби зеленої, червоної та жовтої. В. Щепкин, що досліджував цей орнамент, ставить його в залежність від глаголицького письма: „Всѣ разсмотрѣнныя особенности—каже Щепкин—въ области обозначенія звуковъ, въ техникѣ письма, въ стилѣ почерка и заглавныхъ буквъ убѣждаютъ насъ въ близкой зависимости ЛУ отъ глаголической письменности“ (ст. 261).

З правописних ознак зазначу такі. 1. Замість *и* тут постійно *ѣ*, напр.: *днѣволѣ* 25, *нѣкова* 50, *ѣко* 18 і др. 2. Із йотованих голосних ЛУ знають лише *ю*, а інших йотованих, а саме *ю*, *ѡ*, *ѣ*, зовсім нема, цеб-то тут *е*, *а*, *ж* вживаються й на початку складу замість йотованих, напр.: *его* 6, *запокѣдаж* 45 і др. 3. Букви *ш* вживається часом і в середині своїх слов'янських слів, напр.: *наршдѣ* 57. 4. Панує *н*, а *и*, *ї* рідкі. 5. Один раз ужито *ѣ* в слові *ѣко* 11. 6. В букві *з* часті його з'єднані лінією. 7. Яко цифри 6 вживається *з*, а яко звук тільки z .

Деякі ознаки мови ЛУ дуже давні, але єсть ознаки й молодші. 1. Так, вживання носових звуків тут зовсім правильне у всіх 80 випадках. 2. Зате нема цієї давности в уживанні глухих,—тут постійно замість *ь* уживається *ѣ*, напр. *кѣѣ* 23, *конѣѣ* 30 і т. п.; *ь* ужито тільки два рази, та й то здається, лише з економії місця: *єѣѣ* 3, *тѣ* 21. 3. Єсть приклади вокалізації *ь* на *ѣ* та частого зникнення неміцких ерів, напр.: *прншѣдѣше* 9, *прншѣдѣши* 63, *шѣдѣше* 13. 16,

оупенне 37, кто 68. 71, многъ 57. 60, дщн 75 і др.; прикладів вокалізації **ъ** на **о** нема. 4. Перед йотованою голосною ставиться **н**, напр. **взнѣенне** 49, **въ** **тоуенне** 58. 5. Епентетичного **л** вживається правильно: **пристѣплъше** 19, **земла** 30. 6. Звука **dz** ужито правильно 4 рази: **взстръзаще** 14, **сзжизахтѣла** 28, **полъза** 61, **прозаке** 7. 7. Прикметники знають лише стягнені форми на **-зи**, **-аго**, **-оуоу**, **-зихъ**; так само й Імперфект лише стягнених. 8. Як і в Супр. Рук., тут єсть форма **Pr 3¹** без кінцевого **-тъ**, а саме: **кждѣ** 32. 9. Приказовий спосіб на **-ѣте**: **нзверѣте** 17, **сзверѣте** 18, **сзвжѣте** 17, але: **оставите** 15. 10. З форм складні зазначимо давальний приналежності: **скржѣтъ** **зъкомъ** 33, **въ** **крѣма** **жѣтъкѣ** 16. 11. В словнику знаходимо етера 58, **N₁** **плѣкелъ** 6.8.11, **трѣка** 8 і др.

Спеціальний дослідник ЛУ, Є. Карський рахує їх болгарською пам'яткою XI-го віку; так само до XI-го віку відносить ЛУ і П. Лавров; перед тим В. Н. Щепкин відносив ЛУ до середньо-болгарських пам'яток першої половини XII-го віку, але його думка не зацпилася в науці. Пробиє В. Щепкин і точніше зазначити місце повстання нашої пам'ятки: „На основанні македонскаго характера графическихъ и художественныхъ прѣмовъ, а также на основанні одной фонетической черты (дщн 75 замість дщн, пор. західне й південно-західне болг. *шерка*), написаніе нашего памятника можно относить къ юго-западной области современной территории болгарскаго языка“ (ст. 262).

Література. *И. Срезневскій*: Древніе славянскіе памятники юсоваго письма, 1863 р., „Сборникъ“ т. 3, ст. 73-44, 194-196, опис і текст. — *И. Ягичъ*: Образцы, 1882 р., ст. 48-49, текст. — *В. Щепкинъ*: Листки Ундольскаго, „Сборникъ статей, посвященныхъ Ф. О. Фортунатову“, Варшава, 1902 р. ст. 249-269; те саме в „РФВ“ 1902 р. т. 49 ст. 249-269; огляд цілої пам'ятки, але головно про палеографічний бік та про орнаменти; пор. „ЖМНПр“ 1903 р. кн. VI ст. 435-436. — *Е. О. Карскій*: Листки Ундольскаго, отрывокъ кирилловскаго Евангелія XI-го вѣка, „Памятники

старославянського языка“ т. I вип. 3-й Спб. 1904 р., —тут 4 фототипічних знімки з усеї пам'ятки (на жаль, неясні), повний текст і докладний аналіз письма та мови; рец. Г. Ільїнського в „Визант. Врем.“ т. XI ст. 748-749.— П. Лавровъ: Палеографическое обозрѣніе кирилловскаго письма, Спб. 1915 р. ст. 29 література і 40-42 палеографічний аналіз письма, див. „Энциклопедія Славянской Филологіи“ вип. 4.—Б Цоневъ: История на българский езикъ, 1919 р. ст. 188.

12. Слуцькі Листки

(Слуцький Псавтир).

Як свідчить В. Срезневський¹, Слуцькі Листки знайшов в м. Слуцьку на Мінщині художник Д. М. Струков в 1867 р. і привіз їх до Петрограду. В наступнім 1868 році пам'ятку видав І. Срезневський, який пише про неї: „нынѣ открытая Слуцкая псалтырь“ (ст. 21); де дівся далі оригінал СЛ, не відомо,—пам'ятка рахується тепер втраченою. Серед рукописів І. Срезневського під № 5 зберігається тільки малюнок з СЛ, але, на жаль, він зроблений на прозорім папері від руки, а не фотографічно.

Пам'ятка складалася з 5 листків розміром в чвірку, по 28 рядків на сторінці. Зміст її—псальма 118, але без початку, середини й кінця; збереглися вірші 10-93, 101-106, 148-154 і 161-176. Псальма без толковань, але текст написаний так, що позоставлено місце поміж віршами² може й для написання толковань. Письмо трохи похиле, нерівне; писала, здається, не одна рука; так, на л. 3-м помітна вже інша рука². Ягич (Образцы языка, ст. 56) письмо СЛ зве південно-слов'янським.

¹ Древній славянскій переводъ Псалтыри, 1877 р. ч. 1, ст. 13.

² Так свідчить перший видавець пам'ятки І. І. Срезневський, що мав СЛ в своїх руках.

Головніщі правописні ознаки СЛ такі¹. 1. Буква **д** ставиться по приголосних, а **а** по голосних, цеб-то на початку складу; правда, цього додержано не завше. 2. Замість **а** часом вживається **ѣ**, напр.: **вѣѣкого** 4¹⁸, **вѣѣчьскага** 36²⁶ і т. п. 3. Постійно пишеться **щ**, а **шт** зовсім нема. 4. Звичайно пишеться **ѣ**, але єсть і **ѣи**. 5. Буква **о** буває чотирох форм: **о**, **ш**, **О** кругле з крапкою і **□** квадратове.

Головніщі фонетичні особливості СЛ такі. 1. Слабі **ѣ**, **ь** часом опускаються; поплутання **ѣ** з **ь** не рідке; безсумнівних прикладів вокалізації **ѣ**, **ь** на **о**, **ѣ** нема. 2. В сполученні з плавним глухий (звичайно **ѣ**) ставиться по нім: **прѣѣке** 3², **испрѣѣка** 5¹⁰, **грѣѣднн** 2²⁷, **грѣѣднн** 4²², **испѣѣнь** 26²⁴ і т. п. 3. Носові вживаються правильно, але вже єсть поплутання **ѣ** з **а** та заміна **ѣ** на **ѣу**. 4. Перед йотованою голосною звичайно маємо **ь**, напр.: **поношеньѣ** 2², **наказаньѣ** 26²³ і т. п. 5. Звичайно скрізь уживається **л** епентетичного, але: на **земн** 1¹⁸, **гдѣмнн** 3 б¹⁵, **погдѣмнн** 3²³. 6. Єсть **Ab**¹ на **-ѣмѣ**: **ѣ рѣѣѣмѣ** 26²⁶ і т. п., нестягнені форми: **грѣѣдннѣ** 3⁶, **ѣждаѣѣѣ** 2¹⁴ і др.

Про вік СЛ Лавров твердить, здається на основі знимка, що зберігається в матеріялах І. Срезневського: „Рукопись безспорно относится къ XI вѣку“ (ст. 43).

Література. *И. Срезневский*: Древніе славянскіе памятники юсоваго письма, „Сборникъ“ 1868 р. т. III ст. 21-24: Слуцкая псалтырь, характеристика письма, правопису й мови; ст. 155-165 текст. — *В. Срезневский*: Древній славянскій переводъ Псалтыри, Спб. 1877 р. ч. I ст. 13-14; в більшості повторено те, що дав І. Срезневський. — *И. Ягичъ*: Образцы языка церковнославянскаго, Спб. 1882 р. ст. 53-56, передруковано текст І. Срезневського з варіянтами з Болонського й Погодинського Псавтирів. — *П. Лавровъ*: Палеографическое обозрѣніе кирилловскаго письма, Спб. 1915 р. ст. 43.

¹ Характеристику правопису та мови подаю з видання Срезневського 1868 р.; цитати ставлю по листах і рядках.

13. Напис царя Самуїла 993 р.

Найдавнішою датованою кирилівською пам'яткою на сьогодні вважається Напис царя Самуїла 993 року на гробовій плиті, яку знайдено в селі Герман, коло Преспи, в південно-західній Македонії, де проходить етнографічна границя між слов'янами та албанцями. Плисту знайдено ще в 1888 році, при збудуванні нової церкви в селі Герман. Германські поселення розповідають, що в їхнім селі жив колись патріарх Герман; як він помер, його поховали в старій церкві, де й тепер під підлогою знаходиться гріб патріарха з написом. Коло гробу патріаршого й знайдено нашу плиту, з написом царя Самуїла на ній. В кінці X—поч. XI-го віку коло Преспи був політичний болгарський центр, тут мав свою столицю й цар Самуїл. Зміст напису каже, що тут була родинна усипальниця Шишмановичів, і що скромна церква в селі Герман ховає в собі, можливо, й останки самого царя Самуїла.

Грובהва камінна плита на 1,25 метра довга, а на 0,52 м. широка. Напис знаходиться лише на малій частині цієї плити, правий долішній вугол її відбитий; сам напис має розмір 26,8×27,2 см. На плиті, крім цього, знати сліди трох хрестів, що колись були прибиті до неї (фотографію плити див. на знімку № 40).

Чутки про цю плиту й цінний напис на ній попали в пресу ще в 1891 році від македонського вченого В. Кънчева, що першим відкрив цей напис, але широкому вченому світові ця надзвичайної ваги пам'ятка стала відома лише в 1898 р., — учені Успенський та П. Милюков подорожували тоді по Македонії і під час цієї подорожи й відкрили цю пам'ятку, про яку й оголосили друком в 1899 р.

Напис царя Самуїла (див. знімок № 41) має зазначений 6501 рік, цеб-то 993 р. по Христі, і в цім власне найбільше його значіння, бо давні слов'янські пам'ятки не датовані. Напис свідчить про глибоку давність кирилівського письма, свідчить і про те, що в 993 р. в Македонії вже вживано кирилиці навіть

для гробових плит. Знайдення напису 993 р. сильно піднесло було надії прихильників старшинства кирилиці, але надії ці не справдилися.

Напис має лише 11 рядків, з них тільки 2 цілі, а решта з відбитими кінцями; уже через цей малий зміст напис не має языкового значіння. Велике палеографічне значіння пам'ятки без усякого сумніву. Письмо пам'ятки — т. зв. уставне, але це устав епіграфічний,—напис вибито на каміні. Здається, майстер не був слов'янином, чим і пояснюється, що він в 3-м рядку замість л вирізав п, і лише потім над п поставив потрібне л; з цієї ж причини головки в з та ь загнуті тут вправо, а не вліво. Ягіч, Мілетич, Цонев і др. твердять про глаголицький вплив на форму букв Напису 993 р. Напис, на жаль, не має в собі таких букв: і, џ, љ, њ, ѣ, џ, ѣ, џ, џ. В напису проглядає одна діалектична болгарська риса,—нейотоване ж в слові *полагаж*; про болгарську ж місцевість (інші вчені добачують тут глаголицький вплив) говорить і *ѣ* зам. *а* на 8-9 рядках в слові *Н¹ (риѣими)ѣ*. Єсть уже *з* зам. *ь* в слові *крѣтѣѣхъ*. Звук *ѣ* тут зазначений (рядок 1-2) як *ѣн*, в чім вбачають глаголицький вплив.

На відбитих місцях Напису назву батька треба читати (ни)кола, а назву матері—(риѣими)ѣ.

Література. *Василь Кънчевъ*: Прѣспенско езеро и Долна Прѣспа, „Сборникъ за народни умотворенія“, Софія, т. IV ст. 40.—В журналі „Извѣстія Рускаго Археологическаго Института въ Константинополь“, Софія 1899 р., т. IV вип. I, уміщено про напис 993 р. три статті, а саме: *Ө. Успенскій*: Надпись царя Самуила, ст. 1-4; *Т. Флоринскій*: Нѣсколько замѣчаній о надписи царя Самуила, ст. 5-13; *Д-ръ Л. Милетичъ*: Къмъ Самуиловия надпись отъ 993 година, ст. 14-20. — *Є. Карскій*: Надпись Самуила 993 года, „РФВ“ 1899 р. т. 42 кн. 3-4 ст. 231-236. — *К. Јиреѣек* — *V. Јагіс*: Die cyrillische Inschrift vom Jahre 993, „Archiv“ 1899 р. т. XXI кн. 3-4 ст. 543-557; Ягіч дав тут на ст. 551-557 палеографічний опис пам'ятки.—*Т. Флоринскій*: Къ вопросу о древности и взаимныхъ отношеніяхъ кириллицы и глаголицы,

„Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора Лѣтописца“, 1900 р. кн. 14 вип. 2 ст. 73-84.—Karásek J.: Nejstarší slovanská cyrilská památka z r. 993, „Česká Revue“ III. 1003-4, 1117-9. — *Йорданъ Ивановъ*: „Български старини изъ Македония“, Софія, 1908, № V ст. 24-26: Царь-Самуиловъ надпись отъ 993 г.—*Б. Цоневъ*: История на българский езикъ, 1919 р. ст. 181-183.

14. Темницький напис.

В Сербіі, в селі Грнім Катуні, в Темницькім повіті Моравської округи, один селянин, копаючи землю, знайшов на глибині 60-80 см плитку з написом, яку й продав місцевому вчителеві, а той віддав знайдену пам'ятку в 1900 р. до Народнього Музею в Београді. Плитка — вапняк, якого немає в околицях; вона квадратної форми: 192×195 mm широка, 195-200 mm довга, 50 mm висока; здається, що плитка знаходилася на жертівнику в вівтарі, а під нею були мощі десятиох Севастійських мучеників (пам'ять 9 березня). Роскопки на тім місці, де знайдено плитку, нічого не дали.

Напис дуже коротенький (див. знімок № 42), всього 7 рядків, 18×18 см розміром. Зміст його такий:

СТХН·ѢАНЪТНАСХ·	ПРАКЛЬ·ЮКЛХДНК·
СИСИНЪ·ЛЕОНТЪ·	КУРІОНЪ·МОТЪАН
МЕЛНТЪ·СЕКІРІАН·	БА ЗА НХІ·
ФІЛОКТІМОН·АНГІАС·	

Різьбар зробив три помилки в словах, а саме: в 2-м рядку в слові *сисинъ* вирізано перед *ъ* букву *и*, а потім перероблено її на *н*; в 5-м рядку зачав був довбати *а*, а треба було *и*; помітивши помилку, він скористав із спинки *а*; в тім же рядку по *к* різьбар видобав, під впливом попереднього слова, непотрібне *л*, але помилки не виправив.

Через те, що напис дуже коротенький — всього 15 слів,—він не має лінгвістичного значіння; можна хіба підкреслити, що деякі грецькі ймення вже зслов'янщено: *Ἐάνθιας* — у нас *Заньтіагъ*, *Σισίνιος* — *сисинъ*, *Λεόντιος* — *леонтъ*, *Μελίτιος* — *мелитъ*, *Σευηριανός* — *сєвгїранъ*, *Φιλοκτήμων* — *філоктїмонъ*, *Ἀγγίας* — *ангіагъ*, *Ἡράκλειος* — *іракігъ*, *Ἐχδίκος* — *єк(л)ъдикъ*, *Κυρίον* — *күріонъ*. Уживання поруч зслов'янщених ймень і незслов'янщених виразно говорить про глибоку давнину нашої пам'ятки, коли ці ймення ще не остаточно втерлися в слов'янській літературі.

Зате пам'ятка має велике палеографічне значіння. Робила його дуже вправна рука,—букви видовбано старанно й надзвичайно гарно. Сербський учений Л. Стоянович, що перший оповістив учений світ про цю пам'ятку, порівняв її з грецькими пам'ятками X віку і твердить, що й Темницький напис—це пам'ятка X-го віку. На мою думку, форма літер цієї пам'ятки (див., напр., літери н, ю, в яких з'єднуюча лінія не посередині, а вище середини), могла б говорити й про кінець XI-го віку.

Література. *Луб. Стојановић*: Темницькі натпис X-XI века, „Јужнословенски Филолог“, Београд, 1913 р. кн. 1-2 ст. 4-20, тут же й два знімки: з плити та з напису.

II. Старо-слов'янська мова сербської рецензії.

1. Маріїнська Євангелія.

Під час своєї відомої подорожи 1844-1845 р., по вказівках консула А. Михановича знайшов проф. В. Григорович на Афоні, в скиту Пресвятої Діви Марії, що належить до Русикону, дуже давній рукопис Євангелії; від Маріїнського монастиря Євангелія ця звичайно зветься Маріїнською. Правда, в науковій літературі появлялися заперечення про місце, де саме знайдено цю пам'ятку,—вказували на Охриду в Бол-

гарії або на лавру св. Афанасія на Афоні і др. Ось тому ця пам'ятка має й інші назви, — часом зветься вона Григоровичевою, по назві особи, що знайшла її; а то ще зуть її Євангелією Афонською.

Рукопис складається з 173 листків чи з 23 зшитків, по 8 листків (quaterniones) в кожному, крім останнього, що має тільки 6 листків (ternio). Два перших листки (Єванг. Матвія розділи V і VI) ще до Григоровича стали власністю австрійського консула в Константинополі хорвата Антона Михановича, від якого перейшли потім до Міклошича у Відні, а від Міклошича—до проф. Лескина в Липську. Зміст пам'ятки—повна Четвероєвангелія, в порядку Євангелистів. Рукопис пергаменований, розмір — чвірка; в рукопису бракує початку, кінця й деяких листів в середині; праворуч вгорі по зшитках розставлено так звану зшиткову пагінацію, як то було в грецьких рукописах. Письмо — зовсім кругла глаголиця, правильної круглої форми, близької до форми Ассеманової Євангелії; письмо йде над лініями, а не під ними. В Євангелії багато пізніших кирилівських приписок на полях з виразними сербізмами в мові; в ініціалах замість глаголицького подибується кирилівське (або грецьке) т. Вже в XIV віці пам'ятка безумовно була на Афоні в скиті Богородиці. По смерті Григоровича Євангелія (але без 2 початкових листків) перейшла до Московського Публичного й Рум'янцівського Музею, де й зберігається під № 1683.

Питання про землю, на якій повстала ця дуже важлива пам'ятка, не вирішене ще остаточно. Академик Ягіч, що спеціально досліджував цю Євангелію, відносить її написання до сербо-хорватської землі, — пам'ятка написана десь у сербо-хорватів, власне у штокавців, — „гдѣ-нибудь въ предѣлахъ тѣхъ странъ, гдѣ въ XI вѣкѣ жили Хорвати и Сербы, по всей вѣроятности гдѣ-нибудь въ Боснії или южнѣ“¹, а про це свідчать такі лінгвістичні явища нашої пам'ятки: 1. Часте поплутання ж з ю, 2. поплутання зи з и, 3. вживання ю замість ка на початку слова, напр.: юсе-

¹ Див. на ст. 410 його праці.

ленжж 196¹⁰, оуоржжжа 248¹¹, 4. зовсім сербська форма G' сега ради 136⁶ зам. сего ради⁷ і 5. словарний склад, як напр. кокоцъ 100¹¹ і др. замість коуръ. Це авторитетне твердження Ягіча проте не заціпилося в науці. Уже перший рецензент праці Ягіча, А. Будилович не визнав його доказів за переконуючі і пильнував довести, що „Марлинское Евангеліе писано на почвъ болгарскихъ говоровъ“². До такого ж переконання прийшов і другий рецензент, відомий знавець болгарських говорів Л. Милетич; він не прийняв доказів Ягіча, вказуючи, що такі самі лінгвістичні явища знаходяться й по інших, чисто болгарських пам'ятках; крім цього, Милетич показав, що в Марлінській Евангелії єсть явища, які мусимо визнати за болгарські, напр. вживання о зам. ж (що Ягіч рахує тільки опискою)—це діалектична болгарська риса, яку знають і сучасні македонські та родопські говори, й яка здибується в таких пам'ятках, як Синайські Псавтири та Требник³. Так само пізніше й Фортунатов в праці „Составъ Остромирова Евангелія“ ст. 1473-1475 не визнав Марлінської Евангелії за сербо-хорватську пам'ятку⁴.

До думки Ягіча про сербо-хорватське походження писаря Остромирової Евангелії пристали А. Соболевський, В. Вондрак і др. С. Кульбакин про нашу пам'ятку пише: „Такъ какъ *зи* и въ болгарскомъ языкѣ, говоря вообще, измѣнилось в *и*, только, быть можетъ, нѣсколько позже, то нѣтъ необходимости пред-

¹ Правда, як показав Фортунатов, такі „сербізми“ маємо і в Супрасльськiм Рукопису, а саме: н'ѣкога 275²³, кога 435²³, коіюга 441²⁰, юга 509²¹, кб'г'ѣкога 457¹⁸; уже через це не легко погодитися з думкою, що „сега ради“ — це описка писаря, див. „Сборникъ статей В. Ламанскому“. Спб. 1908 р. ч. II ст.1475.

² „ЖМНПр“ 1884 р. березень, ст. 164-165.

³ „Периодич. Списание“ 1886 р. т. XIX-XX ст. 238-240.

⁴ Фортунатов вказує на відсутність в Ме прикладів поплутання А, ІА З І, що було б дійсним сербізмом; поплутання ЗІ З И—описки; слово оузелената відоме і в Супр. Рукоп. та в Сян. Псавтиру, а оуоржжі—в Збірнику Клоца.

полагать въ писцахъ Марлінскаго Евангелія и Сборника Клоца непременно сербовъ. Оба памятника, быть можетъ, отражаютъ болгарскій говоръ XI вѣка, въ нѣкоторыхъ своихъ чертахъ сближавшійся съ сербскимъ языкомъ¹. В 1917 р. він вже твердить про це: „Въ языкѣ памятника встрѣчаются явленія, которыя указываютъ на писца—серба или на болгаро-македонскій говоръ XI вѣка“². В іншій праці³ Кульбакин пише про це ясніше: „Як що припустити, що МЄ відбиває македонський діалект з о=ъ і є=ь, а одночасно у=ж, у=кз, а и=зи, і з формою *ѣга*, то приходимо логічно до висновку, що в Македоніі XI-го століття були діалекти з особливостями фонетичними й морфологічними сербськими, бо вище вказані риси, де б вони ні стрічалися, завжди будуть сербськими“⁴. А в останній час, в своїй рецензії на працю П. Бузука, Кульбакин ще більше схиляється на бік думки Ягіча про сербо-хорватську батьківщину писаря Марлінської Евангелії⁴. В теперішній час, здається, маємо право твердити, що МЄ повстала на такій території, де в літературній мові панували болгарські риси, але де не бракувало й рис (живих) сербських.

В недавній час, в „Извѣстія“ 1921-1925 р. виступив проф. П. А. Бузук з спеціальною працею: „Къ вопросу о мѣстѣ написанія Марлінскаго евангелія“; після відповідного аналізу (правда, досить хаотичного, як і вся праця), автор прийшов до висновку, що „Марлінское евангеліе нельзя приписывать сербу-писцу, какъ это дѣлалъ Ягичъ. Оно написано болгаринномъ“⁵. На цим тимчасово й спинилися досліди над батьківщиною писаря Марлінської Евангелії. Як бачимо, дослідники визнають сербізми в пам'ятці, тільки не всі відносять повстання їх до чисто сербської території.

¹ Энциклопедія Славянскої Филології, вип. 10 ст. 13, 1915 р.

² Дрезне-церковно-славянскій языкъ, 1917 р. вид. 3, ст.30.

³ Du classement des textes vieux-slaves, „Revue des études slaves“ 1922 р. т. II ст. 200.

⁴ „Јужнословенски Филолог“ т. IV і V, 1924-1926 р.

⁵ „Извѣстія“ 1925 р. т. 29 ст. 363.

Цікава мова цієї пам'ятки; її граматичні форми, особливо словарний склад, дуже старі, часом старіші за такі в Зографській Євангелії, проте в фонетиці не брак і нових форм, а це вказує на глибоку давність оригіналу (але не теперішнього рукопису). Мова виразно свідчить, що МЄ—це пам'ятка старослов'янська, але якої редакції, як ми бачимо, остаточно ще не вирішено. Ягіч схиляється рахувати цю Євангелію за пам'ятку X-го віку, частина вчених відносять її на початок віку XI-го. Докладно проаналізувавши цю Євангелію, Ягіч прийшов до висновку, що це „одинъ изъ самыхъ важныхъ памятниковъ старинной глаголической письменности“.

Головніші фонетичні особливості МЄ такі¹. 1. Вокалізація сильних **ъ**, **ь** на **о**, **е** досить часта. 2. Зникнення слабих **ъ**, **ь** єсть, але рідке. 3. Поплутання **ъ** і **ь** не рідке. 4. Зміна **ъ** на **ь** і **ь** на **ъ** в залежності від дальшого складу тут єсть, але не часта. 5. Пошипячих **ь** змінюється на **ъ**, напр. **брачъини** 26²⁵ і т.п. 6. Поплутання **ж** і **оу** не рідке; замість **ж** часом маємо **о**, але це чи не описка замість **оу**. 7. Поплутання **ж** з **л**, за одиничними винятками, нема. 8. При збігу двох однакових голосних в кінці слова і на початку дальшого слова голосна не подвоюється: **иже си** 15¹⁹ зам. **иже си**, **бранитемоу** 152²¹ зам. **браните емоу** і т. п. 9. Перед йотованою голосною звичайно вживається **и**, напр.: **знамение** 40²⁶, **ь** в таких випадках рідке: **абь** 24²⁴ і др. 10. Sk перед **ѣ**, **и** дає **ѣ**, а **ст** тут рідке; часом до **ст** додано ще **ц** чи в рядку, чи над ним. 11. Епентетичне **л** часте, але часом його й не буває, особливо перед **и** та **ь**. 12. Звук **dz** (зіло) змінився на **з**. 13. Сполучення **tj** > **шт** або **щ**, а **dj** > **жд**, але єсть **розьѣтка** 48²⁰, **кизь** 399¹⁷. 14. G¹ прикметників частіше кінчиться на **-аго**, рідше на **-аго**; єсть декільки випадків на **-аго**, а D¹ на **-оуемоу**. 15. В Pr зам. **-аѣтъ**, **-аѣте** тут не рідко **-аѣтъ**, **-аѣте**: **разьбѣкаѣтъ** 150⁴, **знаѣтъ**, **знаѣте** 376¹². 16. Pr3¹ звичайно кінчиться на **-тъ**; одиночні випадки: **бѣде** 169²⁴, **е** 281³, **на** 341¹². 17. Прика-

¹ Цитацію подаю по сторінках і рядках видання В. Ягіча 1883 р.

зовий спосіб знає -дѣ і -нѣ: покаждѣ 290¹⁷ і покажитѣ 80⁵. 18. Дуже багато форм простого несигматичного аориста; аорист сигматичний зберігає с в 1 ос. однини й множини, а також в 3 ос. мн.: поажсѣ 265¹², ѡсомѣ 210²², ѡстѣ 112¹⁶. Панує звичайно шт, але єсть і ѡ. В пам'ятці дуже багато словарних архаїзмів, що передають мову ще первісного євангельського перекладу. Зазначу ще одну діалектичну рису: одѣ нѣлиже (зам. оѡѣ) в Мар. IX²¹ на ст. 150¹⁸.

Література. В. Григорович, що вивіз цю пам'ятку з Афона, перший подав про неї коротенькі відомості в своїм „Очеркъ путешествія по Европейской Турци“, „Ученяя Записки Казанскаго Университета“ 1848 р. кн. 3 ст. 96. — Два листки Михановича видрукував *Міклошич* в „Slavische Bibliothek“ 1850 р. ст. 262-263. — *П. Шафарикъ*: Взглядъ на древность глагольской письменности, „Извѣстія“ 1852 р. т. I ст. 369. — *Шафарик* в Památky hláholského písemnictví 1853 р. видрукував уривок, якого дав йому Григорович. — *В. Григорович* в „Извѣстія“ 1853 р. т. II ст. 241-247 дав опис пам'ятки й її мови, з двома уривками тексту. — Пізніше трохи про МЄ пише й подає уривки з неї *И. Срезневскій* в своїй праці 1866 р.: „Древніе глаголическіе памятники“ ст. 91-115. Див. ще *Шафарикъ*: Взглядъ, 1885 р. ст. 40-41. — *Викторовъ*: Собраніе рукописей В. И. Григоровича, М. 1872 р. ст. 6-7. — *В. Григорович* усе життя своє носився з думкою видати цілу Марлінську Євангелю фотографічно, але це йому не вдалося, — він видав тільки Євангелю від Луки (л.л. 77-130 оригіналу), а видання закінчено вже по смерті його, — воно вийшло в „Изданія Общества Любителей Древней Письменности“ 1880-1881 р. №№ 59-79: Евангеліе отъ Луки. Изъ глаголической рукописи XI вѣка, IV+110 ст.; видання фотолітографічне; але треба мати на увазі, що в цім виданні трапляються помилки (правда, дуже мало), як то показав П. А. Бузук („Извѣстія“ т. XXIX ст. 356-362), порівнявши видання „ОЛДП“ з оригіналом. — Цілу пам'ятку в кирилівській транскрипції видав в 1883 р. в Петрограді академ. *Ягіч*, це його відомий труд: „Памятникъ

глаголической письменности. Марлінское четвероевангеліе“; XX+607 ст.+2 знимки. До видання додано дуже цінний дослід Ягіча про палеографію та про мову цієї Євангелії, а також повний Словник її. *А. Будиллович* в „ЖМНПр“ за 1884 р. ч. 232 ст. 152-169 умістив рецензію на працю Ягіча, але рецензія закрашена занадто суб'єктивним відношенням рецензента до глаголицьких пам'яток взагалі; *Л. Мілетичъ* дав цінну рецензію на працю Ягіча в своїй статті: Особеноститѣ на езика въ Марійския паметникъ, див. „Периодическото списание на Българското книжовно дружество въ София“ кн. XIX-XX за 1886 р., ст. 219-252. Помилки й недогляди видання Ягіча (невеликі) подав *П. Бузук* в „Извѣстія“ 1925 р. т. 29 ст. 356-362 на основі порівняння видання з оригіналом.—*И. Ягичъ*: Четыре статьи, 1884 р., ст. 105, 141.—*А. Соболевскій*, „Унив. Изв.“ 1885 р. кн. 9 ст. 304.—*Ф. Фортунатовъ*: Составъ Остромирова Евангелія, „Сборникъ Ламанскому“ 1908 р. ч. II ст. 1470-1475 проти сербизмів МЄ.—*А. Соболевскій*, див. „Богосл. Энциклопедія“ 1909 р. т. X ст. 224.—*И. Ягичъ*: Глаголическое письмо, 1911 р. ст. 127-128. — *Б. Цоневъ*: История на българский езикъ, 1919 р. ст. 170-173. — *П. Бузукъ*: Къ вопросу о мѣстѣ написанія Марлінскаго Евангелія, „Извѣстія“ 1921 р. т. 23 кн. 2 ст. 109-149; продовження цієї праці, але вже під правдивою назвою: „Замѣчанія о Марлінскомъ евангеліи“ дано в „Извѣстія“ 1925 р. т. 29 ст. 307-368; в праці П. Бузука такі IX розділів: I. Про батьківщину писаря Мар. Єв. ст. 109-116. II. Про зміну глухих 116-134. III. Про редуковані голосні ѣ та и 134-143. IV. Про вживання ю та ѳу по шиплячих 143-149. V. Про заміну ж через о та ѳу 307-334 (том 29). VI. Доля сполучення к перед ѣ та и 334-337. VII. Деклінація 337-340. VIII. Вживання форм імперфекта 340-356. IX. Помилки в виданнях фотолітографічних „ОЛДП“ 1880-1881 р. та Ягічевім 356-363. Загальні висновки 363-367. На працю Бузука дав рецензію *С. Кульбакин* в „Јужнословенски Филолог“ 1924 р. кн. IV ст. 219-222 та 1926 р. кн. V ст. 304-307.

2. Листки Клоца чи Клоців Збірник.

Уривки Клоца — це глаголицька пам'ятка, що найраніше від усіх інших попала до рук учених дослідників і що відіграла епохальну роль у вирішенні питання про давність глаголиці. Наша пам'ятка була колись дуже великою, на що вказує те, що перший зшиток помічений числом 62, цеб-то, що перед ним було ще 61 зшиток чи 448 листків. Але те, що збереглося з цього колишнього Збірника казань, тепер дуже вбоге: позосталося лише 14 листків чи 956 рядків; з них 12 листків знайшов в бібліотеці графа Клоца (Cloze, 1777-1856) відомий словіст В. Копитар і видав їх в 1836 році, з якого часу пам'ятка й стала приступною для наукового дослідження; пізніше два листки знайшов Міклошич і видав їх в 1860 р.,— докладний аналіз показав, що ці два листки дійсно походять з того самого збірника, з якого походять і 12 листків Клоца,—вони продовження слова І. Золотустого.

Дуже цікава доля нашої пам'ятки. Листки Клоца мають пергаменову окладинку, на якій читаємо писану в 1500 році латинською мовою ось таку замітку про долю пам'ятки: „Ці зшитки (quinterni), тут в середині зв'язані, написані були власною рукою св. Єронима, наймудрішого доктора божої церкви. А книжки написані почасти мовою хорватською. А мені подарував (їх) п. Lucas de Reynaldis, пресвітер Веґленської дієцезії, що мав (їх) від славного пана Івана Франкопана, власника на вищеназванім острові Веґлія, котрий шанував книжку, прикрашену золотом і сріблом, неначе реліквії. А коли він помер в Венеції¹, добра його віддано на грабіж, і розшарпано їх, то також з цієї книжки знято золото й срібло, а частина книжки попала в руки вищевказаному п. Луці, а з тих рук попалась мені, Marquardo Breisacher, лицареві, а в той час послові цісарському (Cesareo oratori) і тому, що замирив між найяснішим паном Сигизмундом, архикнязем Австрії, з одної сторони, і ясним паном Ве-

¹ Франкопан помер в 1482 р.

неціянців з другої¹, дав (Лука) ці два обгорнені зшитки, як спеціальний і приємний подарунок. Року від народження Христа 1400“ (помилка: треба 1500).

Брейзахер помер в 1509 р. і його рукопис перейшов на власність графа Шурфа, а від того по наслідству достався гр. Парису Клоцу в Триденті. Перед своєю смертю гр. Клоц віддав рукопис до мійської Тридентської бібліотеки, де він зберігається й тепер.

Пергамент КЛ з дірками, а при лінійній його де-не-де й порізано; картки на 27 см високі, а на 20,5 широкі. Письмо переходової вуглуvато-круглої форми; по давньому звичаю букви писано під лінію, вони тут ніби вісять.

Зміст КЛ—чотири слові: дві Івана Золотоустого: на Вербницю та про Юдину зраду, і Афанасія Великого—на Велику П'ятницю і і Єпифанія—на Погреб Христа; з них дві слові Золотоустого знаходимо і в Супрасльській Миней (239¹⁷-240²⁸, 306²⁴-317¹⁶), але переклади ріжні; там же знаходимо й слово Єпифанія (337-342¹⁶), а переклад зовсім той самий, що і в КЛ. Від першого Слова (на Вербницю) зберігся тільки кінець, а від четвертого (на Погреб Христа) тільки початок; 2 і 3 Слова—цілі. Листки ці красномовно свідчать, що вже в XI віці в слов'янській літературі існувало чимало ріжних казань в перекладі з грецької мови.

Наш рукопис—це відпис з старшого оригіналу, що можна пізнати хоча б з тих помилок, які наробив пізніший списувач. Сам оригінал повстав на болгарській землі, — певне в Македонії в найстаршу добу болгарської письменности, на що вказує граматичний аналіз пам'ятки (напр. поплутання о та оу: «уугоко, «учиштаетъ і др.). Цей болгарський оригінал десь в XI віці був переписаний, але на якій землі? У відповідь на це подано декільки гіпотез; так, Гайтлер твердив, що в Македонії, Миклошич—у словінців, Ягич—в Далмації або в Кроації. С. Кульбакин рахує, що писарем КЛ міг бути й болгарин, а не серб². Найсолідніше

¹ Мова про мир 1487 р. між Тиродем і Венецією.

² Енциклопедія Славянської Филології, 1915 р. т. X ст. 13.

обгрунтував свою теорію В. Вондрак,—на його думку КЛ повстали на сербо-хорватській землі, а що це було так, на це вказують ось такі сербізми в мові КЛ: 1. Поплутання ж, який тут ставиться замість оу, або навпаки, напр.: моука і др. 2. Поплутання з і та и, напр.: покриваше, слнша, сзкріти, фарзгаді і др. 3. Такі форми, як Ас³ та зам. тзи, достоану (пор. теперішнє сербське те, достојан) і др. Зазначити точніше, де саме на сербській землі переписано КЛ, нема можності, хоч Вондрак більше схиляється до Хорватії, на що вказує й палеографічний аналіз пам'ятки.

Найважливіші фонетичні особливості нашої пам'ятки, крім вище зазначених, такі: 1. Глухі з, в змінюються на љ, з під впливом попереднього чи дальшого складу. 2. Вокалізація сильних з, є на о, і і зникнення слабих з, є. 3. Перед йотованою голосною частіше буває љ (часом з): љбѣ, форми з и рідкі. 4. Звук dz (зіло) змінився на з. 5. Sk перед љ, и послідовно дає щ, а не ст. Буква љ вживається тут лише по голосних.

Література. В. Копитар: *Glagolita Clozianus*, 1836 р., Відень, для свого часу епохальне видання, з цінною передмовою. — П. Шафарикъ: *Взглядъ*, 1855 р., ст. 42-43, або в „Извѣстія“ 1852 р. т. I ст. 370.—Dr. F. Miklosich: *Zum Glagolita Clozianus*, „Denkschriften“ Віденської Академії, філософсько-історичний відділ, т. X, ст. 196-214, 1860 р., про два листки Уривків Клоца та їх текст; цей же текст в кирилівській транскрипції передруковано в „Извѣстія“ 1860 р. т. IX ст. 99-103. — И. Срезневскій: *Древніе глаголическіе памятники*, Спб. 1866 р., ст. 163-220—видано весь текст, зо знімками Копитара.—Dr. V á c l a v V o n d r á k: *Glagolita Clozův*, Прага, 1893 р.,—дуже цінна праця: тут з оригіналу видано текст усіх 14 листків з грецьким рівнобжним текстом; в ціннім вступі дано добрий дослід пам'ятки історичний, палеографічний та язиковий, в кінці добрий словник до КЛ та знімки; рецензія В. Облака в „Archiv“ 1893 р. т. XV ст. 588-594.—V. O b l a k: *Zur Würdigung des Altslovenischen*, „Archiv“, 1893 р. т. XV, 348-356:

Glagolita Clozianus.—V. V o n d r á k: Učast Klimentova v textech Glagolity Clozova, див. „Studie z oboru“ 1903 р. ст. 117-123, Прага; тут же на ст. 166-168: Glagolita Clozův, лексичний аналіз. — *A. Соболевскій*, „Богосл. Энц.“ 1909 р. т. X ст. 224. — *И. Ягичъ*: Глаголическое письмо, 1911 р. ст. 124-126, 143, палеографічний опис письма. — *J. Milčetić*: Zur Entdeckung des „Glagolita Clozianus“, див. „Archiv“ 1914 р. т. 35 ст. 603-606. — *В. Облакъ*: Нѣколко бѣлѣжки върху старобѣлг. паметници, „Сборникъ за народни умотворения“ т. IX. — *Б. Цоневъ*: История на бѣлгарский езикъ т. I ст. 168-170, 1919 р.

III. Старо-слов'янська мова словінської редакції.

Фрейзингенські Уривки.

Як відомо, чернець Хоробрий в своїм „Оповіданні про письменна“ розказує, що слов'яне (окрім з них особи), охрестившись, вживали також і латинського письма. Мова йде, звичайно, про тих слов'ян, що знаходилися під латино-німецьким впливом, цеб-то про слов'ян західних та південно-західних, — чехів, мораван, хорватів, словінців і др. Пам'яткою такого латинського впливу і єсть т. зв. Фрейзингенські чи Мюнхенські Уривки.

ФУ знайдено в 1803 році в Фрейзингенському монастирі св. Корбініяна в Баварії, в м. Фрейзинген над річкою Ісарою. Знайдено пам'ятку в старім латинському рукопису на л. 78а-78б, 1586-1616; це три уривки на 9 сторінках; I уривок має 35 рядків, II—113, а III—74, разом—222 рядки; I уривок писано в один стовпець, а II та III—в два; уривки II і III писала одна рука. Зміст їх: дві формули сповіді й один уривок якогось казання. Мова в своїй основі—старо-слов'янська, але з великим впливом живої словінської мови. Зберегається пам'ятка з 1803 р. в Мюнхенській Бібліотеці під № 6426.

ФУ—це найдавніша пам'ятка старо-словінської мови. Ще Ол. Востоков мову цієї пам'ятки не рахував за старо-слов'янську, але вважав її за хорватську. Текст пам'ятки дуже старий, його часом вважають навіть за до-Кирилівський. Можливо, що це ті формули сповіді та казання, яких уживали латинські місіонери на західно-слов'янських землях ще в VIII—першій половині IX-го віку. Як відомо, різні церковні німецькі собори на початку IX-го століття (див. цієї праці т. I ст. 238) наказали користуватися живою мовою в церкві, особливо в казаннях; з того часу почали перекладати проповіді, сповідні формули і т. п. на німецьку мову. От може в той час, як твердить дослідник ФУ Вондрак, якийсь слов'янський священник, певне тубілець, що знав церковно-слов'янську мову, переклав німецькі сповідні формули та молитви, які й маємо в I та III уривках ФУ та в Синайському Требнику. Звичайно, подібної літератури могло бути значно більше, ніж її збереглося. Правда, таких сповідних формул традиція східної церкви не знає, але що вони були, на те вказує присутність такої ж молитви в Синайському Требнику.

Спеціальний дослідник ФУ, В. Вондрак рахує їх лише списком з давнього оригіналу. Але де повстав первісний текст нашої пам'ятки? „ФУ — пише Вондрак—могли повстати лише там, де німецьке духовенство мало великий вплив, де мали значіння старонімецькі сповідні формули, а це говорить про Паннонію, ніколи про сербо-хорватські землі“¹. Первісний текст ФУ повстав десь в північній Паннонії чи Моравії, а вже звідти перейшов до словінців, де й був переписаний; а що це дійсно було так, на це вказують ті богемізми, які знаходимо у ФУ і які перейшли до них з первісного тексту. Цей первісний текст повстав десь може ще в кінці IX-го віку і був написаний одною з слов'янських азбук — кирилицею чи глаголицею. Перекладчик безумовно добре знав церковно-слов'янську мову, яка помітно відбилася на ФУ, особливо на уривках I та III-м. Давній оригінал пі-

¹ О původu Kijevských listů, 1904 р., ст. 35.

зніше був переписаний серед словінців, звідки й попали до ФУ численні ознаки живої словінської мови.

Що переклад ФУ був зроблений з старо-німецького тексту, на це вказує те, що в графіці нашої пам'ятки та в його правопису при віддачі його латинкою проявився досить помітно німецький вплив. Другий уривок, як правдиво допускає Вондрак, писав певне німець, бо в цьому уривкові дуже помітний німецький вплив; це мабуть тому, що оригінал для цього уривка був писаний глаголицею, мало званою писареві, а тому він, списуючи, підпав більшому впливові свого рідного правопису; німецького впливу нема в III уривкові,—Вондрак пояснює це тим, що його оригінал вже був писаний латинкою.

Старо-німецьким впливом графічним треба пояснити й те, що в цій пам'ятці маємо зазначення акцентів. Правда, цих акцентів зазначено мало, — найбільше в I уривкові, менше в II і зовсім їх нема в III; довготи не зазначається, хоч Вондрак знаходить ніби й це. В старо-німецькій графіці з давнього часу звівся звичай ставити креску над *i*, що, звичайно, ніякого наголосу не визначає в ФУ. Але часом бачимо тут ці значки й над іншими голосними, що вже можна приймати за зазначення наголосу.

Німецькі палеографи рідко зазначали час повстання ФУ,—відносили їх на IX-XI в.; Вондрак справедливо відносить їх на XI вік.

ФУ показують нам, що церковно-слов'янська мова мала певний вплив і на західних слов'ян. Крім цього, вони свідчать, що на початку старослов'янської письменності роблено переклади не тільки з грецької та латинської мови, але й з мови старо-німецької, про що також свідчить і та сповідна формула, яка знаходиться в Синайському Требнику і яка така близька до III уривку ФУ.

З фонетичних словінських особливостей зазначу такі: 1. *tj* > *č*, що зазначається через *k*, напр.: *choku*—*чохтж*, *imokl*—*имжшти*. 2. *dj* > *j*, що зазначається через *g*, напр.: *tamoge*—*таможде*. 3. *ж* вимовляється як *o*, напр.: *bodo*, *bodete*. 4. *а* вимовляється як *e*, наприкл.: *ime*, *bde*, *delase*—*дѣлаша*. 5. В словнику зна-

ходимо такі слова, як bali—лїкар, bratra, natrovueschu, від натрути (нагодувати) і т. п.

Слов'янські звуки у Фрейзингенських Уривках передаються так: а-а, б-в, р, в-у, иц, v, vu, uv, г-g, д-d, t, td, е-е, ж-s, z, з-z, zz, sz, s, н-і, й-і, г, к-с, k, ch, g, л-l, м-м, н-п, о-о, п-р, б, р-г, с-z, s, sz, zc, zz, т-t, у-ц, v, х-ch, h, ц-z, с, ч-s, z, с, ts, cc, cs, ch, ш-s, ss, ж, к (с) -к, с, ск, з, л-е, і, ы-l, ui, ugi, ц, ф-е, і, ж-о, ц, un, on, а-е, en, а. Як бачимо, латинка була мало пристосована для передачі слов'янських звуків.

Література. Aretin, див. „Neuer literarischer Anzeiger“ 1807 р. III.190.—Добровський, див. „Slovanka“ 1814 р. ст. 249-252.—Востоков видав ФУ в „Сборникъ памятниковъ, находящихся внѣ Россіи“, 1827 р., видав і Копитар в Glagolita Clozianus 1836 р. та Миклошич в Chrestomatia palaeoslovenica 1854 р.—W. Braune: Die altslov. Freisinger Denkmaler in ihrem Verhältnisse zur althochd. Orthografie, „Beiträge zu Geschichte der deutschen Sprache und Literatur“, 1874 р., I ст. 527-534.—Добру монографію про пам'ятку, а також видання самого тексту та 9 фотографій з 9 сторінок Фр. Ур. подав Dr. Václav Vondrák: Frisinské památky, jich vznik a význam v slovanském písemnictví, Прага, 1896 р. 82 ст.+9 знімків; тут і докладна література; рец. Л. Милетича в „Български Прѣгледъ“ III.6, 123; Н. К. Грунскій в „Извѣстія“ 1898 р. т. III кн. I ст. 267-278.—Ир. П.: Фрейзингенскіе отрывки, „Энциклопед. Слов.“ Брокгауза, 1902 р., півтом 72 ст. 719, вказані видання цієї пам'ятки.—П. Лавровъ, „Извѣстія“ 1901 р. т. VI кн. 1 ст. 294, 297, 307, 318.—Бодянский: О времени происхождения, 1885 р., ст. 247-260 і др.—Ал. Востоковъ: Грамматическія объясненія на три статьи Фрейзингенской рукописи, див. „Филологическія Наблюденія“, Спб. 1865 р. ст. 1-89; тут дано текст в транскрипціях гражданкою, латинкою та кирилицею, пояснення до тексту і добрий словник.—И. Срезневскій: Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ, „Сборникъ“, 1867 р., т. I №XXVI: Одна изъ Фрейзингенскихъ статей и поученіе Кли-

мента, ст. 58-60. — W. Vondrák: Zur Frage nach dem Verhältnisse des Freisinger Denkmals zu einer Homilie von Klemens, „Archiv“, 1906 р. т. 28 ст. 256-260, замітка на це Ягіча ст. 260-261.— V. Vondrák: Studie z oboru církevněslovanského písemnictví, „Rozpravy České Akademie“ 1903, III. № 20 ст. 5-18: Jak se má druhá Frisinská památka k homilii připisované biskupu Klimentovi? Тут же на ст. 45-66 статья: Vznik Frisinských památek jakož i překladu Emmeramské modlitby. — E. Sievers: Die altslavischen Verstexte von Kiew und Freising, „Berichte“ Лейпцигської Академії, фил.-іст. відділ, 1925 р., т. 76 кн. 2, рец. N. van Vijk в „Slavia“ 1927 р. т. V ст. 557-563. — Б. Цоневъ: История на българский езикъ, 1919 р., ст. 145-148.

В. СТАРО-СЛОВ'ЯНСЬКА МОВА ЗАХІДНО-СЛОВ'ЯНСЬКОЇ РЕЦЕНЗІЇ.

I. Старо-слов'янська мова переходова від південно- до західно-слов'янської.

Київські Глаголицькі Листки.

Київські Глаголицькі Уривки (Фрагменти) чи Листки—це найцікавіша й найважливіша не тільки глаголицька, але й взагалі старо-слов'янська пам'ятка. На жаль, вона дуже маленька, — всього 7 карток, чи правильніше—13 сторінок невеликого розміру, має 332 рядки, писані на добрім тонкім пергамені. В грецькім письменстві IX-X віку любили малі розміри книжок, може тому й наша пам'ятка має формат невеликої влісмі; розмір сторінки пергамену 14-14, 5×11-10,5 см.

Зміст пам'ятки—Уривки Міссалу західної церкви, в перекладі з латинської на мову слов'янську; а саме, тут маємо Служби: на пам'ять бл. Климента, бл. Фелицити, 6 Служб на всі дні, св. мученикам і небесним силам, разом — 10 церковних Служб. Листки до

недавня зберігалися в Церковнім Музеї б. Київської Духовної Академії, куди подарував їх в 1862 році питомець цієї Академії, Єрусалимський Архимандрит Антонин (Капустин, 1817-1894), відомий своїми дослідженнями в церковній історії. Арх. Антонин дуже довгий час пробував в Єрусалимі, яко настоятель Російської Духовної Місії, і зібрав тут багато рукописів, а між ними знайшов в 50-х роках і Київські Глаголицькі Листки, але де саме—точно не відомо, здається—на Синаї. Рукопис переплетено разом з простим папером, на яким написано: „Въ Библиотеку Кіевской Духовной Академіи. Іерусалимъ 2 маіа 1862“. По місту збереження Листки ці зуться Київськими, що часом нефахових людей вводить у блуд, бо думають, ніби вони й київського походження. В останній час КЛ перейшли, разом з іншим майном б. Церковного Музею, до Київської Української Академії Наук і переходять в Київ-Печерській Лаврі, в збірці рукописів в Відділі Письма й Друку Лаврського Музею Культів та Побуту під № 46. В 1874 р. на цю пам'ятку першим натрапив в Музеї Київської Духовної Академії проф. І. Срезневський, прочитав про них доклад на III Археологічнім з'їзді в Києві і з того часу КЛ стали відомі серед наукових працівників.

В палеографічнім відношенні КЛ мають велике значіння, бо аналіз письма їх дає дуже цінні вказівки для історії розвитку форм глаголицьких літер. Письмо Листків—не зовсім круглого характеру, букви писано під лінією, вони ніби вісять на ній,—це найстаріший глаголицький спосіб писання. Докладний аналіз показує, що цю пам'ятку писали дві руки (не рахуючи початкової сторінки): перша рука написала л.л. 16 і 2а та 7 перших рядків (до слова *мъшд*) л. 2б, а друга рука—решту.

Форма букв КЛ— дуже давня глаголицька форма, яку почасти знаходимо лише в таких найдавніших старо-слов'янських пам'ятках, як, напр., Зографська Євангелія; букви *т*, *ш*, *ю* тут наполовину менші від інших; букви для *з* та *ь*—це модифікація знака для *о*. Дуже цікаві тут значки для носових, — їх три: *ѡ*, *ѣ* та *ѥ*, (*ѧ* тут нема); перша частина для *ѧ* тут

звучні граматичні форми. Напр., в КЛ писар для відріжнення від N^1 ставить над G^3 камору в самім кінці слова на \bar{a} , напр.: грах[̄], мжченик[̄], анкел[̄], апостол[̄], (а по аналогії до цього й дал[̄], сил[̄], дав[̄]), тут значком $\hat{\ }^{\wedge}$ зазначено не наголос і не довготу, а тільки розріжнення форми, що бачимо й потім в найріжніщих церковно-слов'янських рукописах, як звичайну правописну рису¹. Те саме треба сказати й про форму G^1 жін. роду: мари[̄], мжченици[̄], бци[̄], пи[̄], і т. п., тут значком $\hat{\ }^{\wedge}$ зазначено відріжнення їх від N^1 і в жаднім разі не наголос і не довготу.

З новою теорією про значіння надрядкових значків в КЛ виступив в останній час (1925 р.) Едвард Сиверс,—він спробував застосувати свою т. зв. звукову—аналітичну методу до старо-слов'янських текстів. КЛ і Фрейзингенські Уривки — це вірші, а ті 6 надрядкових значків, які маємо в КЛ—це нотні значки, що визначають найріжніщий тон—високий, низький, рівний, глибокий і др. На основі своєї теорії Сиверс пробує відбудувати стародавню вимову старо-слов'янського тексту; в інших пам'ятках—Фрейзингенських Уривках, Зографській Євангелії, Супрасльським Рукопису і др. Сиверс так само знаходить не звичайні надрядкові значки, але значки нотні. На мою думку, теорія Сиверса дуже суб'єктивна; досить одного тільки погляду на нотні тексти (див. їх в атласі В. М. Металлова: Русская симлографія, М. 1912 р.), що би відразу сказати, що надрядкові значки КЛ—то не нотні значки, — в нотних текстах цих значків повно, а в КЛ їх дуже мало (хоч сама форма надрядкових значків в КЛ і форма нотних значків — однакова, бо до системи нотних знаків увійшли взагалі всі надрядкові значки)².

¹ На основі цього $\hat{\ }^{\wedge}$ в G^3 В. Вондрак в своїй праці: О рѣvodu... ст. 23-25 снує багато різних теорій, бачить тут прототипи пізніщих сербських форм G^3 на \bar{a} , а тому на цім спирає й свою сербську теорію. Все це тільки непорозуміння. Див. ще мою працю (літографовану): Фонетика церковно-слов'янської мови, 1927 р. ст. 100-108.

² Н. К. Грунський в Київських „Записках“ т. 16 виступив досить переконуюче проти теорії Сиверса; навпаки, Ван Вейк в „Slavia“ т. V високо підносить нову теорію.

Київські Глаголицькі Листки—це тільки частина римського Міссалу, а цілий він певне був великим. Листки свідчать, що вже в той час, деь в X віці, існував переклад латинського римського Міссала на слов'янську мову, значить, була й слов'янська служба по західному обряду ще на початку життя слов'янської церкви. У той час, в X віці помічається певне бажання дати деякі переклади з латинського; так, акад. Соболевський, на основі досліду мови та словарного складу, робить припущення, що той автор, який переклав КЛ, він же переклав Бесіди Григорія Великого та Легенди про св. Вячеслава чеського. Таким чином КЛ відрізняються серед усіх старо-слов'янських пам'яток самим своїм змістом: це єдина пам'ятка західного обряду, бо всі інші знані нам з X-XI в. пам'ятки —обряду східного.

Здається, ні про яку іншу пам'ятку старо-слов'янської мови не писали так багато, як про КЛ. Дійсно, мова цієї пам'ятки дуже загадкова, і не дає можливості міцно застосувати її до якоїсь певної землі. Учені пильно шукали й шукають батьківщини цієї пам'ятки, виставлено чимало вже різних гіпотез, написано про це декільки солідних праць, вже велися довгі диспути, але остаточно справи не вирішено. Н. К. Грунський, що спеціально працював над цєю пам'яткою, закінчив свою працю таким розпачливим висновком: „Видя въ Кіевскихъ Листкахъ именно памятникъ, стоящій ближе другихъ къ Кирилло-Мееодіевской порѣ, мы отказываемся отъ опредѣленія его родини“.

Головніші діалектичні особливості мови КЛГЛ такі: 1. Замість шт з tj маємо тут ц, напр.: *огрѣдѣцѣ* 1б¹, *ходатаѣцѣ* 1б, *чѣтѣцѣ* 1б. 6б, *обѣцѣннѣ* 2, *прѣмѣлѣцѣ* 3, *обѣцѣлѣ* 3б, *пѣцѣ* 4б, *обѣцѣннѣ* 4б, *помощѣ* 5, *нагнѣннѣ* 6, *протѣнѣцѣ* 6, *протѣцѣ* 6б, *помощѣ* 6б. 2. Замість жд з dj маємо тут з, напр.: *подазѣ* 1б. 2. 5б, *дазѣ* 3. 4. 4б, 7. 7б, *отѣдазѣ* 4б, *тоѣзѣ* 2, *о томѣзѣ* 4. 4б, *такозѣ* 4б. 6б, *тоѣзімѣ* 4б; один раз: *подаѣ* 3. 3. Замість шт перед палатальними тут шч, напр.: *зашчи*

¹ Глаголицький значок **▲** визначає кирилівське **ѣ** або **я**.

ті 2. 4б. 5. 7б, очищення 3, очищення 5. 4. Із слів зазначу: папежа 1б, вз інокості 1б, раднотікьнаа 2, небесьскаа 4, взсждз 3б (причастя), балытко 4б. 6, прдфацна 1б і др.; 5. Цікаві ще ці вирази, відомі в живій українській мові: законьніка 1б, обцацнаа 2. 4б, жиддаемз 3, соушіатз гдхзї нашімі 3, ен обцацалз 3б і др.

3 Інших особливостей мови зазначу такі. 6. Глухі вживаються зовсім правильно; на більше як 160 випадків правильного уживання *з* і *ь* лише 2 рази ужито *кьсдхз* зам. *кьсдхъ*; зникнення слабого *з*, *ь* не зазначено ані разу. 7. В сполученні глухого з плавним глухий постійно по плавним: *скръностїї* 1б, *наплнєні* 2, *срьдъца* 2б, *дрьжїмз* 3б, *оутвьрдї* 4б. 8. Вживання носових зовсім правильне; правда, єсть форма *Ab' небесьскоуїж* 6б, але, здається, тут помилково вжито *оу* замість *о*. 9. Частіші форми на *н*: *мноствїж*, рідші на *ь*: *мїлостьїж*. 10. *Sk* перед *ě*, *i* дає *єц*: *небєсцїа* 3б. 11. Епентетичного *л* скрізь вжито послідовно. 12. Прикметники тільки в стягнених (молодших) формах на *-аго*, *-оумоу*, *-зіхъ*; взагалі, морфологія тут знає молодші форми. Звука *s* нема тут зовсім, бо в уривках нема ані одного безсумнівного прикладу, де б це *s* мусіло бути.

Перша сторінка КЛ — це сторінка пізніща; мова її — також старо-слов'янська, але вже пізнішого часу; мову цієї сторінки Ягіч зве хорватською, чого не приймає Щепкин (Разсужденіє, 1901 р. ст. XXIII передмови).

Отже, як бачимо, КЛ мають характерні діалектичні ознаки в своїй мові, а саме — на загальнім чистоті старо-слов'янським тлі маємо тут деякі давні чехо-моравіزمи, а саме: *tj > c*, *dj > z*. Це найголовніші чехізми КЛ; крім них дослідники вказують ще ось ці дві чеські рисі: 1. *stj, skj, sk > šč* і 2. *Ab'* основ на *о* кінчиться на *-ъмь*; правда, це *-ъмь* знають і інші пам'ятки, особливо східно-слов'янські, але в КЛ ця ознака проведена послідовно і Вондрак уважав її за ознаку західно-слов'янської мови. Ягіч (*Glagolitica*, 1890 р.) за моравізм рахував ще м'яккість *ж*, *ч*, *ш*, *ц*, хоч її також знають і інші пам'ятки. Це все ознаки чехо-моравської мови, чому багато вчених, від Срезневського зачавши, а серед них і такі, як Лескин — по цій ознаці зараховують КЛ до пам'яток моравських;

на це вказувало б також і те, що зміст пам'ятки—переклад латинської Служби, — міг найлегче повстати десь власне в Моравії; на те саме вказувало б і значне число латинізмів в мові пам'ятки, напр.; *мышь*, *прафацна*, *Богъ* зам. *Боже* і др. Цю моравську теорію найбільше боронили Ягіч та Облак; в 1898 р. в „Archiv“ XX.10 Ягіч настоював, що сам оригінал КЛ повстав на землях Паннонських, десь в околицях Блатенського озера, цеб-то в князівстві Коцеловім. Подібної ж думки держиться й Пастрнек, тільки шукає іншої території: КЛ повстали в Чехії, а саме — в Сазавськім монастирі¹.

Але й признавши КЛ пам'яткою моравською чи чеською, все-таки лишається в нас не мало темного в цім питанні. Чому тут послідовно проведена тільки одна моравська риса, чому не зазначено інших? Чому в цій пам'ятці так правильно уживаються всі старо-болгарські ознаки, напр. носові, тоді як в моравській пам'ятці ми б цього не чекали? Чому в КЛ маємо риси, яких не міг би вжити західний слов'янин, чех, а саме: л епентетичне; л, а не дл, тл; г, а не ш перед г, *ѣ*, *ѡ* (*кыѡхъ* і т. п.)?

Логічно думаючи, трудно допустити, щоби КЛ писав чех, бо ж він не поставив би рис, явно не чеських. Не можна також допустити, щоби *tj* > *c*, *dj* > *z* повстали при переписуванні старо-болгарського оригіналу чехом яко помилки, бо в такому випадкові він хоч декільки раз позоставив би болгарські шт, жд, а між тим в КЛ форми з ц та з проведено без винятку послідовно². Ось через це видатні лінгвісти, такі

¹ Головніші висновки праці Пастрняка такі: 1. КЛ та Пражські Уривки не повстали там, де говорять по-словацькому, бо вони зовсім не знають *S*, котре ще й досі чути на словацькій землі. Обидві пам'ятки написані десь на богемо-моравській землі. 2. КЛ скоріше повстали в Богемії, і може якраз були написані в Сазавськім монастирі. До цих висновків приєднався й Облак, але про Пражські Листки твердить, що вони повстали на словацькій території, див. „Archiv“ 1896 р. т. XVIII ст. 106-112.

² Цікаво, що спорадично й непослідовно ці чесько-моравські форми знаходимо і в інших пам'ятках південно-слов'ян-

як Миклошич, Ф. Фортунатов, Гайтлер, Калина, В. Щепкин, Б. Ляпунов, С. Кульбакин, Грунський і др. уважають мову цієї пам'ятки за окремих старослов'янський говір; започаткував цю теорію Миклошич в 2-м виданні своєї *Vergl. Grammatik* 1874 р. Дійсно, КЛ знають *ц* з *tj*, *з* з *dj*, „но считать на цьому основанні—пише В. Щепкин — языкъ Кіевскихъ отрывковъ западно-славянскимъ говоромъ было-бы ошибочно, такъ какъ этому противорѣчить вся остальная его фонетика“². Б. Ляпунов про мову цих Листків пише, що „здѣсь мы имѣемъ особый старославянскій говоръ, отличный кое-чѣмъ отъ другихъ старославянскихъ“³. Я скорѣе согласился бы дать языку этого памятника особое названіе, чѣмъ считать его старо-славянскимъ и вмѣстѣ съ тѣмъ видѣть въ немъ слѣды моравскаго вліянія, такъ какъ прежде всего нельзя не признать цѣльности и органичности языка этого памятника, но вмѣстѣ съ тѣмъ что мѣшаєть намъ признать, что языкъ этотъ господствовалъ въ качествѣ живого говора дѣйствительно гдѣ-либо въ области, близкой къ Моравіи, и составляєль какъ бы мостъ отъ группы говорівъ старославянскихъ иного типа къ группѣ чешско-моравской. Содержаніе памятника говорить въ пользу предположенія о возникновеніи его именно въ той області, гдѣ долженъ былъ совершитися переходъ къ римському обряду“⁴.

ського походження напр.: Листки Клоца: **розытко** 877-878.879, Супрасльська Миняя: **заштица** 259⁸⁸.308⁹, Євангелія Марійська: **розытко** Мат. 14⁶, **кнзжъ** Іоан 20²⁷, Псалтир Синайський: **неказетка** 24⁷, **ошца** 29¹. Подібні форми Вондрах (*Glagolita Clozŭ* ст. 13, 1893 р.) пояснює мораво-паннонським впливом на болгарських учнів Мефодія; інші вчені рахують їх описками або асиміляцією аж дальшому *с*. Цікаво, що подібні форми В. Облак знаходить (але в одиничних залишках) в болгарськiм говорі Сухо, напр.: *чуз(чужд)*, *виз(вижд)*, див. „Нѣколко“ ст. 7.

² Разсужденіе о языкѣ Саввиной книги, 1901 р. ст. XXII передмови.

³ „Извѣстія“ 1896 р. т. I ст. 941.

⁴ Б. М. Ляпуновъ: Исслѣдованіе о языкѣ Синодальнаго списка 1-й Новгородской Лѣтописи, Спб. 1900 р. ст. 56.

Приблизно такого ж погляду на мову цієї пам'ятки тримається й С. Кульбакин, — в мові Київських Уривків він бачить „отраженіє старославянскаго говора конца X или начала XI вѣка, представлявшаго переходъ отъ южно-славянскої (болгарскої) языковой области къ западно-славянскої“¹.

Для Ляпунова та Щепкина відшукання батьківщини КЛ—то справа другорядна, хоч Ляпунов схиляється шукати цю батьківщину десь в придунайських землях, близько до Моравії або Чехії². Взагалі ж, представники цього погляду батьківщини КЛ особливо не шукають.

Для повноти огляду теорії про КЛ зазначу ще, що Geitler твердив про македонське їх походження; польський учений Калина приєднався до цієї думки, додаючи, що сам оригінал повстав у Паннонії в XI віці. Будилович вказував на приадриятицькі землі, як на батьківщину КЛ.

Осібну працю про КЛ випустив в 1904 р. чеський учений В. Вондрак: О рůvodu Kijevských Listů a Pražských Zlomků. Найперше Вондрак твердить, що наша пам'ятка—то відпис, а не оригінал. Оригінал КЛ, на думку Вондрака, повстав у паннонських словінців, десь коло Блатенського озера чи трохи на полудень від нього, на землі кайкавського нарїчча. Єсть певна єдність між КЛ та Фрейзингенськими Уривками (наприклад, наголоси), а це каже й про спільну землю, де вони повстали. Наголоси, зазначені в КЛ, в більшості своїй відповідають сучасним словінським наголосам, а це також свідчить про батьківщину оригінала нашої пам'ятки. На паннонсько-словінську батьківщину вказує й словник КЛ, де знаходимо такі вирази, як напр.: *кальство, кзрасні, заклепє, інокости, латта огрїдждє, подєсь, сутїаже, раснотїкнєдє, цїрїкзкє, цїрїкзнєд* і др. Уже Ягіч підкреслював, що це

¹ Энциклопедія Славянскої Филології, вип. 10, Спб. 1915 р. ст. 12.

² „Содержаніє памятника... позволяеть... прибїгнуть къ предположенію о существованіи по крайней мїрї говора Кїевскихъ отрывковъ именно въ области около средняго Дуная“, див. „Ислѣдованіе“ ст. 56-57.

не чеські, але паннонсько-словінські слова; так само й Пастрнек твердив (Dějiny 95), що оригінал КЛ повстав в землі Коцеловій. Серед паннонських словінців був досить великий латино-німецький вплив, латинська церква досить тут закорінилася, а тому й міг власне тут повстати такий пам'ятник, як КЛ.

Коли по смерті Мефодія (885 р.) вигнано з Моравлі учнів його, то частина їх виїхала до Болгарії, а частина (з ними ніби й Горазд) до Хорватії, де вже було слов'янське Богослуження. Що до сербо-хорватів втікло не мало учнів Кирила та Мефодія, на це вказує значне число чехизмів в старших глаголицьких пам'ятках (ст. 45). Отож хтось з таких втікачів-чехів й переписав слов'янський оригінал КЛ і вніс до нього багатенько чехизмів.

Цей новий список трохи пізніше, десь в другій половині X-го віку, був переписаний „на сербо-хорватській чи скоріще на сербській землі“ (ст. 33); переписував серб¹, а це, звичайно, мусіло відбитися й на нашій пам'ятці: писар позагладжував чехізми (позоставивши тільки *ц* та *з*). Палеографічний аналіз пам'ятки (31-32) дає Вондракові докази, що КЛ переписано в Сербії. Про те саме свідчить йому й мова пам'ятки, в якій він знаходить навіть сербізми,—і це найхиткіші сторінки в праці Вондрака. Із мовних сербізмів Вондрак зазначає тільки N³ A³ и, а також N³ нзи (зам. мзи, шість раз). Але сербізми бачить Вондрак найбільше в наголосах, а головно в формах G³ грѣхъ і т. п., бо цей ѣ він рахує прототипом пізнішого сербського -а (але, як зазначив я вище, тут значком ̂ розрізняється G³ від N¹, а не зазначається наголос чи довгота). Хоч писарі й додержувалися наголосу в своїм оригіналі, проте вони багатенько внесли й свого сербського. „КЛ—твердить Вондрак—повстали напочатку у словінців (а саме—в угорських словінців), а потім були переписані на сербській землі, що не позостало без впливу на їхню мову, а власне передовсім що до наголосу та довготи складів“ (ст. 30).

¹ Першу сторінку пізніше написав другий серб.

Щоби КЛ повстали на чеській землі, це Вондрак відкидає рішуче: „Nemůžeme ani na to pomůšleti, že by byly Kljevské listy psány někde na severu, tedy v Čechách neb v sousedství“ (ст. 30). В Чехах панували традиції Мефодія з його східним обрядом, тоді як КЛ — західного обряду (ст. 78); в монастирі Сазавськiм панував східний обряд, а тому КЛ не могли там повстати (77). Отож, „язикові та палеографічні ознаки показують—твердить Вондрак,— що копія КЛ походить з сербсько-хорватської, а не чесько-моравської землі. А чехизми треба йнакче висвітлювати. Авторами тих чехизмів були чеські глаголити, що досталися... з півночі до своїх хорватських братів, де й далі розвивалася глаголиця“ (ст. 40). „В первіснiм перекладі КЛ не було чехизмів,—вони досталися тільки при переписуванні“ (ст. 4), чим пояснюється й те, що в КЛ нема словарних чехизмів, як то бачимо, скажемо, в Празьких Листках (4).

Що до першої сторінки КЛ, то вона, на думку Вондрака, „була писана на тій само землі (сербській), чи скоріше в безпосереднiм сусідствi, деь в кінці ХІ століття“ (ст. 33).

От така Вондракова теорія. Як бачимо—занадто складна; її не прийняв Ягіч, не прийняв і рецензент С. Кульбакин та Г. Ільїнський.

З оригінальною гіпотезою про батьківщину КЛ виступив акад. Ол. Соболевський. Він указує на те, що в Польщі, в Х віці, недалеко Кракова, був бенедиктинський монастир в Тинці, про який можна думати, що в нім Богослуження правилися слов'янською мовою. Але в кінці ХІ-го віку, коли був зруйнований чеський бенедиктинський монастир Сазавський, де правлено Служби по-слов'янському, то тоді ж припинено слов'янські служби і в польськiм Тинецькiм монастирі. Соболевський думає, що ані в Моравії, ані в Панноні в той час їх занепаду не могла повстати така значна літературна діяльність, бо ж автор перекладу КЛ переклав ще й інші пам'ятки. Це скоріше могло бути в Польщі,—тут і повстали КЛ; визнавши їх польське повстання, ясним стануть для нас такі

фонетичні риси, як правильне вживання носових та ц, з зам. шт, жд.

В ученій літературі виставляються ще й тепер найрізніщі теорії про повстання КЛ. Так, Н. Дурново в „Slavia“ 1922 р. подає такі думки про мову КЛ. Аналіз східно-слов'янських пам'яток XI-XII в. показує, що їх писарі чи автори писали чистою старо-слов'янською мовою, але вносили до них деякі ознаки своєї рідної живої мови. „Писцы старались—каже Дурново—писать не на своем языке, а по старо-славянски, но в то же время не стремились к точной передаче старославянского произношения и заменяли звуки старославянского языка родными звуками во всех случаях, когда правописание не давало точных указаний на произношение или когда оно указывало на такие звуки или сочетания звуков, которые не встречались вовсе в русском языке“ (ст. 222). „Писцы более или менее последовательно отступали от старославянского правописания в сторону передачи собственного произношения в тех случаях, когда не находили в своем произношении соответствующих этому правописанию звуков и звуковых сочетаний, и по возможности выдерживали старославянское правописание, если это правописание в глазах писца не представляло трудностей для прочтения“ (ст. 224). Так само поступав і писар КГЛ, — він вніс до свого тексту головніщі живі ознаки своєї мови, вживаючи й ознак старо-слов'янських. Остаточного висновку Н. Дурново проте не зробив, бо на дорозі стало йому правильне вживання носових в КЛ: писарем цієї пам'ятки міг бути чех, але для такого твердження треба перше допустити, що в час написання КЛ чеська мова знала ще носові звуки (ст. 227).

До теорії Н. Дурново приєднався й N. van Vijk в своїй статті з 1925 р. Ван Вейк свого часу пристав був до теорії про окрему старослов'янську говірку, від якої лишилися КЛ („Rocznik Slavistyczny“ 1918 р. т. VIII ст. 190), але тепер—під впливом праці Н. Дурново—він змінив свій погляд. Ван Вейк вказує, що між болгарами та західними слов'янами дійсно було сусідство,—перед наїздом венгрів безпосередніми сусі-

дами болгар були словаки; але що мова КЛ не єсть словацька, про те виразно свідчить така форма, як *дазь*, бо словаки й до сьогодні знають лише *dj > dz*. Що ж до чеської мови, то вона ніколи не сусідувала з болгарською. Через це Ван Вейк відкидає теорію про якусь переходову говірку старо-слов'янської мови. Мшал Київський—твердить Ван Вейк—написав якийсь чех, але написав старо-слов'янською мовою, яка в кількох пунктах піддавалася впливові чеської людности. А що це могло бути так, на це вказує авторові Існування чисто чеських текстів XV-XVII в. з деякими ознаками словацькими; другий подібний приклад бачить Ван Вейк в літературній мові „русинів“, що має „*główne rysy języka wielkoruskiego, różni się jednak od niego niektórymi cechami, przeprowadzonymi konsekwentnie, wziętymi z narzecza małorosyjskiego ludności podkarpackiej*“¹. Так само й якийсь чех писав чисто старо-слов'янською мовою, але вніс до неї й трохи своїх власних мовних ознак. Слабе місце цієї теорії позостало не заповненим: яким же чином, де й коли міг чех так досконало навчитися старо-болгарської мови? І чого цей чех зазначив в своїй мові тільки *с, з*?

З іншою протилежною теорією виступила Л. Арасимович. В КЛ кидається в вічі те, що тут *tj > с, dj > з* проведено скрізь послідовно, а між тим вся мова пам'ятки — чиста старо-слов'янська. „Я не могу представить себе чеха — пише Л. Арасимович, — так хорошо знавшего в то же время др.-ц.-слав. язык. Едва ли к тому времени могли найтись среди туземцев также хорошие знатоки того языка. Это—раз. С другой стороны — еще труднее представить себе писца, пишущего на чужом языке и вставляющего невольно (подчеркиваю невольно) только одну какую нибудь отличительную черту своего родного языка, оставляющего в стороне все другое“ (ст.20). Коли писарі переписують, то вони „помиляються“ не постійно, а тільки де-не-де. Ось це все й приводить авторку до переко-

¹ Недопустима для вченого характеристика одної з говірок української мови!

нання, що писарем КЛ не міг бути чех. Повстали К Л ще за часу праці Мефодія, написав їх чи не Мефодій, або хтось з тих болгар, що прийшли з ним до Моравії. Щоби наблизити свою мову до мови місцевої, цей болгарин скрізь замість своїх шт, жд навмисне повставляв чеське ц, з. Що писарем дійсно був болгарин, на це вказує й система надрядкових значків в КЛ—вона цілком взята з грецьких рукописів; звідки б чеху знати цю грецьку систему?

Слабе місце цієї нової теорії знати відразу. Чому болгарин вставив до свого тексту тільки ц та з? Коли він це робив для того, щоби текст його був більше зрозумілим для місцевої людности, то чи вже ж був він таким простаком, що міг думати, ніби від вставлення ц та з його текст стане вже зрозумілим? Позостається ще словник та й ті разячі болгарські ознаки, яких на Моравії певне не знали.

Усі дослідники однозгідно визнають глибоку давність Київських Листків, на що виразно вказує сам характер письма; серед відомих старо-слов'янських пам'яток це чи не найстаріша. А. Соболевський та Б. Ляпунов рахують Листки за пам'ятку Х або початку ХІ-го віку; Вондрак відносить пам'ятку на половину Х-го віку. Ягіч рахує Київські Листки за пам'ятку, сучасну св. Мефодію, цеб-то другій половині ІХ-го віку, до чого схиляється й Щепкин та в останній своїй праці і Н. Грунський.

Література. *И. Срезневскій*: Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ, Спб. 1876 р. № 77 ст. 529-545: Римско-католическій миссалъ въ древнемъ глаголическомъ спискѣ; тут дано текст глаголицький з кирилівською транскрипцією й примітками, а в № 73 ст. 490-493 дано першу додаткову сторінку: Глаголическіе отрывки изъ книги Апостольскихъ чтеній. — *И. Срезневскій*: О глаголической рукописи, хранящейся въ Клевской Духовной Академіи, див. „Труды III археологическаго съѣзда въ Россіи“, Київ, 1878 р. ст. 269-276, додатки ст. 185-197, тут перевидано пам'ятку. — *О. Kolař*: O hlaloholském zlomku Kijevském, „СМС“ 1878 р., ст. 330-334.—

И. Ягичъ: Четыре статьи, 1884 р. ст. 138. — *Малышевскій* в „ТрКДАК“ 1885 р., т. II ст. 408. — *Dr. V. Jagić*: Glagolitica. Würdigung neuentdecker Fragmente, див. „Denkschriften der Kais. Akademie“ философсько-Історичний відділ, т. 38, Відень 1890 р., ст. 62+10 таблиць знімків. Тут дуже добре фототипичне видання КГЛ разом з Листками Віденськими; на цю працю було багато рецензій, напр.: Т. Флоринського в „Унив. Изв.“, Київ, 1891 р.; Щепкина в „Чтенія“ М. 1891 р. № 1; Вондрака в „Archiv“ т. 14; Пастрнка в „Athenaeum“, Прага, 1891, 182-187; Облака, „Zvon“ Любляна, 1890, № 564-569, № 10 ст. 630-635 і др.—*V. Oblak*: Zur Würdigung des Altslovenischen. V. Die Kijever Fragmente, „Archiv“ 1893 р. т. XV ст. 359-362.—*В. Облакъ*: Нѣколко бѣлѣжки върху старословѣнскитѣ паметници, „Сборникъ за нар. умотвор.“ 1893 р. т. IX. — *Fr. Pastrnek*: Starobylédz ve slovenských nářečech a hlaholské zlomky Kijevské a Pražské, „СМ“ 1894 р. LXVIII ст. 68-73; яко рецензія на цю працю: *V. Oblak*: Zur Provenienz der Kijever und Prager Fragmente, „Archiv“ XVIII ст. 106-112, 1895 р.—*Б. Лянуновъ* в „Извѣстія“ 1896 р. т. I ст. 940-942.—*V. Jagić*: Zur Provenienz der Kijever glagol. Blätter, „Archiv“ 1898 р. т. XX кн. I. ст. 1-13. — *Б. М. Лянуновъ*: Изслѣдованіе о языкѣ Синодальнаго списка 1-й Новгородской Лѣтописи, „Изслѣдованія порусскому языку“ т. II вип. 2-й, Спб. 1900 р., ст. 55-57.—*V. Jagić*: Nochmals die Kijever Blätter, „Archiv“, 1900 р., т. XXII кн. 1-2 ст. 39-45.—*А. Соболевскій*: Церковно-славянскіе тексты моравскаго происхожденія, „РФВ“ 1900 р. т. 43 ст. 159-160.—*П. Лавровъ*, „Извѣстія“ 1901 р. т. IV кн. I ст. 312.—*В. Щепкинъ*: Разсужденіе о языкѣ Саввиной книги, 1901 р. ст. XXI-XXIV передмови, „Сборникъ“ т. 67, цінна замітка.—*Pastrnek*: Dějiny, 1902 р. ст. 95.—*Н. К. Грунскій*: Памятники и вопросы древне-славянской письменности, Юр'ів, 1904 р., I-IV: вип. I-II і IV це відбитка з „Ученныя Записки Юрьевскаго Университета“ 1904 р., № 5-6; вип. I ст. 1-60, вип. II ст. 1-59; рецензія *Б. Лянунова* в „Записки Новороссійскаго Университета“ 1906 р., т. 104 ст. 1-16, Одеса, а також *С. Кульбакина* в

„ЖМНПр“ 1906 р. кн. 3 ст. 185-214; *Г. Ільїнського* в „Виз. Вр.“. 1906 р. т. XIII ст. 636-637; *Ягіча* в „Archiv“ т. 27 вип. 3, *V. Vondrák* в „Archiv“ 1906 р. т. 28 ст. 472-478: Ueber die Provenienz der Kijever Blätter und der Prager Fragmente.—*Vondrák*: O původu Kijevských Listů a Pražských zlomků a o bohemismech v starších církevnoslovanských památkách vůbec, Прага, 1904 р. № XV „Spisů“; рец. *Ягіча* в „Archiv“ т. 27 вип. 3, та *С. М. Кульбакина* в „Извѣстія“ 1905 р. т. X кн. IV ст. 320-338; *Г. Ільїнського* в „Виз. Врем.“ 1906 р. т. XIII ст. 637-638.—*Н. К. Грунскій*: див. його Граматику в „Ученныя Записки Юрьевскаго Университета“ 1907 р. кн. 5 ст. 97-110,—мова Листків, а головно Історія питання про їх походження.—*А. Соболевскій*, „Богосл. Энц“ 1909 р. т. X ст. 224.—*А. Соболевскій*: Кіевскіє Глаголическіє Отрывки, „Матеріали и изслѣдованія“ 1910 р. ст. 92-99; Родина Кіевскихъ Отрывковъ, ст. 106-109, а перше надруковано в „Вѣстникъ Археологіи и Історіи“ за 1898 р.—*И. Ягічъ*: Глаголическое письмо, 1911 р. ст. 119, 121-123 палеографічний опис, 129-130, 143. — *В. Щепкинъ*: Палеографія, 1920 р. ст. 14. — *E. Sievers*: Die altslavischen Verstekste von Kiew und Freising, „Berichte“ Лейпцигської Академії, 1925 р., т. 76 кн. 2; рец. *N. Van Wijk* в „Slavia“ 1927 р. т. V ст. 557-563.—*Николай Дурново*: К вопросу о языке Киевских листков, „Slavia“ 1922 р. т. I ст. 219-227; замітка *С. К.* в „Јужн. Фил.“ 1926 р. кн. V ст. 323-324. — *Mikołaj van Wijk*: Kilka uwag o pochodzeniu Mszala Kijowskiego, 1925 р.; відбитка з „Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera“ 5-7, Львів. — *Л. Арасимович*: К вопросу о Киевских Листках, „Slavia“ 1927 р. т. VI кн. I ст. 18-27.

Про надрядкові значки *Кл. Н. К. Грунскій*: Къ історіи удареній въ памятникахъ древне-церковно-славянскаго языка, „РФВ“ 1901 р. кн. 1. — *Він же* в „Записки Харьковскаго Университета“ 1901 р. № 1 і 4. — *Н. Каринскій*: Объ удареніяхъ въ Кіевскихъ глаголическихъ отрывкахъ, „Извѣстія“ 1901 р. т. VI кн. 3 ст. 281-289.—*V. Vondrák*: O původu Kijev-

ských Listů, 1904 р. ст. 6-30.—*Н. К. Грунскій*: Памятники и вопросы древне-славянской письменности, Юр'ів, 1904 р., ст. 34-59; в рецензії на цю працю *С. Кульбакин* в „ЖМНПр“ 1906 р. кн. 3 ст. 187-200 подав цінні замітки про наголос; теж у *Б. Ляпунова* в „Записки Новоросс. университета“ 1906 р. т. 104 ст. 6-8. — *Проф. Микола Грунський*: Київські листки, „Записки“ т. XVI ст. 10-17, Київ, 1928, нічого нового.

II. Старо-слов'янська мова чеської рецензії.

Пражські Глаголицькі Листи.

Пражські Листи знайдено в листопаді 1855 року. Німецький історик, проф. Пражського університету Карл Höfler, працюючи в бібліотеці пражської митрополічної капітули над латинським рукописом XI-го віку (він містив в собі Апокаліпсис, Справи апостольські та Листи ап. Павла), замітив, що до внутрішньої сторони задньої дошки (оправи) цього рукопису приклеєно один коло одного якись два глаголицькі пергаменові листки. Про свою нахідку Гефлер розповів пражському словістові П. Шафарикові, а той відразу оцінив велике значіння нової пам'ятки і дуже старанно відділив ці листки від оправи.

Шафарик розповідає, як багато довелося йому попрацювати, щоби зняти Листи з оправи хоч до певної міри неушкодженими. Два пергаменові Листки були приклеєні до задньої дошки сторінками Ia та Ib,—тому ці сторінки вже тим самим найбільше ушкоджені, а сторінки Ib та IIa досить ясні та прорізні, хоч і не так, як звичайно те маємо в рукописах. Найбільше ушкоджена сторінка Ib, бо при відклеюванні більша частина чорнила позостала на дерев'яній дошці або на клею, а клей цей в деяких місцях відпав від дошки, а з ним і чорнило деяких літер. Шафарик використав усе, що позостало на дошці та на

клею, і в міру можливості прочитав сторінку IIб. Крім цього, Шафарик ужив хімічних реактивів, так що письмо на якусь хвилю стало зовсім ясним, але через декільки днів воно стало бліднути; щоби зберегти цю сторінку від впливу повітря, її негайно взято в дві шклі і по краях наглухо залютовано. Що до л. Ia, то характер чорнил її не дозволив вжити для її відчитання хімічних реактивів. Щоби зберегти письмо від знищення, Листи знимали, наскільки було можливо, насухо¹.

Усе це дало можливість Шафарикові прочитати 4-ту сторінку, на якій тепер мало що можна розібрати, зате багато місць першої сторінки Шафарик таки не відчитав; не можна, звичайно, відчитати його й тепер, — знати лише то там то сям окремі літери². Але в деяких місцях письмо заховалося надзвичайно добре, а це дає змогу таки вжити ПрЛ для наукових цілів.

Так знайдено й врятовано для науки ті два пергаменові листки, що в науці відомі під назвою Пражських Листків, Уривків чи Фрагментів. Скоро по цьому, 17 грудня 1855 р. про свою нахідку Шафарик зробив прилюдний доклад в Пражськiм Науковiм Товариствi. В теперiшнiй час ПрЛ переховуютьсЯ в бiблiотецi Свято-Вiтськoї капiтули в Празi.

В 1857 році Шафарик (разом з Гефлером) першим подав дуже добру працю про новознайдену пам'ятку, в якій докладно описав її письмо та мову, а також подав не злі факсиміле з трох сторінок пам'ятки. На думку Шафарика ПрЛ написанодесь на чесько-мораво-паннонській землі між 862-950 р., а до оправи вклеєно їх значно пізніше,—десь в XII-XIII ст. Шафарик відчитав усі 4 сторінки пам'ятки, наскільки це було можливим, і це для нас має велику вагу, бо тепер письмо ПрЛ ще більше стерлося, а деякі місця зовсім нечитальні, хоч зараз же по відкритті пам'ятки, як ми бачили, листки взято під шкла, але

¹ Šafařík: Glag. Fragmente, ст. 27-28; V. Vondrák: O původu, ст. VIII-IX.

² V. Vondrák: O původu Kijevských Listů, ст. IX.

це не спасло вже їх: тепер вони досить змінилися, вицвіли й стерлися. Зміст ПрЛ—церковні піснопіння: світильні, тропарі, антифони, і що дуже для нас важливе—пісні ці по східному обряду.

ПрЛ складаються лише з двох пегарменових листків, цеб-то з 4 сторінок, і тому не в самій мові їхня найголовніша цінність, — їх вага в тому, що вони—наочний свідок на те, що й на чеській землі в XI віці уживали глаголиці, а це підтверджує думку про давність глаголиці взагалі; важно також і те, що зміст цієї пам'ятки—церковні пісні східного, а не західного обряду, бо це розбиває теорію тих учених, які неправдиво зв'язували глаголицю лише з католицькою церквою.

ПрЛ писало три руки: ст. 1 і 2 листа I, а також ст. 3-4 листа II рґзняються між собою не тільки письмом, але й мовою. Письмо 2 ст. більше й більш вуглувате, як письмо 1 ст.; II лист старіший від I-го на якихсь 50 літ. Ст. 3 і 4 писала одна рука; ст. 2 єсть продовження 1-ої, а 4—продовження 3-ої. Характер письма не зовсім круглий, ясно знати помітну вуглуватість букв. На II листку букви писано під лінією, вони часом ніби вісять на ній,—це давній глаголицький спосіб писання. Лист I-й, ст. 1-2—це палімпсест: під написаним ще ясно знати сліди старішого письма, як твердить Шафарик—були тут яксь церковні пісні. Вондрак в вимазанім письмі з 2-ої ст. вбачає подібність до письма II листка. Письмо II-го листка взагалі старше за письмо листка I-го.

Мова ПрЛ в своїй основі старо-слов'янська, але з виразними чехизмами. Головніщі з цих чехизмів такі: 1. Сполучення *tj* і *dj* дають тут *ц* та *з*, а не *шт* та *жд*, як то звичайно маємо в старо-слов'янських пам'ятках: *п[ри]с[н]от[ек]оуц[з]* 1⁹, *проск[ѣ]ць* 16², *хвалѣцнмх* 16¹⁵, *обидѣц* 2¹⁴, *таѣцагосіж* 26¹⁵, *взпзюце* 26²², *назгнцзшаго* 26²³; приклади для *dj* > *z*: *роззго* 16¹⁰, *роззство* 16¹⁶, *оутврзненіє* 16²². 2. Сполучення *дл* зам. *л*, а саме: *модлнтвоу* 16¹³, *модлнтвами* 1¹⁶, *свѣтлнцлзла* 16⁸, *[ѣ]длнцлзла* 2⁹, *взсєдлнєл* 26¹², але: *исєлєнз* 26¹⁰. 3. Звук *с* перед дифтонгічного походження голосними *ѣ* та *и* переходить на *ш*, напр.: *взшѣх* 1¹⁷, *вшѣцьскал* 16², *вшн*

16⁵. 4. Відсутність епентетичного *л*, напр.: *пратставє-ниє* 16²⁵, *земѣ* 16²⁶, *продѣкаше* 2¹⁰. 5. *Н* у речівників основ на *-і* кінчиться на *-і*, напр.: *вѣна милости* 26⁷, *кад кѣзнн* 2²⁰. 6. Від *Нолнѣ* маємо *Г*¹ в чеській формі: *ѣн[а]* 16¹⁰, *цеб-то нана* чи *ѣна*. Крім цих головних чехизмів, В. Вондрак за чехизми рахує й ось ці явища, які знаходимо і в інших слов'янських мовах: 7. Уживання *є* зам. *я*, напр. *пѣнѣтикоствє сѣѣд* 16⁴, *цѣленнє* *Г*¹ 2²³. 8. В говорі писаря не було вже носових звуків, замість *ж* знає він *оу*, напр.: *бѣдѣт[ъ]* 1¹⁰, *слакою* 1²⁰, *за ланитоу* 26⁴ і др., а замість *а* вживає *я*, напр.: *оударѣша* 2¹, *кѣзложѣша* 2¹⁷, *поставѣша* 26²¹, *та* 2²⁰; в слові *мѣнзноюу* 26²² ужито *я* зам. *а*, а в слові *помѣдѣ* 2¹³ маємо *ж* зам. *оу*. 9. Уживається *шч* зам. *шт*, напр.: *на сѣудѣшчи* 26²¹. 10. *Ав*¹ на *-ѣмѣ*: *дрѣвѣмѣ же крижѣнѣмѣ* 26¹⁰. 11. *Г*¹ м'яких основ на *-а* кінчиться на *ѣ*, напр. *бѣѣд* 16²⁵; так само *Ас*³ *ѣд* 26²³. 12. *Г*¹ *миє* 2¹¹; *ѣд* 2²¹ зам. *ѣдѣ*.

Про ПрЛ не мало вже писано, але остаточної думки про цю пам'ятку ще не маємо, виставляються різні гіпотези, часом одна одній протилежні. Перш над усе, цікаве питання, звідки був той оригінал, з якого списано ПрЛ. Один з перших дослідників ПрЛ, Срезневський подав думку про те, що їхній оригінал міг бути „первоначально чистый старо-славянскій или скорѣе Русско-Славянскій“; він же подавав для ПрЛ паралелі з пізніших східно-слов'янських текстів¹. Думки Срезневського пізніше розвинув акад. Ягіч, який теж твердив, ніби ПрЛ мають не чисто болгарську, але болгаро-руську основу². Проти цих тверджень Ягіча виступив Вондрак, і переконуюче довів, що оригінал для ПрЛ був чисто болгарський і що в ПрЛ ніяких русизмів нема. Оригінал ПрЛ, як про те свідчить їх мова, був писаний в Болгарії, а звідти попав до Чехії, але попав не впрост, а через якесь інше посередництво, може землі Карпатської, але не російської³.

¹ Древние глаголические памятники, ст. 53-54.

² Zur Entstehungsgeschichte 1900 р. ст. 57.

³ О рѣчову Кієвскѣхъ Listŭ 1904 р., ст. 49-59. Посередництво карпатських українців не виключене.

На якій землі був переписаний цей болгарський оригінал? І в цім питанні, в питанні про батьківщину писаря ПрЛ, не маємо однозначної відповіді. Перший дослідник ПрЛ, П. Шафарик в своїм досліді 1857 р. місце походження нашої пам'ятки зазначив неясно, — повстала вона на чесько-словацькій землі, цеб-то десь між чехами, мораванами й словаками. Гайтлер, основувшись на палеографічних доказах, відносив ПрЛ до Македонії; а Будилович, без якихсь глибоких доказів, вказував на Адріатику, як на батьківщину ПрЛ. Учень Ягіча, В. Облак намагався поважно довести („Archiv“ XIII.247, XV.358-359, XVIII.110-112), ніби ПрЛ повстали в Словаччині, про що свідчив би і східний обряд пам'ятки; до Чехії Облак не міг прив'язати ПрЛ, бо в Чехах, на думку Облака, в той час східного обряду не було.

Цілий ряд учених рахували ПрЛ пам'яткою чеською, напр. про це писали Миклошич, Ягіч і др.; цей останній вже зв'язував повстання ПрЛ з слов'янським Богослуженням в чеськім Сазавськім монастирі. Останній дослідник ПрЛ, В. Вондрак в своїй праці: *O původu Kijevských Listů a Pražských Zlomků 1904* р., докладно спиняється над цим найважливішим питанням про батьківщину писаря ПрЛ. Перед тим Вондрак, як і Облак, признавав був словацьке походження ПрЛ, але тут вже він знову переглядає ціле питання (ст. 60-64) і доводить, що ПрЛ не можуть бути словацького походження; про це може свідчити хоча б те, що в ПрЛ нема *s*, а тільки *z*, тоді як Словаччина знає *dz* ще й тепер. Докладний аналіз мови ПрЛ, в якій знаходимо не мало чехизмів, свідчить виразно, що ПрЛ повстали в Чехії. Але де саме в Чехії могло бути слов'янське Богослуження, та до того ще й грецького обряду? Таке могло бути тільки в пражськім Сазавськім монастирі, де в XI в. дійсно відправлялося слов'янське Богослуження, і єсть підстави твердити, що Богослуження по східному обряду. Зміст ПрЛ вказує на те, що це була богослужбова книжка, яку вживано в церкві, і ми не будемо далекі від правди — каже Вондрак, — коли допустимо, що ПрЛ повстали в Сазавськім монастирі, який мав якісь зв'яз-

ки зо східною церквою. В XI в. між глаголитами південними (Македонія) та північними (Чехія) був певний зв'язок, особливо в Карпатських країнах, а тому нема нічого дивного, що болгарський оригінал з Болгарії попав до Чехії, де його й переписано.

Найріжніщі думки висловлювалися так само й про час повстання ПрЛ,—їх відносили на IX-XIV віки. Перший дослідник ПрЛ, П. Шафарик рахував цю пам'ятку надзвичайно давньою і відносив її на час між 862-950 роками; інших старіших пам'яток в той час (1857 р.) наука ще не знала, а тому нема нічого дивного, що Шафарик так перебільшив вік ПрЛ. Срезневський не погодився з думкою Шафарика про такий глибокий вік ПрЛ і відносив їх на XI-XII в., а дальші дослідники ще більше зменшували вагу цієї пам'ятки; так, Макушев твердив, ніби оригінал ПрЛ повстав в XIII в., а сама пам'ятка написана тільки в XIV віці; навіть В. Ламанський («Извѣстія» 1901 р. т. VI кн. 4 ст. 339) доводив, що „всего правильнѣе относить Пражскіе Отрывки къ исходу XIII в.“. Очевидно, це було перебільшення; Облак і Грунський заняли серединну позицію—відносять ПрЛ вже на XII вік; „памятникъ,—пише Грунський — въ настоящемъ его видѣ мы можемъ отнести самое большее къ концу XII вѣка¹“.

До трохи інших висновків прийшов В. Вондрак, що написав про ПрЛ найкращу працю. На основі докладного палеографічного аналізу він переконує твердити, що ПрЛ не одного віку: перший лист молодший, його писано в другій половині XI-го віку, десь наприкінці його, а другий лист старіший від першого на якихсь 50 літ; про це саме свідчить і мова пам'ятки. Але хоч ПрЛ й не одного віку, проте повстали вони на одній землі і вийшли з одної писемної школи, на що вказує єдність їх мови та єдність палеографічних ознак.

ПрЛ звичайно ставлять поруч з Київськими Листами, як пам'яткою західно-слов'янської редакції. Цим питанням занявся Вондрак і рішуче твердить, що па-

¹ Пражскіе Глаголическіе Отрывки, 1905 р., ст. 20.

м'ятки ці не мають такої єдності. Чехізми ц, з, шч зам. шт, жд дійсно в'яжуть до купи ці дві пам'ятки, але в них маємо й багато ріжного. В ПрЛ єсть явні ознаки писаря чеха, яких немає в КЛ. Глибокий палеографічний аналіз так само переконує нас в тім, що ці пам'ятки повстали в різних писемних традиціях. Нарешті самим церковним обрядом КЛ і ПрЛ різко розходяться: ПрЛ східного обряду, тоді як КЛ — західного.

Література. Glagolitische Fragmente, Herausgegeben von Dr. K. A. C. Höfler und Dr. P. I. Šafařík, Прага, 1857 р., ст. 62+5 знімків. — *В. Ганжа*: Остатъци Словянського Богослуженія у Чеховъ, Прага, 1859 р.,—уривки з ПрЛ.—*И. Срезневскій*: Древние глаголическіе памятники, Спб. 1866 р. ст. 33-35, а також „Извѣстія“ (стара серія) 1858 р. т. VI ст. 171-179: Глагольскіе отрывки, найденные въ Прагѣ, яко рецензія на працю Гефлера й Шафарика, дано опис пам'ятки й текст кирилицею; в т. VI ст. 217-219 за 1858 р.: Еще выписки къ вопросу о пражскихъ глагольскихъ отрывкахъ,—варіанти з пам'яток XII-XIII в.—*Макушевъ*: Изъ чтеній о старо-чешской письменности, „Филолог. Записки“ 1877 р. кн. IV ст. 15-22. — *V. Vondrák*: Altslovenische Studien, „Sitzungsberichte d. K. Akademie“, Істор.-філолог. відділ т. 122 ст. 75-81: Prager glag. Fragmente, 1890 р.; рец. *Облака*: Zur Würdigung des Altslovenischen, „Archiv“ т. XV ст. 358-359. — *V. Oblak*: Zur Provenienz der Kijever und Prager Fragmente, „Archiv“ 1896 р. т. XVIII ст. 106-112.—*Paštrnek*: Starobylé dz ve slovenských nařečích, „ČSM“ 1894 р. ст. 68-73.—*Vondrák V.*: Zur Würdigung d. altsloven. Wenzels Legende und d. Legende vom heil. Prokop, „Sitzungsber. W. Ak.“, том 127. — *П. Лавровъ*, „Извѣстія“ 1901 р. т. VI кн. 1 ст. 277. — *В. Ламанскій* в „Извѣстія“ 1901 р. т. VI кн. 4 ст. 337-338. — *Prof. Dr. Václav Vondrák*: O původu Kijevských Listů a Pražských zlomků, Прага, 1904 р., ст. 48-90, з 4 знімками,—це найцінніша праця із усеї літератури.—*Н. К. Грунскій*: Пражскіе глаголическіе отрывки,

„Ученыя Записки Юрьевскаго Университета“ 1905 р., кн. 1, ст. 3-48, тут і вся література. Цю саму працю, тільки з поправками та доповненнями, передруковано й в „Памятники старославянскаго языка“ т. I вип. 4, 27 ст.+4 дуже добрі знімки, Спб. 1905 р.—W. Vondrák: Ueber die Provenienz der Kiever Blätter und der Prager Fragmente, „Archiv“ 1906 р. т. 28 ст. 472-478. — В. Ljapunov: Wie soll man I B. 4-5 der Prager glagolitischen Fragmente lesen? „Archiv“ 1906 р. т. 28 ст. 478-480.—А. Соболевскій, „Богословская Энциклопедія“ 1909 р. т. X ст. 224.—И. Ягичъ: Глаголическое письмо, 1911 р., ст. 123-124, 68.—В. Щенкинъ: Палеографія, 1920 р., ст. 14.—Б. Цоневъ: ИстORIA на българскій езикъ, 1919 р., ст. 143-145.

С. СТАРО-СЛОВ'ЯНСЬКА МОВА СХІДНО-СЛОВ'ЯНСЬКОЇ РЕЦЕНЗІЇ.

Для вивчення старої церковно-слов'янської мови подаю тут і пам'ятки східно-слов'янські (про це див. вище на ст. 7, 15-17); вони не належать до тих пам'яток, що мають зовсім чисту старо-слов'янську мову (таких пам'яток, власне, зовсім нема), бо мають в більшій чи меншій мірі місцеві східно-слов'янські ознаки. Але загальний фон їхньої мови постійно старо-слов'янський, а тому відкидати ці пам'ятки при старо-слов'янських студіях (особливо лексикальних) було б зовсім не науковим.

Вивчення місцевих східно-слов'янських рис в старших пам'ятках йшло в нашій науці надзвичайно помалу. Започаткував це вивчення *І. І. Срезневський* в багатьох своїх працях, а головно в „Свѣдѣнія и замѣтки“, Спб. 1867-1881 (див. вище ст. 16) та в „Древніе памятники русскаго письма и языка (X-XIV в.)“, див. „Извѣстія“ 1861-1863 р. т. X, а друге видання в 1882 р. Більш науково і в більшому розмірі поставив вивчення східно-слов'янських ознак давніх пам'яток тоді молодий учений *Ал. Соболевський* в своїх працях: „Изслѣдованія въ области русской

грамматики“, „РФВ“ 1881 р., Варшава, та „Очерки изъ исторіи русскаго языка“, Київ, 1884 р. (відбитка з „Универс. Извѣстія“). Одночасно з цим надзвичайно багато причинився до висвітлення питання про східно-слов'янські риси в давніх пам'ятках акад. Ягіч своєю працею: „Четыре критико - палеографическія статьи“, Спб. 1884 р. („Сборникъ“ т. 33), в котрій третю статтю на ст. 74-102 призначено аналізу Галицької Евангелії 1144 р. і вперше систематично подано ознаки давньої української мови. Доброму науковому висвітленню цього питання допоміг і *Ал. Шахматов* своєю змістовною рецензією на „Изслѣдованія“ Соболевського 1881 р.,—це були „Beitrage zur russischen Grammatik“, вміщені в „Archiv“ 1883 р. т. VII ст. 57-77. А. Соболевський відповів Ягічеві новою статтею: „Источники для знакомства съ древне-Кіевскимъ говоромъ“, „ЖМНПр“ 1885 р. ч. 237 ст. 349-357. Скоро по цьому виходить епохальна праця Соболевського: „Лекціи по исторіи русскаго языка“, перше видання, Київ, 1888 р. На цих працях Соболевського та Ягіча зародилася багата література, в якій потроху науково висвітлювалося, що саме маємо вважати за ознаки східно-слов'янські, а крім того, як ці ознаки поділити між мовами українською та російською. Надзвичайно цінну рецензію (власне—окрему працю) на зазначені праці Соболевського дав акад. *И. В. Ягичъ*: „Критическія замѣтки по исторіи русскаго языка“, Спб. 1889 р. 171 ст., „Сборникъ“ т. 46, де багато місця уділено українським ознакам. Так започаткувалася дуже цінна в нашій науці історична діалектологія, яка дала можливість із немалої кількості старо-слов'янських рукописів виділяти східно-слов'янські, а ці останні ділити далі на пам'ятки українські та російські.

В справі давньої східно-слов'янської діалектології писано дуже багато; як помалу йшло вирішення східно-слов'янських ознак, показує *Н. М. Каринський* в своїй статті: „Остромирово Евангеліе какъ памятникъ древнерусскаго языка“, „ЖМНПр“ 1903 р. ч. 347 кн. V ст. 94-110. Цілу літературу про українські ознаки аналізує *В. Розов* в своїй праці: „До старо-руської діалектології“, „Записки НТШ“ 1907 р. т. 77. Добрий опис українських ознак та літературу подає й *Dr. A. Kolessa: Dia-*

lectologische Merkmale des südrussischen Denkmals „Žitije sv. Savy“, див. „Archiv“ 1896 р. т. XVIII ст. 473-523. В цій справі в останній час появилася цінна праця *Н. Дурново*: Русские рукописи XI и XII вв., какъ памятники старославянскаго языка, „Лужословенски Филолог“ 1924 р. кн. IV і V, Београд. В бібліографічнім покажчику *Ів. Огієнна*: „Українська мова“, Київ, 1918 р., на ст. 10-21 дано докладну літературу питання.

Зазначу ще важніші праці. *А. Кримскій*: Филологія и Погодинская гипотеза, „Кіевская Старина“ 1898 р. кн. 6 і 9, 1899 р. кн. 1, 6 і 9 і окремо 1904 р. з доповненням передмови. *А. Соболевскій*: Древне-Кіевскій говоръ, „Извѣстія“ 1905 р. кн. I ст. 308-323; на цю працю відповів *А. Кримскій*: Древне-Кіевскій говоръ, „Извѣстія“ 1906 р. кн. 3 ст. 368-411. *А. Кримскій*: Деякі нелевні критерії для діалектологічної класифікації старо-руських рукописів, „Науковий Збірник“ М. Грушевському, Львів, 1906 р. ст. 91-153. Праці Кримського проти тверджень *А. Соболевського* заналізував *Вол. Ровов*: Трипольія проф. *А. Кримського*, „Записки НТШ“ 1907 р. т. 78 ст. 146-171.

В теперішній час, при добре розвиненім вивченні окремих давньо-слов'янських пам'яток, місцеві східно-слов'янські ознаки легко виділити, а поза тим зостанеться більш-менш чиста старо-слов'янська основа¹, чому при вивченні старо-слов'янської мови не можна нехтувати й цих пам'яток. Значна більшість цих пам'яток — це пам'ятки українського походження, що часом мають дуже виразні місцеві ознаки в своїй мові; на жаль тільки, ці пам'ятки з діалектичного погляду, яко пам'ятки українські, досліджені дуже мало, а тому спиняюся далі на них трохи докладніше, щоби тим покласти початок систематичного досліду української мови по пам'ятках XI-го віку.

Східно-слов'янські ознаки² в пам'ятках XI-го віку ділю на три групи.

1. *Спільні південні (українські) й північні ознаки в мові східно-слов'янських пам'яток XI віку.*

1. Поплутання носових звуків ж, љ з чистими оу, га, а дуже часте; але єсть пам'ятки, які ж знають дуже рідко. 2. Так само часте зникнення слабих глухих. 3.

¹ Див. зазначезу вище на ст. 17 працю *Н. Дурново*.

² Характеристику ознак педаю якнайкоротше, бо про кожну з цих рис докладно розповідую в своїй праці: „Фонетика церковно-слов'янської мови“, Варшава, 1927 р. (видання літографоване).

При сполученні з плавним глухий ставиться перед ним (тоді як в рецензії болгарській—по нім); це дуже часта ознака. 4. Повноголосні форми на *оро, оло, ере* трапляються, хоч дуже рідко. 5. Форми з так зв. другим повноголосом, напр. *пърькын*, дуже часті. 6. Початкове ст.-сл. *ю-* часом переходить на *о-*, але рідко; цю рису, але дуже рідко, часом можна спіткати і в пам'ятках південно-слов'янських. 7. Початкове ст.-сл. *ра-, ла-* часом переходить на *ро-, ло-*. 8. Перед йотованою голосною редуковане *и* частіше зазначається через *ь*: *дыаколъ*. 9. Часті форми з йотованим голосним: *покананіє* і т. п., часом і *изъ* зам. ст.-сл. *азъ*. 10. Замість ст.-сл. *рѣ, лѣ* (в тих випадках, коли в східно-слов. маємо повноголос) часом буває *ре*: *крема*. 11. Сполучення *dj* дуже часто дає *ж*, а не *жд*, як в старо-слов'янській. 12. Сполучення *tj* дає *ч*, але не часто. 13. Епентетичного *л* уживається скрізь послідовно; форм без цього *л* нема. 14. *Ab'* муж. і сер. родів *о* основ кінчиться на *-ъмь, -ьмь*, тоді як в ст.-сл. тут *-омь, -емь*. 15. *G¹ N³ Ac³* кінчиться на *-ѣ* зам. ст.-сл. *а*, що ще в 1881 р. міцно встановив Соболевський. 16. В прикметниках часта коротка стягнена форма на *-аго, -ому* і др. 17. Трапляються форми прикметників на *-анъ*, напр. *каманъ*, зам. ст.-сл. *-ѣнъ*. 18. *Sk* перед *ѣ*, *и* часом позостається незмінним (не переходить на *ѣц* або на *ѣт*), але рідко: *апостольскѣи*. 19. *D¹ L¹* займенників *тоѣѣ, соѣѣ* зам. *теѣѣ, сеѣѣ*. 20. *Pg 3¹ і 3³*, також і в імперфекті надзвичайно часто має *-тъ* (в південно-слов'янській рецензії панує *-тъ*). 21. Імперфект на *-аа*, напр. *вѣашѣ* зам. ст.-слов. *-ѣа* (*вѣашѣ*), не частий. 22. Стягнені форми імперфекта дуже часті (в південно-слов'янських пам'ятках цих форм менше). 23. *Particium* на *а* зам. ст.-сл. *-зи*, напр. *нда* зам. *ндзи*.

2. Південні (українські) ознаки в мові східно-слов'янських пам'яток XI віку.

1. Замість ст.-сл. *ѣ* пишеться живе *и*, але не часто (проте частіше, як в пам'ятках північних — новгородських та псковських — східно-слов'янських). 2. Так зване нове *ѣ* (початок зміни *e>i*): *спасѣніє*. 3. Поплутання *зи* з *и* досить часте (це поплутання знає й

рецензія сербська). 4. Звук *є* по шиплячих в пнях слів переходить на *о*: *чолок'єка*, але рідко; зате в закінченнях ця зміна значно частіша; в пам'ятках північно-руських вона дуже рідка. 5. Поплутання початкових *ю* та *в*, напр. *взгодно* (таке поплутання знають і інші пам'ятки, напр. сербські, білоруські, псковські, але пізніші). 6. Поплутання ненаголошеного *є* з *и*. 7. Поплутання ненаголошеного *о* з *ю*. 8. Відпад початкового *и*, напр. *ко*, *змарагда*. 9. Появлення *и* перед групою приголосних: *ижа*. 10. Передача грецького *α* через *о*, напр. *ользандра* в Збірнику 1073 р. 11. Наближення звуків *к* та *у* по голосній, як в Збірнику 1073 р.: *прауда* і др. 12. Дуже часте отвердіння *р* (а звідси часте поплутання *зі* та *и* по нім), часто знане також і іншим рецензіям. 13. Редуковане *и* перед йотованою голосною зазначається дуже часто через *ь* (частіше, як в пам'ятках північних). 14. Помічається й отвердіння шиплячих (хоч в деяких пам'ятках бачимо, навпаки, зм'ягчення *іх*). 15. М'яке *ц* досить часте. 16. Сполучення *zgj*, *zdz* дають *жч*, напр. *дзжч*. 17. Зміна *кр* на *хр*, напр. *хрїстиса* (але тут і аналогія слова *хрїстос*; риса ця відома й іншим, напр. північним пам'яткам). 18. Зникнення *г*, напр. *сорушж*, *изниютьа*, *тзда*, або зазначення його через *х*, яко результат придихової (як *h*) вимови його. 19. Опущення *д* в таких словах, як *ємжж* і т. п. 20. *D*¹ на *-оки*, *N*³ *-оки* і *G*³ *-оки* значно частіше, як в пам'ятках північних. 21. *G*¹ прикметників на *-ого* зам. ст.-сл. *-аго*. 22. Зміна закінчення *-ть* в *Pg* перед наступним *и* на *ти* *и*, а *-з* *и* на *зі* *и*, що вперше довів Шахматов в „Archiv“ 1883 р. т. VII ст. 73-6. 23. В закінченні *Pg* *-еть*, *-ють* може відпадати *-ть*, досить часто: *нарицає*. 24. Приказовий спосіб на *-ѣ-*, напр. *идѣть*, як і в сучасній живій українській мові; ця риса часта в болгарських і в др. пам'ятках. 25. Акад. В. Ягіч ще в 1884 р. („Четыре критико-палеографическія статьи“, ст. 93-97) настоював, що українською рисою треба вважати і закінчення імперфекта *-шетя*, *-шетє*, *-шетъ*, *-хоуть*: *оубикашетя*, *хотахоуть* і др.; це закінчення не було тут рисою живої мови, бо прийшло із пам'яток південно-слов'янських. 26. Дослідники підкре-

слюють ще, як рису українських пам'яток, форму окремих слів, напр. *кѣде, съде, свѣдительство* і др., а Ягіч додає слова *сѣзьць, скерьь* чи *скарьь, скръь* і др. Інші, не зазначені тут ознаки, див. далі при опису мови кожної з окремих пам'яток.

Але треба підкреслити, що перераховані тут ознаки не належать виключно тільки українській рецензії старої церковно-слов'янської мови,— кожна окрема риса часом здибується і в інших рецензіях. Але через те, що перераховані тут риси всі стрічаються в старих українських пам'ятках і в сучасній живій українській мові (крім хіба деяких), відношу їх до рис українських.

3. Північні ознаки в мові східно-слов'янських пам'яток XI віку.

1. Досить часто поплутання **ѣ** з **є** (в південних пам'ятках таке поплутання значно рідше). 2. Заміна **ѣ** через **и** рідка, тоді як в пам'ятках південних частіща. 3. Поплутання **ц** і **ч** дуже часто (в укр. пам'ятках рідке). 4. Сполучення *zgj, zdj* дають *жг*, а не ст.-сл. *жд*.

Оце найголовніші ознаки місцевої мови в східно-слов'янських пам'ятках XI-го віку; правда, деякі з цих ознак знаходимо і в інших рецензіях, напр. в південно-слов'янських. Звичайно буває так, що цих ознак не багато в кожній окремій пам'ятці,— вони виступають тут лише як рідкі винятки на загальнім старо-слов'янським фоні, чому й цих пам'яток не треба відкидати при вивченні старо-слов'янської мови.

I. Старо-слов'янська мова української редакції.

1. Остромирова Євангелія.

До числа тих джерел, з яких досліджуємо старо-слов'янську мову, треба непременно віднести й ОЄ, про що твердив ще в 1843 р. А. Х. Востоков: „языкъ сего Евангелія можно назвать по преимуществу церковно-словенскимъ“. Правда, пам'ятка ця має багатько східно-слов'янських ознак, відмінних від мови

старо-слов'янської, але поза цими ознаками, які тепер не трудно виділити, мова ОЕ уявляє з себе ту старо-слов'янську мову, яку ми знаємо з болгарських пам'яток. Через це при дослідах старо-слов'янської мови не можна оминати й ОЕ¹.

Велика цінність цієї пам'ятки перше всього в тім, що вона датована. Це єдина поміж усіма іншими давнішими пам'ятка, що має т. зв. книжковий літопис. А саме, на останнім 294 листі Євангеллі дрібним письмом писар записав, що він Написахъ єуанге се. рабоу бжню на речеу ехщюу въ крщени носифъ. а мирьскѣ остромиръ близокоу ехщюу изаславоу князюу. Сам Ізяслав правив в Київі, а Остромира послав до Новгороду. Изъ Грингорни диакѣ — читаємо далі, — поухъ писати мѣа окта ка а оконуа мѣа мана въ кѣ, цеб-то Євангелю писав він 6 місяців і 22 дні.

Декільки віків перебувала наша пам'ятка в Новгороді, в Софійській катедрі, про що говорить і приписка XVI в. на 1-м листі рукопису: єуанге софѣнскоє апракѣ. Пізніше, але коли саме й як — докладно того не знаємо, Остромирова Євангелія перейшла до Москви і зберігалася там в ризниці Воскресенської двірцевої церкви. З наказу царя Петра I ОЕ відіслали 13 листопада 1720 року до Петрограду, до царського двірця. Під час Катерини II цінна ця Євангелія ваялася в її гардеробі¹, де її й знайшов по смерті цариці Я. Дружинин. Дорогоцінну пам'ятку Дружинин в 1806 р. віддав Олександрові I, а той наказав зберігати її в Петроградській Публичній Бібліотеці (тепер Державна Публична Бібліотека). І з того часу ОЕ стала приступною для наукових дослідів.

ОЕ—це Євангелія-апракос; вона писана великим на 6-7 mm високим розкішним уставним письмом; крім цього письма тут вживається ще й уставу середнього — для заголовків; післямову написано уста-

¹ Першим чи не Лескин почав твердити, що ОЕ не єсть пам'ятка старо-слов'янської мови; тверджень Лескина не прийняли А. Соболевський, А. Шахматов і др.

¹ З вимог суворої цензури Ол. Востоков в цім місці змушений був слово „въ гардеробѣ“ замінити на „въ покояхъ“, див. ст. і його передмови до видання 1843 р.

вом дрібним; можливо, що письмо ОЄ передає графічні манери доби ще царя Симеона. Рукопис має 294 листи великого розміру, 36×29 см, — це найбільший розмір серед усіх пам'яток XI-го віку; писано в два стовпці, по 18 рядків на сторінці. В середині книжки на 3 листках уміщено мініатюри евангелистів Івана, Луки, Марка, а два листи лишено порожніми, тому писаних листів 289. Заставки та ініціали покрито золотом або фарбами—зеленою, блакитною, червоною й білою. Азбука ОЄ складається аж з 46 букв. В деяких місцях пергамен такий тонкий, що написане просвічується на другий бік (пор., напр., л. 228).

Докладний палеографічний аналіз письма ОЄ, який зробив недавно Н. Каринський, виявив, що ОЄ писали два писарі: перший написав лл. 2-24 евангельського тексту і золоті заголовки в цілій книзі (крім п'яти зшитків), а другий—лл. 25-294 тексту, заголовки та синаксар чорнилом, він же зробив і запис. Перший писар писав не багато, бо був, здається, фахівцем художником; він менше знався на традиційній церковній вимові і тому вніс до свого писання багатенько живих ознак своєї мови. Другий писар, дякон Григорій, був писарем фахівцем, добре досвідченим в своїй праці. Але обидва писарі писали в можливо однаковій стилі, розлінівка зшитків у них одна (по 18 рядків на сторінці), писали в два стовпці; правда, ближчий аналіз таки виявляє, що форма літер у двох писарів не однакова (пор., напр., літери з, є, ѿ і др.). Був ще й третій працівник коло ОЄ,— він написав заголовки золотом в п'яти зшитках, а саме—на лл. 21-40б і 131-154б; він же робив написи на мініатюрах (де знаходимо й письмо під лінією); здається, що був це фахівець орнаментатор.

Проаналізувавши в 1908 р. ОЄ що до її мови й правопису, академик Ф. Фортунатов прийшов ще тоді до такого самого висновку, який дає й аналіз палеографічний: ОЄ писали два писарі і кожний з них тримався своїх правописних звичок; так, напр., 1-й писар писав по-живому глухий перед плавним, тоді як 2-й писав ці форми по ст.-сл. зразку; 1-й писар знову таки вживав живих форм імперфекта на -на- (напр.

бл҃аше), тоді як 2-й писав їх з ст.-слов. -ѣа- (бѣаше) і т. п. Взагалі кидається в вічі, що перший писар вніс до своєї праці чимало східно-слов'янських форм, тоді як другий писар надзвичайно пильно копіював свій болгарський оригінал. Академик Фортунатов прийшов до такого висновку про той оригінал, з якого списував свою Євангелію діякон Григорій: „Оригиналомъ для листовъ 2-24 Остромирова евангелія служилъ русскій списокъ старо-славянскаго апракоснаго евангелія¹, а всѣ прочіе листы нашего памятника списаны съ другого оригинала, которымъ была, надо думать, старославянская рукопись. Такимъ образомъ за первыми 23-мя листами текста Остромирова евангелія перед нами открывается другой русскій списокъ евангелія, который въ свою очередь приводитъ насъ къ старославянской рукописи, отличавшейся по нѣкоторымъ признакамъ отъ старославянскаго оригинала, служившаго для прочихъ листовъ памятника“². До такого висновку прийшов Фортунатов по детальнім аналізі мови та правопису цих двох частин ОЄ: вони тут ріжні. І це можливо, бо ж в Києві напевне були й до того списки Євангелія; не виясненим тільки лишається, чого саме Григорію довелося списувати з двох оригіналів.

Оригінал у діякона Григорія для листів 25-294 був болгарський, але він не по-рабському списував з нього. Як догадується Н. Каринський, в той час Євангелію звичайно напівспівали³, співали з місцевою церковною вимовою, а тому Григорій і вніс до свого списку живі ознаки східно-слов'янської мови, напр. заміну юса великого через ю. Цю гіпотезу Каринського можна прийняти хіба до певної міри, бо ж лишається не виясненим, чому, скажемо, діякон Григорій, при живій вимові, не писав и замість ѣ.

ОЄ до недавна рахували найстаршою новгородською пам'яткою, а діякона Григорія — новгородцем.

¹ Крім цього, оригінал, з якого списувано цю частину, був написаний двома руками.

² Сборникъ статей В. И. Ламанскому, Спб. 1908 р. ч. II ст. 1453.

³ На л. 140 дійсно позосталися й нотні значки; див. знімок.

Основою для такого твердження звичайно служать приписки на полях ОЄ, в яких знати новгородські ознаки; так, напр., на л. 11 знаходимо приписку: « коньѹъ, а мѣна ѹ та ч — це ознака новгородського говору. Н. Волков в 1897 р. занявся спеціально питанням про походження діякона Григорія, і прийшов до висновку, що він був киянин, і що ОЄ написано в Києві, цеб-то, що ця пам'ятка—київського походження. Волков перевінив приписку «се коньѹъ» по оригіналу і переконався, що її написано значно пізніше, десь в XIII-XIV віці, написав якийсь новгородський священник, а сам напис зроблено по підчищеному. Усі давні дійсно новгородські пам'ятки мають характерну ознаку новгородської мови,—поплутання ѹ та ч, а між тим в ОЄ ні в його тексті, ні в кінцевім книжковім літопису нема ані одної новгородської риси, а це виразно говорить про те, що ОЄ—це пам'ятка не новгородська.

Григорій був певне діяконом при домовій княжій церкві в Києві, і тут і написав Євангелію з доручення Остромира. Письменність в Новгороді почалася пізніше, як в Києві, і тому на перших порах книжки для Новгорода звичайно доставлялися з Києва. Та й новгородське письмо XI-го віку, поскільки ми його знаємо, не походить на письмо ОЄ,—воно не таке величне й не таке читке. Лише з XIII-го віку появляються в Новгороді писарі, що пишуть великим читким уставом.

Думка Н. Волкова про київське походження ОЄ вже прийнялася в науковій літературі; один з найкращих сучасних словістів, акад. Ол. Соболевський пише про ОЄ, що воно „написано, вѣроятно, вѣ Києвѣ”¹.

З головніщих правописних ознак зазначу такі. 1. Йотовані голосні ѡ, ѣ, ю, ѣ, ѡ вживаються скрізь більш-менш послідовно. 2. Значка ѣ вживається скрізь правильно, але часом зам. ѣ ставиться є; цікаво, що те початкове ѣ, яке в східно-слов'янських мовах пе-

¹ „Богословская Энциклопедія“ 1909 р. т. X ст. 217-218. Правда, В. Н. Щепкин в „Slavia“ 1928 р. т. VI ст. 750 ще настоює на новгородськім походженні Євангелії.

рейшло на *o*, тут звичайно передається через *ε*, напр.: *ѣще*, *ѣзро*, *ѣзвѣ* і др.; часом зам. *ю* ставиться *ε* з надрядковим значком зверху; деколи *ю* ставиться *й* по приголосних: *ѣз нѣма*, *ѣмаѣте* і др., але ніколи по *р*. 3. Часом йотації при *а* не зазначається: *тѣмънаа* 293в, *покаанню* 45а, *ѣаанна* і др. 4. Панує *и*, замість нього в кінці рядка може бути *і*; *ї* рідке. 5. Рідке *ω*. 6. В 2-й частині ОЄ (з л. 25 починаючи) *ѣ* досить частенько ставиться по південно-слов'янській (глаголицькій) традиції замість *и*, напр.: *чѣсѣ*, *помѣшлѣѣте*, *ѣсѣѣѣ*, *снѣлѣ* 90г, *С¹ нѣнѣ* 2386 і др.: це ж буває ще в формах Імперфекта: *молѣашѣ*, *творѣашѣ* і др., а також в прикметниках: *ѣлижнѣаго* (при *ѣлижнѣаго*), *ѣзшнѣаго* і др.; цікаво, що в І ч. ОЄ з цього явища нема ані одного прикладу. 7. Панує *ѡ*, але в кінці рядка (рідко в середині) може бути *ѡ*. 8. Постійно пишеться *ѡ*, а шт дуже рідке. 9. Цифру 6 звичайно зазначається через *ѕ*, але три рази єсть і друга форма *ѕ*. 10. Надрядковий значок має рїзну форму: ° ° ° і др., а ставиться для зазначення: а. м'якості голосного чи приголосного, б. пропуску *ъ*, *ь*, і в. між двома приголосними. 11. Панує титло з кінцями додола *┘*, довге чи коротше. 12. Яко знака розділового скрізь ужито серединної крапки; початок рубрики зазначається двокрапкою. 13. Стишиця найрїзнішої форми: *ѣ* + *••* — і др. (див. знимки). 13. На л. 140б в долїшній половині євангельського тексту вміщено нотні крюкові значки (див. знімок), писані чорнилом; а на л. 211в,г в фразі: *ѡ словѣсѣхъ благодаѣтїи. нѣхѡдаши нѣхъ из ѡустѣхъ ѣго над рядком кендемою* " а під рядком (в *ѡустѣхъ ѣго*) придихом ' теж зазначено нотні значки, тут уже циноброк. Ці нотні значки (в виданні Савинкова їх нема або передано не все) показують, що вдавнину Євангелю в церкві справді співали. 14. Треба зазначити загальну рису в пам'ятці: т. зв. рубрики (пояснення до євангельських читань) та коліндар написані не так пильно, як євангельський текст; так само й правопис тут не додержується правильно.

В ОЄ знаходимо ось такі особливості Київської мови XI-го віку. 1. Поплутання носових звуків *ж*, *а* з чистими *ѡ*, *и* (*а*, *и*), а саме: *ѡ* зам. *ж* маємо 40

раз, а навпаки ж зам. *оу* 62 рази; *ю* зам. *іж* 150 раз, а *іж* зам. *ю* 65 раз. 2. При сполученні з плавними глухий стоїть перед ними: *кърха* 12, *испарка* 24, *тържнникомъ* 9, *пърстъ* 11, *испаниса* 10 і т. п., — більше 200 прикладів (а прикладів, коли глухий стоїть по плавним, більше 270, все в другій частині ОЄ). 3. Повногосних форм тільки три¹: дві в післяслові: *нокѣго-родѣ* 294 та *колодимира* 294 і одна в коліндарі: *перегънхъ* 265; але форм т. зв. другого повногосу не мало: *зърно*, *скързъ*, *мълъва* і т. п. 4. Вказівкою на поплутання *ѣ* з *и* тут може до певної міри бути тільки *вѣдѣ* 289г зам. *видѣ*. 5. Замість *жд* 34 рази маємо ж, напр.: *прихожж* 23, *прѣже* 52, *рожьжочеса* 251, *рожинин* 8, *рожьжетко* 216, *такоже* 13 і т. п. 6. Тверде *р*: *коура* 244, *лазара* 96, *кесара* 184, *алтара* 278, *февруара* 264, *назаранинъ* 112, *вечераж* 113, *сударанте* 275 і др. 7. М'ягке *ц*: *коницьа*, *отця* і т. п. 8. Форми *ищъдъше* 65г, *ищъдъше* 99а, тут *щ* зам. *ш*. 9. Зникнення *д* в слові *семжж* 19. 10. *G*¹ та *N*³ слів жін. роду на *-ѣ* зам. ст.-сл. *а*: *недѣлаѣ* 12в і др., *капаѣ* 160а. 11. Форми прикметників на *-анъ* зам. ст.-сл. *-ѣнъ*: *каманъ* 12а, *трънанъ* 183б, *багъранъ* 183а і др. 12. Рг *3*¹ і *3*³ кінчиться постійно на *-тъ*: *слъшитъ* 60, *рекхтъ* 69 і т. п.; *-тъ* в цім випадку лише 4 рази. 13. Зникнення *-тъ* в закінченні Рг *3*¹ *-ѣтъ*: *напише* 294, *ю* 53. 56. 14. Приказовий спосіб на *-ѣте* частий (він панує в живій українській мові): *взъведѣте* 32, *идѣте* 18б, *идѣмъ* 48г, *рзпѣше* 20г, *ищѣте* 60а і др. 15. Імперфект на *-аа-* зам. ст.-сл. *-ѣа-*, напр.: *бѣахъ* 3г, *идѣаше* 15г, *живѣаше* 9в, *вѣдѣаше* 24г і др. 16. Поплутання *оу* з *къ*, напр.: *ста оу нихъ* 250а (Зогр. і Мар. Єв. мають тут *къ*). Головніщих місцевих ознак, таких як повногос або *dj>ж*, в евангельській тексті зовсім нема; взагалі, післямова й коліндар мають більше місцевих рис, як сам евангельський текст, що бачимо і в інших подібних пам'ятках.

З інших ознак мови зазначу. 1. Дуже правильне вживання звуків *з*, *ь*, чим ОЄ займає помітне становище серед інших пам'яток; слабкі *з*, *ь* часом опуска-

¹ В ОЄ знаходимо 15 разь *схребро*, *схребрьникъ* і под., але тут, здається, *Х* поставлено по *С* тільки з правописної звички ставити його при збігу двох приголосних.

ються в 1-й частині (перші 16 листів), але в 2-й частині пропуск рідкий (чи не в трох тільки словах); пропуск глухого часто зазначається надрядковим знаком; на кінці слів **ъ, ъ** звичайно не опускається; вокалізації сильних **ъ, ъ** на **о, е** ОЕ не знає. 2. Перед йотованою приголосною постійно знаходимо **и**: **абию**, **абиюши** і т. п., а **ъ** в таким випадкові тільки раз: **цркъъжъ** 215г. 3. Поплутання **е** з **ѣ** тут майже нема, бо поза **нестъ** 26в інші приклади невиразні. 4. Звука **ъ** тут нема, єсть тільки цифра **ъ**. 5. Епентетичне **л** ставиться скрізь надзвичайно послідовно, що можна віднести також до ознак східно-слов'янських. 6. Sk перед **ѣ**, **и** 14 раз дає **ст** і 12 раз **цъ**. 7. Один раз маємо дієменник на **-тъ** зам. **-ти** в слові **напцлнитъ** 213б.

Література про ОЕ велика й солідна. Роспочав її *Ол. Востоков*, котрий вже з 1814 року працював над цією пам'яткою, на котрій виросло його епохальне „Разсужденіе о словенскомъ языкѣ“ 1820 року. Востоков не припиняв своїх праць над ОЕ і готував його до друку, але стрів на цій дорозі багато перешкод, бо св. Синод не дозволяв йому видати цього давнього Євангелія, текст якого має багато відмін від сучасного. Дуже довго тяглася справа, і тільки заступництво московського митрополита Филарета врятувало справу, і труд Востокова в 1843 р. побачив світ; це було: „Остромирово Евангеліе 1056-1057 года“. Видання рядок в рядок і сторінка в сторінку наслідує оригінал (правда, не мало помилок, див. їх у Козловського), а рівнобіжно дано й грецький давній текст; в книжці багато знімків з оригіналу. Працю видрукувано осібним шрифтом, близьким до письма ОЕ. В кінці видання дано: „Грамматическія правила словенскаго языка, извлеченныя изъ Остромирова Евангелія“ ст. 1-37, дуже цінні для свого часу, на самім кінці „Словоуказатель“ ст. 39-315, де дано пояснення слів і форм, при словах і їх грецький оригінал. Назву Євангелії „Остромирова“ дав Востоков. Рецензію на труд Востокова написав *Ф. Міклошич*: *Ostromirs Evangelium*, „Wiener Jahrbücher der Literatur“ 1847 р., Відень, т. 119 ст. 1-39.

Праця Ол. Востокова була епохальною, і тому довго про ОЄ не появлялося великих праць. В 1853 р. у Празі *Вяч. Ганка* видав ОЄ для популярного вжитку, зо змінами в правопису; видання для наукових занять зовсім не годиться: „Скатоѹ Евангеліє по Остромировоу спискоу. Изданиє Вацешлава Ганки. Иждивеніємъ издательскымъ. Празѣ. 1853“, ст. XII+206 in 16°. Передмову до видання дано на п'яти мозах: чеській, російській, болгарській, польській і сербській. Ганка над багатьма словами поставив новий російський (sic!) акцент, що зовсім невідповідає для пам'ятки XI-го віку, та ще Київської. — *Г. Д. Филімоновъ*: Дополнительныя свѣдѣнія объ исторіи Остромирова Евангелія, „Лѣтописи Русской Литературы и Древностей“, М. 1859 р. т. 1, ст. 145-149, — як ОЄ перейшла з Москви до Петрограду. — *К. К. Герцъ*: Миниатюры Остромирова Евангелія, „Лѣтописи“, М. 1861 р. т. III ст. 3-5. — *И. И. Срезневскій*: Древніе памятники русскаго письма и языка, „Извѣстія“ 1861-1863 р., ст. 21-23 опис і ст. 416-419 записи, спис знимків. — Його ж: Древніе славянскіе памятники юсоваго письма, 1868 р., „Сборникъ“ т. 3 ст. 176-179. — Його ж: Славяно-русская палеографія, Спб. 1885 р. ст. 104-111, опис мови й письма. — „Остромирово Евангеліє 1056-1057 года, хранящееся въ Императорской Публичной Библиотекѣ. Иждивеніємъ С.-Петербургскаго купца *Ильи Савинкова*“, Спб. 1883 р., — роскішне фотолітографічне видання, в натуральну величину, редакція - догляд академіка А. Бичкова; на жаль, в виданні єсть помилки, напр. надрядкові значки передано не всі; видання появилoся в світ в обмеженім числі екземплярів. Рец. *П. Сырку* в „Извѣстія Спб. Славянскаго Благотворительнаго Общества“ 1885 р. ст. 35. Через 6 років, в р. 1889-м це видання повторено вдруге. — *П. И. Саввантовъ*: Объ изданіи Остромирова Евангелія и о содѣйствіи Московскаго Митрополита Филарета выпуску въ свѣтъ этого изданія, „Чтенія въ Общ. Любит. Дух. Просвѣщенія“ 1884 р. т. II ст. 109-156, — тут видруковано цілу справу, як Востоков друкував ОЄ. — *М. М. Козловскій*: Изслѣдованіе о языкѣ Остромирова Евангелія, Спб. 1885 р. ст. 1-127, „Изслѣдованія по рус-

скому языку", Спб. 1895 р. т. I, дано й усі поправки до видання Востокова. Рец. *Н. Шлякова* в „Извѣстія Спб. Славянскаго Благотворительнаго Общества“ 1885 р. ст. 454-457; *А. Соболевського*, „ЖМНПр“ 1886 р. ч. 243 ст. 172-178, січень; див. ще поправки *Н. Каринського* в „ЖМНПр“ 1903 р. ч. 347 ст. 101-103. — *А. Шахматовъ і В. Щепкинъ*: Особенности языка Остромирова Евангелія, це яко доповнення до російського перекладу праці *А. Лескина*: Грамматика старославянскаго языка, М. 1890 р., ст. 155-192. — *Графъ Н. С. Ланской*: Къ исторіи Остромирова Евангелія, замѣтка, „Русская Старина“ 1891 р. кн. I т. 79. — *Н. Волковъ*: О не-новгородскомъ происхожденіи Діакона Григорія, писца Остромирова Евангелія, «ЖММПр» 1897 р. кн. XII ст. 443-446. — *Н. М. Каринскій*: Остромирово Евангеліе какъ памятникъ древнерусскаго языка, «ЖМНПр» 1903 р. ч. 347 кн. V ст. 94-110. — *Ф. Ф. Фортунатовъ*: Составъ Остромирова Евангелія, „Сборникъ статей, посвященныхъ почитателями академику и заслуженному профессору В. И. Ламанскому“, Спб. 1908 р. ч. II ст. 1416-1479; замѣтка *Н.* в „Rocznik Slawistyczny“ 1909 р. т. II ст. 261-262; рец. *Diels*, див. „Archiv“ 1910 р. т. XXXII ст. 249-250. — *Н. М. Каринскій*: Письмо Остромирова Евангелія, „Сборникъ Россійской Публичной Библиотеки“, 1920 р., т. I. — *Н. М. Каринскій*: Образцы письма древнейшего периода истории русской книги, Ленинград, 1925 р. ст. 9-10, — палеографічний аналіз пам'ятки, а на табл. 1-5 дано добрі фотографічні знімки в натуральну величину.

2. Збірник Святослава 1073 р.

Збірник Святослава Ярославовича — це великий пергаменовий рукопис, що складається з 266 листів, розміром 35×25 см, по 29 рядків в два стовпці на кожній сторінці. Заголовок Збірника такий: *Сзборъ отъ многъ оцъ-тѣзкованна о неразумныхъ словесъхъ-въ еуаггелии-и въ аплѣ и въ инѣхъ кингахъ-въ кратцѣхъ сложены*

на пам'ять и на готовкѣ отъвѣтъ. Повстав Збірник яко слов'янський переклад з грецького оригіналу IX в., який (переклад) зроблено в X віці для болгарського царя Симеона; наша пам'ятка—це копія з цього болгарського перекладу. На л. 263в читаємо: **Въ лѣто-сѣпа- написа ѿваннъ днакъ изборникъ съ великоуумоу князю сѣославу.** Але треба зазначити, що в цьому напису все, зачинаючи від слова **ѿваннъ** і до кінця написано на витертому, тільки рік писаний на чистому. В 1073 р. князя Ізяслава вигнано з Києва, а великокняжеський престіл заняв з 22 березня Святослав; тому може правдиве припущення Шевирева, що „рукопись первоначально писана была для Изяслава, потомъ уже досталась она Святославу, который и приказалъ повторить ту же подпись въ началѣ рукописи, гдѣ его имя читается не по скобленному, и гдѣ (цеб-то на передній стороні 1-го л.) изображень онъ самъ со всѣмъ своимъ семействомъ“¹.

Книжка ділиться на дві частині: I лл. 1-122 і II лл. 123-266; в першій частині перед початком тексту загублено 2 листи оглаву; оглав II ч. дано на лл. 123-127. На книжку не шкодовано грошей: писано її на доброму тонкому білому пергамені, писано дуже гарним уставним письмом, на 4 mm високим. Книжка на початку кожної часті розкішно прикрашена. В ЗС знаходимо такі мініатюри на окремих сторінках: 1. На

¹ Горскій и Невоструевъ: Описание, II, 2 ст. 367.—В праці „Образцы письма“ 1925 р. на ст. 11 *Н. Каринський* не погоджується з таким поясненням і дає інше. Справа в тому, що аналіз письма показує, що на підчищеному писав той самий перший писар, а не інша особа; тому Каринський виставляє таке пояснення: „Первый писец сначала списал небольшую запись Симеоновского Сборника, в которой могло быть указание на писца-болгарина и царя Симеона, а второй писец, переписывая вслед за ним стихотворение, написал похвалу Симеону с болгарского подлинника (Великій в царѣхъ царь Симеонъ), как мы читаем ее в списке 1446 г. Затем решено было, в виду изготовления изображений кн. Святослава и его семейства, вместо „царѣхъ царь Симеонъ“ поставить имя русского князя и вместе имя болгарского переписчика заменить именем русского. Соответствующие поправки и были сдѣланы главнымъ писцом рукописи 1073 г., писавшимъ запись и ответственным за всю работу“.

л. 1—князь Святослав з жінкою та з дітьми, зверху їх ймення: гзлѣкъ. ольгъ. дѣд. ршманъ. проглакъ. кнагыни. стослакъ. 2. Благословляючий Христос, малюнок дуже витертий. 3. На л. 3, л. 36, 128 і 1286—на кожному церква з рядами святих. 4. На л. 26 розкішна рама, а в середині запис. Усі ці 7 малюнків розкішно прикрашені по боках павами та іншими птахами. Початкові сторінки тексту кожної частини, цеб-то л. 4 і 129 мають розкішні заставки, а в них заголовки; текст на цих сторінках писано циноброю і покрито золотом. Крім цього, на л. 2506-251 на маргінесах вміщено малюнки 12 зодіяків в фарбах, а лл. 2636-264 прикрашені золотом; на л. 62 малюнок чорнилом якоїсь святої, чи не пізніший. На цих усіх малюнках багато різних фарб та золота. Мініатюри, особливо перша, як датовані, мають величезну вартість для історії мистецтва.

Писали Збірника два писарі: перший написав лл. 1-86 (до половини 15 рядка 1-го стовпця) та 264-2656 (запис), а другим—лл. 86-2636; л. 1276 був порожнім і дописаний десь в XV віці. Письмо другого писаря часом трохи похилене вправо. Хоч Зб. 1073 р. писали два писарі, але вони пильнували писати по можливості одним стилем,—письмо вийшло дуже подібне в цілій книзі (хоч різниця в писанні окремих букв проте досить помітна). Перший писар був, певне, старшим, чому він і запис зробив; був це іваннъ дякъ¹. Другий писар писав вільніше від першого, вживаючи букв різної форми.

Крім списку 1073 р. відомі ще два списки ЗС; перший—1403 р., на 164 листи, пергаменований, переписав його в Москві в Андрониківському монастирі грішний Онфим; це дуже точна копія з списку 1073 р., навіть з його помилками, зроблена за митрополита Кипріяна; переховувався в Синодальній Бібліотеці в

¹ Слово ДИАКЪ я розумію як дякон; в ЗС на л. 52в.г. читаємо: глѣшиши бо дика глѣта: соуштин къ покаганинн, изидѣте. Тут ясно, що ДИАКЪ це — дякон. Та й в Науках Кирила Брусалимського гр. *διάκονος* перекладено словом ДИАКЪ 2096.

Москві № 275, тепер в Історичнім Музеї. Але цікаво, що в цім спискові наша пам'ятка зветься „Око церковное“. Другий список належав Кирило-Білозерському монастирю, має той самий заголовок: *Око цѣрковное или собраніе кратцѣхъ свѣтыхъ шѣхъ*; список 1519 р., має 269 листів in f^o; в кінці його читаємо: *Поклѣніємъ рака бѣга сѣноерѣга инока игнѣга на спасеніе дѣи. грѣшныи ишница написа соборникъ сии*. Відома ще копія Збірника 1073 р., яку дуже добре зробив в 1819 р. Ол. Ратшин для гр. Румянцова.

ЗС — це дуже цінна пам'ятка не тільки що до свого змісту, — це перша старо-слов'янська духовна енциклопедія, — але й мови, бо ознаки живої київської мови XI-го віку вдерлися сюди досить помітно.

ЗС 1073 р. знайшов 10 червня 1817 р. в св. Воскресенськім Ново-Єрусалимськім монастирі коло Москви (Звенигородський повіт) відомий учений свого часу Калайдович, знайшов його „въ кучѣ книгъ неважныхъ и покрытыхъ пылью въ углу монастырскомъ“¹. Воскресенський монастир заснував в 1656 р. патріарх Никон, і наш збірник був в його бібліотеці. В Ново-Єрусалимськім монастирі Збірник (під неправдивим заголовком: „Сборникъ или нравоученіе изъ книгъ Соломоновыхъ“) переховувався до 29 серпня 1834 р., а з цього часу його віддано до Синодальної Бібліотеки в Москві, де він і зберігався під № 31; тепер пам'ятка знаходиться в Історичнім Музеї в Москві. Перший листок Збірника, з малюнком великокняжеської сем'ї, зберігався в Архиві Мін. Закорд. Справ в Москві.

Заходи про видання ЗС 1073 р. розпочалися ще з року його віднайдення; над цим працювали гр. Н. Румянцов, Калайдович і Востоков, але з їхніх заходів нічого не вийшло. І тільки О. Бодянський в 1856 р. розпочав це видання на кошти болгарина І. Н. Денкоглу; справа проволікалася надзвичайно, і Бодянський встиг видати лише 74 листи Збірника, що складає 23 друковані аркуші. Смерть Бодянського (1877 р.) припинила це видання, кінець приготовленого руко-

¹ Е. Барсовъ, див. „Чтенія“ 1883 р. кн. 4 ст. II,

пису загубили, і лише в 1883 р. світ побачив нарешті тільки те, що видрукував Бодянський.

Не багато краща доля випала й другому виданню. В кінці 1877 року відомий історик України Г. Карпов (+ 1890 р.) запропонував новозаснованому тоді „Обществу Любителей Древней Письменности“ видати ЗС 1073 р. „посредствомъ свѣтописи, или инымъ тому подобнымъ способомъ, черта въ черту, ни въ чемъ не отступая отъ подлинника“¹. Товариство прийняло пропозицію, а потрібні дуже великі кошти на видання дав Т. С. Морозов. Друкування розпочали весною 1878 р., а на початку 1880 р. видання закінчено; це був „Изборникъ великаго князя Святослава Ярославича 1073 года“, яко 55 число видань „ОЛДП“. Як заявляє редактор видання, Г. Карпов, „текстъ Изборника Святослава печатался посредствомъ фотолитографіи, по способу М. И. Алисова“¹; видано тільки 360 примірників. Це коштовне видання, яке дуже допомогло вивченню цієї цінної пам'ятки. На жаль тільки, видання не вдалося так, як хотілося, бо забули за найпильнішу технічну коректуру. Ол. Шахматов порівняв це „фотолітографічне“ видання з оригіналом і свої висновки оголосив в „Archiv“ 1882 р. т. VI ст. 590-597 під назвою: „Zur Textkritik des Codex Sviatoslai vom J. 1073 nach der photolithographischen Ausgabe“². Як показав Шахматов, видання Г. Карпова передає загальний характер оригіналу досить добре, але не передає його буква в букву, бо має багато недокладностей. Так, чорнильні й інші плями та дірочки в пергамені в багатьох місцях змінили форму букв. Де-не-де крапки бруду вийшли як крапки над буквами. В надрядкових значках вза-

¹ З передмови до видання 1880 р., ст. IX.

² Цікаво, що не мало дослідників, які згадують про видання ЗС 1073 р., твердять, що Шахматов дав свої поправки в „Archiv“ т. VII (а треба—VI); так зазначив, напр., Соболевський в своїх „Лекціях“ вид. 3, 1903 р. ст. 12, а за ним пішли й інші: А. Кримський: Українська граматика, М. 1907 р., т. I вип. 1 ст. 44, Н. Дурново, „Записки“ 1914 р. (літографовані) ст. 75, І. Свенціцький: „Нариси з історії укр. мови“ 1920 р. ст. 22, П. Бузук: „Нарис історії укр. мови“ 1927 р. ст. 18 і др.

галі багато непослідовностей,—їх поплутано. Титла часом не вийшли, а часом опинилися не на своєму місці... В кінці деяких рядків нема потрібного *Ѹ* цеб-то *Ѹ*. Єсть випадки, коли опущено цілі слова, а то й речення. На маргінесах оригіналу єсть глоси та уваги,—їх не вийшло в виданні. В оригіналі єсть витерті місця, але їх все таки ще можна відчитати, а в виданні вони зовсім не вийшли. На л. 111в.г в оригіналі перенесено слово так: *кѣз - дѣннѣж*, а в виданні якимсь дивним способом (недопустима халатність корректора!) перескочила буква з рядка до рядка, з кінця шпальти *Ѹ* на початок *з*, і вийшло *кѣ-здѣннѣж*. Нема докладности також і в розставленні знаків розділових. Отже, як бачимо, видання для наукових палеографічно-лінгвістичних дослідів не заступає оригіналу.

Головніші риси правопису¹. 1. Вживається букв *Ѹ* та *Ѷ* однаково часто. 2. Вживається *шт*: *аштѣ* 16а, *кѣштѣ* 17б, *Ѹштѣмѣ* 17б, *штѣдрѣ* 41б, але й *Ѹ* дуже часто; коли в кінці рядка бракує місця на *шт*, то пишеться *Ѹ*, пор. на л. 37б поруч: *обраѸѣса* і *окраштѣтъ*. 3. Надрядковий значок частіше має форму придиха тупого чи гострого; ставиться він звичайно на початковім голоснім слова чи складу, цеб-то в середині слова постійно ставиться над тею голосною, що йде по голосній, незалежно від того, йотована вона чи ні. 4. Дуже часто пишеться нейотована голосна там, де чекали б йотовану: *кѣлѣж* *слож* 27в, *тѣчнѣж* 6а, *сколѣж* 7а; придих над нейотованою в цім випадкові майже постійний (але так само часто стоїть він і над йотованою); звичайно, ця нейотованість тут з болгарського оригіналу. 5. М'яккість *л* та *н* дуже часто зазначається гачечком справа вгорі: *л̣*, *н̣*. 6. Букви *Ѹ* вживається дуже часто на початку слова чи складу, але не постійно; часом *Ѹ* стоїть і по приголосній: *гѸкѣз* 28в. 7. Частенько знаходимо тут і йотований *Ѹ̣*, перенесений

¹ Характеристику правопису та мови подаю на основі аналізу фотолітографічного видання 1880 р.; чотири стовпці кожного листа означаю так: передньої сторінки *а*, *б*, а задньої *в*, *г*. На жаль, ЗС ще не досліджений докладно яко пам'ятка українська, хоч такий дослід для історії української мови надзвичайно потрібний.

6. Навпаки, часом замість *и* маємо *ь*: гакієнѣіє 9в. 11в. 7. Поплутання *ы* та *и* часте: ахменыды 154а, глѣтьжесы 9б, взьзмъше быны 154в, градъ неправди 104г, пьзтолюбьзга 135а, N³ помыслї 58в, пригаль 72а, ти (=ты) 87а; це поплутання особливо часте по *р*, як резуль-тат його отвердіння: о земламѣрзїи 203в, отриваѣшти 237в, прикриває 185б, рька 251а, трїзїнзи 92б і др. 8. Замість *ра-* часом маємо *ро-*, напр.: розбойникъ 212г, розбойникъ 98б, розгнѣвають 187б, роздѣли 162б, розоумѣти 125г, распатж 197в, рокъ (?) 187г, N³ роки 241а, G³ рокъ сконхъ 187в.258а. 9. Поплутання *оу* та *вз*: взгодить 85в, взгодно 35, взкрадоу 71в, взуннены 95в. 97в, взуьимъ 38б, оуразити 57а, оуселатъся 37б, оуселєныга 17а.23б, оуселєнѣи 18а.48в, оуселєноуж 9г і т. п. 10. Наближення *у* до *в* по голосній: прауда 60в, лугоуста 249а і авзгоустъ 249а, павьль 7а.74а.237а, павьль 187г і пауль 164б, пауль 181б.237а, паула 187г, (підбила на грїх) зьмаєкьгъ и юга адама 209а. 11. Ненаголошене *є* часом зазначається через *и*: млізандрьскаго 123б, вѣроумъ 19в, движитъся 59г, ипискоупа 150в, на кристѣ 157б, нарушєши 11г, ни рьци (поруч: не рьци) 28в; під впливом *христос* повстали: христєса 264в, хриштаахуєса 46в, христвынєса 28в, хриштєнига 59а, хриштєниж 46в, хриштєниємъ 58г. 12. Ненаголошене *о* брєнить як *у*: оускварнилъся 28г, оуиствєзшєса 38б, також в Ab¹: божьскѣи силюж 245б, свѣтостъж оутробноуѣж 157г, оумьноуѣж мьєльѣж 132а.б. 13. Коли слово починається групою приголосних, воно може прийняти *и* на початку: нльстивзїнхъ 116в, нльжаншта 29б, нльжи (?) ѿць 29в, глєть же нкъ тьонмъ людьмъ 83б, аште нєзвѣжєтє боудєть свѣздано 125в. 14. Початкове *и-*, коли воно окремиий склад, може зникати: бо 5в, змарагдъ 121г, нєоус 254б. 24в, нєоусоу 64в. 15. Зміна *є* на *о* по шиплячих та м'ягких: чоловѣка 179г, касианово 124в (=Васильово, пор. касилєко 203в). 16. Початкове *є* часом мінється на *о*: одъка 107б. 17. Звичайно *а* в слові помагати 91б, помагає 48в. 18. Зміна грецького *α* на *о* в слові ользанд'рз 258а. 19. По *л*, *р* часом *є* замість *ѣ*: облєцѣмзєса 54а, средоу 78в.109г.196в, отъ средъї 109г, оумрєтти 107б. 20. Редуковане *и* часто зазначається через *ь*: вьильма 154в, вьїтьємъ 247б, дьавола 156г, лихорѣчьє 237г,

любомоудрыємъ 202а, облыгъшнса 156в, третыаго 154г. 156г.

Консонантизм. 1. Отвердіння *p*: *чрѣка* матеря 207в, *чалтира* 253в, *растворається* 211в, *сетекра* 251а, *оухъшраше* 115в, *сѣтворѣ* 86а, *творѣ* 158а, *црѣу* 143г. 1856, також: *коумира* 120б, *трапезоу* 120а і др. 2. Отвердіння шиплячих часте. 3. Мягке *ц* дуже часте: *нгрецъ* 39в, *коньць* 69а.154г, *мѣсаць* 187в, *бць* 7а, *самокндыць* 132а, *самодържьць* 60в, *сърдыцекѣдыць* 83а, *старьць* 258а, *творьць* 10в, *лнхонмыцю* 29а, *сърдыцю* 74б, *блудынница* 49в, *пиганица* 32г.37г, *понавница* 153г. 4. Сполучення *dj* дає часто *ж*: *ооужени* 51г, *шоужаѣшта* 27г, *прѣже* 23а. 52в, *прѣпроважанемъ* 211г, *рожиноѣ* 11в (на маргінесі), *стражетъ* 66в, *постраже* 5а, *тожытѣко* 3б, *тожытѣкомъ* 9в, *штѣжааго* 91б, *не гѣжъ* 251а, *не гажъ* 251б. 5. Сполучення *tj* дає *ч*, але рідко: *клекеужша* 27г. 6. Зникнення *z* як результат його вимови як *h*: *разнѣвакѣса* 145в, *тѣда* 240б (пор. укр. тоді). 7. Зникнення *d* в групі *зди*: *празни* 211г, *оупразнивынса* 34в, *оупразнимыса* 38а. 8. Зміна групи *зи* на *жи*: *кеж* нѣго 24а (пор. сучасне укр. рїжний). 9. *Sk* перед *ѣ* часом не змінюється: *золотѣ женьскѣ* 174г. 10. Зміна *z* на *ж* в дієслівних формах: *кѣжж* 131б, *кѣжоу* 9г, *отѣкѣжимъ* 31а. 11. Зміна *kr* на *xr*, приклади див. в вокалізмі § 11.

Морфологія: 1. *G¹* жіночого роду на *-ѣ* зам. ст.-сл. *а*: *отъ тронцѣ* 8г, *нозѣ нѣѣ* 169г, *отъ нѣѣ* 155г, *скоемѣ* 70в. 2. *G¹* на *-оу* частий: *народоу* 46б, *домоу* 74в. 3. *D¹* на *-оки* дуже частий: *господекн* 29г, *нзранлекн* 51г, *мшусеокн* 64б, *петроки* 239г. 4. *N³* на *-оке* дуже часто: *кѣсоке* 33а.58б.150а, *кндокѣ* 60в, *кождеке* 44в, *крауеке* 121в. 154в, *кѣдоке* 211г, *домоке* 79в, *доухоке* 135а, *родоке* 197а, *садоке* 224б, *ѣноке* 16в.135а, *оудоке* 17в.49в, *уароке* 130а, *цѣѣтоке* 121б і т. п. 5. *G³* на *-окъ* дуже частий: *кѣсокъ* 28г, *кндокъ* 60в, *крауекъ* 48г, *кѣдокъ* 46б, *грѣхокъ* 30а.37г.45а.70а.107а, *дарокъ* 83б, *дѣхокъ* 37б, *плодокъ* 83б.113в, *молекъ* 77г, *сѣнокъ* 135а, *уарокъ* 78г і т. п. 6. *Ab¹* на *-омъ*, *-емъ*, але часто бувають форми й на *-ъмъ*, *-ъмь*: *богъмъ* 10б, *кѣдъмъ* 14а, *подвнгомъ* 91а, *пнхуодъмъ* 7г, *сѣдъмъ* 83а, *соудъмъ* 105а, *оукозмъ* 240в, *кѣменъмъ* 17б, *лицъмъ* 83а.241а і т. п. 7. *Ab³* основ на *і* звичайно кінчиться на *-ьми*: *мастьми* 39в, *пакостъмн* 58а,

скръбьми 105а, страстьми 14а, оугльми 153г і т. п. 8. N² муж. роду заступається N³: обоє закони 83б. 9. N¹ сер. роду на -я: жити҃га и строн 57а. 10. G¹ на -ого: єдиного 5а.5г, иного 11г. 11. Прикметники на -ан: оцѣта-на 251б. 12. Pг постійно на -ть: дѣється 29г, теується 1бв, ходить 17а; закінчення -ть дуже рідке; нарицають 29в, і поруч: нарицається. 13. В закінченні Pг -еть дуже часто відпадає -ть, як і в сучасній українській мові: бѣде 4в.7а.8б.11в.16б.17а.27в.28г.29а.35б35г.38а.83в, боуде 91б.240г, быкае 29в.105б, въпрашае 150б, гине 8бв, са гноушае 83г, докзлѣне 17в, дѣрае 29б, краде 40в, може 7г.14в, назнаменуе 29б, са нарицае 7г.29б.в, науѣне 1бв, подае 8бб, подобае 33г, са покоушае 17в, послѣушае 7бг, постигне 105б, постраже 5в, признае 104г, прѣстирае 1бг, прѣзикае 16а, прѣстане 153а, разоуе 27г, спсае 165а, трѣкоуе 18а.29а.83г.132а, оумирае 240г і т. п., також є, є зам. юсть: лѣпо юмоу є 5в, к'то ю 150а, ю писано 33в, ю 8а.9в.35а.83а.239г і др. 14. Закінчення Pг -ть з наступним займенником и дає -ти и: въвѣржети и бѣз 63г, вѣдути и 58б, положати и 192а, посадити и 201г і др. 15. Закінчення особи 1³ Pг і Fut на -мо: пиємо 121г, одѣржимо 17а. 17. Приказовий спосіб дуже часто на -ь: надѣте 33а. 104в, нздѣте 52г, глаголѣте 239г, примѣте 64г.179г. науѣнѣте 104в, поманѣте 65а, рацѣте 15г, сѣцѣте 104в, тзлцѣте 41б, възиштѣте 41а, иштѣте 41б, бѣдѣмъ 49в, навѣкнѣмъ 31а, разоумѣмъ 31а і т. п.; звичайно, ці самі слова часто мають тут і и: сѣцнѣте. 18. Імперфект на ѡ зам. ст.-сл. ѣ: бѣаше 35б, бѣаше 49г, ндѣаше 48г; часті й форми на ѣ: бѣаше 120а. 19. Часті дієслова на -овати (пор. сучасні українські на -увати): некуповати 83в, непокѣдовати 5в.4бв, неустовати 54г, распытовати ба, распытовакшѣте 15в і др. 20. Поплутання нз та с: безланига 13в, незмѣтънѣ 247б (поруч: неизмоутъно 247б). 21. Надзвичайно багато слів, що й тепер живуть в українській мові, напр.: праздѣннѣкъ върѣбьнн 194г, готокнзна 74б, лоуками хѣда 18бв, напослѣдзкъ 74г, нашѣскага 11бв, разоума нашѣскаго 1бб, нашѣскы 5в.7г, обрѣдакшѣте 129г, косааго онжшѣта 8бв, акзы въ покони (повнѣ) 113а, подоба 49г.38а, прикладъ 237г, принада 16а. 39г.77г, принадикъ 12г, накоже капла нзгонать члѣка въ

днь слотанъ отъ хлѣбнизи своѣа 170а, обавленна съпасо-
ва 156г, къ вздоусѣ стоудень 86 і т. п.; ймення: Пилл
254б, Никола 262в, Петро 262в, Пауло 262в. 22. Дієсло-
во ю може вживатися і для множини: мы покелѣни ю
приносити 34в.

З інших рис мови СЗ зазначу: 1. М'яккість жд:
нужда 176. 2. Форми: сзмѣрають 131б, оцѣстити 28в,
оцѣштеніє 33г, часті в давніх пам'ятках. 3. Встав-
лення *ѡ* в сполучення зр: вздрастють 39г, издрадьно
220б, издрадьноє 16б, издрань 156в, раздрюшнтъ 16б,
раздрѣшнтѣ 45а і т. п. 4. Переписувач ЗС вимовляв
ѡ, як т, пор. годѡи 153б, тѣмыганъ; певне, цим пояс-
нюється и *ѡ* в слові дакиѡз 7а.9г.12в.35б.48г.69а.74б,
дакиѡа 74а, дакзиѡа 172б, къ дакиѡу 48г, дакзиѡамь 98б,
дакыѡоко 64г; чи не дало тут *ѡ*т, а це останнє пе-
реписувач зазначив через *ѡ*? Пор. ще даудъ 254б. Ча-
сом *ѡ*, змішується з ф, напр. сапѡнръ 153а. 5. Форми
на -шады, а не жды: дзкашды 52г.239г, многашды
17а.52г.63г.220б.14а. 6. Давальний (зам. родового) при-
належности частий: къ кѣкы кѣкшмъ 74в, испокѣданіє
грѣхшмъ 46б і т. п. 7. В деяких грецьких словах не
відкидається кінцевого -ос, напр.: къ китогѣ 18в; отъ
псалмога 69б.58г, о чалмогѣ 48г, чалмоги 254а, чалмо-
сы 204а, псалмогънзінхъ 220б; христоса 10б, 24а.г.33а.
37в.48г, христосю 28в, христосомь 5а, при христогѣ 24г,
христосокъ 27в.45б, христосоко 29г,156в, христосока 83в,
христосокю 52в, по христосокѣ 37в. 8. Деякі слова: йенз-
уара (=єнваря) 251а, елг о дѣть 64г.69а.57а, комзкати
(причащатися), црѣткю нѣсьскою 33г, слѣза не гажда
251б, и прокоє (= і прочее) 9г, оує маша нже юси на
нѣси и прокоє 28г.

Література. Першу вказівку з початку XVIII-го
віку на Збірник Святослава дають старообрядчеські
„Поморскіє Отвѣты“.—Першими писали: *Добровський*:
Institutiones, 1822 р. ст. 673-675; *К. Қалайдовичъ*:
Іоаннъ Ексархъ, М. 1824 р. ст. 102-104 і 213. — *А.
Востоковъ*: Описаніє русскихъ и словенскихъ рукопи-
сей Румянцовскаго Музеума, Спб. 1842 р.; тут під
№ 356 на ст. 499-506 дано докладний опис списка
36. 1073 р., який добре зробив для гр. Румянцова

Ал. Ратшин в 1819 р.; багато цінних вказівок про сам Збірник; на ст. 9-10 описано питання Анастасія по рукоп. XV в., які маємо в Збірнику не всі.—*С. П. Шевыревъ*: Поѣздка въ Кирилло-Бѣлозерскій монастирь, М. 1850 р. т. II ст. 30-32,—опис нового 1519 р. списку з Зб. 1073 р., що належить К.-Б. монастирю.—*А. Горскій* и *К. Невоструевъ*: Описаніе славянскихъ рукописей Московской Синодальной Библиотеки, М. 1859 р., відділ II, 2, № 161 ст. 365-405, тут дуже докладний опис змісту Збірника, його мови, характеристика перекладу; № 162 ст. 406-409 опис списку 1403 р.—*И. И. Срезневскій*: Древніе памятники русскаго письма и языка, „Извѣстія“ 1861-1863 р. т. X ст. 26, 419-426 і 434-436, виписки.—*И. Срезневскій*: Древніе славянскіе памятники юсоваго письма, 1868 р. ст. 179-181,—опис мови й правопису.—Изборникъ великаго князя Святослава Ярославича 1073 г., фотолітографічне видання „Общества Любителей Древней Письменности“, Спб. 1880 р. № LV; при виданні змістовна передмова на ст. III-X Г. Карпова; нефаховий коректор в багатьох місцях виправив знимки, див. вище ст. 116.—*И. Срезневскій*: Славяно-русская палеографія, Спб. 1882 р. ст. 111-116, добрий опис змісту, мови й письма.—*А. Соболевскій*: Источники для знакомства съ древне-клевскимъ говоромъ, „ЖМНПр“ 1885 р. ч. 237 ст. 352-353 дає огляд мови Збірника. — Изборникъ великаго князя Святослава Ярославича 1073 года. Це те видання, яке зробив О. Бодянський; дано грецький та латинський тексти; на початку на ст. I-XXV змістовна передмова Є. Барсова, а далі на ст. 1-23 записка про Збірник А. Дювернуа. Змістовну рец. дав L. Masing в „Archiv“ 1885 р. т. VIII ст. 549-572.—L. Masing: Studien zur Kenntniss des Izbornik Svjatoslava vom Jahre 1073 nebst Bemerkungen zu den jüngeren Handschriften, „Archiv“ 1885-1886 р. т. VIII 357-395, IX 77-112. — *А. Розенфельдъ*: Языкъ Святославова Изборника 1073 г., „РФВ“ 1899 р. т. 41 ст. 152-197, праця мало наукова.—*Б. Цоневъ*: История на българский езикъ 1919 р., ст. 156-157.—*Ол. Шахматов* — *Аг. Кримський*: Нариси з історії української мови, Київ, 1924 р. ст. 50 (замітка В. Дем'ян-

чука).—*Н. Н. Дурново*: Русские рукописи XI-XII в.в., как памятники старо-славянского языка, „*Южн. Фил.*“ 1924 р. кн. IV ст. 77-78.—*Н. М. Каринский*: Образцы письма, 1925 р., ст. 10-11,—палеографічний аналіз пам'ятки.

3. Збірник 1076 року.

Збірник 1076 р. має велике значіння вже й через те, що він датований,—це третя з черги велика східно-слов'янська датована пам'ятка. А через те, що в мові цього Збірника сильно відбилася жива київська говірка XI-го віку, пам'ятка ця стає надзвичайно цінною для історії української мови.

Зміст пам'ятки—хрестоматія для релігійно-навчального читання, що починається статтею про користь читання книжок. Пам'ятка перекладна, але всіх грецьких оригіналів для цього Збірника ще не відшукано.

Рукопис складається з 277 листків, з них перший зовсім чистий (тому часто подається, що рукопис складається з 276 листів); розмір найменший серед усіх рукописів XI-го віку, а саме 16 × 13 см, по 13 рядків на сторінці, хоч треба сказати, що малі розміри серед східно-слов'янських книг дуже рідкі. Текст починається з л. 2а і тягнеться по л. 275б; на 11 рядку л. 275б починається книжковий літопис і уривається на л. 276а; остання сторінка л. 276б така брудна, що на ній нічого прочитати вже не можна. Рукопис складається з 35 зшитків по 8 листів, з них зшитки 11 і 17 мають по 7 л., 24 має 6 л., а 35-й—9 листів, разом 277 листків. Цілу книгу писав один писар. Листки при оправі в деяких місцях поплутано; рукопис зберігся не цілий, — чимало зникло від часу. Через обрізання рукопису для оправи не знати давньої пагінації; долі єсть зшиткова пагінація, але вона мабуть з XIV-го віку.

Пергамен зле оброблений, з багатьма дірками, темно-жовтого кольору; листки його не однакові. Писано на лінях, в одну шпальту, по 13 рядків на сто-

рінку (лише деякі сторінки мають по 12 рядків); гарне уставне письмо на 3 mm високе. Закінчення окремих статей звичайно писано так, що вони мають лійковату форму. Єсть цинобра. Рукопис без прикрас.

На л. 276а читаємо дату написання нашого Збірника: «Жонѹахъ книжкы снѹа къ лѣтѣ: Ѣ.Ф.П.Д. лѣто при стоблѣтѣ князи роусьскыи земля»; 6584-5508 = 1076 рік. Книгу написано «роукою грѣшьнааго ноана изъбрано изъ многъ книгъ княжихъ». В даті хтось хотів переробити п на н, щоб-то збільшити її вік на 30 років, чому на початку рукопис цей рахували за книгу 1046 року; Єрмолаїв перший запримітив це фальшування і встановив Збірнику його правдиву дату—1076 р.

Рукопис оправлений в дерево і переховується в шкірянім футлярі, на якому написано: „8112. Зборникъ Святослава, писанный въ лѣто отъ С. М. въ 6554, отъ Р. X. 1046“. По цій сфальшованій даті на початку й цитовано Збірник.

Рукопис від часу сильно попсувся, так що в багатьох місцях вже не можна й відчитати не тільки окремих слів, але й цілих сторінок. В пізніший час, — як твердить Соболевський та Ягіч, десь в XV віці,—зблідлий і не читкий текст підновили дві руки: одна підправляла чорнилом бурим, а після неї, чого вона не виправила, виправила те друга рука чорнилом зеленим¹. Зелене чорнило роз'іло пергамен і поробило плями, від чого текст став зовсім нечиткий. Також дуже ушкодила нашу пам'ятку й невміла хімічна реакція, що при допомозі її хотіли відчитати неясне письмо. Ось через усе це основний давній характер письма позостався не скрізь,—в багатьох місцях його підправлено, часом перероблено в XV чи може й XVI-м віці; ці поправки іноді зроблено так, що під ними зовсім уже не видно давнього тексту, а де-не-де від старого тексту лишилися тільки плями. Єсть побоювання, що зелене чорнило з часом ще більше знищить пергамен. Правда, деякі частини Збірника збе-

¹ В. Шимановський в своїм виданні 1894 р. на ст. V говорить про чорні й сині чорнила підправлень; у Ягіча бурі й зелені.

регли виразно своє давнє письмо, напр. л.л. 170-203, але єсть листи зовсім вже не читкі, напр. 165, 178, 182б і др. Звичайно, усе це треба приймати на увагу, роблячи якісь досліди над Збірником 1076 р.

Збірник 1076 р. в літературі став відомий ще з 1770 р.; тоді він був власністю історика кн. М. М. Щербатова, чому його й звали Щербатівський Збірник. По смерті Щербатова (+ 1790 р.) всі його рукописи перейшли до Ермітажу, а з ними й Збірник 1076 р. Нарешті, в 1852 р. Збірник перейшов до Публичної Бібліотеки в Петрограді, де він переховується й тепер.

Збірник 1076 р. звуть звичайно Святославовим, але, на мою думку, без належних доводів. Книжковий літопис, як ми бачили, говорить тільки про те, що Збірника складено *із многъ книгъ княжихъ* (при чому останнє слово дуже не читке), а закінчено *при свѣтославѣ, князи русьскы земли*. Отже ніде не сказано, що Збірник готувався для самого князя, — навпаки, із сказаного можна робити висновок, що з книг княжих дозволили скласти збірника може для якогось приватного вжитку¹. Що це не була книжка для самого князя, про те свідчить також і зовсім убогий вигляд її.

Правопис мало чим відрізняється від правопису інших українських пам'яток XI віку. Яко вплив південно-слов'янського оригіналу часом маємо поплутання *ѣ* з *а*, напр.: *нына* 62.256б.257. 262, *скитѣнина* 244б, а також форми з роззівом (дуже рідкі), хоч панують форми йотовані: *даити* 24б. Часте *ит*: *ношть* 3б, як і *и*. Букви *ю* вживається дуже послідовно на початку слова та складу; *ѣ* та *ы* вживаються без різниці, але *ы* частіше.

Головніщі ознаки мови цієї пам'ятки такі. *Вокалізм*: 1. Слабі глухі часто зникають: *кто*, *книгы*, *зю* і т. п.; сильні *з*, *ь* часом вокалізуються: *льгокъ* 240, тільки треба не забувати, що тут часто *з*, *ь* переправлені пізнішою рукою на *о*, *е*. 2. При сполученні з

¹ Дійсно, на лл. 228-266 вміщено «*ИДАНАСНІКНИ ШКѢТНИ*», взяті во Збірника 1073 р.; інших книг княжих не знаємо, — вони зникли.

плавним глухий ставиться перед ним дуже часто: **испзненз** 13, **мзлка** 2356, **пъркою** 56, **спърка** 4, але часто ставиться й по нїм, як то було в південно-слов'янськїм оригіналі. 3. Поплутання носових з чистими дуже часте. 4. Повногосних форм багатенько: **керема** 78.96, **коротиса** 107, **боршанзъмь** 1506, **кереда** 63. 2226, **кереднхъ** 109, **керема** 406.58.1856, **керемене** 1496, **корога(?)** 239, **докроноровкине** 1036, **по исткверезени** 756, **морозъ** 157, **морозъмь** 426, **морокъ** 1706, **норовоу** 1026, **норшкъмь** 109, **норовы** 66.76.28.33.45.84.256, **окороникъши** 336, **перекыканине** 60а, **огорожаютъ** 245, **переже** 120.125, **уюже сѣма** **полокела горучѣне** 76, **пороха** 41, **соромажиоу** 102, **хоронити** 103, **уерепаютъ** 17 і др.; здається, треба сюди віднести й **уерзъ bis** 2396. 5. Часом **ь** плутається з **и**: **кнжъ въ мироу**¹ **кино пнюшнихъ** 2376, **нзлѣю** 84, **не въсхотѣ** (=не въсхоти) 1586, **могѣта** 2446 і **моги** 254, **нинекънитѣне** 1216 і **дѣманитиноу** 1226; **и** зам. **ь** в G: **кожъ юн творѣта** 1116, **не косноутѣса юн** 245, **ходатан юси братни твоюи** 253; т. зв. нове **ь**: **шюмѣниж** 86; зате по **р** дуже часто маємо **е**, а не ст.-болгарське **ь**: **крема** 86. 1656.166. 249, **кремене** 186а, **древо** 47, **посредѣ** 81.1466. 1476.1516.2226, **прекъканиетъ** 686.60, **предъ** 2416.2556, **престарѣвъшеса** 2386, **раздеретѣса** 2516, **сребро** 256.26, **сребра** 105, **трекоюемъ** 233, **трекоюемы** 233, **оумретти** 125.1686, **уркою** 237, **урезъ** 237.2396.2406 і др.,—це риса східно-слов'янська; **процкнтата** 1836 звичайна давня форма з **ви**. 6. Поплутання **и** з **ы**: **дироу** 43, **мнолетниа** 136, **шзирѣжъ** (осиротію) 1126, **пронирликии** 249, **ты** (ти) 406.416 і др. 7. Зміна **е** на **о** по шиплячих: **жона моудра** 1816; сюди можна б віднести й такі форми: **мзножзѣтѣ** 236, **наузншоу** 243, **ниузсоже** 2456, **грѣшнзъ** 246, **прншздъши** 2356 і др. 8. Початкове **ю** міняється на **о**: **одинъ** 1686, **одиноу** 240, **въ шдинын на десате уасъ** 127, **одиномоу** 178, **одъка** 180, **опѣтимиахъ** 175 і др. 9. Приставне **и**, як і в живій українській мові: **не въсхотѣ** **нзгати късакота нзжа** 1586. 10. Поплутання **въ** з **оу** не рідке: **оуселитѣса** 1686, **оуселихъ** 816, **въгодитти** 74, **възаконѣниса** 2466 і др.; також: **пауыз** 976.1216 і **павыз** 1196 (знане і в других

¹ С. Кульбакин твердить, що тут **и** підновлене, див. „ЖМ НПр“ 1898 р. ч. 315 ст. 209.

пам'ятках). 11. Сполучення *-ь+и* дає *-ы* и в Рг: по-
внты и, помажутьи и, поставити и; так само разумкзы и.
12. Ненаголошене *e* часом передається через *и*: вла-
стнннз 1306, съ нєрѣннмъ 2606, оуунтнла 233, вьздыхъ-
ннмъ 2626, вьпннмъ 2626, послушаннмъ 36, поканнмъа 202,
1 навпаки: кь коренфномъ 122а. 13. Ненаголошене *o*
брениць як *у*: вьзлюбн сьтворьшааго 1596 (але при-
клади підозрілі). 14. Згідно з грецьким *μαναστήριον* ма-
ємо: манастѣра 14.596.111, манастѣрю 226, вь манасты-
рехъ 22, манастырьскнн 22, манастырьскын 22, манастырьхъ
22, як то й по інших пам'ятках і як то й тепер бре-
нить в живій українській мові. 15. Постійно *a* в сло-
вах: помагати 92, помагаєши 86, помагаюштааго 586.

Консонантизм. 1. Сполучення *dj* дає ж досить часто:
прѣпровожаєши 261, прѣпровожаи 1576, проважати 22, внжъ
396. 60. 2376, врѣженоу 316, вѣжъ 63, исповѣжъа 241,
дажъ 136. 15. 406. 806. 1436. 154. 1666. 175, вьздажъ
44, подажъ 113, ѡдажъ 486, жажюцин 2366, огорожають
245, одежю 113. 264, одежеть 94, одежемъ 94, осоужати
93а, осоужати 97, осоужаєши 98, осоужають 93, не осоу-
жан 236. 726, осоужайте 98, осоуженъ 1306, осоуженоу 1036,
осоуженн 98, осоуженнн 2536. 2556, осоуженнню 256, на
брани повѣженъ 240, прѣже 506. 606. 66а. 826. 98. 124.
1476, ражати 666, рожено 29, рожьшнма 156, недосажати
33, संबожаєши 48, संबожають 66, наслажаютьса 896,
слажьша 56, слажьши 836, слаже 173, сьслажати 235, стра-
жешн 416, стражеть 2656, стражють 396, стражють 126,
стража 1536, стражюшта 40, стражаюштнмъ 246, такоже
206. 526, троужатнса 1026, троужанса 67.114, потроужа-
нса 60, оутвѣженъ 1356, вьсхожю 45, шьбхожж 1186,
хоженнн 15, уюже 766, уюжена 175, уюжен 2506, уюжемоу
736.113, ужжю 110а, ужжж 1176, уюжинухъ 516, уюжинухъ
726, уюжнмъ 51 і т. п. 2. Сполучення *tj* значно рідше
дає *ч*, а не *шт*: нщюуе 2446, ноуь 274, вь пєуєраухъ 111,
хоуь 57, хоую 95, хоуєши 726. 736. 76. 786. 98. 1776,
хоуєть 526. 68. 72. 90, хоуємъ 75. 1316, вьсхоуєть 275,
вьсхоуи 1406, похоуєть 646 і др. 3. Тверде *p* часте:
борутьса 2446, борьщаагоа 216, моръ 2656, D¹ сьтворъ
192. 2436, църь 263 і др.; пор. ще трапеза 2606.
216. 2526. 260. 4. Отвердіння шиплячих: кьннжнннкъ
2426, матежъ 2356, оружъе 2286. 240. 255, слоужьбоу

257, наузнеть 2436, брашна 240, испрошъ 2556, многашъ-ды 243, немошю 240. 5. Отвердіння губних: крѣкъ 262, часті форми Ав' на -ѣмъ, -омъ. 6. М'яке и: вѣнць 1836. 246, старыца 239, вѣдовницамъ 156, житѣница 1836, коньца 131. 246, мѣрыца 106, отьца 1126, пѣтица 79. 270, приницати 1046, горѣ имѣимъ сѣдца 260, на оулицѣхъ 267, агныцю 2606, творьцю 2646. 7. Зникнення ђ в слові семи 261. 8. Зникнення г, як результат його придихової (=h) вимови: изниеть 237 (= изгниеть). 9. Зміна кр на хр: хрыщеноу 247. 10. Зміна ми на ви: вѣножьство 1836 (пор. в Словнику П. Беринди кѣната 97, сучасне діял. ківната). 11. Вимова д: тѣмьганъ 216. 1296, сѣраднимъ 256, сѣсакѣдѣ 456. 12. Як і в інших пам'ятках, маємо тут: юаншьды 71, мѣногашъды 64. 127а. 243. 179, тришьды 16, отже тут нема зміни жс на ш. 13. Sk перед ѣ без зміни в виразі зловѣ женскѣ 1806. 14. Зміна зи на жи: сѣклажнаюштаса 236.

Морфологія. 1. Ав' часто на -омъ, -емъ, але часто й на -ѣмъ, -ѣмъ: корошанъмъ 1506, крѣменъмъ 456, гнѣкъмъ 151, даръмъ 486, князьмъ 47, миръмъ 181, широкъмъ 109, словъмъ 596, сѣкръмъ 1116, мѣдъмъ 2666, промыслъмъ 156, разумъмъ 456, страхъмъ 44. 596. 2566. 2626, оумъмъ 2626, оурокъмъ 237, огньмъ 185, олтарьмъ 2556. 2. D' на -ови, N' на -ове і G' на -овъ частенько: конекн 2, мужекн 1596, олтарекн 1886; дароке 1706, сѣдоке 2696. 2706, сѣдоке 131, сѣнокѣ 14. 49. 251, оудоке 2036, цѣѣтоке 2696, уароке 213; грѣхокъ 241, кождѣкъ 76, дарокъ 158, ларекъ 2726. 3. N' і Ac' на -ъ: на пѣтицѣ 1716, Ac' ѣ 366. 1716, пѣганицѣ 268, ларѣ 272. 4. L' къ мѣдъ 2686. 5. Прикметники на -ан: пѣтаньн 256, так само: баграницъ 87. 6. G' на -ого: малого 76, вѣсакого 45. 606. 63. 2456. 7. Займенник D' токѣ 476. 8. Pг на -тъ пануе; в закінченні -еть часом відпадає -тъ: трѣкоюе 126, також ю 126. 656. 116. 1506. 1596. 1646. 1686. 1706. 8. Приказовий спосіб з ѣ дуже частий: вѣндѣмъ 263, не мוזѣмъ 251, отъвѣрзѣмъ 2506, примѣмъ 2616. 262, имѣимъ 260, станѣмъ 100, бѣудѣте 2506, не окрадѣте 250, не лѣжѣте 250, покажѣте 272, не мוזѣте 262, вѣземѣте 122, уѣтѣте 2576, живѣте 1106, изъмѣта 1106, уѣтѣта 111 і др. 9. Імперфект на-аа: тѣуааху 2706. 10. Будучий час: сѣуднѣ имѣти 78 (= імітнуть). 11. L' на -хъ

зам. -мъ: потъщиса по ннхъ 7 (пор. сучасне: по горах).
 12. В словнику дуже багато цікавих слів: бесѣдоушѣ
 бесѣды неподобныа 260, въ борзѣ 2676, вързо 16, бѣжи
 грѣха 96, кельми 28, кеселоватиса 96, глѣмиса 736, не
 гладан уюжега доброты 175, годѣ 64, гърныцю 150, грикъна
 1396, гоуентъ 316, дароуи 136, отъ горы до долу 2696,
 дѣятн 726, заблоуднкъ съ поути 48, завидьливыи 165,
 зазираемъ 636.73, даждь зимномуу теплотоу 396, казати
 56, кажетъ 126, клопотъ 2656, корнетъ 36, ласкавъ 25,
 леуыць (лікар) 53, лууе 1656. 1686. 173, 179, гн оу мон
 любыи 112, лѣпыимъ 266, людина ондѣти 26, не мни
 80, съ моужатицею не погѣди 1756, навѣкнешн 162, напастъ
 176, напослѣдъкъ 1396.149.1836, ненавиди 746.766, ни
 коли 376, обараетъса 666, обою 936, озиранса 2556, шхъ
 мзнѣ 36.396, пагоуба 46.2676, пакостъ 28.192, пытан 15,
 погынешн 286, погынетъ 155, погынемъ 866, подобаетъ
 51, покрын 116, помагата 176, понудн 386, попелюу 906,
 посплаетъ лице 1816, прикѣгни 506, приазниж 28, поути
 1396, распытан 63, рокоу рекъше лѣтоу 1236, рота 201,
 сваръ 1376, не свариса 161.1616.174, свита 272, осырдоболн
 526, гасни не до быти (= не досить) 2406, съкзрункъшагоса
 386, съпоноу твори пазти 656, въ сурѣдѣхъ 10, тоугы
 1466, тоужиши 126, тѣжить тѣло и отънимагетъ 496,
 тоужи 1266.248, потоужи 54, тажко 196.366, стениушту
 тажко 526, оукори 156, оупикажтъса 10, оутѣха 1376,
 уюешн 986, вълазити въ хызины 95 і т. п. Через те,
 що серед статей 36 1076 р. деякі може місцевого
 походження, словник цієї пам'ятки цінний і цікавий.

Література. *А. Н. Оленинъ*: Письмо о камнѣ Тмуроканскомъ, Спб. 1806 р., есть знимок зо Збірника 1076 р. — *И. Пенинскій*: Славянская и русская христоматія, 1828 р., тут дано статтю про читання книг, — прочитано дуже добре ті місця, які тепер нечиткі. — *А. Востоков* використав Збірник 1076 р. для свого Словника 1858-1861 р. — *Ө. Буслевъ*: Историческая христоматія, М. 1861 р. ст. 289-306, деякі уривки та примітки до них. — *И. Срезневскій*: Древніе памятники русскаго письма и языка, „Извѣстія“, т. X ст. 26-27, 426-435, виписки; вид. 2-е 1882 р. ст. 27-28. — *Його ж*: Славяно-русская палеографія, Спб. 1882 р. ст. 116-119, — дано зміст, опис мови й письма. — *В.*

Шимановскій: Къ исторіи древне-русскихъ говоровъ, Варшава, 1887 р.; в додатку до цієї книжки дано повний текст Збірника 1076 р. Видання мало критичне й мало наукове: головні його хиби: 1. Шимановскій (учень Будиловича) не відріжнив давній текст від потім підправленого й зіпсутого, 2. Не скрізь розумів текст і дав невірне читання, бо не рівняв його з грецьким оригіналом або з подібними іншими слов'янськими текстами (звичайно, там, де це було можливим) і 3. Допустив в виданні занадто багато коректурних помилок. Взагалі, оперує старими методами, що й відмітила критика: *А. И. Соболевскій*, „ЖМНПр“ 1888 р. ч. 255, лютий, ст. 524-527; *А. Смирновъ*: Разборъ книги В. Шимановскаго, „РФВ“ 1888 р. т. XIX № 1 ст. 74-117, — різка рецензія, зве книжку Шимановського шкідливою; *V. Jagić*: Die Ausgabe des altruss. Codex vom Jahre 1076 nebst den Berichtigungen Simony's, „Archiv“ 1888 р. т. XI ст. 233-241, 368-383, — цінна стаття про Святославів Збірник і рецензія на основі матеріялів П. Симони. Усі рецензії признали видання Шимановського незадовольняючим і підкреслили потребу нового видання. „Під свіжим вражінням різкого тону“ рецензії Смирнова Шимановскій поїхав до Петрограду і перевіряв своє видання з оригіналом; яко результат цього появилася його різкий „Отвѣтъ критику. Дополненіе къ книгѣ: Къ исторіи древнерусскихъ говоровъ“, Варшава, 1888 р. 42 ст.; на цей „Отвѣтъ“ відповів Смирнов статтею: „По поводу изданія Сборника 1076 года“ в „РФВ“ 1888 р. т. 20 кн. 3-4 ст. 303-310 і доказав, що поправки Шимановського потребують нових поправок. В 1894 р. В. Шимановскій дав друге видання своєї праці: „Сборникъ Святослава 1076 г.“, Варшава, 1894 р. X+124+IV ст., — тут автор знову звів своє видання з оригіналом і приняв на увагу вказівки критики; на жаль, не дав нового досліду про пам'ятку. На цю працю дали рецензії: 1. *Н. Некрасовъ* в „ЖМНПр“ 1897 р. ч. 313, жовтень, ст. 393-419; розповівши історію видання Шимановського, Некрасов подав на 22-ох ст. спис ріжниць між 1-м та 2-м виданням і тому признав це 2-е видання можливим для наукового вивчення. 2.

С. Кульбакинъ: Святославовъ Сборникъ 1076 года въ послѣднемъ изданіи, „ЖМНПр“ ,1898 р. ч. 315, лютий, ст. 203-209, подає помилки видання що до ст. 161-188, а також підкреслює, що Шимановський не віддлив і тут нового від тексту старого; загальний його висновок: потрібно нове наукове видання, бо „точная научная характеристика языка Сборника по изданію 1894 г. г. Шимановскаго едва ли возможна“ (ст. 209).—*В. Бобровъ*: Къ исторіи изученія Святославова Сборника 1076 года, Казань, 1902 р.—*В. Бобровъ*: Къ исправленію печатнаго текста Сборника 1076 года, „РФВ“ 1902 р. т. 47 ст. 243-258, т. 48 ст. 469-476, автор на 20 сторінках дає поправки до 2-го вид. Збірника на основі порівняння з оригіналом; чому ці поправки часто нічого не виправляють, бо подають те саме читання, що й у Шимановського? — *V. Bobrov*: Zur Wiederherstellung einiger unleserlichen Stellen in der Handschrift Sbornik Svjatoslava vom J. 1076, «Archiv», 1902 р.т.24. — *Ол. Шахматовъ-Аг. Крымський*: Нариси з історії української мови, Київ, 1924 р. ст. 40-51, замітка В. Дем'янчука.

4. Архангельська Євангелія 1092 року.

Євангелія 1092 р. Архангельською названа тільки випадково: в 1877 р. її привіз до Москви селянин з Архангельщини і продав антиквареві С. Большакову, а той перепродав її за 500 рублів Московському Публичному й Румянцевському Музеям (в 1924 р. перейменовані на „Публичная библиотека Союза СССР имени Ленина“), де вона й зберігається під № 1666.

АЄ—це рукопис в чвірку, розміром приблизно 20,5×16,0 см, писаний на пергамені. Пергамен не однакової якості, — єсть дуже тонкий і добрий, але частенько єсть і грубий; обріз пергамену нерівний, часто листи навіть не повні; трапляються й дріочки. Усіх листків 178, зшитих в 23 зшитки, — 21 зшиток по 8 листків, 1 на 4 листки, а останній—на 6 листків.

Писано Євангелю уставом, по 21 рядку на сторінці. Писало п'ять рук: 1. лл. 1-76, це перша частина книжки, писана уставом трохи більшим від 2-ої частини, на 3 mm високим; в деяких місцях письмо похилене вперед; 2. лл. 77-175 верх, може й 177а, письмо тоньше й трохи менше від 1-ої частини, на 2,4 mm високе; 3. лл. 175 (без верхньої частини) -176; 4. л. 177б — відмінне, велике письмо, пізнішого часу, може десь кінця XIII в.; 5. л. 178б, на самім долі якого під заставкою праворуч написано: **ЗАВИДЪ ПЪЛЪ БЪЖЕ.**

Час напису Євангелі зазначено в другій частині її, а саме—на лл. 174б і на 175а познаємо писаря—тут уміщено післямову до книжки, що кінчиться так: **ЩЕ КЪ ТЪХЪ МЪСЛЪХЪ БЛОУДА А СЪБЛАЗНИЛЪСА БОУДОУ ПИШАНЕ МОЗЪТЕ... КРАТНІЕ КРАТИ НЪ ИСПРАВИТЕ И БЪТЕ И ПРОСТИТЕ ОУКОГЪЮ МОЮ ДІЮ. МЕНЕ ГРЪШНААГО. РЕКЪШЕ. МИУКА.** Останній рядок 177а листа містить і дату: **КОНЪУА АЗЪ ПЪ. ТЪМНІ. КЪ ЛЪ СЪХЪ ПРЪЗКУТІ ГРЪШІ.** Рік 6600-й від сотворення світу, — це й буде рік 1092-й нашої ери. На жаль, цей останній цінний запис дуже витертий і нечиткий (див. знімок), а самий листок 177а писаний письмом, яке має деякі — правда, незначні,— відміни від письма 2-ої частини.

Дата 1092 р. знаходиться, таким чином, тільки в 2-ій частині, яку писав Мичко; палеографічні дані цієї частини не суперечать 1092 року. Але серед учених нема згоди що до опрeдлeння часу написання 1-ої частини; напр. А. Бичков, що перший писав про цю Євангелію, уважав 1 частину за пам'ятку кінця XII-го або навіть XIII-го віку; 3-5 частини—XIII віку. Навпаки, Дювернуа та Є. Карський вважають 1 і 2 частини одночасними; інші частини Карський вважає пізнішими, а ч. 5-та, що писав її Завид,— це письмо XII віку. Частину 3-тю, цеб-то лл. 175-177б Н. Дурново вважає за писану одною рукою, що писала й 2 частину, але лл. 175-176б вицвіли і пізніший писар підновив їх; частину 1-шу Дурново вважає теж за пізнішу, але не пізнішою 2-ої половини XII-го віку.

Зміст пам'ятки—Євангелія апракос, цеб-то Євангелія по порядку читань в церкві. Початок утрачений: Євангелія розпочинається Іоаном IV⁵, зачало

12,—це місце, скажемо, в Євангелії Остромировій уміщено на л. 296, — значить, в нашій пам'ятці перші приблизно 29 листів, може перші 4 зшитки по 8-листків загинули. Між лл. 48-49, 52-53 і 84-85 також загинули листки.

Євангелія в дуже старій і тим цінній оправі,—від неї збереглися голі дошки, стягнені рамінцями та шнурками; якого саме часу оправа, трудно сказати, хоч Г. Георгієвський уважає її за оправу кінця XI-го віку (див. знімок).

Який був оригінал АЄ, того остаточно не вирішено. Ще А. Дювернуа переконуюче доводив, що ця пам'ятка списана з глаголицького оригіналу, з чим погоджується тепер й П. Бузук; трудно тільки вирішити, чи не було ще якогось посереднього списку. А. Кримський кинув був думку, що ця Євангелія повстала в Галичині¹, але переконуючих доказів на це не маємо. Пам'ятка тепер загально вважається за українську².

Правопис АЄ такий самий, як і в інших українських пам'ятках XI-го віку. 1. Букву *є* ставиться на початку слова чи складу; дуже часто стоїть вона й по *л*, *н*, що тут визначає, звичайно, тільки правописну традицію, а не вимову, бо ж частіше по *л*, *н* ставиться просто *е*. 2. Панують форми з йотованими голосними по голосній: *нюда* 89.93, *диаколъ* 154, навіть частенько *мазъ* (особливо по *и*) 7.17.18.20.21.25.71.1006, *маможе* 99.96; форми з роззівом не часті: *диаколъ* 154, *покаланиє* 14 і др. 3. Постійно *ѣ*, а *ы* нема. 4. Як південно-слов'янська риса оригіналу позосталося поплутання *ѣ* та *я*, але рідке: *нѣина* 32.87.876.1426 і звичайне *нѣинѣ* 876.99 і др. 5. М'яккість *л*, *н* часом зазначається гачечком справа: *л̣*, *н̣*. 6. Частий надрядковий значок в формі двох крапок, звичайно ставиться над другою голосною при збігу голосних.

В мові АЄ досить багато східно-слов'янських рис. *Вокалізм*. 1. Поплутання носових з чистими ду-

¹ Филологія и Погодинская гипотеза, 1904 р. ст. 69-70.

² Українською АЄ визнали ще А. Шахматов в „Archiv“ 1883 р. т. VII ст. 74, А. Соболевський в „Унив. Изв.“ 1887 р. кн. 5 ст. 52-53 і др.

же часте: *бодеть* 186, *идоу* 146; в кінці рядка часто пишеться ж, коли бракує місця для оу. 2. Зникнення глухих звуків дуже часте: *кто* 18, *никто* 76.15.186.87, *два* 92, *мнѣ* 886, *кназь* 18.876.88, *что* 87.886.104 і сила інших, і поруч з тим: *ккто* 216, *мнѣ* 15.186.886, *кзназь* 186, *учто* 22; вокалізація глухих не часта: *шедъ* 89; пропуск слабого з, з часто зазначається надрядковим значком (дві крапки). 3. При сполученні з плавним глухий ставиться перед ним майже завжди: *збно* 116, *уьръ* 61, *испарка* 186, *сзвършнхъ* 166, *жърти* 90, *мзлава* 926, *испзанена* 196, навіть *извзакъше* 133 і т. п.; часті форми *скарєн* 196, *скарєѣти* 956, *скарєлаше* 94, *прискарєйна* 956, які Ягіч зве українськими (див. вище ст. 102)¹. 4. Повноголосних форм мало: *берємга* 1396, *метахоу жеребига* 1106, *оумерети* 95; т. зв. 2-й повноголос: *кзлъєки* 1446, *църъкъкъ* 1686. 5. Часом *ь* передається через *и*: *что юсть оудобнє рєци* 796, *кѣсѣда бо ткога гакн та творить* 98, *дѣѣ рнзи* 1516, *яко при зри на сзъмѣрєнне моє* 1266, *не оудоблають юн* 1686, *яко поуть можемъ видѣти* 99, *овьца по немь идоуть. яко видать гласъ єго* 6, *аще кзи видѣлаъ кз кзин уасъ тать придетъ* 616, *видивъ шє (чудо) народи, уюдишася* 326 і др. 6. Надзвичайно часто ставиться *е* по *р*, *л*: *время* 876.167, *дрєко* 1516, *посредѣ* 136.91, *предъ* 88.98, *пре-* дуже часто, *сребро* 896, *средзи* 133, *оумръть* 87, *урєка* 226, *урєла* 61, *козлежай* 91 і т. п., а це рахується ознакою східно-слов'янською. 7. Буває, але рідко, поплутання *ь* з *є*: *кѣсѣда* 98, *сзвѣдетєлга* 97 і др.². 8. Поплутання *зи* з *и* не часте: *до годзинъ* 111, *постъидзитьєа* 806 (і поруч: *постъиднтьєа*), *рнєзи* 163 (і

¹ А. Шахматовъ: Очеркъ древнѣйшаго періода исторіи русскаго языка, 1915 р., на ст. 158 і 183 пояснює ці форми, як результат церковного давньоболгарського впливу.

² Через це поплутання Є. Карський про походження Архангельського Євангелія висловлює таку гіпотезу: „Придется предположить,—пише він,—что югославянской оригиналь, происходящей изъ восточной Болгаріи, былъ сначала переписанъ на югъ Руси, напр. въ Кієвъ; эта послѣдняя копія была переписана гдѣ-либо въ средней Руси; среднерусская копія послужила оригиналомъ для писцовъ Архангельскаго Євангелія“, див. „РФВ“ 1913 р. т. 69 ст. 476-477.

поруч: рзѣзѣ), облекоша юго въ рзѣзѣ 118, рзѣзѣ 1026.108.1106 і др. 9. Початкове ю рѣдко дає о: одинъ 96.1016, одного 129.10. Сполучення в Рг-ть+и дає -ти и або тѣ и: поучтетѣ и оцѣ мон 116, разоумѣ гѣзѣ тако хотати и въпрашати 19, призѣва въпрашашети и 73, поучтетѣ и оцѣ 87, марда пригати и 1266, тѣгда погати и днаколъ 7.154, пакѣ погати и днаколъ 154, молахоути и 26, прѣдаети и 40, даети и 51, творити га, прибедохѣ и 38, призѣваѣ и 40, оубнѣмѣ и 43; так само: вѣзѣма 156 (і поруч: вѣзѣма) і др. 11. Редуковане и в першій частині звичайно передається через и (рѣдко ъ), а в другій частіше через ъ: побнють 76, оубнють 92.986, льстѣю 92.

Консонантизм: 1. Сполучення dj дає ж надзвичайно часто: преже 90.95.98, прѣже 166.186.21.436, межю собою 19.99, дажѣ 16.72, вижю 2.9, жажю 16, положю 99, поражю 95, прихожю 16, стражю 616, соужю 13.886, сѣзѣжю 1686, охожашѣ 157, рожшюса 1446, троужшенса 140 і др. 2. Сполучення tj>ч значно рѣдше: скрѣжѣуѣтѣ 816, хоуѣю 22.95.956, хоуѣши 93, хоуѣте 104 і др. 3. Шиплячі звуки ж, ч, ш, щ тут звичайно м'ягкі. 4. М'ягке и дуже часте: ниць 96, млaddenць 1266.156, отьць 886.15, стоуденць 16, тельць 73, горьницю 90, десницю 118, коупацю 132, пшеницю 916, тьмьницю 916, блондѣницями 72, дѣвѣнца 32, нарицѣжѣмѣин 93, нарицѣнте 44. 5. Тверде р рѣдке: приобращѣтѣ 806. 6. Змѣна зи на жи: сѣблѣжнѣюса 95, рѣжнѣбѣса 446, рѣжнѣбѣвѣжѣса 73; в двох останніх прикладах випало г, бо вимовлялося як h. 7. Поплутання д, з т: назарѣдѣ 1546.157, назарѣда 1526, сарѣдѣ, тоу 165. 8. Вимова ѣ як и: прокопѣна 169 (в рубриці).

Морфологія: 1. G¹ N³ Ac³ слів жіночого роду кінчаються на -ь (укр. і), а не м: недѣлѣ 866.886, прѣцѣ 1576, сѣѣ мѣнцѣ 169 (все в рубриці), ждоуѣ захарѣ 167, дамѣ токѣ ключѣ 168 і др. 2. Ab¹ основ на о частенько кінчаються на -ьмь, -ьмь: вѣтѣрѣмь 158, искуѣсѣмь 98, постѣмь 157, прѣстѣмь 436, ложѣмь 49, ножѣмь 966 і др. 3. Закінчення D¹ на -ови часте: андрѣѣови 116.866, архѣнерѣови 97.1016, ноанови 1576, петѣрови 956.98, сѣінови 876 і др. 4. Закінчення -ого: єдиного 73.104.129. 5. Числівник: до семидѣсѣтѣ 157. 6. Займенники в D¹ L¹ часто токѣ 816.90.916.95.99.111.1686, сокѣ 146.

15.49.876.906.996.153. 7. Майже постійно Рг на *-ть*: подобають 14, любить 20. 8. Відпад *-ть* в *-еть* рідке: може 49, приде 18.186.19.20.226.87, також ю 22. 9. Дуже часто приказовий спосіб з *ь*, як і в сучасній українській мові: призовкѣте 446, идѣмъ 186, пондѣмъ 96, идѣте 446, идѣта 90, отидѣте 32, придѣте 446.1396, коудѣте 186, прекоудѣтеса 956, садѣте 956, осажѣте 136, покажѣтеса 64, взьвръзѣте 45, заколѣте 73, имѣте 15. 96.100, взьмѣте 45.1396, примѣте 906.946, вьстанѣте 186.96, изнесѣте 726, не плауѣтеса 55, обѣщѣте 726, рьцѣте 44, тьзѣцѣте 1626, ищѣте 1626, взьплещѣте 13 і др. 10. Ознакою східно-слов'янських пам'яток треба рахувати також дуже частий Імперфект стягненої форми; правда, знають його й південно-слов'янські пам'ятки, але менше; в АЄ, по підрахунку Бузука, 224 форми стягнених і 143 нестягнених Імперфекти. 11. Імперфект на *-аа-* зам. *-ѣа-* не рідкий: идааше 92.97, молааше 956, сѣдаауъ 996, сѣдааше 97.98, сѣодгаше 150. 12. Дієменник на *-ть* зам. *ти*: не имоуть взькоусить сьмьрти 806. 13. Зміна *са* на *си*: сьжалижеси петръ 216. 14. Будучий зложений час: пѣуаль имѣти имате 196 (= матимете).

В *словнику* не бракує цікавих виразів: приде година 19, жаданиємъ 90, напастъ 956, радощами 1266, ротитиса 98, тоужити 956, да оуморать юго 97, хлѣбъ гауьнъ 5, ивана (але це на л. 1776, а він з XIII в.) і др. Родовий відмінок в ролі знахідного: облічить мира 186.

В 1912 р. Архангельську Євангелію видано в Москві трохкольоровою фотоцинкографією; видання на кошти Румянцевського Музея, за виданням доглядав Г. Георгієвський. Видання вийшло надзвичайно цінне,—повна й близька імітація оригіналу: трохкольоровий друк передав письмо дуже близьким до оригіналу, навіть з його плямами від пальців і т. п.; папір підібрано так, що він добре імітує пергамен; оправу до найменших дрібниць зроблено так, як в оригіналі (див. знімок). Взагалі, видавці пильнували випустити таке видання, щоби воно по можливості заміняло оригінал. В більшості це й удалося видавцям, хоч єсть і певні дефекти, так що те, що не трудно читается в оригіналі, тут читается з трудом, або й зовсім не-

читке. Те, що вжито було червоного кольору на цілу клішу, дало червоनावий відблиск на багатьох сторінках, а це при читанні рябить в очах. Видання не замінить оригіналу зовсім, але все-таки для звичайних довідок можна сміло звертатися до нього.

Література. *А. Θ. Бычковъ*: О вновь найденномъ пергаминаномъ спискѣ Евангелія, „Записки И. Академіи Наукъ“ т. 29 кн. I або „Сборникъ“ т. 17, Спб. 1877 р.—*Архимандритъ Амфилохій*: Описание Евангелія 1092 года (сличеннаго преимущественно съ Остромировимъ Евангеліемъ), „Древности Моск. Археолог. Общества“ т. VII, 1877 р., 32 ст.+X таблицъ знимків.—*А. Дювернуа*: О критическомъ значеніи Архангельскаго Евангелія, хранящагося въ Московск. Румянц. Музеѣ, „ЖМНПр“ 1878 р. ч. 199 кн. X ст. 181-219.—Отчетъ Моск. Публичнаго и Румянцевскаго Музеевъ за 1876-1878 г.г., М. 1879, ст. 87-90.—*А. Соболевскій*: Источники для знакомства съ древне-клевскимъ говоромъ, „ЖМНПр“ 1885 р. ч. 237 ст. 356.—*Г. Воскресенскій*: Евангеліе отъ Марка, Серг. Посад, 1894 р. ст. 15-16.—*Г. Воскресенскій*: Характеристическія черты четырехъ редакцій славянскаго перевода Евангелія отъ Марка по 112 рукописяхъ Евангелія XI-XVI вв., М. 1896 р., ст. 14-15, 163-179.—*Г. Георгіевскій*: Архангельское Евангеліе 1092 года, М. 1912 р., 10 нумерованих сторінок, додаток до роскішного трохкольорового фотоцинкографічного видання Московського Румянцевського Музея.—*Е. Карскій*: Архангельское Евангеліе 1092 г.; по поводу изданія Румянцевскаго музея (М. 1912), „РФВ“ 1912 р. т. 69 кн. 2 ст. 467-477, тут 1 огляд мови.—*Н. Н. Дурново*: Архангельское Евангеліе 1092 года, Изданіе Румянцевскаго Музея, „Извѣстія“ 1913 р. т. 18 кн. 2 ст. 348-349.—*Н. Н. Дурново*: Смягченные согласные во 2-м почерке Архангельскаго Евангелія, „Ученые Записки Высшей Школы города Одессы“, Одеса, 1922 р.; див. «Slavia» II.1 ст. 134-135, 1923 р.; рец. Е. Тимченка в «Украина» 1925 р. кн. 1-2 ст. 190-191. Цю саму працю, переробивши й виправивши, автор видрукував вдруге: К истории звуков русского языка. II. Старославянские смягченные согласные в Архан-

гельском Евангелии, див. «Slavia» 1924 р. річн. II кн. 4 ст. 599-612.—*Петро Бузук*: Про мову найдавнішої української Євангелії, «Записки історично-філологічного відділу» 1927 р. т. XII ст. 1-11. — *Н. Дурново*: Русские рукописи XI и XII века, как памятники старославянского языка, «Южносл. Филол.» 1924 р. кн. IV ст.80-82.

5. Турівські Листки чи Турівська Євангелія.

Куратор Виленської шкільної округи (1864-1868), Ів. П. Корнилов (1811-1901) не мало працював для збирання давніх рукописів та стародруків, чим і поклав початок рукописному відділу Виленської Публичної Бібліотеки. Корнилов посилав своїх довірених людей в археографічні поїздки, які вишукували йому забутки церковно-слов'янської старовини; під час одної такої поїздки з доручення Корнилова в 1865 р. Н. І. Соколов і знайшов нашу пам'ятку, що зберігалася при Спаській церкві в м. Турові (Мозирський повіт на Мінщині), звідки й назва її¹.

Наша пам'ятка складається з 10 листків в чwórку, розміром в 21×17,5 см, писаних в один стовпець, по 18 рядків на сторінці; розмір писаної сторінки 15×10,5 см. Місце для письма розліновано грубими лініями, які виразно знати й тепер. Писала одна рука; правда, л. 10а робить вражіння трохи іншого письма, вищого й тоньшого. Письмо старанно й гарно написане досить великим уставом (висотою в 3,5-4 mm), який своїм характером близько нагадує письмо Остромирової Євангелії; в деяких місцях письмо

¹ Євангелійські листки Корнилова, про які згадує Н. В. Волков в праці: Статистическія свѣдѣнія о сохранившихся древнерусскихъ книгахъ XI-XIV вѣковъ, Спб. 1897 р. ст. 50 № 6,— це тільки недорозуміння: це листки в Турівській Євангелії, які вперше оголосив Срезневський. Про ці ж листки Корнилова згадує ще й сам Срезневський в своїй „Славяно-русская палеографія“ 1865 р. ст. 129, звідки звістку взяв, певне, й Волков.

вузьке й стиснене (як і в Хиландарських Листках); текстом своїм ТЄ так само майже однакове з ОЄ. Пергамен доброї якості. Зміст пам'ятки — Євангелія апракос, від якої збереглося тільки три уривки: I. л. 1-й, Єв. Іоана X 1-9, 17-20; II. л. 2-й, Іоана XII 27-34, а на обороті запис 1513 р.; і III. лл. 3-10, всього 8 листів, де вміщено вже без перерви: Матв. XXIV 40-44, XXV 14-30, 1-13, XV 21-28, Лука IV 31-36, V 1-11, 17-26, VI 31-36, V 27-32, VII 11-12¹; крім цього, на полях листа бб другий запис 1508 р. В пам'ятці маємо 11 ініціалів, — В 6 раз, Р 4 рази і О один раз; в ініціялах ужито фарби червоної, синьої й зеленої; заголовки перед кожним зачалом розмальовані циноброю.

На нашій пам'ятці в двох місцях маємо довгі дарункові записи для Преображенської церкви в Турові князя Костянтина Івановича Остріжського. На полях л. бб вміщено запис князя з 2 травня 1508 р.: *Надали єсмо в тѹрове и записали, оу євѣліи ко цѣркви бѣжен к прешображенію... садз є пасекою и поле зъ сеножатъми и, є (о)зеры и зъ жамѣжъками; в другім запису на порожнім л. 2б кн. Остріжський записав 10 лютого 1513 р.: *Надали єсмо в тѹрове и записали, оу євѣліи, к цѣркви бѣжен, к прешображенію... три поли*². Ці записи виразно свідчать про те, що на початку XVI ст. Турівська Євангелія була ще цілою і належала Турівській Спаській церкві; записи були дуже важливі для церкви, і їх ніколи не писав би кн. Остріжський в неповну Євангелію або в таку, якої не вживано за Богослуженням; сама ціль таких дарункових записів на Євангелії — знаходитися на престолі — говорить про те, що в 1508 р. наша пам'ятка була ще богослужбовою, а тим самим і повною³.*

¹ В Остромировій Євангелії цим уривкам відповідають лл. 356-36, 426-43, 83-926.

² Записи повно видрукувано у П. Гильтебрандта 1869 р.; в IV т. „Археографическій Сборникъ“ № 1 і 2, а також у Срезневського в його „Свѣдѣнія и замѣтки“ 1875 р. № 45 ст. 118-119.

³ На Волині був добре знаний звичай писати даровизни церквам на порожніх місцях Євангелії; таку запис з 1560 року,

Місто Турів з околицями належало литовському маршалу Михайлу Глинському; посварившись з королем польським Сигизмундом, Глинський на початку 1508 р. підчас війни перейшов на бік московського князя Василя; війна скінчилась зле для Глинського, бо по мировій умові з 8 жовтня 1508 р. Турів остався за Сигизмундом і перейшов до маєтків кн. К. І. Остріжського, який і поспішив дарувати соборній Турівській церкві свої надання. Виникає питання: чи кн. Остріжський писав свою запис 1508 р. на Євангелії, що й до того була в Спаській Турівській церкві, чи може прислав до Турова свою давню Євангелію разом з актом надання? Для відповіді на це не маємо даних, бо взагалі долі ТЄ до 1508 р. не знаємо. Пізніше, мабуть під час релігійних колотнеч, ТЄ була знищена, — лишилось тільки 10 листків з неї. До 1915 р. пам'ятка зберігалася в рукописнім відділі Виленської Публичної Бібліотеки, а 1915 р., підчас евакуації Вильні, вивезена до Ярославля, де—як каже поголобка—й згоріла в 1920 р. з іншими рукописами¹.

Правопис: 1. На початку слова чи складу дуже послідовно, як в ОЄ, пишеться *ю*, рідко *є*; часом знаходимо *ю й* в середині слова по м'яких приголосних *л, н*. 2. Часто й правильно вживається *ж*. 3. Скрізь пишеться *щ*, *шт* нема. 4. Надрядковий знак—крапка над голосною.

Головніші ознаки мови ТЛ такі. 1. Носові звуки вживаються досить правильно, але й часте поплутання їх з чистими; особливо часта плутанина *а та я*, а поплутання *ж з ю* тут відоме тільки 9 раз при більше сотні правильних прикладів. 2. Повноголосна форма тільки два рази в слові *срѣбро* 3б.4б. 3. При сполученні з плавними глухий звичайно ставиться по

маємо, напр., на Вербській Євангелії,—даровизна Михайла Івановича Росальського та Василя Ванковича Миронницького з жінками; про цю Євангелію готовлю окрему статтю.

¹ Цікаво, що Н. Каряцький в „Образцы письма“ 1925 р. на ст. 19 твердить, що ТЄ зберігається в б. Виленській Публичній Бібліотеці, але це чи так, бо пам'ятку з Вильні вивезено ще в 1915 р. Є. Карський в „Палеография“ 1928 р. ст. 23 пише: „Исчезнувшая Виленская Публичная Библиотека“.

них: *испазниша* 8, *прѣмлазун* 7, *тразьникомъ* 4б, *Шкрьзи* 5б і др., але один раз *Умьръша* 10б. 4. Сполучення *дј* скрізь дає *жд*, але в замітці на л. 6б читаємо до *рожьства*; поруч *прѣ*, але в скороченні. 5. Риса другорядна—м'ягке *ц*, напр.: *овьца* 1, *овьцамъ* 1.5, *оць* 1б і др. Тверде *р*: *дкьръ* б. 6. Рг на *-ть* постійно. 7. Єсть випадки вживання и зам. *ѣ*, напр.: *видать глагоз юго* 1 (в ОЄ *кѣдатель*); в приказовім способі маємо *ѣ* або и, напр.: *кждѣте* 3, *взъмѣте* 4б, *ндѣте* 5б, *взметѣте* 7б, також: *дадите* 4б.5, *коупите* 5б, *вздите* 5б; цікаве: *взѣди* 7б і *изиди* 8. 8. Імперфект на *-аа*: *хотлаше* 2, *молаахъ* б.

Інші ознаки. 9. Глухі звуки вживаються дуже правильно; зникнення слабого глухого зазначено тільки в *мнози* 1б, *множьство* 8, *у'то* 9, *кто* 9 і *поу'то* 10б; вокалізація зазначена дуже рідко: *шедъ*. 10. Поплутання *ѣ* з *е* помітно тільки по *р*, напр.: *посредѣ* 7. 11. Йотації часом не зазначається: *покалние* 10б. 12. Перед голосним ставиться и, але буває й *ь*, напр. *татъю* 1. 13. Sk перед *ѣ* дає *ст*: *генисарътъстѣ* 7б. 14. Епентетичне л вживається правильно скрізь. 15. D¹ *симонови* 8. 16. Ab¹ на *-омъ*: *глагомъ* 7, але *ложьмъ* 8б. 17. G¹ з ст.-сл. закінченням: *Ш земля* 7б, *Ac³ мрѣжа ва-ша* 7 і др. 18. Прикметники постійно в нестягненій формі: *шоуждааго* 1, *имощюуемоу* 4б, *мждръзимъ* 5 і др. 19. Імперфект звичайно не стягнений: *подокааше* 4б, *спааахъ* 5; до слова *оужааахъа* 7 дописано *а* зверху. 20. Словник той сам, що і в Остромировій Євангелії, з дуже рідкими рїжницями.

Форма письма та мовні ознаки дають змогу віднести нашу пам'ятку на XI-й вік. Срезневський в 1875 р. писав: „Туровское Євангеліє моложе Остромирова Євангелія и старѣ Минеи 1096 и 1097 г.г.“ (ст. 120)¹. Списано ТЄ з південно-слов'янського оригіналу. Уже Соболевський відносив ТЄ до числа пам'яток київських.

¹ Н. М. Каринскій: *Образцы письма*, 1925 р., ст. 6 про ТЄ пише, що воно належить до XI в. „или самое позднее к первой половине XII в.“.

В. Стасов в своїм труді: „Славянскій и восточный орнаментъ“ 1884-1887 р. зарахував був ТЕ до білоруських пам'яток. Справедливо проти цього виступив А. Соболевський: „Отрывокъ ТЕ можетъ быть считаемъ написаннымъ въ западной Руси единственно потому, что въ началѣ XVI вѣка онъ находился въ одной изъ церквей Турова; но если руководиться подобными данными, то придется считать Саввину Книгу написанною подъ Псковомъ (она поступила въ патрiаршее книгохранилище въ Москвѣ изъ Псковскаго Середкина монастыря), нотный кондакаръ XII в. Имп. Публ. библиотеки—въ Нижнемъ Новгородѣ, Добролюво Евангеліе—въ Москвѣ. Языкъ ТЕ не заключаєть въ себѣ ничего бѣлорусскаго, и если уже относить этотъ памятникъ къ какой либо группѣ, то всего удобнѣе дать ему мѣсто между памятниками кѣвскими¹.

Література. *И. И. Срезневскій:* Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ, Спб. 1867 р., № XXXIII ст. 30-33: Отрывокъ еще изъ одной Русской книги Евангельскихъ чтеній XI вѣка (див. „Сборникъ“ т. I або „Записки Академіи Наукъ“ 1867 р. т. XI), — тут подано текст лл. 31 10; ці два листи Волков (див. вище ст. 139) помилково відділяє від ТЛ. — *И. И. Срезневскій:* Древніе славянскіе памятники юсоваго письма, див. «Сборникъ» т. III, Спб. 1868 р. ст. 168-172, — видрукувано текст лл. 5-10. — *Туровское Евангеліе одиннадцатаго вѣка. Изданіе Виленскаго Учебнаго Округа. С. Петербурга. 1875.* Литографія Бермелѣва при Археографическ. Коммисси, — хромолиитографичне видання всіх 10 листків в фарбах. — *П. А. Гильтебрандтъ:* Туровское Евангеліе одиннадцатаго вѣка. I. Краткое извѣстіе о Туровскомъ Евангеліи. II. Древній текстъ, съ современнымъ насупротивъ, и съ отмѣнами по Остромирову Евангелію, Вильня, 1869 р. X+20 ст.,—Історія пам'ятки, її опис і повний текст.—*И. И. Срезневскій:* Свѣдѣнія и замѣтки, № 45, див. „Сборникъ“ 1875 р. т. 12 ст. 105-136: Туровскіе

¹ „Университетскія Извѣстія“, Кіів, 1887 р. кн. 5 ст. 53.

евангельські листи XI вѣка; це найліпша праця про ТЕ: дано цілий текст, опис правопису й мови, значіння пам'ятки; на ст. 123-134 подано варіанти з інших Євангелій.—*Ф. Добрянскій*: Описаніе рукописей Виленской Публичной Библиотеки церковно-славянскихъ и русскихъ, Вильня, 1882 р., ст. XXXIX і 1-6,— опис дано з праці Гільтебрандта.—*А. Соболевскій*: „Унив. Извѣстія“, Київ, 1887 р. кн. 5 ст. 53, рахує пам'ятку за Київську.—*П. В. Владиміровъ*: Обзоръ южно-русскихъ и западно-русскихъ памятниковъ письменности отъ XI до XVII ст., „Чтенія“, Київ, 1890 р. кн. IV ст. 108.

6. Реймська Євангелія.

У Франці, в бібліотеці міста Реймса зберігається цінна пергаменова пам'ятка — уривок з слов'янської апракосної Євангелії. Початок Євангелії, 16 листів (32 сторінки, цеб-то 2 зшитки), писано кирилицею, решта—глаголицею, 31 лист, разом 47 листів. Кирилівська частина писана десь під кінець XI-го віку, і вже пізніше, в 1395 р. до неї додано глаголицьку частину (зразок мирного співжиття обох азбук). Кирилівська частина подає святкові Євангелія (з кінця жовтня до початку березня) по православному обрядові. Частина глаголицька має виразні риси хорватської редакції (правда, єсть і чехизми).

В кінці глаголицької частини рукопису єсть такий тепер дуже витертий запис чеською мовою: „Року Божого 1395 ця Євангелія та послання списані слов'янською мовою; співати по них не можна, бо по них опат править мшу підчас коронації. А другу частину тих книжок, що по руському обряду, писав св. Прокоп своєю рукою. А це руське писання небіжчик Кароль четвертий, цісар римський, дав на славу тому кляшторові, а на честь св. Єронимові та св. Прокопові. Господи, подай йому вічний спокій. Амінь“. Як бачимо, традиція звязала написання РЕ з св. Прокопом († 1053 р.).

Імператор Кароль IV заснував в 1347 р. в Празі Ємауський монастир на честь св. Кирила, Мефодія, Войтеха та Прокопа. В цім монастирі ченці правили Служби по-слов'янському, і ім Кароль IV подарував слов'янську Євангелю, яку не відомо де дістав; ці ж ченці трохи пізніше, в 1395 р. додали глаголицьку частину РЄ. В цім монастирі РЄ зберігалася аж до часу його зруйнування в 1419 р.; потім гусити занесли цю Євангелю до Царгороду, де набув її кардинал Кароль Лотарингський, який в 1574 р. подарував цю пам'ятку Реймському катедральному соборові. Тут РЄ зберігалася увесь час і була в великій пошані: на ній присягали французькі королі під час коронації. За часів французької революції пропало дорогоцінне каміння, що прикрашувало РЄ, та й про саму Євангелю зникли були сліди і вже раховано, що вона загинула. Єсть переказ, що Петро I, коли в 1717 році був в Реймсі, звернув увагу на цю слов'янську пам'ятку. Що пам'ятка не зникла, про це повідомив учений світ в 1835 р. А. І. Тургенев.

Кирилівська частина пам'ятки—16 аркушів—писана уставним письмом середньої форми, букви на 3,1 mm високі. Єсть ініціали та 5 заставок: для окраси вжито багато жовтої фарби, як то бачимо і в інших слов'янських пам'ятках XI-го віку (напр. в Син. Псавтирі, Син. Требнику, Минеях 1095-1096 р.); не мало й фарби блакитної; але найбільше цинобри; ст. 26 і 27 позоставлені незафарбованими, а ст. 15 і 25 недофарбовані. Розмір пергаменового листа 23,2×16,5 см, розмір писаного (в два стовпці) 17,5×13,2 см. Писала одна рука; рубрики писано дрібненьким уставом, букви на 2,3 mm високі. На ст. 13-14 (л. 7) пергамен був обірваний ще до писання.

Цікаві деякі *палеографічні* ознаки РЄ. 1. На початку слова чи складу (по голосній) дуже часто ставиться широке *o* з крапкою в середині; на ст. 18 таке ж *ѡ* з крапкою в кожній частинці. 2. Частенько, див. напр. ст. 86.206.25¹, вживається *ис* на зразок

¹ Аналіз роблю з видання Leger 1899 р.; цифри визначають сторінки РЄ, а *б* визначає правий стовпець сторінки. По

глаголицького *а*, *ц*еб-то *ѣ*. 3. Титло має лівий край піднятий догори, а правий опущений додолу. 4. Єсть немало винесених над рядок букв; буває спосіб, пізніше широко вживаний: приголосна, що стоїть поміж двома однаковими голосними, виноситься над рядок, а голосна не повторюється: *ѣ* 29. 5. Яко знак надрядковий, ставиться тут крапка, найчастіше—над початковою голосною слова чи складу; але часто цього значка зовсім не буває. 6. Знаком розділовим служить крапка серединна, рідко гірня. 7. Завше пишеться *ы* (а не *ѣ*), але між *ь* та *і* постійно крапка посередині. 8. При перенесенні з рядка до рядка писар майже ніколи не дбав про те, щоби закінчити слово в рядку, — він переносить, скільки лишилося, навіть одну букву, напр.: *хощѣть* 5, *оуѣниці* 5, *камѣ* 6, *ѣтъѣ* 8, *кѣдѣомѣ* 9 і т. п. 9. Цифра 6 передається через *г*.

З правопису треба зазначити. 1. В цілій пам'ятці нема *ъ*, панує тільки *ь*. 2. Зовсім нема йотованих носових, *ц*еб-то *ѣ* та *ѣ*. 3. Буква *ю* тут дуже рідка, —я її запримітив тільки 5 раз: *юзрома* 66, *иѣремнѣмѣ* 15, *болю* 216, *знаѣтъ* 266 і *югда* 29. 4. З південнослов'янського оригіналу, з якого списано РЄ, зайшло дуже багато форм з роззівом, а власне без йотованого носового: *скож* 186, *снж* 32 *токож* 196, *исповѣдажце* 19 і т. п.: правда, в цих випадках часто (але не завше) ставиться крапка над *ж*; взагалі ж тут борються живі форми йотовані з чужими з роззівом, напр.: *наковѣ* 6 і *наковѣ* 76, *ѣзкнѣ* 7 і *ѣзкнѣж* 7; звичайно *азѣ*, але єсть раз: *да и азѣ* 136. 5. Оригінал, з якого списано РЄ, був, здається, глаголицьким; на це вказувало б поплутання *ѣ* та *ѣ*, *ц*еб-то невміла передача глаголицького *ѣ*, напр.: *ѣрама* 13, *ѣ назараѣѣ* 226, *крѣтитѣла* 23, може *плѣкѣ* 22 (в Остр. Єв. *плѣкѣѣ*); назви народів передаються по східно-слов'янськи: *нѣрѣѣманѣ* 19, *назаранинѣж* 156, *самаранинѣж* 16, *нѣзѣѣтанинѣ* 13. 6. Дуже часто зам. *ѣ* ставиться *ѣ* як по голосній, так і по приголосній. 7. Пишеться тільки *щ*, *шт* нема. 8. Писар любить з двох однакових букв писати тільки одну: *ѣ*щединого

прикладах в дужках часом подаю ті самі слова з Остромирової Євангелії, вазначаючи її ОЄ.

56 (аще єдиного); сътворитима (има) 11, пѣткѡи 316, поканиѣ 206, поканиа 21 і др. 9. Писар не дуже пильнував при своїй праці, а тому частенько робить пропуски в слові: принѣть 8 (Остр. Єв. приметѣ), жи 146 (ОЄ бѣжи), оуа 30 (ОЄ отроуа), итѣ 32 (ОЄ идѣтѣ), ва 28 зам. ваша, в реченні: блаженн правды ради 276 пропущено изгнанин і т. п.; ѿ крове 30, а треба цркви; на 26 недобре крапку поставлено: проклоума. зимоу.

Вокалізм. 1. Поплутання носових з чистими дуже часте: бждоу 3, оумръшж же нродоу 15, ндоша 156.27, авальшееса 136 і т. п. 2. Зникнення *ъ, ь* в слабій позиції дуже часте: кто 36.5.16.326, зло 46.6, двѣ 3.216, много 3.15 і т. п., при: кѣто 36.21.266, уѣто 18, дѣци 36 і т. п.; зникає глухий *л* в кінці: храм 14; часом *ь* пишеться замість *е*: дѣмьана 1. 3. При сполученні з плавним *ь* ставиться завше по нїм: кльхвъ 15, мльухоу 5, зръну 6, прьваго 156, трьстѣ 31 і т. п., навіть зль 276 (ОЄ зльз). 4. Поплутання *ы* з *и*: ныже 15 (ОЄ ниже). 5. Сполучення *-ь+и* сусідніх слів дає *-и+и*: нарекоути има 8 (ОЄ нарекутъ има), а *-ь+и > ы и*: покиты и 9 (ОЄ покитъ юго), поаты и дяволя 246 (ОЄ поатъ и), тѣ приаты и 29 (ОЄ тѣ приатъ ю). 6. В слові росташе 126 перейшло *рас* на *рос*. 7. Початкове складове *и* чи *е* в слові може відпадати: ердама 256.27, въ ерданѣ 226, ерданьскаа 19, въ ерданьстѣи 196, катеринѣ 26 (при: нерданѣ 19, нерданьскоуж 206), також ждѣа. 4. Пишеться *ь* в грецьких йменнях: андрѣа 26, галнаѣа 86, ноудѣа 18, матѣа 26, але: матѣа 1.26; пор. в ОЄ галнаа, ноуда і т. п. др. 5. Заміну *ь* (ст.-сл. *ia*) на *и* може можна бачити в пѣ стго аѣ тнмофеа. и мѣи анастасїи 27 (чи тут D'?). Цікаві адъ 186, еды 196, пор. в ОЄ бдз, гдзи. 6. В *ре* з *tert* звичайно пишеться *и*: дрѣа 21, брѣма 266, прѣдъ 19 і т. п., але дуже часто тут маємо живе *е*: времени 15, древо 21, сребрннику 32, среды 26, средѣ 176, посредѣ 56, стрегше 9, въ урекѣ 76. 8.106.17, о уреслѣхъ 186.19.7. Живою місцевою ознакою треба вважати й часту тут форму Ян: нань 56.186.19. 22.23.256.30, G' нана 26.226.236.28.306.316 три рази, D' наноу 206.226.306, о нанѣ 22.31. 8. Редуковане *и* дуже часто зазначається тут через *ь*: антонѣа 26, касиѣа 166. 26, григорѣа 26, иѣа 316, марѣа 8, съ марѣа 96,14, дѣволя

25, ноцѣж 146, оружьѣ 116.296, третѣж 32 і т. п. 9. Зміна *e* на *o*: ієсаа 66 і іосен 66. 10. Стягнені форми ймень аврама 6, аврама 76,21, аврамла 6, неака 6, неака 6, даннаж 5, хоч: аврааму 21.

Консонантизм. 1. Сполучення *dj* дуже часто дає *ж*: вельбѣдѣж 10, вельбѣдѣжи 196, жажѣши 276, прѣже 16. 5.6.76.106.11.17.186.286, рожѣство 76.126, рожѣства 5.6.126, рожѣткомъ 6, по рожѣствѣ 156, стражѣшнихъ 4, троужѣшниха 266, хожѣста 17, нехожѣше 19, нехожѣше 19, охожѣше 12. 2. Єсть тверде *r*: кесара 86.20, морж 256. 3. Пропуск *d* в слові *семь* 296. 4. Дуже часто не зазначається м'ягкого *л*, може як результат його середньої вимови: вѣзлюблєний 226.23.16, землоу 15.27, лоудѣ 256, лоудн 8.13.29, лоудни 116.29, лоудѣмъ 96.22.226, лоудѣкы 13, поѣлоу 19.316 сѣблоудаше 18.10, оуцѣтелоу 56. 216 і т. п.; часом те саме при *n*: поклонѣла 136, вѣ поустѣноу 31, гѣж 30. 5. *Sk* перед *ѣ*, *і* дає *ст*: вѣжлонѣстѣмъ 7 і др. 6. Епентетичне *л* постійно скрізь, але: нефалимихъ 256. 7. Тверде *ц* скрізь. 8. Вимову *д* знати з цих прикладів: назарѣтѣ 126, назарѣфѣ 156.18. 256. 30 (ОЄ назарѣдѣ), назарѣфа 86, назарафа 226, матѣфа 26, матѣфа 26, нефалимихъ 256, нефѣдалима 256. ноатѣдамъ 7, ноатѣдама 7. 9. Зазначу ще: ижего 4; вѣж 16. 36, маѣка 31, маѣкы 31, ана 12.296 (Анна).

Морфологія. 1. *G*¹ на *н*: недѣлѣ 26, пользѣ 3, шне 76, мѣн аناстасіні 27; *Ac*²: вѣтѣ 4, своє 4.19.196, не 32 (ОЄ *н*). 2. *Ab*¹ на *-ьмъ* (тут і *-ьмъ*) частий: вѣтѣрѣмъ 31, дѣмъ 24, лицѣмъ 116.19.29.316, постѣмъ 12.30, огоньмъ 22.226, поутѣмъ 14, страхѣмъ 96, тѣлѣмъ 186. 3. *D*¹ на *-ови*: носѣфови 76.146 (ОЄ носѣфѣ). 4. Приказовий спосіб частенько на *-н*: надѣте 16.16.326, вѣндѣте 16, придѣте 266, вѣдѣте 22, вѣзмѣте 266; на л. 226 єсть форма без кінцевого *-е*: принѣстѣ. 5. Імперфект частіше стягнений: некаше 4, вѣдѣхъ 24. 6. Імперфект на *н(а)*: вѣше 126.17.196.30 (ОЄ вѣ), вѣхоу 9 (ОЄ вѣхѣж), идѣше 3. 136 (ОЄ идѣше), идѣхѣж 86 (ОЄ идѣхѣж), хѣдаше 16, рѣстѣше 126 (ОЄ рѣстѣше). 7. Аорист *3*³ простий: придѣж 10, шѣдоу 10, обрѣтѣж 10 (ОЄ *-оша*). 8. *Fut 3*³ без *-ть*: єгда принѣж 46 (ОЄ пронѣжѣтѣ).

Словник. Зазначу лише деякі вирази: коузьмы 1, григора 26.27, гаврилоу 2, сѣмень 116, оукорѣтѣ 276 (ОЄ

поносатъ), велнкьма 96 (ОЕ велннма), оужемъ 26 (ОЕ веригамъ), кьде 13, сотоно 25, вавилоньска 76 і вавжлоньское 7, смѣр-ритьса 206, етера 3, саньма 2, въ дружинѣ сжць 17 (=подорожній), хса 29 =Христоса, хтовн 6 =Христосови; августъ 86, октомьбра 46.26 і октѣбра 2, декѣбра 3. 26 і декъ 28, февара 28, гевара 166. Давальний прина-лежности: оставление грѣхомъ 206 (ОЕ грѣховъ), обрѣтение мощьма 28.

Про кирилівську частину РЕ було багато спере-чання. Білярський в 1847 р. уважав цю частину за одночасну з частиною глаголицькою, цеб-то за копію XIV віку; навпаки, Амфілохій в 1883 р. твердив, що це пам'ятка з IX-X віку. А. Соболевський, проаналізувавши РЕ з палеографічного й лінгвістичного боку, прийшов до такого правдивого висновку: „Краска, форма и употребленіе буквъ показываютъ, что кирилловскую часть РЕв. надо относить къ XI или XII в., и что всѣ палеографическія особенности этого памятника встрѣчаются, между прочимъ, въ русскихъ руко-писяхъ этого времени“. Загальний висновокъ: „Итакъ, кирилловская часть Р.Ев. есть памятникъ русской письменности XI-XII в., сохранившій много особенно-стей южно-славянскаго оригинала“. В теперішній час більшість учених визнають РЕ за пам'ятку XI-го віку¹. Пам'ятка українського походження; Ягіч висловив правдоподібний здогад, чи не повстала РЕ на півден-ному Підкарпатті².

Література. Докладну літературу (але не всю) про РЕ з років 1715-1899 подає L. Leger в своїй праці 1899 р. (див. нижче) ст. 35-41. Я подаю тут лише головніше.—*П. Билярскій*: Судьбы церковнаго языка, Спб. 1847 р.; ч. II про РЕ, тут і вся література. — *А. Востоковъ*: Замѣчанія о Реймскомъ Евангеліи, див. „Филологическія Наблюденія“ 1865 р. ст. 205-208 (ще з рр. 1841-1848); рахує РЕ за пам'ятку XI-го віку. —

¹ Н. М. Каринський в „Образцы письма“ 1925 р. на ст. 10 зве РЕ пам'яткою XII го віку.

² Entstehungsgeschichte, 1913 р. ст. 105; по цій думки пристав і Ол. Колесса, див. „Погляд на історію української мови“, Прага, 1924 р. ст. 18.

П. Строевъ в „ЖМНПр“ 1831 р. ч. 21, опис кирилівської частини.—*Jastrzǣbski*: Notice sur le Texte du Sacre, „Journal Général de l’Instruction Publique“ 1839 р. за 4 1 7.IX.—*Hanka*: Wýplski z Remešského a Ostromírského Ewangelium, Прага, 1843 р.,—видано лише частину РЕ.—*Sylvestre de Sacy*: Évangélique Slave, dit Texte du Sacre de la bibliothèque de Reims, або: Evangelia slavice, quibus olim in regum Francorum oleo sacro Inungendorum solemnibus uti solebat ecclesia Remensis, vulgo Texte du sacre, ad exemplaris similitudinem descripsit et edidit Silvestre, Париж, 1843 р., литографоване видання на кошти російського уряду; на жаль, єсть помилки, бо Сильвестр малював від руки; друге видання 1852 р. з передмовою та бібліографічним покажчиком Л. Парр.—*Hanka*: Сазаво-Еммаузское святое благовѣствованіе, Прага, 1846 р.; видано весь текст.—*Kunik*: Das Reimser Evangelium, „Sanct-Petersburger Zeitung“, 1846 р. № 68-69.—*Биллярскій*: О кирилловской части Реймского Евангелія, Спб. 1847 р. (яко II частина праці автора: „Судьбы церковнаго языка“).—*Паплонскій*: О Реймскомъ Евангелии, „ЖМНПр“ 1848 р. ч. 57-58.—*Kunik*: Sur quelques points relatifs à l’histoire antérieure de l’Évangile de Reims, відчит 22.XII. 1848 р. на історично-філологічній секції Академії Наук.—*П. Лавровскій*: О Реймскомъ Евангелии, „Опыты историко-филологических трудовъ студентовъ Главнаго Педагогическаго Института 6-го выпуска“, Спб. 1852 р., ст. 1-141; рец. А. Востокова в «Извѣстія» 1852 р. т. I ст. 116-118.—*В. Ганка*: Остатъци Словянскаго богослуженія у Чеховъ, Прага, 1859 р.—*Serf*: L’Évangélique slave, 1868 р., Reims, вид. 2 в 1881 р.—*Г. Филимоновъ*: Славянскія знаменитости въ предѣлахъ Франціи. I. Реймское Евангеліе, «Вѣстникъ Общества древне-русскаго искусства при Моск. Публ. Музеѣ», М. 1874 р. вип. 4-5 ст. 25-27,—показує, що в виданні Сильвестра змінено фарби та малюнки.—*Łoś J.*: Berichtigungen zum Reimser Evangelium, „Archiv“ т. IX, 1886 р., ст. 478-486,—дає спис помилок видання 1843 р.—*А. Соболевскій*: Кирилловская часть Реймского Евангелія, «РФВ»

1887 р. т. 18 ст. 143-150. — Dr. Pastrnek, Fr.: Evangelium Sázavsko-emauské čili remšské „СММ“ 1891 р. т. XV ст. 331-340.—V. Charlier: Évangé-
liare slave, 1897 р. — L. Leger: Catherine II et
l'Évangélique slave de Reims; Reims, 1899, „Travaux
de l'Academie de Reims“ т. 103 ст. 287.—L'Évangé-
lique slavons de Reims. Dit: Text du sacre. Édition
facsimile en héliogravure publiée sous les auspices de
l'Académie Nationale de Reims précédée d'une Intro-
duction historique par L. Leger, Reims-Pragae, 1899 р.
in 4°, 45 ст. тексту+94 л. знімків; на жаль, і це ви-
дання має деякі недокладності, напр. не скрізь пови-
ходили тонкі лінії; зам. *м* вийшло *ні 1, ль 8*; зам. *б,*
в, ь вийшло *в, ь, ъ*; єсть зіпсуття на ст. 30а. Рец.
Ягіча в „Archiv“ 1899 р. т. XXI ст. 635-636, *Г. Ль-*
їнського в «Извѣстія» 1900 р. т. V кн. 3 ст. 1050-
1051.—*Вл. Францевъ*: Къ исторіи изданій Реймсаго
Евангелія, „ЖММПр“ 1900 р. ч. 330, липень, ст. 126-
255 і 1901 р. ч. 335 ст. 511-517; з приводу видання
L. Leger; багато бібліографічних вказівок.

7. Типографські Листки чи Євангелія Типографська.

В 1866 році І. Срезневський знайшов в Типо-
графській Бібліотеці в Москві¹ кусок Євангелія-апра-
коса,—12 пергаменових листків in 4°, в яких текст
іде без перерви. Срезневський назвав цей уривок Ти-
пографською Євангелією, а по характеру письма та
мови відніс пам'ятку на XI вік. На жаль, пам'ятка
зовсім не досліджена, в літературі нема з неї ані од-
ного знімку. Тепер вона переходується в Історичнім
Музеї в Москві.

Букви ю вживається тут, як і в інших пам'ятках,
також і по *л*, але часто на початку слова чи складу

¹ *И. Срезневский*: Древние памятники юсоваго письма,
„Сборникъ“ 1868 р. т. III ст. 3.

буває й *e*. Скрізь панує *и*, нема *ит*. Форм із роззівом нема, навіть *іамо* же 56¹.

Із ознак мови зазначу. 1. Носові вживаються дуже правильно, поплутання з чистими не часте. 2. Дуже правильне вживання звуків *ъ*, *ь*, зникнення їх в слабій позиції рідке: *што* 52, *мнѣ* 56, *книгъ* 57. 3. При сполученні з плавним глухий постійно по нїм; єсть поплутання: *мрѣткѣинѣхъ* 54.55. 4. Єсть форма *оскрѣѣѣ* 56, що Ягіч зве ознакою українських пам'яток (див. вище ст. 102). 5. Постійно по *р*, *л* з типу *тѣт* пишеться *ь*, але *посрѣдѣ* 50.53. 6. Єсть поплутання *ь* з *e*: *принѣси* і *поруч*: *принеси* 53. 7. Сполучення *dj* часом дає *ж*: *прѣже* 45.51, *оутвѣржающю* 46, *нѣжагѣта* 49. 8. Часом знаходимо м'ягке *ц*: *близниць* 53.54. 9. Шиплячі м'ягкі. 10. Аб' на *-ьмь* рідкий: *кораблѣцѣамь* 55. 11. Форми *петровки* 45, *грѣхѣокъ* 50 рідкі. 12. Прикметники та Імперфект звичайно стягнені. 13. Пр 3¹ і 3³ кінчиться на *ть*. 14. Єсть форма *ю* 56 bis зам. *єсть*. 15. Приказовий спосіб з *ь* частий: *идѣте* 45, *придѣте* 55, *осажѣте* 50, *взвѣрзѣте* 54, *принимѣте* 53, *поманѣте* 47, *принесѣте* 55, *рыцѣте* 43. 16. Імперфект на *а*, а не *ѣ*: *имѣхѣу* 47, *бѣхѣу* 51.53, *бѣгѣта* 48, *идѣше* 48, *идѣгѣта* 49, *вѣдѣше* 52. 17. Єсть форми на *-шѣта*, що Ягіч уважає за ознаку давніх українських пам'яток (див. вище ст. 102): *идѣшѣта* 51, *тѣдѣшѣта* 51. 18. В словнику: *сѣдѣ* 45.47.50, *ѣ бѣуѣлѣ* 50.

Література. *И. Срезневскій*: Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ, „Сборникъ“ 1867 р. т. I № XXV ст. 44-57, видано цілий текст без пояснень і без опису пам'ятки. — Його ж: Древніе пам. русск. п. и яз. 1882 р. ст. 38, згадка. — *Н. Волковъ*: Статистическія свѣдѣнія, 1897 р. ст. 50 № 7, рахує ТЄ за пам'ятку XI віку.

¹ Цифри визначають сторінку видання Срезневського.

8. Купріянівські Євангельські Листи.

В 1865 році Петроградська Публична Бібліотека набула від відомого археолога І. К. Купріянова два пергаменових листки Євангельських читань, розміром кожний 34,5×28,5 см. Текст писано в два стовпці, по 20 рядків в кожному. Зміст Листів—три уривки з апракосної Євангелії: Марка X⁴⁵, Іоана XI¹⁻¹⁶ і Матвія XXIV²⁶⁻³⁷. До Купріянова рукопис знаходився в Новгородській Софійській Бібліотеці, чому ці Листи часом звать ще й Новгородськими. Тепер Листи — в Державній Бібліотеці в Петрограді Ф. п. I № 58.

Листки збереглися зле, пергамен витерся, погурбився, а чорнила вицвіли, золото обсипалось. Письмо Листів—устав XI-го віку. Писар КЛ був дуже вправним фахівцем писання книжок,—рука в нього випробувана, сміла й міцна. Письмо вийшло надзвичайно симетричним та пропорційним, а для ока дуже шляхетним; висота букв майже скрізь однакова, а стоять вони зовсім рівно; усім цим письмо дуже нагадує (пор. напр., літери ж, з, и, х, р і др.) письмо Остромирової Євангелії (а правильною симетричністю часом і перевищує її), а часом (пор. у) Збірник 1073 р. По Остромировій Євангелії письмо КЛ найбільше розміром—коло 5 mm високе. Правопис добре витриманий,—видно, писар умів пильно копіювати. Безумовно позостали 2 листки—це тільки рештки з якоїсь надто величної пам'ятки, написаної для якоїсь значної особи; дуже великі поля (правий маргінес має 8,5 см, а долішній 7,2 см) свідчать про те, що на пергамен грошей не шкодували; та й сам пергамен високого ґатунку. В ініціялах єсть фарби, а заголовки писано золотом. Мова та правопис пам'ятки так само нагадують Євангелію Остромирову, чому Фортунатов висловив був думку про спільний для обох цих пам'яток оригінал, чого не відкидає й спеціальний дослідник Купріянових Листків Ф. Каминський.

Мале число листків не дає змоги міцно й остаточно встановити, де саме повсталала наша пам'ятка—чи на півдні слов'янства чи на його сході; в мові Листків не знаходимо якихсь виразніщих ознак, а це

теж утруднює відшукання батьківщини їх. Так, ще Міклошич рахував Купріянові листки за „паннонські“, а Срезневський—за південно-слов'янські; Ягіч схилився до того, що може пам'ятку цю написано „на почвѣ русской, но съ тщательнымъ соблюденіемъ правописанія южнаго подлинника“¹; Н. Каринський твердить вже сміліше, що Купріянівські Листки написано „въ XI вѣкѣ въ предѣлахъ Россіи“². П. Лавров так само рахує КЛ за пам'ятку східно-слов'янську.

Що це пам'ятка справді східно-слов'янська³, і при тому може походити чи не з півдня, про це свідчать такі ознаки. 1. Письмо Купріянових Листків найбільше подібне до Остромирової Євангелії, як це здавалося А. Бичкову, Ф. Фортунатову й П. Лаврову; правда, окремі літери пишуться тут трохи не так, як в ОЄ, але загальний стиль їх настільки близький, що дає можливість твердити про одну графічну школу для ОЄ і Купр. Листків. 2. Знаки розділові, напр. хрест на зразок глаголицького *a*, такі самі, як і в ОЄ. 3. Буква **ѣ** уживається зовсім правильно, тільки раз знаходимо **ѣ** зам. *є* в слові *погъластѣ ѣ* 1а; таке правильне уживання **ѣ** скоріше говорить за Київщину. 4. Скрізь єсть *л* епентетичне. 5. Як і в ОЄ, нема звука *з*. 6. Тверде *р*: *лазаръ, лазара*. 7. Аб¹ східно-слов'янські пам'ятки мають на *-ъмь*; в наших Листках маємо тільки раз *муръмь* 1а (при переносі). 8. Найважлива риса, яка в'яже КЛ до теї землі, де повсталася ОЄ, це—*-тъ* в Pr: тут маємо 33 рази *-тъ*, а *-тъ* лише 4 рази. 9. Imperativus идѣмъ 1б.1г, придѣте 2а, имѣте 2а. 10. Імперфект на *-ма* (а не на ст.-сл. *-ѣа*): *комаше* 1а. 11. Словарний склад КЛ найближчий до ОЄ. Кожна окрема з перерахованих тут рис може й не промовляє за виключно східно-слов'янське походження КЛ, але всі разом вони таки говорять за це.

¹ Образцы языка церковно-славянскаго, 1882 р. ст. 51.

² Хрестоматія, 1911 р. ст. 107; пор. „ЖМНПр“ 1903 р. ч. 347 ст. 106 і та ж Хрестоматія 1904 р. ст. 107. Див. ще „Образцы письма“ 1925 р. ст. 10-11.

³ Треба підкреслити, що південно-слов'янських пам'яток XI в. з таким роскішним великим письмом зовсім не знаємо.

З інших особливостей мови КЛ зазначу ще такі. 12. Слабі **ъ, ѡ** в більшості випадків не зникають, але знаходимо тут чимало прикладів і пропуска таких **ъ, ѡ**. 13. Вокалізації сильних **ъ, ѡ** на **о, ѣ** нема. 14. Часом **ъ і ѡ** змінюються і пишуться один замість одного. 15. Уживання носових звуків зовсім правильне; поплутання їх чи заміни їх на чисті зовсім нема. 16. Сполучення глухих з плавними по старо-слов'янському зразку: **мъзница 2а, скръжи 2а і мръкнеть 2а**. 17. Панують форми з **н**, а не з **ь**, напр.: **пришьствнїє 2г, знамєнїє 2б і т. п.** 18. Єсть випадки передачі **н** через **ѣ**, напр.: **накаѣютьа 2а і любаѣше 1б**, що свідчить про знайомість писаря з глаголицьким письмом. 19. Йотовані форми: **нюдѣн 1б, нюдѣж 1а**. 20. Прикметники частіше мають нестягнені форми на **-аго, -зїмь, -ни, -зїхъ**. 21. Скрізь шт, щ нема.

Рукопис має нотні знаки (зовсім такі, як і в Остр. Єв.), що були писані циноброю, яка тепер вицвіла¹.

Література. Вперше пам'ятку видав *А. Бычков* в 1865 р. в V томі „Извѣстія Археологическаго Общества“, вип. I ст. 29-39, дано й знімок з л. 26. — *И. Срезневскій*: Древніе славянскіе памятники юсоваго письма 1868 р., ст. 166-173 текст і ст. 25-26 про правопис.—*И. Ягичъ*: Образцы языка церковно-славянскаго, 1882 р., ст. 50-51. — *Н. М. Каринскій*: Хрестоматія по древне-церковно-славянскому и русскому языкамъ, 1904 р. (I вид.) і 1911 р. (II вид.) ст. 107-109, дано знімка з л. 16.—*П. Лавровъ*: Палеографическое обозрѣніе кирилловскаго письма, «Энциклопедія Славянскої Филологїи», 1915 р. т. 4 ст. 43-44.—*Ф. Каминскій*: Отрывки евангельских чтенїй XI в., именуемые Куприяновскими (Новгородскими), «Извѣстія» 1924 р. т. XXVIII ст. 273-320, тут дано текст з варіантами, аналізи палеографічний та лінгвістичний, а також 4 знімки з цілої пам'ятки; рец. С. Кульбакина в «Южносл. Филолог» 1924 р. кн. IV ст. 237-

¹ Через ці нотні значки *Н. Каринський* твердить, що Євангелю в церкві співали, а не читали, див. „ЖМНПр“ 1903 р. ч. 347 ст. 106 і 109.

239.—*Н. М. Каринский*: Образцы письма, 1925 р. ст. 11-12,—палеографічний аналіз.

9. Чудівський Псавтир.

В московським Чудівським монастирі під № 7 зберігався найстаріший толковий (з поясненнями) Псавтир; пізніше цю пам'ятку перенесено до Синодальної (патріяршої) Бібліотеки, № 7/1, а тепер вона в Історичнім Музеї в Москві. Рукопис складається з 176 листків розміром 28×21,5 см, чи з 23 зшитків: 17 зшитків повних, по 8 листків, а в решті зшитків деякі листки позникали; л. 1 і 175 дописані пізніше десь в XIV-XV віці. Писано в 2 стовпці, по 19 рядків на сторінці. Збереглася тільки частина рукопису, десь коло чверті колишнього складу її, — це псалми 1-3, 41-47 і 58-86. Рукопис в оправі, але пізніший. Пергамен рівний і гладенький, але не скрізь однакової якості. Писано уставним письмом, буквами на 3,5 mm високими; письмо старанне й дуже гарне, тонке, робить вражіння розкішного; дослідник пам'ятки, В. Погорілов, твердить, що „по типу начертаній и по системѣ надстрочныхъ знаковъ наиболѣе приближается къ Чудовской Псалтыри Изборникъ 1073 г.“¹. Хоч писар списував свій рукопис дуже старанно, проте допустився багатьох помилок. Чорнило вже зблідло, а де-не-де й вицвіло. Рукопис прикрашений гарненькими ініціалами, для яких вжито червоної, зеленої, білої, блакитної й жовтої фарби. Цілий рукопис написала одна рука (крім пізніщих л.л. 1 і 175).

Надрядкових значків в ЧП вживається послідовно; головно, це три значки: камора [^] над йотованими голосними *а, ѣ, ѡ, ю*; вуглик догори [∨] ставиться над *и, а, о, ѡ, ѳ, у*, а вуглик додолу [^] — над *є і ю*. Зм'ягчення *л, н*, зазначається гачком справа згори: *л', н'*.

Толковий Псавтир відомий двох редакцій—1. Офанасія Олександрійського, пояснення сухі й короткі,

¹ Толкованія Θεодорита Киррсаго, ст. 8.

збереглося дуже багато найрізніщих списков з XI віку, і 2. Феодорита Киррського, пояснення довгі, але живі, часом різко полемічні, списків збереглося мало, всі вони—східно-слов'янські. Наша пам'ятка—це Псавтир з поясненнями („толковий“) Феодорита Киррського.

Місцевих східно-слов'янських ознак в мові ЧП небагато. 1. Повноголос, але лише один приклад: нштерека 97б. 2. Початкове о зам. ю, напр.: из одиною 148г, ни о[ди]нж 90б. 3. Заміст жд часом маємо ж, напр.: рожьство 104г.105а, рожьтка 2а, прѣже 6б, постыжжа 96б, наслажаѣштинужьса 165в, ограженъ 47г, ограженіє 96в, оутвърженіє 96в, възхоженни 75в і т. п. 4. Часом, але дуже рідко, знаходимо н зам. ѣ, напр.: питиє зам. пѣтиє 82в; крім цього, часом маємо призам. прѣ-, напр.: приреує 157г, приложи 90г, приложеніє 33г і т. п.; часом писар писав ѣ зам. и, напр. в 2 ос. однини в приказовім способі повелѣ 84а, възхотѣ 18г (в останнім випадку сам писар в кінці дописав ще й и). 5. G¹ жін. роду на є зам. я, напр.: ни єдиноює 58г, из одиноює матерє 148г; теж в Ас³: разлиуьнзіє 28в. 6. Займенник соѣѣ 42б. 7. Приказовий спосіб: створь 88г. 8. Сполучення глухого з плавним звичайно східно-слов'янське, цеб-то глухий перед плавним: кърза, кърхъ, държава, жьртка скърь, пьреть, кълны, дьзго, пълно, сълньце, хълмъ і т.п., але часто буває тут глухий і по плавнім. 9. Імперфект на -ауъ або -лауъ.

З інших фонетичних явищ зазначу ще такі. 10. Глухі вживаються досить правильно, але й винятків з цього дуже багато; так, поплутання з чи ъ досить часте; так само часто слабі з, ъ зникають, навіть на кінці слова; єсть приклади вокалізації з, ъ на о, є. 11. Поплутання носових звуків з чистими часте. 12. Букви ѣ уживається досить правильно, але не мало випадків, коли її змішується з є. 13. Відсутність йотації при а, коли стоїть по а, я, ѣ, напр.: подаиніє 54а, уалніє 33в, дѣаніє 3в і т. п. 14. Передь йотованою голосною панує и, а ъ лише 9 раз: кѣзаконьа 13в і др. 15. Sk перед ѣ, и дає ц, дуже рідко ст, напр.: аравьци 106б, зємьци 7а, жидовьцѣ 109а, житиньцѣи 168в і т. п. 16. Епентетичне л часте, але також ча-

сто його нема. 17. Словник ЧП має багато цікавих давніх слів, як, напр.: *маргъ* (в інших списках *кѣрѣтице*), *благословекѣтвѣти* (*благословити*), *истовъ* (*истинный*), *кониць* (*конщина*), *кзнигъзѣни* (*книжники*), *одолѣкъ* (*отълѣкъ*, *остатъкъ*) і т. п.

Звичайно, оригінал, з якого списувано ЧП, був південно-слов'янський, мабуть болгарський.

Література. *И. Срезневский*: Древніе памятники русскаго письма и языка, „Извѣстія“ 1863 р. т. X ст. 472-481, уривки. — Його ж: Древніе славянскіе памятники юсоваго письма, „Сборникъ“ 1858 р. т. 3, ст. 172-175, дано зразки з п'яти псалм. — *В. Срезневский*: Древній славянскій переводъ Псалтири, Спб. 1877 р. ч. I ст. 26-38, дано палеографічний і лінгвістичний опис. — *Архим. Амфилохій*: Древнеславянская псалтирь сѣмоновская до 1280 года, 4 томи, М. 1880-1881 р., тут подано варіанти з ЧП. — *И. Ягичъ*: Четыре критико-палеографическія статьи, Спб. 1884 р., ст. 36-73, про давні Псалтирі, в звязку з працею о. Амфилохія; уміщено в „Сборникъ“ т. 33. — *Н. Глубоковскій*: Блаженный Феодоритъ, епископъ Киррскій, М. 1890 р. т. I-II. — Библиотека Московской Синодальной Типографіи. Псалтири. Описалъ *Валерій Погорьловъ*, М. 1901 р. ст. XI-XIII. — *В. Погорьловъ*: Чудовская Псалтирь XI вѣка, отрывокъ Толкованія Феодорита Киррскаго на Псалтирь въ древне-болгарскомъ переводѣ, Спб. 1910 р.; „Памятники старославянскаго языка“, т. III вип. I-й; дано цілий текст і короткий греко-слов'янський словник до нього. — *В. Погорьловъ*: Словарь къ толкованіямъ Феодорита Киррскаго на Псалтирь въ древне-болгарскомъ переводѣ, Варшава, 1910 р.; тут всі слова по всіх формах, дано й грецьке їх значіння; друковано в „Варшавскія Университетскія Извѣстія“, 1909-1910 р. — *В. Погорьловъ*: Толкованія Феодорита Киррскаго на Псалтирь въ древне-болгарскомъ переводѣ, Варшава, 1911 р.; друковано в „Варшавскія Университетскія Извѣстія“ 1910 р. кн. 7-9 і 1911 р. кн. 1-9; Погорілов дав тут на ст. 1-82 палеографічний і фонетичний (але недовкладний) опис пам'ятки; в кінці дано порівнявчу таблицю форми букв з ЧП, Збірника 1073 р., Супр.

Рукоп., Хиланд. Листків і Савиної Книги. — С. П. *Обнорскій*: Къ исторіи глухихъ въ Чудовской Псалтыри XI вѣка, «РФВ» 1912 р. т. 68 кн. 4 ст. 337-369; багато поправок до праці Погорілова: Толкованія... 1911 р., котрий—на думку Обнорського—„съ лингвистическою задачей справляется не вполне удовлетворительно“ (ст. 337).

10. Євгенові Листки або Євгенів Псавтир.

Єпископ Євгеній Болховитинов поїхав одного разу до Новгородського Юр'ївського монастиря; на греблі перед монастирем стрів він якусь підозрлилу фіру і запитав, що везуть. Монастирський служка відповів попросту, що до монастиря має приїхати єпископ, а тому монастирське начальство «чистить» бібліотеку,— викидає архивний «хлам» в річку.. Євгеній завернув воза назад, а серед його «хламу» знайшов і нашу пам'ятку¹.

ЄП має тільки 20 листків, розміром 24×28 см; текст писано в 2 стовпці по 20 рядків на кожному; розмір тексту в стовпці 6,5×19,5 см. Пергамен настільки тонкий, що часом букви просвічуються; ліновано чимсь гострим, так що в деяких місцях навіть прорізано пергамен. Листи 9-11 досить зіпсуті. Писано пам'ятку гарним, читким письмом; букви мають значно більшу висоту (3,1 mm), ніж ширину і трохи нагадують букви Збірника 1073 р. На лл. 7.9.10.11 і 18 єсть поправки іншим чорнилом пізнішого часу. В кінці рядка часом бувають лігатури, але дуже рідко. Прикрас в Листках нема, крім 7 великих (на 4 рядки) орнаментових ініціалів; цікаво, що 3 з цих ініціалів— глаголицькі, на л. л. 6, 18 і 20, — переконуюче свідчення, що східно-слов'янські писарі знали глаголицю. Зміст пам'ятки—Псавтир т. зв. толковий, що зберігся тут лише в уривках, а саме збереглися псаль-

¹ *Е. Карский*: Палеография, 1928 р. ст. 5. *Архангельскій*: Введеніе въ исторію русской литературы, ст. 176-177.

ми: 85⁵⁻¹¹ (л. 1), 88⁴⁻⁹ (л. 2), 95¹¹⁻¹³ (л. 3), 96¹⁻¹² (л. 4 і 5), 97¹⁻⁹ (л. 6 і 7), 98¹⁻⁶ (л. 8), 102¹⁹⁻²² (л. 9), 103¹⁻¹⁵ (10-12), пісня Мойсеєва з в. 36 до кінця (л. 13 і 14), молитви пророка Аввакума та Анни (л. 15-19), пісня Ісаї 1-6 (л. 20). Як бачимо, з Псавтиря лишилися тільки окремі листи. Листи 10 і 11 єп. Євгеній подарував був Кеппену, — вони тепер зберігаються в Петроградській Академії Наук, в рукописнім відділі № 4. 5.7; 18 листків перейшло до Погодина, а з 1851 р. зберігаються в Петроградській Публичній Бібліотеці, збірка Погодина № 9.

Правопис: 1. На початку слова й на початку складу звичайно вживається ю, часом і по приголосній л та н (ніколи по р); але не рідко в цих випадках маємо й є; на початку слова вжито ю 51 раз, а є 31 раз; в середині по голосній маємо ю 66 раз, а є 22 рази; по л вжито ю 19 раз, є 3 рази, а по н маємо ю 10 раз, а є 3 рази. 2. На початку слова чи складу звичайно пишеться ѡ зам. ѡ: ѡко, моѡ і др., в цих самих випадках вживається й букви ѡ, але рідко. 3. Замість ст.-сл. ѡ по ш ставиться ѡ 43 рази, і тільки 4 рази маємо -ша зам. -шѡ. 4. По шиплячих і м'яких приголосних звичайно ставиться ю. 5. Постійно пишеться ѡу, а ѡ рідке. 6. Один раз маємо ѡ зам. ѡ в слові ѡко і іг. 7. Замість ѡ тут шт. 8. Значок ѡ тут лише як число (пишеться ѡ), а букви ѡ нема. 9. При збігу двох голосних надрядковий значок ставиться над другим голосним; цікаво, що надрядкові значки досить послідовно ставляться над початковим і кінцевим голосним слова, — тут вони зазначки початку й кінця слова при scriptura continua.

Головніші особливості мови. 1. Східно-слов'янських особливостей мало; це будуть: 1. При сполученні глухого з р 9 раз вжито східно-слов'янського порядку, цеб-то глухий стоїть перед р, напр.: тьѡрди 10г, ѡкѡѡрнѡѡѡша 16 і др. 2. Сполучення dj дає звичайно ж. 3. Початкове ю дає о в однім випадкові: ѡтнѡѡска 16а. 4. Рг кінчиться звичайно на -ть. 5. Поплутання носових звуків з чистими. 6. Може східно-слов'янськими треба рахувати й форми N¹ прикметників: дѡнь сѡдѡнон 160, снѡльнон 164, нѡѡѡтнѡкон 164б. 7.

Єсть форми Імперфекта ос. 2³ на -штѣ зам. -стѣ, напр.: имаштѣ 136, що Ягіч уважає за ознаку українську.

II. Всі інші ознаки — старо-слов'янські, а саме. 8. Серед інших східно-слов'янських пам'яток ЄЛ помітно виділяються своїм досить правильним уживанням глухих звуків; так, слабкі глухі зберігаються тут послідовно скрізь як в корнях, так і в суфіксах, тоді як в інших східно-слов'янських пам'ятках слабкі глухі звичайно зникають. Сильні глухі також зберігаються, але часом буває й вокалізація їх: з > о не часто, але ь > є дуже часто: люковь 15г, меуь 14а, мєсть 14а і др.; часом буває поплутання з і ь, — уживаються один зам. одного. 9. При сполученні з плавним глухий звичайно ставиться по нім, і тільки 9 раз перед ним; при цім якість глухого звичайно не міняється, крім одного випадку: оустрзманьє 166. 10. Сполучення з+ј дає зі, напр.: кзистинж 5а, кзинж 6а, кзиспокѣданьє 10а і др. 11. Часто нема йотації при а по голосній: дѣбанью 3в, уаати 8г, покланьє 9г, распатаа 15а, скоа 17а і др. 12. Перед йотованими голосними часто вживається ь, а не и. 13. Звичайно тј > шт, а у ніколи. 14. Постійно маємо л епентетичне, але один раз: кзздиньавзше 11г. 15. Сполучення здр: издрокзи 5в.5г, кззародоужтыж 7г. 16. Грецька џ передана через т в слові отиписька 16а. 17. Перенесення закінчень й основ на о основи: D¹ накови 6в, псалъмови 9г; N³ жидоке 8а.13а.18г, кѣскоке 11а; G³ садокъ 17г. 18. G¹, N³ і Ac³ мають старо-слов'янське закінчення ѡ (чи ѡ), а не східно-слов'янське ѣ. 19. В прикметниках панують нестягнені форми на -аго, -уоуму. 20. Імперфект звичайно нестягненої форми. 21. Східно-слов'янські пам'ятки просто-го аориста звичайно не знають, а тут маємо прѣидж 19а. 22. В словнику маємо слово трѣка 12в.

Проаналізувавши детально лінгвістичний й палеографічні особливості ЄЛ, спеціальний дослідник пам'ятки, Н. Гринкова прийшла до висновку, що оригінал для списка ЄЛ був західно-болгарський; „в таком случае Евгениевская Псалтырь является одной из крайне немногочисленных русских рукописей, списанных с западно-болгарских текстов“ (ст. 306).

В. Ягіч відносить ЄП до пам'яток східно-слов'янських, — південного чи західно-південного походження («Четыре критико-палеографическія статьи», 1884 р. ст. 94).

Література. *Кеппенъ П.*: Списокъ русскимъ памятникамъ, II. № 19 ст. 22-24; Його ж: Ueber Alterthum und Kunst in Russland, ст. 17.—*А. Востоковъ*: Описание рукописей преосвящ. Евгенія, 1821 р., див. «Учен. Записки 2-го отд. Академії Наук» т. II ст. 59-75, 1855 р., передруковано в «Филологическія Наблюденія» 1865 р. ст. 135-140, — тут вперше дано короткий опис мови ЄЛ.—*Калайдовичъ К.*: Іоаннь... 1824 р. ст. 97.—*Копитаръ* в «Glagolita Cloz.» 1836 р. ст. 41-41 подає виписку з ЄП.—*И. Срезневскій*: Древніе памятники русскаго письма и языка, «Извѣстія» 1863 р. т. X вип. 5 ст. 451-472, — повний текст 16 листків, зо знімком в окремім виданні; довгий спис помилок подає Н. Гринкова ст. 290-293.—*И. Срезневскій*: Древніе славянскіе памятники юсоваго письма, Спб. 1868 р., ст. 183-184: коротка характеристика мови ЄЛ.—*В. Срезневскій*: Древній славянскій переводъ Псалтыри, Спб. 1877 р., ч. I ст. 11-13, короткий опис пам'ятки палеографічний і лінгвістичний.—*Вл. Стасовъ*: Славянскій и восточный орнаментъ, Спб. 1887 р., на л. 108 дано ініціяли.—*Н. М. Каринскій*: Образцы письма, 1925 р., на таблиці 25 дає знімок л. 6-го ЄП. — *Н. Гринкова*: Евгениевская Псалтырь, как памятник русской письменности XI века, «Известія» 1925 р. т. 29 ст. 289-306, — докладний (але не повний) палеографічний і лінгвістичний аналіз пам'ятки.

11. Толстовський Псавтир.

Рукопис складається з 270 листів in f^o, розмір писаної сторінки 21×13 см. В книжці бракує початку й кінця, — починається з псалми 15, а кінчиться псалмою 146-ю; крім цього в середині нема псалм 29, 60, 61, 143 і 145; дещо з загубленого було допи-

сане, але вже на папері, в XVII-м віці,—це лл. 136-137 і 148-152. На книжці єсть декільки заміток пізнішого часу; єсть і латинські приписки (фрази з латинського псавтиря) з XVII віку, котрі може свідчать, що рукопис зберігався десь на землях українських. Пергамен тонкий, поживклий, з багатьма дірками. Письмо—устав середнього розміру, на 3,2 mm високій, нестаранно написаний; писала не одна рука (пор. напр., лл. 2306, 2366 і др.). Зміст пам'ятки—толковий Псавтир, з тими толкованнями, що приписуються св. Офанасію Олександрійському; це ті самі толковання, що й в Євгеніївськїм Псавтиру. Налезав Псавтир Ф. Толстому, чому й відомий в науці під назвою Толстовського; де Толстой добув цю пам'ятку, не знаємо; пізніше, разом з іншими рукописами ТП перейшов до Публичної Бібліотеки, де й зберігається під № F. p. 23. Наша пам'ятка—список з якогось південно-слов'янського оригіналу, що знати на ньому постійно; переписував східний слов'янин, котрий по-зоставив по собі також деякі сліди, але не багато. В примітці до праці П. А. Лаврова: „Описание семи рукописей“ О. Бодяньський додав про наш пам'ятник: «Можно сказать утвердительно, что онъ списанъ съ глагольскаго подлинника»¹; таке твердження Бодяньського можна підперти хіба тим, що в ТП часом плутаються **ѣ** і **и** (в глаголиці це один значок **Δ**), напр.: **прѣмо** 55, **прѣпитѣти**, **питѣюми**, **трапетѣна** 17⁸ і др.².

З правописних рис зазначу такі. 1. Як звичайно, маємо на початку слова чи складу **ю**, але не скрізь. 2. Звичайно йотація зазначається: **наковѣ** 21²⁴, але частенько її брак: **ткоѣ** 24⁵, **равнажтъѣа**. 3. Панує **џ**, але дуже часте й **шт**. 4. Замість **ѧ** часом буває **Δ**, напр.: **кѣΔ** 118⁸, **мΔ** 118¹²¹. 5. На л. 225 в пс. 118-й єсть два рази перевернуте **и**: **призѣри** і **сѣхрани**. 6. Над початковою голосною слова чи складу ставиться крапку, ставиться однаково над йотованими чи не йотованими голосними.

¹ „Чтенія“, Москва, 1858 р. кн. 4 ст. 33.

² При цитаціях з ТП просто сама цифра визначає лист, а цифра з цифрою вгорі визначає псалму і вірш її.

Головніші ознаки мови ТП такі (на жаль тільки, з ТП оголошено дотепер дуже мало тексту). 1. Носові часто вживаються правильно, але поплутання їх з чистими теж дуже часте. 2. Так само й глухі стоять правильно на своїх місцях, але зникнення слабих глухих та поплутання їх один з одним частеньке; вокалізація *ъ*, *ь* рідка. 3. При сполученні з плавним глухий стоїть по нім, але часом і перед ним: *твѣрдь* 18², *мѣртвѣзихъ* 247. 4. Бувають форми *скръьь* 21¹², *скръьи* 24¹⁷, *G³ скръьи* 24²², а це, як твердить Ягіч (див. вище ст. 103), українська риса. 5. Повноголосних форм в надрукованих частинах не знайшов, але єсть *пожеретти* 5. 6. Замість *ь* маємо *и* в слові *възвѣстити* 21³¹, інші приклади неясні: *възиди на херовимъ и летѣ* 17¹¹; а то буває *ь* зам. *и*, напр.: *непрѣстоупенъ, непрѣмѣсенъ*. 7. По *р* буває *е* зам. *ь*: *бренѣ* 17⁴³, *крема* 118¹²⁸, *жребига* 21¹⁹, *посредѣ* 21^{15,23} 22⁴, *прерѣканѣ* 17⁴⁴, *урѣка* 21¹⁵, *ицрѣка* 21¹⁰, *урѣпина* пс. 21. 8. Форма з *а* в слові *помагающаго* 21¹². 9. Єсть *шлѣемъ* 22⁵, але його початкове *о* зам. *ю* могло повстати й з німецького. 10. Перед йотованою голосною дуже часто не *и*, а *ь*: *оупоканѣ* 21¹⁰, *сѣвѣдѣннѣ* 118¹²⁵ і т. п. 11. Панує *dj > жд*, але єсть часом і *жс*: *постъзѣжущѣ* 118⁶, *стоужающиними* 22⁵, *жажю* пс. 103, *оутѣвѣжено* пс. 17 і др. 12. Тверде *р*: *твороу, бороушига* 55³, *горууѣ, горууци*. 13. М'яжке *и*: *вѣнць* 20⁴, *конць* 17³⁶, *десница* 17³⁶, *палица* 22¹, *пѣтица* 182, *на колесницѣхъ* 19³. 14. Зникнення *д* в групі *зди*: *оупразнитѣся* 135. 15. Епентетичне *л* скрізь, але часом його брак. 16. *Sk* перед *ѣ*, і дає *сц*, рідко *ст*. 17. *Ab¹* звичайно на *-омъ*, але досить частенько буває й *-ѣмъ, -ьмъ*: *родъмъ* 23, *мъжъмъ* 17²⁶. 18. *D¹* на *-ови* дуже частий: *аврамоуки* пс. 104, *крижеки* 213; *N³*: *бѣлове, жидове* 11.27; *G³*: *льбокъ* 21²², *сѣинокъ* 20¹¹. 19. Прикметники на *-ан*: *мѣданъ* 17³⁵. 20. Єсть *N¹* прикметників на *-ой*: *на путѣ истиньнои* 3, *ноуьнои вранъ* 182. 21. Звичайно *Pr 3¹ і 3³* на *-тъ*, але часом буває й *-тѣ*. 22. В закінченні *Pr* або *Ft 3³* часом відпадає *-тъ*: *изидоу* 18⁵, *падоу* 19⁹. 72²⁸, *прондѣ* 17¹³. 23. Приказовий спосіб на *-ь*: *възьмѣте* 23⁷⁻⁹, *въскликнѣте* 80³. 24. Родовий в характері знахідного: *азъ погѣднѣхъ всѣго мира* (цей же приклад і в інших пам'ятках). 25. Давальний приналежності: *цѣрь слакѣ*

23⁹, *ѣвѣ* *снлаамъ* 23¹⁰. 26. В словнику багато південно-слов'янських слів: *рѣсноста* 212, *лѣкз* 135, *натравити* 146 і т. п., а також *крижъ* 213, *попелъ* 20¹⁰, *плотъ* 212, *оцѣсти* 24¹¹ (звичайна форма для всіх пам'яток), *гъмѣрениє* 24¹⁸ (теж) і т. п.

Для дослідю мови XI віку ТП дуже цінний, особливо цікаві толкування на псальми, де знаходимо багато цінного лексичного матеріалу. А. Соболевський та П. Владимирів рахують ТП за пам'ятку українську.

Література мала, бо пам'ятка ще не досліджена докладно. *П. А. Лавровскій*: Описаніє семи рукописей Имп. Спб. Публичной Библиотеки, „Чтенія“ московські 1858 р. кн. 4 ст. 24-33 № III, короткий палеографічний та лінгвістичний опис, більше про словник ТП.—*И. Срезневскій*: Древніє славянскіє памятники юсоваго письма, „Сборникъ“ 1868 р. т. III на ст. 155, 162-163 і 165 дано уривки з псальми 118 яко додаток до Слуцького Псавтиря. — *И. Срезневскій*: Свѣдѣнія и замѣтки, „Сборникъ“ 1874 р. т. 12 ст. 43-62, дано текст псалм 17, 18 і 20-24, яко варіанти до Псавтиря А. Бичкова.—*В. Срезневскій*: Древній славянскій переводъ Псалтыри, Спб. 1877 р. ч. I ст. 17-25,—опис письма, мови, коротенький словник і аналіз перекладу, а в додатку на табл. III—IV знімки з ТП та її азбука. — *И. Срезневскій*: Древн. пам. русск. письма и языка, 1882 р. ст. 38.—*А. Соболевскій*: Новый трудъ г. Стасова, „Унив. Изв.“ Київ, 1887 р., май, ст. 53.—*П. Владимировъ*: Обзоръ южно-русскихъ и западно-русскихъ памятниковъ письменности отъ XI до XVII ст., „Чтенія въ ист. общ. Нестора Лѣтописца“, Київ, 1890 р. кн. 4 ст. 108-109, рахує ТП за український, посилаючись на Соболевського.

12. Казання Григорія Богослова.

Казання (Слова) Григорія Богослова Петроградська Публична Бібліотека набула з приватних рук в 1824 році. Це пергаменований рукопис, що склада-

ється з 376 листів в чвірку, розміром на 23,2×19,5 см (а розмір писаної сторінки 18×12,5 см). Пергамен тонкий і гладенький. Писано в два стовпці гарним уставним письмом, близьким до знаного і з інших пам'яток київського уставу XI в.; висота буков 3,5 мм. На деяких листах чорнило так вицвіло, що письмо читається з трудом. На полях книги багато приписок (глос), писаних тею ж рукою, що й увесь рукопис; єсть приписки й пізніщі. В багатьох місцях, особливо на лл. 1-10, пізніща рука повиправляла правопис та повставляла надрядкові значки (і наголоси), часом понаводила поблідлі букви. Кожне з 13 казань, крім останнього, починається з вузеньких заставочок, розмальованих синьою й червоною фарбами. Зберігається рукопис в Державній Бібліотеці в Петрограді № 1.О. п. 16. Ще П. Прейс звернув увагу, що в цій книзі єсть глаголицькі букви; дослідник КГБ, Будилевич вказує тут глаголицькі букви *а, с, ъ*, що вживаються в слові замість кирилівських; а *це*, разом з деякими рисами правопису, дає можливість твердити, що наша пам'ятка—список з глаголицького оригіналу¹.

Зміст нашої пам'ятки—13 казань Григорія Бого- слова чи Назіянзина; це переклад з грецького, який повстав десь чи не в X віці у південних слов'ян. Хто був цей перекладчик, не знаємо, можемо про нього судити лише з його праці; це була людина, яка грецької мови не знала досконало, а між тим казання Григорія тяжкі для перекладу, тому й повстало в цій пам'ятці багато неточних та неправильних місць в порівнянні з грецьким оригіналом. Перекладчик сліпо йшов за своїм оригіналом і перекладав слово за словом; а через те, що в той час запас слів слов'янської літературної мови не був великим (та й перекладчик не володів ним в досконалості), переклад вийшов постільки темним, що в багатьох місцях потрібує порівняння з грецьким оригіналом, щоб його зрозуміти. До всього цього українець, що списував з цього пів-

¹ Так твердив ще Шафарик: „это список съ рукописи глагольской“, див. „Извѣстія“ 1852 р. т. I ст. 371; в новий час про це ж твердить Н. Дурново в „Южн. Фил.“ 1924 р. IV ст. 78.

денно-слов'янського глаголицького оригіналу, не скрізь добре розумів текст, а тому наробив багато нових помилок; напр. замість *лика* він переписав *келіка* 926¹, а зам. *назарен* написав *назин нерен* 248а. Може через цю неухважливість переписувача й повстав на л. 101в.г долі такий запис, яко наука йому: *уьгме* (ім'я писаря?) *крикага главо пиши прако*. Крім цього списка казань Григорія Богослова маємо ще немало й інших з XIV-XVII віків, що дає можливість досліджувати сам переклад.

Головні ознаки правопису. 1. Букви *ю* вживається, як і по інших українських пам'ятках, на початку слова чи складу, але частенько й плутається з *є*; часте *ю* й по приголосних, особливо по *л*, *и*. 2. Частіше *зи*, рідше *ы*; часом *з* та *і* з'єднані лінією, а то і маленьке вгорі. 3. Панує *шт*, але дуже часте й *щ*, особливо там, де бракувало місця для написання *шт*. 4. Часто не зазначається йотації: *дѣннїє* 27в.45а, *мзгльнаа* 50в, *ззлодѣа* 51г; звичайно, це вплив південно-слов'янського оригіналу. 5. Впливом глаголицького оригіналу можна пояснити й часте поплутання букв *а* та *ѣ*, бо вони в глаголиці передаються одною буквою *а*, напр.: *нзїна* 203б.297а.324в (часте й по інших пам'ятках), *далає* 298б, *доклаєть* 118б, *прѣмо* 234в, *Нѣ канѣ* 104в і т. п. 6. В декількох місцях трапляється оригінальна форма для *ь*,—це перекреслені титлою $\overline{\text{Г}}$ букви *а* або *л*. 7. Титла $\overline{\text{Г}}$ не часті, бо багато слів, що звичайно пишуться з покриттям, тут пишуться повно. 8. З надрядкових значків часом маємо й крапку над голосною. 9. Панують знаки розділові горішня крапка або двокрапка. 10. Писар любить писати *о* з крапкою в середині; єсть чимало лігатур.

В мові нашої пам'тки багатенько місцевих ознак. Зазначу хоча б такі. *Вокалізм*. 1. Носові вживаються більш-менш правильно, але часто буває поплутання їх з чистими; на л. 51г читаємо *сзжааназїи*, як і сьогодні говорять в Галичині. 2. Глухі вживаються правильно,

¹ Буквами *а*, *б*, *в*, *г* зазначаю чотири стовпці тексту на листі. Дослід правопису та мови роблю на основі видання А. Будиловича 1875 р.

але не мало пропусків слабих та поплутання їх між собою; вокалізація **ъ, ъ**, не рідка; цікаве кото 786; форму **нзо** обоіж 1546 рахують українською ознакою (див. Ол. Колесса в „Archiv“ 1896 р. т. 18 ст. 508); в кінці рядків часом **ъ** не дописується. 3. При сполученні з плавними глухий ставиться по нім, рідко перед ним: **тзргъ** 366а, **тьрпѣти** 337г і др. 4. Рідко **ѣ** передається через **и**, напр.: **съ стинзи** 6в, **исли** (?) 79б, **доселѣ** 34а і **досели** 263а; пор. в чужих словах: **къ кѣтъгъхъ** 33г, **кѣтъгисткомь** 43б, але відоме і в інших пам'ятках. 5. Нове **ѣ** (для зазначення $e > i$): **съпакѣніе** 7г; може ще **рождѣнъ**, **исходѣнъ** 10б і др. 6. Нема **ѣ** по **р**: **кредѣнъ** 30в. 7. Дуже багато прикладів поплутання **зи** з **и**: **оукивал** 282б (**оукивал?**), **дыю жьретъ** 322б, **многажъди** 79в, **лзистъи** 52а, **наоууеныи** 341а, по **пзѣтани** (= питанні) 55а, **старъци не милоуѣми**, **дѣкзи охуоуліаємъи** 248а; часто по **р**, яко результат його отвердіння: **рикал** 299а, **тзъизнъ** 86а і т. п. 8. Повноголосних форм не багато: **коротитъгъ** 246а, **холокзихъ** 122а; в приписках: **огороднѣкъ** 369в, **сторожъ стерегъ** 204б, **пелена** 21б; Будилович зазначає ще **городоу** 73б, але в тексті **градоу**; форм т. зв. з другим повноголосом багато: **мьрътвъ** 349б і т. п. 9. Зміну **е** на **о** по шиплячих маємо в слові **ниугоже** 24г. 10. Поплутання **къ** з **оу**, напр.: **къгодъникъ** 292г, **къгодънзиуъхъ** 8б, **оуселнигъ** 107а, **оуселѣната** 271г, **іеже уписалъ іемъ къписалъ** 143а. 11. Наближення ненаголошеного **о** до **у**: **оудолѣвал** 300в, **оузираа** 302а. 12. Зникнення початкового **и**: **съповѣданиѣ** 23а, **съповѣданѣа** 62г, **съповѣдѣ** 63в, **съповѣдаѣтъ** 63а, **съповѣдаѣтъ** 33а, **съповѣдауъ** 27а, **съповѣдаѣщинуъ** 63а (ці самі слова маємо тут і з **и** на початку), **трьбованіємъ** и (?) **зволѣніємъ** 176в. 13. Зміна **о** на **а**: **помагати** 59б, **помагаѣтъ** 51г, **помагають** 134а, правда, відоме у всіх пам'ятках, див. ще 26.51г.55г. 77а.83а. 14. Зміна початкового **ю** на **о**: **оше** 145б, в приписці: **одѣна** 203г (**олѣи** 310а могло прийти з д.-г.-нім. *olei*). 15. В приписці єсть **роздѣлена** 203г. 16. Протетичне **в**: **вжтробъ** 314а (**в** витерто), **вжъзи** 195г, **въплъуиа** 51б (пор. вище ст. 52).

Консонантизм. 1. Дуже часто замість **жд** маємо живе **ж**: **кжиъ** 350в, **дажъ** 110г, **надежа** 298а, по **нагаженни** 313в, **прѣже** 86.216.320г, **въхужаниа** 8в, **хуже** 18в, **гол-**

пожеж 75а, гражани 150г, рождество 148в, прихожю 168б, оуурѣжал 269б і т. п. 2. Замість шт з tj рідко у: уюжда 122б, уюжего 376а, съкроуѣла 282б; частіще буває шу: ашуе 133в, имѣшуе 71а, откѣшуа 65в і т. п. 3. Тверде р: горкаго 134б, кесароу 7в, съ кесарокомь 113а, по морж 222в, съмошрѣ 45г, тварѣ 305в, творѣ 85б, црѣ 60г і др. 4. Отвердіння м дуже часте: стлѣпѣмѣ 313в і др. 5. Поплутання з і х, як результат придихової вимови з (= h): ходѣ (годѣ) 146б, слугѣ (слухѣ) 336а. 6. Зникнення д, що не рідко знають пам'ятки й інших рецензій: о празницѣ 9а, празноужштнихѣ 9а, семое 358а, до семи 24б. 7. М'яжке ц: агньць 203г, коньць 80б, старьць 298б, пшеница 55а, птица 75в, срауница 75в, старьца 13а, до коньца 43а і др. 8. Вимова д, як т: атини 33г. 34а, тьмьганѣ 236а, трискига 4а; пор. ще голнада 110г. 9. Sk перед ѣ часом не змінюється: (на) коскѣ 188в. 10. Епентетичне л скрізь, але часом його й не буває (вплив оригіналу): зема 244в, приметѣ 30ба.

Морфологія. 1. Аб' о основ звичайно кінчиться на -омь, -емь, але дуже часто маємо тут і -ъмь, -ьмь: богъмь 10в, грѣхъмь 18в, нравъмь 41б, свѣтъмь 1в, къпльмь 36в, кесаръмь 113а і т. п. 2. Трапляються (але не всі ясні) слова сер. роду N¹ на -на зам. -нє (пор. сучасні життя і т. п.): отзданнѣ надѣгробьноуе 266г, добро и отѣшестѣга 166б, благопостижьно и црѣко съште похвалєннѣ 34б, доброє и о улуєкоє приуаєтнѣ 240г. 3. Уживання форм D¹ замість L¹: ш жестосрьдомуу фарлоєѣ 305а. 4. D¹ на -ови частий: гласови 158б, дзневи 3а, змиєки 155в, морєки 107г, нилови 285б, олтарєки 167г, самовлаєтнєки 155б, христосови 196г, цѣсарєки 202а і т. п.; цікаво, що вже в цій пам'ятці маємо й закінчення -ові: дхкѣ 356в (пор. дхкѣ 357а). 5. N¹ на -ове частий: бѣсове 5а, крауєке 179а, дарове 236г, домоке 52г, садове 239а, свѣтоке 18г, смѣхове 271б уиноке 10а. 6. G³ на -овѣ, -евѣ: колокѣ 320в, даровѣ 97г домокѣ 77в, дзждєкѣ 290г, плауєкѣ 248б. 7. G¹ слів жіночого роду на ѣ: мѣунтєлѣ 2б. 8. Прикметники на -ан: мраморанѣин 77б. 9. Закінчення -ого: єдиного 34г. 43а. 65а, омого 21в, иного некого 66б. 10. Pг 3¹ і 3³ звичайно кінчиться на -тѣ, закінчення -тѣ рідке. 11. В закінченні Pг -етѣ часто відпадає -ть: бѣдѣ 294б, достанѣ 176б, може 204г,

подобає 237а, прѣшає 74г і т. п. 12. Рг 1³ на -мо: вѣроуємо 45а. 13. Приказовий спосіб з ь частий: вѣзвѣмѣмъ 1в, вѣзвѣсѣмъ 316в, обѣмѣмѣ 373а („Извѣстія“ 1853 р. т. II ст. 255 дають обѣмѣмѣ), вѣсплещѣте 79г, вѣстанѣте 120г, надѣте 123г. 14. Зміна са на съ: оубонѣ 366а (?). 15. Імперфект часом на а: дадаашѣ 59г; єсть форми на -штѣ (див. Ягіча: „Четыре статьи“ ст. 94). 16. Форм на -овати (тепер -увати) багато: описовати 10г, праздновати 16 і т. п. 17. Неясне: елико до нѣрла 90г, а треба отъ, тому виникає питання, чи тут отъ не зазначено через одо (пор. українське *од*). 18. Вживання є для всіх осіб: (ты) унштъ єсть (зам. єси) 112а.

В тексті дуже багато слів, які й сьогодні знаходимо в живій українській мові, напр.: каблєннѣ 269б, кагналъ 47в, кєуєрѣ 26в, годинѣ 20б, гоцю моа другъ 237в, григора 162б, дикимо єсть 151в, єуга, єугъ 10г, клопота 166а, николи 44в, погоннун 199а, подоба 10г, попеломъ 2а, рало 188г, безъ скара 55в, седмора врата 77б, седморо 359б, єзгола 301, телица 2а, тажари 319г, єудо-бизна 123г, змнѣ хупаѣща 113а, цєклицѣ 2г, чароуѣтъ 224в і т. п.

Що писар нашої пам'ятки був українцем, про це нема сумніву¹; але з якої саме місцевості був він? Чи не першим проф. А. Кримський назвав КГБ червоно-руськими; в „Украинская грамматика“ 1907 р. т. I вип. I на ст. 47 він пише про цю пам'ятку: „въ ней єсть черты языка и правописанія, рѣзко отличающія ее отъ безусловно несомнѣнныхъ кѣвскихъ памятникѣвъ—Изборникѣвъ Святослава 1073 и 1076 года, а общее впечатлѣннє отъ чтенія ея такое, что это памятникъ з а п а д н о-малорусскій и въ частности червоно-русскій“. В другій праці Кримський знову зве цю пам'ятку червоно-руською, а ближче — південно-галицькою². Проф. Ол. Колесса пробує ще ближче за-

¹ На л. 252 єсть пізніший запис про те, що року 1276 прийшов до Новгороду архієпископ Климент, отже в XIII ст. наш рукопис вже переховувався в Новгороді; певне на основі цього Шафарик твердив про писаря КГБ: „переписчикъ былъ русскій, вѣроятно, Новгородецъ“, див. „Извѣстія“ 1852 р. т. I ст. 371.

² Нариси з історії української мови, Київ, 1924 р., ст. 97.

значити місце КГБ: „За найважнійший пам'ятник, написаний, по моїй думці, неперечно в західній частині українського Закарпаття, треба вважати Слова Григорія Богослова з XI. в. На дуже старинному церковно-слов'янському підкладі тексту бачимо з одного боку діалектологічні прикмети старо-українські, а з другого, поруч незначних польських, виразні чесько-словацькі. Се могло статися лише на західних окраїнах Закарпатської Русі-України, де сусіднують із собою три етнічні території: чесько-словацька, українська і польська і де безпосередно сягали з Моравії відголоси діяльності слов'янських апостолів та їх учеників; се проявилось в стариннім підкладі староболгарського тексту сеї рукописі“¹. Дійсно, в КГБ знаходимо немало західно-українських виразів, напр.: *проскѣтѣмъ оуи да прако гл а д а ю м ъ* 136б, *малъженъствоу* 196б, *малъженъствоу житиѣ* 76в, *тросками* 284в, *смрѣѣнѣмъ* 59б, *раѣнша приати* 318б, *оутрѣпѣнню* 33в і т. п. Але ці й подібні вирази я не звав би польськими, — їх ще з до-історичних часів мала в своїй мові західна вітка українського народу.

Література. *А. Востоковъ*: Рукопись перевода твореній Григорія Богослова, XI вѣка, „Библиографическія Листы“ 1825 р. ст. 85-91; передруковано в «Филологическія Наблюденія» 1865 р. ст. 151-156; короткий опис пам'ятки; майже цілу пам'ятку цю Востоков переніс до свого Словника. — *П. Шафарикъ*: Взглядъ на древность глагольской письменности, „Извѣстія“ 1852 р. т. I ст. 370-371, про глаголицькі літери в КГБ. — *Н. Чернышевскій*: Слова Григорія Богослова, I, „Извѣстія“ 1853 р. т. II ст. 247-255, — короткий опис рукопису, дано початок і кінець кожного Слова. Продовження цього дав *И. Срезневскій*: Слова Григорія Богослова, II, „Извѣстія“ 1854 р. т.

¹ Погляд на історію української мови, Прага, 1924 р. ст. 18. Автор ще додає: „Діалектологічну характеристику цього пам'ятника, з яким я мав нагоду зазнайомитися в Петербурзі безпосередно з рукописі, не зовсім вірно виданої Будиловичем, — оголошу незабаром“. Шановному авторові бажаємо якнайскоріше здійснити свою цінну обіцянку.

III ст. 27-38, тут видрукуване ціле X Слово, лл. 304-324; продовження цього, яко III ч., дано в „Извѣстія“ 1855 р. т. IV ст. 294-312,—реконструований згідно з грецьким оригіналом текст X Слова; багато приміток що до перекладу пам'ятки; IX-те Слово видрукував Срезневський в «Древніе пам. рус. п. и яз.», див. «Извѣстія» 1861-1863 р. т. X ст. 486-490. — *В. Ламанскій*: О нѣкоторыхъ славянскихъ рукописяхъ въ Бѣлградѣ, Загребѣ и Вѣнѣ, див. „Записки Ак. Наукъ“ 1854 р. т. VI,—єсть трохи про мову КГБ. — *А. Горскій*—*К. Невоструевъ*: Описаніе слав. рук. Моск. Синод. Библиотеки, М. 1859 р., II, 2 №№ 117-124,—опис інших списків КГБ з XIV-XVII віків, дає аналіз перекладу.—*Ө. Буслаевъ*: Историческая хрестоматія, М. 1861 р. ст. 321-331,—уринок з X слова, що його видав Срезневський, багато граматичних пояснень.—*И. Срезневскій*: Древніе славянскіе памятники юсоваго письма, „Сборникъ“ 1868 р. т. III ст. 181-183, короткий опис мови та правопису.—*А. Будиловичъ*: Изслѣдованіе языка древнеславянскаго перевода XIII Словъ Григорія Богослова по рукописи Имп. Публичной Библиотеки XI вѣка, Спб. 1871 р. VI+154 ст.+3 табл. знімків; тут дано опис палеографічний та лінгвістичний, а також добрий аналіз самого перекладу в порівнянні з грецьким текстом. Рец. Бодуэнъ-де-Куртене в „ЖМНПр“ 1872 р. ч. 162, серпень, ст. 342-363, I ч. 164, листопад, ст. 166-189.—*А. Будиловичъ*: XIII Словъ Григорія Богослова въ древнеславянскомъ переводѣ по рукописи Имп. Публичной Библиотеки XI вѣка, Спб. 1875 р., XII+285 ст., повний текст, а долі пояснення та грецький текст для трудніших місць; видання не задовольняюче. — *Н. Дурново*: Русские рукописи XI и XII вв., „Южн. Фил.“ 1924 р. т. IV ст. 78-79.

13. Пандекти Антіоха.

Східно-слов'янський список з Пандектів Антіоха має 310 листків¹, розміром 22×17,7 см, писаних в два стовпці. Пам'ятку писали три руки: I. лл. 186-1886, II. лл. 189-308 і III. лл. 1-18, 296-316, 596, 60, 65, 97, 103, 1036, 1066 і 153². Письмо I писаря трохи похилене наліво, тоді як письмо II писаря має нахил вправо; букви приблизно на 3 mm високі. Збереглася книга майже вся, бракує лише декількох листків. Пам'ятка знаходилася в Воскресенському Новоєрусалимському монастирі (по опису архм. Леоніда № 81), тепер зберігається в Історичному Музеї в Москві, куди перейшла з б. Синодальної Бібліотеки. В ініціалах єсть блакитна фарба.

Письмо ПА дуже нестійке; на деяких листках воно занадто поспішне й нагадує будучий півустав (пор. лл. 3096 і 310). Ріжниця між товстими й тонкими лініями часом виступає в письмі занадто різко. Цікаво, що в деяких місцях ПА знаходимо букву ѿ написану так: іѿ, цеб-то без з'єднуючої лінії, що Н. Каринський зве „первоначальным начертанием йотованных гласных“; а саме це явище—напис йотованих без з'єднуючої лінії—„должно быть отнесено едва ли не к эпохе создания кирилловского алфавита и к эпохе начального его употребления в письменности“³.

Правопис ПА. 1. Йотація а зазначається через ѿ, часом тільки крапкою над а; часто йотації зовсім не зазначається: зѿмаа 1296. 2. Букви ю та є вживаються без ріжниць, перша часом і по приголосній. 3. Йотоване ѿ рідке. 4. Частенько ставиться ꙗ зам. ѿ: прѣмо 176, № зѿмаа конѣ 1696. 5. Досить часто зам. ѿ

¹ Н. Дурново в „Лужнослов. Фил.“ 1924 р. т. IV ст. 80 твердить, що ПА має 308 листків.

² Так ділить ПА між трох писарів П. Копко. Але Н. Каринський („Образцы письма“ ст. 12) приймає тільки двох писарів: 1-й написав лл. 186-29 і 32-309, рука в нього вправна й міцна; 2-й писар написав лл. 2-186 і 306-316, руку мав не-вправну й несталу.

³ Образцы письма, 1925 р. ст. 76 і 13а.

ставиться **ъ**, напр.: **мъ** 203, **№** молитвъ 2336, **кѣти** 50 і др. 6. Дуже часто вживається **а** зам. **а(и)** по **ц**, рідше по **ш**, **у**, ще рідше по **ж**. 7. Панує **и**, по голосній часто маємо **ї**, буква **і** рідка. 8. Панує **зи**, але крім неї єсть ще й інші форми: частенько **ы**, рідше **ѣ** (**ъ** звязане лінійкою з **и**), часом **ѣи**. 9. Часом трапляється **ю**. 10. Перший писар звичайно пише **шт**, а другий **щ**; в сполученні **шт** часто **т** пишеться над **ш**. 11. Не мало різних лігатур, а самі літери часто виносяться над рядок. 12. Часто пропускаються цілі склади.

Східно-слов'янські ознаки в мові такі. 1. Носові звуки вживаються досить правильно, але єсть поплутання їх між собою та з чистими. 2. Повноголосної форми вжито 4 рази: **серебро** 246, **серебра** 30 bis, **уєрес'** 21; єсть ще **хромниж** 251, може з пропущеним **о** по **х**. 3. Зміна початкового **ю** на **о** лише в слові **окансиастъ** 796. 4. Поплутання **оу** з **къ**, напр.: **оудкорнхъса** 183, **оуелитъса** 204 і др. 5. Замість ст.-сл. **ра** маємо **ро**, напр.: **квздросга** 1726, **роботъи** 188, **розгнѣважтъ** 187. 6. Поплутання **зи** з **и** не часте: **Ас³ граждани** 1066, **№ отъсѣуєнъи** 279, часто **ѣимъ** зам. **ѣимъ**, **манастѣръ** 46 і **монастира** 2. 7. Сполучення **ді** дає **жд**, але рідко буває й **ж**: **такоже** 186, **прѣже** 47, **послѣже** 147, **вижю** 152, **стражеть** 200 і др. 8. Єсть два випадки написання **ц** зам. **у**: **цръньць** 23, **отъ плацѣщинихъ** 1946, але це певне описки, а не північно-руська діалектична риса; пор. в Савиній Книзі **сло скждьльнице** 1156; не забудьмо також, що поплутання **ц** і **ч** знають і т. зв. „галицько-волинські“ пам'ятки, а також сучасні західно-українські говірки, напр. **ци** зам. **чи**. 9. Суфікс **-ан-** в прикметниках: **трьстанъ** 1766, **дрѣванъ** 204, **пльтанъ** 297.223. 10. Займенникова форма **тобѣ** 140. 11. Дуже часте в Рг закінчення **-тъ**, хоч так само часте і **-тъ**. 12. Рг без **-тъ**: **ю** 76, **ѣждѣ** 1116, **отѣѣштакѣ** 1486, **призываетъ** 163, не **хоше** 2206.

Інші ознаки. 13. В більшості своїй глухі вживаються правильно, але не мало й відступлень від нормального їх вживання, а саме: слабі **ъ**, **ь** частенько опускаються, що часом зазначається надрядковим значком; вокалізація єсть: частіше **ъ>ѣ**, рідко **ъ>о**; поплутання глухих через асиміляцію чи лабіалізацію дуже часте. 14. При

сполученні з плавними глухий ставиться по ній: **взкъ** 686, **открыта** 1546, східно-слов'янських форм з глухим перед плавним зовсім нема. 15. Сполучення **ѣти** **зъканзи** **имъ** 12, **примъ** и 10, **взи истинъ** 27, **взи иномъ** 60 і др. 16. Перед йотованою голосною панує **ь**, а не **и**. 17. Часте поплутання **ѣ** з **и**: **оуѣтѣла** 119, **оуѣлзишити** 816 і т. п. 18. Єсть форма **манастѣръ** 46 з грецького *μαναστήριον*. 19. М'яжке **ц**: **цръньць** 23, **пшеница** 76, **вздокнца** 176. 20. Звичайно епентетичне **л** скрізь, але часто його й нема. 21. **Sk** перед **ѣ**, и дає **ц**. 22. В сполученні **здн** часом випадає **д**: **оупразни** 47, **празнь** 155, **оупразнована** 43. 23. Грецька буква **ѣ** передається через **ѣ**, **т**, **ф**. 24. **Ав'** постійно на **-омъ**, **-емъ** (часом **-омъ**, **-емъ**, і тільки два рази східно слов'янське **-ъмъ**: **трудоъмъ** 466 і **длъгомъ** 1076. 25. **І**³ звичайно на **-хъ** чи **-хъ**. 26. **№** на **-ове** частий: **бѣгове** 100, **оудове** 1686, **волове** 2716, **крѣдове** 207 і др. 27. В прикметниках панують не стягнені форми, а стягнені рідкі. 28. Часом буває дієйменник на **-тъ**: **хранить** 1736, **вселитьса** 1896. 244, **гонить** 280. 29. Імперфект в I частині нестягнений, а в II стягнений.

Дослідник мови Пандектів, П. Копко висловив думку, що ПА написані „3-мя монахами во время ихъ пребывания на югѣ“, ченці списували, дуже поспішаючи („Извѣстія“ XX кн. 4 ст. 88); і в другім місці своєї праці він твердить, що „мы имѣемъ полное право съ увѣренностью считать нашъ памятникъ памятникомъ македонскаго происхожденія“ (ib. кн. 3 ст. 157—158). Але це твердження Копка не розв'язує питання, з якої саме землі походили писарі пам'ятки. А. Кримський зве ПА пам'яткою новгородською¹. А. Соболевський про пам'ятку коротенько твердить: „писанные едва ли не въ

¹ Украинская грамматика, М. 1907 р. т. I вип. 1 ст. 134. Див. ще „Филологія и Погодинская гипотеза“ 1904 р. ст. 62—63; Кримський базується на поплутанні **ц** і **ч** та **ш** і **с**, що єсть ознакою новгородською; але на цілу велику пам'ятку перших випадків тільки два, а других—всього один, а тому це могли бути й прості описки. Не забудьмо ще, що поплутання **ч** і **ц** знають часом і українські пам'ятки, як знають його й сучасні різні українські говори.

Кієвськ¹—і таке твердження можна оперти на характері письма, а ознаки мови так само не будуть тому противитися. Київською рахує цю пам'ятку й Вл. Стасов на основі аналізу орнаменту. Пам'ятка звичайно вважається за пам'ятку XI-го віку; Є. Карський, правда, відносить її на XI-XII в.²

П. Копко твердить, здається, досить ґрунтовно, що ПА списані з глаголицького ориґіналу.³

Література. *К. Қалайдовичь*: Іоаннъ Эксархъ Болгарскій, М. 1824 р. ст. 12, 95-96.—*Архим. Амфилохій та И. Срезневскій*: Выписки изъ списка Пандекта Антохова XI в., „Извѣстія“ 1858 р. ст. 41-48, 147-155, —коротенький опис, виписки та знімок з 21 ініціала.—*Арх. Амфилохій*: Описаніе рукописей Воскресенскаго монастыря, „Извѣстія“ 1859 р. т. VIII ст. 101-106, під № 30 дано палеографічний опис ПА та виписки з нього.—*Архим. Амфилохій*: Изъ пандекта Антохова XI в., див. „Матеріали для сравнительнаго словаря“ 1863 р. т. VIII ст. 1-58; див. ще т. V ст. 161-190, виписки.—Крім цього, о. Амфилохій зняв фотографічно 10 сторінок ПА (де знімки?), див. „Извѣстія“ 1859 р. т. VIII ст. 160.—*И. Срезневскій*: Древніе памятники русскаго письма и языка, „Извѣстія“ 1861-1863 р. т. X ст. 490-494, виписки. *Архим. Амфилохій*: Словарь изъ Пандекта Антоха по списку XI вѣка Воскресенской Новолерусалимской библиотеки, М. 1880 р.—*Вл. Стасовъ*: Славянскій и восточный орнаментъ по рукописямъ древняго и новаго времени, Спб. 1887 р., —на л. 42 дано заставку та ініціали, зве цю пам'ятку київською.—*Архим. Амфилохій*: Изслѣдованіе Пандекта Антоха XI вѣка, 1863 р. (праця в 1863 р. удостоєна Демидівської премії),—тут дано палеографічний та лінгвістичний (недокладний) опис пам'ятки з слов-

¹ Лекції по історії русскаго языка, М. 1903 р., вид 3, ст. 12; те саме див. в „Унив. Изв.“, Київ, 1887 р. кн. 5 ст. 52 і 54,—пам'ятка Київська.

² Славянская Кирилловская палеография, Спб. 1928 р. ст. 132, 380-381; В. І. Григорович в „Извѣстія“ 1851 р. т. I ст. 97 відносить ПА на XIII вік.

³ „Извѣстія“ 1915 р. кн. 3 ст. 174.

ником.—*Архим. Леонидъ*: Описаніе славянорусскихъ рукописей книгохранилища Воскресенскаго монастыря, М. 1871 р. (з „Чтенія“ кн. 1) № 81.—*И. И. Срезневскій*: Древніе памятники русскаго письма и языка, 1882 р., вид. 2, ст. 40; в 1-м виданні 1863 р. дано виписки з ПА.—*П. М. Кошко*: Изслѣдованіе о языкѣ Пандектовъ Антіоха XI в., розділи I-XVIII, „Извѣстія“ 1915 р. кн. 3 ст. 139-216, кн. 4 ст. 1-92.—*Н. Н. Дурново*: Русские рукописи XI и XII в в., „Лужнословенски Филолог“ 1924 р. кн. 4 ст. 80.—*Е. Карскій*: Палеография, 1928 р., на ст. 380-381 дав два знимки з ПА.—*Н. Каринскій*: Образцы письма, 1925 р. ст. 12, — палеографічний аналіз письма, на таблиці 15-й знімок л. 1а в натуральну величину.

14. Синайський Патерик.

Синайський Патерик—по-грецькому Лимонар чи Левада (Луг) Духовна — написав візантійський письменник Іван Мосх (к. VI—п. VII в.); працю досить рано перекладено на слов'янську мову; переклад добрий, але в дуже багатьох місцях знати, що перекладчик деяких грецьких слів зовсім не розумів. Пам'ятка складається з 184 листів розміром 19,9×17,7 см, по 20 рядків на сторінці; але два перших листи до Патерика не стосуються: 1-й л. був чистий, а записаний десь в XIV віці, так само л. 2-й, вставний, походить з XIV-го віку; таким чином Патерик починається з л. 3-го, а тому складається з 182 листів. Писано на доброму пергамені, письмо дуже гарне, на 2,7 mm високе; на деяких сторінках (22, 25, 606, 70, 71 і др.) воно похиле. Зберігався СП в Патріяршій Бібліотеці в Москві № 551, тепер він в Історичнім Музеї.

Правопис не сталий і не скрізь однаковий. Букву ю пишеться як звичайно; єсть *ѣ* і *ы*; часте *ж*, але єсть сторінки без *ж*; де-не-де єсть шт замість *щ*; м'якість *л* та *н* зазначається гачечком справа: *л̣*, *н̣*.

В мові СП досить багато східно-слов'янських мовних ознак, а саме. 1. Поплутання носових з чистими не

рідке. 2. Пропуск глухих в слабій позиції частий. 3. В сполученні з плавним глухий пишеться перед ним, або по нім: **търпи**, **църкъвъ**. 4. Повногосних форм не мало: **берема** 13, **золотъникъ** 29.82, **мороморѣ**, **небережахоу**, **оборотити**, **перегнувъ** 1136, **сторонникъ** 14, **оумерети** 30. 54.128, **хкоростига**, **уерекниє** 13.28; до повногосних форм треба віднести, певне, й ці (з недописаним одним о): **кротъи** 110, **золотъникъ** 29.82.83.89, **обронишаса**, **плонниша** 79, **поклоун**, **розпоръши** 131 і др. 5. Зміна початкового ю на о не рідка: **одинъ** 58.74.86.121, **одина** 59.74.90, **одиною** 90, **одною** 90, **въ одинъмъ** 58, **олико**, **олишадъи** („Сборникъ“ т. 20 ст. 104), а також: **одъва** 126, **оже** 26.83, **оше** 27.35. 6. Зміна початкового ра-, ла- на ро-, ло-, напр.: **робота**, **Ас¹ робж**, **робою**, **робница**, **розпа**, **розпоръши** 131.266, **роздвигъ** 74, **локътню** і др. 7. Часом н зам. **ѣ**: **о левѣ** **марке[л]и** 58, **въ палестини** 63, **отътоли** 63.73.94 (тут цитація з видання Срезневського). 8. Замість **ѣ** в **рѣ** маємо **е**: **въ средѣ** 120, **дреканъ**. 9. Замість нз маємо **взи**: **взинемъ** 74. 10. Поплутання **вз** з **оу**: **вззаконенаго** 31, **оуселензіа** 112. 11. Звук ж зам. ст.-сл. жд: **вѣжь** 129, **дажь**, **некрѣженъ** 22, **огражавати** 126, **тпоужь** 79 і др. 12. Звук **ч** зам. ст.-сл. шт: **хоуешин** 26, **хоуемъ**, **объуа**, **дзубъж** 282, **шпзующа**, **скръжьующа**, **дъва лькнѹа** 10 і др. 13. Зникнення **д** в слові **семзи** 128. 14. М'яжке **ц**: **старьць**, **старьцю**, **горницю**, **каѣтьцю** і т. п. 15. Sk перед **ѣ**, і часом не змінюється: **апо-стольскѣи** 22.16. G¹ N³ A³ кінчиться на **-ѣ** зам. ст.-сл.-а: **до землѣ**, **своѣ** **волзи**, **лоуѹѣ** і др. 17. Ab¹: **именъмъ**, **съ гнѣвъмъ**. 18. D¹ L¹ **тобѣ**, **собѣ**. 19. В закінченні Pг 3¹ **-тъ** часто опускається **-тъ**: **вждѣ** 155, **хоше** 131, **поглоушає** 133, так само ю 24.34 і др. 20. Pг на **-тъ**. 21. Суфікс прикметників **-ан** зам. ст.-сл. **-ѣи**, напр.: **дреканъ**. 22. Ягіч (Критическія замѣтки, ст. 26) підкреслює „південноруські“ форми **скарънтъ**, **скаръи**. З інших рис зазначу ще: 1. Згідно з грецьким *μαναστήριον* маємо скрізь: **манастъіръ**, **манастъира**, **манастъірю**, **въ манастъіри** і т. п. 2. Поплутання букв **д** і **т**, як результат однакової вимови їх: **гетъсимани** 133 і др. 3. Багато цікавих давніх слів, напр. **година**, або таких як **говоритѣ** і т. п.

Соболевський, вказуючи на деякі (неясні) при-

клади поплутання ц і у, рахує ПС за пам'ятку північно-руську; навпаки, Шахматов не знаходить в СП змішування ц з у. І. Срезневський, перший видавець СП, про вік нашої пам'ятки писав, що вона, „судя по почерку, належить къ числу памятникѡвъ конца XI вѣка или много-много начала XII вѣка“ („Сборникъ“ т. 20 ст. 49). За Срезневським Н. Волков (ст. 87 № 589) відніс СП вже впрост на XII в. Навпаки, Н. Дурново настоює на XI віці: „Вопреки мнению большинства исследователей—пише він,—но в согласии с Шахматовым отношу эту рукопись к XI в.: в ней нет начертаний, появляющихся только в конце XI в. или позднее; в то же время встречается, особенно на страницах, писанных косым почерком, очень архаичное **ѣ** с мачтой не выше уровня строки и с очень низко опущенным коромыслом, напоминающим **ѣ** в Сав.; очень архаичный характер носит попадающийся на некоторых страницах наклонный почерк“ (ст. 79-60).

Література. *И. Срезневский:* Свѣдѣнія и замѣтки, № 83, «Сборникъ» 1879 р. т. 20 ст. 49-110, опис пам'ятки й великі уривки, а також словник цікавих виразів.—*Його ж:* Древніе памятники русскаго письма и языка, 1882 р. ст. 40.—*П. Владимировъ:* Обзоръ, 1890 р. ст. 108.—*Н. Волковъ:* Статистическія свѣдѣнія, 1897 р. ст. 87 № 589.—*А. Крымскій:* Украинская грамматика, М. 1908 р. т. I вип. 2 ст. 205γ.—*Н. Дурново:* Русские рукописи, „Южн. Фил.“ 1924 р. IV. 79-80.

15. Уривок з життя св. Кондрата.

Життя св. мученика Кондрата (пам'ять святкується 10 березня) це пам'ятка, що складається лише з двох листків, писаних в два стовпці, на пергаменті, розміром в лист на 29,9×23,7 см (розмір писаного стовпця 23,0×6,5-7,2 см). Знайшов пам'ятку архієпископ Псковський (пізніше митрополит) Євгеній Болховитинов, але не відомо де і при яких обставинах.

Архієпископ всі свої старші пам'ятки, в тім числі й ЖК, віддав Ол. Востокову для вивчення, а той, в листі до архієп. Євгенія з 21 листопада 1821 р. дав перший опис ЖК (Востоков, між іншим, приймав нашу пам'ятку за один лист). Пізніше Євгенівські пам'ятки перейшли до Дрєвлєхранилища Погодина, який видав одну сторінку нашої пам'ятки. В липні 1851 р. Дрєвлєхранилище Погодина купила Публична Петроградська Бібліотека, і з того часу ЖК переховується в ній, в збірці Погодина № 64.

Крім нашої пам'ятки, ЖК дійшло ще й в Супрасльській березневій Миней під 10 березня, займаючи в Люблянській частині 12 листів, лл. 50-61, в виданні Север'янова ст. 97-119; наші два листи відповідають в Супр. Миней листам 516-526 і 58-586 (в виданні Север'янова це ст. 100-102 і 113-114). Переклади нашої пам'ятки й СМ не однакові, ріжні, хоч і не дуже далекі, бо зроблені з одного грецького тексту.

Писано пам'ятку гарним уставним письмом, висота букв 3,5—3,7 mm. Єсть цікаві букви: так, з тут має форму Z, тільки долішня лінія має гачечок, опущений додолу; у букви р ціла лінія геометрично рівна, а не вигнута, права частина має форму півкруга; взагалі це р нагадує скорі наше друковане гражданське; *nc* має форму хреста †; у *zi* часті зв'язані лінії; зовсім немає та *л*. В слові *ѡуд'нзнухъ* 16 дуже цікаве *ѡ*, а саме *у* має гачечок справа *ѣ*, як то буває в деяких болгарських рукописах у *л* та *н* для зазначення їхньої м'якості; думаю, що цей гачечок справа і тут визначає м'якість, цеб-то *ю*. Востоков в 1821 році, проаналізувавши характер письма ЖК і знайшовши його велику подібність до письма грецького, прийшов до дивного висновку, ніби „писець былъ Грекъ, копировавшій славянскую рукопись“¹.

Правопис пам'ятки — звичайний старо-слов'янський правопис зо східно-слов'янськими рисами; паує *ш*, а *шт* нема; єсть форма *окаане* 26.

¹ „Филологическія Наблюденія“ 1865 р. ст. 142; висновок неправильний, бо ж кожний кирилівський рукопис XI віку дуже близько нагадує рукопис грецький.

Особливості мови такі: 1. Носові вживаються правильно, відступлень від норми мало: *Д¹ крѣтиганѣ* 1б, *кнате* 2а і др. 2. Вживання *ѣ*, *ѝ* більш-менш правильне, але єсть 18 випадків, коли глухий в слабій позиції зникає в корні слова; правда, пропущення глухого майже постійно зазначається крапкою над приголосною: *ѣто* 1а, *кѣто* 1а, *ѣка* 2б і т. п., *зѣлоу* і поруч *зѣлоу* 2б; часом опускається глухий в кінці слова (але при кінці рядка) і теж зазначається крапкою: *можѣт* 1а, *щаднѣт* 1в. Тут ще треба підкреслити, що в рукопису панувало під впливом південно-слов'янського оригіналу скрізь *ѣ*, а *ѝ* було дуже рідке, але якийсь справщик скрізь попереправляв *ѣ* на *ѝ*, витерши його лівого гачка; це виправлення зроблено головню в таких випадках: а. в *Рг -тѣ* перероблено на *-тѝ*, б. а *-мѣ* на *-мѝ*, в. в *Ab¹ -мѣ* на *-мѝ*, г. по палатальних також *ѣ* перероблено на *ѝ*. Цікава форма *прѣлищан* 1в, як в Супр. Минеї. 3. При сполученні з плавним глухий скрізь стоїть по нім: *тѣрѣннѣ* 2в, *зѣдѣжнѣша* 2а і т. п. 4. Єсть приклад поплутання *и* з *ѝ*: *повѣлѣ стѣргати ногѣтѣ* 2в. 5. Сполучення *ѝ+j*: *да вѣдѣше оуѣкнѣти* 1а 2г, що рахується ознакою українських пам'яток¹. 6. Редуковане *и* перед йотованою голосною часом зазначається через *ѝ*: *тѣѝѝю* 2б. 7. Звичайно по *р* скрізь правильно маємо *ѝ*, але *оумрѣши* 1б (тут *ѝ* перероблено з *ѣ*). 8. По шиплячих початково було *ѣ*, але скрізь перероблено на *ѝ*. 9. Епентетичне *л* скрізь де треба. 10. На л. 1а було по *дѣстѣ*, але справщик, що переробляв *ѣ* на *ѝ*, переробив *т* на *к* і стало по *дѣскѣ* (в Супр. Минеї на *дѣстѣ*)², зосталося *крѣтиганѣстѣ* 1б 12. По аналогії слова *крѣстѣ* маємо тут: *крѣтиганѣ* 1б, *крѣтиганѣ* 1в, *крѣтиганѣ* 1в. 13. *Г¹* на *ѝ*: *заповѣдѣ цѣ* 1в; *V¹ іѣу* 2в. 14. Нестягнені форми прикметників: *кѣлѣннаго* 2в, *некидимаго* 2в, *м'ногѣнѣхѣ* 2в, але єдиномуу 2б, *кѣсемоу* 2б. 15. Єсть імперфект на *-га*: *слабѣлаше* 2а, *моласта* 2в. 16. Приказового способу на *ѝ* нема: *ощаднѣте* 1а, *вѣстѣвѣте* 1а. 17. Із словника: *кѣлѣзѣ* *кѣ*

¹ Див. А. Шахматов в „Archiv“ 1883 р. т. VII ст. 74.

² Пор. в Збірнику 1076 р. л. 180б: *зѣлокѣ жѣнѣскѣ*, а в Казаннях Гр. Богослова на *кѣскѣ* 188в.

урамъ 2г, колгаръ 1б.1в, андупа 1в 1 андупата 1а; в Супр. Миней тільки Кодратъ, а в нашій пам'ятці Кондратъ 7 раз, тільки на 1 листі, Кодрантъ 7 раз тільки на 2-м листі і Кондрантъ 1а 1 раз. Як у всіх пам'ятках, з нь пишеться съмѣрнааго 2б.2в.

Усі дослідники підкреслюють глибоку давність ЖК, що найперше знати з форми його письма. Шафарик постільки був захоплений ЖК, що рахував його найстарішою пам'яткою кирилівського письма і відносив на 860-950 роки. Так само й В. Ягіч („Archiv“ VI. 227-228) та Ол. Шахматов (ib.VII.74) рахують цю пам'ятку дуже давньою, давнішою від інших; можливо, що це пам'ятка самого початку XI віку, коли не кінця X-го.

Література. Першим описав ЖК *Ол. Востоков* в листі з 21 листопаду 1821 р. до архієп. Євгенія, „Сборникъ Статей“ т. V кн. 2 ст. 12-14; передруковано в „Филол. Набл.“ 1865 р. ст. 140-142. Тоді ж описав ЖК і *Кеппен* в „Списокъ русскимъ Памятникамъ, собраннымъ П. Кеппеномъ“, М. 1822 р.; також в „Библиографическіе Листы“ 1825 р.—Одну сторінку ЖК дав в знімку *Погодин* в своїх „Образцы славянскаго древлеписанія“ 1840 р., але єсть недокладності.—В „Отчетъ Имп. Публичной Библиотеки за 1852 годъ“, Спб. 1853 р. ст. 24 вказується на перехід пам'ятки до Публ. Бібліотеки, підкреслюється її значіння.—*Ө. Буслаевъ*: Историческая христоматія, М. 1861 р. ст. 317-318 видрукував текст з примітками.—*И. Срезневскій*: Древніе пам. рус. письма и яз., «Извѣстія» 1863 р. т. X ст. 35, коротка згадка, а 481-483 повний текст, але з помилками; вид. 1882 р. ст. 40.—*V. Jagicz*: Zur Berichtigung der altrussischen Texte. I. Das Fragment der Passio s. Condrati, „Archiv“ 1882 р. т. VI ст. 224-228 опис пам'ятки, а 228-231 повний текст.—*Ол. Шахматов* в „Archiv“ 1883 р. т. VII ст. 74 рахує ЖК за пам'ятку українську, як і Ягіч.—*Dr. Schmidt*: Martyrium des Kodratus, „Archiv“ 1896 р. т. XVIII ст. 172-182, грецький текст ЖК.—*Б. М. Ляпуновъ*: Отзывы о сочиненіяхъ: „О языкѣ ЖК по ст.-сл. списку Супр. рукоп.“ и „ЖК по спискамъ XI вѣка“, Одеса, 1912 р., 41 ст., відбитка з „За-

писки Имп. Новоросійскаго Университета“, відділ офіційний, вип. V, Одеса, 1912 р. ст. 108-147, — рецензії на дві студентські недруковані праці. — Знімок в натуральну величину дав *И. Срезневскій* в „Древніе памятники, снимки съ памятниковъ“, Спб. 1898 р., л. 16., *Н. М. Каринский* в «Образцы письма» 1925 р. табл. 21, л. 1в.г, також *Е. Карский*: Палеография, 1928 р., ст. 372, тут частина л. 16.

16. Уривок з життя св. Теклі.

Пам'ятка складається тільки з двох листів розміром 33,5×26,3 см (розмір писаної сторінки 25×17,5 см). Писано в два стовпці дуже гарним уставним письмом, яке близько нагадує київську школу XI віку; письмо велике, розміром 3,8—4,0 mm. Зміст пам'ятки—уривок з життя св. великомучениці Теклі. В пам'ятці єсть виправлення іншої руки (див. знімок). Пам'ятку знайшов митр. Євгеній (Болховитинів) і йому вона спершу й належала; пізніше перейшла вона до Погодинського «Древлехранилища»; в липні 1851 р. це «Древлехранилище» купила Петроградська Публична Бібліотека і з того часу ЖТ зберігається там під № 63, збір Погодина.

Занадто щуплий розмір нашої пам'ятки не дає змоги докладніше схарактеризувати її правопис та мову. Буков *ω* та *ѡ* нема зовсім; *ю* вжито тільки раз в слові *кѡ* нїемоу 2¹, *шт* тільки раз, панує *ш*; єсть форми з роззівом: *нєрєу* 1б, але панують форми йотовані. Загальний характер правопису—старослов'янський.

З ознак мови зазначу. 1. Носові вживаються правильно, але єсть поплутання з чистими. 2. Глухі *з*, *ь* так само вживаються правильно, відступлень від ст.-сл. норми дуже мало. 3. Сполучення глухого з плавним східно-слов'янське: *дѣкозѣрнѣнѣ* 2, *дѣржака* 1б, *пѣрко-мѣ* 1б, *сѣкѣрже* 2, *сѣкѣрженѣ* 2, *оумѣрѣша* 1, *оутѣрѣ-*

¹ Цифрою зазначаю уривок 1-й чи 2-й.

дишаса 1, потъакънжъз 1б, пьръзінхъ 2, къвържена 2, къвържена 2. 4. Замість *ъ* (чи *а*) вжито *и* в *С'* тон (= *тоа*) 2; есть форма проповѣдѣна 2. 5. Відпад початкового *и*: написано *єрен* 1б, але зверху додано *и*. 6. М'яжке *и*: владьницъ 2, пивецъ 2, пьркомъуеница 1б. 7. Шиплячі м'ягкі. 8. По аналогії до *крестъ* маємо *крѣтигана* 2. 9. Аб' на *-ъмь*: *кѣкъмь* 2, *дѣмонъмь* 2, *слокъмь* 1б. 10. Прикметники в нестягненій формі: *добръимь* 1б і др. 11. Рг на *-тъ*: *пишетъ* 2 і др. 12. Імперфект на *-гаа*: *идгаахъ* 2, *живгааше* 1б, *ѣдгааше* 1б, *ицѣлгаахъса* 2 і др.

Ознаки мови, а особливо ознаки палеографічні дають підстави рахувати Життя Теклі за пам'ятку XI в. української рецензії.

Література. *А. Х. Востоковъ*: Отрывокъ изъ житія первомученицы Феклы, лист 1821 р. до архієп. Євгенія (Болховитинова); передруковано в „Филол. Набл.“ 1865 р. ст. 140, коротенький опис.—*М. Погосдинъ*: Образцы славянскаго древлеписанія, 1840 р. вип. I ст. 4, тут знімок, яко зразок письма.—*И. Срезневскій*: Древніе памятники русскаго письма и языка, 1861-1863 р. т. X ст. 35 і 483-486, цілий текст, але з помилками; по вид. 1882 р. ст. 40.

17. Напис на Тмутороканськiм камiнi 1068 р.

Камінь знайдено в 1792 році в руїнах турецької фортеці коло Тамані (Фанагорія); знайшли його в військовій казармі, де його покладено замість порога. Хто саме знайшов його—докладно не відомо,—одні джерела говорять про флотського капітана Пустошкина, інші—про отамана Головатого. Але на камінь не звернули особливої уваги, чому він і далі нищився. В той час часом підроблювали подібні забутки старовини, чому напочатку й Тмутороканський Камінь раховано підробленим, а тому на нього не звертали потрібної уваги. І тільки в 1803 р. на ТК натрапив Н. А. Львов, що

знайшов його на цвинтарі Таманської церкви заваленим іншим камінням. Львов переніс каміня до церкви і зробив над ним такий напис: „Свидѣтел: вѣков: прошедших: послужил: великой Екатеринѣ к: обрѣтенію исторической истинны о царствѣ Тмутараканском: найденный въ 1792 Атаманом: Головатым: свидѣтельство его свѣту сообщил грф Пушкин: из: былія извел: Лвов: Никольской 1803. VIII. 7.“ Камінь важить 884,52 кілю (54 пуди); розміри його: довгий на 2,27 м, широкий на 0,71 м і грубий на 0,25 м (вимір Спицина: довгий на 3 арш. 3 вершки, широкий коло 1 арш. і грубий в 5½ вершків). Пізніше камінь перевезено до Петрограду, де він і зберігається в Ермітажу. Перед відвезенням каміня його, на жаль, добре „почистили“, що, здається, відбилосся й на формі букв напису. На камні такий напис в два рядки:

⋆ ⋆ кѣ лѣто: . . . ѿ-ѿѿ ѿні . ѿ глѣбѣз князь мѣриаз мо(ре)
по лѣдѣ ѿ тѣмѣторокана до кѣрука . . . и д . саже(нии)

Напис вирізано на мармурі, взятім з підніжка якоїсь статуї, що їх в Керчі чи в Тмутаракані певне було не мало від класичної давнини. Довжина напису 0,89 м (1¼ арш.), ширина 8,9 см (2 вершки), висота букв 2,5 см (⅑/₁₆ вершка). Велика цінність пам'ятки, звичайно, полягає в тім, що вона датована: 6576-5508=1068 рік, що дійсно дає й 6-й Індикт.

Дивний зміст пам'ятки тепер пояснюється тим, що Керченська протока замерзає дуже рідко, десь раз на сто років, що й примусило князя наказати поміряти тут протоку, а самий вимір вибити на камні, який певне десь і поставлено на березі. Ще перший дослідник Тмутараканського Каміня, А. Оленін вказав, що вимір князя — 14000 сажень — приблизно правдивий, коли тільки рахувати сажень за 2½ арш., цеб-то давню міру витягнених рук.

Форма букв — звичайна для XI-го віку форма; цікаво тут, що в даті кінцеве *s* поміщено в середині *o*. Починався напис певне хрестом, від якого лишилося щось неясне на зразок п'яти крапок. З особливостей мови зазначу: 1. Глухий зберігся в словах *тѣмѣторокана* і *кѣрука*, зник в слові *князь*, вокалізувався в *по лѣдѣ*.

2. Носовий зберігся в князь і сажє(ни), але плутається з га в слові тзмѣторокана. 3. Сполучення глухого з плавним східно-слов'янське: кзруєка (Керч). 4. Назва „Тмutorокань“ тут мужеського роду, а в „сажень“ рід не зазначений, бо слово не дописане: сажє(ни, -ни, -нь, -нзъ). 5. Форма перфекта мѣрилъ без кѣтъ. 6. Форма *по леду* живе ще й тепер в українській мові; пор. ще українські *сяг, сяжень* для *сажень*.

Література. *А. Н. Оленинъ*: Письмо къ графу А. И. Мусину-Пушкину. О камнѣ Тмutorоканскомъ, найденномъ на островѣ Таманѣ въ 1792 г. Съ описаніємъ картинъ, къ письму приложенныхъ. Въ градѣ св. Петра, 1806 р.; тут дуже добрий малюнок ТК, який зробив А. Ермолаев.—*И. Срезневскій*: Древніе памятники, „Извѣстія“ 1861 р. т. X ст. 23-24; вид. 2-е 1882 р. ст. 24; знімок в виданнях 1866 і 1898 р. № 2.—*Його ж*: Славяно-русская палеографія, 1885 р., ст. 131-133, добрий опис, а на ст. 134 знімок.—Дуже добру працю про ТК дав *А. Спицынъ*: О тмutorоканскомъ камнѣ, „Записки отдѣленія русской и славянской археологии Имп. Русскаго Археологическаго Общества“ 1915 р. т. XI, тут і гарні знімки з каменя та з напису (на жаль, я не міг дістати цієї праці).—*Проф. И. Шляпкинъ*: Палеографія, 1905 р. ст. 5.—*Е. Карский*: Палеографія, 1928 р. ст. 61 і 106.

18. Чернигівська гривна.

Чернигівську гривну на зразок медаля з ушком, знайдено коло села Білоусова в 7 верстах від Чернигова. Вона з чистого золота, важить 43 золотники, в діаметрі має 9 см. З одного боку вичеканено архангела Михаїла в крузі, а поза кругом грецький напис: +αγιοε αγιοε αγιοε κ(υρ)ιοε σαββαοδ, πλανη ο υρανοε κ(α)ι γι+ (див. в напису третій рядок). На другім боці чоловіча голова, оточена 10 зміями, а кругом два написи. Перший напис: +ги помози рабу своему Василию амин+; Срезневський під цим Василєм бачить Володимира

Мономаха: „Имя Василія напинаетъ о князѣ Владимирѣ; мѣстонахожденіе, Черниговъ, заставляетъ думать о Владимирѣ Мономахѣ, бывшемъ Черниговскимъ княземъ до 1095 года“. Другий рядок не розбраний. Письмо має звичайні риси XI віку. В формі D¹ капилик маємо звичайне поплутання носового з чистим. Кидається в вічі, що грецький і слов'янський напис написаний зовсім однаковим письмом.

Подібні гривни встаровину носили на шиї яко прикраси.

Про цю гривну маємо малий опис з малюнком в праці *І. Срезневського*: Славянорусская палеографія XI-XIV вв., Спб. 1885 р. ст. 136-139; *його ж*: Древніе памятники русскаго письма и языка, „Извѣстія“ т. X 1863 р. ст. 36; по вид. 1882 р. ст. 40-41. *Е. Карский*: Палеография, 1928 р. ст. 105 зве цю пам'ятку чернігівською гривною 1096-1097 р.

19. Монети XI віку.

В теперешній час знайдено вже багато монет давнього часу; серед них, здається, єсть і монети кінця X-XI віку¹. Правда, ще остаточно не покінчилася дискусія, чи це монети чи медалі і чи нема серед них монет чужосторонніх. Але для нас цікаві тільки написи на цих пам'ятках. Звичайно, якогось більшого язикового матеріялу монети не дають, зате не мале їх значіння для окреслення історії епіграфічного українського письма XI-го віку.

Золоті монети Володимира Великого († 1015 р.) мають на передній стороні образ князя та круговий напис: *владимиръ на столѣ*, а на задній образ Спасителя й напис: *исусъ христовъ*; на одній монеті маємо спереди: *владимиръ а се его злато*; на срібних часті написи: *владимиръ на столѣ*, а на заднім боці: *а се его сребро*; часом:

¹ Особливо цінний т. зв. Ніжинський скарб, викопаний в 1852 р. коло Ніжина. Думають, що цей скарб закопано ще перед нападом Болеслава на Київ.

Владимиръ а се его сребро. На задній стороні Володимирових срібних монет звичайно вміщено тризуба—герба Київської держави; цього ж герба бачимо й на монетах інших Київських князів. Монети Святополка такі самі, як Володимирові. На монетах Ярослава спереді вміщено св. Юрія Побідоносця зо списом та щитом, а кругом напис: о георгіос, а на другій стороні часто: ярославле сребро (чи сребро і др.) амин.

Крім цього, відомі 4 монети польського короля Болеслава; спереді князь і напис: болеславъ, а ззаді 12-ти конечний хрест і той саме напис болеславъ. Чи ці монети з кирилівським написом Болеслав вибив, як в 1018 р. взяв Київ, чи він їх вибив в Польщі, остаточно ще не встановлено.

Правопис написів на монетах дуже хиткий. Ріжне й письмо, в залежності від майстра, що вибивав напис, але його загальний характер той самий, який знаємо з писаних пам'яток XI віка.

Про монети див. працю: *Графъ Ив. Ив. Толстой*: Древнѣйшія русскія монеты Великаго княжества Кіевскаго, Спб. 1882 р. IX+272 ст.+15 таблиць знімків з монет; на ст. 269-272 дано всі написи, які маємо на монетах; на ст. 239-249 повна бібліографія по 1881 рік. — *И. Срезневскій*: Славяно-русская палеографія, 1885 р. ст. 134-135. — *М. Грушевський*: Історія України-Руси, Львів, 1905 р. вид. 2 ст. 546-547, тут і література.

II. Старо-слов'янська мова північно-руської редакції.

1. Служебні Миней 1095-1097 років.

Найбагатше джерело греко-візантійської гімнографії—це т. зв. Миней; зміст їх—пісні на дні святкові та на славу святих, розкладені по днях місяця. Служебні Миней вперше перекладено десь в кінці X—поч. XI віку у південних слов'ян, певне в Болгарії, а вже звідти досталися ці Миней й до східних слов'ян. Цей давніший переклад панував аж до кінця XIV-го віку,

коли появився новий, значно ліпший південно-слов'янський переклад Миней.

Служební Минейі 1095-1097 років за місяці вересень, жовтень і листопад об'єднані єдністю свого походження. Формат та пергамен у всіх трох книгах майже однаковий, досить грубого виробу. У всіх є зшиткова пагінація в правім вуглі, часто, правда, відрізнана. Письмо М 1095 р., особливо другої половини її, таке близьке до письма М 1096 р., що можна говорити про одного їх писаря. На декількох сторінках Минейі є письмо, писане під лінією.

Минейі вбогі на вигляд; ініціали прості, часом тільки з якоюсь фігуркою (лице, риба, пташка); заставка в М 1096 р. простенька; цинобри нема. Писані дрібним, на 2,2-2,7 mm високим, т. зв. минейним уставом.

Текст Минейі назначався для співання (переклад грецьких вірш), але нотних значків в наших книгах не зазначено; єдиним нотним значком служить тут Θ стояча чи лежача, яку пишеться над словом.

Пануючий надрядковий знак у всіх трох Минейях— крапка, яку ставиться над голосною на початку слова або складу; часом тільки замість цієї крапки маємо густий приди́х або аку́т. В кінці рядків, для скорочення слова, вживається лігатур.

Минейі 1096 і 1097 р. знайшов в Синодальній Типографській Бібліотеці в 1858 р. архимандрит Савва. Три книги ці надзвичайно цікаві й цінні не тільки тим, що вони датовані, але й тим, що тільки вони серед усіх книг XI-го віку мають в мові своїй багато виразних новгородських рис.

1. Минейя 1095 р.

Минейя на вересень має 176 листків in 4°, розміром 20-21×17-17,5 см; число рядків на сторінці не однакове,—звичайно по 22 рядки, але єсть і по 21-20, а на передостанній і останній сторінці по 27-28 рядків. Збереглося 22 повних зшитки по 8 листків; але перший зшиток —пізніший, дописаний десь в XIII в.,

так що письмо XI в. починається тільки з 9-го листка; останнього листка також не збереглося. Написана М або на початку 1096 р., або скоріше в 1095 році. Цілу М 1095 р. писала, здається, одна рука. Писав книжку чернець Яків, що в миру звався Домкою; він позоставив про себе декільки записів в різних місцях книжки; так, на л. 176б читаємо: **ѿзъ грѣшьнзи рабъ ѿжи недостоннзи дзъзка написахъ кзингзи снѣ стѣни гѣѣ ѿцѣ**; на л. 56б: **Гни простите ма грѣшьнаго оубогаго оунзіаго недостоннаго раба своѣго акова а мирьскы дзъзка. простите же ма аминъ**. Письмо трошки більше, як в М. 1096 р., на 2,7 mm високе, часом похилене вліво. Пам'ятка зберігалася в Синодальній Типографській Бібліотеці під № 294, тепер в Історичнім Музеї в Москві.

Правописні риси. 1. Буков ж, ѿ, ѿ майже зовсім нема. 2. Панує є на початку слова чи складу; є по приголосній дуже рідке. 3. Для скорочення слова літери чи склад часом виносяться над слово й не покриваються.

Головніщі ознаки мови такі. 1. Носових звуків нема, замість них чисті. 2. Вживання глухих досить правильне, хоч часто слабі з, ь зникають в корнях слів. 3. В сполученні з плавним глухий ставиться перед ним; але бувають випадки, коли ставиться й по нім. 4. Буква ѣ часом замінюється на є, напр. **окретъ** 50, **пременно** 132. 5. Поплутання ц і ч, характерна північно-російська риса, тут часте: **цреко**, **укѣтъ**, **коньчъ** і т. п. 6. На місці dj тут частіше ж, аніж жд, напр.: **ражающоу** 65, **рожьткъзь** 65, **стражющоу** 66 і т. п.; зам. жд маємо й жг, напр.: **дзжъ** 60.84, **одзжги** 115, **пригвожгениъ** 128.130 і др. 7. На місці tj тут звичайно ц, але єсть і живе ч. 8. Епентетичне л скрізь послідовно. 9. Вставка д до сполучення зр дуже часта: **раздрѣшенне** 65, **ненздрѣуєннѣ** 66 і др. 10. Ab¹ на -зьмає часте: **рожьткъзь** 65. 11. Форми D¹ на -оки, N³ на -оки й G³ на -окъ від основ на о тут досить часті.

2. Миня 1096 року.

Службна Миня на жовтень складається із 16 зшитків чи 127 листків in 4°, розміром 20-21×17-17,5 см, по 21-27 рядків на сторінці. Рукопис зберігся не весь — загублено 2-й і 3-й зшитки чи 16 листків. Листок 1-й порожній, текст починається з 2-го листка. На зворотній сторінці 1-го л. вміщено дату: *кз лѣтѣ 6604. мѣца марта. кз кгѣ*; дату наведено новим чорнилом десь в XV-XVI віці, але ще добре знати старі форми. Здається, що ця дата 6604=1096 рік визначає початок праці, а не кінець її, бо ж вміщена на початку книжки; а коли так, то вересневу Миню треба відносити на 1095-й рік. В цілм рукопису розліновка, форма літер і чорнило однакові, а тому можна твердити, що М 1096 р. писала одна рука; письмо своєю формою таке близьке до письма М 1095 р., що можна писарем М 1096 р. признати того ж Домку; дійсно, на останнім 1276 л. читаємо такий запис: *гѣта на кѣѣ помаган рабу своему дѣмзкѣ на мзнога лѣта аминѣ. простите ма грѣшнаг(о), і певне це запис писаря книжки. На думку Ягіча, Домці помагав писати ще якийсь Городѣнъ, що позоставив про себе таку замітку на л. 526: *городѣнъ пыалъ*; рука цього Городіна зовсім похожа на руку Домки. Письмо М 1096 р. — дрібненький устав, однаковий в цілій книжці (крім л. 8 і 9), менший від уставу М 1095 р. (на 2,2-2,4 mm високий), чому й рядків на сторінці більше. Прикраси дуже бідненькі, — це ініціяли та дві заставки. Пам'ятка зберігалася в Синодальній Типографській Бібліотеці під № 200, тепер в Історичнім Музеї в Москві.*

Правопис. 1. Дуже часто на початку слів та складів пишеться ю, але невидержано, — плутається з є. 2. Скрізь послідовно вживається га, але єсть 25 випадків, коли йотації не зазначено, напр.: *протасна* 103¹, *мосга* 126 і т. п. 3. В середині й кінці слів пишеться ю, а на початку часто йотації не зазначається: *оугтинзи* 11, *оуношь* 178.191, *отъ оуности* 8.149 і др. 4. Букви ж нема, її вжито тільки два рази: *енманжилъ* 69, *кзних* 148;

¹ Цифра зазначає сторінку вдання Ягіча; статистичні відомості з праці В. Комаровича.

буков *ж* та *ж* нема зовсім. 5. Буква *а* часом ставиться зам. *я*, цеб-то на початку слова чи складу: *ако* 157, *авѣ* 157, *агора* 56 і др. 6. Винесені літери покриваються.

Діалектичні ознаки мови. I. Новгородські: 1. Поплутання буков *ц* з *ч*, яко результат великого їх наближення в живій вимові, напр.: *вѣнчубѣ* 7, *шкѣча* 69, *личѣ* 72, *конѣча* 101, *младенѣча* 102, *наричѣю* 127, *вѣнчѣубѣ* 167, *вѣнчѣубѣю* 201; *лѣча* 81, *конѣчаннѣ* 47 і т. п., — всього 35 прикладів. 2. Замість ст.-сл. *жд* із *zdj*, *zg*, *zž* буває *жг*, напр.: *ражгизаємз* 10, *одажгаєть* 84, *пригважгаєма* 92, *вжгелѣ* 129, *ражгыз* 208, *одажга* 215, *дажгыз* 215. 3. Може північно-руська ознака й поплутання *ѣ* з *и*, напр.: *лицемирьстковакѣ* 68, *прѣтьрѣпилѣ* 125, *тьрѣпиннѣ* 78, *некидѣнина* 165, *пришѣдѣ* 148; заміна *и* через *ѣ*, напр.: *оустѣдѣшаса* 88. II. Ознаки спільні східно-слов'янські: 4. При сполученні з плавними глухий ставиться перед ним: *тѣвѣдѣ* 47, *пѣркѣн* 73, *испѣли* 10, *вѣакѣ* 211 і т. п., — 222 рази; або глухий ставиться по обох сторонах плавного: *дѣрѣжимѣ* 2, *вѣакѣ* 178 і т. п., 280 раз; в 13 випадках збережено старо-слов'янський правопис: *грѣтѣнн* 223, *вѣрколѣгнаѣ* 6 і т. п.; коли маємо **гѣ*, то передається воно добре: *пѣтѣ* 42, *крѣвнѣ* 12, *сѣзѣ* 79 і т. п. 5. Панують форми на *ра*, *ла*, *рѣ*, *лѣ*; але єсть два приклади (8 раз) повноголосу: *сѣредѣ* 66.128.177.178.184.206.221, *солокин* 82. 6. На місці *дј* частіше маємо *ж*—33 рази, рідше *жд*—9 раз: *рожьстѣ* 8, *одежѣ* 52, *надежа* 59, *преже* 63, *стража* 80 і т. п. 7. *Гѣ* на *-ѣ*, два приклади: *сѣлампиѣ* 62, *зиновиѣ* 212. 8. *Ав'* на *-ѣмѣ*: *разѣумѣмѣ* 59 і др. 8. Прикметник *Н'* на *-ой*: *тѣклоокразиои* *видѣ* 46, *нестѣре* *чюдѣнои* 107. 9. Прикметники на *-ан-* зам. *-ен(ѣн)*: *каманоу* 41. 10. *Л'* *вѣ* *сокѣ* 89. 11. *Рг* на *-тѣ* постійно, *-тѣз* рідке. 12. Діеприкметник на *-а* (зам. ст.-сл. *зи*): *не мога* 83.

Інші мовні ознаки. 13. Слабі глухі *з*, *ь* частенько зникають не тільки в корнях і суфіксах, але й в кінці слова; сильні ж глухі не випадають і не вокалізуються. 14. Грецькі *η*, *αι*, *ει* передаються через *ѣ*, напр.: *анѣгѣ*-*локою* 143, *сѣрѣкомѣ* 169, *могѣвока* 187, *ноудѣкомѣ* 213. 15. Редуковане *и* зазначається через *и*: *житѣна*; єсть тут і *ь*, але в три рази рідше: *любокѣю* 42. 16. На місці *тј* маємо ст.-сл.

ц, а у ані разу. 17. В сполучення зр постійно й часто вставляється д, напр.: *неиздреченнѣмъ* 4.6, *раздрюшикъша* 44 і т. п. 18. Епентетичне л постійне. 19. Sk перед ъ, и дає ст: *ѹлѹѹстни* 10. 20. Перенесення закінчень и основ до о основ, напр. D¹ на -окн: *мирокн* 56.158.197, *гонителекн* 85, *меуекн* 119, *всєдѣрьжителекн* 201; N³ на -окѣ: *трудокѣ* 54.160, *стѣзѣпокѣ* 10; G³ на -окѣ: *трудокѣ* 208, *львокѣ* 86, *судокѣ* 148 і т. п. 21. В прикметниках панують форми стягнені — 774 рази, а нестягнені 103 рази. 22. Панує імперфект стягнений, а нестягнений тільки 7 раз.

3. Миня 1097 року.

Листопадова Миня складається з 174 листків розміром 22×17,2 mm; перший зшиток, а також два останніх листки загубилися, а на них напевне був книжковий літопис. На л. 1716 рукою, що писала й текст, написано дату: *кѣ лѣ. ✕ ѿ ѿ. 7, 6605=1097 рік.* Пам'ятник писало декільки рук, щонайменше три (коли не чотири) руки: 1. л. л. 1-51, 2. л. л. 51-108 і 3. л. л. 108-1746. Один з писарів був *Миѹанлѣ а мѣръскѣ бѣ[л]ѣина*, що позоставив свої замітки на л. л. 35 і 896. Пам'ятка зберігається в Синодальній Типографській Бібліотеці під № 202, тепер в Історичнім Музеї в Москві. Дрібний устав, букви на 2,2—2,7 mm високі.

Правопис. 1. Букви ж та а вживаються тут лише як чисті оу, я; ж тут ужито (по твердих приголосних) 41 раз, а а 2247 раз; йотованих юєв ужито тільки 2 рази: *рѣжьшаѣа* 161¹ та *ѣж* 20. 2. Букву а ужито по приголосних 1678 разів (а 159 раз по приголосній стоїть я); в заголовках стихир 4 рази здибується малий ює в формі ѡ. 3. По шиплячих ж, ч, ш, щ, жд, ц ставиться звичайно а, рідко я, ще рідше ѡ. 4. На початку слова чи складу звичайно панує ює, але й ѡ тут не рідке — 973 рази; ѣ по приголосних рідке. 5. Панує буква и, але єсть і ї 445 раз. 6. Звичайно пишеться оу, а Ѹ вжито 131 раз. 7. Скрізь ѣи, але 27 раз тут ѣи.

¹ Цифри означають сторінку рукопису; статистичні відомості з праці С. Обнорського.

Головніші ознаки мови такі. I. Новгородські: 1. Поплутання ц з ч досить часте, напр.: **кѣнчуъ** 100, **застоупничуоу** 1016, **зѣруало** 926, **нарнѣаема** 336, **седмнѣю** 110; **цинокъ** 46, **кѣнцага** 156, **коницѣноюю** 1636, **бесконицѣноюю** 836, **непороцѣнага** 24, **отроца** 124 і т. п.,— всього 70 прикладів. 2. Замість **ѣ** часом єсть и, напр.: **кѣ горнили** 1596 і 12 раз **при-** зам. **прѣ-**. 3. Ані разу нема жг зам. жд. II. Загальні східно-слов'янські ознаки: 4. В сполученні з плавним глухий стоїть перед ним 533 рази: **пѣркѣин**; крім цього, може бути крапка над р, л—284 рази; може бути й глухий з обох боків плавного—67 раз, напр.: **уѣрѣтогѣ**. Але сильна й ст.-сл. традиція—глухий ставиться по плавнім 244 рази. 5. Повноголосні форми: **ѣереко** 266, **ѣерека** 43, **ѣерекѣ** 416, **ищерека** 386; також: **ѣеловѣкомъ** 85, **ѣеловѣколюбѣуа** 446. 6. Чи не жива вимова а зам. о в словах: **багатѣно** 32, **обагатѣга** 1036. 7. На місці dj маємо ж 317 раз, а ст.-сл. жд тільки 63 рази. 8. На місці tj завше щ, лише 4 рази ч: **хочѣши** 155, **чужемъ** 109.158, **чужю** 95. 9. Ав¹ кінчиться на **-зъмь, -ьмь** 242 рази, на **-омь, -емь** 61 раз. 10. Прикметники на **-ан-** зам. **-ѣн-**, напр.: **пѣзтанѣмъ** 146, **пѣамѣнѣга** 466, **камѣно** 150, **вѣланѣми** 59 і др. 11. Рг постійно на **-тъ**. 12. Дієприкметники на а зам. ст.-сл.-зи: **зѣка** 100.1006.1146, **жи-ка** 113.163.

Інші ознаки мови: 13. Глухі **з, ѣ** вживаються досить правильно; але слабі частенько зникають; єсть випадки поплутання **з** і **ѣ**; вокалізації **з, ѣ** на о, є нема зовсім. 14. Часте и для зазначення редукованого, але не рідке й ѣ: **дыколъ** 36. 15. Букви **ѣ** і **ѣ** в середині слів і в їх закінченні пишуться правильно; частіше пишеться **рѣ, лѣ**—100 раз, але не рідкі й форми **ре, ле**—76 раз; приставка **прѣ-** здибується 402 рази, а **пре-** 371 раз. 16. Постійно сполучення **здр:** **рѣздрѣшати, здрѣма** 1426 і т. п. 17. Sk перед **ѣ**, и дає ст: **морѣстѣи** 137, рідше ст: **житницѣмъ** 546. 18. Єсть поплутання букв **ѣ** і **ѣ**, яко слід їх однакової вимови. 19. L³ часом має аж 3 форми: **-ѣхъ, -ѣхъ, -ѣхъ**. 20. Часті форми D¹ на **-ови**, N³ на **-ове** і G³ на **-овъ**, напр.: **грѣхови** 42, **женѣхови** 104, **павѣлови** 1166, **пѣстѣрѣви** 26, **гноѣе** 150; **грѣховъ** 36 і др. 17 раз, **ѣловъ** 416.130.

1546, *оумокъ* 129 і др. 21. Прикметники однаково часті як в стягненій, так і в нестягненій формі. 22. В імперфектумі панують стягнені форми.

Література. *Архим. Савва*: Вновь открытые памятники XI вѣка, письмо къ Редактору, «Извѣстія» 1858 р. т. VII ст. 371-373: опис Миней за жовтень і листопад 1096-1097 р. — *И. Срезневскій*: Древніе памятники русскаго письма и языка, „Извѣстія“ 1863 р. т. X ст. 435-441, виписка. — *Його ж*: Славяно-русская палеографія XI-XIV вв., Спб. 1885 р. ст. 119-129, — дано палеографічний і правописний огляд М. 1096 і 1097 р.—*И. В. Ягич*: Служебныя Миней за сентябрь, октябрь и ноябрь въ церковно-славянскомъ переводѣ по русскимъ рукописямъ 1095-1097 г., Спб. 1886 р. ст. СХХХVI+0242+608+6 таблицъ знимків; видрукувано яко «Памятники древне-русскаго языка» т. I; дано текст трох Миней з варіантами, а в передмові описано їх з палеографічного боку, дано й дослід тексту: переклад зовсім незадовольняючий, злий.— *R. Abicht*: Die Interpunction in d. slavischen Uebersetzungen griechischer Kirchenlieder, «Archiv» 1914 р. т. 35 ст. 413-437.—*С. П. Обнорскій*: Исследование о языке Миней за ноябрь 1097 года, «Известия» 1925 р. т. 29 ст. 167-226.—*В. Л. Комарович*: Язык служебной Октябрьской Миней 1096 года, «Известия» 1926 р. т. 30 ст. 23-44.

2. Путятина Миней.

Миней на май місяць, складається з 134 листів малого розміру, 24,5×19,7 см (а розмір писаної сторінки 18×14 см); по л. 866 бракує зшитка на 8 листів. Пергамен добрий, але в деяких місцях вже погурбився. Писано в один стовпець гарним малим уставом (висота букви 2,8 mm); письмо де-не-де вже вилиняло. На л. 134 єсть стихира Успінню з крюковими нотами над текстом; на лл. 101 і 1326 вжито Θ яко нотного значка. На л. 134а писар цієї книги

позоставив такий запис: *пOUTATА ПЫСАЛЪ ДАУЕ КРИКО ДА НЕПРАВИТЕ А НЕ КЛЫНТЕ*; запис тею само рукою, що й вся книга; хто був цей писар Путятя¹, не відомо², від його імени пам'ятка зветься Путятинною. Належала ПМ Новгородській Софійській Бібліотеці (чому часом і зветься Новгородською), звідки перейшла до бібліотеки Духовної Академії в Петрограді (№ 203); тепер зберігається в Державній (б. Публичній) Бібліотеці в Петрограді.

ПМ — список з давньо-болгарського оригіналу, чому й правопис тут старо-слов'янський, але з деякими новгородськими рисами. Єсть поплутання на та *ѣ*: *нзѣна і нзѣнѣ, Унѣхитѣнѣнна 92 і др.* Постійно шт, а щ рідке. Вживається як звичайно, часто й по *л, н*, ніколи по *р*. Йотація панує: *иудѣ 109*.

Мова ПМ має новгородські риси; на жаль тільки, ще не маємо спеціального дослідю цієї пам'ятки. 1. Поплутання носових з чистими часте. 2. Зникнення слабого глухого дуже часте; пропуск глухого часто зазначається паериком зверху; трапляється й вокалізація сильних *з, в*. 3. При сполученні з плавним глухий ставиться звичайно по нім. 4. Єсть повноголосні форми: *посередѣ 29.706.80.1236.130, сребранѣхъ 104 і др.*; форм, як *твѣрди*, багатенько. 5. Єсть поплутання *ъ* з *и*: *зѣрѣтельно*. 6. Форма багатньо, Срезн. 442. 7. Не рідке тут поплутання *и* і *и*: див. у Купр.: *цѣсть 41, страстотерпѣа 41, вѣнѣцаюса 44, цѣстьноѣ 44, 45, у Срезн. цини 441*. 8. Сполучення *дј* дає часом *ж*: у Срезн. *зжитѣла 441, оутвѣрженіє 441, у Купр. подажъ 44*. 9. В запису Путятя єсть *ч* зам. *шт*: *даує цѣб-то да аште*. 10. Панує *ц* тверде, але часом знаходимо й м'яжке. 11. Зам. *хр* маємо *кр* в слові *крѣстннѣ 776*. 12. Відсутність *н* в словах: *при константинѣ 256, константина 256, вѣ константинѣ градѣ 1016*. 13. Вимова *дѣ*: *тракѣскага страна*. 14. *Ав'ог'нѣмь*. 15. Прикметник *камано*. 16. В *Рг* панують форми на *-ть*, але

¹ *Е. Карский*: Палеография, 1928 р. ст. 303 і 363 зве: Путятя Грѣшный, чому?

² Звичайно, припущення Купріянова, ніби це новгородський тисяцький Путятя, підстав не має.

єсть і -тъ. 17. Імперфект на -гаа: могаашеа, имааше. 18. Багато форм, як: пригатовати, оуслъшевати, озареванъ, оукрагоа і т. п.

Купріянів, зв'язуючи писаря Путятю з новгородським тисяцьким Путятою, відносив нашу пам'ятку на кінець X—поч. XI віку; звичайно, це перебільшення. І. Срезневський в своїх „Древніе памятники“ поставив ПМ теж на пізніє місце — «до 1100 г.»; за ним те саме робить і Є. Карський в своїй Палеографії 1928 р. ст. 263 і 303. Соболевський в „Лекції“ ст. 12 відносить нашу пам'ятку на XI в. чи на поч. XII віку. Здається, що ПМ більш-менш одного часу з Минеями 1095-1097 років.

Література. *Макарій*: Історія Русской Церкви, 1846 р. т. I ст. 236-244, виписки, але з багатьма помилками.—*А. Х. Востоковъ*: Описаніе Новгородской Софійской Минеи XI вѣка, „Ученыя Записки“ 1856 р., т. II, вип. 2 ст. 126-128, передруковано в „Филологическія Наблюденія“ 1865 р. ст. 202-204; короткий опис ПМ і зміст її. — *И. К. Купріяновъ*: Обзоръне пергаменныхъ рукописей Новгородской Софійской Библиотеки, „Извѣстія“ 1858 р. т. VI ст. 40-45, — дано короткий опис та канон муч. Олександру з лл. 566-81, з помилками.—*И. Срезневскій*: Древніе памятники русскаго письма и языка, „Извѣстія“ 1861-1863 р. т. X ст. 34, 441-445, дає виписку з лл. 1-4 рукопису; в вид. 1882 р. ст. 38.

III. Пам'ятки східно-слов'янські ближче не встановленої батьківщини.

1. Церковний Устав з Кондакарем.

Пам'ятка складається з двох частин: перше церковний Устав лл. 1-24, без початку, а потім на лл. 24-1246 Кондакар на цілий рік. Рукопис має 124 л. in f° малого розміру, писана гарненьким дрібненьким уставом, букви на 2,2 mm високі. Писало два писарі,

але вони пильнували писати по можливості однако-
вим письмом; перший написав більшу частину книги,
а саме: лл. 1-32, 35 діл, 456-46, 53-1246, другий мен-
шу: лл. 32-35, 356-456, 46-526 і 686-69. Правопис у
двох писарів ріжний: перший сміліше вносив живі
ознаки своєї мови, другий був консервативним і міц-
ніше тримався оригіналу. На л. 124 перший писар
зробив такий запис глаголицею: мѣхалъ пѣлъ мѣхалѣ;
на л. 44 кирилицею написано (це може старший пи-
сар?): микѣулинъ книгъ. Пам'ятка знайдена в Псков-
ськѣм св. Духівськѣм монастирѣ на Ісосѣ, пізніше пере-
ховувалася в Типографськѣй Бібліотеці під № 142
(1206). Пам'ятка певне кінця XI-го віку (частина вче-
них часом відносять її на кінець XI — поч. XII в.) і
має дуже велике значіння, бо це найперша слов'ян-
ська співоча книжка. В ній багато ріжних давніх нот-
них знаків (див. знімок), які докладно описує о. В.
Металлов в своїй праці.

Перший писар постійно пише *га* на початку сло-
ва чи складу, а *а* по приголосній; добре розрізняє *ю*
від *є*; майже скрізь зазначає м'яжке *л*, *н* гачечком
справа: *л'*, *н'*; навпаки, другий писар не розрізняє *га*
та *а* і рідко зазначає м'яккість *л*, *н*.

Головніші ознаки мови такі: 1. Поплутання но-
сових з чистими часте. 2. Перший писар майже зав-
ше пише *ъ*, *ь* перед пивною: *отъвъръзошася* 117, *скъ-
блѣхъ* 98, *скъръбѣти* 98, *стѣлѣхъ* 246, тоді як другий пи-
ше по старо-слов'янському. 3. Багатенько повноголос-
них форм: в Уставі: *паволоцѣ*, *переходить*, *пороздѣноюю*,
сторона, *стороню*, *сторонѣ*, в Кондакарі: *нищерека*, на же-
ребни 1026, на жеребаааатни, *середокръетниѣ*, *уелокѣколибѣуѣ*,
може: *огродивсѣа*. 4. Зміна початкового *ю* на *о*: *октенига*,
октенин в Уставі. 5. Поплутання *ь* з *е*: *деко* 1176, *D'
тѣкѣ* 98 bis і поруч: *тѣкѣ* три рази, *амѣлоуна* 98 і по-
руч *аллѣоугнига*; особливо часто плутає *ь* з *е* другий пи-
сар, у першого цього значно менше. 6. Перший пи-
сар дуже часто пише *ж* зам. *жд*: *наслажаютьсѣа* 117,
тоді як другий пильнує писати *жд*. 7. Часом зам. *шт*
чи *ш* маємо *ч*: *ауѣ*, *уѣждааго* 123. 8. Єсть сліди по-
плутання *ц* з *ч*, але дуже мало: *срдѣуѣкѣдѣуѣ* 256.
26, *V¹ мѣице* 73. 9. М'яжке *ц*: *лѣтѣвница* 1176, *коленницю*

246: 10. Зазначення *д*, через *и*: *гепсиман[ни?]* 1176. 11. *G'N³Ac³* жіночого роду дуже часто кінчаються на *-ѣ* або *-ю*: *блюдницѣ*, *дьяницѣ*, *сзгоудохранилицѣ*, *ма-риє*, *илнє* і т. п. 12. *Ab¹* на *-ьмь*: *богъмь* 1176. 13. *D¹* *L¹* *тобѣ*. 14. *Pr 3¹* і *3³* звичайно кінчаються на *-ть*. 15. Приказовий спосіб на *ь*: *къздежѣте* 1026. 16. Імперфект стягнений на *а*: *скорбахъ* 98. 17. В словнику: *гакрила* 1176, *шерадованаа* (благодатная) 1176 і др.

Про батьківщину нашої пам'ятки Н. Дурново пише: „Несколько случаев смешения *ц* и *ч* указывают на севернорусское происхождение писцов“; але чи не замало прикладів? В пам'ятці не бракує ознак, які її тягнуть до пам'яток українських; не забудьмо, що поплутання *ц* й *ч* знають і сучасні західно-українські говірки.

Література. *Еп. Савва*: Палеографические снимки, М. 1863 р., на табл. IV дає добрі знімки з лл. 246, 98 і 124 (глаголицький підпис). — *Прот. В. М. Металловъ*: Русская симіографія, М. 1912 р., дає на табл. II-V чотири знімки з лл. 246, 98, 1026 і 117, опис нотних знаків на знімках див. ст. 72-73; шкода тільки, що знімки зовсім маловарті, бо недосвідчений коректор так їх зіпсув, що часом нічого не розібрати; напр. на цих знімках поплутано такі букви (в дужках подаю букву потрібну): а (л, е), б (в), и (н), к (и), л (а), лп (м) і т. п., маємо на табл. V *вєлшо* зам. *вєлню* і т. д. без кінця; чи не те саме тут і з нотними значками? — *Н. Н. Дурново*: Русские рукописи (див. вище ст. 17), 1924 р., ст. 82-83, коротка характеристика мови.

2. Псавтирний уривок А. Бичкова.

Серед рукописів А. Ф. Бичкова був і уривок з Псавтиря, який він десь перед 1875 р. передав І. Срезневському для видрукування. Це один цілий зшиток, що складається з 8 листків чи 16 сторінок, розміром в малу чвірку, 18X14 см, по 20 рядків на сто-

рінку. Письмо уривка, як твердить І. Срезневський, близько нагадує Минею 1096 р.; воно на 2,3 mm високе. Зміст уривка—простий без толковань Псавтир; починається 34 віршем XVII псалми, а кінчиться 19 віршем псалми XXIV-ої. Долі на тих сторінках, де починаються псалми, циноброю написано гадальне значіння псалми, цеб-то, Псавтиря цього вживали для гадання, як то було звичайним в старі часи; так, на л. 2 читаємо: велика радість и собраніе быкають, л. 3б: врази нзинѣ оуокидать тебе ! т. п.; ці гадальні приписки писала та саме рука, що писала й псавтирний текст. Чорнило не високої якості, а тому воно в деяких місцях постільки зблідло, що читається з великим трудом, через що вже десь в XIII віці окремі букви, слова та цілі рядки наведено свіжим чорнилом, наводив, як то знати з правопису, серб. Початкові букви псалмів та окремих віршів писано циноброю; кожний вірш ділиться ще на 2 чи 3 частині, а ці частини також починаються з червоної букви; циноброю писано по закінченні писання рукопису. В. Срезневський текст нашого Псавтиря зве текстом Новгородської редакції. І. Срезневський, що досліджував цю пам'ятку, відносить її на XI вік.

Правопис. Буква *є* ставиться скрізь на початку слова чи складу, є тут рідке. Постійно *щ*, а *шт* нема; нема й *буков s* та *ж*.

Східно-слов'янські ознаки мови. 1. Поплутання носових звуків з чистими скрізь. 2. В сполученні з плавним глухий стоїть звичайно перед ним: *пъреть* 5б, *уъртого* 2, *жъртвоу* 3, *сърдыца* 2б і т. п.; часом буває й ст.-сл. порядок: *гъртани* 5б, *испъзненіе* 7; один раз: *дъръжавьна* 7. 3. Замість ст.-сл. *рѣ* маємо *ре*, напр.: *врема* 4, *нщрева* 5, *посредѣ* 5б.6б, *прерѣканиа* 1б, *препогалаз* 1 і т. п.; буває й ст.-сл. правопис: *прѣдз* 6б. 4. М'яжке *ц*: *дегница* 4, *лиця* 4.б, *съьцю* 5 і т. п. 5. Сполучення *dj* один раз дає тут *ж*, а саме: *внжь* 8б. 6. В гадальних приписках в одному місці маємо поплутання *з* і *ж*, а саме: *множи вразн* 3б. 7. Аб¹ на *-зьмь*, *-льмь*: *слouxзьмь* 1б, *лицьмь* 4, *срдцьмь* 7. 8. Прикметники на *ан*: *мѣданз* 1. 9. *Рг* постійно кінчиться на *-ть*. 10. Приказовий спосіб: *вззьмѣте* 7б, 4 рази. 11. Форм

сзмѣрениѣ 5б.8 та оцѣщюга 3, оцѣсти 8б не рахую за ознаки місцеві, бо це звичайні, і потім по всіх пам'ятках широко знані форми.

Інші ознаки мови. 12. Глухі вживаються досить правильно; слабі глухі опускаються тільки в деяких прикладах; звичайно маємо кѣто 7б, але один раз знаходимо кото 7. 13. Перед йотованою голосною ставиться ѡ або и: радостѣю 4, кратѣи 5б, оупоканнѣ 5, поу-тъѣ 8 і т. п. 14. В прикметниках панують нестягнені форми: вѣсокѣиуѣ 1, щедротѣиѣиѣи 3б і т. п. 15. Давальний приналежності: ѡрь славѣ 7б, гдѣ силамѣ 7б.

Література. *И. Срезневскій:* Псалтырь безъ толкованій Русскаго письма XI вѣка (съ гадальными приписками), див. „Свѣдѣнія и замѣтки“ № XLII, «Сборникъ» 1875 р. т. 12 ст. 38-62, тут дано короткий опис пам'ятки ст. 38-41 та повний текст 43-62 разом з відповідним текстом з Толстовського псалтиря.—*В. Срезневскій:* Древній славянскій переводъ Псалтыри, Спб. 1877 р. ч. I ст. 14-17,—повторений опис І. Срезневського і дано характеристику редакції тексту.—*И. Срезневскій:* Древніе памятники русскаго письма и языка, 1882 р. ст. 38, коротка згадка (в першій виданні 1861 р. згадки нема).

3. Науки Кирила Єрусалимського.

Це пергаменований рукопис на 271 лист малого розміру, 23,3×19,2 см (самого тексту 270 листів), що зберігався в Московській Синодальній Бібліотеці під № 478, а тепер знаходиться в Історичнім Музеї. Рукопис дійшов не цілим, багатьох листів бракує. Зміст пам'ятки—науки св. Кирила, патріарха Єрусалимського (315-386): 18 наук огласительних (цеб-то для тих, що бажають прийняти християнство) та 5 тайноводственних; переклад з грецького на слов'янську мову зроблений був дуже рано, а наша пам'ятка—відпис з цього перекладу. На л. 270б (останній тексту) читаємо такий запис: ГИ' помози ракъ своимъ. дѣшдорж :-: коньувѣшжмж :-:

КНИГЫ СНА. ДАН ЮМЖ Б ГЪ ОСТАВЛЕНІЕ ГРѢХОВЪ:-: И РАБА
 Б Ж И ІА:-: КОНСТАНТИНА ПИСАВШЖМЖ КНИГЫ СНА:-: АМИНЪ.
 Під цим підписом другий підпис, але глаголицею:
 СПАСИ ГИ ПОЛНТА(Р). На останнім 271 листі ріжні записки
 пізніщою рукою. Письмо НК має дуже архаїчний ха-
 рактер, на 3,1 mm високе; товсте квадратове письмо
 на 3,7 mm високе; Н. Каринський твердить, що цілу
 пам'ятку писала одна рука, хоч письмо ріжнорідне і ро-
 бить вражіння декількох писарів¹; навіть сам запис на
 л. 270б згадує двох писарів. Пізніше в багатьох місцях
 рукопис виправлено: витерто слабе **ъ, ъ**, або попере-
 правлювано їх на **о, е і т. п.**; ці поправки виразно знати.
 Цей самий переклад наук Кирила Єрусалимського дій-
 шов до нас і в списку XVI-го віку, тої ж Синодальної
 Бібліотеки № 782²; в XVII віці учень Єпифанія Сла-
 винецького, чернець Євфимій зробив новий переклад
 з грецького цих Наук Кирилових³.

Правопис. Буква **ю** уживається на початку слова
 чи складу, часто й по приголосних; **ї** пишеться головно
 в кінці рядка та в слові **її** або як цифра 10; **з** тільки
 як цифра; замість **д**, часто ставиться **т**; панує **шт** на
 перших 49 листах, а далі потроху появляється й **ц**, а
 в кінці панує воно; зам. **зи** дуже часто **ы**.

Загальний фон мови—старо-слов'янський. Східно-
 слов'янських рис не багато, головніші з них такі.
 1. Поплутання юсів з чистими часте. 2. Повногос-
 них форм дуже мало: **серебро** (часто), **серебряникъ**; може й
вззвруєння 255. 3. При сполучені з плавним глухий
 стоїть по нім, але частенько й перед ним: **взлака** 29,
пожърти 29. 4. Початкове **ю-** часом дає **о-**, напр.: **осень**
 1576, **однньде** 41, **осенькъ** 126. 5. Зміна **ра-** на **ро-**: **роз-**
нжан 816, **ропатни** 157.1576, **розумѣжште** 846, **поробо-**
тати 2496. 6. Рідко **tj>y, dj>ж**: **трепѣушште** 356, **хуєтъ**
 2246, **вззвруєння** 225, **уюжего** 96, **уюжнхъ** 2066, **надежа**
 235. 7. **Ab¹**: **гдзьмъ** 29, **образьмъ** 29. 8. Часті форми **D¹**
 на **-ви**: **враговн** 1696, **оцѣвн** 1756, **ульковн** 2086. 9.
G¹ на **-ѣ**: **ис тьмьницѣ** 586.1646, **из дѣвицѣ** 1286; **N³**:

¹ Образцы письма, 1925 р. ст. 8 і 7.

² Опис його у Горського, 1859 р., II, 2 № 115 ст. 62-63.

³ Там само, № 116 ст. 63-68.

роудильницѣ 6, птницѣ 82. 10. D'L¹ тобѣ, собѣ. 11. Рг на -тъ постійно. 12. В закінченні Рг може відпадати -тъ, напр.: ю 276.496, так само нѣ 2606.

Інші явища: 13. Пропуск слабих глухих частий; дуже часто ставиться ь зам. з. 14. Часом оу зам. о, напр.: не оутрѣшантѣ 270. 15. Часте м'ягке ц. 16. Приказовий спосіб: осажѣтѣ. 17. В прикметниках і імперфекті панують нестягнені форми. 18. Цікаві форми: цни (ки) соутѣ плоди 24, съ цѣми са съзугаетѣ 556.

Старші вчені рахували НК пам'яткою молодшою; так, Горський і Невоструев відносили її на кінець XII—поч. XIII віку; І. Срезневський зве їх пам'яткою до 1200 р.; за Срезневським і Волков датував НК XII віком; А. Соболевський (Лекції ст. 12) відносить їх вже на XI в.—поч. XII в. В теперешній час звичайно НК рахують пам'яткою XI-го віку, напр. Є. Карський, Н. Каринський, Н. Дурново і др.

Література. *А. Востоковъ*: Описаніе Рум. Муз. 1842 р. ст. 245.—*А. Горскій и К. Невоструевъ*: Описаніе славянскихъ рукописей Московской Синодальной Библиотеки, М. 1859 р. II, 2 № 114 ст. 44-62, опис змісту, мова, уривки.—*Н. Волковъ*: Статистическія свѣдѣнія, 1897 р. ст. 84.—*Н. Дурново*: Русскіе рукописи XI и XII вв., „Иужн. Фил.“ 1924 р. кн. IV ст. 79.—*Н. Каринскій*: Образцы письма, 1925 р. ст. 7 і 8.—*Е. Карскій*: Палеография, 1928 р. ст. 306 і 491.

4. Уривки з березневої служебної Минейі.

Переглядаючи стародруки Новгородської Софійської Бібліотеки, щоби забрати її для Московського Музея, А. Вікторов знайшов одну книжку, обгорнену в пергаментові листки. Листками займався І. Срезневський. Коли обгортку цю бережно знято, виявилось, що на оправу вжито два листки чи 4 сторінки з служебної Минейі на березень, на 21 і 22 дні його. Листки малого розміру, на них дрібний т. зв. „минейний“ устав XI-го віку, по 26 рядків на сторінці. Листки були дуже ви-

терті, так що Срезневський зміг прочитати тільки де-що.

Листки безумовно із східно-слов'янської книжки, про що свідчать хоча б ці риси. 1. Поплутання носових з чистими. 2. Зникнення слабих *ъ*, *ь* і вокалізація їх: *кєсь* 1б, *шєдъ* 2. 3. Єсть випадки, коли глухий стоїть перед плавним: *оутвѣржено* 1б. 4. Частенько маємо *ре*, а не *ръ*: *дрєко* 2, *прєдъ* 1б. Два рази *dj > ж*: *оутвѣржено* 1б, *ражаєтѣся* 1б. 5. Зазначення редукованого *и* через *ь*: *житѣь* 2, *житѣьь* 2. 6. М'яке *ц*: *агньць* 2, *коньць* 2, *отроковица* 1б. 7. Аб¹ на *-зьмь*: *свѣтъзьмь* 1. 8. Рг на *-ть*: *ражаєтѣся* 1б. 9. Поплутання *ъ* з *є*: *корениемь* 1б, *иско-рѣни* 1б. 10. Єсть *ю*, але частіше *ѣ*.

І. Срезневський видрукував знайдені Листки в „Свѣдѣнія и замѣтки“ № LI, див. „Сборникъ“ т. 12 ст. 191-195, 1875 р.; в його „Древніе памятники“ по вид. 1882 р. ст. 38 лише згадка. В покажчику Н. Волкова: „Статистическія свѣдѣнія“ 1897 р. цієї пам'ятки нема.

5. Фінляндський Стихирар.

На початку 1869 р. проф. Гельсингфоргського університету Нордквіст прислав до Петроградської Академії Наук 166 пергаменних листків та обрізків з найрідніших пам'яток. Певне, під час війни шведи не раз брали по церквах пергаменові слов'янські книжки, які потім вживали на оправу, а також на папки для справ по канцеляріях; часом з цього пергаменту вирізували куски для заголовків на справах, витираючи написане на пергаменті. Так робили шведи ще в XVI-XVII віках. Таким способом понищено певне не мало найрідніших слов'янських рукописів; багато таких рукописів згоріло разом зо справами шведського архіву,—знаки пожежи знати на багатьох листках, присланих з Фінляндії. Академія Наук прислала уривки передала І. Срезневському для дослідю, який і встановив, що тут куски з 48 рукописів XI-XV віків, все книги церковні та ма-настирські.

Ось серед цих пергаменових уривків знайшовся і крюковий Стихирар десь чи не XI віку. Це два листки малого розміру, in 4°, всього 4 сторінки, по 11 рядків на сторінці, до цього ще й один подвійний обрізок. Зміст листків і обрізка: стихирі на Успіння та на св. Андріяна й Наталії. На основі письма Срезневський рахує цей уривок пам'яткою десь половини XI-го віку, хоч правопис говорив йому про кінець XI-го віку чи може про початок віку XII-го.

В правопису панує *ш*, а *шт* зовсім нема. Вживається *ю*, як звичайно. Форм з розвівом нема зовсім, крім андріана 3.

Ознаки мови доводять виразно, що це пам'ятка східно-слов'янська. 1. Носові плутаються з чистими. 2. Редуковані *з*, *ь* вживаються дуже правильно. 3. В сполученні з плавним глухий ставиться перед ним: *вз* *скъръхъ* 1¹, *върета* 3, *съмьръть* 4. Один раз *ре* зам. *ръ*: *предъстоище*. 5. Сполучення *дј* дає *ж*: *зжителева* 1, *троу-жающнимъа* 1, *рожьши* 2. 6. М'яжке *ц*: *коньца* 1, *в'ѣньць* 3, *десница*. 7. Зникнення *с* в слові *погрѣти* 1 і вставка *н*: *андріана* 3. 8. *Д'* на *-ови*: *богови* 3, *господеви* 3, *сзнови* 2, *цесареки* 3, *христови* 4. 9. *Ав'* на *-зьмь*: *сзінзьмь* 2, *страхзьмь*. 10. *Рг* на *-ть*: *прѣдмѣть* 1, *дикитьса* 4 і др. Приказовий спосіб: *сзберѣтеса* 1.

Пам'ятку видав І. Срезневський в „Свѣдѣнія и замѣтки“ № XLI в „Сборникъ“ 1875 р. т. 12 ст. 22-24, див. ще ст. 5 і 11².

¹ Цифра показує сторінку листків; де сторінки не зазначено, там приклад з обрізка.

² В огляді східно-слов'янських пам'яток XI-го віку я оповів вище на ст. 98-205 про всі відомі пам'ятки; лише ось про ці пам'ятки не маю детальніших відомостей: 1. *Служебна Миня* на червень, 15 листків, зберігається в Публ. Бібл. в Петрограді № І. Ф. п. № 36, добута від Дубровського; див. Н. В. Волковъ: Статистическія свѣдѣнія 1897 р., ст. 65 № 228. 2. *Октоих XI в.*, див. архм. Амфілохій: *Осамодревнѣйшемъ Октоихъ XI в.*, 1874 р.; див. ще Е. Карський: *Палеография*, 1928 р. ст. 74. 3. *Евангелія Погодина* № 11, див. Н. Каринський: *Образцы*, 1925 р. ст. 7.

ДОПОВНЕННЯ ДО ПАМ'ЯТОК ПІВДЕННО-СЛОВ'ЯНСЬКИХ.

Доповнення до ст. 61:

15. Зографські Листки.

Пробуваючи в 1906 р. на Афоні, П. А. Лавров знайшов в Зографському монастирі два пергаменові листки, які, здається, були обгорткою до іншого рукопису. На жаль, Лавров не зробив тоді докладного опису пам'ятки, не знаємо навіть правдивого розміру її. В 1926 р. Лавров видав те, що мав, — фотографії трох сторінок (без 2-ої), відчитання їх і дослід про них.

Змісту пам'ятки П. Лавров не міг встановити, — у всякім разі це листки не з св. Письма і не з книг богослужбових; здається, це уривок якогось казання. Знати, що це переклад з грецького, переклад часом злий, так що деякі місця незрозумлі.

Письмо вицвіло, його тяжко читати, чому Лавров не все й відчитав. Форма літер архаїчна. Єсть Δ , яке замість Λ ставиться по приголосних, а на початку слова чи складу звичайно пишеться Λ ; єсть ще Λ на зразок старого грецького Λ , у якого в середині не проста лінія, але вуглик вістряв додолу; також і \mathfrak{K} має часом відмінну форму в середині — замість лінії вузенька петля. Зовсім нема \mathfrak{X} , панує \mathfrak{Y} , що рано появляється в старих болгарських текстах. Надрядковий знак — крапка. Панує \mathfrak{H} , а \mathfrak{C} зовсім нема. В чотирох словах ужито \mathfrak{S} в формі \mathfrak{Z} , а саме: мнозѣхъ 3^{10} , мнозѣмъ 1^1 , пользѣвати 1^{10} і подѣлѣишѣ 1^{17} . Букви \mathfrak{E} зовсім нема, скрізь \mathfrak{E} . В уривку зовсім нема таких букв: \mathfrak{I} , \mathfrak{F} , \mathfrak{C} , \mathfrak{K} , \mathfrak{Z} , \mathfrak{V} , \mathfrak{A} , \mathfrak{Y} . Правопис звичайний для старо-слов'янських пам'яток.

Мова пам'ятки має архаїчний характер, — це якийсь старий болгарський діалект, але який саме, нема змоги встановити. 1. Носових скрізь ужито правильно, але взѣпомѣнѣти 2^{15} . 2. Глухих \mathfrak{Z} , \mathfrak{B} уживається досить правильно, хоч єсть випадки зникнення їх в слабій позиції: много 1^8 і всі інші цього коріння, двою 3^{21} , створитѣ 2^2 ; заміна \mathfrak{Z} на \mathfrak{B} часта; вокалізації глухих нема. 3. При сполученні з плавними глухі став-

ляться по них: *сръдци* 3¹⁶, *мльуание* 2³, *скръбѣнии* 1³. 4. Букви *ъ* уживається нормально. 5. Редуковане *и* перед йотованою голосною постійно зазначається через *и*: *братиа* 1⁷ і др. 6. Яко південно-слов'янська *риса* єсть форма *примати* 2¹³ зам. *примати*. 7. Сполучення *dj* > *жд*, *tj* > *шт* нормально. 8. Епентетичне *л* єсть скрізь. 9. Зникнення *д* в слові *о празньствѣ* 1⁵; *здр*: *въ въздрасѣнии* 1²⁰. 10. *Ав* і *небръѣженіемь* 2²⁰. 11. Нестягнені форми в прикметниках і дієсловах. 12. *Рг* кінчиться постійно на *-тъ*, а в *са съвѣде* це *-тъ* 3²⁰ відпало. 13. Словник звичайний для старо-болгарських пам'яток XI-го віку; єсть старі слова: *благодѣти* 2¹⁹, *небескаго* 2³ і др., але взагалі тут архаїзмів не багато.

П. А. Лавров, що знайшов цей пам'ятник, оголосив його й друком: *Les Feuilletts du Zograph*, див. „*Revue des études slaves*“ 1926 р. т. 6 кн. 1-2 ст. 5-23,—опис палеографічний, текст 3 сторінок, словник (але без пояснень значіння слів і без зазначення форм) і фотографії трох сторінок (без ст. 2-ої оригіналу), фотографії дуже невиразні і зменшені проти оригіналу. Опис мови пам'ятки одночасно в цім же журналі на ст. 24-38 дав *М. Долобко*: *La langue des Feuilletts du Zograph*.

16. Зографський кирилівський підпис 980 р.

В 1866 році архим. Леонид, тоді настоятель російської посольської церкви в Царгороді, пробував на Афоні і в бібліотеці Зографського монастиря знайшов надзвичайно цінного пергаменового акта грецькою мовою. Акт цей—купча: ігумен Фома продає за 64 монети якомусь ченцеві (пор. „брату нашому“) Онисифорові і його браті монастирик (чи може тільки келію) з землею (докладно зазначаються межі), а при ньому й церківцю на честь св. Апостолів з церковними книжками та посудом; усі клянуться, що, під карою 3 літрів, акта не порушать. Під текстом акта повна дата: писав чернець і філософ Симеон в 6 годин 18 серпня 6488 (= 980) року, Індикта 8. Далі

йдуть підписи свідків, а по них ще продовження акта: 23 червня в св. обителі великомученика Юрія Зографа знаходилися ігумени нашої святої гори“ і перераховуються, хто саме був; а під цілим актом такий підпис кирилицею: † макаре ѿ романахъ: игумена зѡграфика: за истиниъ подъписанъ е(ѣ). Певне, це Зографський ігумен Макарій скріпив акт своїм підписом в присутності інших ігуменів. Цілий акт з підписами писаний грецькою мовою, крім одного слов'янського підпису ігумена Макарія.

Через те, що акт датований—18 серпня 980 р.,—він набірає величезне значіння, а підпис зографського ігумена Макарія в такому разі стає найпершим пам'ятником кирилівського письма¹. Справа тільки в тім, що про цей акт нема ще одної думки в науці, бо він справді викликає декільки поважних сумнівів.

По-перше, маємо й другий зовсім подібний змістом акт (крім трох незначних дрібниць), тільки в нім нема кінця, що говорить про збір 23 червня святогірських ігуменів, а з тим нема й підпису Макарія. Котрий з цих актів оригінал, котрий відпис—рішити трудно; писані акти ріжною рукою, але, як свідчить архм. Леонид, що відкрив ці акти, грецьке письмо в них зовсім одного часу. В опису актів Зографського монастиря, який видали В. Регель, Е. Курц та Б. Кораблев в додатку до „Визант. Временника“ 1907 р. т. 13 ст. 1-3, обидва наші акти зазначаються не оригіналами, а копіями, а в такому разі підпис Макарія може стверджує правдивість („за истиниъ“) пізнішого відпису. По-друге, на додатку про збір 23 червня святогірських ігуменів зовсім нема року; тоді чи це не відпис з якогось зовсім іншого акту? По-третє, загальний вигляд письма в підпису Макарія мало подібний до давнього,—її можна б віднести на XIV-й вік. Сумніви ці дуже важливі, чому вони й не дають можливости рахувати остаточно підпис Макарія за найдавнішу кирилівську пам'ятку,—такою позостається несумнівний напис Самуїла 993 року.

¹ Зографський монастир був заснований десь на самім початку X-го століття, за панування Льва VII Філософа († 912 р.).

Проти цих сумнівів мало що можна поставити. Коли припустимо, що купчий акт складений був по березневному коліндарю, а збір Ігуменів зазначений по вересневному, тоді обидва ці акти припадуть на один 8-й Індикт чи 980-й рік, а це вияснило б, чому в приписці про збір Ігуменів не зазначено року, — бо він був той самий. Правопис підпису Макарія у всіх дрібниціях старо-слов'янській, — проти відомої норми нічого не говорить. Загальне вражіння від цілого підпису таке, що він пізнішого часу, але поодинокі літери всі трапляються і в XI-м віці.

Починається підпис Макарія, як звичайно, хрестом з опущеними додолу кінцями, цеб-то як глаголицьке *a*. Форма *и* давня: *н*. Два рази *У* написано так, що між *о* та *у* над ним єсть простір. Форма *з* один раз дуже нагадує *z*. Знати, що Ігумен Макарій був стареньким, бо підписав нерівно, — це зразок, так би сказати, давнього скорописного актового письма. Йордан Іванов в слові *истинѣ* вбачає глаголицьке *т*, — це *т* на зломі акта і його в знимку знати дуже неясно.

В мові звертає на себе увагу форма N¹ *макарне*, — звичайна у південних слов'ян форма на *-іє*, а не на *-ій*; але такої форми в пам'ятках XI-го віку я не стрічав, хоч вона мусить бути дуже давньою. В слові *єроманахъ* відпало початкове *и*; *a* (а не *o*) по *м* тут звичайна в XI в. форма; кінцеве *ь* також не рідке в XI в., пор. Македонський Кирилівський Листок. Слова *истинѣ* та *подъписахъ* зберігають давній правопис.

Ще Ягіч в Prolegomena до видання в 1879 р. Зографської Євангелії на ст. XXI писав про підпис Макарія, що він формою письма відноситься до XIV віку, коли справді жив ігумен Макарій. Болгарський вчений Й. Іванов докладно занявся підписом Макарія і силиться довести, що цей підпис дійсно 980 р., а в актах в Карейськїм афонськїм монастирі під 980 р. єсть дійсно ім'я Макарія.

На жаль, цікаве питання про цей пам'ятник, що зберігається в актах Зографського монастиря, так остаточно й не порішене.

Література. *Архим. Леонидъ*: Историческое обозрѣніе Аѳонскихъ славянскихъ обителѣй, „Херсон. Еп.

Вѣд “ 1867 р. ст. 16-17.—*О. Бодянский*: Актъ Зографскаго монастыря на Аѳонѣ 980-981 года, „Чтенія“ 1873 р. кн. 1 ст. 1-10,—тут видрукувано самий акт по-грецьки і в російськѣм перекладі, а також з обидвох актѣв видав знимки, які получив від архм. Леонида.—*V. Jagić*: Зографское Евангеліе, 1879 р. ст. XXI.—*Actes de l’Athos*, Спб. 1907 р. ст. 1-3, додаток до „Визант. Времен.“ т. 13, — цілий грецький текст і література.—*Йорд. Ивановъ*, „Български Старини“, ст. 10-20, 1908 р.—*П. А. Лавровъ*: Палеографическое обозрѣніе кирилловскаго письма, Спб. 1915 р. ст. 26, а на ст. 27 добрий знімок підпису Макарія з Севастьянівського збору.—*Б. Цоневъ*: История на българ. езикъ, 1919 р., ст. 181.

17. Іверський глаголицький підпис 982 р.

Архимандрит Порфирій Успенський, підчас своєї відомої подорожи на Афон в 1845-1846 р., знайшов в Іверськѣм афонськѣм монастирі надзвичайно цінний акт 982 року з глаголицьким підписом, — це договір на монастирську землю фундатора Іверського монастиря Івана Івера з мешканцями сусіднього міста Ериссо, де в той час жили вже болгари і який тоді був підлеглий болгарам. Договір складено в монастирі Івана Івера, а писав його солунський нотар Микола в 6490 (= 982) році; за мешканців міста Ериссо акт підписав їхній священник Григор,—підписав глаголицькими буквами, і в цѣм велика цінність цього акту,—це найперший датований глаголицький пам’ятник. Під грамотою долі й зверху багато підписів; підпис о. Григора знаходиться зверху, в 2-м рядку. Грамота на пергамені, розміром в 50,5×95,5 см (долішній край значно вузчий).

Бувши на Афоні, П. Севастьянов зробив аж сім знімків з цього акту і передав їх І. Срезневському для дослідження. Але висновки були не на користь цієї грамоти. „Я старался,—пише Срезневський—подмѣтити въ ней каждую малѣйшую черточку, сличалъ для этого всѣ семь снимковъ грамоты, и на свой снимокъ перенялъ все, что можно было увидѣть“. І

ніякого напису Срезневський не знайшов! Але все таки в першій рядку знати дві глаголицьких букв, так само і в другій Срезневський прочитав *Гр...з* чи *Ги...з*, писане по-глаголицькому; а коли так, то велике значіння пам'ятки таки залишається.

На жаль, виникає новий сумнів: коли саме писано в цій акті глаголицею? „Присматриваясь внимательно ко всей написи — респондає Срезневський, — видимъ буквы Греческія въ тѣхъ мѣстахъ, гдѣ ищемъ слѣдовъ глаголическихъ буквъ, и между ними ясно Δ, такъ что невольно приходитъ на мысль: не написаны ли глаголическія буквы на греческихъ, слѣд. послѣ нихъ?“ Остаточний висновок Срезневського був такий, що треба дослідити самий оригінал, а в разі потреби — навіть хімічним способом; до того ж часу твердити щось певне про акт 982 р. нема можности.

Йдучи на зустріч цим бажанням, архим. Леонид в 1869 р. під заклад 25 турецьких лівр випозичив акт 982 р. від монастирської влади і передав Срезневському для досліду. Трохи пізніше, в листі до о. Леонида Срезневський писав про свою працю над грамотою 982 р., що „загадочное мѣсто глаголическое изучено внимательно. Пока могу сказать навѣрно только одно: подъ глаголической сигмой нѣтъ и не было греческой сигмы, слѣдовательно, заподозрѣвать въ этомъ отношеніи ея (грамоти) древность нѣтъ никакой возможности“¹. Так справа й лишилася остаточною не вирішеною. Акт вернули до бібліотеки Іверського монастиря.

В цій грамоті серед підписів зверху єсть декільки слов'янських слів, написаних грецькими буквами, напр.: *ѣтронмнроу*, *владкоу*; *G*¹ від слов'янського *дѣтко* передано *деаткоу*, тут цікаво, що *ѣ* зазначено грецьким *εα*; в слові *рѣгквкнна* (= *ржквкнна*) видно носову вимову *ж*.

Література. *Архим. Порфирій*: Указатель актовъ, хранящихся въ обители св. горы Аѳонской, „ЖМНПр“ 1847 р., липень, ч. 56 ст. 41-56. — *П. Шафарикъ*:

¹ Лист видрукуваний в „Записки Имп. Русск. Археол. Общ.“ т. I ст. 200.

Взглядъ, 1855 р. ст. 38.—*Викторовъ*: Послѣднее мнѣніе Шафарика о глаголицѣ, «Лѣтописи» 1859 р. т. II ст. 88, 99.—*И. Срезневскій*: Глаголическія буквы на Иверской грамотѣ 982 года, „Извѣстія“ 1861 р. т. X ст. 78-80.—*Його ж*: Древніе глаголическіе памятники, 1866 р., передруковано сказане в 1861 р. і додано знімок з фотографіі П. Севастьянова.—*О. Бодянскій*: Актъ Зографскаго монастыря, „Чтенія“ 1873 р. кн. 1 ст. 8-9, вірить в правдивість глаголицького підпису.—*Йорданъ Ивановъ*: Български старини изъ Македонія, Софія, 1908 р. ст. 21-23, тільки за Срезневським.—*П. А. Лавровъ*: Палеографическое обозрѣніе кирилловскаго письма, Спб. 1915 р., на ст. 13 знімок № 7, на нѣм загадкове місце з акту 982 р.

Доповнення до ст. 75:

Abecedarium Bulgaricum.

Фрейзингенські Уривки, звичайно, не єсть єдиний пам'ятник слов'янського письма латинкою. В Парижській Королівській Бібліотеці під № 2340 зберігається вкладена до латинського рукопису X в. пергаменова картка XI-го віку, а на ній уміщено, під заголовком *Abecedarium Bulgaricum*, глаголицьку азбуку з 31 букви, а під кожною з них подано їх слов'янську назву латинською готикою. Напочатку пам'ятку відносили до 850-950 р., але така давність не підтвердилася,—тепер її рахують пам'яткою XI в., коли не початку віку XII-го. Пам'ятка ця, здається, пропала з Парижської Бібліотеки. Цінна сама назва цієї пам'ятки, бо вона говорить, що в XI в. глаголицю звали азбукою болгарською.

Ось зміст написів над глаголицькими літерами; поруч латинського оригіналу даю й слов'янську назву: as-азъ, а, bôcobi-бѣкы, б, védde-вѣдѣ, в, glâgoli-глаголи, г, dôbro-добро, д, hiést-єсть, є, gluete-живете, ж, zéllo-сѣло, з, zémла-земла, з, íse-їже, ї, ísel-їже, н, cáco-како, к, lúddie-людіе, л, mustlíte-мъслитѣ, м, nas-nашъ, н, on-онъ, о, rócoi-покой, п, recí-рци, р, cslóuo-слово, с, tordo-твердо, т, hic-икъ, і (а треба б оукъ), fort-

фѣртъ, ф, ог-хѣтъ, х, ре(се?)-це, ц, saraué-чѣръ, у, sa-ша, ш, hiér-ръ(?), ъ, pellér-ръ, з, hiét-гъ, ѣ, iusz-югъ, ю, hié-югъ, ѿ; дві останні назви стоять не над тими буквами, над якими повинні б стояти, а це показує, що автором АВ був скорі не слов'янин.

Ще в 1879 р. В. Ягіч висловив здогад, що ця пам'ятка, судячи по мові написів, повстала на хорватській землі («Archiv» IV.311). Так само й В. Вондрак твердить, що АВ написаний на сербо-хорватській території, а це знати з тих наголосів, що поставлені над латинськими назвами (пор. такі наголоси у Фрейзингенських Уривках). Хорватською зве цю пам'ятку й Б. Цонев, бо тут ѿ названо hiét, а це *ie* говорить за хорватську вимову. Звичайно, якогось лінгвістичного значіння пам'ятка не має, але вона цікава, на ряду з Фр. Уривками, своїм способом писати слов'янські слова латинкою.

Література. П. Прейс: О глагольской письменности, „ЖМНПр“ 1843 р. ч. 37 ст. 198-199. — И. Срезневский: Древнія письменна славянскія, „ЖМНПр“ 1848 р. т. 59 ст. 53. — В. Григоровичъ: О древней письменности Славянъ, „ЖМНПр“ 1852 р. ч. 73 ст. 160.—П. Шафарикъ: Взглядъ на древность и судьбу глагольской письменности, „ЖМНПр“ 1855 р. ч. 87 ст. 38-39, 52.—И. Ягичъ: Глаголическое письмо, 1911 р., ст. 135-136. — К. Re šetar: Zum ältesten slavischen Alphabet, „Archiv“ 1914 р. ст. 62-67.—V. Vondrák: О původu Kijevských Listů, 1904 р. ст. 28.—Б. Цоневъ: История на българский езикъ, 1919 р. ст. 117, 394.

ЧАСТИНА ДРУГА:

Альбом знімків з пам'яток X—XI віків.

Уважаючи, що жадним друком не передати старо-слов'янської пам'ятки так, як вона єсть в оригіналі, подаю тут Альбом знімків з пам'яток X—XI віків,— тільки фотографії (але пор. вище ст. 17-18) дадуть змогу переконатися й дослідити, які саме були засоби у стародавніх писарів для занесення своїх слів на пергамен і для зазначення того чи іншого відтинку своєї вимови. Вивчення лінгвістичне якої будь пам'ятки старо-слов'янської мови постійно тісно зв'язане з вивченням палеографічним, а тому вважаю, що наші старо-слов'янські хрестоматії власне мусять бути альбомами знімків з давніх рукописів. Роблю в цім відношенні першу спробу в нашій науковій літературі, роблю в переконанні, що тільки з альбому знімків студент чи читач може получить правдивий образ стану старо-слов'янської мови X—XI віків зо всіма її найріжнішими правописними засобами.

Побіч зо знімком подаю старо-слов'янський уривок—коли він глаголицький або мало читкий кирилівський—також і друком, передаючи по можливості все так, як бачимо на знімкові; роблю це тільки для тих, кому тяжко читати відразу з фотографій. Малі технічні засоби друкарні, де друкувалася моя праця, не дали мені змоги подати кирилівську транскрипцію зовсім так, як би хотілося.

Транскрибуючи глаголицькі пам'ятки, я зробив деякі відступлення від загально прийнятого в нас звичаю. Здавна, особливо з праць В. Ягіча міцно втерлася звичка глаголицьке ▲ передавати через кири-

лівське **ѣ**. Я не рахую цієї звички раціональною вже хоча б через одне те, що глаголицькому **ѣ** відповідають етимологічно два звуки, **ѣ** та **а** (**а**), які мають в кирилиці ріжну писану форму; на мій погляд, не маємо ніякого права глаголицьке **ѣ**ко транскрибувати на кирилівське **ѣ**ко, коли для того існує відповідніша писана форма **а**ко. Для всіх тих слов'ян, для котрих **а** та **ѣ** не однакові вимовою звуки, для всіх них форма **ѣ**ко зам. **а**ко буде зовсім чужою та штучною¹. Наші східно-слов'янські предки X-XI віків, списуючи з глаголицьких оригіналів, часом дуже добре вправлялися з глаголицьким **ѣ**, передаючи його то через **ѣ**, то через **а**, згідно з своєю живою вимовою; правда, частенько тут, особливо в словах їм мало відомих, вони й плуталися, бо не знали, як правдиво їх вимовляти (прикладів на це вище подав я досить), і власне їхні помилки можуть служити нам дороговказом в справі глаголицької транскрипції. Глаголицькі **къѣкъъ**, **мъножанше**, **самарѣнинъ**, **бѣаше**, **идѣаше**, **камѣнъ**, **прамо** і т. п. в Маріїнській Євангелії Ягич транскрибує **къѣкъъ**, **мъножѣше**, **самарѣнинъ**, **бѣаше**, **идѣаше**, **камѣнъ**, **прѣмо**, а це спричинилося до того, що їх і подібні слова у східних слов'ян читають з цим **ѣ**, цеб-то **бѣаше** і т. д., а це вже веде до наукового баламутства², бо ж так цих форм в X-XI віках у південних слов'ян, зокрібно у болгар, ніхто не читав. І чи не мудріщими були ті східно-слов'янські писарі XI-го віку, напр. хоча б діякон Григорій, а особливо дяк Іван, які ці слова транскрибували так, як вимовляли: **къѣкъъ**, **мъножанше**, **самарѣнинъ**, **бѣаше**, **идѣаше**, **камѣнъ**, **прамо** і т. п?

¹ Н. Ułaszyn, напр., в своїй Граматиці 1928 р. ст. 111 попереджає, що таке **ѣ** треба читати за **а**; але чи студент добре орієнтується в цьому? Чи не ліпше було передати впрост через **а**ко?

² Серед слов'янських і неслов'янських словіств в теперішній час міцно панує вимова **ѣ** як **є**; це вимова російська, яку поширили серед учених росіяне. Наукові данні не промовляють за те, щоби в пам'ятках, скажемо, XI віку читати обов'язково як **є**; на мій погляд, це **ѣ** треба читати згідно з живою вимовою того чи іншого слов'янського народу, що буде більше відповідати дійсній вимові **ѣ** в XI віці, ніж вимова його як **є**.

І справедливо твердить А. Шахматов, що „діаконъ Григорій несомнѣнно произносивъ глагоу“¹. В. Вондрак в „Glagolita Clozův“ передає глаголицьке достодноу через достодѣноу 106, хоч по-сербському й тепер *достодан*. Передаючи *обѣцѣннѣ* з Київ. Фрагментів через *обѣцѣннѣ*, Ягіч тільки затемнює, скажемо, українцеві прочитати це слово так, щоби відразу зрозуміти його значіння: обіцяння. Думаю, що вже цих прикладів вистарчить, щоби довести, що наша звичка транскрибувати глаголицьке *ѣ* через одне *ѣ* не раціональна, бо ж з *ѣ* у нас постійно зв'язана певна окреслена вимова.

Думаю, що найбільше науковим буде позоставити глаголицьке *ѣ* не транскрибованим, щоби не внести якоїсь суб'єктивності в його транскрипцію через *ѣ* чи *я*. Єсть випадки, коли транскрипція *ѣ* чи то через *ѣ*, чи через *я* не легка, заплутана, часом остаточно не вирішена, а тому позоставити тут *ѣ* буде чи не найбільше відповідним. Зоставляючи глаголицьке *ѣ* не транскрибованим, я даю тим самим кожному читати це *ѣ* згідно з своєю живою вимовою і тим самим звертаю на це пильнішу увагу читача. Заводячи *ѣ* до кирилиці, я не вводжу до неї зовсім нового значка, бо ж деякі кирилівські пам'ятки, напр. Савина Книга, добре знають його, правда, в іншій значінні².

Замість кирилівської *ї* Ягіч постійно уживає *і*; я скрізь позоставляю *ї*, вважаючи неможливим уводити до кирилиці нову букву на місце відповідної й доброї віковичної *ї*.

¹ Граматика Лескина, переклад 1890 р. ст. 164.

² Але там, де носові зникли, напр. у східних слов'ян, *ѣ* Савиної Книги читали як *іа*, щоби наблизували до вимови глаголицького *ѣ*.

Alphab. graecum	cyrillicum	glagoliticum	croaticum
1. Δ a 600. X ^{ch}	1. А a X ^{ch} 600.	1. ⚊ a	1. ⚊ a h ^{ch}
2. Β b 800. ω ^o	2. Б b ω ^o 800.	2. ⚊ b	2. ⚊ b o ^o
3. Γ g	3. Г g Ш s	3. ⚊ g	3. ⚊ g ш s
4. Δ d	4. Д d Ѡ sē	4. ⚊ d	4. ⚊ d Ѡ sē
5. Ε e	5. Ε e Ъ ū ^o	5. ⚊ e	5. ⚊ e Ѫ ū ^o
6. Σ z	6. Σ dz Ѣ ĩe	6. ⚊ dz	6. ⚊ dz ѣ ĩe
7. Ζ z	7. Ζ z Ъ ě	7. ⚊ z	7. ⚊ z ѣ ě
8. Η i e Ι α ^d	8. Η i Ι ja	8. ⚊ i	8. ⚊ i Ι ja
10. Ι i	10. Ι i Ю ju	10. ⚊ i	10. ⚊ i Ю ju
20. Κ k 9. ϑ th	20. Κ k ϑ th 9.	20. ⚊ k	20. ⚊ k ϑ th
30. Λ l υ ^y	30. Λ λ υ ^y 400.	30. ⚊ l	30. ⚊ l υ ^y
40. Μ m	40. Μ m Ϟ a	40. ⚊ m	40. ⚊ m Ϟ a
50. Ν n Α a	50. Ν ν Α a 900.	50. ⚊ n	50. ⚊ n Α a
70. Ο o	70. Ο o Ϟ ja	70. ⚊ o	70. ⚊ o Ϟ ja
80. Π p	80. Π p Ϟ je	80. ⚊ p	80. ⚊ p Ϟ je
100. Ρ r	100. Ρ r Ϟ je	100. ⚊ r	100. ⚊ r Ϟ je
200. Σ s	200. Σ s ω ot	200. ⚊ s	200. ⚊ s ω ot
300. Τ t 90. ϣ	300. Τ t ϣ 90.	300. ⚊ t	300. ⚊ t ϣ 90.
οϣ u	οϣ u ϣ ě 90.	400. ⚊ u	400. ⚊ u ϣ ě 90.
500. Φ φ 700. Ψ ps	500. Φ φ Ψ ps 700.	500. ⚊ φ	500. ⚊ φ Ψ ps 700.

1. Азбуки: грецька, кирилівська, глаголицька кругла (болгарська) і глаголицька вуглувата (хорватська); цифра коло букви визначає числове її значіння, а латинська літера — її значіння звукове.

Грецькі курсивні та мінускульні букви VIII - IX - X стол.		Глаголицькі букви, що виникли з псалтирних X - XI стол.	Кирилово-слов'янські букви, що виникли з псалтирних X - XI стол.	Грецькі унітарні букви IX - X стол.
α				
β μ ρ αμ ρο ομ μ- λοδε				
β				
γ γο ογ μ γα				
δ δα δα δο δαι				
ε εβ εε οε				
ζ ζβ ζε υζ				
θ θβ θβ				
ζ				
ζ				
ι				
η ηο ηη				

2. Грецька, глаголицька, й кирилівська азбуки. Табл. I.

На №№ 2-4 подано три таблиці повстання слов'янських азбук, взяті з праці В. Ягіча: „Четыре критико-палеографическія статьи“ 1884 р. В 1-м ряду грецьке курсивне (мінускульне) письмо

	Грецька курсивна і минускульна буква VIII—IX—X стол.	Глаголицькія буквы ір- вильніиъ пам'ятниковъ X—XI стол.	Кириллицькія буквы ірвильніиъ пам'ят- никовъ X—XI стол.	Грецька унциална буква IX—X стол.
δ			π	
κ			κ κ κ	κ
λ			λ λ λ	λ λ
μ μϵ			μ μ μ μ μ	μ
ν			ν ν	ν
ο οϵ οϵ			ο ο ο	ο
π πϵ πϵ πϵ			π π	π
ρ ρϵ ρϵ ρϵ			ρ ρ ρ ρ	ρ
σ σϵ			σ σ σ	σ σ
τ τϵ τϵ τϵ			τ τ τ	τ
υ υϵ			υ υ υ υ υ	υ υ υ
φ			φ φ	φ
χ			χ χ χ	χ
ω			ω ω	ω
ω ωϵ ωϵ ωϵ			ω ω ω ω ω ω ω ω ω	

3. Грецька, глаголицька й кирилівська азбуки. Табл. II.
з латинською транскрипцією зліва. В 2-м рядку вміщено глаго-
лицьке письмо з Київських Листків, Євангелій Зографської, Ма-
рінської й Ассеманевої та зо Збірника Клоца. В 3-м рядку букви

Глаголицкія буквы древнѣйшаго памятника X-XI стол.		Кирилловскія буквы древнѣйшаго памятника X-XI стол.	Греческія унциальныя буквы IX-X стол.
Латинская буквы курсивнаго письма VI-VIII стол			
Нѣсколько Ладанскихъ букво			

4. Гречька, глаголицька й кирилівська азбуки. Табл. III.
з Супрасльського Рукопису та з Життя Кондрата; на табл. 2-й буква **ѣ** з грамоти бана Кулина 1189 р. В 4-м ряду гречьке унциальне письмо, головно з Хоривської Євангелії 967 р. та з Порфиріївського Псавтиря 862 р.

ШТЪ ВЕСЕН ПЛЪТИ. ПУЗЪКАНЪ МАЛЪ БѢДЪ РІ БОЛЪ
СВОНАТЬ. НЕ ПО ДАЖ НЪ ВЪ СЛ ПРІ ДЕКНѢ МІУ.
ДЛУ БАННІ ЕМЪ ПІКАЖЕ ТЪ СВОЕГО СЪ ШІ СЪВН
НВЪ КОТЪ. НЪ ВЪ ФАРІ СЕНН ЖУ ДЪ ВІН ПРІ
ДВА КЪ ТУЛОВЪ КЪ. ВЪ СЕМЪ СТО НІ СПЛЪНІА ДН.
ДАН ВОЖНІ СТРІНІ ТУЛОВЪ. КІА НЪ СТВІНІ ПІ
КАЖЕ ТЪ. НІ СІ ЖЕНА ВЪ ГРАДЪ. А ЖЕ БѢ ГРѢ ШІ
НІ ЦА РА УОУ. МІ БЪ ШНІА. КІ ВЪ ЗУ АРЖНІ ТЪ ВЪ ДІ
МІУ. ФА РІ СЕ ШІ ВЪ. ПРІ НЕСЪ ШІ НЕТІ КЛЪ НІ
ЧЖЕ ААГІ ВІНІ НЪ ІА СТВІНІ. НІ ТА ВШІ ЗУ ДН
ПРІ НІ СІ У НІ ГІ. ПЛАУ Ж ШІ ТІ СНА ПА ТА ТЪ МІ
У НІ ТІ НІ ОУ ФІ НІ СЛЪ ЗУ ДН. НІ ВЛАСІ ГЛА ВІ
СВОНАТЬ ТІ РА ДІ ШЕ. НІ ВЛАСІ ЗУ ДІ ШЕ НОУ ФІ НІ
НІА УА ДІ ШЕ МІ УРО КІ. НІ У СІ ЖЕ РА ДІ А ШІ ТІ
ІА ВЪ КНѢ КІ СІ. БІА ШЕ БІ СІ А НІ ДА КІ А КІ СІ А ВІ
НІ КІ СІ НІ КІ ВРѢ НІ А НІ. О ГЪ ГРѢ ШІ НІ НІ ОУ СІ
НОУ ДІ ПІ ЗУ А ВЪ ЗЪ. ДЕНІ ГІ НЕТІ А НІ А ГІ ВІ
ІА СІ Х ДІ НІ Ж. НІ ВМАЛУ ДІ ШІ ТІ А ІА НТЪ Ж ТІ ВІ
РА ДІ ШЕ. НІ СІ А ДІ ТІ КІ ВІ НІ ДІ А ВІ КІ А НІ СІ ПІ ВІ ДІ
НІ НІ ТІ ВІ СІ А ШІ ТІ. МІ А І Б Ж ПРІ НІ ШІ А ШЕ НІ
ДНО ДІ ОУ СІ БІ ДІ ТІ А ІА КІ Б Д Ж ШІ ТІ ОУ СІ МІ ОУ
БЛА ДІ ВІ ЧІ. НІ КНѢ МІ ОУ А КТІ КЪ ТУ А ВЪ КІ О А
КІ СІ ОУ ВЪ ОУ МІ БІ ПІ А ШЕ. ДРЪ ЗОХЪ ПРІ
СТІ А НІ ПІ КІ ПЕ КІ КІ СІ ПІ ДН. ПІ ВІ А ДІ А ІА
КІ А ТІ Е РІ НІ ДІ ВІ НІ ЧА. ІА КІ ЖЕ СІ ТІ НІ ДНІ ТЪ
СНІ ГІ ВІ СІ ЧІ НІ КІ ГІ. ТІ А І ОУ БІ ДІ А ІА КІ А ШЕ
НІ А КІ СІ ПІ СІ А ГІ А ІА ТІ Е РІ НІ ДІ ВІ НІ ЧА. КІ НІ ОУ
НІ А ІА КІ А ДІ НІ ЧІ А. ДА Ж ДІ ВІ НІ А ІА КІ СІ ОУ
ШЕ НІ ПІ ПІ А ШІ ТІ НІ. ОНО ДІ А ІА КІ А ДІ ВІ
СІ РІ А. КІ НІ А Ж ЖЕ НІ НІ ПРІ СІ. ПІ А ІА КІ А ШЕ

6. Супрасльський Рукопис.
Варшавської частини л. 62.

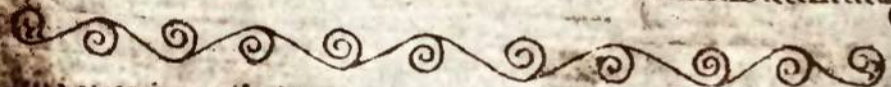
УЛОВИЛИ СЯ ВЪ СЕТИ СЛЪДЪХЪ СВОИХЪ ЖЕ СВА БЛО
КТИМЕ НАВНА ДЪШЕ СЛЪДЪХЪ СВОИХЪ ПОКИ
ЛОУ НЕ СЪМЪ ШЕ ВЪ СЕТИ ДЪШЕ СВОИХЪ НА ЖЕ СВА БЛО
ПОТЪ БЪ ОМЪ ПАЗИ СЯ У ПЪЛО БЪЖИ ТЪ СЪНЪ СЯ
НА ПАРИЖЪ ДЪШЕ СЛЪДЪХЪ СВОИХЪ СЪНЪ СЯ
ЛОУ И ПЛЕННИЧА ДЪШЕ СЛЪДЪХЪ СВОИХЪ НА ЖЕ
ПОТЪ ЖЕ СВА БЛО ДЪШЕ СЛЪДЪХЪ СВОИХЪ ВЪ СЛО
И ДЪШЕ СЛЪДЪХЪ СВОИХЪ ПЪЛО ДЪШЕ СЛЪДЪХЪ СВОИХЪ
МУ СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ
СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ
ТА И ПО ДИ ПО ДА ЖЕ СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ
КЪ СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ
МОГЪ И НЪ СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ
МЪ СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ
СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ
И СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ
БЕ У А К О Н И И С Т О У Е Н И С Я СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ
ПО Д А Р О МЪ К Р Ъ В И Т Е А Ш Е Р Н И Р Ъ К И П Е Н
ЛОУ И Д А Г О С П О Д Н Е Б Ы Н О У Д А Б Ъ Д Е С Я СЪНЪ СЯ
ЖЕ Ц О К И Н А В А О Н Д У А N A N C Я СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ
С Ж Ш Т Ж Н Ъ В Ж Р Ъ Н Я СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ СЪНЪ СЯ
В Ж Р Ъ Н О Р А Н Ъ Д О У Ш И Д Ж А И Н Ч А К I O A
Ш Т Н Е С Ъ С Ъ У А М И Т О У Ж Д А У Ж Е Д Ъ С И Т Р Ъ
ПЪ Н И Ю И С О У С О В О У В Н Д А Ш Т Р И К Р О Ш Ъ К О
Т Р Ъ П А Ш Т А Л О ВЪ У А Н И Я К Л А Д Б Н И Т Ъ С К A
И Д Р Ъ Ж А Н И Я Р Ъ К О У Т Р Ъ Ш Е Н Ю Ф А Р И С Е И
Ж Е Ч Ъ В А В Ъ И Н Е Г О N A O Б Е Д Ъ Т А Н Ъ Д О У
Ш И К Ъ М Ъ С Н Д Ъ Л Ъ И Н Ч Е Х У Л Ъ Н Ъ К O
В A A Ш Е N A N Ъ Д Ъ С A N H E B Ъ C O Y Л O B Ж K O
A H E B C T B И H A K Ъ И N E K B C T B Y Д Ъ C T B O P Ъ A Ш

7. Супрасльський Рукопис.
Варшавської частини л. 626.

БЛАГОЛА БСЬ БСН СНАБЪ БЪИЛЪ ПРОВО
КЪ РАДОУМЛА БЫ КАСАНЪ ТЪ ПРІКЛАД
ШЕ НАСАЕМЪ ІАКОТЪ ШНЧАЕТЪ НЕ
ХЛОБЪ ТЫСЪ БЪШЪ ЖИ СЛА ПЪ ФАРИСЪ ВЪ
СЪЛЫСА Б НЪУТОКНЕДОУРЕТЕ БЛАГЫН
БЛАГОДА ТЕЛЪ СНАВНЕСИЛЪ НЕ ІАКЪ
ТННЪУТОРЕШТИ СЛЫШАХЪ НХЪ ЖЕНЕЦ
БЖШТАСА ВЕСЪ РАДОУМІХЪ ТВОДОУША
КЪІСАН БЪДЪ ЖЕНАІУКІ ПОЛЫСАНА
МА ДАШГОДА МАИНОТОЖЕ БЪ НЕ ЦУБ
ШТАШОУ ІАБЪОТЪ ВЪ ШТАІА ДАШТЪ ІО
ІГІОТЪ ВЪ ШТАІНІА ІУБЪ СІНО ІГІОТЪ
СО ВЛКРЪ ПРІЕШЪ ДАШТЪ КІНХЪ СЛОВЕСЪ РА
ДОУМІА ІАКОТЪ КОРЪ ЧЪ ІОСА ДА ШІА
НОРЪ ДЪ ЧЕ КЪ БЪ БЪДЪ ШЕЛЪ АШРЕКІ ПРОВО
КА ІАДОУШТЕНІА РІЧАШН ІАШТВЪ РЪЧА
ПРОВО ІАБЪ ВІА ДНА ДОУТО БОЖАКЪ ТУЛОКЪ
ІА ІАКО ЖЕ ШТЕНІА ТАКОВЪ РОУН
СНАВНЕСИЛЪ НЕ ІАКЪ ТННЪУТОРЕШТИ
ІАВЛАДЪ ЖШІА БЖАСТА ДАВЪШЪ ДА ІА
НОІАДОУ ІАДНА ДЛЪ ЖІА ПЛАТІА ЖСАТЪ
СЪРВЕКІНІА ІА ДА РОУГЪ ІА ПЛАТІА ЖДЕСАТЪ
ІА ІАДОУ ШТЕМАЖЕ ІАКЪ ЗАДАТИ ОЕІА
ІАТЪ ДА КОТОРЪШІА ІА ПЛАТЕ КЪ ЗЛЮВІАТІА
ІАТЪ ВЪ ШТА ВЪ ЖЕІА ІА ІА РЪУЕ ІА ІАДОУ
БОІА ІА ІАДОУ ЖЕ ІАНОЖАНОШ ДА ІА ІА РЕШ
КНЕДОУСА ПАСЪ ПРЖА БСА ІА ІА ІА ДА
ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА
ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА
ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА
ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА ІА

ПЧУА ВШЕ ЛОСАУШАХЪ. Н ПДА Н ДНН. Б. РИ
СРОБ. М. В. Б. У. ХЪ. Н НАН ДНО НА ДН НЕ А КИ
МШУТЪ. НАНСКХ ДОСТАН М Ж А Б РАШНА.
Н ЗА КТІ Б. РАТ СЪ М НАЛОСТЪ МН. ПРНУ ДА
Ш ПННУ ХЪ ЛОКА МНН СТРОА. Н СНУ ХЪ ПРНУ ХЪ
ПРАШ ГЛА. ПУТ О К Л Е В Е Ш Т В Ш Н О Л О Ж И Т Ъ СЪ
ШЕСТВНИ. ПУТ О Л Н З Т Л О В И Ш И М О Н Т Л О В Ф
КОЛМ Б Ъ С Т В Н І Е. Н Г О Ж Е П Р Е Ж Д Е Т Ъ І С Д Н А
С Ч І Т И. П О У Т О М Н О Г О У Н І Н Ъ ХЪ Р Ѳ У М О У Н І Ш И.
С У М Е Н О У Н Е Т И Н К І Ж Ж Е А Ш Т Е Т И П О К А Ж А
Н Т І Н Я. Н С О У Л Е Т Н І С Т Ъ. П О У Т О М Ф Р И Ш И М О
І Ж Д О Б Р О Т Ъ. Н А Ж Е Т И П І С К А Д У Б І С Т Ъ.
Н О Б Р А Т Н Ъ З О А К Ъ Ж Е Н Ѳ С П М О Н О В Н Р Е Т Е. В И Д
Ш И Л С Е Н І Ж Ж Е Н А. Ш Т Л О Б Ѳ К О Л М Б Ъ С Т В Н І А М Н
Р А В Ъ І С О Т А. Ш Т Р Ъ П Ы Н І А Н Е Т Р Е Н Д О М О Н А М Н
Ж Ъ С Т В І. С Ж Ш Т Ѳ І Ж Б Л А Д Ъ Н І Ч Ж Н Е В Ъ У Т Ъ А
Б Л А Д Н І Ч Е І Ж Н Ъ Ж Е Н О Ѳ. К Р О Т Ъ К О Т Р Е С Т Ѳ Д О У Ѳ
С Ъ К Р Ъ Т И Н П Р І А У Н І Н А Д Ѳ Л С С Е Н І М А. Т Н О В Ъ
Ш Т Е Н І С Т Ъ С Т В Л О Н А Р Е Т Е Н К А. Б Н Д Н Ш И А Н Е
І Ж Ж Е Н А. І Ж Ж Е В И Д А ХЪ П Р Е Ж Д Е Б О Ж Ъ С Т В А
О У Н І А. І Ж Ж Е Н Е Т Ъ Б А Н А П Р И Д Е К Ъ Н А М Ъ. І Ж Ж Е
П Р Ъ В О Н К С Р А М Н І Е С Т В О Р И. Б С Р A M H E Д О Б Р
І Ж Ж Е В Ъ Л Т О В Р Е Ф Т А. Ж Н У Н І М О Н П І К А З А К С
С R A M H E. І Ж Ж Е Т Ъ В Г Л А Г Л A П О Н Е Ж Е П Р И Д Е
К Ъ Ж И Ц И И. Н П Е Д Р Ъ У Н А В Ъ Ш И А К Ъ В Е З Л И
Ч А П Р Ѳ Д Ъ Л М Ч Е С Я З С Т А Т И. Н А З А Д Н І К Р И Ж
Ш Т П С Д. Н П Р Ъ В А. І Ж Ж Н У Н І І С Е Б Ѳ С И Б Е Л И Т
І Н І К Т Ъ В А І Ж Ш Т И. С Е П І Д О Х Т Ъ В Ѳ Д О М А Т Ъ Н
В А Д Ъ Ш А Н У Ѳ М І Н Е П О Д А. Д С И С Ъ В У А М И Н А
П Р И О У Е. Н Ъ Л А С Ъ Г Л A B Ъ С И О Т Ъ Р Ѳ Н І Ж E

НЕ О МОУНО РОУ КЛАНЛИМ МОРЕ СИСАЪ ЗАВН
САМОУ НАВЪ ЗАВНН МОАИЪ КОЛНН СИБНДА
АЪ СМЧЕ ЖЕНХ СВА ВЛАСЪ КЕЪ ЗАВН СЪ ТВОРЬ
ШОУ. ІАКЪ ЖЕСМАЛОМНОГАМА СЪ ТВОРН ЧЖА
КАННАМННІАА. АЧ ПРЖААДАНЪ КСАІ ЗЪ КЛ
ВЪННААВЪ ДЪ ПРЖАЕНЗА ВСТНТИ Ч
АЪ БАТНМА. НУЪ СЪ ТЪ ВЪ БЪ СЪ ХЪ ВЪ ТВОРНТИ
НЪ ТЪ СЕГЪ НЕСА ТВОРН НЪ СНИ О КН КЕАЪ ЗЪ КЪ
ДАДЪ ТЪ ВІН НЕНРЖСТАІ КЪ ЗАЖШТИМА ЗЪ
КОН. ВНАЖАІ НЪ. НЕСАІ ТЪ КІА Н КАВЕ. ТНІУ
МАТН СІН ХУАДНЕНЪ ЧІНІУ КІА ВЪ ЗАВННАНЖ
НЕСАМО ЧРНЕЖПААУЖШТЖ. ДАНТЪ КЕЪ ЗАВНН
ШННАЖЕ ВЪ ЗУЕНАВНАДЪ КЕЪ ЗУМА. МАРАКІА
ГЛАВЪ МННЕСПОМАУА. АСНІУ РОМАННОУ ЖАН
ПОМАУА. ІЕРДЪ АТА ГЛАГОЛЖІО ТЪ ПОУШТАІ
ТЪ САРЖЕНІА МОУЗНН ТОМОУ КОРОВНАШЕ
МІУ СЛАВАН ДРЪ ЖАВА СЪ ОТЧЕМЪ СІСЪ СВАТІ
МІА ДУХОМЪ НЪ ІНІА НІ ПРНСННЪ ВЪ КЕЪ
БЪ КІА КІА АМНН.

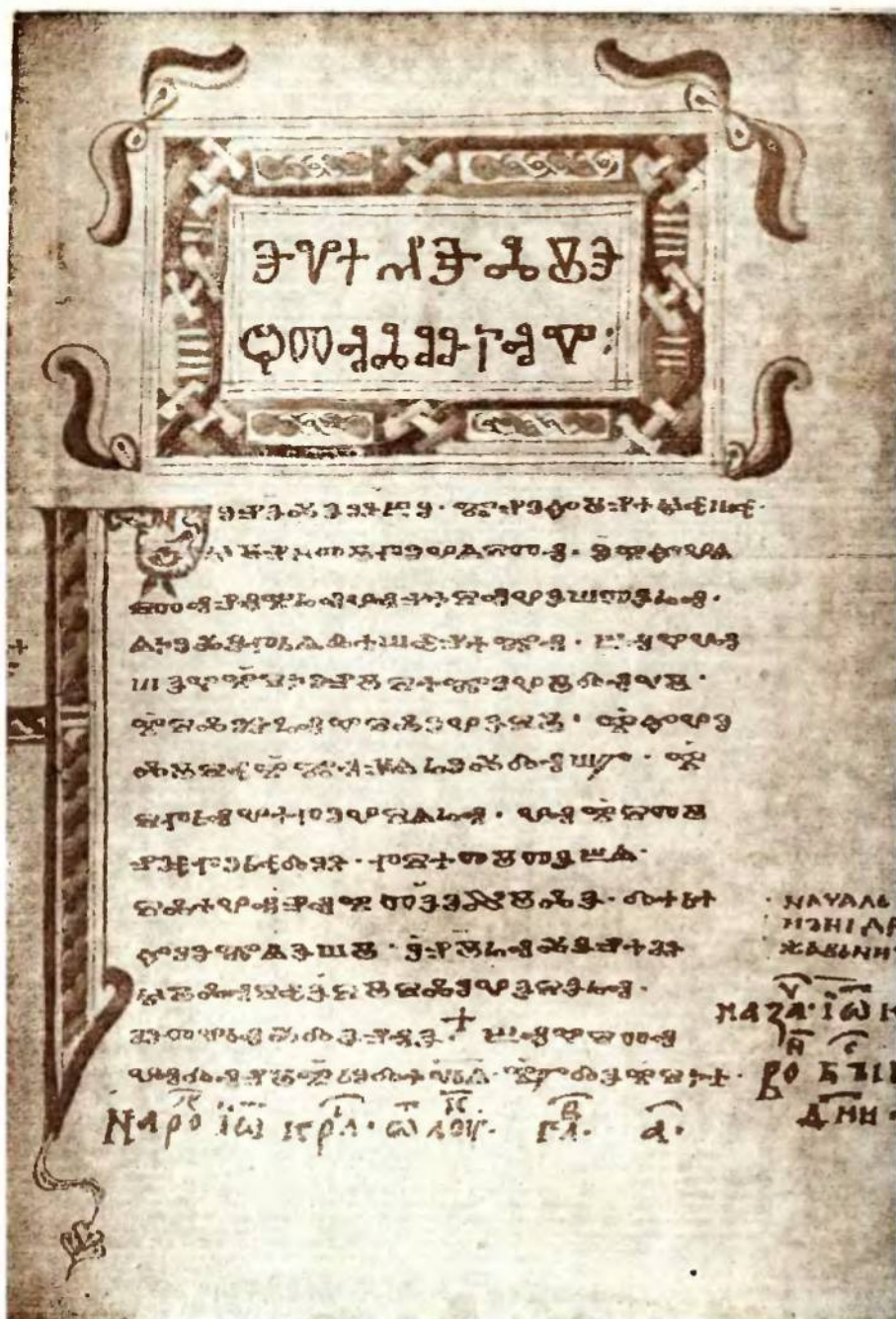
ІАДНАА ЖУНІ ПІА ЗААМО СЕ ТА ДРО СЛВВІ ВІ САНІА
СЪ ДА ОБА ВІ СТИНЖЕ ВЪ КЕУА РРІА НІ РУЧЕМНІ ЗАКЪ
ІА ФАРІСННЪ ВЪ ТЪ СЪ ТВОРНША НА ІСА ДАНГОЗГОУАІ
ІА НІ СЪ КЛ. НАНННОУ ЧЕМНІ ЧІНІ СТЕ НЖЕ ОУ
ІА РІ СІА ТРО ПЕЗЪ ІВЪ ДЪ ВЪ НУА НЕ ПОХУАІ
ІА НА СЪ ВІНЖА НІА. СІА ЖЕ КЕНОУ СІА СЛО
ІА ВІ СІА СІА ДАННЪ СІА ТОВА ІА СІА ТРО СІА
ІА ХА СІА СІА ЖШШІН А СЕ ВЪ. НЕ ІА ГЖЕ ЖІА
ІА ІА СІА СІА ІА. ПРЖА ЧЕ ОУ КІА СІА СІА ІА СІА

10. Супрасльський Рукопис.
Варшавської частини л. 64.

ОТЪ ДАРЛЕНЪ СКА ДГОНИКОЛО ДА Б. К. РОДА И ПЕ
АМО БЪ И Б. К. ВІ К РАШЕНА. НЕ УФИЛИ ДА. ПРА
КОНА РИМА И МО ЛІА. БОГА ТЪ С ПВОЖИ ЖЕ И
СА ОУ ТИ И КІ ВРО ДА И ТЪ КІ КІ КІ ВІ КІ ВІ КІ
И ПЪ ДІ ВЪ. Н ВЪ КІ М О З Ж У Ъ С Т А Р Ж И И И И В
С Т Б К Х У Д Т Р А Д А В С К Д Г А Ъ І В С П В О Б А Б Ъ Ш І С І Л Ъ
ВЪ Б О Н В О Д Ъ С Т В Ъ Х У Ъ Ж Е. Н И М А Р О Д А О Б О Д А И
Л І Т К Х У Ъ О Н И Х У Ъ Ж І С І М Н О Г В І Д Р И Н О С А П Ъ Т О
Б Ъ У Т Н Ж Е И О У П Р А В Ъ Н И И А. В У Т А М П Н И
С Т Г И Н Ж Е И Ъ Р К И С И М И С Т У И И О Т О Ч И И А Ж Б Д А
М І О Е Л І Р В А П О В Е С Т І Н А С В І Ш І Т Г Е М И И С Т
Т В О Р Ж Х І С Т А Г І О Т К І И Н Ж П Д А Н Д І Н А І Н І
К І З С Ъ П О В Б Д А Д А. І А Ж С Б К С К М Ъ С Ъ П Р О С П Р А
І А В Д Н І Н И Н А В Б Д А Х Ц І Т И И М Ъ Т О Р О. Р О

11. Супрасльський Рукопис.

Вагшаєської частини л. 56, долшня частина.

12. Зографська Євангелія, л. 131.

Зографсьна Євангелія, л. 131.
Євангелія від Луки I 1—5.

ЄВАНГЕЛІЄ
ОТЪ ЛУКЪ:

Понѣже оубо· мнози начаша·
чинити повѣсть· о ізба-
стѣнзїхъ въ насъ вѣштєхъ·
акоже прѣдаша намъ· взиѣв-
шеі ієкони самовндьци·
і слоугзи словєси· ізбо-
лєнє і мьнє хождьшю· і
спрѣва по вєдхъ· въ істи-
нѣ по радюу· плати тебѣ·
главнзї тєофилє· да ра-
зоумѣши· о ннхъ же наоу-
чилєсє єси словєсєхъ·
оутврждєнє· взиєтєхъ
въ дьни ірода црѣ· іудєйєка·
(ієрєі єтерєх іменємъ захарїє).

Зографська Євангелія, л. 296.

Євангелія від Матвія XIII 1—9.

(Въ тѣхъ же днѣхъ и́шъ
лѣзъ ѿ дому сѣдѣаше)
при морі. і сѣвѣраша сѣ къ нѣ
моу народи мнози. і а́ко въ
лѣзъ въ корабль сѣде. і всѣ
народъ на поморні стоаше.
і глѣ і мѣ много. притѣча
ми глѣ. се і зиде сѣмѣ
да сѣтѣ. сѣжштюмоу.
о́ка оубо падоша при пѣти.
і придоша птица небесна.
і позобаша а. дроугаа же
падоша на каменнѣхъ.
а́ко не і маша землѣ мно
гѣ. і а́бне прозабоша.
за́не не і маше глѣбинѣ
землѣ. сѣзньцю вѣснѣвѣ
шю присѣвѣж. за́не не і ма
хъ коренна і нехѣоша. а дроу
гаа падоша въ трѣнни.
і въ зиде трѣнне і пода
ки е. дроугаа же падоша на
землѣ добра. і даахъ
плодѣ. обо сѣто. око ше
сѣтѣдѣсѣтѣ. око ѿ. і ма
(ѣни оуши сѣзшати да сѣзи
шитѣ.)

Handwritten text in an ancient script, likely Georgian, on a parchment page. The text is arranged in approximately 25 horizontal lines. The script is dense and characteristic of medieval Georgian manuscripts. The parchment shows signs of age, including some staining and wear.

14. Зографська Євангелія, л. 1476.

Зографська Євангелія, л. 1476.

Євангелія від Луки V 24—30.

(НХ ДА ОУБА
СТЕ ДКО ВЛАСТЬ ІМАТХ СЊХ
ЧІСКХІ· НА ЗЕМИ ОТХПОУ)
ШТАТИ ГРАХІ· РЕЧЕ ЖЕ ОУБА
БЛЕНОУМОУ· ТЕБА ГЛІЖ ВХ
СТАНИ· І ВХЗХМИ ЛОЖЕ
ТВОЕ· І ИДИ ВХ ДОМХ ТВОІ·
І АБЬЕ ВХСТА ПРАДХ НІМНІ·
ВХЗЬМХ НА НЕМЬ ЖЕ ЛЕЖА
АШЕ ІДЕ ВХ ДОМХ СВОІ·
СЛАБА БА· І ОУЖАСХ ПРИНХ
БСА· І СЛАВЛАХЪ БА·
І ИСПАХНИШАСА СТРАХОМЬ
ГЛІЖШТЕ· ДКО ВИДАХОМХ
ДИКХНА ДЬНЬСЬ· І ПО СІХХ
ІЗИДЕ· І ОУЗЬРА МХІТАРЬ·
ІМЕНЕМЬ ЛЕУТНІХ· СДАА
ШТЬ НА МЬЗДЬНИЦИ· І РЕЧЕ
ЕМОУ, ІДИ ПО МНА· І ОСТА
ВЬ БСА· ВХСТАВХ ВЬ СА
ДХ ЕГО ІДЕ· І СХТВОРИ ЧРА
ЖДЕНЬЕ БЕЛИКО· ЛЕУТНІ
ЕМОУ· ВХ ДОМОУ СВОЕМЬ·
І БА НАРОДХ ЛІНОГХ МХІТАРЬ
І ИНАХХ ІЖЕ БААХЪ СХ ПНІ
МЬ ВЬЗЛЕЖАШТЕ· І РЬПЗ
(ТААХЪ КХНИЖЬНІЦИ І ФА
РІСАІ·)

15. Зографська Євангелія, л. 225.

Зографська Євангелія, л. 225.

Євангелія від Іоана I 1—5.

ЄВАНГЕЛІИ Є СЪТЪ ІСЪАНА

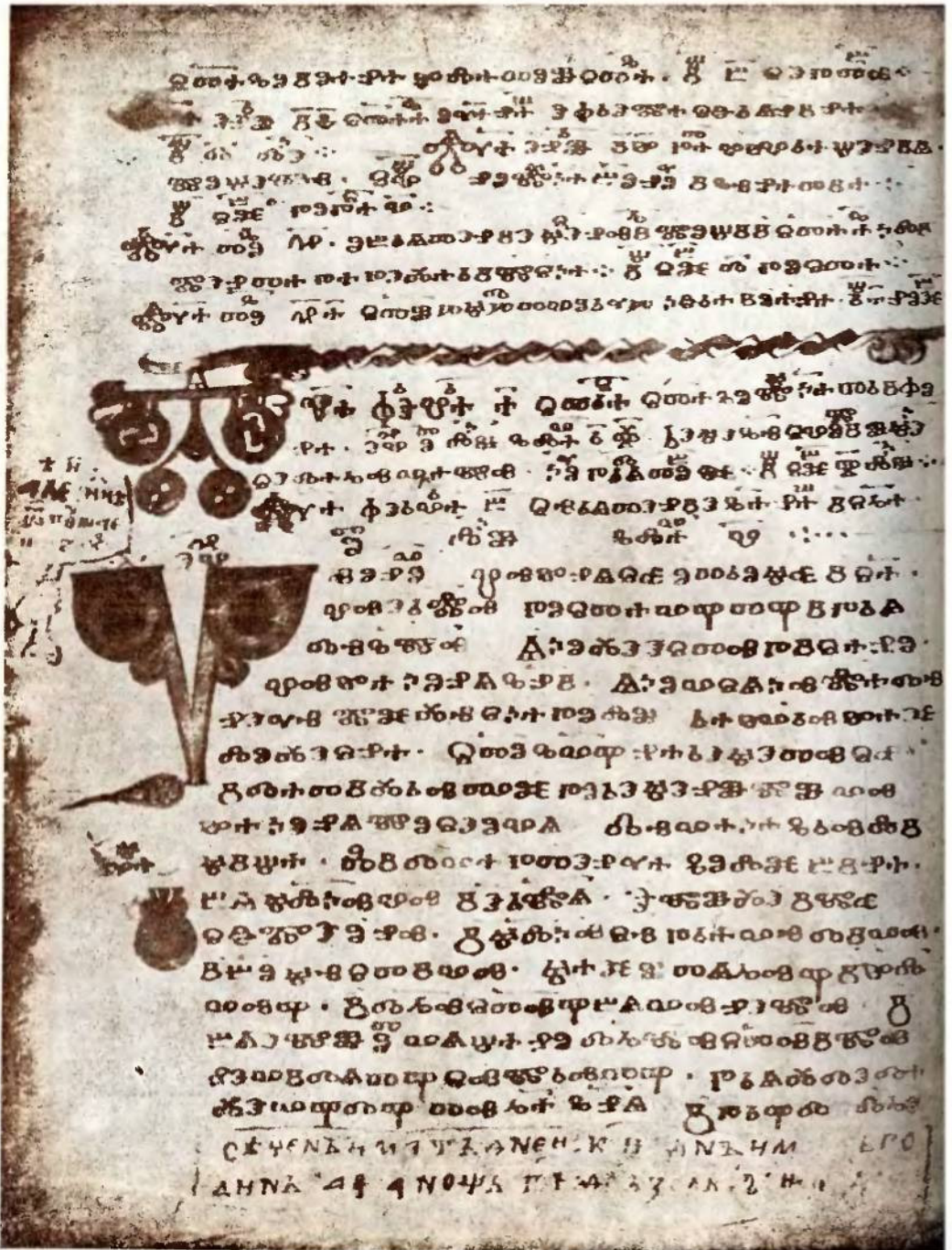
ІСКОНИ· БААШЕ
СЛОВО· І СЛОВО
БААШЕ ОУЪ БА· І БЪ БА
АШЕ СЛОВО· СЕ БА ІСКО
НИ ОУЪ БА· БЪСА ТА
МЪ ВЪША· І БЕЖ НЕ
ГО НИЧЬТО ЖЕ НЕ ВЪСІТЪ·
ЕЖЕ ВЪСІТЪ· ВЪ ТОМЪ ЖИ
ВОУЪ БА· І ЖИВОУЪ БА СКА
ТЪ ЧЪОМЪ· І СКАТЪ ВЪ ТЪ
(МА СЪТИТЪСА)·

роуиѣтъ. не вѣуасѣ на пасти нощѣ
стѣхъ патъ. а па дъше сѣ въ трѣхъ мнѣ
сесѣхъ. слѣзише ^{ша} ѿ тѣхъ печалнво
сатѣ ствомъ. и сла гтѣхъ мнѣ жити
сѣ стѣхъ мнѣ пота пѣхъ тѣхъ. а не до
коньхъ а плодѣхъ творатѣ. а еже на
добрѣхъ земли. сесѣхъ тѣхъ еже до бромъ
срдцемъ нѣ блгомъ. слѣзиша тѣхъ сло
во и хранѣ тѣхъ. и плодѣхъ творатѣ
въ трѣхъ мнѣ. сѣхъ. а въ згласнѣ. и мѣ
аюуши не слѣзиша тѣхъ. а слѣзиша тѣхъ
сѣхъ. сѣхъ. аюу
Вѣдо. въ нѣдѣхъ. въ ка перъ зна оумѣ.
сѣхъ. нѣгоу же едннорѣу ра въ во
лѣ оумѣ. раше. и же въ згласнѣ.
моу. слѣзиша въ жѣхъ. а послѣлатѣхъ не
моу. старѣхъ. въ нѣдѣхъ. въ згласнѣ.
да прншѣхъ. въ свѣтѣхъ. ра въ згласнѣ. о мнѣ
же шѣхъ. въ згласнѣ. въ нѣдѣхъ. въ жѣхъ.

ЩЕМОУ ПЛЖЩЕМОУ ПЛЖЩЕМОУ
ПЗЕРЪЗЕЖЕЩЕДАСНЕМОУ ЛЮБН
ТЪБЕАЪЗЪИЗНАШЪНЪМЪ ПИЩЕ
ТЪЗЪЗДАНАПЪИЖЕНДЪЩЕСЪМН
ПНЪЩЕЖЕНЕДАЛЕЧЕСЪЩЕМОУ
ПРЕЗМАГЪНЕМОУ ДРОУГЪИАСЪТЪНН
ИЗЪПЛАЩЕМОУ ГН ПЕДЪНЖНСА ПЪЕМ
БОДОСТОИЪЗДАПОДЪИГРОВОЗМОИЪ
ПНДЕШН ПЪМЪЖЕННСЕБЕДОСТОИНА
СТВОРНЪЗПРНЪНЪЗТЕБЪ ПЪРЪЦН
СЛОВЪМЪНЪИЦЪЛЪЕТЪОТРОКЪМОИ
БОАЪЗЪУЛЪЕСМЪПЪЗЪЕЛДКАМНОУ
УННЕНЪ ПМЪАПОДЪГОБОСЪБОИЪНЪ
НГЪЖСМОУНДНДЕТЪНДРОУГОМО
ПРНДННПРНДЕТЪУЛЪИШАКЪЖЕСЕ
ИСУДНСДЕМОУ ПЪОБРАЩЪСАПОНЕМЪ
ХОДАЩЮМОУ ЗАРОДОУ РЕЧЕАМН ГЛЖ
БАДЪМНВЪНЪЗЛИТОЛНЪЗЪБЪРЪЗНЕО
БЪТЪОКЪНЪВЪЗЪЕРАЩЪШЕСАВЪД

ДА СЖАДНУ МНРОУ. НАД АСПЕТЬ СДНМЪ
МНРЪ. СЪМЛЪ ГИ ПОКЛОНЕННЪ. ЧЛЪ СНАГЪ
КРЪСА ЕСТЬ ТУ НША ГЛЪ
Е ЧЕГЪ ЛЮБВІДШЪ СВОЖ ПОГОУЕНТЪ
Ж НЕНА ВНАДІДША СВОСАБЪ МНРЪ СЕ
МЪ ВЪЖНВОТЪ ВЪ ЧЪНЪ МЪ СЪХРАНИТЪ
Ж НАЩЕ КТО МНЪ ПОСЛОУЖИТЪ ПО
МНЪ ДА ХОДНТЪ НІД ЕЖЕ СЛЪ АЗЪ
ТОУ Н СЛОУГА МОІ ВЪ ДЕТЪ НАЩЕ КЪ
ТО МНЪ СЛОУЖИТЪ ПО ЧЪ
ТЕТЪ ІОЦЪ НЪ ІНЪ ДІША МОІ ВЪЗЛІЖ
ТИ СД Н ЧТО РЕІ СХОЧЕ СІ СІ МЪ ОТЪ ГЪ
ДНЪ ЗІ СЕД НЪ СЕГО РАДН ПРНДЪ НАГОДН
НЪ СІНЪ ОЧЕ ПРОСЛАВНН МЪ ТВОЕ ПРН
Д ЕЖЕ ГЛАСЪ СЪНБ СЕ ПРОСЛАВНХЪ
ПАГОЗІ ПРОСЛАВЛЪ НА РОДЪ ЖЕ СТО
ДІ СЛЪ ШД ВЪ ГЛАХЪ ГРОМЪ БЪ ЗІ СТО
ННН ГЛАХЪ А ГЛЪ ГЛА СМОУ ОТЪ ВЪ
ТІАТЪ ПРАЧЕ НЕ МЕРЪ А ГЛА ЗЪ ВЪ

ВЪ ОНО ВЪ СЛАДЪ ГРАДА НА РАИИ
МНОЗИ ИИ СЦѢ АЖЪ ВЪ ОНО
ПРѢТНІМЪ ДАНІ СМЪ ПРѢТНІ
ТЪ ДА СЪ ВЪ ДЕТЪ СЪ РЪ СЪ ВЪ ПРѢ
МЪ И САНЪ МЪ ГЛАШЪ МЪ СЕ О ПРѢ
ПЛОТѢ ГО ЖЕ И ЗВОЛНУ ВЪ ДЪ СЪ
ПЛОТІ НА НЕМЪ ЖЕ БЛАГО И ЗВОЛНУ
ПЛОТІ ПОЛОЖА ДЪ ХЪ ПЛОТІ НА СЕ
И СЪ ДЪ А ТЪ ПЛОТІ ВЪ ВЪ ХЪ
НЕ ПРѢ РЪ ЧЕ ТЪ И НЕ ВЪ ЗЪ ПНІ ТЪ
НЕ ОУ СЛА ГШН ТЪ И И ТЪ О ЖЕ НА РА
СЛЪ ТНІ ХЪ ГЛАСА ГЕ О ТРЪ С ТНІ СЪ
И РОУ ШЕНІ И НЕ ПРѢ ЛО МІ ТЪ И
ПРѢ ТЪ ВЪ МЪ МЪ ША САНЕ ОУ ПАСН
ТЪ ДОНДѢ ЖЕ ВЪ ЗЕ ДЪ ПЪ НА ПО
БѢ ДЪ СЪ ДЪ И НА И МЪ СЕ ГЕ А ЗЪ И ЧН

Ассеманова Євангелія, л. 141б.

Євангелія від Луки II 22—27.

(вззвращенне моцел)

г҃аго іѡана златооу҃г҃а. ӣ в̄ (2) септѣа̄.:

Мѣца енѡу ӣ с̄ (28) г҃таа̄ о҃ца на̄ ефрема сурѡнна.

ӣ а̄ (5) дѣ. Мѣца енѡу ӣ з̄ (29) на̄ вззвращенна.
моцелмз. євномка коно̄ и҃гнатна.:

ӣ є҃ по на̄ в̄ (3).:

Мѣца то̄ ф̄ (30). обрѡтненне чѣи҃хї моцнїи г҃таа̄ кли
менга папежа рилска. ӣ є҃ а̄ (5) погта.:

Мѣца то̄ ф̄ а̄ (31) г҃тоуу чю҃творцю кура іѡана. ӣ а̄

Мѣца фѣба̄ а̄ г҃ра г҃таго мѣа̄ трифо [но҃а̄.:

на. є҃ о̄ лоу гла̄ р̄ з̄ і. Рече г҃ь євон оу҃че
се дахз камз. ко̄ прѣ то̄ж. ӣ є҃ і̄ лоу.:

Мѣца ферѣа̄ в̄ (2) євратненне г҃а на̄ и҃є х҃а.

є҃ о̄ лоу гла̄ в̄ (3).:—

Вк онѡ вззнаєа отроча и҃а.

Вк єрїмз погтабг҃и ӣ прѣ

дѣ г҃лз. а҃ко же є҃г҃а и҃єано.

вк закона г҃ин. а҃ко вквк младѣ

нець мѣжьска полоу развкззая

ложєна. Єто̄ г҃ї наречєтзєа.

И дати жрѣтєж по речєноумоу вк

законѣ моєєовѣ. Дѣка кагр҃ян

чица. Ан̄ дѣкѣ п҃тєнца голѣбнна.

И вѣ чл҃кз вк и҃єрїма. Ємоу же на̄а

сумєонз. И чакз є̄ прабѣднєз.

ӣ бо҃чєстнєз. ча̄а оу҃тѣхзи и҃ѣ

взи. ӣ д҃хз г҃тзи вѣ вк нєлєз. И

вѣ ємоу обѣцѣано д҃хмз г҃тзи мз.

нє вндѣгї єзмрзтї. прѣждє да

же вїдїтз х҃а г҃нѣ. И прїдє д҃хо | (мз вк црковз).

Асеманова Євангелія, л. 1516.

Євангелія від Матвія X 21- 22, XVII 1- 7.

(Продадѣтъ же братѣ брата на смръзѣть и отьць члдо
нхѣтъ члда на родитѣла. и оуби [и възета]

нхѣтъ іа. И бждете ненавиди

ми всѣми имене моего ра

ди. прѣтврѣпавши же. до ко

нѣца спїенѣ бждѣтъ:..

Мѣца авгѣ̄ а̄ с̄гаго м̄ка̄ еоуѣг̄на. ӣ н̄е̄

Мѣца авгѣ̄ е̄ в̄ с̄тѣе прѣдѣбращенне̄ а̄ о̄ лоӯ

..г̄а̄ н̄аго̄ н̄ӯ х̄а̄.:. Бв̄а̄ о̄ ма̄ гла̄ р̄н̄б̄.:.

Ръ онѣ Поиѣтъ нѣх петра и и
Іакока іоана брата ёмоу.

и възведе іа на горѣ взи

локѣ єдинѣ. И прѣдѣбрази

сѣ прѣдѣ нимѣ. И прѣсвѣта

сѣ лице ёго акши слзице. а̄ рн

зи ёго взиша балзи ако єна

гѣ. И се ѡбистѣсѣ имѣ моїєи.

ӣ н̄аіа̄ сѣ̄ нимѣ̄ г̄л̄ца̄. Отъвѣ

щавѣ же петрѣ рече нѣви. ГИ до

бро̄ єс̄тъ. намѣ̄ с̄дѣ̄ взӣти. а

штѣ̄ хоцѣши да̄ сз̄творимѣ̄ с̄дѣ̄

трӣ кровзи. тѣвѣ̄ єдинѣ. и мо

їєӣ єдинѣ. ӣ н̄аіӣ єдинѣ. Б

днѣче же ёмоу гла̄щю. се̄ ѡблѣ

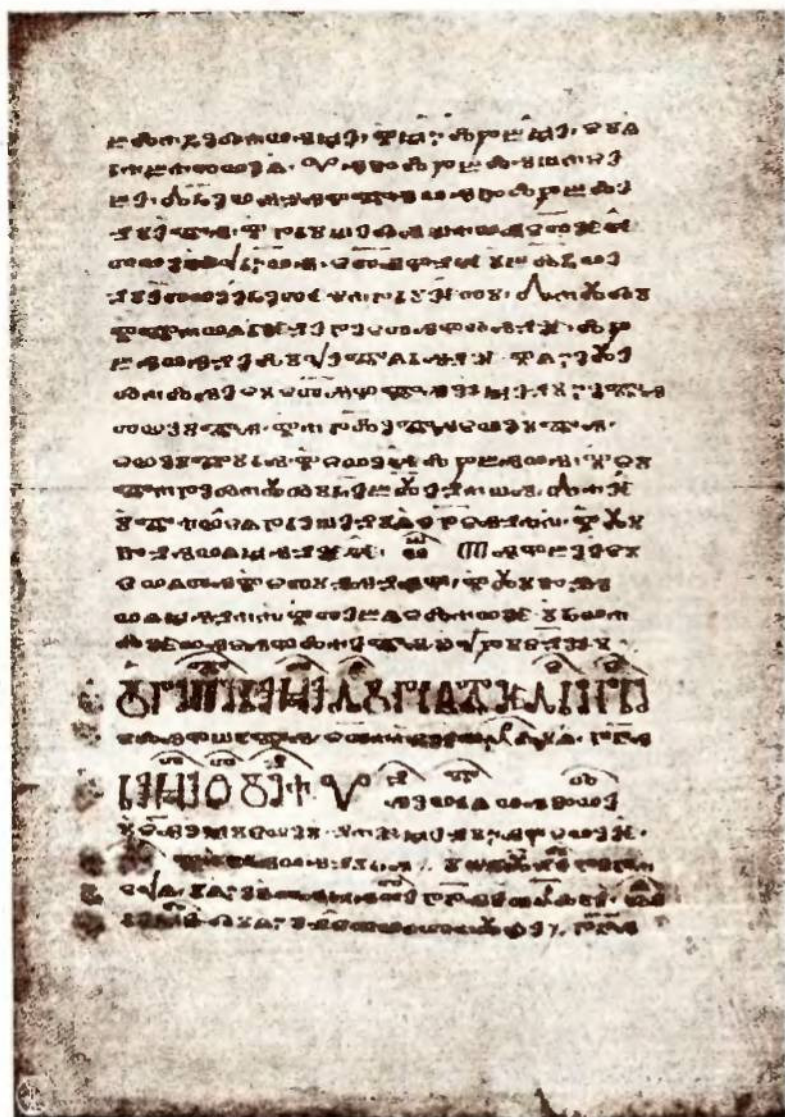
кѣ̄ свѣтелѣ̄ ѡснѣ̄ іа̄. ӣ се̄ гла̄̄ изъ

ѡблака̄ гла̄. сѣ̄ єс̄тъ̄ єнѣ̄ мої̄ вѣ

злювлєнзӣ. того̄ поєлоуша

нѣтѣ. Ӣ слзишавше̄ оученицӣ па̄дѣ̄ ницӣ. Ӣ оубѡдѣ

шавѣ̄ зало. Ӣ | прѣстѣпѣ̄ нѣх̄ прѣкосѣ̄жѣ̄ н̄х̄

22. Синайський Трєбник, л. 10 (Кондакова).

Синайський Требник.

Листок 10, Кондакова

БЛАГОДАВЬЧЕ. І ЧКЛЮВЧЕ. СНА
РАБА ТВОА. ВЪЗЛЮБЛША СЕ
БЕ. ДХУОКЪНЪИМЪ ВЪЗЛЮБЛЕ
НИЕМЪ. І ПРИШЕДЪША ВЪ СТЪЖИЖ
ТВОИЖ ЦРКВЪ. СТЪЗИИЖ Н БЛГВЕ
НИЕ ТВОЕ ХОТАЩА ПРИЯТИ. ДАЖДИ
ІМА ВАРЖ НЕПОСТЪДИЖИЖ. ЛЮ
БВЪ НЕЛИЦЕМАРЖИЖ. І АКО ЖЕ
ДАЛЪ ЕСИ СТЪЗИМЪ ОУЧЕНИКОМЪ
ТВОИМЪ. І АПЛОМЪ СВОИМЪ.
СВОИ МИРЪ. І СВОИЖ ЛЮБВЪ. І СИ
МА ПОДАЖДИ ХЕ БЖЕ НАШЪ. ДАЖДИ
ІМА ВЪДА ПРОШЕННА СПІЗНАА. І ЖИ
ЗНЬ ВЪЧЪНЪИЖ. В. ТЪИ БО ЕСИ
СВАТЪ ІСТИНЪИЖ. І ЖИЗНЬ
ВЪЧЪНАА. І ТИБА СЛАБЪ. Н ХВА
ЛЪ ВЪСЪИМАЕМЪ. ОЦЮ Н СНОУ Н .
И ПОТО РЕЧЕ ДИ ПРАВДРО ПРО
СЛЪШИИМЪ СТЪААГО ЕВЪЛАНА. ПЪХ
РЕЧЕ ѿ ИВЪ. ВЪ О ВРДЪ ВЪЗВЪ
НЕСЪ ОЧИ СВОИ. НА ОУЧЕНИКЪИ СВОИ.
КО. І АЗЪ ВЪ НИХЪ . І НИЩИ Ж (7) НЕ ПО ПА
ЦДА. Н АКО ОТЪЧЪТЕ ПЪХ ЕВЪЛАНЕ. ДНА
РЕЧЕ ДИ АКО НЕТКА ТАЖДЕ. ПЪХ

23. Синайський Требник, л. 49а.

Синайський Требник, л. 49а.

МО НА ТРАСОМО ЗАУТРА.

Ізгонитъ та гь трагавице
Іютрзнадъ. Погодьянадъ тзе.
Хоудооумзнаа. і хоудоси
лаа. Хоудооумзиза и хоу
добарзиза трагавици.
о немь же заоутра сзватъ да
дша. стараншини и попове жи
добизци. і старьци іюданьци.
взизъ сзказанъ отъ архурдань.
і старець іюданьскъ. вь заоу
трзнимь сзката. і прадд
нз пжтьскоумоу пилатоу. оубо
иса его. і излази. Помани ію
дж скарнотзскааго. оубоавзша
са. і положьша сзребро. і въ
збашьшася. Помани кзни
жзникзи. несхмавзшамъ кз
зати. сзребра цанзи его. ста
взша прадд пилатомь. і о
вазигаемъ естъ. кзниж
никзи. і старьци. емоуже ни
(латъ дивзса зало)

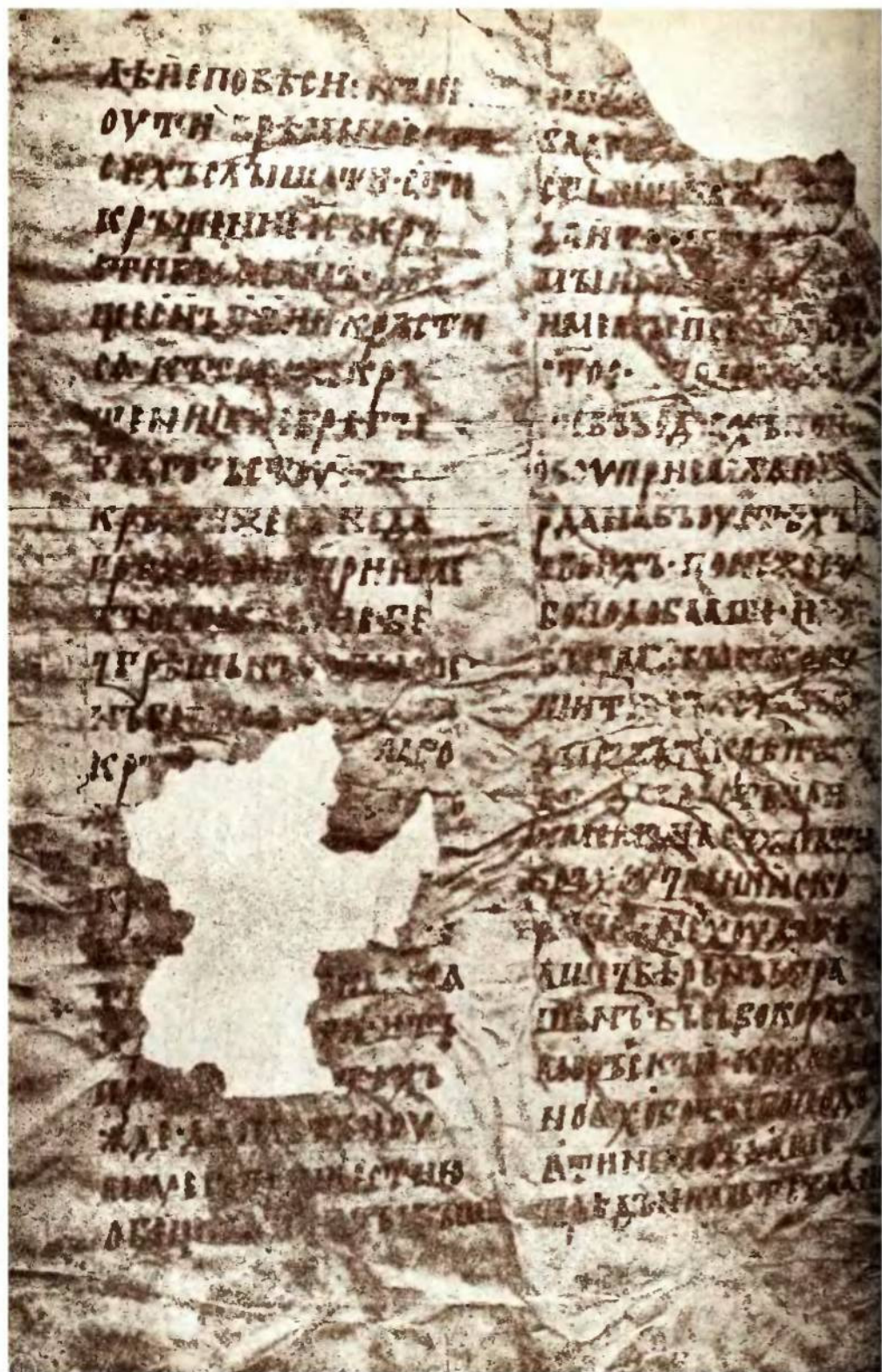
24 - 25. Синайський Псвтир, лл. 106 і 11а. Псалма IX¹¹, - X¹.

ВЪ СЛЪТИ СВОИ СЪМЛА
 РИТО І :· ПРАКЛОНИТЪ
 СЯ І ПАДЕТЪ: ЕГДА ОУДО
 БЛАДЪ БЖДЕТЪ ОУБОГЪНИМЪ:—
 РЕЧЕ БО БЪ СЪЗДАХЦІ СВО
 ЕМЪ ЗАВЪИ БЪ:· С
 ТЪБРАТИ ЛИЦЕ СВОЕ
 ДА НЕ ВІДІТЪ ДО КОНЦА:·
 ВОСКРЕСНИ ІІ ВЖЕ МОН
 ДА БЪЗНЕЕТЕСЯ РЪ
 КА ТВОА:· НЕ ЗАБЪДИ
 ОУБОГЪНИХЪ ТВОИХЪ | ДО КОНЦА:·
 ЧЕГО РАДИ ПРОГНАБА НЕУЪ
 СЪТКОИ ВА:· РЕЧЕ БО БЪ СЪЗДА
 ЦІ СВОИМЪ НЕ БЪЗШТЕТЪ:
 ВІДИШИ АКО ТЪИ БОМЪЗНИ І
 АРОГЪ СМОТРАЕШИ· ДА
 П БЖ

ТЕБЕ ОСТАВЛЕНЪ ЕСТЬ НИ
 ШТИ:· СРОУ ТЪИ БЪДИ
 ПОМОШЪГЪНИКЪ·—
 БЪКОУШИ ЛИШЪЦЪ ГРА
 ШИНАГО І АЛКАВАГО:
 БЪЗШТЕТЪСЯ ГРАХЪ
 ЕГО І НЕ ОБРАЩЕТЕСЯ:—
 І БЪ ЦРЬ БЪ БДЪКЪ І БДЪКЪ БДЪКОУ:
 ПОГЪБНЕТЕ ІАЪЗЦІ О ТЪ ЗЕМЛЯ ЕГО:—
 ЖЕЛАНЬЕ ОУКОГЪИХЪ ОУСЛА
 ИША ІІ:· ОУГОТОВАНИЕ СРЪ
 АБЦЮ ІХЪ БЪНИАТЪ ОУХО ТРОЕ:
 БЪДИ СРОУМОУ И СЪМЛА
 РЕНОУМОУ· ДА НЕ ПРИЛОЖИ
 ТЪ ПОТОМИ БЕРІУАТИ
 СЯ УАКОУ НА ЗЕМІС
 І ВЪ КОНЕЦЪ ПСАМЪ ДВЪ
 НА ГА ОУПЪБАХЪ КАКО РЕЧЕТЕ АШІ МОЕ:··

ДАДОБЪ БЪИГДА ПРАДЕ КЪ НЕМОУ НАТАНЪ
ПРЪКЪ ЕГДА БЪИГДЕ КЪ БЕРЪСАБЕНЪ:
И ПОДНОУИ МИА БЪЖЕ ПО БЕЛИ
ЦАИ МИЛОСТИ ТВОЕИ: **І** ПО МИНО
ГЪЛЪИХ ПЕДРОТАИХ ТВОИИХ
ОЦАГТИ БЕЗАКОННЪА МОА:
МАЙНАУЕ ОЛИИИ МИА ОТЪ БЕЗА
КОНЕНЪА МОЕГО: **І** ОТЪ ГРАХА МОЕГО ОУИЕТИ МИА:
ДАКО БЕЗАКОННЪЕ МОЕ АЗЪ ЗНАИЖ:
І ГРАХЪ МОИ ПРАДЪА МИНОИЖ БЕТЪ | БЪИИЖ: —
ТЕБА ЕДИНОМОУ СЪГРАДИХЪ: **І** ЗЪ
ЛОЕ ПРАДЪА ТОВОИЖ СТОРИХЪ: —
ДАКО ДА ОПРАБЪАШИСА БЪ СЛОБЕ
СЕ ТВОИХЪ: **І** ПРАДЪЕРШИ БЪ НЕГЪДА ОЖАНТИСА:
СЕ БО БЪ БЕЗАКОННЫ ЗАУТАТЬ
БЕИИЖ: **І** БЪ ГРАДЕХЪ РОЛИ МИА | МАТИ МОА:
СЕ БО РАДНОУИЖ БЪЗЪАБИЛИ БЪИ
БЕЗЪБАСТЪНАА И ТАИНАА ПРАДЪА

АРОУГЪ ТВОИЖ АБИЛЪ МИИ БЪИ:
БРОПШИ МИА ОГОФОМЪ ОУИИИЖ
ЕИА: БЪИИЕШИ МИА ПАУЕ ЕИАГА | ОУЪДАИЖСА: —
БЛОУХОУ МОЕМОУ ДАГИ РАДОУГЪ
И БЕБЕИЕ: **ВЪЗРАДОУИЖЪТЪ**
ЕИА КОСТИ СЪМАРЕНЪИИА:
ОУТЪБРАТИ ЛИЦЕ ТВОЕ ОТЪ ГРА
ХЪ МОИХЪ: **І** БЪСА БЕЗАКОННЪА | МОА ОЦАГТИ: —
БРАДЦЕ ОУЕТО СЪЗИЖАИ БЪ МИА
БЪЖЕ: **І** АХЪ ПРАБЪА ОБИОБИ БЪ | ЖТРОБА МОЕИ: —
НЕ ОТЪБЪРАСИ МЕНЕ ОТЪ ЛИЦА
ТВОЕГО: **І** АХЪ ЕСТАГО ТВОЕГО
НЕ ОТЪИМИ ОТЪ МНЕ: —
ВЪЗДАЖАДЪ МИ РАДОУГЪ СПИИА
ТВОЕГО: **І** АХЪИЖ БАДАКИУХЪ
НЕИИЖ: ОУТЪБРАТИ МИА: —
НАОУИЖ БЕЗАКОННИИА ПЪЖТЕ
МИА ТВОИИХЪ: **І** НЕУЪСТИВИ

Хиландарські Листки, л. 1а.

В дужках текст з XII-го віку, в оригіналі ці місця обірвані

[Ты же по ма]
 лѣ ѿповѣси. нз не
 оу ти вѣрмене ѣстх
 снхъ слзшати. стн
 крзценне ісх крз
 стнвхса самх. да а
 ще стх бжні крзстн
 са. ккто оуже крз
 ценніа невѣрѣзи
 благоуѣстоуѣтх.
 крзстн же са не да
 грѣховхное прнме
 тх оставленне. бе
 згрѣшнх во вѣаше.
 нз безгрѣшенз. си
 крз[стиса да б]лаго
 д [ть бжню и] досто
 п[нство подасть]
 крз[штаюмымх]
 ако [же имх же] дѣ
 ти [прнѣст]ншаса
 кр[зби и плаз]ти. н тх
 прнѣа[стиса] тѣхъ
 же. да пазтхноу
 моу его прншестню
 обещннці бзвѣше

н бже[стѣнѣи юго]
 благода[ти прича]
 стннціи вждемх
 да н тѣмь пакзи
 мзи прнѣстне прн
 нмемх спсеньнмь
 стѣе. змнн вѣа
 ше вх водахъ по н
 обоу прнмемн іо
 рдана вх оустѣхъ
 своіхъ. понеже оу
 во подовааше. н гла
 взи змьѣзх скроу
 шнті. слаѣзх вх во
 дзи схвза крѣпка
 аго да власть прн
 нмемх настѣпати
 врзхоу змнн н ско
 рпнн. не хоудз вѣ
 аше звѣрь нз стра
 шнхъ. всь во корабь
 морзкзні. кожа єди
 ноа хобота єго подз
 дті не можааше
 прѣдз ннмь теѣаше

Хиландарські Листки, л. 16.

[погыбѣль по]гоубаѣ
 [юшти сзрѣ]таиѣща
 прѣдхтеуе жнзнь.
 да кз томоу сзмрз
 ть обрзтитъса. да
 спсєннн бьєн реує
 мз. кзде тн сзмрз
 тн повѣда. кзде тн
 аде стрѣкало. разз
 рѣѣтъ же са сзмрз
 тзносє стрѣкало крз
 щєннємь. влзлз
 шн бо вх водѣ ещє н
 са грѣхзи. нз благо
 датьносє прнзѣва
 ннє знаменавз
 ашѣ. не дастъ кз
 томоу страшьнѣи
 мз пожрзтоу взиѣн
 знємь. мрзтєв
 грѣхзи сзлѣзз. нзла
 зншн ожнбленз
 правдоѣ. ащє бо сз
 образєнз взиѣтъ по
 добню сзмрзтн са

мого спса. н вскрз
 сєннєа сзподобншн
 са. нлн іако же сзъ вь
 сєго мнра грѣхзи вх
 спрннлмз оумрѣтѣ.
 да оумрзтєнєвз грѣ
 ха вскрзсєнєтѣ пра
 вдоѣ. тако ѣ тзи
 влѣзз вх водѣ. н обра
 зємь єтеросмь вх бо
 дѣ погрєєнєнз. іако
 же н онз вх камєнє.
 вкстаашн пакзи вх
 обнєवलєннѣ жнзнн
 ход[а да єгда] благо
 [д]ѣт[н сзподобншн]
 [са] т[єгда тн влз]єтъ
 [дєтѣ протн]вѣ сѣ
 п[остатьнн]мз сн
 ламз [вратнєа].
 іако ж[є бо крѣ]щє
 ннѣ [м дн]нн нєкѣ
 шдємз вкєтѣ. не
 іако н прѣждє сєго
 одолѣтн не можаѣше.

Хиландарські Листки, л. 2а.

·:· ОУЧЕНИЕ ДѢЛ ПРОВОДѢЦІА ·:·
·:· ЕМЪНІА ВЪ ПЛМѢ ПРѢДАНО ·:·
·:· О А І ЗАПОВѢДИ И УЧЕНІЕ ·:·
·:· ОТЪ КЪ КОЛАГАНСКАГО ПО ·:·
·:· СЪЛАНІА БЛЮДѢТЕ ЕДА КЪ ·:·
·:· ТО ВЪІ ЕСТЬ КРАДОВОДАМ ·:·
·:· ПРѢМЪДРОСТНІХЪ И ТЪЩЕИХЪ ·:·
·:· ЛЕТНІХЪ ПО ПРѢДАНИЮ ·:·
·:· УЛЮЮ ПО СТУХНЕМЪ МНРЪ
·:· НЪНІА И ПРОУЧЕ ·:·

ПОДОБИТЪСЯ ДОБРѢИ
ДѢТѢМЪ ЗЛОБА
И ПАЧЕВЪАХЪ НЪДН
ТЕСА ПШЕНЦА
МЪНІАМЪ ВЪІГН
ОБРАЗЪМЪ ОУБО КЪ
ПШЕНЦІА ОУПОДО
БЛѢСА ОТЪ ВЪКОУ
ШЕНІА ЖЕ РАСМОТЪРЪ
АНЪНІАМЪ И ЗЪОБАН
УАЕМЪ И ДНІАВОЛЪ
ЖЕ ПРѢОБРАЗОВАЕТЪСЯ
ВЪ АНГЕЛА СВѢТЪЛА

НЕ (ДА ВЪЗВРАТИТЬСЯ)
НА (ЕЖЕН БѢ. НЪ ДА ПРѢ)
ЛЪСТИ. ВЪДЕМЪ (ТАКО)
ЖЕ БО И (АКОВАЛЬНО ЖЕ)
СТОКО ГРЪ (ДЪЦЕ СЪТЪ)
ЖАВЪ НЕПОКААН (ЪНО)
КЪ ТОМУ НАМЪТЪ (И)
ЗЪОЛЕНЕ. НЪ ДА Р (А)
ВЪНО АНГЕЛОМЪ ЖИ
КЪЩА ПОМРАУЕНІА
ТЪМОИХЪ И НЕВѢРЪ
СТВА ГОУБИТЕЛЪНЪ
МЪ ОБЛОЖИТЪ ОУСТРО
ЕННІАМЪ. МЪНОЖИ
БЛЪЦІА ОБЪУОДЪТЪ ВЪ
ОДЕЖДАХЪ ОБЪУАХЪ.
ОБЪУА ОУБО ОДЕЖДА
НАМЪЦЕ НЪ НЕ И ЗЪ
ВЪІ И НОРЪТН. НЪ КРО
ТЪКОИХЪ ОБЛОЖЕНИ
КОЖЕИХЪ. И ОБРАЗЪМЪ
ВЕЗЪЛОБНЪІА ПРѢ
ЛЪЩАИЩЕ. ТЪЛА
ШТИНІАМЪ НЕУЕСТЪІА
ОТЪ ЗЪВЪ ОБАНБАЖЪТЪ

31. Хиландарські Листки, л. 26.

Хиландарські Листки, л. 26.

(ІАДХМЬ. ТЪМЬ ЖЕ Т)рѣ
 (кѣ НАМЪ ІЕСТЬ КЖ)ша
 (БЛАГДѢТЬ И О)УМЪ
 (ТрѣЗВЪ И КИ)ДАЩИ
 (Очи да не) И ЗИЗАНЬІА
 (ІАК)О ПШЕНЦЪ ІАДХ
 (ШЕ) НЕКѢДЬСТВОМЪ
 БРѢДЬНИ БЖДЕМЪ.
 НИ БЛЖКА ОБЫЦЪ МЪ
 НѢВЪШІЕ ОУІАДЕНН
 БЖДЕМЪ. НИ АНГЕЛА
 БЛАГОТВОРНБА ДЪІА
 БОЛА НЕПШЕБАВЪШЕ
 ПОЖРЪТН БЖДЕМЪ.
 ОБЪХОДНТЪ БО ІАКО МЪ
 ВЪ РЕБЪІ. ІЦІА КОГО ПО
 ЖЪРЕГЪ ПО КЪННГА
 МЪ. СЕГО РАДН ЦРЪКЪІ
 НАКАЗАЕТЪ. СЕГО РА
 ДН НХІНѢШЬНѢА ОУ
 УНТЕЛЪСТВА. СЕГО РА
 ДН ПОУНТАННІА. БО
 УБѢГНІА ЖЕ ОБРАЗЪ
 ОТЪ ДЪВОЕГО СЕГО СЪ
 СТОІТЪСА. ОУУЕННІ

ДОВРОУЕСТЪНЪІ И Дѣ
 АННІ БЛАГЪІ. ДА НИ
 ОУУЕННІА ПРАВЪІА Вѣ
 РЪІ. БЕЗ ДѢЛЪ БЛАГЪ
 ПРНДЪТЪНА БОУ. НИ Дѣ
 ЛА ТВОРНМАІА БЕЗ БЛА
 ГОУЕСТЪНЪНХЪ ОУУЕ
 ННІ ПРНДЪТЪНА СЪТЪ
 ОТЪ БА. КАД БО ПОЛЪІ
 ЕЖЕ КѢДѢТН. О ВЪІ ПРА
 ВА ОУУЕННІА ДОБРѣ.
 А БЛАДЪ ДѢАТН СРАМЪ
 НѢ КОТЕРЪН ЖЕ ПАКЪІ
 ОУСНѢХЪ ЦѢЛОМЪ
 ДРОВАТН ДОБРѣ ХОУ
 ЛОВАТН ЖЕ НЕУЕСТЪ
 НѢ. РЕАНО ОУВО І
 СЪТЪ ПРНТЪЖАННІ
 ПРАВОВѢРНЪНХЪ.
 ОУУЕННІ НАВЪІУЕННІ.
 ДА ТРѢВѢ ІЕСТЪ ТРѢЗВА
 ДІА. НАМЪ ЖЕ МЪНО
 ЗН СЪТЪ КРАДОВО
 ДАЩЕН ФІЛОСОФН
 ЕІЖ Н ТЪЦЕІЖ ЛЕСТНІЖ.

. . . бни красны избра
ни да сѣтѣ ти садо
ке бес прѣстани на
пабѣи садзи евоа кра|тре-
молася да на [слззани
пабѣми въ(з)дрѣстѣ
тѣ. плодзи твора по
беса днн. и не вжди ми
подражатель сла
боу и грашнѣоу. глѣцю к
сегда и не творащю ни
когда же. оунзилах прѣ
дъложенемь. сла
вѣ колеж. не имзи
покааньднимѣкзи|жечистзи
дзи же себе ксегда [не сѣвѣд
. . . рашна. и кожеа сѣда
бѣдѣщааго. и ѿвѣд
та не имзи о градѣхъ
моеа славости. мо
лѣ вхи нѣачю брѣд
моа. елико же вѣсз е
сѣтѣ боѣщѣса бѣ. и
творащиз вѣсгда емоу
оугоднаа. Помолн
теса емоу за ма окаа
нааго. да придетѣ на
ма сѣдѣа его благодѣ.
вашими мѣвами. и
спѣтѣ ми дѣшж вѣ го
динж онж. страшнж
и и великжж. егда
же придѣ гѣ. ѿдати
хота комуждо по да
ломж его . слава е

диномоу боу сѣоу вѣсз
мрѣтнѣоу. благоу и
страшнѣоу прѣтѣоу мѣдоу.
подкигшюмоу ѣзѣк
мои благодѣтѣж.
вѣзгласити глѣзи
сѣдѣнзиа. и покааньд
и любвѣе пѣи сѣзз
дати дѣши просѣвѣше
нѣ и сѣцю и оумж по
льсѣнж да вѣска
дѣша поѣщѣи си и наела
дикшнса и збедѣтѣса
въ жизнь вѣчѣнж
ж. боу же намоу сла ина:
·X· сло и з, вѣлго ефрѣ ако
·X· вѣзвращаетеса въспл
·X· тѣ еже е . . тѣ на ѣзѣчѣ
·X· наа дѣла—

ако не подобаетѣ и
грати акоже и прѣвила сѣтѣхъ
глѣж и акоже ходми [оцѣ
сѣ и дологлоужителе
мѣ иматѣ часть.
акоже и вѣснзи апѣл
глѣ. вѣсѣте ли брѣд
любимаа како вѣзвращаетеса
въспѣть. и
пѣи печетеса твори
ти ѣзѣчѣскаа кѣса. пе
кѣнса пѣзѣтѣкѣзѣи
и глаоумѣнса. не хѣ ли
сѣкѣкѣсѣ есѣтѣ.
ако не чаѣа слова вѣх
здати въ дѣнж сѣ

33. Рильский Лист, ст. 2.

ДЪНЗИ· АКОЖЕ ГЛѢ ГЬ
БЖЬНЗИМИ СВОИМИ
ОУСТЪИ АКО И О ПРАЗДНА
СЛОВЕСИ СЛОВО КЪЗЛА
ДАТЪ ЧЦИ ВЪ ДЪНЬ ОНЪ·
ДА АЩЕ О СЛОВЕСЕУХЪ СЖ
ТЪ СЦЕВАА НЕОСЛАБЬ
НА· ТО О ДЛАДУХЪ ОУВО У
КАКО СИ БЖДЖТЪ· И АЩЕ
ХОЩЕШИ АКО НА СРАДЖ ИЗВЕ
СТИ И КСА СЖПОКАДАТИ·
НЕ ДОБОЛНО МИ БЖДЕТЪ
БРАМА· ДА КСА СЖПОБА
ДА· БЕЗАКОННАА ДЛАА И
КЕШИ — БЪ НЕ МА

АКОЖЕ СЛЗИШИМЪ БРАА
БЛАЖЕНААГО ДЛА БЖПСАЛТИР..
ДОУИАСА І Б..ЗВЕСЕЛИ
МІСА ВЪ НЬ ВЪ СТЖИЖ НЕ
МІЖ БЖСКРАШЕНЬЮ ВО Е
СТЪ ПРАЗДНИКЪ И ЖИ
ЗНЬ СТАА· ВЪ НИЖ ЖЕ СЛ
ДАЕТЪ· БЛАГОВОЛЕНЬ
ІМЬ ВІЕ ТАЛО· ТАМЖЕ
НИА БРАА ШКРЪГЖШЕ ДА
ДА ТЪМНАА· ОБЛАЦА
ТЕСА ВЪ ОУЖЖЬЕ СВАТА·
І ШИЖАДЪ БЛАДУХЪ ЗЖ
ЛЗИХЪ ШБРЪСАМІСА·
И ЕДИНАКО МОЛІЖ СЖВЛА
ЦАМІСА БЕТЪХААГО
ЧКА· И СЖ ДЪЛЪЗ ЕГО СЖВЛА
КЖЩЕСА БЖ ПОКААГО А
ДАМА· ЕЖЕ ЕСТЪ ВЪ ХА·
И ВЪ ПОГАНЬСКНИА КЖ

ЗНИ ЮЖЕ НЕ ХОДИТЕ· НИ ПАН
БЖПРАЧАИТЕСА ДА ЕЖЕ
ДОБРА ЗБЖИЕШЕ ПАН
ЗЖЛА ПОМИНАЕТЪ· И О ТАЖДЕ
БРАЩІЖЩЕСА БЖСПАТ... ПА
ПРИЕМ... Е ДЛАА БЕ
ЗБЖИЖИХЪ СТРАНЪ
ЩЮДИ И ТРАВОКАНЬА И
СЛОВЕСА· ЕЖЕ СРАМЪ Е
СТЪ И ШКРЪЖИТИ И НА СРА
ДЖ ИЗВЕСТИ· Ш БЕЛЕЗЖ
ЛОБА НЕПРИАЗНИНА Ш БЕ
ЛЕНЕНАВИСТЬ ДОБРОУ И
НЕНАВИСТЬ ЧКА Ш НЕЧИ
СТААГО ДХА КАКО ТИ И
КЖІМЪЖДО ХЖЛОЖЬСТВО
МЬ... АПИНА.....

И ХОУ ЗБЖИЩЮ ПРІЖИ І
...ПОСТОЛЖИ.....ЖИ....
ЖЕ И ЗА МНОГА МАЛО ЧА
ЛИ ПРИХОДИТЪ· А ДИА
ВОЛЪ ЗОБЕТЪ ГЖІЛЪ
МИ И ПЛАСЬЦИ ПЪМІ
НЕПРИАЗНИНАМИ· ТОЖЕ
МНОСИ СЖГЖРАЖЪТЕСА
НА ТО· ЧКБЦЪ ЖЕ БЖ ПРИ
ЗЖИБАЕТЪ И ГЛѢ· ПРИ
ДАТЕ КЖ МНА БЖИ· ТО НА
КТО ИДЖИ· НА КТО СЖ ПО
ДВИЖА· И НЕНАВИДАН ЧКА
ДЪАВОЛЪ· АЩЕ НАРЕЧЕ
ТЕСА СЖБОРЪ КАКЪ ТО М
НОСИ СЖБЕРЖЪТЕСА· И ЕГДА
ПОБАСЕТЪСА ПОСТЪ ИЛИ
ВЪДАНЬЕ ТО БЖИ ОУЖА...

34. Македонський Листок, ст. 1.

Македонський Листок, ст. 1.

. : ѣж (пльти).
. ѣдн за то ѣжть (мь) прѣ
. же сънабѣдѣвьше безъ крнлоу възде
. (ле)же н върхъ нашеа пльти възде хъ
. свѣтоѣ се оуангелнне . н еже ѣжть по
. мжжн съказаннѣ . аште н неправовѣр
. аказаннѣ съ нман то обауе добрѣ ѣжть
. нже ѣсть не отъметати съказаннѣ нхъ
. ль александрыскъ еулогню по
. ь зьловѣрннн отъбѣгати ѣс
. ов(о) исповѣдажть . ѣкоже
. (гла)голахъ молж . да поунта
. н т(ѣхъ) мжжъ кьсѣхъ съказанн
. еноуоумоу н гржвоуоумоу аш
. (ко) неистовоѣ положено еанко
. ѣвнзахъмьса да быхъмь не то
. (ко) положнн . уангелнн боаштеа приложити
. (н) . да аште н хоудѣ са кьде обрѣштеть приложено
. кто то да разоумѣеть уьта . н акоже по ноужди то
. ть сътворио а не дьрзостнж нн съмѣннемь . нево
. кто же толь дьрзь ѣсть н забывь с(а ако) же (дьрз)ноу
. (при)лагати нан оунматн слово (н) . . . еу
. томоу оуунтель (ого) . . . (лѣн) . (тѣ)ми ѣж
. (г)лаголы пола(гань) неговьнман . нево ѣжть ны на потрѣ
. глаголи ти н сло(бе)са . нь разоумь юго да тѣмь нжде са
. уи гръуьски н словѣньскы строннѣ тѣмьжде гла
. положнхъмь . нжде ли нан дьльжае сло
. погоуба разоумь . то разоума са не отпуш
. глагольмь положнхъмь ю . нево равь
. можетъ прнсно полагати еанньскъ азькы въ ннѣ

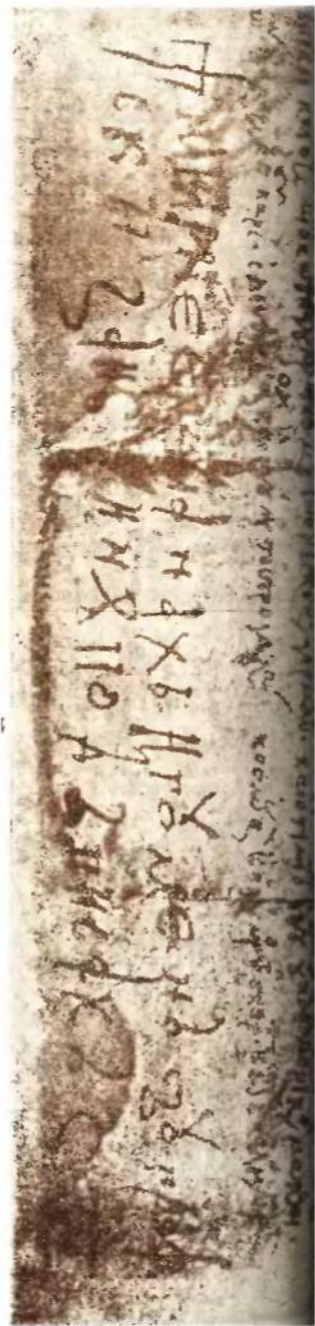
35. Македонський Листок. ст. 2.

Македонський Листок, ст. 2.

прѣ
 ҃а (н) мьнога
 нномь азыцѣ краснь то бѣ дроу(з)
 сы . н нже бѣ дроузѣль гьрдь . то бѣ
 бѣ нномь глабнь то бѣ дроузѣ
 ко то бѣ нномь азыцѣ женьск(о)
 жьско нма по тамо(г) астрь а словѣ
 ка зьвѣзда . н пакы то гръуьскы
 нмена н словѣньск(к)
 лемь еанньскы панта та
 ньскы бьсе се прна
 ны н пакы панта т(а)
 бьскѣ азыц(н) небо
 ка глагола нь разоу
 бо дроугонци мжжь(ско)
 деть женьск(ко да п) . . . ше
 же лежить гръ(уки) на бел(нк)
 жению мало же инцѣхъ глаголь обрѣтаютьсѣ о
 сжть . да мы дроугонци оставше нетовою разоумь
 положнх(ьль) тьже можшть . небонь разоумьна
 н пр(ела)гаемь . . . (ск)азанн(а) . . . (пью)
 (оуунть) (кын)
 ть (зыкь глаголь нь бѣ)
 хошть пать (е) (слобо прогла)голати (д)
 наоууж или несбѣды словесь . . . (а мь) . н п(ь)
 оууеникъ белнкь по не
 бо плода не нма ако же м
 разоумоу . нь глаго(а) (о)бра(ти)
 скою нже хоштеть бо жь (разоу)
 сы нагы вынмають н та (дожи до слоух)

37. Охридські Листки, л. 1.

36. Зографський кирилівський підпис 980 р.

Охридські Листки, л. 1а.

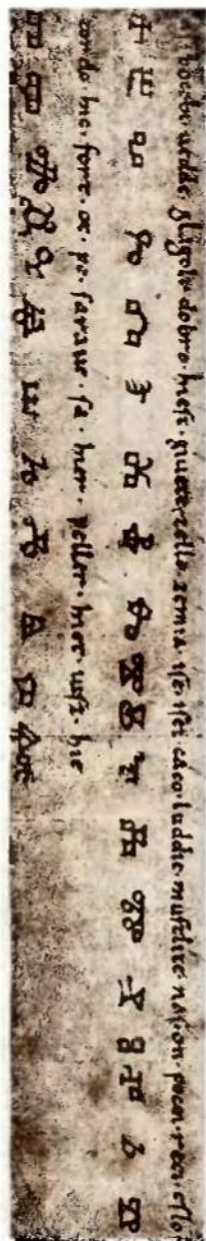
Євангелія від Луки XXIV 19-32.

В дужках текст, якого нема в оригіналі; його взято голсовно з Марійської Євангелії.

(п̄ркз силенз· дѣ)л(омь и словомь· прадз влїх и вь)
 самі лю(дѣли· і како и прадаша архіерен)
 і кзніашн на(ши· на осжждение смрзти· и)
 распїа і мзи же надд(емьса ако съ естз)
 хотїмі йзбавитї и з(ла· нь і надз вьсамн)
 сіліи· третїей съ д(ень иматз дзнесь· отхнели же си взишл·)
 и з і жензи етерзи отз насз· оуж(ачншл нзи взибзшл·)
 рано оу гроба· и не обрл(тзшл талесе его· при)
 дж глїшл· ѡ двленїе (аньклїз видбвзшл· їже)
 глїжты і жїва і и(дж єдинн отз насз кз)
 гробоу· и обрлтж так(о ако же и жензи рлшл·)
 самого же не вїдлшл· і тз рече кз нїма· (и не)
 разуумнаа и моудь(на сїцемь· влробати)
 отз вьсдхз· дже глшл(л прїци· не тако ли подо)
 бааше пострлдатї (х̄оу· і вьнїти вь слабж)
 свож і наченз отз (могѣа и отз вьсдхз пророкз)
 сзказаше їма вл(тз кзнігз· дже)
 вьсдхл о немь· і прї(блнжншлса вь вєсь)
 вь нїжже ідлшете· (і тз творлшлсєл далє)
 ітї· і нжждлшете· і (глїжштл· обллшн сз намл)
 ако прї вєчєрд естз(· і прлклоннлзєл естз)
 юже дєнь· і вьнїд(є сз нїма облєшть· і взи)
 сть ако вьзлєжє с(з нїма· прїемз хлл)
 вь съ и прлломь д(ллшє нма· онлмл же отбрл)
 сїл^{стє} очн· і познлстє (н· і тз нштєзє отз нєю)
 і рлстє кз сєбл· нє с(рлцє лн нлю горл бл вь нлю
 ег)дл гллшлє кз нл(мл нл пжтн· і ако сзказашє...)

39. Охридські Листки, л. 16.

38. Абсепаріум Вилгарісум.

Охридські Листки, л. 16.

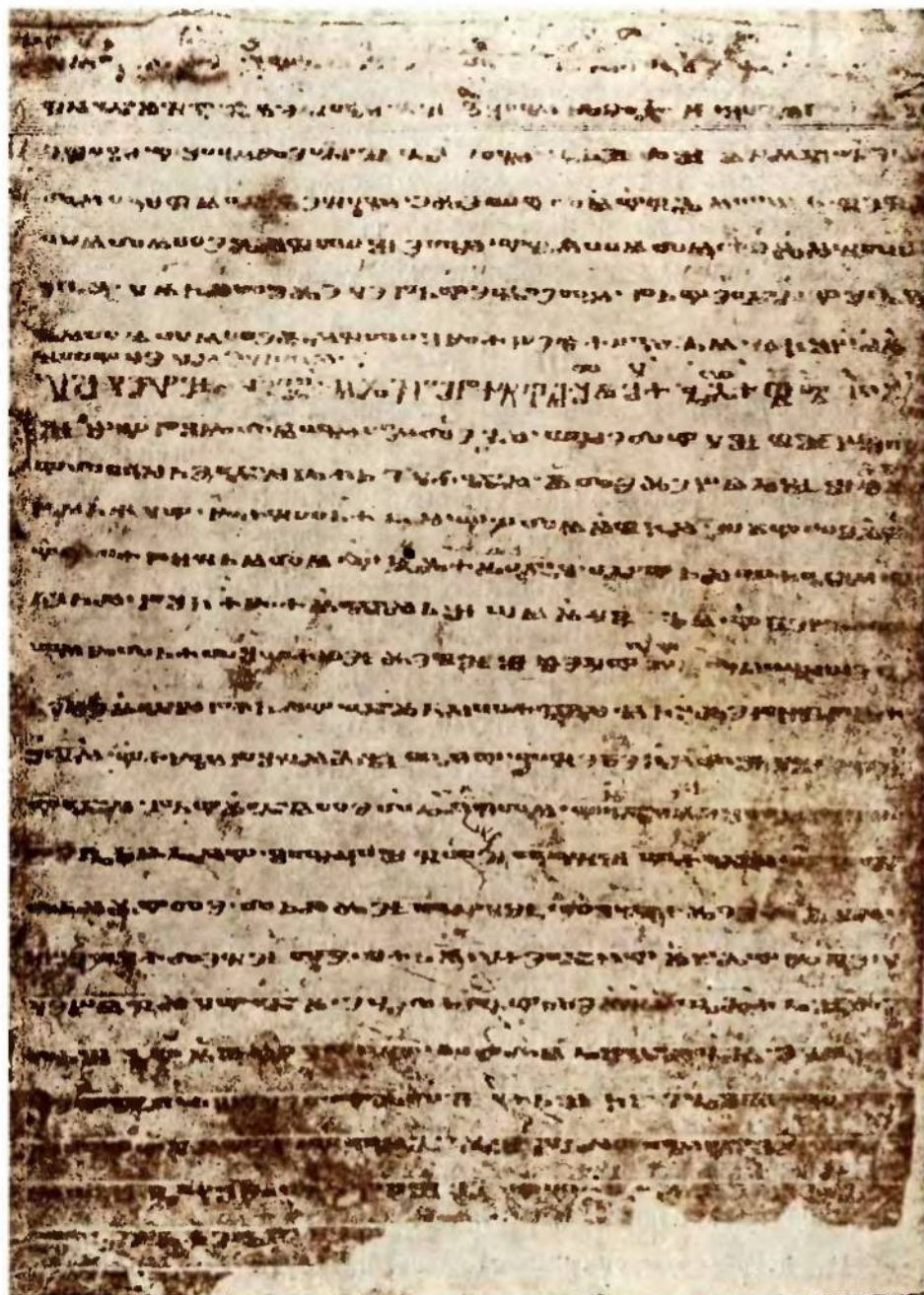
Євангелія від Луки XXIV 33-35, Іоана I 35-44.

(і ократеста сзвзкоуплзшмса єдиного) на десїатє-
 (і нже бддхж сз ннми глїжштл.) о взи нстї
 (нж дко взста х̄з н двн)сїа сімоноу. і та по
 (бдддшете дже вз)їшл. на пжтї і дко
 (сл позна нма вз п)рдлолїенїї хлдвоу ѿ

..... ДН ІЄ ѿ

(Вн оутран же день пакзі стодаше нод)нх. і отз оу-
 ченїкз єго

(дзвд. і оузьрд нє)а ходїща. і гїа. се
 (агнецз вїжн. і сл)зшастє н. оба оучєнк̄
 (глштз. і по нсд ндет)є. обрацї же сїа нїз.
 (н вндвз д по сєбд н)дждшл. гїа нма. че
 (со нцєта. она же рдст)є ємоу. раввн. єже
 (гїєтзєл сзказє)мо оучїтеаю. кздє
 (жнвешн. гїа нма. п)рїддта н вїднтл.
 (прїдетє же н вндд)стє кзд(є) жївдше.
 (і прдвзїстє оу него д)єне тз. бд же годїна
 (дко дєвдтл. бд же) андрїа братрз сімо
 (на петра. єдннх отз об)ою слзшавзшїю
 (отз нодна. і по немь шьд)зшл. обратє сз прд
 (ждє братра сєогє) сімона. н гїа ємоу
 (обрдтомз мєснїж) єже єстз сзказємо
 (х̄з. і прїведє н кз) ієбї вьзьрвз
 (же на нь нїсз речє. тзї єсн) снмо(нх) снз но
 (нннз. тзї наречєшнєл) кнда єже сзказєтз
 (сл петрз. вх оутран же день вхсхо)тл (нїсз нзн)тї
 (вз галнлїж. і обратє фнлнпа. і) гїа(а. ємоу нїсз)

40. Охридські Листки, л. 2а.

Охридські Листки, л. 2а.

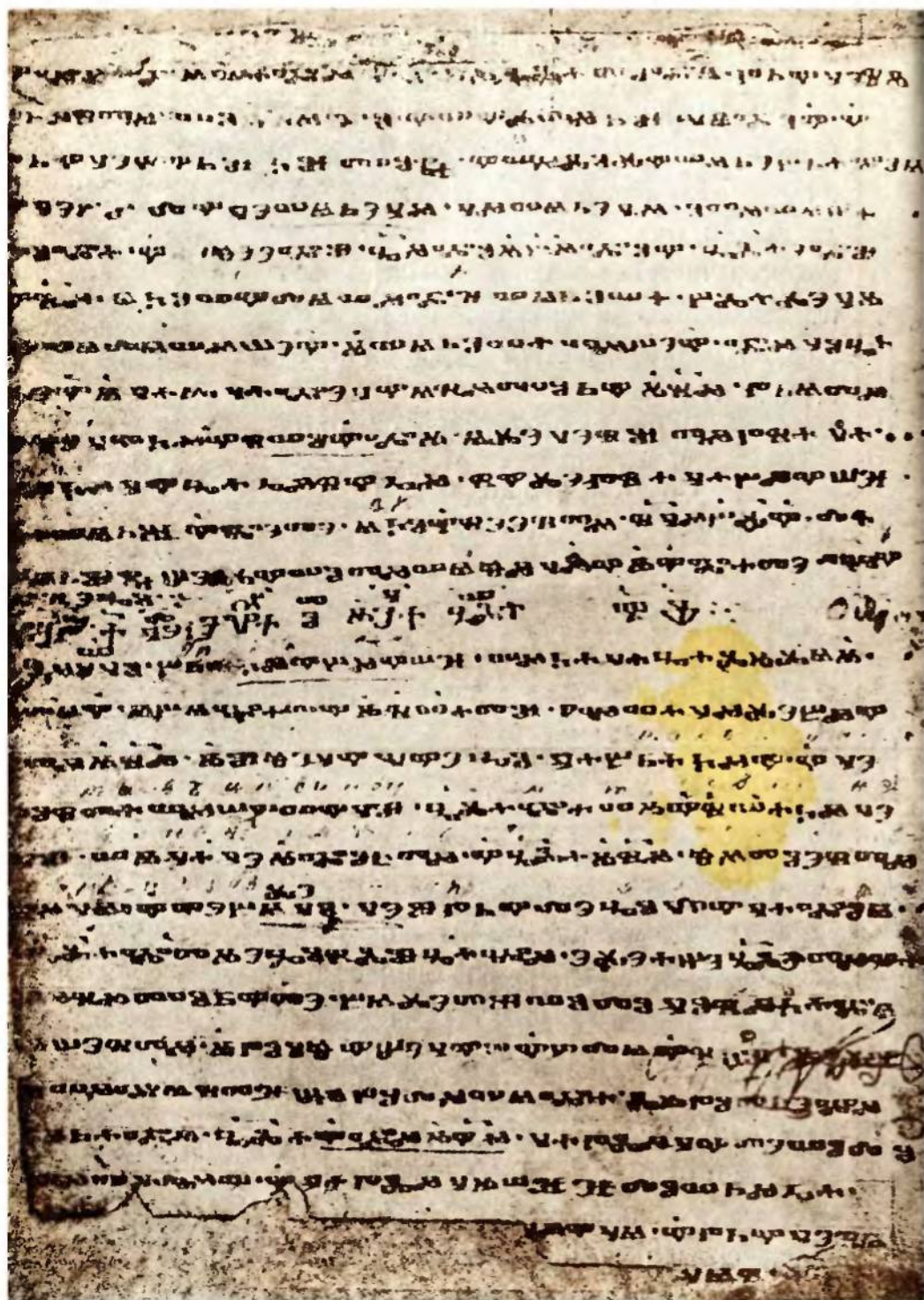
Євангелія від Іоана III 30-33, XX 19-26.

ИД М(ЬН)И(Т)И(А) ГР(АД)И· СЗБЫШЕ НАДЗ БЬ)
САМИ СІМИ ЕСТЬ· СЖИ ОУТЗ ЗЕМ¹ІА· ОУТЗ ЗЕМ²(А)
ЕСТЬ· І ОУТЗ ЗЕМ¹ІА ГЛЕТЬ· ГРІАДЖИ СЗ НБ҃ГЕ· И(А)
ДЗ БЫСАМИ ЕСТЬ· ЕЖЕ КІДА І СЛЫША· СЕ СЗ
БАДАТЕЛЫСТКОУЕТЬ· І СЗБАДАТЕЛЫСТ^А(А)
ЕГО· НИКЗТО ЖЕ НЕ ПРІЕМ¹ЕТЬ· ПРІЕМЗИ ЕГО
СЗБАДАТЕЛЫСТВО ЗАПЕЧАТЫЛА· АКО БЪ И
СТІНЕНЗ ЕСТЬ· ☩

ВЬ НОНЖ НБ҃Г^А·:· ДЖЕ ПО ПЛО

Т^ТК^Т О НОН· ГЛА О І Н^Н·:·^КІ

ЖЩІ ПОЗАД ВЗ ТЗ ДЕНЗ· ВЬ ЕДИНЖ СЖБОТ(З)
І ДВЗРЕМЗ ЗАРЕНАМЗ· ІДЕЖЕ БАХЖ ОУЧИ^{ЕНЦ} С(З)
ВЗРАНИ· ЗА СТРАХЗ ІЮДАИСКЗ· ПРІДЕ ИС(З)
І СТА ПОСРАДА· І ГЛА ИМЗ· МІРЗ КАМЗ· І
РЕКЗ· ПОКАЗА ИМЗ РЖЦА И НОСА· І РЕБРА СБ(ОА)
БЫЗДРАДОКАША ЖЕ СІА ОУЧЕНИ^{ЦИ} ВИДАВЫШЕ ІДА
РЕЧЕ ИМЗ ПАКЗИ· МИРЗ КАМЗ· АКО ЖЕ ПОСЛА М(А)
ОЦЬ· І АЗЗ ПОСЛАЖ ВЗИ· І СЕ РЕКЗ ДОУНОУ· І ГЛА(А)
ІМЗ· ПРІЙМАТЕ ДХ^З СІТЗ· І ИМЗ ЖЕ ОУТЗПΟΥСТ(И)
ТЕ ГРАХЗИ· ОУТЗПΟΥСТІАТЗСІА КАМЗ· І ИМЗ (ЖЕ)
ДРЖІТЕ ДРЖІАТЗСІА· ТОМА ЖЕ ЕДИНХ О(ТЗ)
ОВОЮ НА ДЕСІАТЕ· НАРИЦАЕМЗИИ БАІЗНЕЦ(З)
НЕ БА СЗ НІМИ· ЕГДА ПРІДЕ ИС^З· ГЛАХЖ ЖЕ
ДРОУСИИ ОУЧЕНИЦИ· ВІДАХОМЗ ГДА· ОНЗ ЖЕ (РЕ)
ЧЕ ІМЗ· АЩЕ НЕ ВІЖАЖ НА РЖКОУ ЕГО ДЗВ(ХІ ГКО)
ЗДІІНЗИА І ВЗЛОЖЖ ПРЗСТЗ МОИ ВЗ (А)
ЗВЖ· ГВОЗДИНЖЖ· І ВЗЛОЖЖ РЖКЖ М(ОЖ)
ВЗ РЕБРА ЕГО· НЕ И(МЖ ВАРЗИ· І ПО ОСМИ)
(ДЕНЗ) П(А)КЗ(И) БААХЖ ВЗНЖТРЬ ОУЧЕНИЦИ ЕГО)

Охридські Листки, л. 26.

Євангелія від Іоана XX 26-31. II 1-9.

ІМІЗ МИ КАМІЗ. НОМЬ ГІЛА ТОМА. ПРІНЕСИ
(П)РІЗЕТЬ ТВОЮ СІМО. І ВІЖДІ РІЦА МОЇ. І
ПРІНЕСІ РІЖІ ТВОЮ. І ВІЛОЖІ КЬ РЕБРА МОА.
І НЕ БІДІ НЕБАРЕНІ. НІ БАРЕНІ. ОТЪКАЦІА
ТОМА. І (Р)ЕЧЕ ЕМУ. ГІЬ МОЇ БІЗ МОЇ. ГІЛА ЕМОУ
ГІГІ. АКО ВІДАВІЗ МІА БАРОВА. БЛАЖЕНІ
НЕБАДАВІЗШІ. І БАРОКАВІЗШІ. МІЗНОГА
ЖЕ І ІНА ЗНАМЕНІА СЪТВОРІ ГІГІ. ПРАДІ
(ОУ)ЧЕНІКІ СВОІМІ. АЖЕ НЕ СЪТІ ПІСА.
(К)ІЗ КІНІГАХЪ СІХЪ. СІ ЖЕ ПІСА ВІШІА.
(А)А БАРІ ІМАТЕ. АКО І СЕ ЕСТІ. СІХЪ ВІЖІ. ДА
БАРОВАЖЕ ЖІВОТІЗ БАЧІЗІ ІМАТЕ. ВІ І
МІА ЕГО. ѿ

ВЪ П: ѿ НѢ: ѿВІ О НОЯ | ГІЛА І С: > :
(В)І ОНО. БРАКІ ВІШІА. ВІ КАНА ГАЛІЛАІ.
СІДАІ. І БА МАТІ ІГІКА ТОУ. ЗЪКАВІ ЖЕ ВІ
СІГІ ГІГІ. І ОУЧЕНІЦІ ЕГО. НА БРАКІ. І НЕ
(А)ОСТАВІШЮ ВІНОУ. ГІЛА МАТІ ІГІКА КІЗ НЕ
МОУ. ВІНА НЕ ІМАЕТІ. І ГІЛА ГІГІ. ЧТО ЕСТІ
МІНА І ТЕБА ^{же}НО. НЕОУ ПРІДЕ ГОДІНА МОА.
ГІЛА МІТІ ЕГО СЛОУГАМІ. ЕЖЕ АЩЕ ГІЛЕТІ БА
(М)І СЪТВОРІТЕ. БА ЖЕ ТОУ ВОДОНОСІ КАМА
(Н)І ШЕСТІ. І ПО ОЧІЩЕНІЮ ІЮДАІСКОУ. ЛЕЖІА
(П)І КЪМАСТІЦІ ПО ДІКАМА. ЛІ ПО ТРЕМІ
(М)АРАМІ. ГІЛА ІМІЗ ГІГІ. НАПІЗНІТЕ ВОДО
(НО)СІЗ В(О)ДІ. І НАПІЗНІШІА ІА ДО ВРІХА.
(І) ГІЛА ІМІЗ. ПОЧІЗПАТЕ НІЗІА. І ПРІНЕСА(ТЕ) (архи-
триклинови. І ПРИ)НАС(ІА) АКО...

110

при чѣхъ сиѣхъ. подшевноестѣ
несное. уакисоуѣхъ кхшиоу
натуре ерхалѣ. населѣхъ ерхалѣ. ерхалѣ ерхалѣ
уависоуѣхъ при екрѣтхетонѣхъ екрѣтхетонѣхъ
порѣхъ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ
еерѣхъ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ
екхъ. при ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ
ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ
ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ
ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ
ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ
ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ
ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ
ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ
ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ
ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ
ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ
ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ ерхалѣ

Въ...

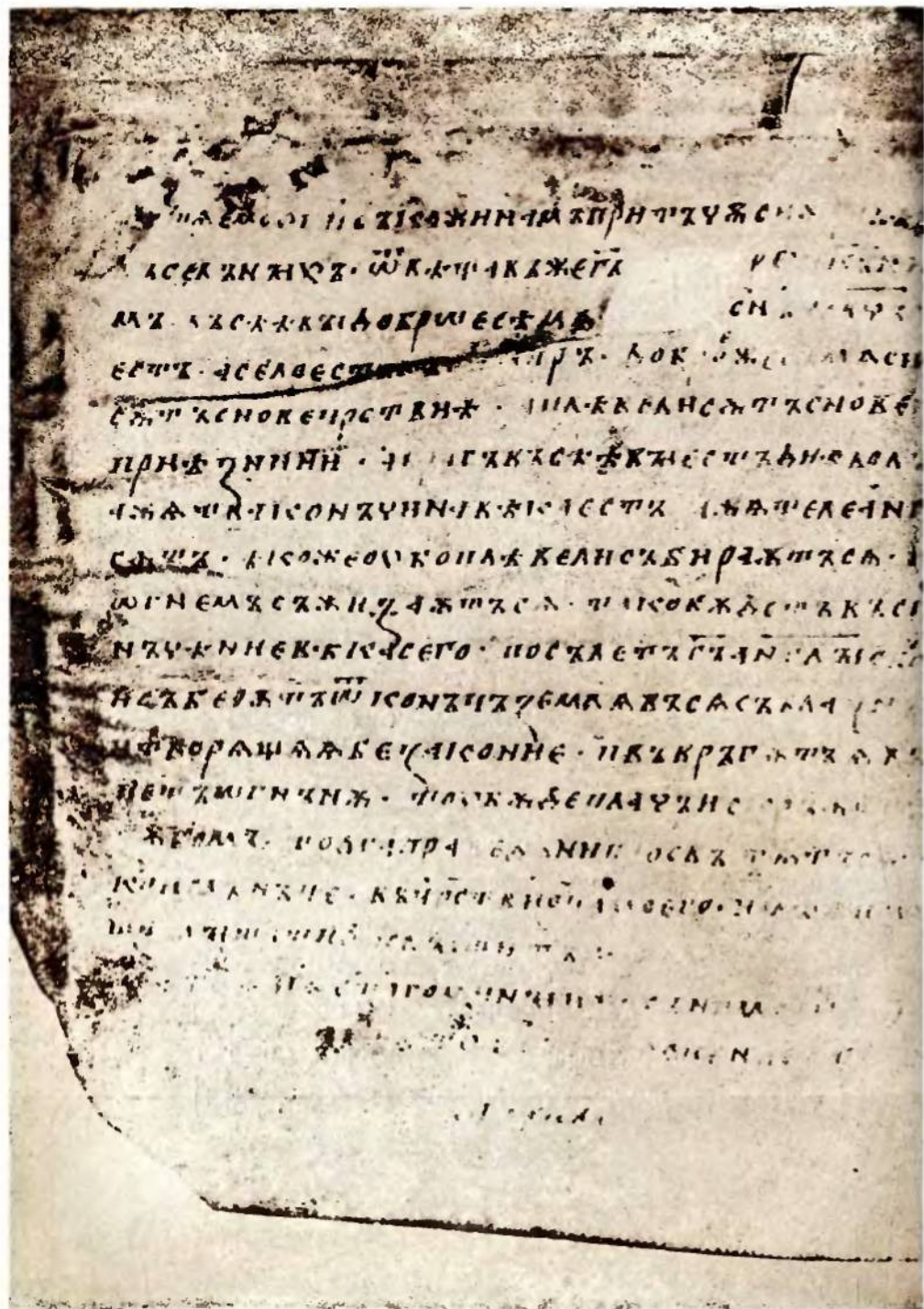
Листки Ундольського, л. 1а.

Євангелія від Матвія XIII 24-30.

РЪ ПОН

·✕· ^лЄВГЄ ^ѡѦ ^ѡМѦ ·:· ^кГЛѦ ·:· Р ^лЛ ·:· —

Рѣ ^чгъ · прѣтвѣрѣ · подшѣно єсть
Црѣтѣво нѣсноє · ѡлѣвоу сѣтѣвѣшоу
доброє сѣма · на селѣ своемъ · сѣпѣемъ же
ѡлѣкомъ · прѣде вѣрѣ его н вѣсѣтѣ плѣвѣлѣ
посрѣдѣ пшеницѣ н ѡтѣде · єгда же проза
кѣ трѣва · н плодъ сѣтворѣ · тогда н вѣвѣла плѣ
вѣлѣ · прѣшѣдѣше же рабѣ гнѣ рѣша ємоу · : · гн не
доброє ли сѣма сѣвѣлѣ єли на селѣ своемъ · ѡтѣ
кждоу ѡбѣ ѡмѣтѣ плѣвѣлѣ · ѡнѣ же рѣче нмѣ · вѣр
гѣ ѡлѣкѣ то сѣтворѣ · ѡнѣ же рѣша хѣцѣши ли
да шѣдѣше нзвѣремъ · ѡнѣ же рѣче нн єда како
вѣстрѣзѣше плѣвѣлѣ · вѣстрѣзнѣте н сѣ нмѣ
пшеницѣ · ѡставѣте коупѣно рѣстѣ до жѣ
тѣвѣ · н вѣ вѣрѣма жѣтѣтѣ рѣкѣ жѣтелѣмъ · шѣдѣ
ше нзвѣрѣтѣ прѣжде плѣвѣлѣ · н сѣвѣжѣтѣ вѣ
вѣ снопѣ · вѣко сѣжѣцѣн · а пшеницѣ сѣвѣрѣтѣ
кѣ жѣтѣннцѣ моѣ · н прѣстѣжѣлѣше оуѣеницѣ [н]

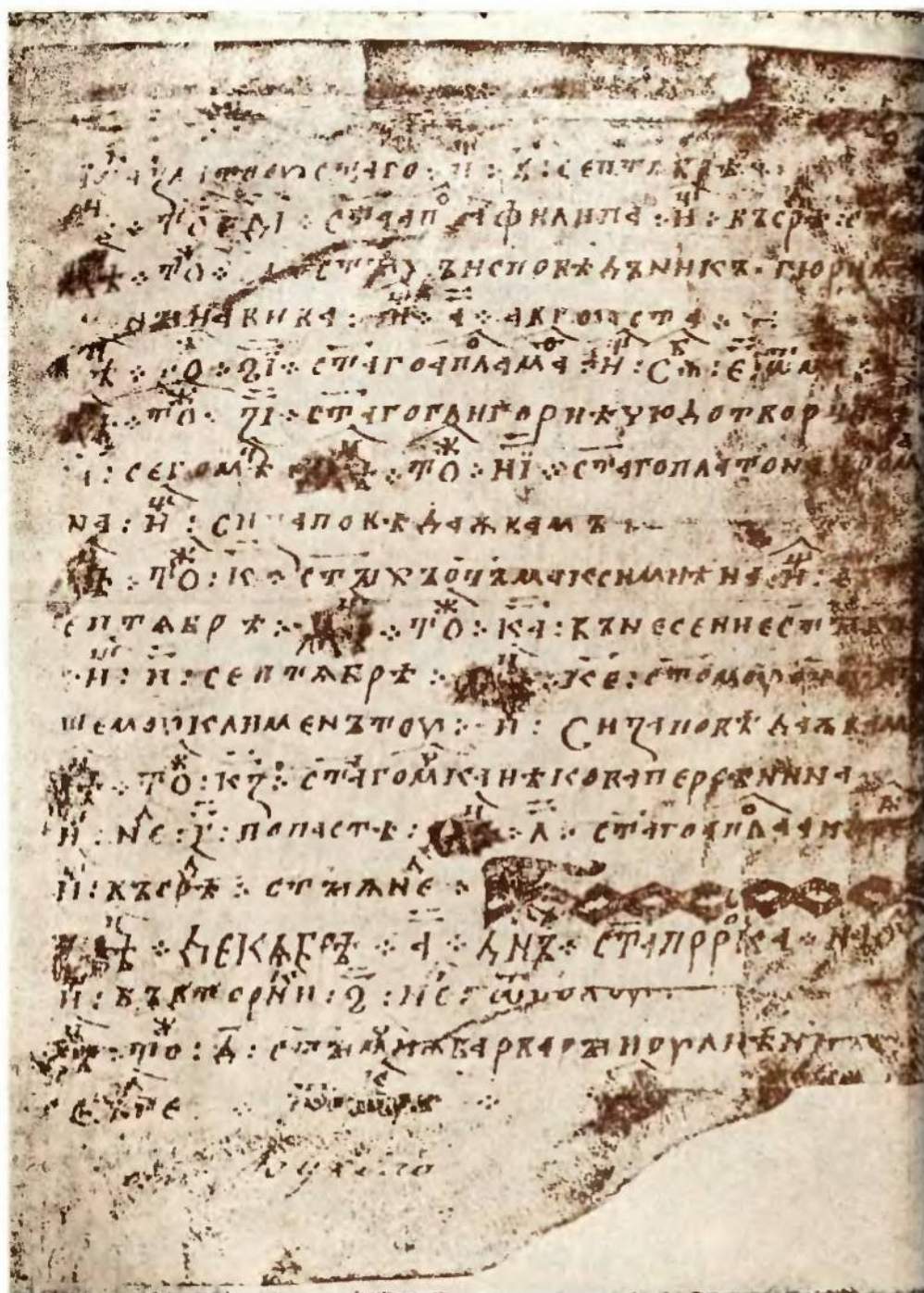

43. Листки Ундольського, л. 16.

Листки Ундольського, л. 16.

Евангелія від Матвія XIII 36-43.

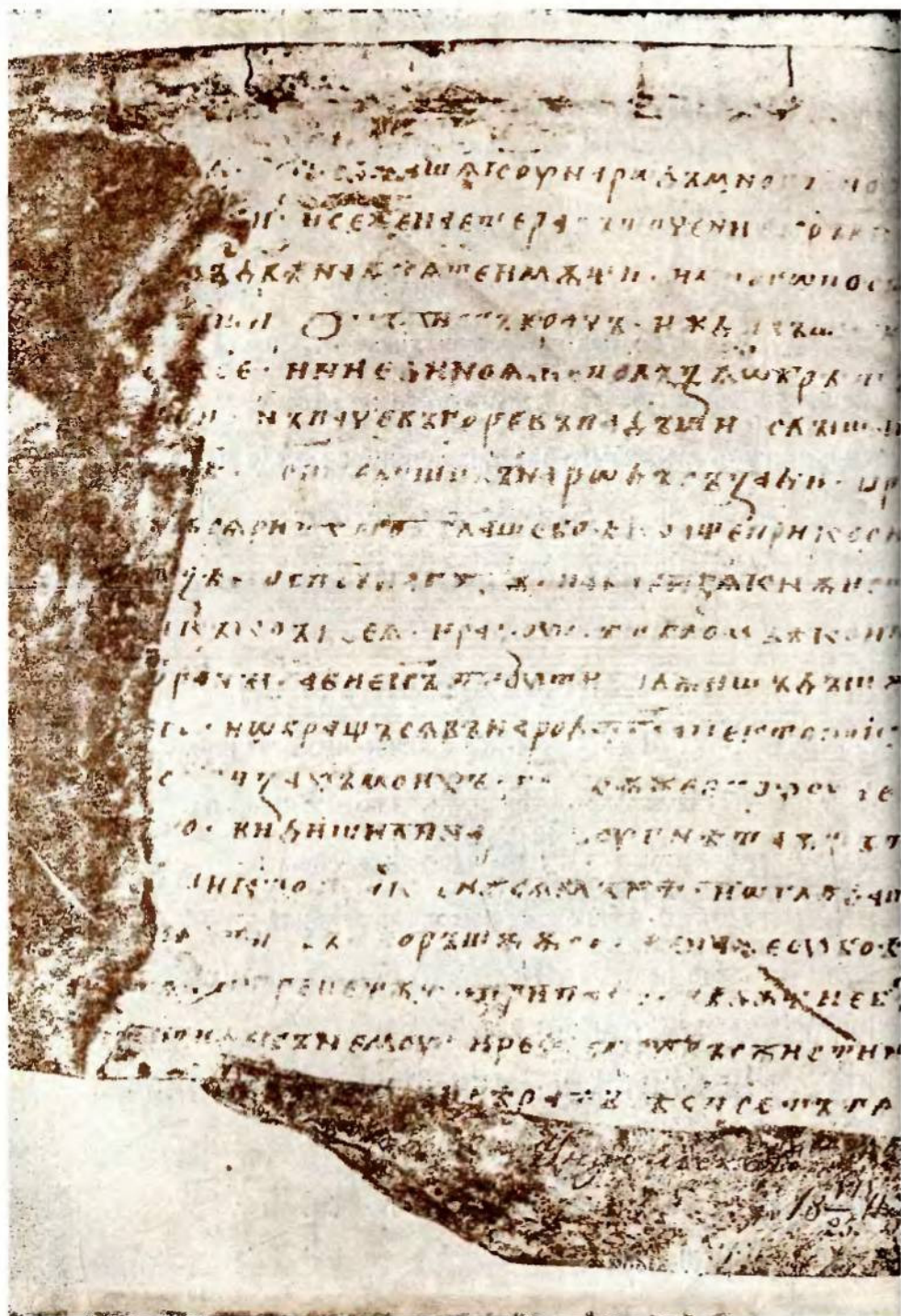
рѣша емоу ГИ скажи намъ притѣхъ снх . пѣке
азъ селзнихъхъ . ѿвѣщавъ же ГЪ реуе къ нн
мъ . късѣтѣвзи добре сѣмъ ГИХЪ ѸЛКУЗКІ
естъ . а село естъ всѣхъ мнрз . добро же сѣмъ сн
сѣтъ ГИОВЕ ЦРѢТЕНѢ . а пѣкелн сѣтъ ГИОВЕ Н
прѣзвнннн . а врагъ всѣтѣвзи естъ днѣволъ .
а жѣтѣ конхунна вѣка естъ . а жѣтеле днѣлі
сѣтъ . вѣко же оубо пѣкелн сѣхнражтѣса .
огнемъ сѣхнзѣжтѣса . тако вѣдетъ въ сѣ
пхѣнне вѣка сего . послетъ ГИ днѣлі сѣ^а .
н сѣверѣтѣ ѿ конхцъ землѣ всѣмъ сѣвлзннн .
н творѣмъ безаконне . н вѣвргѣтѣ ѿ къ
пѣцѣ огнннн . тоу вѣде плахъ н сѣрѣжетъ
зѣкомъ . тогда праведннн просѣтѣтѣса вѣ .
ко н сѣзнѣе . въ ЦРѢТЕНѢ ОЦА МОЕГО . пѣвѣн оу
шн сѣзнѣтн да сѣзнѣтѣ :• ѿ
МѢ^а :• то :• аі :• сѣтаго мнннн нже сѣ ннмъ : н : сї :
септѣврѣ :• МѢ^а :• то :• ГІ :• оуспенне сѣтаго

Листки Ундольського, л. 2а.

Покажчик Євангельських читань з 11. XI по 4. XII
(початок його див. на л. 16).

їѡа златоустѣаго : ѡ : ѡ : к̄ : септѣврѣ :
Мѣ : то : д̄ : с̄та апла Фнанпа : ѡ : кз с̄рѣ : с̄тъѡа
Мѣ : то : є̄ї : с̄тъх̄х̄ неповѣдзниккз · гиорѡа са
монѡи ѡ авнѡа : ѡ : а̄ : августѣа : ѡ
Мѣ : то : з̄ї : с̄таго апла ма : ѡ : с̄ж : є̄ : ѡ ма : ѡ
Мѣ : то : з̄ї : с̄таго глнгорнѣк̄ ѡудотворца : ѡ :
: а̄ : с̄го мѣ : Мѣ : то : н̄ї : с̄таго платона ѡ ром
на : ѡ ѡи заповѣдаж̄ вамѣ : —
Мѣ : то : к̄ : с̄тъх̄х̄ оц̄х̄ макенмнѣна : ѡ : є̄ї :
септѣврѣ : · Мѣ : то : ка : кзнесенне с̄тъи б̄ц̄ѡ
: ѡ : ѡ : септѣврѣ : Мѣ : ке : с̄тѡмоу оц̄оу на
шелѡу каппензѡу : · ѡ : с̄н заповѣдаж̄ вам : ·
Мѣ : то : к̄з : с̄таго мка нѣкова перѣннѡа :
ѡ : н̄є̄ : с̄ : по пастѣ : Мѣ : а̄ : с̄таго апла андрѣ̄
: ѡ : кз с̄рѣ : с̄тъѡа н̄є̄ :
Мѣ : аевдѣврѣ : а̄ : днѣ : с̄та пр̄р̄ка : ѡ ѡӯ
: ѡ : кз в̄торнн : з̄ : н̄є̄ : ѡ полоу : ·
Мѣ : то : д̄ : с̄тъи мц̄ѡ варварзѡи ѡ оуланѣннѡа : ·
· ѡ · с̄кге : ѡ марз : ·

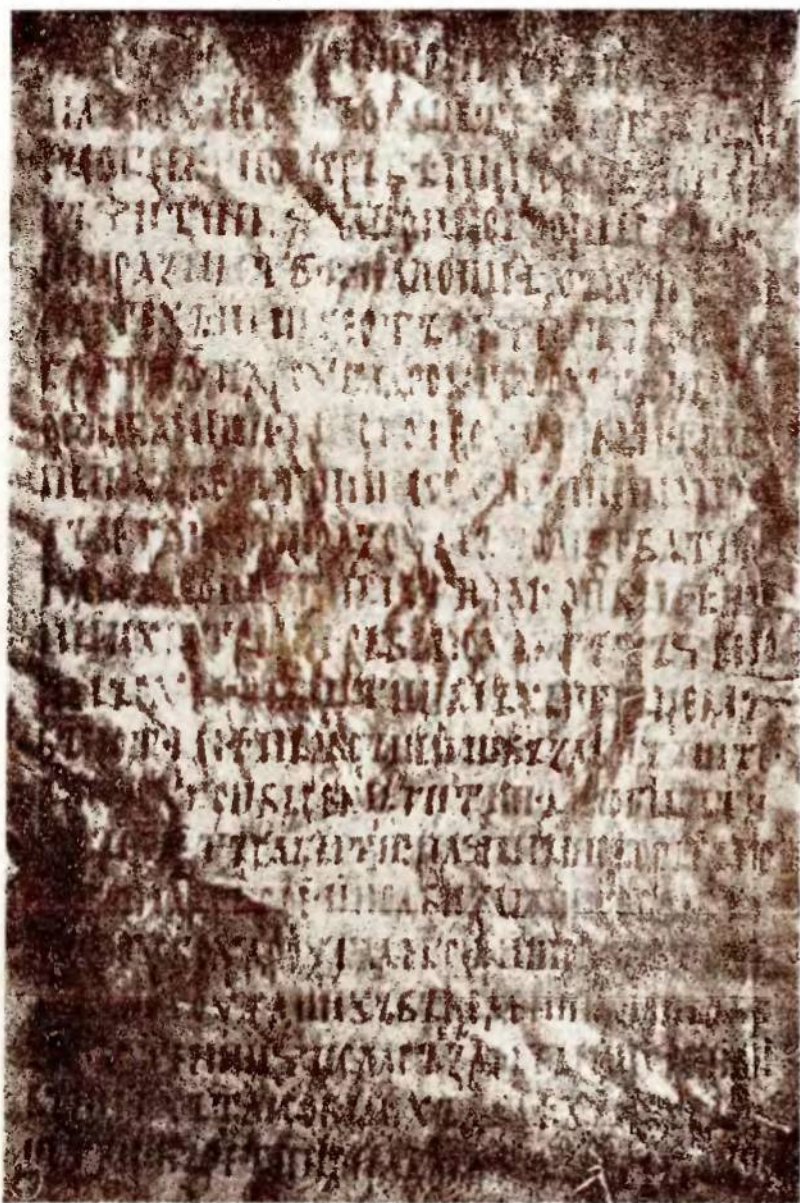

45. Листки Ундольського, л. 26.1

Листки Ундольського, л. 26.

Евангелія від Марка V 24-34.

Въ[врѣ]ма • [поглѣ]д[ок]аша ісѹ нарицхъ многъ н оугн^ѣ
ѣтахъ н • н се жена етера къ тоуенне крѣпи •
лѣтъ двѣнадесяте нмѣри • н много погрѣ
дѣвшн • ѿтъ много врагъ • н жднѣшии ево
є вѣіе • н нн едномъ же ползѣа вѣрѣтъ
ши • нъ пауе къ горе вѣпадши • слѣшавъ
ши ѡ іѣ • прншѣдши къ нарицхъ сѣзди • прн
коснѣа рнзѣ его • глѣше ко ѣко аще прнкоснѣ
са рнзѣ его спсена вѣдѣа • н абне нсѣкнѣ нето
узннкѣ крѣве еа • н разумѣ тѣломъ ѣко нѣ
лѣ ѡ ранѣ • абне іѣ ѡпоути снаж ншѣдши і
з него • н вѣрѣшѣа къ народѣ глѣше кто прнѣ
снѣа рнзѣхъ монхъ • глѣхъ же емоу оуѣені
ци его • вѣднши ан нарицхъ оугнѣтахъ тѣ •
н глѣшии кто прнкоснѣа мѣнѣ • н ѡгладѣше
са вѣдѣти • сѣтворѣшѣа се • жена же оубоѣвѣ
шнѣа • н трепещѣши прнпаде • вѣдѣши є вѣі^ѣ
н прнѣе къ немоу • н рѣуе емоу вѣсѣа нстннѣ •
[онѣ же рѣу]е єн дѣшн вѣра твоѣ іісѣтъ тѣ •

46. Зографські Листки, ст. 1.

Зографські Листки, ст. 1.

З видання П. Лаврова 1926 р.

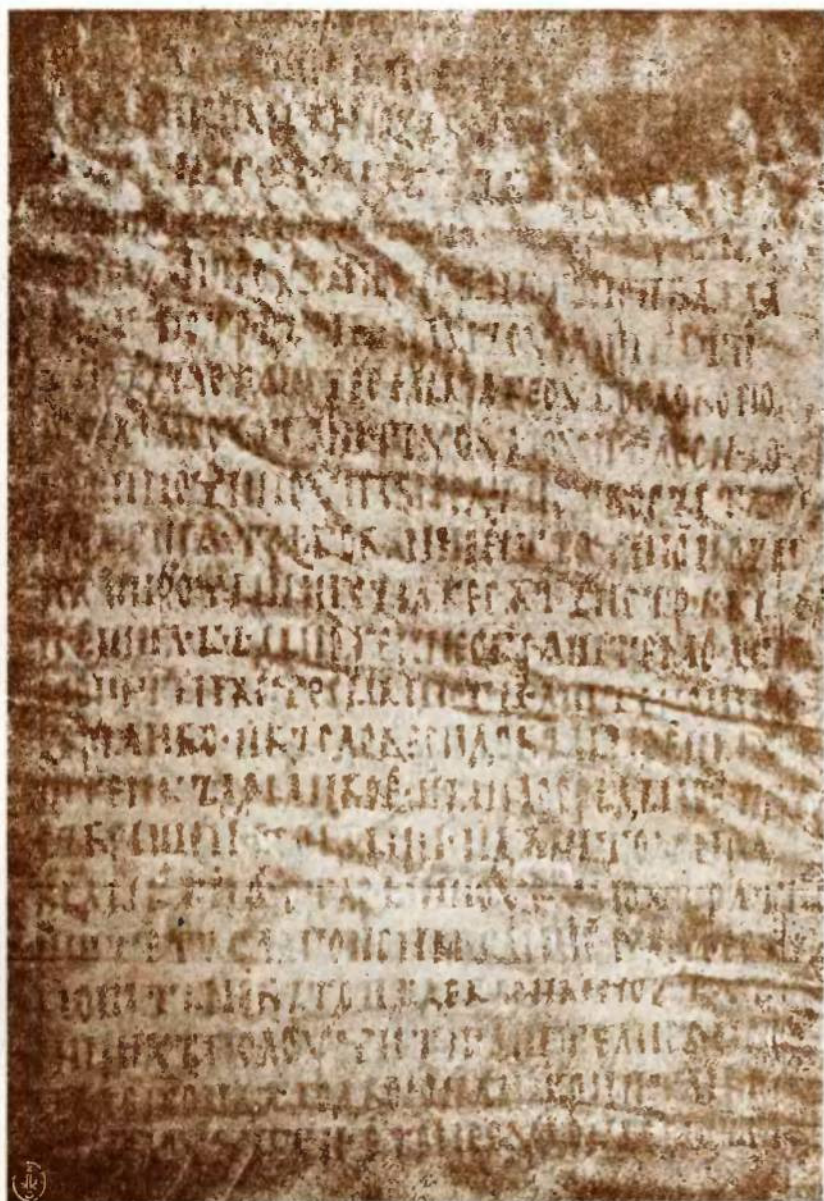
разоумѣхомъ николи же. мнозѣмъ
пауе оуне естѣ. обвѣстѣати самѣмъ
сѣ собож. и по скрѣбѣнии семь. и обвѣ
гхунти пѣуаль. о много ошьстни.
и о празньствѣ. или о ннѣхъ конхъ на
пастехъ. или же отзажуаеѣтѣ отъ
братнѣ. и друга другоу оутѣшати
оставленни. много же оубо и бнѣшь
нынхъ вѣстни искоушеннѣ. на прѣ
длежащтн разоумъ. пользевати.
намъ мошти имати тако и бнѣшь
нын хытрѣцн. рѣвноуижтѣ тзубно
намъ оумѣжштннамъ хытрѣцемъ.
взпочѣпѣнь расзньимн вззавнжжште.
так оубо и въ семь жнтнн. многыштн
сзбываеѣтѣа быти. науьнше бо рѣвно
вати на доброѣ. и подвнзжштеа тако
же другоу друга добрѣншоу быти и
ли вз штоуждннхъ взведеннн. или вз
зарастеннн унела сѣ зрѣжннкы. или
вз ннѣхъ таковынхъ дѣлѣхъ нсхода
штѣн. вз рѣтн непадажтѣ [°ва]уе прнхо

47. Зографські Листки, ст. 3.

Зографські Листки, ст. 3.

(п)оказати· братна гнѣ въ [звѣннн]
 гнѣю глѣвшоу· нже створитъ· [ко]
 мѣ оца моего небескаго· тѣ естѣ ма[ти]
 моя и оцъ и братъ· нже не вола бжнѣ въ все
 [м]ь жити въ оумѣ положивъ· тако же [не]
 [сх]раваши трудо [е]нъ въ [го оу]тѣше
 [нынъ б] [ы] дѣла [ж] казати· [н] в[е] [ж]н
 зни все трыбѣнне· и млычаннѣ съ радо
 стнѣ казати· залазъ же п т р в в[е]
 а[ш]ъ· тако г[лѣ] облуховаеа и братнѣа уа
 стн· нестворенна дѣлама бжнѣ вола еа
 [м]ъ еа отхажувъ· второе же тако [ен] а[ос]то
 ннѣе прѣматн смѣетъ· достоннын
 мѣ съготованынхъ тѣмъ же потрѣбъ
 но естѣ възпомѣнати и съде апа глѣв
 ша сздѣнствоуѣште же молнмъ· не въ
 тѣште прѣати благодѣти бжнѣ вамъ
 и възваномъ братнѣ гнѣж не оукорн
 ти такыя бжнѣ благодѣти ни погу
 бити толь великыя уасти· неврѣженн
 емъ бжннхъ повелѣннн· нъ пауе послоу
 шати того же апа глѣшѣа· моужъ бы·

48. Зографські Листки. ст. 4.

Зографські Листки, ст. 4.

азъ звѣданыи о ги. подобно ходити по
 звѣданню намъ же позвѣстеса
 о шт лѣп[о] отзвѣж[ати] д[о]
 вѣсн нанъ въ градѣ погоубити бр брата
 показаннѣ оудной. на много прнважда
 емо. потрѣбнѣ намъ оуашниати
 прѣдзлежаштее. елма же оубо слоко по
 каза. яко хоташтоуоумоу тѣлесн. до
 брѣ н по унноу на вѣсе дѣнство сзета
 влатнеа. трѣбованнѣ естз оуню и азы
 ка. и проуныиныхъ таже сзтз потрѣбъ
 нѣнша. вѣддно же и необраштемо. дшж
 мошгнж оуесы многы. аште бо и про
 зорьанво. и въ словесн довзльное нмж
 ште и вздрьанвоѣ. и многорьддноѣ. и въ
 сзврьшенѣ рьддцн. иджштоу пра
 вды бжнѣ старѣншоуоумоу братнѣ
 нштетз благоиспытаннѣ како. естз
 моштно въ тонъ же вѣсн мнозѣхъ
 снцнхъ полоучити. аште анъ еа и сз
 вжде когда. до двою нанъ трнн тацѣ
 хъ полоучити. еже не оудовъ естз ни

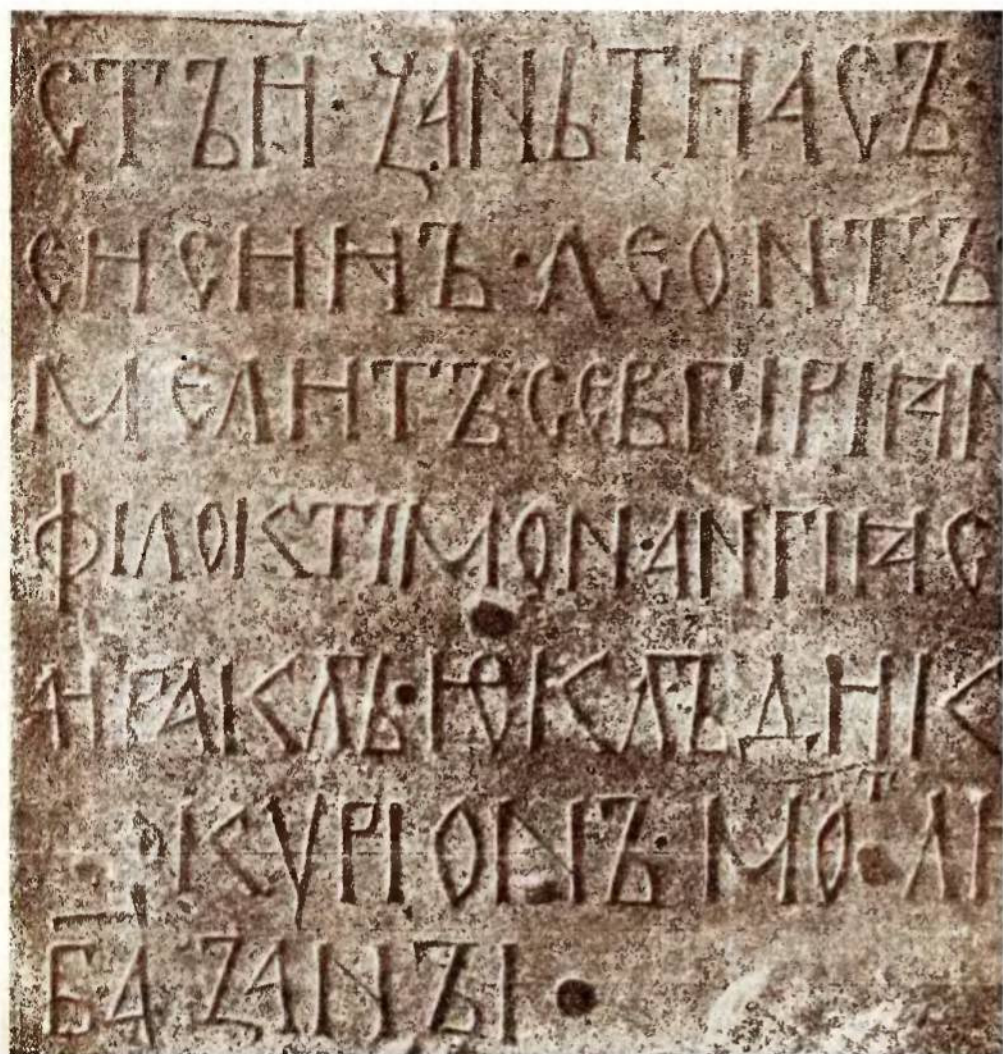

49. Напис царя Самуїла 993 р.
Загальний вигляд гробової плити.

✠ ВЪ НМАШ ТЪ ЧАНСЪ
 ННАНСТАГО ДОУХА
 ЗЪСАМОНИА БРАБЪБЖ
 ПОЛАГАХ ПАМАТЪ
 ШНМАТЕРННБРАТ
 А КРЪСТЪХЪСН
 ННЕМАОУСЪПЪШ
 ІСОЛАРАБЪБЖН
 ЪДАВЛЪНАПНСА
 АЪТООТЪСЪТВО
 УЪ:ФЪ:ННЪАН

50. Напис царя Самуїла 993 р. Транскрипція:

✠ ВЪ НАІА ШТЪЦА Н СХ
 ННА Н СТАГО ДОУХА А
 ЗЪСАМОНИА БРАБЪБЖ(Н)
 ПОЛАГАХ ПАМАТЪ (ШЦ)
 ШНМАТЕРН Н БРАТ(ОУ Н)
 А КРЪСТЪХЪСН(Х СН)
 НМЕНА ОУСЪПЪШ(НХЪ НІ)
 КОЛА БРАБЪБЖН (РНУНІИ)
 ЪДАВЛЪНАПНСА(ЖЕЛ БХ)
 АЪТО ОТЪ СЪТВО(РЕННА МНРО)
 УЪ:ФЪ:ННЪАН(КТА Ш.)

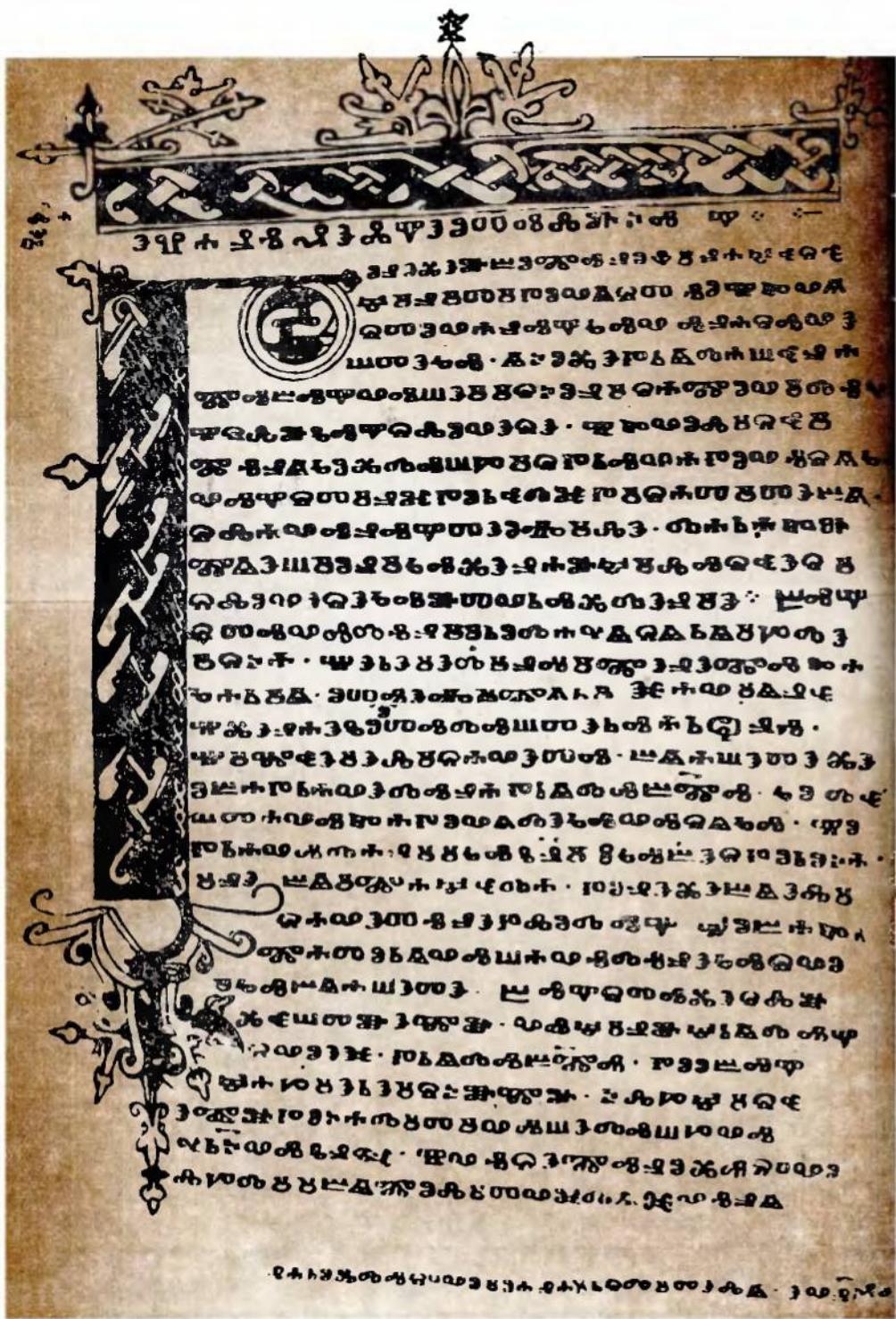

51. Темницький палис.

Див. вище ст. 60-61.

52. Іверський глаголицький підпис 982 р.

53. Маріїнська Євангелія, л. 78а.

ЕВАНГЕЛІЕ ОТЪ ЛУКЪ.: —

I 1—32.

ПОНЕЖЕ ОУБО МНОЗИ НАЧАСА
ЧИНИТИ ПОБАСТЬ О ІЗВА
СТОВАНІУХЪ ВЪ НАСЪ БЕ
ШТЕУХЪ. АКОЖЕ ПРАДАША НА
МЪ БЪІВЪШЕН НЕСКОИ СЛОВОИДЪЦИ
І СЛОУГЪИ СЛОВЕСЕ. ІЗКОЛЕСА И
МЪНА ХОЖДЪШЮ ИСПРЪВА ПО ВЪСАХЪ.
ВЪ ИСТИНЪ ПО РАДЪ ПИСАТИ ТЕБА.
СЛАВЪНИ ТЕОФИЛЕ. ДА РАЗОУ
МЪШИ О НИХЪ ЖЕ НАОУЧИЛЕСА ЕСИ
СЛОВЕСЕУХЪ ОУТВЪРЖДЕНІЕ.: ІЗИ
СТЪ ВЪ ДНИ ИРОДА ЦАРА РА ИЮДЕ
ИСКА. ІЕРЕН ЕДИНЪ ИМЕНЕМЪ ЗА
ХАРИА. ОТЪ ЕФИМАРИА АБИНА
І ЖЕНА ЕГО ТЪ ДЪШТЕРЪ АРШІ.
І ИМА ЕИ ЕЛИСАБЕТЪ. БАШЕТЕ ЖЕ
ОБА ПРАВЕДНА ПРАДЪ БМЪ. ХОДЪ
ШТА ВЪ ЗАПОВАДЕУХЪ ВЪСАХЪ. І О
ПРАВДАНІИХЪ ГНИИХЪ БЕС ПОРОКА.
И НЕ БА ИМА ЧАДА. ПОНЕЖЕ БА ЕИ
САБЕТЪ НЕПЛОДЪ. І ОБА ЗА
МАТОРАВЪША ВЪ ДНЕУХЪ СВО
ИХЪ БАШЕТЕ. ВЪІСТЪ ЖЕ СЛОУ
ЖАШТОУ ЕМОУ. ВЪ ЧИНОУ ЧРАДЪ
СВОЕА. ПРАДЪ БМЪ. ПО ОБЪІ
ЧАЮ ИЕРЕНСКОУМОУ. КЛЮЧИСА
ЕМОУ ПОКАДИТИ КЪШЕДЪШЮ ВЪ
ЦРКЪ ГНЪ. І ВСЕ МНОЖЕСТВО
ЛЮДИ БА МОЛИТЕЖ ДАІА БЪНА

КЪ ГОДЪ ТЕМЬШНА· ДБИ ЖЕ СѦ ЕМОУ АНГЪ
ГНЬ СТОИѦ ОДЕСНЖИХ ОЛТАРА КАДИЛНИИ
ЕГО· І СЪМАТЕСА ЗАХАРНА ВИДѦВЪ· І
СТРАХЪ НАПАДЕ НА НЬ· РЕЧЕ ЖЕ КЪ НЕМОУ
АНГЛЪ· НЕ БОИСА ЗАХАРНЕ· ЗАНЕ ОУСЛЪИ
ШАНА БЪСЕТЪ МОЛИТВА ТВОѦ· І ЖЕНА
ТВОѦ ЕЛИСВЕТЬ РОДИТЪ СНЪ ТЕБѦ· І
НАРЕЧЕШИ ИМѦ ЕМОУ ИОАНЪ· І БЪДЕТЪ ТЕ
БѦ РАДОСТЬ И ВЕСЕЛІЕ· І МЪНОСИ РОЖДЪ
СТВѦ ЕГО БЪЗРАДОУИЖТЪСА· БЪДЕ
ТЪ БО ВЕЛЕН ПРАДЪ ГМЬ· И ВІНА И СІКЕ
РА НЕ ИМАТЪ ПИТИ· І ДУѦ СГѦДОГО НЕПЪХ
НИТЪСА ЕШТЕ И ЧРѦКА МАТЕРЕ СВОЕИ·
І МЪНОСИ СНЪХЪ ПЪЗДРАКЪ ОБРАТИ
ТЪ· КЪ· ГИ БОУ НУХЪ· І ТЪ ПРАДЪИДЕ
ТЪ ПРАДЪ НИМЪ ДУОМЪ И СИЛОИЖ И
ЛИНІОИЖ· ОБРАТИТИ СРЪДЦА ОТЬЦЕ
МЪ НА ЧѦДА· І ПРОТИКЪНИША КЪ
МѦДРОСТЪ ПРАВЕДЪНИХЪ· ОУГО
ТОВАТИ ГЪИ ЛЮДИ СЪКЪРЪШЕНЪИ·
І РЕЧЕ ЗАХАРНА КЪ АНГѦОУ· ПО ЧЕСОМОУ
РАЗОУМАИЖ СЕ· АЗЪ БО ЕСМЪ СГѦРАХЪ И
ЖЕНА МОѦ ЗАМАТОРАВЪШИ ВЪ ДЪНЕ
ХЪ СВОИХЪ· І ОТЪВѦШТАВЪ АНГЛАХ·
РЕЧЕ ЕМОУ· АЗЪ ЕСМЪ ГАВРЛЪ ПРА
СТОИИ ПРАДЪ БМЪ· І ПОСЪЛАНЪ
ЕСМЪ ГЛТИЬ ТЕБѦ· І БЛАГОВАСТИ
ТИ ТЕБѦ· І СЕ БЪДЕШИ МЪЧѦ И НЕ
МОГЪИ ПРОГЛАГОЛАТИ· ДО НЕГОЖЕ
ДЪНЕ БЪДЕТЪ СЕ· ЗАНЕ НЕ БѦРОВА
СЛОВЕСЕМЪ МОИМЪ· ДЖЕ СЪБЪ

... ..

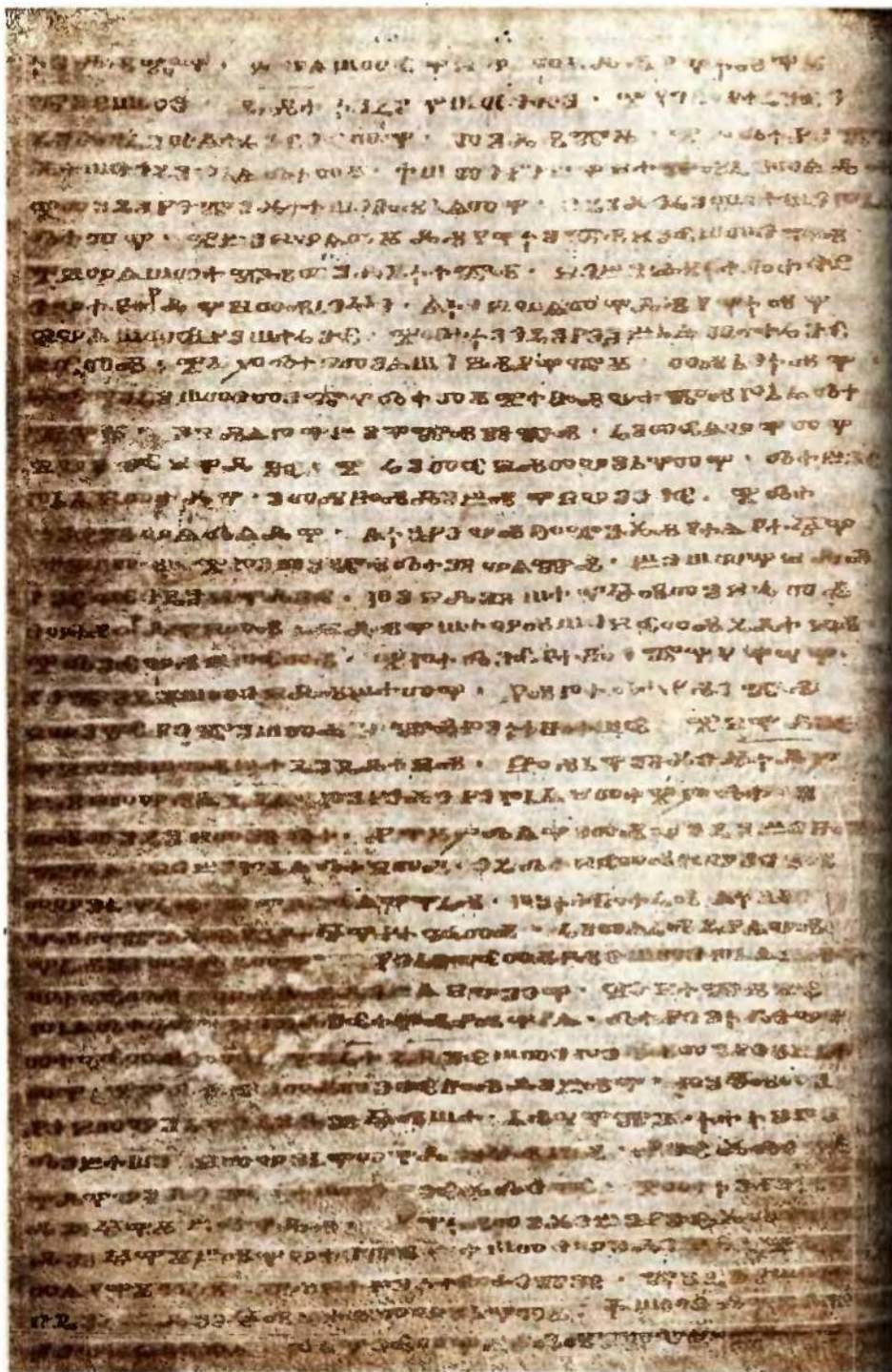
... ..

Handwritten marginal notes in the left margin, including a decorative flourish.

... ..

ДѢТЯСА ВЪ ВРАМА СВОЕ· І БѢША
ЛЮДЬЕ ЖИДѢЦЕ ЗАХАРІА· І ЧЮ
ЖДААУ КСА ЕЖЕ КЪШНАДШЕ ТЪ ВЪ ЦРЪ
КЪБЕ· І ПШЕДЪ ЖЕ НЕ МОЖААШЕ ГЛАТИ
КЪ ЛЮДЕМЪ· І РАЗОУМѢША АКО БИДА
НИЕ БИДА ВЪ ЦРКВИ· І ТЪ БѢ ПОЛѢБА
ІА ИМЪ· І ПРАБЪЗІКААНІЕ НАМЪ· І БЪІ
СТЪ АКО НЕПАЗНИШАСА ДЕНЬЕ СЛОУЖЪ
БЪІ ЕГО ИДЕ ВЪ ДОЛИХ СВОИХ· ПО СЛУХЪ
ЖЕ ДЪНЕУХ ·:· З ·:· ЗАЧАТЪ ЕЛІСАБЕ
ТЬ ЖЕНА ЕГО І ТАДШЕСА А МЦЪ ГЛѢЖ
ШТИ· АКО ТАКО СЪТВОРИ МЪНА ГЪ КЪ
ДЪНИ КЪ НА ЖЕ ПРИЗЪРА ОТЪІАТИ ПО
НОШЕНІЕ МОЕ ВЪ ЧЛѢЦАУХ·:

ВЪ ШЕСТЪІ ЖЕ МѢСЦЪ ПОСЪЛАНЪ БЪІ
ЦЕТЪ АНЪЕЛЪ ГАБЪРИЕЛЪ ОТЪ БѢ· ВЪ ГРА
ДЪ ГАЛІЛІЕНСКЪ· ЕМОУ ЖЕ ИМА НАЗѢ
РЕТЪ· КЪ ДѢВѢ ОБРУЧЕНА МЪЖЕБИ
ЕМОУ ЖЕ ИМА НОСИФЪ· ОТЪ ДОМОУ ДА
БѢКА· І ИМА ДѢВѢ МАРІА· І БЪІШЕ
ДЪ КЪ НЕИ АНЪЕЛЪ РЕЧЕ· РАДОУНЕСА БЛА
ГОДАТЪНАД ГЪ СЪ ТОБОЖ· БЛГЕНА
ТЪІ ВЪ ЖЕНАУХ· ОНА ЖЕ БИДАБЪШИ
СЪМАТЕСА О СЛОВЕСИ ЕГО· І ПО
МЪШІЛАДШЕ ВЪ СЕБѢ КАКОВО СЕ ВЪ
ДЕТЪ ЦѢЛОБАНІЕ· І РЕЧЕ ЕИ АНЪЕЛЪ
НЕ ВОКСА МАРІЕ· ОБРАТЕ ВО БЛАГО
ДАТЪ ОТЪ БѢ· І СЕ ЗАЧЪНЕШИ ВЪ ЧРѢ
ВѢ И РОДИШИ СЪНЪ· І НАРЕЧЕШИ ИМА Е
МОУ ИГЪ· СЪ БЪДЕТЪ ВЕЛИИ· І СЪНЪ
БЪІШІХНАДИГО НАРЕЧЕТЪСА·:

Листки Клоца, л. 3а.

КОЛЬМИ СКАШТА І СКАТИЛЬНИКЗИ И МѢШТЕ. ГЛА КОГО
 ИШТЕТЕ. І НЕ ЗНАХЪ ЕГОЖЕ ХОТѢАХЪ ІАТИ. ТОЛЬМИ. ІЮДА
 НЕ МОЖАШЕ ЕГО ПРАДАТИ. АШТЕ НЕ БИ САМЪ ХОТѢАХЪ.
 І ТОГО НЕ МОЖАШЕ ЗЪРАТИ. ЕГО ЖЕ ХОТѢАШЕ ПРАДАТИ.
 ІРО СКАТИЛЬНИКОМЪ СЖШТЕМЪ | І СКАШТАМЪ ТОЛИКАМЪ.
 СЕ КО СКАЗАА | СЕБАНЪАСТЪ РЕЧЕ АКО СКАТИЛЬНИКЗИ | СКАШТА
 НОШАХЪ. І ТАКО ЕГО НЕ ОБРАТААХЪ | СѢТЪ. І ИЮДА СТОАШЕ
 СЪ НИМИ. ТЪ РЕКЗИ. | ЧТО ХОШТЕТЕ МІ ДАТИ І СЪЗ
 КАМЪ ПРАДА | МІ И ОБЛАНИ КО ІМЪ ОУМЪ. ХОТѢА БИТИ
 | СВОЕЖ СІАЖ. І ХОТѢА СЪТКОРИТИ. ДА КЪ | ПРАСТАЛИ.
 ОТЪ ЗЛОБЗИ СКОЕИ. І ДА КЪ ОУКАДАИ. АКО НЕКЪ
 ЗМОЖНАА НАЧИ НАИЖТЪ. І ПОТОМЪ ДА ОУКАМЪ. БИШИСЪ.
 СЖЕЖ ЕГО СІАЖ. ПОСЛОУШАИ ЧТО СѢТЪ | СЕБАНЪАСТЪ.
 СКАШАВЪШЕ СѢТЪ ГЛАСЪ. | ДѢЖ ВЪСПАТЬ. І ПАДѢЖ НА
 ЗЕМІ ИЦИ. | НЕ МОГОШТЕ СКАШАТИ. НЪ ПАДАШЕМЪ | СВОЕЖ
 НЕМОШТЪ ПАМЪ ПОКАЗАА. І СІАЖ | СПОУНИТЪШАГО ГЛАСЪ.
 ЗЪРИ ОУЖЕ ЧКЛЮ | ВЪСТВЪА ГЛА. ПОНЕЖЕ НЕ ПРАСТА ІЮДА.
 О ТЪ ТОГО СТОУДА. НИ ИЮДАИ ОТЪ ТОГО БЕЗОУМЪ.
 СЕБЕ ПРАДАСТЪ. ЕГДА СѢТЪ СВОЕ СЪТВОРИХЪ. СІАЖ АБИХЪ.
 ПОКАЗАХЪ АКО НЕ БЪЗМОЖНО НАЧИНАИЖТЪ. ХОТѢАХЪ ГНАКЪ
 | ІХЪ ОУТОАТИ. НЕ ХОТѢАТЪ НЪ ЕШТЕ ПРАБЗИ | КАИЖТЪ. КЪ
 ЗЛОБА СКОЕИ. СЕ САМЪ СѢ | ПРАДАИЖ. СЕ ГЛА АЗЪ ИЗИА.
 ДА НЕ ОКЛЕБЕ | ТАИЖТЪ ЕТЕРІ ИХЪ. ГЛѢШТЕ ПОЧЪТО НЕ
 ОБРАТИ. ІЮДИ ОТЪ ТОІА ЗЛОБЗИ. ПОЧЪТО | НЕ СЪКОРИ
 ЕГО ЛОУЧША. РЪЦИ МИ. КАКО ПОДОБАШЕ СЪКОРИТИ ЛОУЧШЪ.
 НЪЖДЕЖ | ІАИ БОЛЕИЖ. АШТЕ НЪЖДЕЖ. І ТАКО НЕ БИ
 | ЛОУЧИИ ВЪІАХЪ. НИКЪТО ЖЕ КО НЪЖДЕЖ | ЛОУЧИИ ВЪІАЕТЪ.
 АШТЕ БОЛЕИЖ. І ХОТѢАНИМЪ. БЪСА ПОКАЗА ЕМОУ. МОГЪШТА
 | ЕГО. ЛОУЧША СЪКОРИТИ. АШТЕ АІ ОНЪ | НЕ ВЪХОТѢА.
 ПРИАТИ ВЪЛЪСТВА. БАИ (НЕПОВІНЪИЪ. ІЖЕ НЕ ХОТѢА ПОСЛОУШАТИ).

Handwritten text in a cursive script, likely a manuscript page. The text is arranged in approximately 25 horizontal lines. The script is dense and difficult to decipher due to its cursive nature and the age of the document. The paper shows signs of wear, including discoloration and some staining, particularly near the top and bottom edges. The text appears to be a continuous passage, possibly a letter or a section of a larger work.

Листки Клоца, л. 10а.

¹(ра)здрушенье. въ немъ же сзрхуть мншн² тхса вхити. а
 животх ничетх. коньца не | ³тмдд. докрд естх гробх
 тхштх. и обжню | ⁴пожеланью. да мрхтвхзхх множхетво.
⁵отхбдга бххнхетх не имдтї. о вхкрехз⁶ шнмь. ї пакх
 їуддї. да не прїнаметх | ⁷клеветхнхнї бнхї. тхштх
 естх вндї⁸ ти гробх лежалхтнхх. жїдовьскх мзхї
⁹кз затбаражштх. їудж обалчажштх. | ¹⁰чхто
 глїшн. ѡ клеветхнхч. мрхтвхца | ¹¹ного не вхдншн.
 поклонїса оубо вхкрехз¹² шюмоу. бждх вхстакхшааго.
 ї їд по¹³ знаї. мрхтвхць нх есн прддалх. жївх | ¹⁴ти
 і вхздаемх. нх не докхлд есн по(д)омх. | ¹⁵нх і печати
 налагажтх на гробх. ѡ ока(а)нхї | ¹⁶безоумнхч. раз-
 драшанї болдзнї сь ¹⁷мрхтхнхнї. печати лї не разрештх.
¹⁸ї прогнхвхї ада. печати лї са боп¹⁹ тх. зазнаменї гробх.
 бонхї погта²⁰ вї. оетхпї гробх. большхнї творшн
 | ²¹їсправленье. позорнїкхї вхкрехзхню | ²²їго. готоваешн.
 гхбддгелд вхстанью | ²³прїводншн. проповддгелд монмх
 чю²⁴ деселх. ткож слоугхї готоваешн. прї²⁵дггг оубо
 кратрхд. вїднмх болдзнї гр²⁶вхнхнї. вїднмх жгробоу
 гробоу. ма²⁷ терь бехмрхтхю. пождамх вхдгтн | ²⁸ха-
 повждхша. вхстажштх нз мрхтвхзї²⁹ хх. нхнїд веселн
 прїстжнмх. кз ³⁰вхкрехзшюмоу весело. томоу бо естх
³¹слава вх вѣв. аминь.

³²СТАЙГО ВШИФАША. АРХИЕПИСКОУИ ВУИРП-
 СКИ³³ АГО. О ПОГРЕБЕНИ ТѢЛА ГНѢ. І БЯ НА-
 ШЕГО ІУ ХЯ. І О І ³⁴ОСИФ. І ЖЕ ОТЪ АРІМАТѢИ. І
 НИКОДИМЪ І ОСЬ³⁵ ПИ ГНАШЕГО ГРОБЫНДМН.
 ПО СЪНІАСНАЙ МЦѢ ДІВЪ³⁶НО БЫВЪШЮ.

Handwritten text in a cursive script, likely a manuscript page. The text is densely packed and appears to be a list or a series of entries, possibly related to a botanical or historical record. The script is difficult to decipher due to its cursive nature and the age of the document. The page shows signs of wear, including discoloration and some faint markings.

Листки Клоца, л. 12а.

1 пакзи гѣа жизнь. соугоубо розьство. кз² коупа і по
 розьствоу. і сазши кз рачи. 3 соугоубо розьствоу кешти.
 і кзспл⁴ шти чюд(е)са. анїлз марни. матери хїїк. 5 рож-
 стко его благобасткова. і аїлз 6 мари магдалзини.
 порождение его. еже о⁷ тз грока. благобастзствова. нонгтзж
 8 хїз кз вѣтъдомз раждаетзса. коштзж | 9 пакзи вѣ
 сiona. из мрз(т)взихз пораждае¹⁰ тзса. вртзпз іс камене.
 ідеже хїз пора¹¹ ждаетзса. пеленз кз рожзствко прїемле¹² тз.
 пеленаи. і сѣде повбѣтзса. змрз¹³ нж рожзса прпштз.
 змрзнж і кз погр¹⁴ бень. і ахгоуи прїемлетз. тоу
 іосифз. | 15 безмжжнзи мжжз маринз. сѣде іо¹⁶ сифз.
 же отз ариматни. кз вѣтъдани. 17 кз делі рожзствко-
 нз і кз гробз. ако кз | 18 делі макто. прѣви настзїри
 хїое кла¹⁹ говастзствоуїжтз рожзствко. нз і прѣвїї
 20 вьсамз настзїри. хїи оученици. благоба²¹ стїша хобое
 із мрзтвзихз порождение. тоу | 22 радоуна анїлз
 дѣба н кззши. сѣде радоу²³ ітеса келїка сѣвѣт аїлз.
 хїз женамз кз²⁴ зхпѣаше. кз прѣвое рожзствко хїз. по
 че²⁵ тзїрехз десагехъ. днь взнїде земнзи | 26 іемз кз
 црїѣвь. і прїнесе ако прѣвѣнецъ. дзба грзлчїшта боу. нз і
 кз погрѣбень. | 27 его. еже отз мрзтвзихз. хїз по і.
 днз. вьзш²⁸ де кз кзїспрїни іїз. ждоуже не разлж²⁹ чиса.
 кз істїннаа гѣа свѣтзїамз ако | 30 прѣвѣнецъ неїстїлденень.
 із мрзтвзї³¹ хїз. і прїведе бѣї. і оїю дзба грзлчї³² шта.
 дішк і пазтз нашж. егоже і прпш³³ тз. ако еуамїонз
 етеръ. вѣтзхїзї днелмз. | 34 бз ако кз ржца свої. кз свод
 дѣра. аште³⁵ ли кѣтзскзї се. а не кѣржнн сазшшш.
 | 36 облїчаїтз тѣ. недбїжїамї печатї. | 37 господьскоуаюу
 порождению хїоу грокоу. | 38 ако бо знаменаномз печат-
 томз. дѣвзств³⁹ нїамз зѣгвореномз. хїз отз дѣвзї родїса.

ГЛАГОЛИТЕ РОНАТ КЕДКА ЗЛОУЕЖА.
 Bose gozpodu miloztivy ot Le bose tebe izpovuede.
 vuch moi greh. I zue temu crehtu. I zue teti marii. I zue
 temu michaelu. I uilem crilacem boziem. I zue temu pe-
 tu. I u hem zelom boziem. I u hem musenicom boziem.
 I u hem zuernicom boziem. I u Lem de vuam praudnim. I u he
 praudnim. Hebe bofirabe. chokubiti izpovueden. u het moi
 greh. I vueru iu. dami ie. nahem zue te. beusi. itise. na on.
 zue. pa kise uhtati. nahodⁿⁱ den. I metimi iesi vuot
 po hem. I me ti mi ie. ot puhtie moih grechou. Bose
 miloztivy. pri mi moiv. izpovued. moih grechou. E se.
 iehem ztuoril zla. pot den pongese. bih nahi zvuet.
 v uiraken. ibih crirken. E se pomngu. ili ne pomngu. Ili.
 vuolu. ili ne vuolu. Ili vuede. ili ne vuede. Ili uue praud
 nei rote. ili ulsi. Ili tarte. ili ha vuheti. ili v ulmah.
 Ili vhinistue. ili ese mi hetom ucho telo. emuse mibi. ne doh
 talo. choteti. Ili vpoglagolani. ili hpe. ili ne hpe. Ili ese
 ielem. ne zpa hal nedela. ni zue ta vuecera. ni mega.
 postta. I. inogamnogoga. ese proutubogu. iprotiu me.
 mu crehtu. Ti edin bose. vuel. caco mi iega potre
 ba vuelica. Bose gozpodu miloztivy. tebe ze mil
 tuoriv. od. hih poste nih greh. I. odi neh mno leh.
 I. vuensih. i minih. E se ielem ztuoril. teh ze tebe
 mil tuoriv. I. zue teti marii. I. v Lem zue tim.

Фрейзингенські Листки, л. 1а.

ГЛАГОЛИТЕ ПО НАС РЪДВА СЛОВЕСА.

Боже господи милостивн. отче боже. чѣкъ непобѣдѣ.
кес мон грѣх. И светемоу крестоу. И светен марин. И све
темоу михаѣлоу. И въсем крилатцемъ божемъ. И светемоу не
троу. И въѣмъ сѣломъ божемъ. И въѣмъ моученикомъ божемъ.
И въѣмъ кѣрникомъ божемъ. И въѣмъ дѣвамъ правдинамъ. И кѣмъ
правдинамъ. И тебѣ божи рабе. хокоу. вѣти. непобѣден.

вѣхъ. монхъ
грѣхъ. И кѣроую. да ми. ю. на семъ свѣтѣ. бѣвши. ити
же. на он

свѣтѣ. пакы же оустати. на содѣ денъ. Имѣти ми ю. животъ
по семъ. Имѣти ми ю. отпоустити монхъ грѣховъ. Боже
милостивн. прими мою. непобѣд. монхъ грѣховъ. Бже
юсем створна зла. по т денъ понеже бихъ на си свѣтѣ.
взвращен. и бихъ крикен. Бже помню. или не помню. Или
волю. или неволю. Или вѣдѣ. или не вѣдѣ. Или в непрока
нен ротѣ. или оу жи. Или татѣ. или зависти. или к
оуламен.

Или в синич(с)тѣ. или еже ми се томоу. хотѣло. емоу
же ми би. не до

тало. хотѣти. Или к полаголани. или спе. или не спе.
юсем. не спал. недѣла. ни света бечера. ни мѣга [Или тже
поста. И. инога. многога. еже протикъ богоу. и протикъ ме
моу крестоу. Тѣ единъ боже. кѣ. како ми юга потре
ба велика. Боже господи милостивн. чѣкъ се миа
творю. од. сихъ почтенихъ грѣхъ. И. од инехъ апозехъ.
И. вашихъ. и мьншихъ. Бже юсем створна. тѣхъ. се чѣкъ
миа творю. И. светен марин. И. въѣмъ светѣмъ.

Eci bi dett nas nize
gresil teuekigemube
sti starost neprigem
uóki mikoligese per
sali neimugi nislina
telcimoki nuúvuf
kigemubesti bone
selavuitubui ne
priazninu uvignar
odsziuuibosigē potom
nana rodzlo vuelki
st.azti lperzali boi
do neimoki lbulze
duzemirt lpagibra
trua pomenem ze
dai zino uuebofi na
resemze botomu oz

stanem zich mirzich
del fcsunt dela foto
nina fsetrebu tuorim
bratra oclevuetam ese
tatua fseraszboi fsepu
ugongenige fseroti ch
se lh nepazem nuge
stapam fsene nauuizt
nuzce tet del mirzene
pred bosima ozima mo
sete potomu zinzi uv
detti lzami razumeti
esebese priuua zlou
uezi yliza tazie'aco
se muigelim tere ne
priaznina uz nenauvi
desse lbofiu uz liubise

Фрейзингенські Листки, л. 2.

Бче би д'ба наш не съ
грѣшна те в в'кки юмоу в'к
жити старости не при.ем
люки николи еже пе
чалл не пазл пи слзна
т'блесе нмоки нх оу в'б
ки юмоу в'б жити попе
же завистноу взи не
приазниноу вигнан
од слави божию Потом
на народ члоб'бчки
страсти и печалл пон
до (и) ненюки и в(е)зре
доу съмьрт И пакн бра
триа г'оменемсе
да и синоке кожи на
речемсе поттому оу

танем их мьрзких
д'ба еже ежт д'бл еото
нина еже тр'бкоу творим
братра оклеветал еже
татба еже разбон еже пзачи
оугонѣнию еже роти кон
же их не пасем нх ю пре
стопам еже ненавист
ницже т'бхз д'бл мьрзене
пр'бд божима очима мо
жете поттому синци оуки
д'бти И самн разоум'бти
еже беше пр'в'т(е) чло
б'бци в лица тацие ако
же и мзи юснл тере не
приазнина оузненави
д'бше а божию оузаюбише

In nomine Domini Amen
 Nos Ludovicus Rex Romanorum
 dilectis filijs nostris
 Robertus Comitis Flandrie
 et Henricus Comes
 de Burghonia
 salutem in domino sempiternam
 Nos dilectos filios nostros
 Robertum Comitem Flandrie
 et Henricum Comitem
 de Burghonia
 et successores ipsorum
 et heredes ipsorum
 in omnibus et singulis
 libertatibus et liberacionibus
 que in litteris nostris
 continentur
 conservare et firmare volumus
 et in omnibus et singulis
 libertatibus et liberacionibus
 que in litteris nostris
 continentur
 conservare et firmare volumus
 et in omnibus et singulis
 libertatibus et liberacionibus
 que in litteris nostris
 continentur

Nos dilectos filios nostros
 Robertum Comitem Flandrie
 et Henricum Comitem
 de Burghonia
 et successores ipsorum
 et heredes ipsorum
 in omnibus et singulis
 libertatibus et liberacionibus
 que in litteris nostris
 continentur
 conservare et firmare volumus
 et in omnibus et singulis
 libertatibus et liberacionibus
 que in litteris nostris
 continentur
 conservare et firmare volumus
 et in omnibus et singulis
 libertatibus et liberacionibus
 que in litteris nostris
 continentur

Nos dilectos filios nostros
 Robertum Comitem Flandrie
 et Henricum Comitem
 de Burghonia
 et successores ipsorum
 et heredes ipsorum
 in omnibus et singulis
 libertatibus et liberacionibus
 que in litteris nostris
 continentur
 conservare et firmare volumus
 et in omnibus et singulis
 libertatibus et liberacionibus
 que in litteris nostris
 continentur

Nos dilectos filios nostros
 Robertum Comitem Flandrie
 et Henricum Comitem
 de Burghonia
 et successores ipsorum
 et heredes ipsorum
 in omnibus et singulis
 libertatibus et liberacionibus
 que in litteris nostris
 continentur
 conservare et firmare volumus
 et in omnibus et singulis
 libertatibus et liberacionibus
 que in litteris nostris
 continentur

61—62. Київські Глаголицькі Листки, лл. 16 і 2а.

З технічних причин на ст. 311—323 подаю і замість і, коли над ним треба вмістити діакритичний знак.

ВЪ ИЪ ДШЬ КАМЕНТА

ВЪ ІЖЕ НЗИ. ЛАТА ОГРІАДЖЦА

БЛАЖЕНАГО КАМЕНТА МЛ

ЧЕНИКА ТВОЕГО І ПАПЕЖА

ЧЕТЫХ КЕСЕЛШІ: ПОДА

ЗЬ МИЛОСТІВХІ. ДА ЕГО ЖЕ

ЧЕСТЬ ЧЕТІМЪ. СЛОБЖ

ОУБО МЖЧЕНІА ЕГО НАСЛАДОУЕ

МЪ: ГМЪ: НАДЪ ОПАТ

РОВАНИІА ГІ ПРИНЕСЕНІА [МШ.

СВІАТІ. І УДАТАІАЦЮ

БЛАЖЕНОУМОУ КАМЕНТОУ

МЖЧЕНКОУ ТВОЕМОУ. СІМЬ

НЗИ ОУГЪ ГРАХЪ СВЕРЬНОСТІІ

НАШІХЪ ОЧІСТІ: ГМЪ:

ПРАФАЦІА: ДО ВАЧЬНХІ ВЖЕ.

(Ч)ІСТІАГО КАМЕНТА ЗАКО

НИКА І МЖЧЕНІКА ЧЕІ

ЧЕТАЦЕ. ІЖЕ ОУТІАЖЕ ВЗИ

ТІ БЛАЖЕНОУМОУ АПОСТО

ЛОУ ТВОЕМОУ ПЕТРОУ. ВЪ. І

ПОКОСТІ ПОДРОУГЪ. КЪ, ІСПО

ВДАІ ОУЧЕНКЪ. ВЪ ЧЕСТИ НА

МАСТЬНІКЪ. ВЪ МЖЧЕНИ НА

СЛАДЬНІКЪ: ХМЪ ГМЪ НАШАМЪ:

ПО ВЪСМДА:.

ПРАЛЕСЕ СВІАТАГО І ПРАДРА

ГЗИІА КЪЗВЕ НАПАВНЕНІ ВЪ

ЛИТІА ПРОІМЪ ГІ ВЖЕ НАШЪ:

ДА ЕЖЕ МИЛОСТІВА ОВАЦА

НІА НОІМЪ. РАНОУГІВНА

ІЗДАШЕНІА ОБЛЕМЪ: ГМЪ:

ВЪ ТЪЗЕ ДННЪ ФЕЛИЦ

ТЪИ:

ПОДАЗЬ НАМЪ ПРОІМЪ ТІА

ВЪ СЕМОГНІ ВЖЕ. БЛАЖЕНН

ІА РАДІ МЖЧЕНІА ТВОЕІА

ФЕЛІЦІТЪІ ВЪКОУПНЖИ

МОЛІТВЪ: І ТОІАЖЕ РАДІ

ЗАШЧІТІ НЗИ: ГМЪ: НАДЪ ОПА

НА СЛОУЖЬКЪІ ЛЮДІІ ТВОІХЪ

МИЛОСТІЖ ПРИЗБРІ. І . . .

СЕ НЗИ ЧЕСТИХЪ СВІАТЪІХЪ ЧЪ

СТЪМЪ: СЪТВОРІ НЗИ РАДО

СТІАНИ. ВЪ ВАЧЬНАМЪ ЖИВОТ(А)

Київські Глаголицькі Листки, лл. 26 і 3а.

ПО ВЪСХЪДА:

Славно тѣ молимъ вѣсе
Смогъи бже. молитвами свѣ
тзихъ твоихъ. і тзи самъ
бѣди. і даръ твои вхсели
вз нзи. і брама наше вз .
правѣж постѣби. гмь:

МѢША НА ВЪСІА ДІНІ ВІ
СЕГО ДѢТЯ О БІДѢЦА:

Рѣ іже тварь скѣж ве
Лѣми помілова. і по гна
ба скоемъ. ѣзболи вз
пазтитісѣ спасенна ра
ди чловачьска. і вхсѣ
табъ намъ ѡутверди ср
дѣца наша . і милостиж
твоѣж просѣати нзи: гмь:

НАДЪ СПЛАТЪМЪ:

Ризъ насъ бѣди гї рѣси
Рамъ тѣ. і молитѣж нашѣ
оуслѣшиши. да оупзваніе
(вз)нмѣмъ долѣ своихъ .
і вз любзѣвъ даръ съ тѣ
ба приносимъ: гмь:

ПРАФІЦІА: ВАЧЪНЪІ БЖЕ:

Небескънѣ твоѣ глзи
Прѣимъ і мѣлимъ . да съ
взишьнѣми твоими . до
стоїнзи сътвориши нзи : і
вачнѣа твоѣ іхъ же жѣда
емъ подѣсь намъ мѣлѣсти
вѣно : хмь гмь нашѣмъ . імь

ПО ВЪСХЪДА:

Прѣимъ тѣ гї дазь намъ.
Да свѣтѣи твои вхсѣж
прѣмѣжце дѣстѣни вѣ
демъ ѡчищеніа твоего .
і бѣра твоѣ вз насъ да вз
зарѣтетъ : гмь нашѣмъ ігм .

МѢША . Б . О . ТОМЪЗЕ:

Прѣимъ тѣ вѣсемогъи ба
Пчнѣи бже . прѣзѣри на мо
литѣж нашѣ . і вхнѣ
трѣнна наша ѡчѣсти . дже
нзи соушиатъ грахѣи наши
ми: да милѣстиж твое
ж ізѣбаи нзи: гмь наши

НАДЪ СПЛАТЪМЪ:

Handwritten text in a cursive script, likely a medieval manuscript. The text is arranged in several lines, with some lines starting with a large initial letter. The script is dense and difficult to decipher due to its cursive nature and the age of the document. The text appears to be a form of Latin or a related language.

Handwritten text in a cursive script, continuing from the previous page. The text is arranged in several lines, with some lines starting with a large initial letter. The script is dense and difficult to decipher due to its cursive nature and the age of the document. The text appears to be a form of Latin or a related language.

Київські Глаголицькі Листки, лл. 36 і 4а.

СЫ ПРИНОСѦ ПРИНЕСЕНЪ ТѢБѦ
Г҃И ПРОСИМЪ ТѢА ПРИМІ : І
ЖЕ ЁСИ БЛАГОСЛОБЕСТІАХ
НА СЪПАСЕНІЕ НАШЕ : Г҃МЬ НАШИ :
ПРАФЯЦИА: ДѦ БѦЧЬН БЖЕ:
ДА СІА ТѢБЕ ДРЪЖИМЪ І МИЛО
СЕРДИ ТВОЕИѦ ПРОСИМЪ : ПРИ
ЗЪКАЛЪ НЪИ ЁСИ Г҃И . ДА НЕПРА
ВИ НЪИ Г҃И ОЧИСТИ : НЕ НАШИ
ХЪ ДѦЛЪ РАДИ . НЪ ОБѦГА ТВО
ЕГО РАДИ ІЖЕ ЁСИ ОБѦЦАЛЪ
НАМЪ : ДА КЪЗМОЖЕМЪ ДОУ
ШАМИ І ТАДЕСЪІ І МИХЕЛЪ
МИ НАШИМІ . ПРИАТИ ЗАПО
БѦДИ ТВОИѦ : ІАЖЕ ЁСИ ПОСЪ
ЛАЛЪ КЪ НАМЪ : Х҃МЬ Г҃МЬ НА
ШИМЬ . Г҃МЬЖЕ ВЕЛІЧЬ : .

ПѦ ВЪСѦДѦ : .

СВІАТЪІ ТВОИ ВЪСЪДЪ
Г҃И ІЖЕ ЁСМЪ ВЪЗІАМИ МО
ЛІМЪ ТѢА . ДА ОЧИСТИТЪ
НЪИ ОТЬ ГРАХЪ НАШИХЪ : І
КЪ НЕКЕСЬЦѦІ ЛЮБЪВИ
ПРИКЕДЕТЪ НЪИ : Г҃МЬ НАШИ :

МЪША .В. Ѧ ТОМЪЗЕ : .

ПРОСИМЪ ТѢА ВЪСЕМОГЪІ
БЖЕ ДА ДЖОЖЕ ЁСМЪ СКРЪБНИ
ГРАХЪИ НАШИМІ : МИЛОСТЬ
ІЖ ТВОЕИЖ ОТЬ ВЪСЪХЪ ЗЪ
ЛИ НАШИХЪ ОЧИСТИ НЪИ :
Г҃МЬ . **НАДЪ Ѧ ПЛАТЪМЬ** :

ПРИМИ Г҃И ПРОСИМЪ ТѢА ПРИ
НОСЪ СЪ . ПРИНЕСЕНЪ ТѢБѦ .
ИЗБАВЛЕНІА РАДИ ЧЛОКА
ЧЬСКА . І СЪДРАВИЕ НАМЪ
ДАЗЪ . І ДОУШИА НАШИА І ТА
ДЕСА ОЧИСТИ . А МОЛІТЪА
НАШѦ ПРИМИ . Г҃МЬ : **ПРАФ**
ДѦ БѦЧЬНЪІ БЖЕ : .

ПРИ ЁСИ ЖИВОТЪ НАШЪ Г҃И О
ТЬ НЕВЪИТІА БО ВЪ ВЪИТ(НЕ)
СЪТВОРИЛЪ НЪИ ЕСИ . І ОТЬ
ПѦДЪШИА ВЪСКРАСИ ПАКЪИ .
ДА НАМЪ НЕ ДОСТОИТЪ ТѢБѦ
СЪГРАШАТИ : ТВОА ЖЕ СЪ
ТЪ ВЪСѦ . НЕБЕСЬСКАА І ЗЕ
МЬСКАА Г҃И . ДА ТЪИ САМЪ
ОТЬ ГРАХЪ НАШИХЪ ИЗБАВИ
НЪИ : Х҃МЬ Г҃МЬ : .

17

Handwritten text in a cursive script, likely a medieval manuscript. The text is arranged in approximately 12 horizontal lines across the top half of the page.

Handwritten text in a cursive script, continuing from the top page. The text is arranged in approximately 12 horizontal lines across the bottom half of the page.

Київські Глаголицькі Листки, лл. 46 і 5а.

ПО ВЪСХДА :

Дáзь нáмъ: въсе́могъи вѣе
Цда́ а́ко же нзи́ еси́ не́бескѣи́
пи́цаи́ насъи́тиаъ : тако́зе
же́ і́ жи́вотъ нáшь сло
вѣ тво́еиъ о́утверди́ : гм̃ь :
МѢША́ ꙗ̃: Ѹ́ ТОМЪЗЕ́ :

Ца́сарствѣ́ нашѣ́мъ ꙗ̃ ми
цло́тъиъ тво́еиъ при́зри́ :
і́ не о́тзда́зь на́шего тоу
зи́мъ · і́ не о́брати́ насъ
въ па́нъ наро́домъ по́га
нскѣи́мъ : х̃а́ ра́ди ꙗ̃ на
ши́го · і́же ца́сари́тъ съ о́тъ
це́мъ і́ съ свѣ́тъи́мъ : ·

НАДЪ Ѹ́ ПЛАТЪМЪ :

Прѣ́оа́ циркѣ́наѣ́ те́рѣ́дъ за
шчи́ти нзи́ ꙗ̃ · ѡ́же́ е́си
о́бразъ́мъ сво́и́мъ о́упо
добѣ́аъ · ѡ́же́ нзи́ чьсти́
мъ на́ ба́льство́ на́ше · то
(г)о́ ра́ди е́си́ нáмъ вачь
но́е о́бда́цанне́ при́несаъ : ·
гм̃ь на́шимъ : ·

ПРАФИЩА . . .

Ца́ а́кзи́же сѣ́тъ тво́а́ си
сло́уѣ́бзи́ въ́жи́вленъи́
и́ · та́кзи́же мнѣ́сьми́ сво
и́ми́ нзи́ те́ори́мъ · а́ тзи́
самъ ꙗ̃ при́сно нзи́ при́емли́ :
да въ́змо́жемъ пра́вѣ́дъ
на́д те́оа́ на́сладѣ́вати ·
і́ о́тъ не́приа́зни́нъ да́дъ
о́чи́стити́са : х̃м̃ь гм̃ь на́ш
мъ : і́мъже́ ве́личьство́ : ·

ПО ВЪСХДА :

Прѣ́оа́ свѣ́таѣ́ въсе́могъи́
вѣ́е · а́же́ се́ нзи́ при́емлемъ :
на́ ра́здрáше́нне́ · і́ на́ о́чи́ще
нне́ нáмъ вѣ́дъ : а́ тзи́ са
мъ по́моцьи́ тво́еиъ вѣ́
чно́иъ за́щити́ нзи́ : гм̃ь
МѢША́ · а́ · Ѹ́ ТОМЪЗЕ́ : ·

Прѣ́оа́мъ ти́ ꙗ̃ въ́здѣ́
пгнѣ́ срь́дѣ́ца на́ша́ къ те́бѣ́ о́
тъ зе́млькѣ́нхъ по́хот(ни)
да въ́змо́жемъ хо́тати́ (не)
бе́ськѣ́нмъ тво́и́мъ : ·

Handwritten text in a cursive script, likely a medieval manuscript. The text is arranged in several lines, with some words appearing to be in a different script or dialect. The ink is dark and the parchment shows signs of age and wear.

Handwritten text in a cursive script, continuing from the previous page. The text is arranged in several lines, with some words appearing to be in a different script or dialect. The ink is dark and the parchment shows signs of age and wear.

Київські Глаголицькі Листки, лл. 56 і 6а

(НАДЪ ОПЛАТЪ)ЪМЪ.

ДКХИ ЖЕ ДАРХИ ІМАМЪ · ПРАДЪ
ТОБОЖ СЖТЪ · І ПРОСИМЪ
ТІА ПРІАМІ ІА · ДА І НХИ ВЪЗМО
ЖЕМЪ КЪ ВЪЖЛЮБЛЕННІ ТВО
ЕМЪ : ГМЪ НАШИМЪ : ПРАФІ
ЦІА · ДВ ВЪЧЪНХІ БЖЕ : ·
ЗЛОБА НАША НЕ ВЪРАСНІСА КЪ
УНАСЪ · НЪ ІЗДРАШЕННЕ ВЪЧЬ
НОЕ ПРІСНО НАМЪ ВЪДИ · ГІ
НАШЕГО РАДІ : ТЪ БО НХІ СЯ
МЪ ОУТЪ ТЪМЪНХІХЪ ОУТВЕ
ДЕ : І ОЧИСТІ · І ЗАКЛЕПЕ ·
І ДОСТОІНО ІЗБАКІ : ХМЪ
ГМЪ НАШИМЪ : · ПОВЪСЪДА:
ВЪСЪДНАА МОЛІТВА НАША
ПОВЪТВЕРДИ НХІ ГІ ВЪЧЪНХІМІ
ТВОІМІ : І ПОДАЪЗЪ НАМЪ СЪ
ПАСЕННЕ ТВОЕ : ГМЪ НАШИМЪ : ·
МЪША · Е : О ТОМЪЗЕ : ·
(Т)ХИ ГІ ОУТЪМІ НХИ ОУТЪ АЖКАВЪ
СТВА НАШЕГО · І ТВОЕЖ МІЛО
СТІЖ ОВРАТИ НХИ НА ПРАВЪДЪ
ТВОЕЖ : ГМЪ НАШИМЪ : ·

НАДЪ ОПЛАТЪМЪ : ·

ПРИНЕСЕНХІ ТЕБА ГІ СЫ ДАРЪ
ІЖЕ ТХИ ЕСИ ДАЛЪ І СЖТВО
РІАЪ · ЦІРЪКЪКЕ РАДІ ТВОЕ
ІА · І ЖИВОТА І ПРАСТАВЛЕ
НИА НАШЕГО РАДІ : І СЪВЪСТОУ
ЕМЪ НХІ · АКО ВЪЛЪСТВО Е
СЪ ТЪ ТЪ ЖИВОТА ВЪЧЪНАГО :
ГМЪ : ПРАФІЦІА · ДВ
ВЪЧЪНХІ БЖЕ : ·

МОЛИМЪСЯ ІГОУ ХОУ СЪІНОУ
І ТВОЕМОУ ГІ НАШЕМОУ · ДА
МІЛОСТЫЖ СВОЕЖ ЗАШЧИ
ТИТЪ НХИ І СЪПАСЕТЪ : БЕ
Ж НЕГО ЖЕ БО МІЛОСТІ НЕ КЪ
ЗМОЖЕМЪ НИЧЬСОЖЕ СЖТВО
РІТІ : ТЪМЪ ЖЕ САМОГО
ЕГО РАДІ ДАРХИ І МІЛОСТЬ
ПРЕМЛЕМЪ І КЪ ЛЮБЪКІ
ЖИВЕМЪ : ХМЪ ГМЪ НАШИМЪ
ПОВЪСЪДА : ·

ВЪСЪДА ТВОЕГО ГІ НАСХИ
ВЪЦЕНІ ПРОСИМЪ ТІА : ОУТЪ ВЪ

Handwritten text in a cursive script, likely a medieval manuscript. The text is arranged in several lines across the page. A large, decorative initial 'X' is visible at the bottom left of the page.

Handwritten text in a cursive script, continuing from the previous page. The text is arranged in several lines across the page.

Київські Глаголицькі Листки, лл. 66 і 7 а.

сѡхъ противѡціхъсѡ на
мъ спасѡ нзи : гѡмъ наши : .
МЪШѡ Ѡ МѡЧЕНЩѡХЪ :

МѡЧЕНІКЪ ТВОИХЪ ГІ ЧЬ
СѡТИ ЧЬСТІѡЦѢ МОЛИМЪ ТІѡ
ПРОСИЦЕ : ДА ДѡКЖЕ Іѡ ЁСИ
СЛАБОЖ ТВОЕЖ НЕБЕСЬСКОУ
Ж ѠУТВѢРДИЛЪ : ТАКОЖЕ ЖЕ
І НЗИ МИЛОСТІЖ ТВОЕЖ
ПРІМІ ГѡМЪ : **НАДЪ ѠПЛАТМЪ :**

ПРИНОСЪ ГІ ПРИНЕСЕНІ ТѢѡ
МѡЧЕНИКЪ СВѡТЪНИХЪ РА
ДІ ПРИМІ : І МОЛІТВАМИ
ІХЪ І ЗАПОВАДЪМИ ТВОІ
МИ ПРИПАДІ НѡМЪ ПОМОЦЬ
ТВОѡ . ГѡМЪ : **НО ВЪСѡМЪДѡ :**

СВѢСТИ НЗИ ГІ ПРОСИМЪ ТІѡ
НЕБЕСЬСКЪНИХЪ ТВОИХЪ РА
ДІ ЗАПОВАДІ : І ѠУТВѢРЬ
ДІ НЗИ ДА СЛАВИМЪ ТІѡ ПРА
ДА СВѡТЪНИМИ ТВОІМИ
МОЛІТВАМИ НАШИМИ :
ГѡМЪ НАШИМЪ : .

**МЪШѡ Ѡ ВЪСѡХЪ НЕБЕ
СЬСКИ**

ХЪ СІМЪХЪ : Помолитвѡ : .

РЪ ІЖЕ НЗИ МОЛІТЪВНИ РАДІ
БЛАЖЕНЪНІѡ БІЦІѡ І ПРИНО
ДАВЪНІ МАРІѡ : І БЛАЖЕНЪН
ХЪ РАДІ АНЪКЕЛЪ ТВОИХЪ . І
ВЪСѡХЪ НЕБЕСЬСКЪНИХЪ СІЛА
ХЪ : І АПОСТОЛЪ . І МѡЧЕ
НИКЪ . І ПРАПОДОВЪНЪНИХЪ .
І ЧИСТЪНИХЪ ДѡВЪ . І ВЪСѡХЪ
СВѡТЪНИХЪ ТВОИХЪ МОЛІ
ТВАМИ . ПРИНО НЗИ ВЪЗВЕ
СЕЛІМЪ ЁСИ : ПРОСИМЪ ТІѡ
ГІ . ДА ДѡКЖЕ НЗИ ЧЬСТІМЪ
ЧЬСТІ ГІ ІХЪ НА ВЪСѡ ДЪНИ
МИЛОСТЫЖ ТВОЕЖ ДАЗЪ
НѡМЪ ПРИНО НАСЛАДОВАТИ .

НЕБЕСЬСКЪНИѡ ТВОІѡ СІЛЪНИ : **[МЪ :**
ГѡМЪ НАШИМЪ : **НАДЪ ѠПЛАТ**

ПАРЪ СЪ ПРИНЕНЪНІ ТѢѡ ГІ
ВЪСѡХЪ СВѡТЪНИХЪ НЕБЕСЬ
СКЪНИХЪ СІЛЪ РАДІ : І ВЪ(?)Сѡ
ХЪ СВѡТЪНИХЪ . ТВОИХЪ РАДІ

Київські Глаголицькі Листки, лл. 76 і 1а.

ї правьднѣихъ радї : вж
дї тьвѣ вж хьбааѣ : ѿ наміх
молїтвами їхъ достои
ное отхплатї : глїѣ нашїмь

ПѠ ВЪСѢДА :

Просїамъ тїѧ її · дазѣ наміх
молїтвами вьсѣхъ небе
сьскѣнхъ сїлахъ · ї вьсѣхъ
святѣнхъ твоїхъ · ї далѣ
їхъ радї правьднѣихъ : вж
сждѣмь сїмь вьзїатнї
мь · ѡчїстї срьдцьѧ нашѧ
ѡтхъ грѣхѣ нашїхъ : глїѣ на :

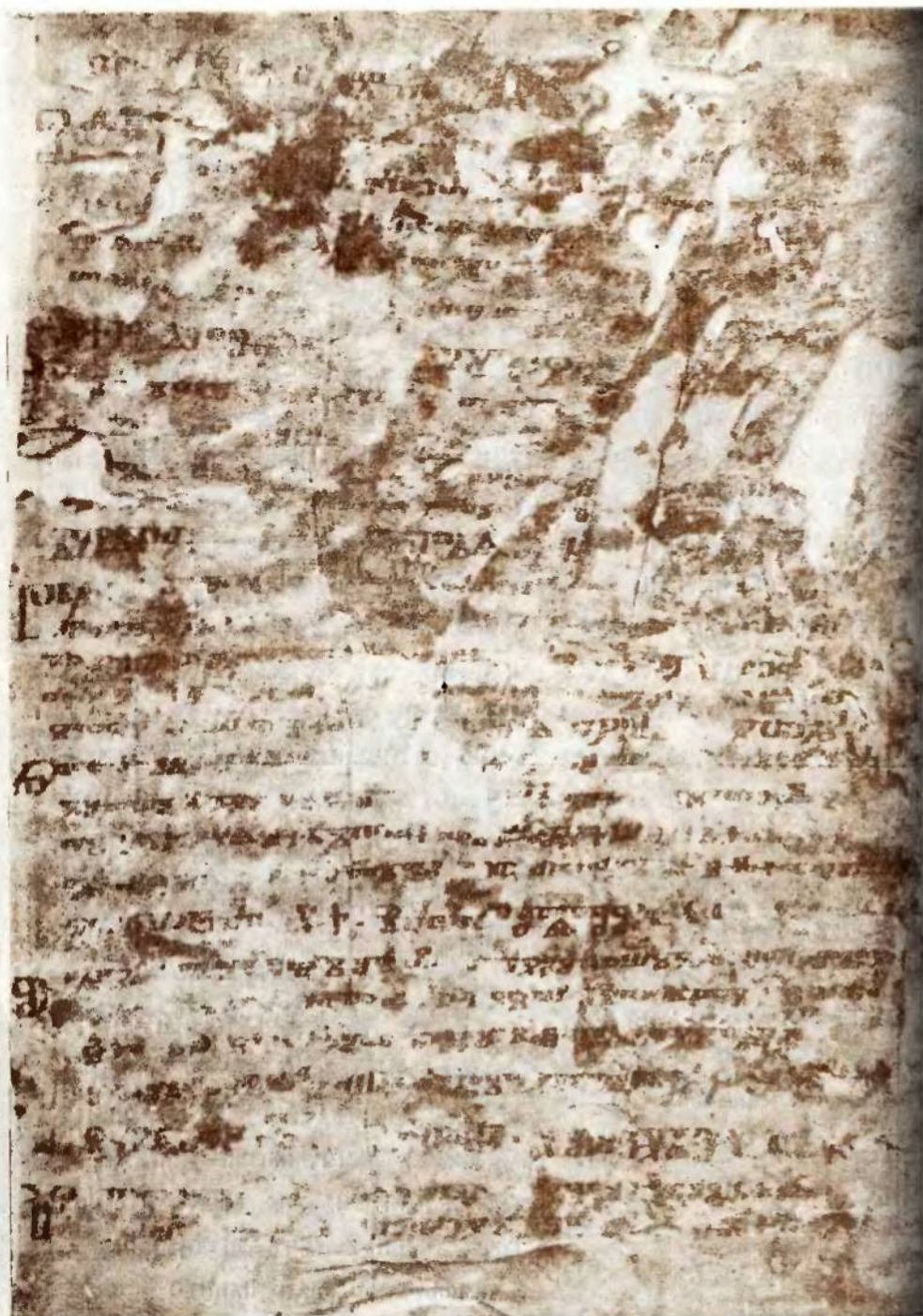
МОЛІТВА · Ъ :

Сътвори нзиї її вѣже причїѧ
Сьтѣннї святѣї вѣцї ї при
снодава марїї : ї достои
нзи святѣнхъ ан҃гелѣ · ї
блаженнхъ апостолѣ · мж
ченикѣ : ї прѧподобьннхъ
(ї) чїстнхъ дѣвѣ · ї вьсѣ
(хъ) святнхъ твоїхъ : мо
лїтвами їхъ зашчїтї | нзи ·

Братнѧ нзинѧ ближе (нлїѣ сїси)
не · ли егда вѣробахомъ · но(щх оуспѧ)
а денъ приближїса · отхьврхъ(зѣмнъ)
оубо дѧла темнѧ · и овлацѧ(мхѣлѧ)
вж орѣжнїе свѣтоу · ако вж дни в(л҃гоо)
вразнѧ ходїмъ · не козлосгр(а ..)
нїамн · и пзѧнхьствїамн · и акво(дѧнн)
лн · и стоудодѧннїамн · и рзвѣн(нїамн)
и завнстѣлн · нз овлацѧтѣса(глїѣ ѡ)
с хр҃мъ · и пѧтнѧоуднѧ не твѡр(нѣ в)
х похотн · нз немагаїщѧго же в(дрѡж)
прнѣмѧтѣ · не вж сжмнѧннѧ п(омнн)
шленимъ · обж во вѣроуетъ дѣт(н вѣл)
а нз немагаан зѣлнѣ да дѣтъ · д(днн)
е дѧжщѧго да не осяжда да не оу(карѧ)
етъ · и не дѧнн дѧжщѧго да не о(сжжд)
дѣтъ · ѣѣ во н прнѧтъ · тѣ н кѣто (есн о)
сжждаан (с)тоуждего раба : сѡ(емѡу)
гѡу : стонтѣ ли падѣтъ · станѣ(тѣ же)
сїленъ во їхъ поставїтѣннн ·

: СТѢИ МАРИ: ПѠМОМ(СѢ)

Защїтї її рабнн сѡл (мнрз)
нзїамн запѡвѣдѧмн · и оуп(зѣв)
лщѧл вж застѣплєннє · вѧ(ажѣ)
нѧнн марїнн : и отхъ вѣѣхъ с(оупос)
тѧтѣ нашїхъ сѣтворнн(нї бѣ)
с печалн · їѧ раднн нашѣго ·

75. Пражські Глаголицькі Листки, л. Іа.

Пражські Уривки, л. Іа.

Курсивом зазначено те, що тепер вже не читається, але що міг прочитати Шафарик в 1857 р. З ви-
в' СВАТІДЪНА:

С ЛОВ	Х	ЕР
	ОБЕТ	ЗА ГИ
Г	ОУНХ ІХ	ЬКО Б
ПРАБА	П ОП	АНОЮ

ТВАР ОБН СЛОВ Г М

НА ПРАШЛОДОВЛЕНІЄ: СВАТІИ

ОТЪ ЖИВНООІНИХЪ И ВО Ъ
Он НС ОТ ОУЦЪ ХЪ ПО ПЗНИ ЕД
 М БОУДЕТЪ ВО БОТЪ

Х Ч'НИКЪ ЧЛОВЪКО БЪЧЕ:

СВАТ ЛНА: НА ПРАОБРА

ПРАОБРАЗИСА НА ГОРЬ ХЪ БЪ ПОКАЗАКЪ
 ПОУЧЕНИКОМЪ СВОИМЪ БОУ

НАМОУ ВЪ СВАТЪЛЪ ОБЛАЦЬ АМ ГИ

АХМ И МЪ: МОДЛИТВАМИ Е Б

ІІСІИ ДША НАША СВА ВШДХ' СТХ'

ХКАЛОУ Т МОУ КА СБОРОУ

АНЗКОЛЕНИЦИ БО НБА МАЛИ И БЕЛИ

ЦИ: АКО ЦАГАРИТЪ ГЪ БЪ НАШЪ: РАДОУЕ

МЪСА И ВЕСЕЛИМЪСА ДАДИМЪ СЛАБОУ БОУ:

СВАТИД'НА СЛАПОМОУ:.....

ОУМНТИ МОН ОЧИ ОСЛЪПЪНОУКШИ ГИ: ОТЪ МНО

ОГ ГРАХА: ТЪИ ПРОСКОСАТИ: И ВИ

ІГРЪШИ ОТИМИ: СЪМЪРЕНИМЪ

ОМЪИ СЛАЗАМИ МОИМИ:.....

СВАТИД': НА ВЪЗНОШЕНІЄ:...

ВЪЗНЕСЕ А КЪ ОТЪМОУ СВОМОУ: РАД

Х ОУЧЕНИКОМЪ СЛАБОУ

Fragment of an ancient manuscript page with handwritten text in a Gothic script. The parchment is heavily stained and damaged, particularly on the left side. The text is arranged in approximately 20 horizontal lines. Several large, ornate initials are visible, including a prominent 'S' on the left side and a 'D' at the bottom left. The script is dense and characteristic of medieval Gothic bookhands.

75. Пражські Глаголицькі Листки, л. 16.

Пражські Уривки, л. 16.

дання Н. К. Грунського 1905 року.

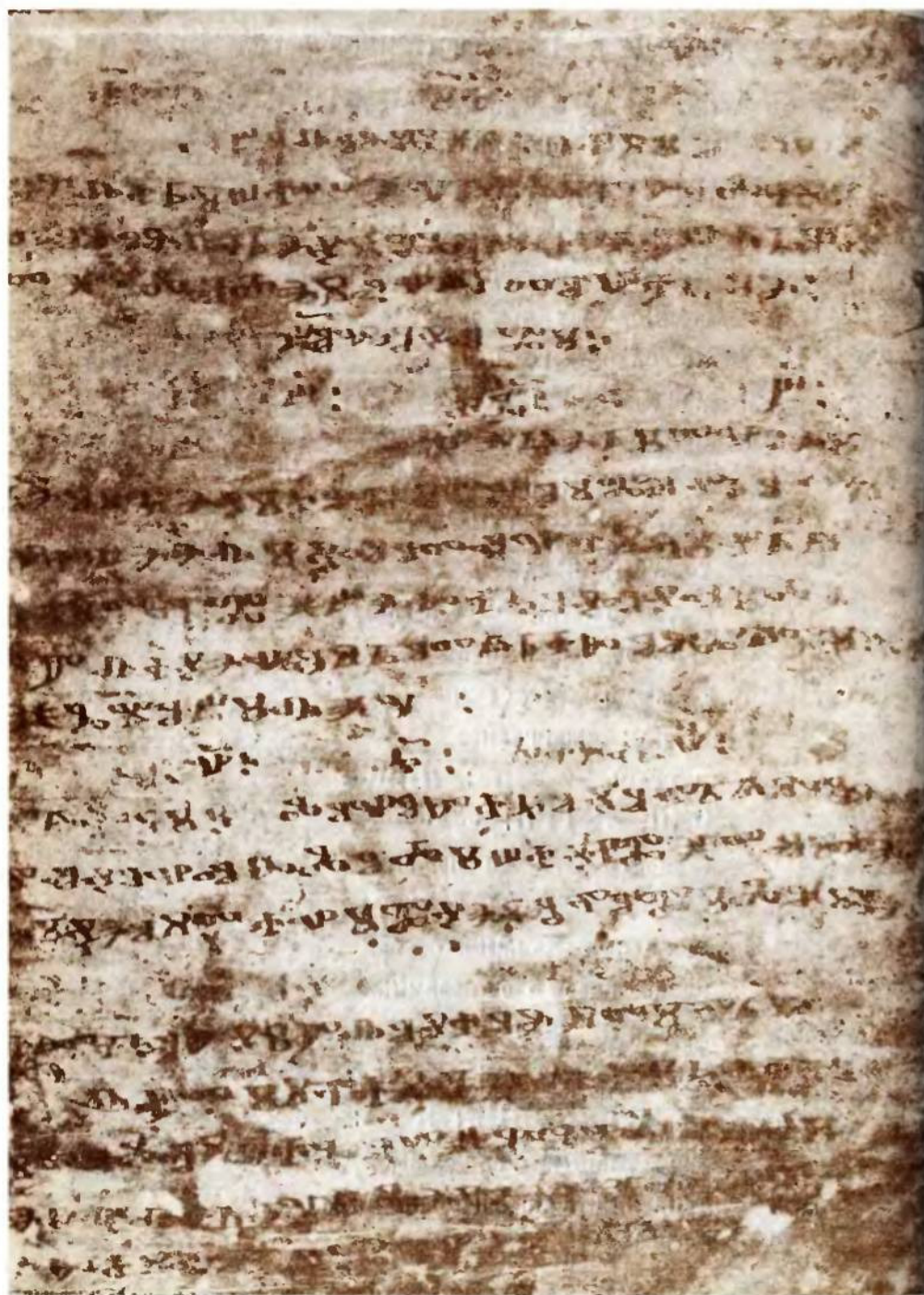
ЕБО ІБО Х҃Е ВЪЗНЕСЕСЯ
ПРОЕВЪ ЦЬ ВЪШАЧЬСКАѢ:
СРЪБ: НА ПЪНТЪТИКОСТИ :-

ПЪНТЪТИКОСТИЕ СЪАД ГРА
ДАТ: ВШИ ПОЧЪТАМЪ ДХ҃Ъ
СЪТИИ: ПРИДЕ БО ОУМОУДРА
АПЪТОЛЪИ: ЕГО ПРИ
МАМЪ ВШИ: І ПОКЛОНИ
МЪСЯ: ЕМОУ: ~ ~ СРЪТ
ИДЪНЪИ: НА РОЗЪЛО: ІАН
АКО БЕТЪХЪИ: І НОБЪИ

ХОДАТАИ: ПРАДЪТЕЧ
Е Х҃КЪ ТВОИЖ: ІАДРОИЖ МО
ДЛИТВОУ ПЕЪЛИ НАМЪ
ХВАЛЪАЦИМЪ ТВОЕ ЧЬ
СЪТНОЕ: ВЪЪТВЪННОЕ РО
ЗЪТВО: ~ ~ СРЪА: АПОСТ
ОА ПЕТРА: ~ ~ ~ ~ ~

ВЛАСТЬ ОУЪ ІА ПРИМЪНА
СЪАД АПОСТОЛА ПРАМОУД
РАА · ПЕТРЕ КАМЕНИ · ВАРЪ
ПАВЛЕ МИРОУ · ОУТВЪРЪЗЕННЕ
ДЪБОИЦЮ СЪАТОНОСЪНАА
РИМЪСКА ПОХВАЛО: СРЪА: НА
ПРАСТАВЕННЕ: БЪА: ~ ~ ~

ПРАСТАВИСЯ ОУЪ ЗЕМІА
НА НЕБЕСА МАТИ ВЪИА ·

77. Пражські Глаголицькі Листки, л. 2а.

Пражські Уривки, л. 2а.

:• антифонъ: б̃ :•

а̃ :•

"м̃: ѿ̃ а̃ :• гласъ ѣ

• Обидоу мѣа адо пен мнози

оударниша тѣа царю за лани

тоу оударенимъ въпрашахъ

тѣа и азъ ехъ въ то вахуоу:

и б̃ :• б̃хъ взижди:

нтифонъ: б̃: пса": ѿ̃ г̃ г̃ гласъ б̃:

пѣл

: вечери твои

х̃е оученикомъ твоимъ проѣва

ваше единъ отъ васъ и прѣ

дастъ мѣа безаконнижи же

їюдѣ не въсхота разумѣти :•

ж̃ г̃ї обидѣц:

фонъ: б̃ :• пса" :• к̃: гласъ: г̃: отъ

пѣло и :• Слово законопрѣтоу

пѣно въложиша на мѣа тѣи же

г̃и не остави мене нъ помили нзи

а дидльна

ласъ и :•

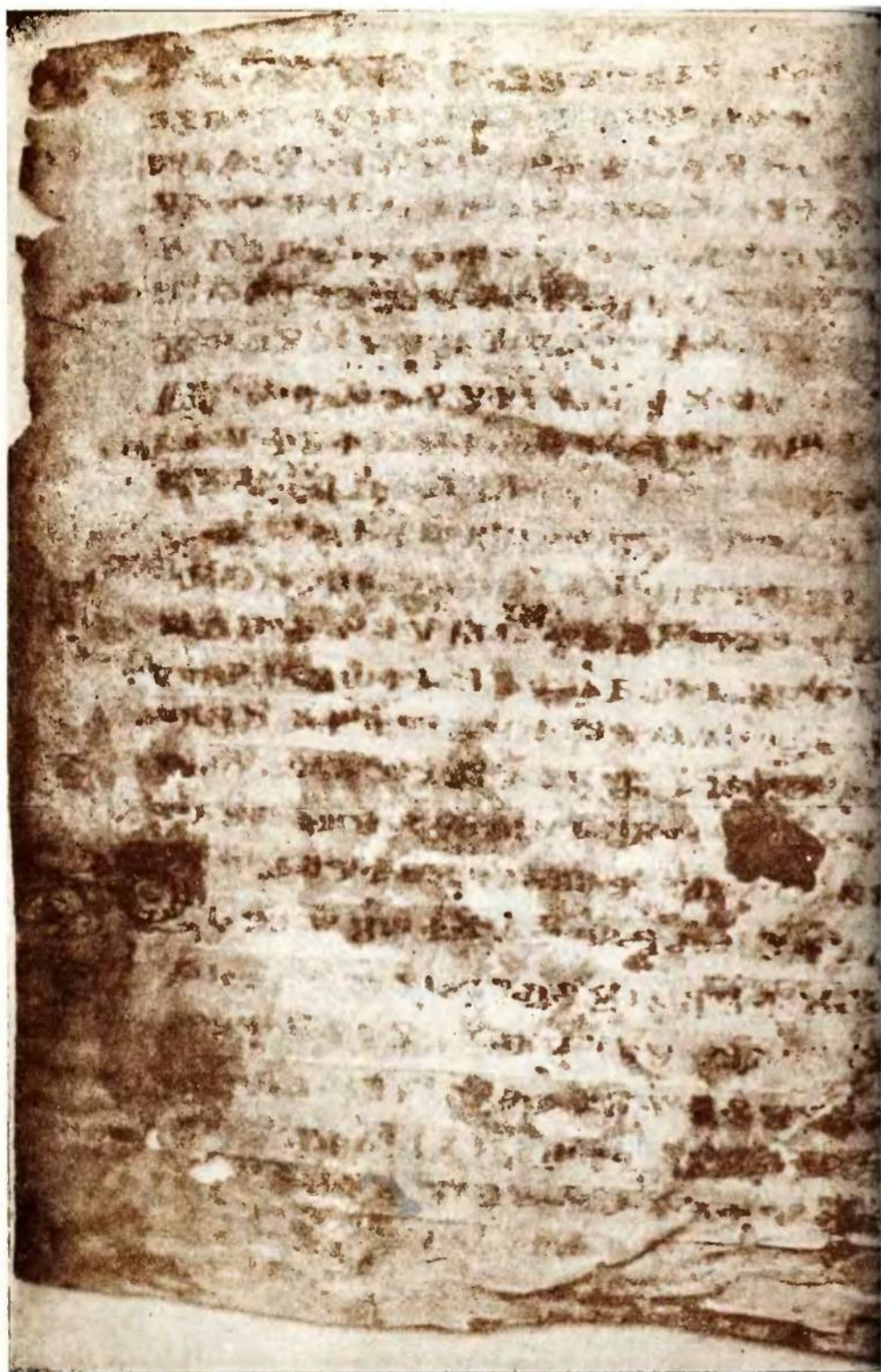
Каа та кззи юдо наоугти прѣ

дати спасъ еза лика апо

г̃толскаго тѣа отълоучи

еза дара целение тѣа лиши

еза г̃х̃ онами вечерѣвъ а

78. Пражські Глаголицькі Листки, л. 26.

Пражські Уривки, л. 26.

трап

отриноуеззи отриноу: еза
онамъ ноза оумзиевъ твои прѣ
зра: ш колика блага непомѣ
на твоа же бесхвалнаа во
ла обличатъ тѣа а того не
мѣрноє мѣлогрѣди проповѣ
стзѣа и велиа мѣлости :·

Блаженна: гласъ :· : г̃:

Дрѣва ради адамъ раа възстѣ
·· негѣлъ дрѣвѣмъ же крѣжъ
·· нзмъ развоиникъ и въ раи
·· възседни тѣа овъ бо възкоу
·· шъ заповадѣ прѣстоупи съ
·· творъшаго и а другзи пропѣа
·· тзѣа бѣ тѣа исповадаше тѣа
·· царюгѣа: помѣни мѣа спѣе егда
·· придеши въ царствѣне евое:·

Пворъца законоу отъ оученика
коупиша правъдънаго и
ако безаконникъ и пила
товн на соудишчи постави
ша възпѣюще распѣни мѣанъ
ноуо нагъицъшаго сѣа въ поу
стзѣни мзи же правъдѣ

МЪ ПРНДЕГО ДННА
ДА ВЪСАКЪ НЖЕ ОУ
БННТЪ ВЪ МЫНН
ТЪ САСЛОУЖЪ БЛ
ПРННОСНТН БОУ
ННТВОРАТЬ ВА
МЪ · ЯКО НЕ ПОЗНА
ША ОЦА НМЕНЕ НЪ
СН ГЛА АХЪ ВАШЪ ·
ДА КДА ПРНДЕТЬ
ГОДНА · ПОМНА

ⲀⲐⲧⲩⲙⲁⲧⲁ ⲉⲁ Ⲓⲗⲁ ⲥⲏⲟⲩⲁ

ВЪ БРѢМЛОНО
ЗАКОНЬНИКЪ
НѢКЪИИ ПРИ
ДЕКЪНИСКИ
НСКОУШАИ
НИ ГЛА ОУЧЕНТЕ
ЛЮ КАКА ЗАПОВѢ
ДЬ БОЛЬШН ВЪ ЗА
КОНѢ НИСЖЕРЕУЕ
ИМОУ ВЪЗЛЮБН
ШН ГЛА БАСКОУГО
ВЪ СЕЛСРДЦЫМЪ
СВОИМЪ И ВСЕЖ
ДШЕЖТВОИЖ И
ВСЕЖМЪСЛНИЖ
ТВОИЖ СНИСТЪ
ПРЪБА И БОЛЬШН

ЗАПОВЕДЬ ВЪТО
РА ИЖЕ ПОДОБНА
СЕН ВЪЗЛЮБИШЕ
БЛИЖНИМА ГОСВО
ИГО ИАКО СЛЪСА
ВЪ СЕЖ О БОЖ ЗАПО
ВЕДНИЖ ВЪ СЪЗА
КОНЪ И ПРЦНИ В
САТЬ СЪБЪРАНО
ШЪЖЕ ФАРИСЕИ
ВЪПРОСИ ГАНИСЪ
ГЛА УВТОСА ВАМ
МЪНИТВОУХЪ У
НИСТЪ СЪИЖ ГЛ
ША ИМОУ ДА БДОВ
ГЛА ИМЪ КАКОУ
БОДБДЪ ДУХЪМЪ
ГЛА ИГО НАРЦАН

ТЬ ГЛІА РЕУЕГЬ
 ГВНМОУМОУ СЪ
 ДНОДЕСНЖЖМЕНЕ
 ДОНЪДЕЖЕПОЛО
 ЖЖВРАГЪТВОІА
 ПОДЪНОЖНЮНО
 ГАМАТВОИМА
 АЩЕБОДБДЪ ГІАНА
 РИЦАКЪТЪН КАКО
 КМОУКЪСТЪСНЪ Н
 НИКЪТОЖЕНЕМО
 ЖАШЕНМОУОТЪ
 БЩАТН СЛОВЕСЕ
 НИСЪШЪКЪТО
 ОТЪДЫНЕТОГО
 БЪПРОСИТННГО
 КЪТОМОУ
 ѿ · сѣ · по · н · еван ·

ѿ · т · з · м · а · т · ѿ · с · а · гла · сн · ѿ · с · ѿ ·
РЕУЕГЬ ОУУЕНИ
 КОМЪСКОМЪ
 АМННЪГЛІЖВА
 МЪ · НЕЛИМОДЕ
 ТЬ РОДЪСЪ · ДЕНЪДЕ
 ЖЕБЪСБЪДЖТЬ
 НБОНЗЕМЛАНН
 МОДЕТЬ АСЛОВЕ
 САМОА НЕМНМО
 НДЖТЬ АОДЫНН
 ТОМЪННОГОДН
 НЪ · НИКЪТОЖЕНЕ
 БЕСТЬ · ННАНГЛН
 НБСЫННН · ТЪКЪ
 МОЦЬМОИДННЪ
 ТАКОЖЕБОБЪДЫНН
 НОНЪЫ · ТАКОБЖ

ТЪЦРСТВННТКО
Н·ДАБЖДЕТЬКО
ЛНТВОМ. ПАКА
НАНБСННАЗЕ
МЛН ХЛЪБЪНА
ШЪНАСЪЩЪНЪ
Н·ДАЖДЪНАМЪ
ДЪНЬСЪ НОСТА
ВННАМЪ·ДЛЪ
ГЪНАША·ЯКО
НМЪОСТАВЛН
ЮМЪ ДЛЪЖЪ
ННКОМЪНАШН
МЪ ННЕВЪВЕ
ДННАСЪВЪНА
ПАСТЪ НЪНЗБА
ВННЪОТЪНЕ
ПРНАЗНН Я

В Т Р О В Л Ш А В Ъ
Н К Г О Ж В Н Е Ц Е Т
Г О Н О С Ъ Н З Л А З А О У Т Р А
П Р О Г Л А Д Н З С Т Ъ С Т Н
Е Г Л Н Е Ѡ М А Г Л А С С :

В Б Р Ъ М Л О Н О
К Д Л П Р Н Б Л Н
Ж Н С А Н К В Ъ
Н Е Р О У С Л
Л Н И Л Ъ Н
П Р И Д Е В Ъ В Н
Ф О Л Г Н И Ж К Ъ Г О
Р Ъ К Л Е О Н Ъ С Т Ъ Н
Т О Г Д А П О С Ъ Л Л Д Ъ

1 С К О Н И Б Ъ С Л О В О
 2 И С Л О В О Б Ъ О Т Ъ
 Б А И Б Ъ Б Ъ
 3 С Л О В О Х ъ С Е Б Ъ
 И С К О Н И О У
 Б А Н Т Ъ М Ъ В С А Б Ъ
 Ш А Х ъ И Б Е З Н Е Г О И
 У Ъ Т О Ж Е Н Е Б Ъ С Т Ъ
 4 И Ж Е Б Ъ С Т Ъ Х ъ В Ъ Т О
 М Ъ Ж И В О Т Ъ Б Ъ И

Ж И В О Т Ъ Б Ъ С В Ъ Т
 5 У А О В Ъ К О М Ъ Х ъ П С В
 Т Ъ В Ъ Т Ъ М Ъ С В Ъ Т
 Т Ъ С А П Т Ъ М А К Р
 6 Н Е О Б Ъ Т Ъ Х ъ Б Ъ С Т
 У Л А В К Ъ П О С Ъ Л А Н
 О Т Ъ Б А И М А К М О У
 7 П О А Н Ъ Х ъ Т Ъ П Р И Д
 В Ъ С Ъ В Ъ Д Ъ Т Е Л
 С Т В О Д А С Ъ В Ъ Д Ъ Т

85. Остромирова Евангелія 1056-1057 р., л. 2.

Зразок шрифту з видання А. Востокова 1843 р. Пор. з № 79.

 С Л А В А Т Е С В Г Н Ц Р Ю Н Б С Ъ Н Ъ И Н Д Х С О З П О Д О
 ≡ Б И М А Н А П И С А Т И Т О У Л Н Е С Е П О У А Х ъ Ж Е
 ≡ П И С А Т И В З Л Ъ С Ф Х Д Д О К О Н Ъ У А
 ≡ Х ъ Е В З Л Ъ Ф З Е Н А П И С А Х ъ Ж Е С У
 ≡ Л Н Е С Е Р А В О У Б Ж И Т О Н А Р Е У Е П О У С Ж Ц О У
 ≡ В З К Р Ъ Щ Е Н И Н Н О С И Ф В А П И Р Ъ К З И О С Т Р О
 ≡ К И Р Ъ Б Л И З О К О У С Я Ц О У Н З М С Л А В О У К З В А

86. Остромирова Евангелія 1056-1057 р., л. 294.

Запис діякома Григорія.

3 зѡу нъ аславоу жисна зѡу тогда
 3 прѣдрѣжащѣ оубѣ властн ноуѣасвое
 3 гомрѣ слава не ратасвоего болоднлнра.
 3 самъ женъ аславзкзназь прѣвлаа
 3 шестолъ оуѣасвоего мрѣ слава ксѣвѣ.
 3 дѣрѣтасвоего столъ поржунпракитн.
 3 банзокоу своемоу остро мнроу новѣ
 3 городе шзнога желѣ дароу нѣзъсъ
 3 та жавъшоу глагоу еу лнсе наоутѣ
 3 шенне мзнога мзашамъ крѣстннн
 3 нскамъ данемоу гѣбѣ блннестъ зѣ
 3 хъ бѣанглнстъ нѣоана мѣфеа
 3 лоукзѣ мѣрѣ нстъ зѣ хъ праоуѣ дѣра
 3 ала нѣсѣака нѣако ва саломоу
 3 емоу нподроужнѣюго теофа
 3 нѣ нѣудомъ зѣю нподроужнѣмъ
 3 чадъ зѣю сздравъствѣ оунте жемъ
 3 ногалѣ сздръжащѣ пороучѣннѣ

3 Кое: АМННЗ

✠ АЗЪ ГРИГОРИИ ДН

3 ЯКО НАПИСАХЪ ЕУ ЛН СЕ ДАНЪ ЖЕГО

3 РАЗНѢ СЕГО НАПИСЕ ТО НЕЛОЗН

3 ЗАЗРѢТН МЛНѢ ГРѢШННКОУ

3 ПОУАХЪ ЖЕ ЛН СѢТН МѢЦА ОКТѢ

3 КѢ НАПАМѢ НЛАРНО НА ЛОКО

3 НЪ УА МѢЦА МАНѢ ВЪ БѢ НАПА

3 ЕПН ФАНА МОЛЮ ЖЕ БѢ СЪХЪ П

3 УНТА ЖЩНХЪ НЕЛОЗЪ ТЕКЛА

3 ТН НЪ НСПРАБЪ ШЕ ПОУНТАНТЕ

3 ТАКО БО НСТЪ ЗѢ ПЛЪ ПАУЛЪ ГЛѢ

3 ТЪ БЛТЕ А НЕКЛѢНѢТЕ

АМННЗ

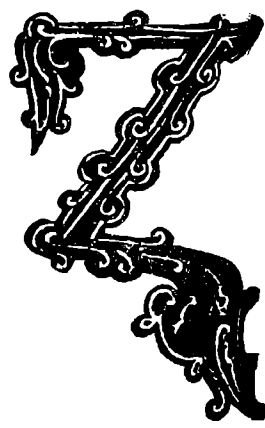
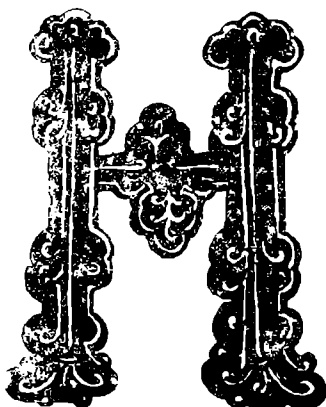
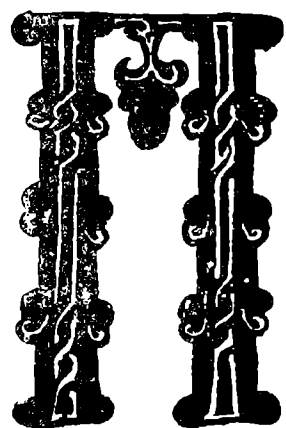
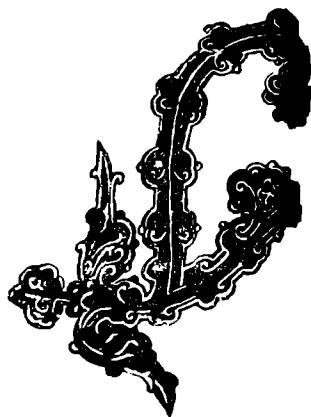
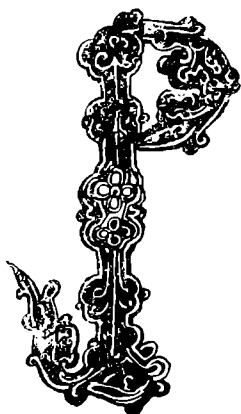
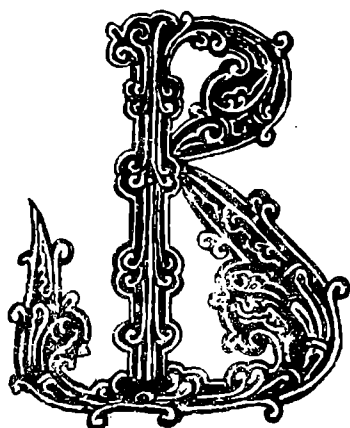

88. Остромирова Євангелія 1056-1057 р., л. 87.

Мініатюра Євангеліста Луки.

89. Остромирова Євангелія 1056-1057 р., л. 126б.
Мініатюра Євангелиста Марка.

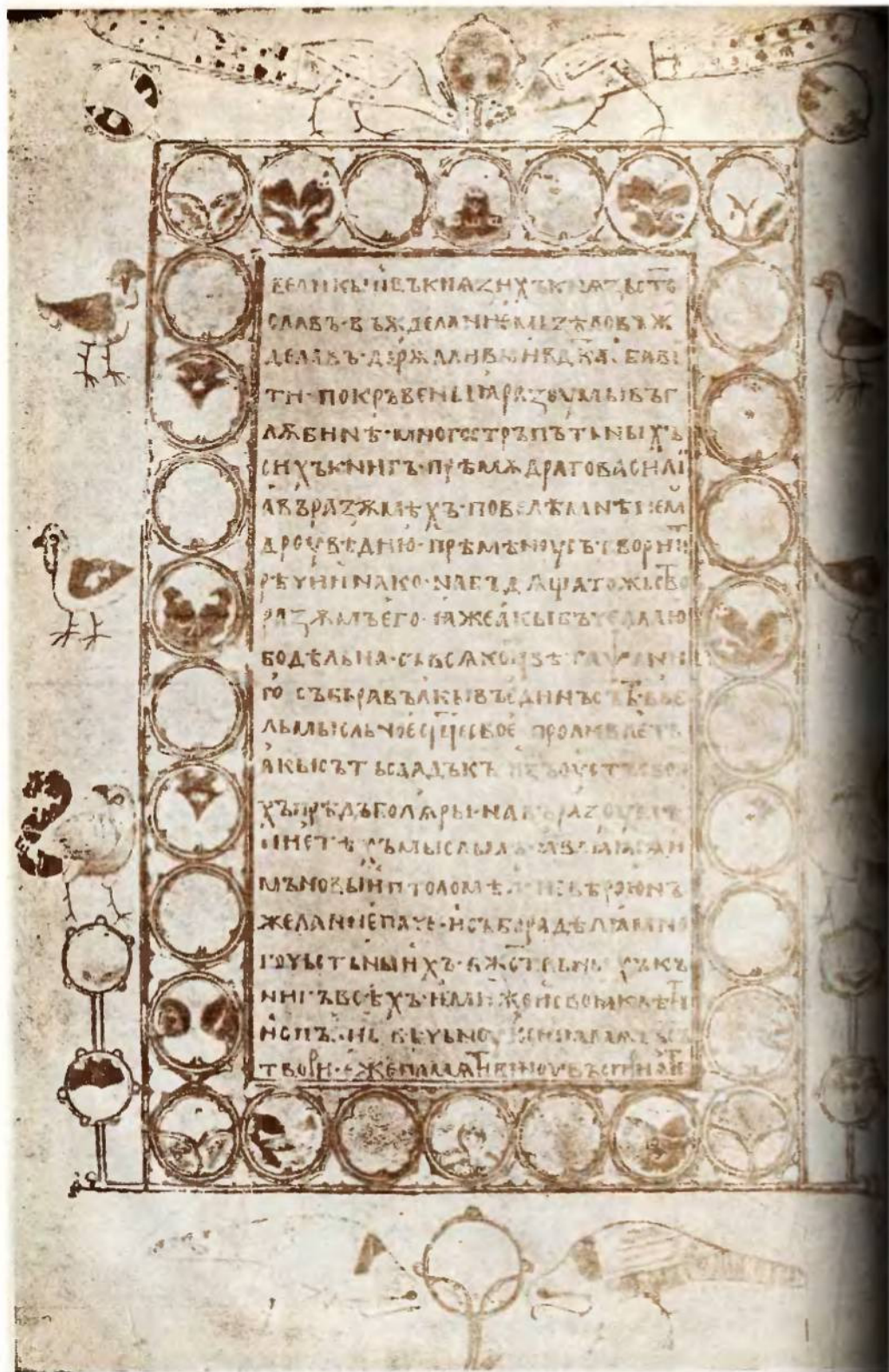

90-98. Ініціали з Остромирової Євангелії 1056-1057 р.
К л. 636, К л. 2666, Р л. 2676, К л. 2696, Р л. 216, С л. 106,
П л. 1416, И л. 2516 і З л. 2556.

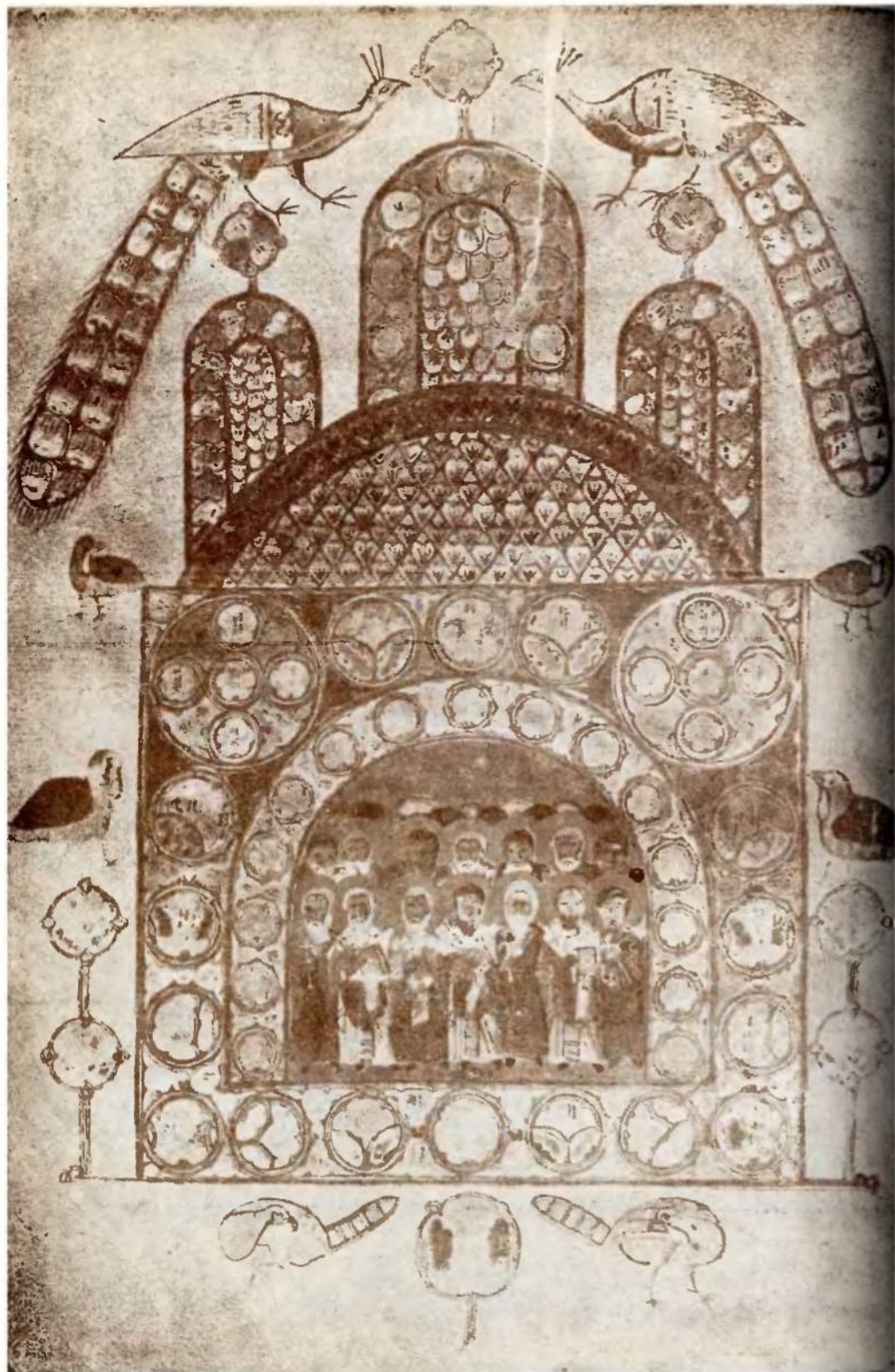
99. Збірник кн. Святослава 1073 р., л. І.

Князь Святослав і його сем'я.

101. Збірник кн. Святослава 1073 р., л. 3.

102. Збірник кн. Святослава 1073 р., л. 36.

А ИАКОЖЕДШЬНЫИИЕДЖ
 ГЪКСТА ЕКЕЗЪЛЪНО
 БЛНОШЕЛЪНЫТАИ
 ОБЪЗЪ ПАУЕЖЕБЕДЛА
 ШЕЛЪ ВЪСТАЖЕКА
 БЪ ЕЛНЕСАКОМОУТЪ
 МОУ ПРЪСТОУОУМОУ
 БОУ ОНЕМЪЖЕКЪРОУ
 ЮТЬ ТОКАКОУХЪТАПРО
 РОКЪНАНАТАВЪПОСЛОУ
 ШАТИ ВЪСТАВЕЛЪНИ
 САННОМЕЛЪ НОХЪТА
 ЦИНЪХЪНАНЪОУПЪКА
 ТИ БЪРОВАТИНЕОЛЪНО

ЕПРЪХОДАЩОУОУМОУ
 КЪБОУАКСЪ А ВЪ
 БАТНАМЕЛЪВЪРНЕЛЪ
 ОПЫТОВАТИ ИАКОСЪ
 АНЕСАКОМЪСТА ОЖЕБО
 ЕСТЬ ВЪНЕСТАНЪБДО
 ТЪПНСМО ИКСЪМЪ
 БЫТНЕДАЕТЪПНСМО
 ИАКОЖЕЕСТЪТЪКОЛЪСЫ
 НЪВЪДАПОУТЪОУЕОНЕ
 ВЪРЪЖШИ СЪЛУЕ НЕ
 ВЪРЪЖШИ ИАКОСЪ
 ЦЕНЪМАТЪБЪ ТИЕЪ
 СПЪТАЕШНКАКОРО

АНАЗСАБЪ. ЛЪАЩЕКАКО
ОБЪЗЪКЪ ПРАШАЕШИ. ТО
НКЪ ДБОУ. ТО АКЪ ВЪЗЛЪ
СТЪ. НКЪ ГДААКЪ БЪГО
ДЪСЪ ПРАШАТИ ТНІЕСЪ
АЩЕ АНБЕУННЬНОЮ
БЪЗЪ. ТАКОВЪ ПРАШАЕ
ШИ. ТО БУННЬНЪ БЪБЖ
ДЕИЖЕНЕ БЪРОВАТИ ПРА
МЪ. НЛННЕСИТЕНЕ ОБРЫ
ДАЕШИ СЯ. БЪНЕ БЪРНІ
СЪН. НЩЕШИ БО ДА ОБРА
ЩЕШИ НЕ БЪРЖ. НЪНЕ БЪ
РНІ СЕИ НСТО БОИ ПОПН
САНОУ ОУМОУ. БЪЗЪЛЪ
ХИ ТРЖАШОУ НЕ ВЪЛЪЗЕ
МЖАРОСТЬ. БЪРОВА БО АБРА
АМЪ БОУ. НБЪМЖННСА
ІЕМОУ ВЪ ПРАВЪДОУ. НАР
ГЪБЖИИ НАРЕУЕСА. ДРОУ
ГЪБЖИИ БЖЪСКИ НАБРА
АМЪ. И НАРЕУЕСА ИІЕСТЬ
ДРЖГЪ. ДРЖГЪ ПОСЛОУША
НИА РАДНЕЖНИА. ТЫЖЕ
БРАГЪ НЕ ВЪРАСИ. БАРАДН.
И ПРЪСЛОУШАНИА БЖИ
ІА. БЪРОВА ЖЕ АБРААМЪ
БОУ. БЪРОВА АКИ ТЪ. АНБ
НЕ ВЪРОВА АКИ БЫ. ТОГО

ДЪЛІАТЪ И ДРЖГЪ ВЪ
БРАЗН. БРАЗНГНІСЪЛЪ
ГАШАЕМОУ. ПОПНСАНОУ
ОУМОУ. ІАКО СОУШТАА
ГОІЕСТЬ СТВОЛЪСНА БЖ
ІА. ПОЛОЖЕННІЕ МЛНБ
ГОДАТИЖНАРНУОУТЬ
ОБЖЕНА. НЗНЖАНТРА
ЗЪДАНИИ. И ПРНСНОСЖ
ШТААГОВЪОЦН. ПРЪБЖ
ДЕНЕ БЫ БЪША. НЕ БІ БЪ
ШААГО ОУТЪ БЫТИИ. Н
РНУОУЩЕ ОУТЪ НЕ БЫТИ
ІА. БЫ БЪ. НЕ ТЪ БЪ
ЖЕНА БЪА. Н. АЛЪ ЖОУ
ТЬ. БОУСА ВЪРАЦІАЩЕ
НХОРАТЬ ЗЖОШТЕ НІ
ДХОУ ВЪР ТАЖЦЕСА
СТАЖТЬ. ДХА БЖИІА. ТА
СЛОБИТИ НЕХОТАТЬ. ЖЕ
СТО ВЪІМОЛЪННЕ ОБРЪ
ЗАНОМЪ СРЦАЛЪ. БЖЪСКОУ
ОУМОУ ПНСАНИЖ СОУПРО
ТНІ ВЪЩЕСА. УТО ЖЕ СЖ
ПРОТНІ КШАСА. ДОБРТІ
СЕН ВЪРЪ. ІІІІСАЖЩОУ ОУ
МОУ Н ПОВЪДАНИЖ ОЦЪ
СНЪ БЪЛО БО НАХЪ. НЕУ
ЖЪСНЪ ННУОУЖЪБЖИ

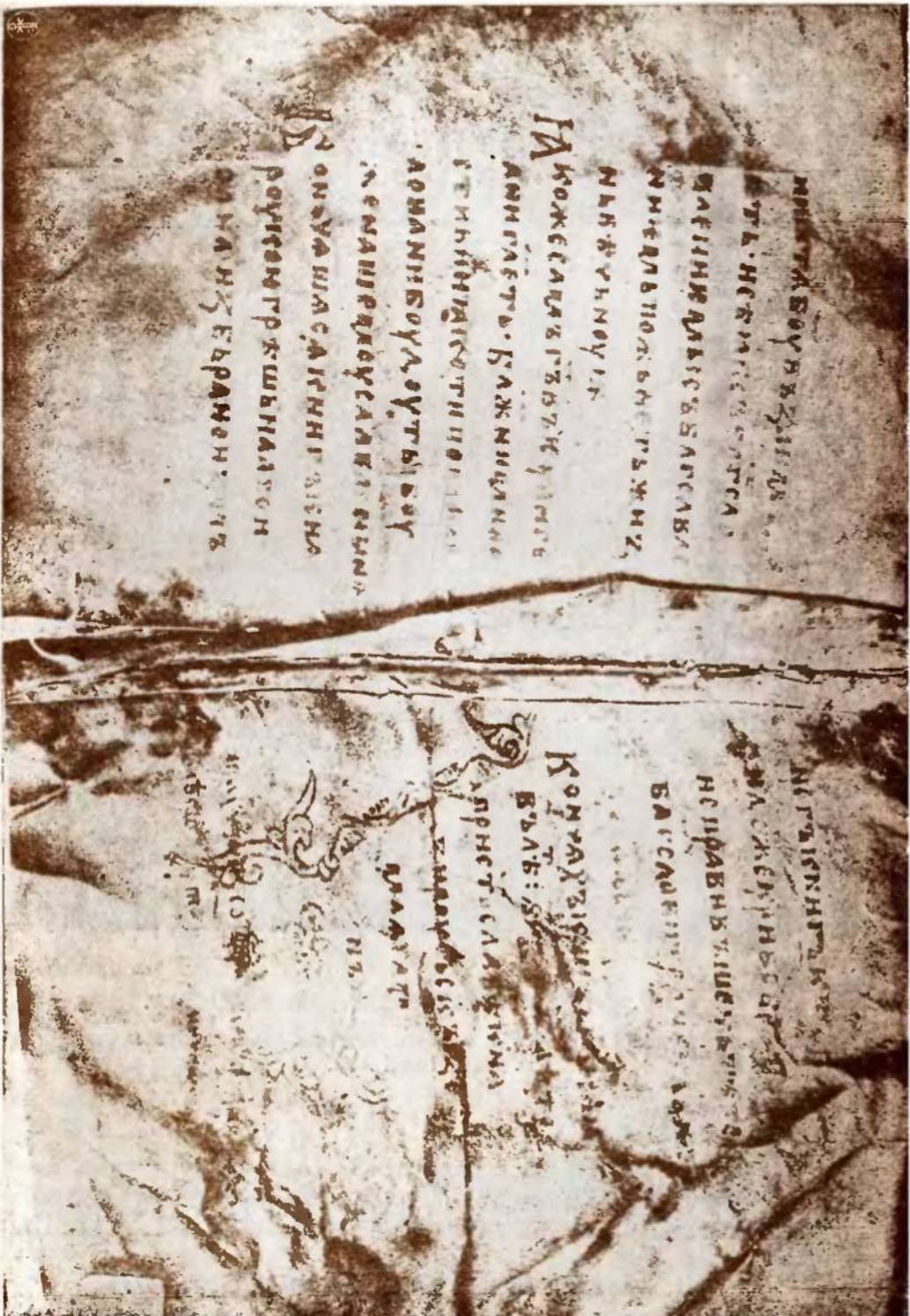
ДОТЖЛОПОУШТАЖ
 ШТЖ. ДБНСТВОУ
 БУТНБЪСН. ТАГО
 БОНФРАОНОКНВАТ
 СВНЖЪЗЫНОННРЪ
 ТЫНОН. НЖАБНОН
 СТЪБОРНША. ПОСА
 БНВЪШЖБОУ. ВА
 ДОУШТАГОРДАНБЕ
 ЗОУМНА. ПРОСТРЪ
 ТНБОНМЪ. ПОВЕАТ
 БОПАГОУБНТІАРА

ФАНАГЕНШЕСТН. ПРОТН
 БОУНАГЕНШЕСТН. ПРОТН
 ВЕТОМЪ. ШЕНБЪХЪ ПРАВО
 ВЕРЬНЫЦХЪ ОРАЗМУВЫ
 ХЪ ГАБНЗМУХЪ. ВЪПРО
 АНТІОДАУЪТОКЗНАДЕНІЕ
 ВРЪШЕНАХРЬАМА. ШЕСТЪ
 СТРАПРАВНАТАБЛАГОУ
 СТНВА. КРЪТЪМЗБО
 НЕСТЫНЕТОВЗІАДОМЪ
 ХЪ. ДВАДВАГЪВІДІ
 НОРУЕННА ОВРОУЕСТНЪ
 МІАМІ ВЪТАСА: ЦЕСТНЪ

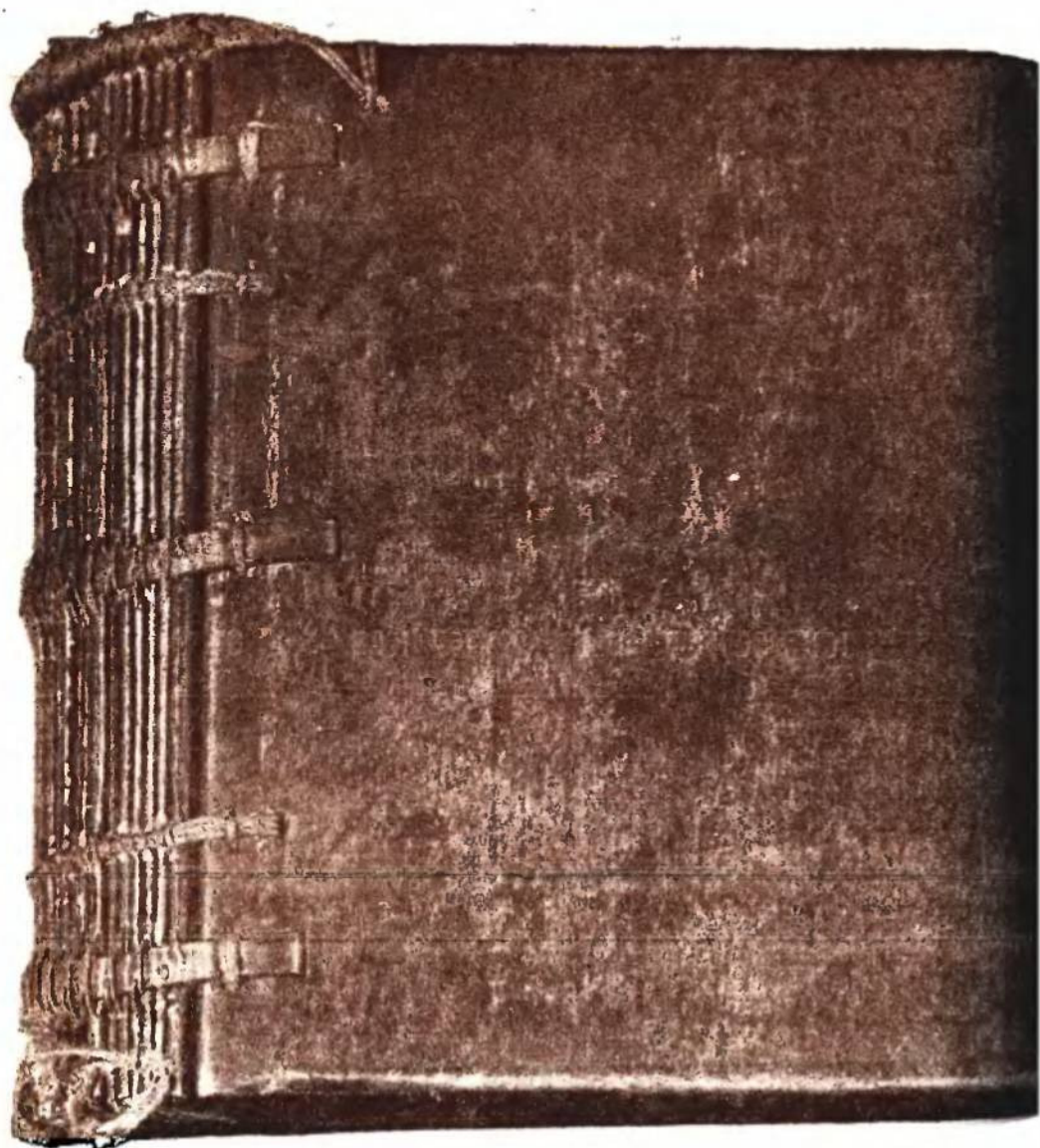
ПРОЦВѢТАЮЩА ДИРЪН СЪ ДР
КНИЕННЦЪ ЛЕНИИ
ВЪ ЖДЕЛѢ ВЪ ПРѢДЛОУДРО
СТН СЪ БЛАГОДНЦА ПОВѢДІ
НГЪ ДАСГЪТНЮ: ПРѢДЛО
ДРОСТЪ БОЖНА КАЗАНІИ
СТРАХЪ ГНѢ НБЛГСА ВЕ
НИИ ВЪ РАНИ СРОТОСТІ
: ПЛОУДРОСТЪН ССВА: *
ЕСЪ КРЪЖИКА ПРѢДЛОУДРО
СТН СВОІА: СЛОВЪ ДЛ
ВОНЪ ЧАНА БЪ ОУДЕТЬ

МИ ТЖА ВЪ ВЪЗНУ
 ТЪ. НЕ РА...
 МАТИ И МАТІСЪ САРСА
 ИМЕ ДА ПОЖЕ...
 МЪ ВЪ ЧНОУ...
И КОЖЕ СЛАВЪ...
 АНИ ГЛАГЪ...
 ЕТИ И...
 ДОМА НИ БОУ...
 А ЕМА НИ...
 ОНУ ША...
 РОУ...
 ОМА НИ...

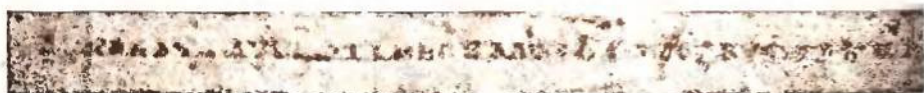
И ТЖА...
 МА СЖЕ...
 НЕ РА...
 БА С...
КО РА...
 ВЪ ВЪ...
 А П...
 МА...
 МА...

108-109. Збірник Святослава 1076 р., л. 275б і 276.

II. Архангельська Євангелія 1092 року.

Загальний вигляд пам'ятки в видачні Рум'янцівського Музею, див. вище ст. 134 і 138.

III. Архангельська Євангелія 1092 р., л. 177.

Рядок з датою пам'ятки, див. вище ст. 133.

ѲѲУСѲЪ ПРѲТЪУ КЪ СНОУ ЧЛВКА ДВА
ВЪ НИ ДОСТАВЪ ЦРКВА ПО ПЛОА НТО
СА. БѢЖЕ КАНЪ ФАРНСЪ И ДРЖ
ГЪ И МЪ ТАРЬ. ФАРНСЪ И ЖЕЛО
ЛА ШЕСА ВЪ СЕ ВЪ ГЛА. БѢЖЕ ХВА
ДОУ ТЕ БѢ ВЪ ДАЮ. ГЪ СЪ ПОДОБН
ОЛА. НЪ СМЪ БО АЗЪ ИА КО Н ПРОУ Н
И ЧЛВЦИ. ВЪ ЗА ИМЪ ДАЮЩЕ НОВИ
ДАТЬ. И ПРѢ ЛЮ БО ДѢ И НЕ ІА КО СЪ
МЪ ТАРЬ. ПО ЦЮ СА ДЪ БА ШЪ ДЪ
ВЪ МЪ ДЪ АН. ДЕСАТИ НОУ ДАЮ СЪ
СВО Е ГО Н МЪ И НА. А МЪ ТАРЬ И
ДА ЛЕ ЧА СТО ИА. НЕ СЪ ПЛА ШЕ ННО
ГЪ И О НА Н Б О ВЪ З В Е С Т И. НЪ БЪ Д ШЕ
ВЪ ПЪ Р С И С К О И А Г Л А. БѢЖЕ СЪ П Х А Т И
ГРѢХЪ И МО А ДЪ И МЪ ГРѢШЪ И
КОУ. ГЛАЮ ЖЕ ВА МЪ. ІА КО П Р И Д Е
ВЪ ДО МЪ СВО Н О П РА К Д А ВЪ С А
И А У БО Н О Г О. ВЪ С А КЪ З Б О КЪ З Н О
С А Н С А СЪ МЪ Р К Т Ъ С А. И СЪ МЪ
Р А НЪ С А ВЪ З Н Е С О Т Ъ С А.

112. Архангельська Євангелія 1092 р., л. 696.

ПРОСТОРЪ КЪ ШЕ ВЕ А Т А Г А. О СЪ ХЪ БЪ З Т И Н О И П Л А С
ѲѲУСѲЪ ПРѲТЪУ КЪ СНОУ ЧЛВКА ДВА
СА. БѢЖЕ КАНЪ ФАРНСЪ И ДРЖ
ГЪ И МЪ ТАРЬ. ФАРНСЪ И ЖЕЛО
ЛА ШЕСА ВЪ СЕ ВЪ ГЛА. БѢЖЕ ХВА
ДОУ ТЕ БѢ ВЪ ДАЮ. ГЪ СЪ ПОДОБН
ОЛА. НЪ СМЪ БО АЗЪ ИА КО Н ПРОУ Н
И ЧЛВЦИ. ВЪ ЗА ИМЪ ДАЮЩЕ НОВИ
ДАТЬ. И ПРѢ ЛЮ БО ДѢ И НЕ ІА КО СЪ
МЪ ТАРЬ. ПО ЦЮ СА ДЪ БА ШЪ ДЪ
ВЪ МЪ ДЪ АН. ДЕСАТИ НОУ ДАЮ СЪ
СВО Е ГО Н МЪ И НА. А МЪ ТАРЬ И
ДА ЛЕ ЧА СТО ИА. НЕ СЪ ПЛА ШЕ ННО
ГЪ И О НА Н Б О ВЪ З В Е С Т И. НЪ БЪ Д ШЕ
ВЪ ПЪ Р С И С К О И А Г Л А. БѢЖЕ СЪ П Х А Т И
ГРѢХЪ И МО А ДЪ И МЪ ГРѢШЪ И
КОУ. ГЛАЮ ЖЕ ВА МЪ. ІА КО П Р И Д Е
ВЪ ДО МЪ СВО Н О П РА К Д А ВЪ С А
И А У БО Н О Г О. ВЪ С А КЪ З Б О КЪ З Н О
С А Н С А СЪ МЪ Р К Т Ъ С А. И СЪ МЪ
Р А НЪ С А ВЪ З Н Е С О Т Ъ С А.

113. Архангельська Євангелія 1092 р., л. 175.

Є ВѢЛѢНІЕ ОТЪ ІОАНА:

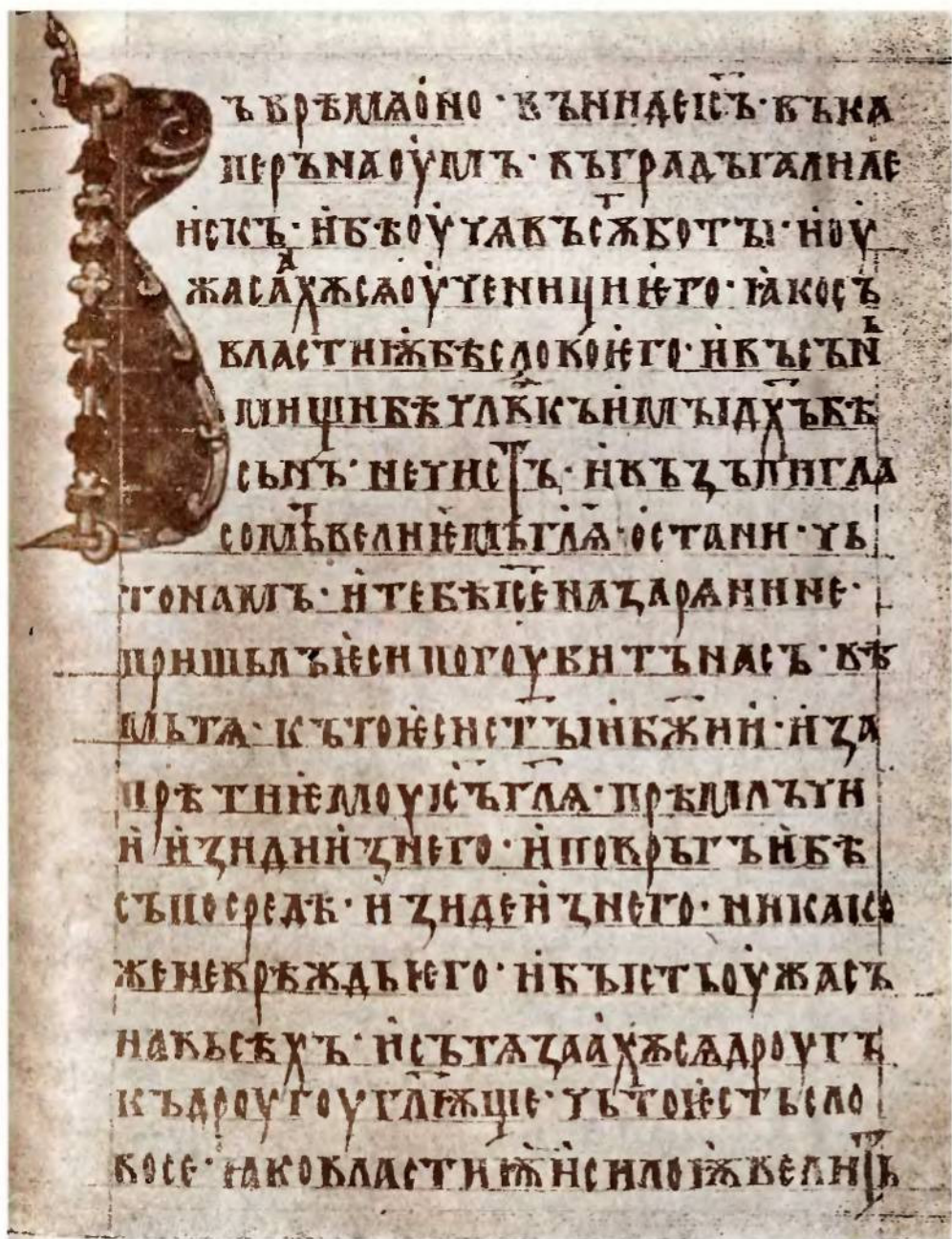

ѢШНОВѢРСТОВАХОУ ОУКРѢСѢВА МА
ТИ ИГО НЕСЕТРА МАТРЕ ИГО МРИ ЗА
КЛЕОЦОВА И МРИ МАГДАЛАНИ
ИЖЕ БИ ДѢКЪ МАТРЬ НОУЧЕНИКА С
ИЩА ИГО ЖЕ АНБЛАМАШЕ ГЛА МА
ТРЕВО ИЖЕ НОСЕТ СЪ ТЪ КОИ
МАЖЕ ГЛА ОУЧЕНИКОУ СЕМАТИ ТЪ КОИ
И ТОГО УАСА ПОМАТЪ ОУЧЕНИКА
ТЪ ВЪ СВОИ СЕ ПОСЕЛА ВЪ ДѢКЪ ИГО
ВЪ ОУЖЕ СЪ ВЪРШИ СѢ ДѢКЪ ОУД
ТЪ СѢ ПИСАНИИ ГЛА ЖЕ ДОУ СЪ ОУ
ДѢЖЕ СТОМАШЕ ПЪЛАНЪ ОЦЪ ТА ИИ
ЖЕ ГОУ БОУ НА ПЪЛАН ВЪ ШЕ ОЦЪ ТА
МАТРЕ ТЪ ВЪЗНАЗЪШЕ ПРИ НЕ СО
ЩА И ОУСТОМА ИГО ИГДА ЖЕ ОУ
КО ВЪЗЛОЦЕ ТЪ И РЕУ СЪ ВЪРШИ СѢ
МИ РЕКЛОМЪ ГЛА БОУ ПРѢДАХЪ ЖИ
ДО ВЕЖЕ ПОИЖЕ ПАУТЪ И СЪ ТА ДАНЕ
ОСТАНОУ ТЪ НА КРЪСТѢ ТЪ ДѢЛА ВЪ
САУКОТОУ БѢБЕКЪ АНИ КЪ ДМЪТОРА

115. Архангельська Євангелія 1092 р., л. 123.

УЕГЬ ПРНТЪЖЕНІА ОУПОДОБ
САЦРТВНІЕНБСЬНОЕ ДЕСАТИ
ДВЪ ТАЖЕ ПРННІЛЪШАСЪБЪТНЛЪ
ННКЪСКОІА НЗНДОШАПРОТНЪЖ
ЖЕННХОУННЕБЪСТЪ ПАТЪЖЕБЪ
АШЕШННХЪБЖН НПАТЪШЖДРЪ
БЖАГАКО ПРННІЛЪШАСЪБЪТНЛЪ
ННКЪСКОІА НЕБЪЗАШАСЪСОБОЖ
ОЛЪА АШЖДРЪІА ПРНІАШАСЪСОБО
ІЖОЛЪНКЪБЪСАДЪХЪ СЪБЪТНЛЪ
ННКЪСКОІА ШЖДАЩЮЖЕЖЕНН
ХОУ ВЪЗДРЪЛАШАСАБЪСАНСЪПАА
ХЖ ПОЛОУНОЩНЖЕБЪПЛАБЪСТЪ
СЕЖЕННХЪГРАДЕТЬ НСХОДНТЕБЪ
СЪРЪТЕННІЕ ІМОУ ТОГДАБЪСТА
ШАБЪСАДЪБЪТЪ НОУКРАСНШАВЪ
ТНЛЪННКЪСКОІА АБЖАГАРЪША
ШЖДРЪННЪ ДАДНТЕНАІУЪШОЛЪА

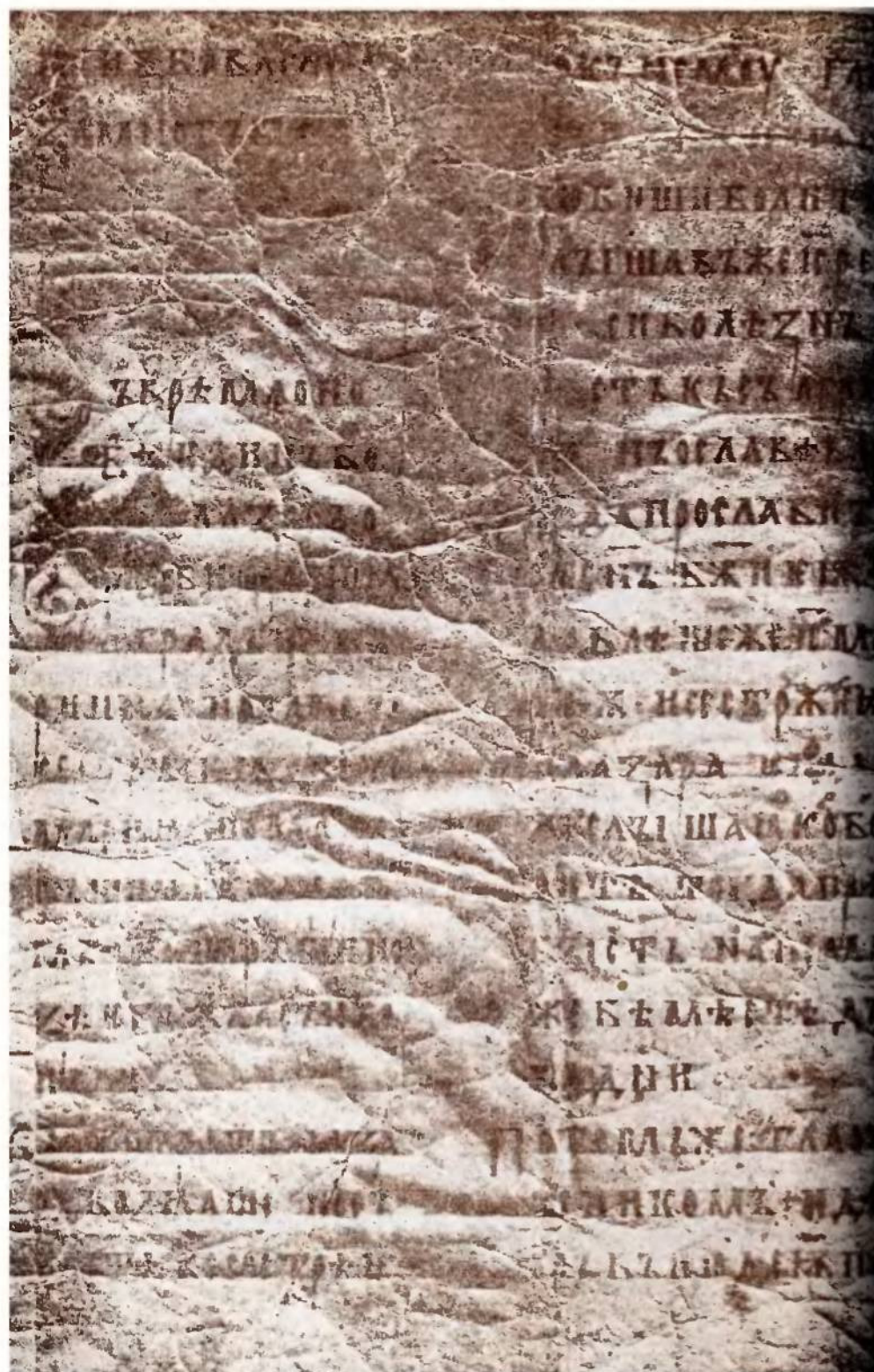
161
МІЦА ДЕКЪ БРАБЛІ

ВѢСАЖДА ІСАИДОНУ НА
РОДИ ГИНОЗИ. НОУ ГИЕТ
АЖОУ ТЕИ. И ЖЕ ПАС ТЕА
ДЕЖИШЬ БГОУ ЕННЕ КР
БЫИ АЖТЪ ДЪ НАДЕСА
ТЕ. И МНОГО ПРИИМЪШН
ШИНО ГЪ БРАУГЪ И ЗАДЪ БШ
ИВЪ СЕ СВОБНИ ГЕННЕ ШИНЕ
ДИНО ПОЛЪЗЪ О КРЕТЪШН
ИНЫ АУ ЕКЪ ГОРЕ ПРИШЕ ДЪШ
И САБІ ПА КЪШНО ІСЪ. ПРИ
ИЕ ДЪШНЬ НАРОДЪ СЪ ЗАЖ
ДЪ ПРИКО СМОУ САРН ЗАХЪ ГО
ГДШЕ БОАТВО АЩЕ БО ПРИКО
СМОУ САРН ЗАХЪ ГОЕ СІ СЕМ
АЖДОУ. НАКНЕ НСАК ПАЖН
СТО ТЪ КРЪБЕІА. ПРАЗОУ МЪ

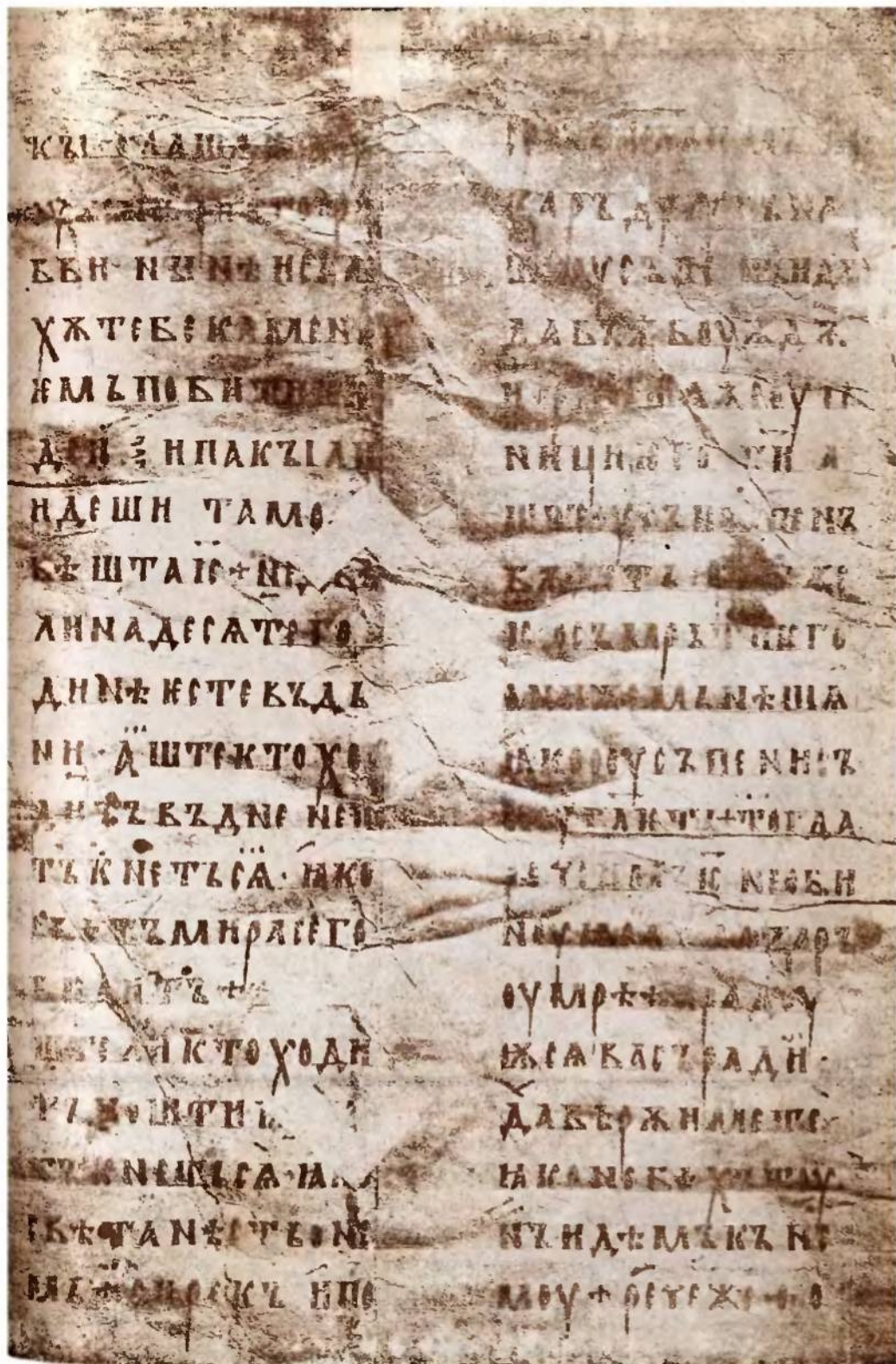
ТЪ БОАКО КОУ ЗАТЪ ШРАИ
НАКНЕ ІС О ШАТИ СМОУ И
ШЕ ДЪШНЬ ШНЕ. ИО КРА
ЦИ СЪ ВЪ НАРОДЪ ГДШЕ КИ
ТО ПРИКО СМОУ САРН ЗАХЪ
МОУ ХЪ. И ГДШЕ МОУ ОУ
УЕНИ ЦУ НЕГО. КИ ДА ПАРО
Д ОУ ГИЕТЪ АЖ ШИ. ТА. ГДИ
И КТО САРН КО СМОУ ШИ
Е. ИОУ ПРАШЕ СЪ КНА ЕТИ
СЪТО РЪШЪ Ж СЕ. ЖЕ НАЖЕ
ОУ БО ДЪШН САНТРЕ НЕЩ
ЦИ. КЕ ДОУЦИ И ЖЕ БЫ
ЕИ ПРИИДЕИ ПРИ ПАДЕ
КЪ НЕМОУ. ПРЕТЕ СМОУ К.
А СЪ ИСТИНА. ІСРЕУЕ ЕИ.
АРЪЗАН ДЪШН. КЕ РАТКО
А СІ СЕ. ТА. И ДАН СІ МИ РАІА.
МІЦА ДЕКЪ БРАБЛІ
ИНО ГЪ БОАГО ИНИ ДА ДЪ
Е. ШАУКЪ. 7

ѢСТОДІСНАМЕСТЕ
РАБЫТЕ И ПАРОДОУ
МНКОГОМНОЖЕСТВО
ГЛОГОЛОУДНИИ И ДА
СЕЖАДА И ПРІІДА
И ПТОРЬДТЖРИНЕСКА
СНАОНСКА И ЖЕ ПРІІДО
ША ПІСЛОУШАТ ГЕГО И І
ДАНТИСЯ И НЕ ДОУКЕСК
ОИХ И СТРАЖИ И КИХ
И ДХИ НЕ УНІСТЕ И ХИ И
ЦЕЛДХОУСА И БЫ ПАРО
ДНІСАШЕ ПРІКАСАТИ
СЕМБАІСНАДНЖЕ
ГОНСХОЖДАШЕ И ЦЕЛ
ДАШЕ БЫС Е И ТЬБАУ БО
ДО УНСКОИ ПАОУТЕН
ПІЗЫСКОЕ ГДАШЕ БЛА
ЖОНИ И ЦИ И КОВА
ШЕ БО ТЬ ЦРЬКОВЕ ЖНЕ

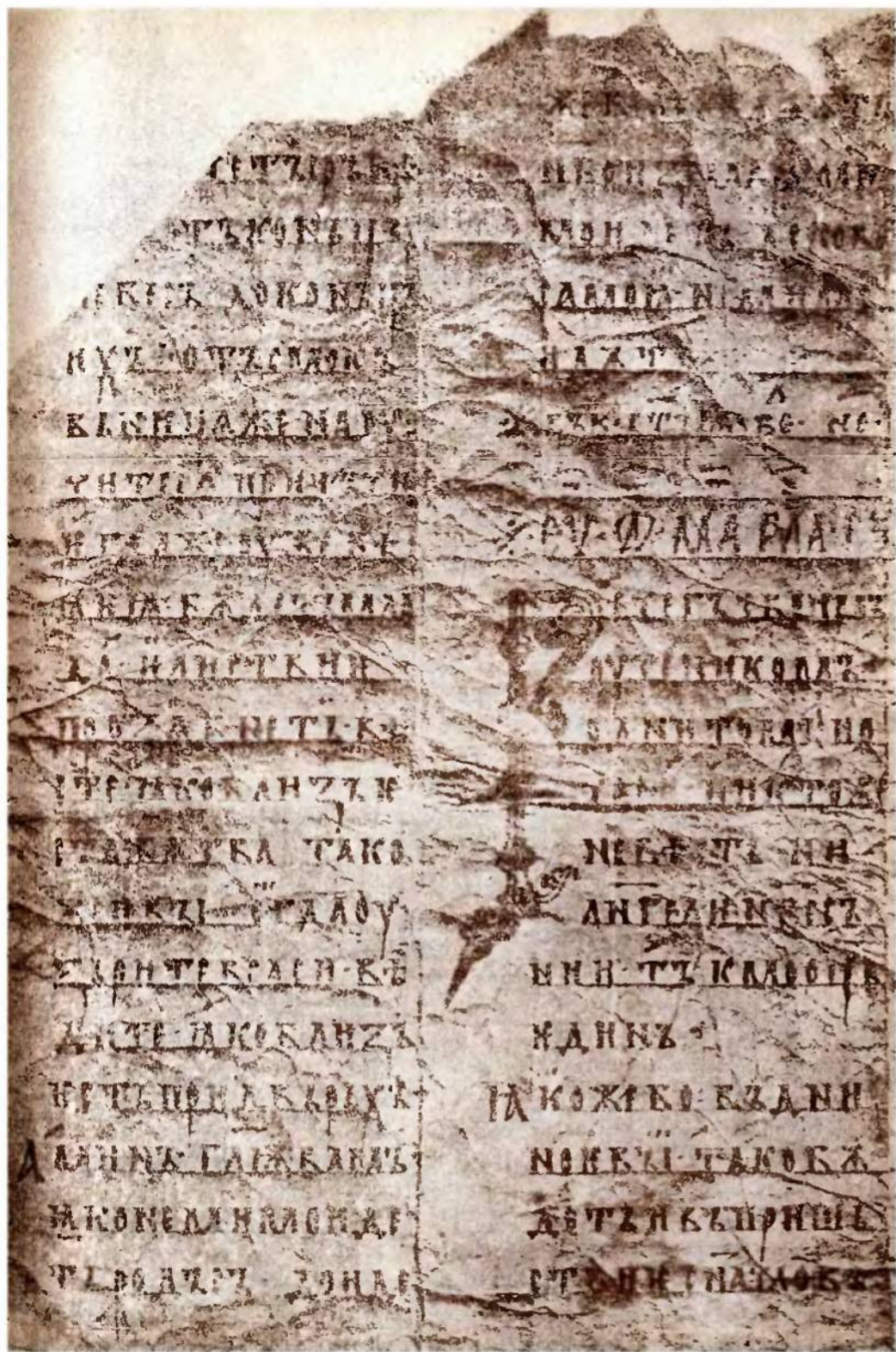
БЛАЖЕННА ДУШИ И
ИВНЕ ДКОТНА СВТАУ
СА БЛАЖЕННА ДУШИ И
ЕМЫ И Е ДКОТНА СВТАУ
БЛАЖЕННА ДУШИ И
ПОСАТЬ БЫ ТАК ЦИ Е ГА ДА
ДОУТАТ ЕНОУ КОВА ТЬ И
ПРІНЕСЯ И МА БЛШЕ МКО
ДА БО Е ПА ТАКУ РА ДН БЫ Д
ДА ДУИ ТЕСА БЫ ГДА И БЫ
У И ГРАГОСА СЕ БО И ДА
АНА И МОГА БО СТЬ НА Б СХИ
И ДА ~~И ТОВА И ДКОТНА СВТАУ~~
ДА СЕ БУ И ЦИ БО И СЕ ТОВА БЫ
И ДА И ТОВА И ДКОТНА СВТАУ
СПРАТИ И ДРО И КИ И ШЕ ГЕ ДУ
И И ОУ ТОВА И ДКОТНА СВТАУ
И ДА И ТОВА И ДКОТНА СВТАУ
РОС И И ДКОТНА СВТАУ
ТЕКА ДРО И ДКОТНА СВТАУ

120. Купріянівські Листи, л. 1а.

БЛЕР + И ВЕРЖЕ	ДВІСЦНА
КАТІАМЪ ПБЕ	ЖЕЖЕ - ИСЛА
ПОВІТЪ ІНІСТЪ	МКАДКНЕМАТ
БНУН + ТІ СЕВ	+ ИТОКАДЖКНТ
КАРІА ХУ ПЕННА+	ЗНАВЛУХІНА
ТЕВФРХІ + ПКА	КАСК + ТАКА ПОНА
КОМАЗНИ ВУО	ИКІНУ + ИСІА
АНТКАТЪ КУСТА	ВУ ВАЛУТІА
КЗ ПКАМЪ ПІА	ЖЕКАКАМА ПІ
ДОЗАПАЛУ ТАКІ	КАМА + ПОВУ ПОН
КЖАІЧЕ ПОНІТ	ПЪНАУАБІТІА
СТВІНІА ПКА	АГО - НАЖІАТІА
МЪСКААТЪ ПДІЖЕ	КАЦЕУХІ ПБІСІ
БКАНЪ ПКАДЕТЪ	ИХУ СКАВІЖ ІМ
ПРОВОПЪ ПОВУКЪ	КОЖВЕАНКОМ + И
РЖТЪ СОРБАН + А	ПІЗАСТЪ АНІЛІ
БНІЖЕ ПІКАЗКІ	СЕСЕА ПІ ГЛАСОЛІ
АНІНТЪ ХУ ПАНІ	БРАІКВІМЪ ПРЖЕ
ПЛОК ПІТЪ ПАСУ	МІПІМЪ + ИСЪБІ
НА ПДАСТЪ СКА	

ЛОГОСЕЛНІА ПРАДОСТН.
ВННЬМНГОДА ВАНІН.

ТОУ ЖЕ СЪ ГЖЕ СЪ МН. О
ПІУ СНА ГАПЪТНА СЪ
ТВОРЖ. БЪ ВА ВУЛО НЪ
ВОНА ВЪРЕНІ ПОВЪСН.
ХОГЛЕСЪ СЪ ЖЪ МНАША.
БЕЗАКО ПІНА МНАШТЕ
СЖШТЕ. І ЖЕ СЛОУЖИТИ
КРОМЪ ТВОЕГО ДЪСТА

ВЪ СКАЖИ ПІРНО СЪРЪ ВЪ
НАКІ СНА ДШЕ МОІА. Н
ВЪ СКАЖИ ЖЕ СЪ МОУ ШТА
І ШИМА. НА ДЕНІ СКАЖЪ
БЮ. ІАКО І СПОВЪ МЪ
СА І МОУ. СІ СЕННІА Н
ЦА ДНО ГОНЪ МОН.

Н СНА ДНА ВЪ ІЕСТЬ ВЪ КО
ОВА УАА МЪ МЪ ІА Н

НЪ РАЗОУМЪ МЪ МЪ ТА
ОБЪШТА БАНТЪ ВОНА МЪ
БЛАГЪ МНА ДЕ ЖДА Н
МЪТН. НОТЪ ВЪРЪШТИ
ОУНЪ ІННІА. І ЖДАТИ
СІ СЕННІА ВЪ ЖНА ІАКО
БЕСЖМЪНЪ НІА ДАМОУ
ВЪ ДОУШТА Ж...

† СКАЗАНІА ДГ. УАА МЪ
ВЪ КОНЦЕ СІ ЦО МЪ КОРЕШ
КОМЪ. ВЪ РАЗОУМЪ...

Н СЪ БЪ ДОУШТИ
КЪ ВЪШТИ. ПРОРЕ
УЕННІА МЪ ІА. ДО
ЖДАТИ КО НЪ УННІА
ЗА ВЪШТА МЪ. ПРИЛЕ
ЖИТЬ ЖЕ НЪ ТА ЛНО ІА
ПІСА ННІА ВЪ РАЗОУМЪ.
ДА РАЗОУМЪ ВЪ ШЕ ОМ

КГО. ИМНРЪ. ЛАМЪ. ВЪ
 ЛЬНИЕГО. СЕЖЕНА. И
 ВЛКАХСМАТЬ. ИВЪ
 ПИЕТЪ. ПАВЪ. ВЕЛН
 КЪ. ИПРОПОВЪДНИКЪ
 ИСТИНЫ. САМЪ. ИЕСТЬ
 МНРЪ. НАШЪ. ИЖЕ. СЪ. ТВО
 РИ. ЛЪ. ИЕСТЬ. О. ВО. И. ДИ. И. НЪ
 И. СРЪ. ДИ. И. Ю. Ж. ПРЪ. ТРА
 ДЪ. ЗА. ТРА. ДЫ. РАЗО. РИ
 КЪ. И. СА. МЪ. ЖЕ. ТЪ. СЪ. ТИ
 И. МЪ. А. П. Л. МЪ. РЕ. ТЕ. МО. И
 МНРЪ. ДА. Ж. ВА. МЪ. МО
 И. МНРЪ. О. СТА. В. КА. Ж. ВА
 МЪ. ПРЪ. СЪ. ТВО. ЖЕ. И. ГО. И
 И. СПРА. В. ЛЕ. НЪ. И. МНРЪ
 И. МЪ. И. СЪ. СЕ. Н. И. Е. А. З. И
 КЪ. СЪ. ФА. Л. МЪ. ПРЪ. ВЪ
 ВЪ. ШТА. Е. ТЪ. П. О. Н. Е. ЖЕ

ВЪ. И. СЪ. ТЫ. Ю. Л. И. КЪ. О. ВО. СЫ
 И. ПРЪ. СЕ. И. О. О. ВО. ЖЕ. НА. СЪ
 РА. ДИ. ПРЪ. И. МЪ. О. БО. И
 ПРЪ. РО. У. СЪ. Т. ВО. У. КА. ЗА
 И. ТЪ. И. РЕ. У. Е. И. КО. СА. МЪ
 И. МА. ТЫ. А. КО. ВЪ. ВЪ. СЪ. К
 ХЪ. В. ЛА. СЪ. ТЪ. ПРЪ. И. Е. МЪ. КЪ
 ТЪ. ЖЕ. И. Ж. А. КО. И. Ю. Л. И. КЪ
 О. ТЪ. С. ВО. И. ГО. О. И. Я

О. ЖЕ. С. Ж. ДЪ. Т. ВО. И
 ЦРЪ. В. И. ДА. Ж. ДЪ. И. ПРЪ
 ВЪ. ДО. У. Т. ВО. И. Ж
 С. Н. О. В. И. ЦРЪ
 И. ЦРЪ. И. Е. СЪ. ТЪ. И. С. ПЪ. ПРЪ
 ВЪ. В. А. КА. ХЪ. Т. Е. МЪ
 ЖЕ. И. ЦРЪ. А. И. ГО. И. С. П. А. ЦРЪ
 КА. ПРЪ. РО. У. СЪ. Т. ВО. НА. РИ
 У. Е. ТЪ. ТА. КО. ЖЕ. И. ЛЬ. КА
 И. ГО. ПА. ТРЪ. И. АР. ХА. И. А. И. КЪ

МОЮ НАКАДЕНЬ ВЪЗНЕ
СЕЛА:

МОЮ ЖЕТА . ОТЪ РАДУ
ОТЪ ТЕБЕ О БРЪСТН .

ТЖ ЖАБО . И НАЛЕЖА

ШТА ІАБЪ ДЫ ПЛАУА

СА . ТВОЮ ІА ПОМОШТНІА

СЛАДНХЪСА . И ВЪШН

ІРАТЪНІИХЪ БЪІХЪ :

НАСТАВНІА МАКСИ .

НАКОВЕ БІСТЬ ОУТЪВА

И ИЕДОЮ . СТЪЛІТЪ КРЪ

ПОСТН . ОТЪ ЛІЦА ВРА

ЖНІА .

ТВОЮ ГО ПРОВАШКЕНІ

ІА НАДЪІАВЪСА ПРІ

УАСТІТІСА . И ПОГРЪ

ІВХЪСА НАДЕЖДА . БЫ

СТЪ БОДНІИ КОЖА . И СТЪ

ТОГДА ПРАВДА И НИКЕ

СЛАВУ С РАДОШТАМН

И СНОВЪ ДАН ТЕНАМАТИ

СТЪ ИМЪ А КРО

ТОГДА КВЕ БЛАЖЕНЪ У А КЪ

СЛАВУ С ИМЪ И МАТЪ ПА

МАТЪ КЪ Ж И МЪ КЪ СЕ КЪ

И СПЕВЪ ДАН ТЪ СЛАВУ

СЕ СЕ В ОУ

✠ СЛАВУ С ДЪ НА ХА

✠ ПА МЪ КЪ С Д О Ж Е С А И

✠ С ТЪ Ж Е И О У Ш Т Е М Е К Е

✠ Д И З И МЪ

 Х С Н О И Т Е Р О У П Е Н О

Б Ж Е С Т В О С П О С А Н Д И Т О

П Р А В Д А Т Ъ ВЪ КЪ Р А М

Т Ъ П Е МЪ Ж Е Б Т А И Н Е

Н У Т И О МЪ Ж Е Д К Т О Р А М Н И

И А К О Д И КЪ В О Д У КЪ А И

Г Е С У С Х Р И С ТЪ

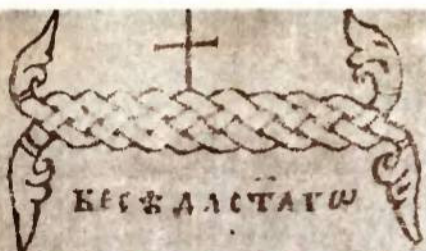
ГОВОРОСАЩЕМОМЪ БГО ГОВОРОЩЕМОМЪ :
ПРЪЗ ПРНСМОГО ТОВЪ БЪВШЕ КЪ ПРИЯТНИКА ДУХА СТО
ГО. ТАКО ЖЕ НЕ ВЪРЪНЪ ПНА БЖИГО УАКЪ. ГОТОВЪ БСТА
СЪКО АМЕЖНИ : . ПОЖИВЪ АСПОЮСАКЪ АМОН : .
БГДА РЕЧУ СПРОСЛАВИТЬ СЕ ВЪ ВЪРЪНИИ. ВЪЗЪМЪ ЗА ДА
ЛЪ ПРНЕМАЪШЕ. ТОГДА ИСТИНЪ ЧОУЮТЪ. ВЪСПОЖЪ ТЪ
ГАДАЩЕ ДУХОВНАЯ : . БЪСТА И НЕ СЛАКОМОА : .
ДУХЪ СЛОВОМЪ ЧОГО ЖЪ БО СЛАКОМОЖЪ ВЪЗНАЕНЪ МРЪТЪ КЪНЪ. ВЪ
СЛАВА ЖЕ СЪТЪ ХЪ ХЪ : . ВЪСТА И ТЪ А КЪ ТЪ РЪНЪ СЪ САН : .
АШОУ ГАЕТЪ. ІА ЖЕ ДЖИСТКОУИТЬ ПСА ДЪ МА. А ГЖ САНЪ АЗЪ
КАН ЖЕ СЪ ТВОРИТЬ ГЛАЗИ. СЪВШЕ ЖЕ БОНЪ ТЪ ЛОМА. ВЪ СІ
СЕХЪ И ЗЪ МРЪТЪ ВЪНЪ ХЪ : . ВЪСТА И ОУРАНО : .
ХЪ РАНО БОВЪ СЪ КРЪ СЕНЪ БЪЗІ : . Н СПОВЪ А МЪ СЪ ТЪ БЪ КЪ
ЛЮДЪ ХЪ ГИ : . ВЪ СЕ НЕ ОВЪ ТРЪМЪ ИНОУ ТЪ ВЪРЖА ЛЮЩЕ СЪ РІС
НЕ ПОВЪДАЮТЪ СЪ СЪ ЛЮДЪ А МЪ БЪ ТМЪ Н Е ВЪН. СЕГО РА ДИ
ГЛЕТЪ ВЪ ЛЮДЪ ХЪ ПРЪДЪ ВЪСТА И НЕ ОИ СПОВЪ ДАНЪ ІА : .
ВЪ СПОЮТЪ БЪТЪ ВЪ АЗЪ ЦЪ ХЪ : . ВЪЗЪВАНЪ ІА УЗІ КЪ. ПР
НАРИЦА ІА ТЪ : . А КОВЪЗЪ БЕЛИУНСА ДОНЕ СЪ МА СЪ ТЪ ТЪ
ОТЪ ЗЪ МЯ ДОНЕ СЪ. ВЪЗЪНЕСЕ СЪ ПОМА О ВАНЪ УЛІ КЪ : .
НДЪ ОБЪ А КЪ ИСТИНА ТЪ О ІА : . ДЪ ОБЪ А КЪ РЪ ЧУ СЪ ЗЪ ДА ЛЪ
ІА СЪ ИСТІННОУ. ОСНОВА КЪ ЗЪ ОМА ЗЪ МЯ ДИ. ІА ВЪ ЛА СЪ ТЪ ІА СТИ

И СПОВѢДАНІА ТРЕТЬЯ ЦРЬКА

СТО НЕРЧА... РАКЕЖЕ ПРІШЕ ВРЪЖЕННІ БЪ СЪ МІСЦІ
 МІ... ИСПОВѢДА СЯ ТАКОВА ДРЕТОНТЪ И ПРАВОДОУ
 УАКІСОУ... ИСПОВѢДАТНІ СЯ ГЕН... СЪ ГЛА ПЛОУГУ
 САСОУДЪ БЪ МІ ПРАВДА ЗІТВОІІА... СЪ ГДА ВО
 ИСПРАВИТЪ МЛКІ СОВА БЪ ЗІБЖІНА... ТУ ОУДА
 СЪ ВРЪШЕНТО БО РАЦІ ТЪ САННА БЖІЮ... О ПРАКЛА
 ИНИ У КВА СЪ ХРАМОУ... НЪ СЪ ТАК ИМЕНСА ОУКАА...

ВЪ СЪ ПРАКЛАКОМЛЕНІ СРЦНХЪ... ЖНА ОЛІГОТОУ
 СТИША БО СИРНУЪ... ОКАМЪ... НЕ ША СЪ СЪ ЦЕРЬ СТИШЕ...

А ЗЪ ЖЕ ДАГОМОУ ТВО... МОУ... ХЪ СЪ... А ЗЪ ЖЕ
 ХОЦЮ РЕЧЕ КОМЪ ЧАТНІ... ХЪ ЖЕ СЪ ДА... ПРНІ...

БЕСЛАСТАГО

ГРИГОРИЯ БОГОСЛОВА

СЛАВНОУСНЕННАГО

СЛАВНОУСНЕННАГО

ИСТОЕСТИКОУ

НЕВЕЛИКА

МОНТАИНАКА

КОТОБРАЗУ

БЖИЮВЪКЪСЪ

БРЪННЕСЬРАБО

РЕНЪСШЬКА

КОЖЕТВАРЬСИ

БСАВНАИЦА

ТАВЪРАБОТУ

ЦНБЪВЪШИ

ДАСЛОУЖИТЬ

КАКОТОУСВО

ИДОУНАКЛАВЪ

СТАЕГЪ

ПОКОУШЪСЛОУ

БОВЪКЛАВЪСЪКА

ЗАТИ

АЩЕКЪЗЛОУЖЪТЪ

ТОРАЦОУДЪТН

ОТЪМНОСТИЖЪ

ИХЪЖИНСА

ДЪГИБЕЛАЩЮ

НАДОЩЮСЛОВО

ИДОУМЪБДЪ

НИЮНАСАИНО

РОКЪРЕХЕБЖАИ

КИПАТАТЪКЪ

ИЖЕМАСТННО

ГЛЕТЪВЪДЪ

РИЛЪХЪСТАИ

ТИ:-

ИЕСТЬБОДОБРОБЕ

СЪДОТРЕНИА

АЩЕНПРЪЖДЕ

ЗЪВАНЪИХЪВЪ

БННОГРАДЪИ

ПОГОПРИИДЖИ	БАГОБЛАГОБРА
ШАЗНИНИИ	ЗЪИМЕ СЕСЪИ
УСРОВОГАТЬСТВО	СЛАЩНИМЪ БЫ
БАЛОТЪИ КАЯ	СИЪИИЪУЪТОСИ
ОИИЪСИТАНЕА	ХЪНАДЪИ ОДАКЪ
ПРИАХЪОТЪОБРА	ТОРЕУЕТЪ ЛЮБА
КА ИНОСЪНАБЪ	ЩИХЪЛОБЕЛИ
ДЪХЪ ПРИЕМА	КЪДЪИИЪНТЪ
УЪОТЪМОАПЪ	ЩИИЪНХЪ ОВОА
ТЪ ДАНОБРАЗЕПЕ	ШАИЖРЪБЪЦЪ
ТЪ ИПЪТЪБЕ	ШЕБРАТЪ ОБЕЛІ
СЪТИТВОРНТЪ	ЦКАИНОСЪИКАЗА
БЪТОРЪЮОВЪШО	ИНАДЪИ НОНИ
И ТЪОВЪЩИИ:	ХЪЖЕСЪБИРАИ
БЕЛЪДИИПЪБЪИ	КЪСАДЪИИЪСЪТО
АМРЪСАДЪИИЪ	ЖЕНЕТВОРЪЛШЕ
ИИИЪ САНКОЕО	НИЛОСЪБЪШЕ
УЪГДАСУИЪШАА	МЕНАУАХЪ ТАКЪ
ГОИДА ИИИЪ	СЛОВУИДАЮБЪ
ПРИМАДЕТЪЕСТЪ	БИНОИЪ ДАНЪ
ГОРЪШАГО СЕПЪ	ШЕМА БЪИИИЪЖЕ

ОУСТНРОДН

УРАК...

ЖЕУНСТНРОДН

БЪШАИШЫ ИВЪ

ЗАДАНЕМЪВЪ

ЗАДАНДАЪЖЪ

ИНСМАЪ. ОУТЪ

СТЪСТЪВНАГО

ПОСАЪДОВАИЪ

ІА. ИОТЪБЖІА

ГОУЗАКОНЕНЪ

ІА. ПРЪВОЕ ОУБО

ЗАПТА. БЪСТЪ

НЪНИСЪСЪБЪТЪ

ТЪМНОУЗЪРЪ

ХОМЪ. ПОТОМЪ

ЖЕИРАЗОУМІЪ

И. СІРЪТЪЕЖЕ

БЪГНАШЕГОУ

ДА. КРШЕННЕМЪ

РАЗОУМЪНИЕ.

ИЗАСЕСТЕСТЪ

НАЪІНУЪЛЮ

БЪКЕНТРОУДЪ. С

ГОЖЕПРЪТРАПЪ

БАІАОВЪСКРЪМА

ШІИИХЪ. И ПЕТА

ЛЪІ. ЖЕНЛАЖЪ

ДНЪИНОПЪИХЪ

РАДН. СДАТТОИЕ

КОЛЬСАМОУТЪ

КНСТЪСАИХЪ. И

ДЪЛАІА. ШЕНТРОУ

ЖДАІА. ШЕСА. О

ДЕЖДНІКОРЪМЪ

НЕСЪНИСКАТІИМ

ОУМРЪТЪВЪИ. КА

ІА ОУВОДЕСТОИІА

БЪЗДАІИІА ЗА

СНКСА. БЪЗДАТІ

МОЖЕМЪИМЪ.

ТЪМЖЕ ОУБОВСЕ

ГДАПОТЪШІІА

СА. ІАЖЕНАТЪСТЪ

ИНАСЛОУЖЕНЪЕ.

ИПОКОНІДЪСЪ

|| ПАКЪ СЕРЕБРАСКОГО
 НЕДАСТЪ ВЪ ЛУХЪ ОУ
 НВЪ ПРНБЪ ТЪ КЪ
 НЕДАА ДЪ КРАШНН
 СКОИХЪ. **С**КАСН
 АСТЪ ЖЕ О БОГАТѢ
 ПРНХЪ САНХЪ АМН
 ПАННЕ ПРАВДАМН
 ВПЦЕ ГЛАГОЛЪ БЪ ТЪ НЕ
 ПРАКЪ ДАЛО ТАЮ.
 ЖЕКНДЕХЪ ПОДЪ
 САЪ ПЦЪ АМН. КОГА
 ТЪ ТЪ КОУ РАНИМОУ
 СЕКЕ ВЪ ЦЪ АСКОМН
 РО ПНОГЪ КНЕТЪ
 КОГА ТЪ ТЪ КОТОВЪ
 МАЪ ВЪ ЦЪ АСЪ АБЪ
 СНАНН ПНОГЪ БЪ ТЪ
 МЕН ПЛАТИ ПЪ БЪ А
 РОСТИМЪ НОЦЪ П
 НЕДАУ ЦЪ НТРОУА.
 ПНОГЪ БЪ ТЪ РЪ. ПА
 ПАЧЪ ТАКОЖЕ ПНОУ

УАІАТИМО-Ф. П. ГАЛА
 ШЕ БОГАТЪ ПМЪ КЪ
 ПМЪ ПМЪ ПМЪ ПМЪ КЪ
 ЗАПРЪ ПМЪ ПМЪ ПМЪ
 КОМОУ АРОВАТИ ПМ
 ОУ ПЪ БАТИ НА БОГА
 ТЪ ТЪ БЪ СЕХЪ БЪ ТЪ ПМЪ
 ПЪ ПМЪ БА ДА КЪ ЦА
 ГО НА ПЪ БЪ СЪ А О КИЛО
 БЪ НА СЛАЖДЕННІЕ
 БА ЛГО ДА ТИ: КОГА
 ТИ ПМЪ А ДЪ А БЪ Д
 БРЪ: КЛАГО ПО ДА
 ТИ ПМЪ БЪ ТИ П
 ОБЪ ЦЪ ПМЪ ПМЪ
 СЪ ПРЪ ПМЪ ПМЪ ПМЪ
 СЕКЕ О СНО БАННІЕ
 ДО КРОВАЪ КОУ ДОУ
 ЦЕ ПМЪ ПМЪ ПМЪ ПМЪ
 ЗА БЪ ТЪ ПНОУ ПМЪ ПМ
 ЦНЪ: ПОВИ ПНОУ ПМЪ
 СЛОУ ПРАТИ ПМЪ КОЖЪ
 СТЪ В ПНОУ ПНОУ ПМЪ ПМЪ

ГОДА КТО ТУ РИЗУ О ВЕ СЯ КО ІА К ВЪ РИЗІ. ЗЪ
ЛОВЪ РИЗІА ГО УУ ЧЕННІА. ГЛА ГЛА ОУ ТЪ А ПЬ
НИКЪ. ВЪ ЖЕ ЗЪ КЪ О ГНЬ ГИ ПА ТРН АРШІ.
И ВЪ НІА ДЪ КЪ А ЗЪ ЖЕН ТЪ І. ИИ ЖЕН ЗНА ЕІА
НЕ ВРЪ ЖЕНЪ СЪ ПРА ВЪ СЛА ВЪ НЪ СЪ ТЪ. НТО
МОУ ПО ДО БИ ТЪ НА ЛЪ КЪ СЛА ДЪ ДО БА ТИ. СЕ ЖЕ
РЕ УЕ ДА ВЪ ОУ СТРА ШНА ЗПА ТРН ОУ ХА. О ВЪ
ФА БО ЖЪ С ТЪ КЪ НІА ІНІ ФРЕ МНІ С ТЪ ПАН НІ КОУ.
ПО ДО БИ ТЪ ТО БЪ УА ДО ІА КО ОУ А ПО СЛО УША
ТНА МЕНЕ. ИИ НУЪ СО ЖЕНІ ТА ЗА ТИ БО ЛЕ ОУ
СЪ. ИИ ТЪ ОУ ЖЕНІ ТА ЗА БЪ ШІ. ПРЪ ХО ДА ЩА
МОУ СО КА АНЪ С ТЪ ВЪ. НА ДЪ МЪ АИ СЛЪ НА ЩЕ
ДРО ТЪ ІА БЪ ЖІА. ІА КО С ПЪ СЕН НІЕ ДЪ А ЛЛА ОУ
ША ТВО ІА. И СЕ С ТЪ ВОРЮ. ТО ГДА ГЛА БЪ ЖІ ТЪ
ИЗІНІ ФРЕ МНІ ПРЪ СТО ІА ЦИ МЛЪ БЪ ГЕ
СЛО КЛЕНЪ ГЪ ПРН СЕ С ТЪ СЪ АЛО ДРЪ КА.
ПРН СЕ СЕНО МЪ ЖЕ ДРЪ БО МЪ.
ВЪ ЖІ ГЪ ЖЕ А ПА ТРН АРХЪ
ПРЪ ДЪ С ТЪ А ПЪ МЪ. ГЛА С ТЪ А ПЪ НІ С
СЪ НІА Н. И ПО СЕ ОУ ДО У ТВО ІА МОУ ДА ВЪ

рече к немоу чело ра
днса на ское гдн рдл
нн вь у то же положн
кь боуети н вь врь
крстн нъ сть поиде
благенши же кондра
търете н зболюхъ при
метати са вь домоу ба
могонли жити вь жи
лишихъ грѣшникъ
и оупятърете покорни
сан жрикомъ да не акъ
нзлодъноумъ рещи и
лине слышлъ за по
вѣдицра истинхъ ко
ларън колнокротъ ма
жъ добрънхъ и оуд
ннхъ вь вьставнша нн
единомоу крстнимъ
жити

Кондратърете блаже
нъ естъ ма жьнжене
шх стьова въ кь вьтъ
неустнбнхъ нна вь
тн грѣшникъ нста
нн асъдалнн нсукн

ПЕРВОУРОЧЕНЬЕ
 ДРАГОУГОЛОВА
 МНУДОБОВИДАЦР
 АЖИТКАЮКООУКОУ
 СТЪАЮВКОУАТЬАЮБО
 САНОЕАГЪАЮВАРА
 НИКУТОГОЕМАДИ
 САДИЩЕ
 КОНДРАТЪРЕУЧЕНТО
 ЕГОТАННЕЛЕТЪИВ
 СТРАДАННВОКОДЪН
 СТВОРАУЧЕННОУКОУ
 НИКАРКАРЪНИКУОНИ
 ЗАННЪНИЖИДОВНИЪ
 ЗЕМКОЕАДНОЕСЪАТЪ
 МЪМОСВОТИСАУАПОВ
 ДИЦРКАУОНУЪНКОЛА
 ВЪСОУРАУКОУАУАНОМ
 ИВЪАТЪВОУРЕТНА
 ЕРЕУРЕУРЕУРЕУРЕУ
 ЕТЪАУРЕУРЕУРЕУРЕУ
 АТЪАУРЕУРЕУРЕУРЕУ
 АТЪАУРЕУРЕУРЕУРЕУ

ПЕРВОУРОЧЕНЬЕ
 ДРАГОУГОЛОВА
 МНУДОБОВИДАЦР
 АЖИТКАЮКООУКОУ
 СТЪАЮВКОУАТЬАЮБО
 САНОЕАГЪАЮВАРА
 НИКУТОГОЕМАДИ
 САДИЩЕ
 КОНДРАТЪРЕУЧЕНТО
 ЕГОТАННЕЛЕТЪИВ
 СТРАДАННВОКОДЪН
 СТВОРАУЧЕННОУКОУ
 НИКАРКАРЪНИКУОНИ
 ЗАННЪНИЖИДОВНИЪ
 ЗЕМКОЕАДНОЕСЪАТЪ
 МЪМОСВОТИСАУАПОВ
 ДИЦРКАУОНУЪНКОЛА
 ВЪСОУРАУКОУАУАНОМ
 ИВЪАТЪВОУРЕТНА
 ЕРЕУРЕУРЕУРЕУРЕУ
 ЕТЪАУРЕУРЕУРЕУРЕУ
 АТЪАУРЕУРЕУРЕУРЕУ
 АТЪАУРЕУРЕУРЕУРЕУ

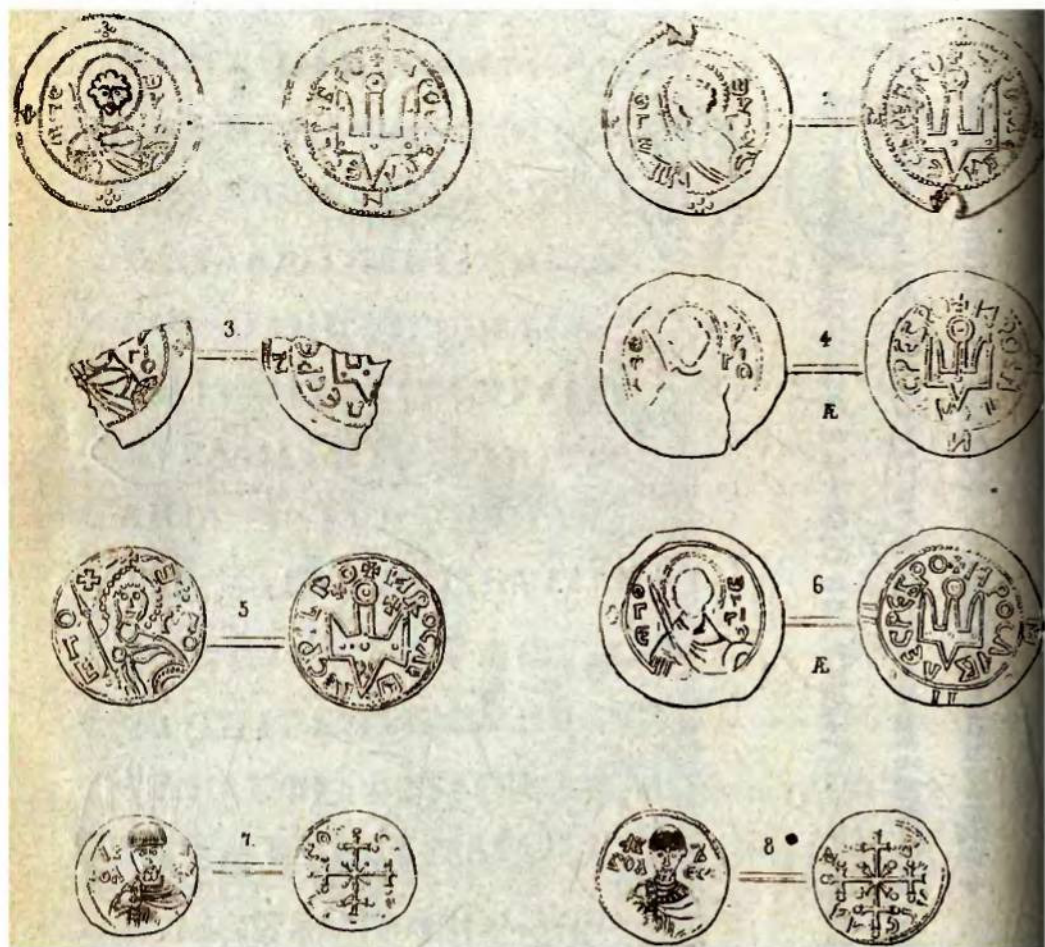
Н ВЪ РОКАШѢ КЪ СІУРА
 ЖДА НЕ ТУШТА ЛІНЪ БОСА
 ВЪ ЕДИНІ МЪЛЪ СІУРЪ ЖИ
 ТН ТОГО РАДНІ ВЪ ШІН
 ЖІ ВІАШЕ КЪ ТАУ РЫС
 ПЕОНЪ ИДЕ ЖЕ БІНЕТУТЬ
 ННІ КЪ ПОВЪСА ЖЕНЕ ДЪ
 А ЛА ИУЛА ЖАДШЕ СІ
 БН РАДШЕ ВІАШЕ НТО
 Ъ ДІАШЕ НА КІ ЖЕНЕ ДЪ
 ЛІЖ ПРНІ КІАУНІ ЖЕ СІ
 НА ПІАЛЪ МЪ СІУРЪ РЕОУ
 ПОГАНЪ ІГОУ КАПЕТОУ
 АНІА СЕЛЕУКНІ СІА
 ГО РА ДІА ЖЕ СІУРЪ СІ
 АЦІА СІО ЕІА СТО ПОБІ
 УАЮ ПОГАНІА ДІУШОУ
 ЗА НЕ БІА СТО ОУ СІ
 МЕНО ИДЕ ЖЕ СІА СІ
 ВЛА СІ БН РАДШЕ ВІАШЕ
 СІ ВІАДЪ КІ ЖЕ ЖЕ СІ
 СІ ПОУЗАНІ СІ ПІ
 АІУНІ ЖЕ КІ СІА СІ
 ПРНІ КІАУНІ ЖЕ СІ
 АІУНІ ЖЕ КІ СІА СІ

† ГІ ПТОМОУ ПРАСОТЪ ВОІЕМЪ ВАСНА ПІУРАУНІ
 † СЕРА НЕ ПІАШЕ ІАШЕ НІО СІА КІАУРЪ ПРНІ КІАУНІ
 † АІУНІ ЖЕ КІ СІА СІ

139. Життя св. Теклі, л Іг.

141. Монеты св. кн. Володимира Великого.

142. Монеты кн. Ярослава й Болеслава.

СЛОВО ОУЧЕНИЕ
УЧЕНИКА ОУЧЕНИКА
ОУЧЕНИКА ОУЧЕНИКА
ОУЧЕНИКА ОУЧЕНИКА

КО ПРАВОУ БВОИ НИРОСОВЪ ДА ИДИМОУ БТИ
ТА ТВОЯ.

ВЪЗВРАТИ СЯ ВЪ ИСТИННОУ НАШЕМА ДИНА
РОЖЕСТВЪ МАТВОНАЛЬ-НЕ ВЪ СТОБОНА РЕУ
НАИ ДВА ЖЕ ВЪЗЫКАШЕ. ШИКЕ ДОУ ТЪСАУРВИ
НА ВЪ ВЪСЛАВЪ ЕА НАЗНАМЕННОУ ТАБАЖНЫ
НУ ДАША.

ДА ПРАЗДНИКУЕТЪ ЦРКВИ ИСТА ИСТУ ТИНА
ДА ШЕ ВЪРЪЗУРЪ СЯ И ТИ ВЪ БСОВЪРНИАГО
АРУБНА ПРНИМОУ ТЪ УСТА И ОУ ТРЕ ВЪ ДРА
МАТЪ ЖИДНОУ И ЖЕ РЪТ ВЪ ИКА ЕГО.

ДА ВЪЗВРАТИ СЯ ДА ДА МАТЪ ИАКОНОВА ГЛАМА
МАТИ РОДНЕСА Ш ТРЕСАЪ ЛЕ ДЪВЪ ИИ НА ВЪК
ЛИ ТЪ СЯ НАШНАЪ ЖЕ РА ДОУ ТЪ СЯ ТА ИНО-Р
ЖЪ ША ТЪ СЪ ТЪ ХРАМА Ш ПЕРУМОКАЪ ТИ ЮБ
СЛОВЕ БЪ СЪ ТЪ.

ШУРАКУ Е ПЕРАЗ ДЪ БАВНО Е АИИ СТВЪ БЕУ НА УА
АНИ ШИ УНИ СНЕНА И СТВЪ ВЪ БДИИ СТВЪ
ТРОИ ТЪ РАКЪ НЕ У СТВЪ НЕСЪ ПРЪ ТОВА ИЕ ЖИВО
ДА ВЪ БУ Е СЪ ВЪ ДАНЪ ИЕ С ПИ ПЕКА ДНА ЮЩА
И ТЪ КСА И ТЪ БА И БЪ БЪ И С КЪ РЪ В КИ С.

ШУРАКУ Е ТЪ ТВОЕМЪ БАНЕОЦНА И НОВА ТЪ ВЪ ШЕ ШЕ

МІАОІСТОМБРАВЪ АДНЬ

СТГО. АПЛА. АНАНІА. ИСТГО. РОМАНА. ПЕВЦА ТРО
 НАБЪГЪ. ГЛА. Г. АПЛАСТЫН. СЪ. ГЛА. Н. ПРМАРОС
ПРОСКЕЩЕ НЪРАЗУМУМЪ БЖИЕМЪ. СІУНІСІАМУКЪ
 ІСКЪ. НЕЖЕСТВІНЦІНА ПЪАНАМІНЪ ГЪІВЪІ. ННЪГАГО
 ННТЕАА. САОРДАНРНЦАКМА. ОСАВІАЛЕНАВОЛЕЮСАКЪ
 НЕ. ВЪВОДЪПОГРОУЗНВЪ. БАГАТЕЛСЪЗМЪНАОУУСННІК
 МЪ. ЛОУУШАМАВНАЪКІСН. СЕЪТНТЕАА ДША МЪНАШНМЪ
 СЕГОРАДНВЪ ПНІМЪТН. МОАНХЪБАГРЕХО. —
 ИНОГА ГЛА Г. ПО. КРАСОТЪЕ. —

ЯВРОПОКЪДННІКЪАПЪ. МЪНІКЪАМОГОСТРАДАНЪСТЪ
 ЛЪПЪСІКЪЕРЪ. НЪКЪРЪНЪСТАЪКОМОУАРЕ. ТАВНІАТЪЕМЪ
 ТАУЪТЪСАНАМНІК. ВЕСЕЛІАМІ. НПРСТОІ. ТВОИСЪДЪ
 ВАЖМЪ. ПРАЗДНІЕСТВО. ПРОСАЩЕНЕПРЕСТАНЬНОМО
 АНІСА. БЛАЖЕНЪСТАДОСКОК. ІГО. ГЛА. Б. ВЪМАТЕА

ИКОКЪМАЛТКАХЪТЪПАВЪСТАТОУПЪННІКЪ. НПРОСАЩІ
 ХЪВСЪХЪ ПОСЛОУШАІА. ПРННІА. МАЛТЪІНАША. АНА
 ННІ. ІКЪХЪОУПРННОСІ. ПОМАЛОВАТННІ. САННЪВЪ
 СТЪХЪПОУНКАІА. НІКО. ПО. ОУТАСНІАМІ. —

ПРОСКЕЩЕ ННІАМІСІАННІА. СІ. ОУНІСТНЪХЪМОИ.
 СЪТЪМІСІАМНІАТН. ПРАКОПРЕВІКАМНІ. ДАЖІ
 МІСЛОВОВЪСХААІГН. УСТОЮСАДЪЕСТЬЮАПЛА.
 БОЗАРЪНЪІАДЪТЕАІ. ИСТРАБАДЖІАГО. ИСТОУМН
 НЪКОМОУАРОСТН. НАВЪЦЪБАГЪІХЪ. МАСТНІВЪ. МНО

СЮЩА ТОВА ЖЕ КАСТАЮЩА

С НАШЕГО ИЛАРНОНА ТРО ГЛА Н

У АЛЪ ТКО НУЪ НСТОУДЪ НИКЪИ ПРУСТЪ
УНАТЕЩАДЪ НОМЪ ВЪ ДАКЛАКЪ СИ НУТЛЪ
БННЪ ВЪ ДАХАНИИ ВЪ СЪ ТРОУДА
РАСПЛАДНАУ СИ НЪ ВЪ СЪ ТИ ДМНИКЪ
ЕСОДЕНЪ СИ ИА УЮДЕСЪ ИЛАРНОНЪ
СУЕ НАШЪ МОЛНУДА СПСЕ ТЪ ДША НАША
СЪ ГАД И ПО ПРЕДОУДОСТИ

Д ИУОНИИ ЕЖЕ ТЪ НАГОЛУЕМЪ ДОБРОЕ
ДЕЛЪ ПОУМОУЖИТИЮ ПОРЪБНОКАКЪ НА
РАМОУЗЪ АЛЪ СИ КРЪСТЪ ГАСКОУО ОСТА
БИКЪ ЖИТИА ВЪ СЮЛОУАВЪ ИСТУАНОУ
КАРЪЩЕ НИИ ДУМА ПОВАЖИАЪ СИ ТЕМЪ
НУКАРЪ ПРЕСЛАВЪ НИУЪ УЮДЕСЪ ИСПЪ
ЛЪНИАЪ СИ КРЪНЕ ДУАКАГАТИЮ ИЛАРИ
ОНЕ ОУЕ НАШЪ МОЛНУДА БГРЕ

В УДА РЪЖАНИИ ПОУКИ УИСТОТЪ НИ
МЪ ОУГАСИ ВЪ ПЛАМОНЪ СТРАДИНИ ВЪ СЪ
ИАХИСТОУНАЛЪ СЕНУЮ ВЕСЪНОУТИНОУ
НИ ВЪ НЕИ ТАКО ХЪ ТОРЪ И МОСИ ПОТО
ИНАЛЪ СИ ПРЕСТОА НАМОРОУЖИИ И
ЕКСОЖЕСИ КЪ СЪ ТВОРЪ ТЕМЪ СЪ ШЪАЪ

145. Служебна Миней 1096 р., л. 76.

40

СТЕНА ЦНФ СОФАНЕ

МЕЗЛУБОУ АНИЗБОУ МАТКАМНІ ВОНМНІ
ТКОРАЩНХЪ ТУКЮ ПАМАТЬСТАЮ КСАКО
ГО ПРЕШЕННІА ИУБАКАДА ПАЛЕНЕННІА ІАЮ
ТАГО ИПРОТНІКЪНЪХЪСКЪРЪНІ СПСАН
СЪНАКЪДАЩАШКОРТАА ОУЕФСОФАНЕ

ВОКОРЪСТКАЩНІ ЦРКВІ ВЕРНОУМОУНА
КРАМЪХЪ НАПОГАНЪІА ПОДАЖЬ ПОВЕДЪІ
АНОКЦЕ ПОКРЪІВАЮЩНІ ВЕСТОВРЪДАКРА
ВНІА КЛГО СЛОВА НА ІА МТН МОУЖЕМЕН
СКОУСЪ НАІАТКО КТО СНАВЪБЪТЪ ВАНШЕ
ТА ВЕЛНУА КМЪ

МАТО РЪ ВІСЪХЪ МНЪ

ПРОКА ТА РХА ІАНЪ ДРОННА ТРА МУЦІТКО
СЪ ГЛА И ПО ПРЕМОУ АРОСТН

ВЪСТАІТА ТРЦА КЪКРЪНЪ КЮУЮ КЪВРУ
ЖАШЕСА ЖЕРОУ ОУНОШЕСІ ГІА НЪ ДРО
ННІКЪ ПРЪКОЖЕН ПРЪМОУ АРЪІН ТАРАХЪ
МНОГОБЕ ТУБОЖЪНУЮ ЛЪСТЪДЪРЪ ЖАКУР
ПОГОУБЕНША НІАЮ АНИКЪБЖСТЪВЪНЪ ІАЮ
БЪКНІ ПРІКА ЗАШАТЪ МЪ ПОВЕ ДЪНІА ПРІ
НМЪ ШЕ ПОУЪСТІ СЪЛН КЪІ В СЕЛЪТЪ БЖС
СПАТЪ МЪ ІНУХЪ СНАТ НМЪ ЖЕ БЪРІВЪ
УПНІ МЪ МОЛН ТЕХА БАГОУЕУОКЪ СЕТА
ННО ГЛА Д ПО ВЪЗНАСЪІА ЖЕА

снѣющисвѣтълостьмн. екатеринопремодуара
гѣ. раздроуши прегрѣшенимнхъ и зѣтѣ сѣ
лювъкъю молѣщиса въ хъ боу и творьцю.
іего жераанкрѣвьскою проангѣ.

ДВНСА ОДЪСОМТНЕЖНІА. ПАКѢСТЬСТВОРОДНААІЕ
СИ ПАТЬЮ. БЛГОСЛОВА ІСРЦАСКОІГО. ІЕГО ОЦѢ
ИЗДРИГНОУ ПРѢЖЕ КЪ ХЪ ВЪ КЪ ІАКОВ БЛГѢТОЖЕ
ИЗІНТНТЪ ЛЕСЪ МЪ ПАЧЕРАЗОУМЪ ВАІЕМЪ. АЩЕ
И ВЪ ТЪА ОБКАТЧЕСА.

С ПЕЩА ТЪ ДЪТЪ СЪ. ОУТА ПЕЩА:

С меркеррнѣ. и приенаго оца наше. о а лорупнѣ.
С неггомункагѣорьгнѣ. сѣ. гла. и. ирмдрѣ.

ДКОІЕ ВОДА ДОВЛІИ ВЪ ОРОУЖЬСА. ШИТЪ ВЪ ВЪГОУ
СТНА ГЛІСНИНОУ. ТА ВНСА ПРѢДВАЛНЕ. ИЛОУКА
БЛГОСЛОВЕДНА ЧІЕСИ. МОУЖЬСКЫ ПОСТРАДА ВЪ
ИГЕЧЕНИІЕ СЪ ВЪРШНА ЧІЕСИ. И УОУДЕ СЪ БЛГДЪ
ДОСЧОННО ПРНМА ЧІЕСИ. ТЪ МЪ У СЪ ТЪНОУ ЮТРИ
ВЕСПРАДЪВНОУ ПА МЪ. ТЪ БОУЩЕ СЛАВНМЪ Д
ВЛАМІА ВОДНГВІТКСА. СТРАТЪРПЬУЕ МЕРКАУРНИЕ.
С МОЛІАКА.

И ТНІА ТЕЧЕНИИ ПОСОУДОУ ПРѢШЪДЪ. ВЕСПАТЬ
ДНЪ ІАКРА ГЪ СТРОУ ГАНСА ВЪ ТЪ КОНХЪ ВРЪПЪ

Оустави бе збожънъ на потоку: унстънмъте уе
ниемъти. н соушана шанчлнтъаплѣ. бещи
савънънхъ събладънъ молнмъсѣ. хънмоласѣ.
прѣлгоумоубоунашемоу.

Оужестрашъноесоуднщѣ. боубога на дшѣмоа
проуготовлаисѣ. потъщисѣ н плодъпо каани
напринеси. тако да оукъ жн^{шн}моу къти. жидоуцаа
тебѣ. въпню щиматъкнанапа твоегослокаспѣм

Бѣ
Шосншн на роукоу прѣстаа. на дъкъсѣмнцсѣ
носѣцаго. того оубоустанъ. тако бѣгамоли.
множѣствоу зъаъмонхъ бещи савънънхъ
тиноудбоцѣстнтн. н пауче надежа дво
спсннма.

Вълтѣ $\overline{\text{В}}$. $\overline{\text{Х}}$. $\overline{\text{Е}}$

ВЪЗВРАЩАЮЩА Д. П. Т. А. ВЪЗДУХОУСТАМОМ.

ВЪЗВРАЩАЮЩА Д. П. Т. А. ВЪЗДУХОУСТАМОМ.
ВЪЗВРАЩАЮЩА Д. П. Т. А. ВЪЗДУХОУСТАМОМ.
ВЪЗВРАЩАЮЩА Д. П. Т. А. ВЪЗДУХОУСТАМОМ.
ВЪЗВРАЩАЮЩА Д. П. Т. А. ВЪЗДУХОУСТАМОМ.
ВЪЗВРАЩАЮЩА Д. П. Т. А. ВЪЗДУХОУСТАМОМ.

ВЪЗВРАЩАЮЩА Д. П. Т. А. ВЪЗДУХОУСТАМОМ.
ВЪЗВРАЩАЮЩА Д. П. Т. А. ВЪЗДУХОУСТАМОМ.
ВЪЗВРАЩАЮЩА Д. П. Т. А. ВЪЗДУХОУСТАМОМ.
ВЪЗВРАЩАЮЩА Д. П. Т. А. ВЪЗДУХОУСТАМОМ.
ВЪЗВРАЩАЮЩА Д. П. Т. А. ВЪЗДУХОУСТАМОМ.

ВЪЗВРАЩАЮЩА Д. П. Т. А. ВЪЗДУХОУСТАМОМ.
ВЪЗВРАЩАЮЩА Д. П. Т. А. ВЪЗДУХОУСТАМОМ.
ВЪЗВРАЩАЮЩА Д. П. Т. А. ВЪЗДУХОУСТАМОМ.
ВЪЗВРАЩАЮЩА Д. П. Т. А. ВЪЗДУХОУСТАМОМ.
ВЪЗВРАЩАЮЩА Д. П. Т. А. ВЪЗДУХОУСТАМОМ.

ВЪЗВРАЩАЮЩА Д. П. Т. А. ВЪЗДУХОУСТАМОМ.
ВЪЗВРАЩАЮЩА Д. П. Т. А. ВЪЗДУХОУСТАМОМ.
ВЪЗВРАЩАЮЩА Д. П. Т. А. ВЪЗДУХОУСТАМОМ.
ВЪЗВРАЩАЮЩА Д. П. Т. А. ВЪЗДУХОУСТАМОМ.
ВЪЗВРАЩАЮЩА Д. П. Т. А. ВЪЗДУХОУСТАМОМ.

ВЪЗВРАЩАЮЩА Д. П. Т. А. ВЪЗДУХОУСТАМОМ.

ИТКОРАМАТЬХБУКОМЛЮ

АВДВНИСТАЛЕННИГОДВТКА

ГЛА. УА. АКАКНИ:

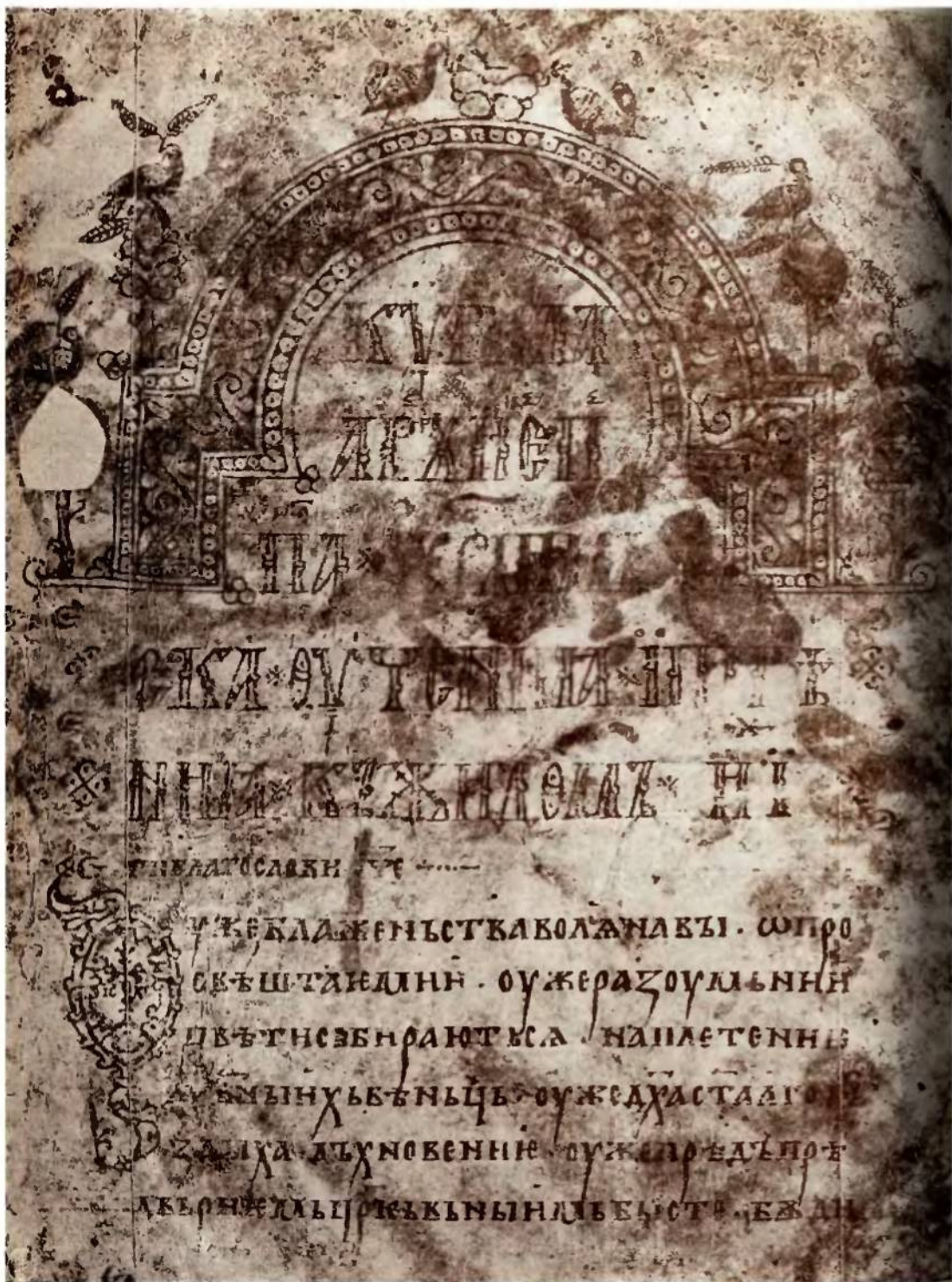
ВБЕСАНПОТЛАЮ СЛАКОУБЖИЮ...
СВТКОРЕНИКЕРОВУКОУКГОКЪТЪЩА
ИТЪТЪРДА
АДАННОТЪРИГАКЪТЪГЪ:

ИКОЩЕНОЩИКЪТЪЩАКЪТЪРАЗОУМЪ:
КЪСОУТЪРЪУНИИКОБЕСА:
ИХЪЖЕНЕСЛЪШАТЪСАТААИНХЪ:
ВЪКЪЮЗЕМЛЮИЗУДОШАВЦАННАИХЪ:
ИКАЛОНИЦЪКЪСАЛНЪАТААНХЪ:
КАСАЦНИКОЛОЖИЕСАИГО:

ИГЪМАКОРАИХЪЗУСОУЛОТЪТЪТЪСАКОМ
ЕЗЪРАДЕЦЪТЪСАКОИСПААНЪТЪСЪ
ИТАУТЪ:

ОБЪУДОУТАКАКЪИНИУОДЪИГО:
ИКОУТЪНИИКОТЪОДОКЪВЪЦАНБЕН:
ИКОУТЪНИИЖЕОУКЪТЪИТЪСАТЕПАСИИ
ИКОУТЪНИИЖЕОУКЪТЪИТЪСАТЕПАСИИ

АНЪКОАШЕННИТЪКОУДА

И АЛЛЕМА . АУТО ОТЬ ТОГО СЪ БОУДОУЩЕЮ
СА . РЫЦНДНШ ПРРЧЕ . ОНЪ ЖЕРЬ УБЕГО
ЖЕРЪХОМЪ . ВЪ КРОВЪ ИГО ПОЖИВЕЛЪ .
ВЪ АЗЫЦЪХЪ . ОУЖЕ БО НЛНЪ АЗЫЦЪ
ХЪ . ЖИЗНОВАТИ ЖИЗНЬ И КСЫКА
ЗАВЪ БЛАГАТИ . МНОГО ОУЖЕ ПРЪ КОСЛО
ВЕСНЮ . ОТЪ ННХЪ БЫВАЕ МОУ . СЕДАВА
ШИНДНМАТВАДН . И КОАШТЕ О СЛА
БНТ . БЛАГО . СТЪГОДННЪ . ДАРЪ
ЛЪГНЕДЪ . ОМЖЦЪ СЪ ВДЪТЕЛСТВО

ВѢДѢСНІИ. ПРА ОУЧИ ПРА ПРАВДА БѢГОВЕ
СТМА ПРА МОИТА НЕ ПОБѢДѢ А ЗЪ ВСА
СТАВЕ ЗІ ОУСТЪ ТЪ ОНХЪ.

ВЪ ПЯТНУЗЕ ФАТННІ ТВОИХЪ НА СЛАДНХЪ СА
МА КОШЕ СЕМЬ БѢТЬ СТВѢ.

ВЪ ЗА ПОБѢДАХЪ ТВОИХЪ ПОГЛОУМАТЬ САН
РАЗОУМЯ НЪ ПЯТНУЗЕ ОА.

ВЪ О ПРАВДА ННІХЪ ТВОИХЪ П. УЧѢ ГИ ННЕ
ЗАБѢЖА СЛОВЕСЪ ТВОИХЪ.

ВЪ ЗА ДЖА З РАБОУТЪ БО СПЛОУЖИ СНИ ПЪ НІЕ З
ХРА НЪ СЛОВЕСА ТВОРА.

О ТЪ ХРЪ ІМО ЧН ПОН. Н РАЗОУМІА ХУ ОУ ДЕСА
ЗАКОНА ТВОЕГО

П РИ ШЪ ДЪ ЦѢ Б СМѢ НА ЗЕМЛІ НЕ СЪ КРЪ ЗІ ПО ТЪ
МЕНЕ ЗА ПО БѢ ДНІ ТВОИХЪ

ВЪ ЗА ТО БИ ДШЕ ПЛОМЖ СЛѢ ТНІ СЖ ДЪ З ТВОИ
НІА В СА КО ВРѢ МА.

ЗА ПРѢ ТНІА Б СІ ГРЪ ДЪ ІА ТЪ П Р О К Л А Т И О
ЛАНЪ ХЩЕ НІ С А О ТЪ ЗА П О БѢ Д Н І Т В О И ХЪ.

И П ТИ О ТЪ МЕНЕ ПО МО СЪ Н ОУ ННУ СМЕНЕ БѢ Ж
КО СЪ ВѢ ДНІ НІ ТВОИХЪ ВЪ ЗНІ СКА ХЪ

И Б О С ТЪ Ж КІ П А З К І НА ПЛА ПЛѢ Ж П Р А БЪ Ж О Т К О Н І
ДОУМА ТЪ А ШЕ С А В Т О П Р А ВЪ Д А Н Н І Х А Т В О И ХЪ

И Б О С ТЪ ВѢ ДНІ НІА МО ІО П О С ОУ Ч Е Н ІА Д В О ІА С К Т І

155. Слуцький Псавтир.

Знімок (як і № 151) з рукописного знімка, що зберігається в архіві І. Срезневського.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ:

Додатки.

1. ХРЕСТОМАТІЇ СТАРО-СЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ.

Методологічно-бібліографічний огляд.

З того часу, як слов'янська філологія стає правдивою наукою, відтоді й навчання старо-слов'янської мови починає провадитись зовсім науковим методом. Потроху вироблюється переконання, що вчитися старо-слов'янської мови треба не тільки з відповідних граматики, але й з студювання самих пам'яток чи їх добрих видань. Центр ваги вивчення старо-слов'янської мови потроху переходив на самі пам'ятки, а це в кінці скоро допровадило до потреби мати добрі збірки уривків з старо-слов'янських пам'яток, які стали невідмінною частиною ґрунтового навчання чи вивчення.

Перші хрестоматії старо-слов'янської мови не відповідали усім тим вимогам, які на них покладаємо, а це тому, що в той час такі хрестоматії звичайно ставили собі головно літературні цілі; крім того тоді ще не усталилися й наукові методи видання давних пам'яток. І тільки з того часу, коли хрестоматії поставили собі за ціль тільки вивчення лінгвістичне і коли появилися видання пам'яток, які вже можна звати науковими (хоч і не в сучаснім розумінні), тіль-

ки з того часу появилися й наукові Хрестоматії старо-слов'янської мови.

За останнє півстоліття виробилися вже більш-менш сталі методи видання Хрестоматій старо-слов'янської мови. Головні наукові вимоги в цій справі в теперішній час такі (як і вимоги наукового видання пам'яток взагалі).

1. Уривок, який подаємо, мусить точно, буква в букву й крапка в крапку, відповідати своєму оригіналові. Це найперша вимога, а для досягнення її мусимо проробити все, що вказане далі.

2. В давніх пам'ятках постійно знаходимо т. зв. *scriptura continua*, непереривне письмо, яке прийнято при передруках розділяти, як в сучаснім письмі. Не забуваймо тільки, що в цім випадкові не все в нас науково добре, бо, напр., ми відділюємо прийменника від іменника, тоді як в старім письменстві (пізнішій) та й в нашій живій вимові такого розділу нема. Не забуваймо ще, що в старо-слов'янськім письмі не рідко бувають випадки, коли замість двох однакових букв поруч писали одну; подібні місця треба відповідно зазначити.

3. Титл не розкривати, бо йнакше втрачається характерна риса давнього правопису; коли ж з якихсь причин титла розкриваємо, то всі добавлені букви треба брати в дужки, чи зазначити іншим якимсь способом.

4. Довгий час при виданнях пам'яток чи уривків з них нехтувано надрядковими значками. Робити так безумовно не науково, бо ж при цьому ми самовільно змінюємо характер давнього правопису. Правда, надрядкових значків в старо-слов'янських текстах X-XI віків не багато, а деякі з них, напр. придиhi, не ставилися послідовно, а це й викликало певну байдушність до них. Але останні досліди цих діакритичних знаків показали, що в деяких випадках вони безумовно мають і фонетичне значіння, зазначаючи, напр., йотацію голосних, зм'ягчення приголосних, пропуск глухих і т. п., чому тепер прийнято в міру можливости зазначати й їх. Кажу в міру можливости, бо жадна друкарня не в силі передати точної форми всіх

надрядкових значків. Тільки в тім випадку, коли єсть відповідний знімок, можна не передавати в друку всіх надрядкових значків.

5. Інтерпункція давня хоч і була примітивна, але все таки своєрідна, а тому ліпше її заховувати й не переходити на сучасну.

6. Жадна друкарня при сучасних технічних засобах не в силі передати давньої форми буков, бо ця форма, особливо в глаголиці, в кожній пам'ятці різна. Кожна старо-слов'янська (взагалі—рукописна) пам'ятка має так багато цікавих графічних особливостей в формах буков, надрядкових значків та інтерпункції, що їх жадний друк не передасть, а між тим часто ці особливості міцно зв'язані або з старо-слов'янським правописом, або навіть і з фонетикою. Ось через це в останній час лінгвістичне вивчення пам'яток зв'язується з палеографічним, а все це веде нас до того, що мусимо мати для вивчення не тільки самі уривки старо-слов'янських текстів, але обов'язково й фотографічні знімки з них. Лише знімок, і то добрий перший знімок з самого оригіналу може заступити нам сам оригінал і показати правдивий стан старо-слов'янського писання та правопису. Ось усе це каже нам про те, що при теперішньому стані науки важніше давати збір відповідних знімків, ніж збір самих уривків, часом переданих дуже далеко від оригіналу (але пор. сказане вище на ст. 17).

7. Коли даємо якийсь уривок з пам'ятки, мусимо перевірити його чи то з оригіналу (це найліпше), чи то бодай з доброго знімка (але з оригіналу). Покладатися навіть на найліпші видання не можна, бо, як показали рецензії на добрі наукові видання, навіть в них знаходяться невільні помилки, часом досить численні (пор., напр., рецензію Н. Каринського на працю В. Щепкина про Савину Книгу або рецензію на Хрестоматію Вондрака 1925 року).

8. Друкуючи пам'ятку, варто додержуватися рядків її; коли з якихсь причин того не робиться, обов'язково зазначити рискою / кінець рядка; це важно з погляду палеографічного й лінгвістичного, бо в кінці

рядка писарі дуже часто відступають від загально прийнятих правил.

Оце ті вимоги, які сьогодні ставимо науковій Хрестоматії старо-слов'янської мови, як ставимо їх і виданням самих пам'яток. Крім цього, зроблю ще такі зауваження.

1. Принято глаголицький текст передавати кирилицею, бо вона більше znana; для наукових цілей не була б тут зайвою і транскрипція латинкою, тільки вона не зовсім відповідна для цієї цілі¹. Правила транскрипції глаголицьких текстів на кирилицю закріпив і розповсюдив Ягіч в своїм виданні Зографської Євангелії в 1879 р. Ягіч запровадив глаголицьке Δ скрізь передавати через ѣ , напр. ѣко , що трудно вважати за добре. Замість її Ягіч запровадив нову літеру и , що теж не було вдачним (див. про це вище ст. 214-216). Форми друкарської глаголиці запровадив Шафарик, взявши за зразок письмо Ассеманієвої Євангелії (див. далі на ст. 398 зразок цього шрифту).

2. В деяких Хрестоматіях, особливо до Євангельських текстів, часом приводяться варіанти з інших подібних текстів; звичайно ці варіанти більше потрібні не для лінгвістичного вивчення, а для вивчення самого тексту.

3. Як при виданні цілих текстів, так і при виданні уривків з них прийнято подавати й грецький чи латинський оригінали, коли це пам'ятка перекладна; звичайно, це має значіння головно для вивчення самого тексту, і тільки побічно—для лінгвістичних цілей.

4. При Хрестоматіях часто подається старо-слов'янський словник; безумовно потрібна річ, але ліпше додавати словника не тільки для поданих уривків, але як самостійне ціле, як то зробив, скажемо, Вондрак.

5. Лише за останній час в Хрестоматіях стали давати трохи більше відомостей про самі пам'ятки, бо часто тут обмежуються двома-п'ятьма рядками. Але коли хочемо захопити читача чи студента до самої пам'ятки, треба його познайомити з нею більш-менш докладно; без цього пропадає для них та величезна

¹ Пор. ще думку Лося в „Slavia“ 1922 р. т I ст. 410.

праця й методологічний досвід словіств, які зроблено за останні сто років на надзвичайно цікавому полі вивчення старо-слов'янських пам'яток.

Коротенько спинюся тепер на тих збірках уривків старо-слов'янської мови, які ми мали й маємо за останнє століття.

Збірки зразків церковно-слов'янської мови розпочалися у слов'янських народів досить рано,—розпочав їх чи не першим відомий російський історик літератури Н. І. Греч; це були його „Образцы Славянскаго и Русскаго языковъ разныхъ временъ“, тільки вийшли вони не окремим виданням, але в додатку до його „Опытъ краткой исторіи Русской литературы“ ст. 349-383, 1822 р. Першим, хто випустив ц.-сл. хрестоматію окремим виданням, був Ів. С. Пенинський; його „Славянская хрестоматія или избранная мѣста изъ произведеній древняго отечественнаго нарѣчія“, Спб. 1828 р., з примітками та словником, користалася великим успіхом і широко вживалася по середніх школах, чому мала багато видань; так, в 1840 р. вийшло 5-те дуже перероблене видання, VII+427 ст.; а в 1859 р. було вже 7-е видання її під зміненою назвою: Славянская хрестоматія или памятники отечественной письменности отъ XI-го до XVII-го вѣка, XI+223 ст. Користалася успіхом також подібна праця А. Д. Галахова: Историческая хрестоматія Церковно-Славянскаго и Русскаго языка, т. I, М. 1848 р. LXI+591 ст., мала 4 видання. Усі ці хрестоматії ще не ставили собі головним завданням вивчення мови,—вони подавали зразки для історії літератури.

Такого самого характеру були й ті хрестоматії, що стали появлятися у інших слов'янських народів. Так, Pavel Josef Šafařík в 1853 р. випустив в Празі дуже цінну книжку: Památky hlaholského písemnictví, LX+100 ст. Хрестоматія починається надзвичайно цінним вступом—науковим трактатом про походження глаголиці та про глаголицьку літературу, а на ст. 43-54 дано уривки з таких глаголицьких пам'яток X-XI віків: Ассем. Єв. ст. 43-47, Мар. Єв. 47-50, з тої ж Єванг. листки А. Михановича 50-52 і

Уривки Клоца 52-54. Глаголицький шрифт, якого тут ужито, став надалі зразком для друкарського глаголицького шрифту взагалі; його форми взято головно з Ассеманієвої Євангелії. Ось знімок з цього шрифту, з ст. 47:

MARC IV, 3-9.

25 **Qz, zozoz zdzcz zdash. f b-g-r-s, zzhk zdash, zvt f-l-ze**
f-f r-c-s, f b-b-ze f-s-v, z f-z-z-l-s d. t l-b-z-z-z f-l-z f-t t-
z-z-r-r-d-z-z, f-l-z-z f-z-z-d o-z-z-c z-z-r-r-g-f; f t-l-g f-b-l-l-z, o-t-f
f-z-z-d-l-s z-l-z-l-z-r-g f-z-z-r-g-f-z. z-l-g-r-v-z h-z v-g-z-d-v-g-w, f-b-
r-v-c-l-z; f o-t-f f-z-z-d-s z-z-z-r-d, z-g-s. f l-b-z-z-z f-l-z v-g
l-b-g-r-z; f v-g-o-z-l-z l-b-g-r-z, z f-z-l-v-z z, z f-l-l-t f-z-l-r-s. f l-b-z-
z-z-z f-l-g f-t o-z-z-l-l-z, f f-b-f-l-l-z z-v-z l-b-z-l-z-r-c-s, z-v-z -z,
30 **z-v-z z-s-s. f z-l-l-l-l-l-l-l: f-z-d-z-z z-s z-l-g-f-w-d-s, l-t z-l-g-f-w-s-s!**

По такому саме зразку склав свою глаголицьку хрестоматію й далматинський учений знавець глаголиці о. проф. Ivan Berčić (1824-1870); це була його „Chrestomathia linguae Veteroslovenicae caractere glagolitico e codicibus, codicum fragmentis et libris impressis, що вийшла в Празі в 1859 р. XXIV+162 ст. В I ч. на ст. 3-50 вміщено уривок з Міссала 1741 р. та Бrevіяря 1791 р.; на ст. 55-162 подано уривок з 34 рукописів з XI віку зачинаючи, та з 21 стародрукованої книги¹. Пізніше, в 1864 р. вийшла цього ж автора „Citanka staroslovenskoga jezika“, Прага, 1864 р. Літературні цілі переслідує й книжка Я. Головацького: Хрестоматія Церковно-Словенская и Древно-Русская въ пользу Учениковъ Высшой Гумнази въ Цѣс. Кор. Австрійской державѣ. Відень, 1854 р., 358 ст.; на ст. 1-53 дано уривки з ст.-сл. пам'яток XI-го віку². У цей же час вийшла перша хрестоматія, призначена виключно вивченню старослов'янської мови, — це „Chrestomathia palaeo-slovenica“ 1854 р. Фр. Міклошича.

Усі ці хрестоматії перевищила багатством матеріяла та науковістю приміток відома праця Ө. Буллаева: Историческая Хрестоматія церковно-славян-

¹ Див. рец. в „Извѣстія“ 1859 р. т. VIII ст. 59-60.

² Рец. в „Извѣстія“ 1854 р. т. III ст. 359-362.

скаго и древно-русскаго языковъ, Москва, 1861 р., ст. 1632+VIII. Правда, для вивчення старо-слов'янської мови ця багата хрестоматія дає ще мало, бо тут маємо уривки тільки з таких пам'яток: 1. Остромирова Євангелія ст. 1-30. 2. Євгенієв Псавтир 30-34. 3. Збірник Святослава 1073 р. 261-288. 4. Збірник Святослава 1076 р. 289-305. 5. Супрасльський Рукопис 305-316. 6. Життя св. Кондрата 317-320. 7. Слова Григорія Богослова 321-332. При кінці кожної пам'ятки подано докладні лінгвістичні пояснення. Видано уривки дуже старанно, №№ 2.3.4.6 з самих оригіналів, а № 1.5.7 з ліпших тодішніх видань. Глаголицькі пам'ятки Буслаєв оминув зовсім¹.

Із східно-слов'янських учених над вивченням старо-слов'янських пам'яток найбільше попрацював І. Срезневський, який дав три великі збірники цих пам'яток: 1. Древніє глаголическіє памятники, 1866 р. 2. Древніє славянскіє памятники юсоваго письма, 1868 р. 1 3. Свѣдѣнія и замѣтки, 1867-1881 р. (повні заголовки книжок див. вище на ст. 14 і 16; уміщені тут пам'ятки див. в літературі окремих пам'яток). Це були надзвичайно цінні збірники, в яких малі пам'ятки передруковані повністю, а з великих дано більші уривки; ці видання дуже полегчували справу вивчення пам'яток XI-го віку, бо давали всі необхідні про них відомості, а то й самі пам'ятки в цілім змісті. Сьогодні ці збірники не задовольняють нас, бо Срезневський часом не ставив собі завданням дати найвірніший текст, в його виданнях не мало різних недокладностей, а тому покладатися на ці видання при наукових працях тепер уже не можна.

Кращою шкільною хрестоматією, призначеною для вивчення спеціально старо-слов'янської мови, була праця В. Ягіча: *Specimina linguae palaeoslovenicae*, edidit V. Jagic. Образцы языка церковно-славянскаго по древнѣйшимъ памятникамъ глаголической и кирилловской письменности. Спб. 1882 р. 148 ст.²

¹ Рец. в „Извѣстія“ 1861 р. т. X ст. 55-56.

² Рец. А. Соболевського в „ЖМНПр“ 1883 р. ч. 228 ст. 333-336; А. Врѣкнер в „Archiv“ 1882 р. т. VI ст. 598-599.

Зміст Хрестоматії такий: на ст. 1-2 подано азбуку глаголицьку й кирилівську з зазначенням цифрового значіння букв. Усі пам'ятки поділено на дві групи: I. Глаголическіе памятники 3-33 і II. Кирилловскіе памятники 35-66. Глаголицькі уривки (Євангелія Зографська 5-9, Марлінська 9-13, Ассеманова 13-17, Уривки Клоца 18-26, Македонський Лист 27-29, Синайський Требник 29-30, Київські Уривки 30-33) подано глаголицею без кирилівської транскрипції; до Євангелій додано варіанти. З кирилівських пам'яток тут уміщено: Євангелія Сави 37-48, Листок Ундольського 48-29, Купріянові Уривки 50-51, Слуцький Псавтир 52-56, Минея Супрасльська 57-63 та Уривок Хиландарський 64-66. По цьому дано „Приложенія“ ст. 67-111, а саме: Образцы правописанія русскаго: Євангелія Остромирова 69-73, Турівські Листки 73-76, Євгенів Псавтир 76-78, Збірник Святослава 1073 р. 78-83, Успінський Збірник XII в. 83-93; Образцы правописанія сербскаго: Євангелія Симеонова 94-96, Кормча 1262 р. 96-101, Збірник Михановича 102-111. В кінці Словник до поданих текстів ст. 113-147 з поясненням грецьким та латинським. Для свого часу Хрестоматія Ягіча відіграла дуже корисну роль і її вживано аж до недавнього часу; пам'ятки видрукувано дуже старанно, з найменшим числом помилок; шкода тільки, що Ягіч розмір уривка не пристосував пропорційно до його значіння. В теперішній час ця Хрестоматія не задовольняє всіх наукових вимог, найперше через те, що Ягіч для своєї Хрестоматії взяв матеріял не з самих оригіналів, але переважно з тодішніх друкованих видань. Він не додержувався знаків надрядкових, напр. в Київських Листках зовсім їх не подав; пороскривав титла; дав сучасну інтерпункцію. Вадю Хрестоматії треба рахувати й брак кирилівської транскрипції при глаголицьких уривках та відсутність будь яких знімків. Замітки про окремі пам'ятки подав Ягіч лише де-не-де. Такого важливого пам'ятника старо-слов'янської мови, як Остромирова Євангелія, Ягіч не допускає до канону старо-слов'янських пам'яток і уривки з нього подає лише в додатках, як зразок „русскаго правописанія“.

Texte, які подав А. Leskien при своїй праці: Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache, 1886 р. вид. 2-е, 1898 р. вид. 3-ге, ст. 159-248, мають уривки з пам'яток: Євангелія Зографська 161-192, Марлінська 193-198, Ассеманієва 199-205, Синайський Псавтир 206-212, Синайський Євхологiон 213-218, Клоцв Збірник 219-223, Супрасльська Минея 224-244 і Євангелія Сави 245-248. З глаголицьких пам'яток тільки Єв. Ассеманієву подано глаголицею, все інше кирилицею. В кінці кожного уривка подано лінгвістичні замітки, але дуже скупі. До уривків з Клоцового Збірника та Минеї Супрасльської дано грецький текст. В кінці на ст. 249-334 добрий старослов'янсько-німецький словник. Як бачимо, текстів подано занадто мало і переважно глаголицькі; Остромирову Євангелію до канону не допущено. Про самі пам'ятки відомості зовсім малі (в граматиці, ст. III-IV). Титла скрізь розкрито, діакритичних знаків дуже мало, а в деяких уривках і зовсім нема.

Образцы древняго церковнославянскаго языка по глаголическимъ и кирилловскимъ памятникамъ. Литографировано съ разрѣшенія Совѣта Варшавскаго Университета подъ редакціей проф. Е. Карскаго. Варшава. 189¹/₈. Подано тут пам'ятки глаголицькі ст. 3-39 та кирилівські 29-80; ці останні поділено так: „Памятники кирилловскіе“ — тут старші пам'ятки, а потім дано „ізесды“, а саме: Кирилловскіе памятники русскаго извода, болгарскаго і сербскаго. Усі пам'ятки подано з друкованих видань без всяких пояснень до них. Глаголицькі пам'ятники дано лише в кирилівській транскрипції. Спроба проф. Є. Карського подати зразки старо-слов'янських пам'яток литографією (писано рукою) заслуговує повної уваги й наслідування, бо такий спосіб друку дає повну можливість зазначення всіх палеографічних рис пам'ятки, чого не можна зробити в жадному разі при допомозі звичайної друкарської техніки. Багато уривків (чи може всі?) писано рукою самого проф. Є. Карського.

Dr. Erich Berneker: Slavische Chrestomathie mit Glossaren, Strassburg, 1902 р. Хрестоматія

Бернекера має матеріал для вивчення всіх слов'янських мов, разом з тим на ст. 3-28 подано старо-слов'янські уривки з 9 пам'яток під назвою: *Altkirchenslavisch* (*Altbulgarisch*); тут маємо: 1. Євангелія Зографська, 2. Марлінська, 3. Ассеманієва, 4. Синайський Псавтир, 5. Требник, 6. Клоців Збірник, 7. Київські Фрагменти; з Кирилівських: 8. Минея Супрасльська і 9. Євангелія Сави. В кінці, на ст. 39-64 дано старо-слов'янсько-німецького Словника. Уривки коротенькі, з коротесенькими замітками до кожної пам'ятки. До Клоцового Збірника дано паралельний грецький текст, а до Київських Фрагментів — латинський. В Хрестоматії Бернекера знаходимо загально прийняту класифікацію старо-слов'янських пам'яток; він їх ділить так: 1. *Altkirchenslavisch* (*Altbulgarisch*), і подає зазначені 9 уривків, 2. *Bulgarisch Kirchenslavisch* (*Mittelbulgarisch*), 3. *Serbisch-Kirchenslavisch* і 4. *Russisch-Kirchenslavisch* (подаються уривки з Остромирової Євангелії). Цей самий поділ знаходимо пізніше в Хрестоматії Вондрака 1910 р. Старо-слов'янські уривки не займають тут багато місця, бо Бернекер дає хрестоматію загально-слов'янську.

Николай Каринській: Хрестоматія по древне-церковно-славянському и русскому языкамъ. Часть первая. Древнѣйшіе памятники. Съ приложеніемъ словаря, 19 автотипичныхъ снимковъ съ древне-церковно-славянскихъ рукописей и двухъ таблицъ, содержащихъ снимки съ буквъ глаголическаго Зографскаго Евангелія и мелкаго почерка Остромирова Евангелія. Изданіе второе. Спб. 1911 р. XII+215 ст.+19 снимків з пам'яток. Видання I-е—1904 р. Зміст книжки такий: 1. Напис Самуїла ст. 1, 2. З Зограф. Єв. 2, 3. З Савиної Книги 10, 4. З Ассеманової Євангелії 17, 5. Листи Ундольського 25, 6. З Синайського Псавтиря 28, 7. З Синайського Требника 33, 8. Хиландарські Листки 37, 9. З Супрасльського Рукопису 43, 10. З Клоцового Збірника 55, 11. З Марлінської Євангелії 68, 12. Київські Листки 77, 13. З Остромирової Євангелії 86, 14. Паралельний текст Матв. XXVI 26-47 з Євангелій Зогр., Сави, Остром. і Мар. 98, 15. Азбучна Молитва Костянтина Болгарського 104, 16. По-

хвала царю Симеону 1073 р. 106, 17. Купріянівський Листки 107, 18. З нотного Кондакаря XII в. 109, 19. Порфір'івський Лист 111, 20. З Буслаївського Стихираря 112, 21. З Турівської Євангелії 114, 22. З XIII Слв Григорія Богослова XI в. 118, 23. Зо Збірника Святослава 1073 р. 125, 24. Із Збірника Святослава 1076 р., 25. З служебних Миней 1095-1097 р. 149, 26. З Вуканової Євангелії 156, 27. З Мирославової Євангелії 163, 28. Із Слпченського Апостола 170, 29. Із Погодинського Псавтиря 178, 30. Із Збірника 1348 р., сказаніє Хороброго про письмена 184, 31. Життя св. Мефодія з Успінського Збірника XII в. 188. Словник 199-215 з російськими та грецькими поясненнями. Хрестоматія Каринського найповніща й найцінніща із усіх відомих хрестоматій. Більшість уривків автор подав з оригіналів, а саме №№ 2.3.5.7.9.11-15.17-20.22. 24.26.28-30, всього 19 уривків; з фотографічних знімків подано 9 уривків, №№ 1.4.6.8.12.16.21.23.27, і тільки №№ 10.25.31 подано з найліпших видань. Про кожний пам'ятник на початку подано коротенькі відомості, а до тексту скрізь дається цінні палеографічні пояснення. До №№ 8-10.22-24 додано грецький паралельний текст, а до № 12—латинський. Надрядкові значки подано в можливій точності. З мінусів цієї праці зазначу несистематичність в класифікації поданих уривків, чи скоріще—відсутність всякої класифікації,—уривки йдуть один за одним без жадної системи. До мінусів книжки, яко підручника, відношу й те, що знімки подано не з різних пам'яток, а лише з п'ятох: 4 з Порфір'івських Листів, 12 з Зографської Євангелії і тільки по одному на Супрасльський Рукопис та Остромирову Євангелію; № 17 ліпше б умістити в якімсь іншим виданні. Отже автор зовсім не додержав теї цілі, для якої додав ці знімки,—«чтобы дать возможность учащимся ознакомиться съ палеографическимъ характеромъ древне-церковно-славянскихъ кирилловскихъ (лише 2 знімки) и глаголическихъ рукописей»¹.

¹ Див. замітку Н. К. Грунського в „Сборникъ“ 1907 р. т. 83 № 3 ст. 8.

Проф. Н. К. Грунскій: Древне-церковно-славянскіе тексты. Пособіе при практическихъ занятіяхъ, ст. 1-37, „Ученыя Записки Юрьевскаго Университета“, Юр'ів, 1910 р. кн. 9 ст. 1-37. Тут подано: 1. Київські Глаголицькі Листки (повністю), 2. Пражські Уривки, 3. Євангелія Охридська, 4. Зографська, 5. Савина Книга, 6. Клоцв Збірник, 7. Марлінська Євангелія, 8. Супрасльський Рукопис. 9. Синайський Псавтир і 10. Фрейзингенські Уривки. Ніяких пояснень; значки надрядкові єсть, поскільки дозволяли друкарські засоби. В 2-м виданні праці автора: Лекції по древне-церковно-славянському языку, Юр'ів, 1914 р. на кінці книжки подано: „Снимки съ др.-ц.-славян. памятниковъ и объяснит. тексты“. На початку дається таблиця глаголиці й кирилиці, потім таблиці Біляева та Ягіча про повстання глаголиці, а далі йдуть знімки з старо-слов'янських пам'яток: 1. Київські Листки (цілі, 7 знімків), 2. Євангелія Зографська (лл. 224б. 225.133б.134), 3. л. 10а Клоц. Збірника, 4. л. 149б Ассем. Єв., 5. л. 17б Синайського Требника, 6. л. 31 Синайського Псавтиря, 7. Марлінська Євангелія, 8. Пражські Уривки, 9. Савина Книга (лл. 142.74.74б), 10. Хиландарські Листки, 11. л. 239б. Остромирової Євангелії, 12. Листки Ундольського, 13. Супрасльський Рукопис і 14. Фрейзингенські Уривки (всі) і др. По знімках йдуть: „Объяснит. тексты“, де дано: 1. Київські Глаголицькі Листки (цілі) і в уривках: 2. Євангелія Зографська, 3. Клоцв Збірник, 4. Євангелія Марлінська і 5. Фрейзингенські Уривки (цілі). Знімки видано не добре.

V. V o n d r á k: Kirchenslavische Chrestomathie, Göttingen, 1910 р. IV+232 ст. Повнотою поданих уривків та науковою їх обробленістю Хрестоматія Вондрака не менше цінна, як і Хрестоматія Каринського. Напочатку передмова, вступ та таблиця азбук глаголицької болгарської й хорватської та кирилицької з їх числовим значінням та вимовою. Самих уривків подано багатенько, при чому їх поділено так: А. Старо-церковно-слов'янські, а. глаголицькі: Євангелії Зографська, Марлінська, Асеманова, Охридська, Синайський Псавтир, Синайський Требник, Клоцв Збір-

ник, Македонський Лист і Київські Уривки; усі ці уривки видрукувано глаголицею ст. 15-16; із цих же пам'яток (крім Євангелії Охридської й Македонського Листка) на ст. 16-72 подано уривки і в кирилівській транскрипції; в кирилівські: Савина Книга, Супрасльський Кодекс, Фрагменти Ундольського, Листки Хиландарські і Псавтир Слуцький. В. Болгарсько-церковно-слов'янські, а глаголицькі в кирилівській транскрипції ст. 112-115, в кирилівські. Д. Русько-церковно-слов'янські: Євангелія Остромирова, Турівська, Архангельська, Мстиславова, Галицька, Добрилова, Реймська і др. ст. 136-176. Е. Чесько-церковно-слов'янські: Пражські Листки 177-178. На ст. 179-229 докладний старо-слов'янсько-німецький словник, який охоплює не тільки поданий в уривках матеріал, але взагалі словник до Євангельського тексту. Перед кожною пам'яткою коротенькі відомості про неї з найважливішою літературою. При багатьох текстах, особливо євангельських, дано варіанти та різні пояснення. Із усіх існуючих хрестоматій, Хрестоматія Вондрака, як і подібна книжка Каринського, подає найбільше матеріалу, поданого зовсім науково. Але науковою класифікацією поданого матеріалу праця Вондрака значно перевищує книжку Каринського. Великий і докладний словник (51 сторінка петиту в три стовпці) дає змогу розуміти не тільки подані уривки, але взагалі ц.-сл. тексти. До мінусів книжки треба віднести відсутність знімків з текстів, що не дає можливості читачеві познайомитися з правдивим станом правописним та палеографічним теї чи іншої пам'ятки. Хибою видання вважаю також уживання титли одної форми в цілій книзі, — в формі простої лінії —, бо ж такої форми пам'ятки майже не знають.

Вондрак (за Бернекером) попильнував розподілити пам'ятки вже в певній системі, хоч, правда, з його розподілом погодитися трудно. Так, Вондрак відніс до першої групи—*Altkirchenslavisch* — усі пам'ятки старо-слов'янського канону, розбивши їх лише на дві традиційні групи: пам'ятки глаголицькі та кирилівські. З цього канону він рішуче викинув усі пам'ятки східно-слов'янських редакцій XI-го віку. І ли-

ше пам'ятки з XII-го віку починаючи Вондрак поділив на редакції середньо-болгарську, сербо-хорватську, руську та чеську, при чому до редакції руської відніс навіть пам'ятки XI-го віку (напр.: Остромирова Євангелія і др.), а до чеської—Пражські Листки, тоді як ці останні дві редакції ліпше б було віднести до канона старо-слов'янських пам'яток, поділивши вже його на територіяльні редакції.

Заслугує повної уваги спроба Вондрака наблизити прийнятий друкований шрифт глаголиці до тих форм, які дають нам рукописні пам'ятки, бо ж рїжниця тут дуже помітна. Кидається в вічі, що письмо рукописів глаг. легше читається, як письмо друковане. Ось через це Вондрак і дав трохи іншу форму для глаголицьких букв *i, l, m, x, z, v*, наблизивши їх до найстаршої форми букв Київських Фрагментів. Правда, треба тільки не забувати, що глаголицькі пам'ятки всі мають більш-менш рїжну форму букв, а тому жадний друк не передасть нам точно форми букв пам'ятки.

Рецензії. Gauthiot, „Bulletin de la Société de linguistique de Paris, 1911 p. т. XVII ст. 123-125.—Páta, „Casopis pro moderni filologii“, 1911 p., т. I ст. 46-52. — M. Z. Przegonia Круїські, „Prace Filologiczne“ 1916 p. т. VIII ст. 329-334.—E. Böhm, „Literarisches Centrallblatt“ т. LXII ст. 372-373.—E. K(арскій), „РФВ“ 1911 p. т. 65 ст. 270-271.—П. Лавровъ, „Извѣстія“ 1911 p. т. 16 кн. 2 ст. 345-349.—Днев. щѣ „Roczn. Slawistyczny“ V ст. 280 № 130, VII ст. 214 № 178.

Проф. С. М. Кульбакин: Тексты, яко III частина праці: «Древне-церковно-славянскій языкъ», Харків, 1911 p., ст. 6+L. Тут подано уривки з 1. Київського Миссала I-IV, 2. Євангелії Зографської V-VIII, 3. Марїнської IX-XIII, 4. Ассеманлевої XIV-XVIII, 5. Збірника гр. Клоца XIX-XXI, 6. Синайського Псавтира XXII-XXV, 7. Требника XXVI-XXIX, 8. Супрасльської Євангелії XXXVII-XXXIX, 11. Хиландарських Листків X-XLI, 12. Уривків Ундольського XLII і 13. Пражських Уривків XLIII. В кінці коротенький старо-слов'янський Словник з російським перекладом, ст. XLV-L. Уривки з глаголицьких пам'яток подано тільки кирилицею. Діакритичні знаки додержано в міру можности. Уривки подано з ліпших видань, це

№№ 3.5.8.9.11.12.13, або з фотографічних знімків №№ 1.4-7 чи з самого рукописного оригіналу, № 2 і 10. В текстах додержано титла, але їх скрізь пояснено долі, що я не вважаю за зручне, бо саме це заняло в книжці дуже багато місця; чи не простіше було дати азбучний спис усіх скорочень? До Київського Міссалу подано текст латинський, а до Збірника Клоцового та до Хиландарських Листів—грецький.

А. П. Георгієвскій: Старославянській языкъ. Тексты и палеографическія таблицы старославянскаго языка. Приложеніе къ «Ученія Записки историческо-филологическаго факультета государственнаго Дальневосточнаго Университета», т. II в. I, Владивосток, 1920 р., 41 ст. Знаю цю працю тільки з рецензії J. K. в „Slavia“ 1925 р. т. III ст. 180. Тут дано декільки знімків з старо-слов'янських пам'яток, а також їх кирилівську транскрипцію.

А. Кримський: Хрестоматія з пам'ятників письменської старо-українщини XI-XVIII вв., при його й Ол. Шахматова праці: „Нариси з історії української мови“, Київ, 1924 р. Тут дано уривки з головніщих українських пам'яток: 1. Збірник 1073 р. ст. 142-146, 2. Збірник 1076 р. ст. 147-148 і 3. Казання Гр. Богослова ст. 148-149; на жаль з інших пам'яток уривків не дано; до текстів дано цінні примітки.

Dr. V. Vondrák: Církevněslovanská chrestomatie. V. Brně, 1925 р. ст. 303. Це друге видання, трохи перероблене, німецької Хрестоматії автора з 1910 р., — поширений вступ, поширено замітки до окремих пам'яток, додано деякі середньо-болгарські тексти; доповнено й Словника. Цікаво, що автор, незадоволений зо свого колишнього поділу, дає нову класифікацію пам'яток, а саме: найдавніші пам'ятки зве вже не *altbulgarisch*, але „*cygillomethodějský*“; всі інші пам'ятки—*romethodějský*—длить так, як і в виданні 1910 р. Ще в першій виданні Вондрак пильнував наблизити форму друкованих глаголицьких букв до форми рукописних пам'яток, а власне до найстарішої форми Київських Глаголицьких Листків; в другім виданні цю спробу Вондрак продовжив, і дав нові форми для друкованих глаголицьких букв А, Б, З, Л

н, т, ш, з, зі; ъ, ж, ю, ѿ і др. Що до самих текстів, то критика вказала досить багато друкарських недоглядів та помилок. Див. рецензії: Jozef Kurz в „Listy Filologicke“ 1926 р. т. 53 кн. I ст. 50-56; С. Кульбакинъ в „Slavia“ 1926 р. т. IV кн. 4 ст. 769-772.

Stanisław Słoński: Wybór tekstów starosłowiańskich (starobułgarskich), «Lwowska Biblioteka Sławistyczna» т. I, Львів, 1926 р. друкарня «Наукового Товариства ім. Шевченка»; VI+ 151 ст. По передмові подаються уривки з таких пам'яток: I. Кодекс Зографський ст. 1-6. II. Маріїнський 6-13, III. Сави 13-17. IV. Ассемані 17-19, V. Рівнобіжний текст з кодексів: Зографського, Маріїнського, Сави та Ассеманієвого, Єв. Іоана XVII 1-12, Іо XI 1-45 ст. 20-29, VI. Синайський Псавтир 30-34, VII. Син. Моли-товник 35-39, VIII. Київські Фрагменти 40-47, IX. Фрагменти Клоца 48-52, X. Кодекс Супрасльський 52-78, XI. Рівнобіжний текст з Фрагментів Клоца та з Супрасльського Кодексу (Слово св. Єпифанія) 80-94. В кінці добрий докладний старо-слов'янсько-польський словник 95-149. Київські Фрагменти видано тут повністю, а №№ X-XI з текстом грецьким. Перед текстом знаходимо коротенькі, але змістовні відомості про пам'ятки з головною літературою. В Хрестоматії подано уривки лише з важніших старо-слов'янських пам'яток; кидається в вічі відсутність Остромирової Євангелії. Уривки, які подає автор, взято з найліпших сучасних видань; шкода тільки, що до них не додано хоч трохи знімків; це особливо тому, що технічні умови друку не дали змоги авторові додержати усіх надрядкових значків. В Словнику автор зовсім не подає слів, що починаються на *ѕ*, а тому пише *з'бло*, *зк'зда*, *зк'ръ*, *змиа*, тоді як ці слова аж до сьогодні пишуться з *ѕ*. Не можна вважати за добру рису й того, що в Словнику скрізь зам. *ръ*, *ль* подано *рз*, *лз*. Рец. С. Кульбакина в „Slavia“ 1927 р. т. V кн. 4 ст. 782-784,—рецензент вказав коректурні недогляди й помилки в надрукованих текстах.

Prof. J. Ogijenk o: Wzory pism cyrylickych X-XVII w.w. Seminarjum Paleografji cyrylickiej Studium

Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 1927 р. Тут подано знімки з кирилівською транскрипцією їх з таких старо-слов'янських пам'яток: 1. Київські Фрагменти, 2. Євангелія Зографська, 3. Напис Самуїла 993 р., 4. Євангелія Остромирова, 5. Збірник Святослава 1073 р., 6. Саввина Книга, 7. Супрасльський Рукопис, 8. Євангелія Архангельська 1092 р. і 9. Казання Григорія Богослова. Рецензії: Prof. Leon Białkowski, «Ziemia Lubelska» 1927 р. № 283 від 16.X.1927 р. Prof. Leon Białkowski, „Kurjer Poznański“ № 595 від 30. XII. 1927 р. Prof. K. Chodynicki, «Ateneum Wileńskie» 1927 р. річн. IV кн. 2 ст. 225-227.

Е. Ф. Карский: Славянская кирилловская палеография, Спб. 1928 р. В кінці книжки, на ст. 323-331 подано кирилівські уривки: А. Древняя церковно-славянская рецензия, а саме: 1. Супрасльський рукопис 323-326, 2. Саввина Книга 326-329, 3. Листки Ундольського 329-330, 4. Хиландарські Листки 330-321; 1-й та 4-й видрукувано зо знімків, а 2 і 3 з оригіналу; в кінці подано й знімки, див. № № 1-4. По можливості додержано всі надрядкові значки.

Henryk Ułaszyn: Język starocerkiewnosłowiański, Lwów, 1928 р На ст. 101-121 вміщено уривки з Євангелій Зографської та Марлінської, поділені на дві групи: teksty normalizowane i nienormalizowane. Для чого „нормалізувати“ тексти, коли їх з таким правописом не існує? Вистарчить нормалізувати лише сам словник. Чому не „нормалізовано“ значків діакритичних? (їх автор відкинув зовсім). Сама «нормалізація» не скрізь витримує критику. На ст. 122-149 словничок з польським перекладом слів, в яким багатько різних недокладностей. Напр. подає **аронь**, **благодѣть**, **караакъ**, **геона**, **норданъ**, **небесьскъ**, **фор(з)фѣра** і т. п., і зовсім не дає **ларонь**, **благодать**, **карабка**, **геєнна**, **нєрданъ**, **небєсьнъ**, **порфіра** і т. п. Непослїдовно даються форми: **олътарь**, **фор(з)фѣра**, **норданъ** і т. п.; дається **кєсарь**, від нього прикметник **кєсаровъ**, а **кєсарєвъ** нема. Пише **ѣ** в словах **андрѣя** (ніби лише це „нормалізована“ форма для N!), **могѣй** (**моисѣй**, -ий зовсім нема), **фарисѣй**, але **галлака**, **нєрїй** і т. п. Дає форму **кзнига**, тоді як ця

форма відома тільки з кінця XIV-го віку, давнина знає лише *кзнггзі*. По *л*, *н* пише *ю* (чому?), але помішленнє і т. п. Редуковане *н* зазначає через *ь*: *лбьь*, *нродьь*—*нада* і т. п. Зазначає *ј* півколом над *н*: *мой*, *оубийца*, *оубийцај* і т. п., тоді як це ознака значно пізніших текстів. Дає тільки *лакати*, слова *лкати* нема. Слово *гзгѣль* перекладено лише *marnotrawstwo* і т. п.

2. СЛОВНИКИ ЦЕРКОВНО-СЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ.

Нарис церковно-слов'янської лексикографії.

І.

Старо-болгарська мова, що у всіх православних слов'ян стала мовою церкви, не була скрізь однаково зрозумілою,—для південних слов'ян вона була значно більше живою, ніж для слов'ян східних, для котрих вона вже в X віці мала багатенько незрозумілих слів. З бігом часу ця незрозумілість церковно-слов'янської мови—особливо у слов'ян східних—ставала все більшою, аж поки не дійшло до того, що частенько навіть менш освічене духовенство перестало розуміти її.

В XVI-м віці серед українського народу справа розуміння церковно-слов'янської мови стала більш актуальною, як у інших православних народів. Реформаційні ідеї, що досталися до Польщі, запанували також і серед українського народу і викликали тут, як і в других народів, літературу на живій народній мові. Повстав великий рух за введення живої української мови до церкви, результатом чого за самий тільки XVI-й вік появилось багато перекладів св. Письма на українську мову. У цей же час почали голосно скаржитись, що церковно-слов'янська мова застаріла, що загал народній її не розумів. Більше того, це відбилосся навіть і на відношенні до самої Церкви: „Широкий и великославний языкъ Славенскій—скаржився найбільший мовознавець та богослов свого часу Пам-

во Беринда—трудности словъ до вырозумѣня темныхъ многи в собѣ маеть, зачимъ и самаа церковъ російская многим власним сыном своим в огиду приходит“¹.

Усе це й спонукало українське духовенство реально боронити свою церковну мову, для чого в першу чергу треба було скласти якийсь підручний словник церковної мови для широкого загалу. Першого такого Словника й склав професор братських шкіл українець Лаврін Зизанія (Куکیلъ),—це був відомий його Лексис Сирѣчь Реченія Вжкратцѣь ськранны. Йъ изъ словѣскаго ѣзыка на простѣи Рѣскій Діалѣтъ Истолкованы, видрукуваний у Вильні в 1596 році. Словник маленький,—всього 34 листи, подано 1061 слово, головно з найчастіше вживаних; пояснення слів дано живою тогочасною українською мовою. Хоч „Лексис“ Зизанія призначався jako підручник для братських шкіл, але він скоро поширився серед читаючої людности та духовенства. Його навіть переписувано; так, при одному з примірників Остржської Біблі 1581 року знаходиться „Лексис съ толкованіемъ словенскихъ словъ просто“², який повстав на основі Словника Зизанія.

Але Словник Зизанія був занадто малим, пояснень давав дуже мало, а тому не міг задовольняти всіх потреб в зв'язку з підупалим знанням церковної мови,—потрібний був словник повніщий, з ліпшими поясненнями. Такий словник і дав відомий мовознавець свого часу Памво Беринда; це був Лѣзїкѣиъ славенорѣскій ѣ ѣменз Тлзкованіе, що вийшов з друкарні Києво-Печерської Лаври в 1627 році 11 серпня. Це вже великий, добре уложений словник на 475 шпальт, має 4980 слів; пояснення церковно-слов'янських слів даються українською мовою. Ось цей словник П. Беринди на довгий час став останнім словом лексикографічної науки і зробився підручною книжкою для кожного, хто вчився церковно-слов'янської

¹ Передмова до Лексикона 1627 року.

² Його видрукував арх. Амфилохій в „Чтенія“, М. 1884 р. кн. II.

мови; в 1653 р. його передруковано в Кутеїнським ма-настирі. Словник тішився великою повагою і скоро поширився по всіх слов'янських землях¹, був пере-кладений навіть на румунську мову², багато раз пе-реписувався; він між іншим став основою для «Сино-німа Славеноросская», — рукописного словника XVII віку, 185 л³. Поскільки Словник Беринди був поши-рений і високо цінився, вказує хоча б те, що навіть ще в 1815 р. проф. московського університету Р. Тим-ковський жалкував, що „сія прекрасная книга (Слов-ник Беринди) такъ рано уже забыта у насъ. При всѣхъ своихъ недостаткахъ она драгоцѣнна для лю-бителя Славянскаго языка, и во многихъ случаяхъ по-даеъ ему единственную помощь“. Тимковський ба-жав, щоби хто-небудь склав новий церковно-слов'ян-ський словник або хоча б „дополнилъ и издалъ вновь лексиконъ Беринды“⁴.

Реальні потреби своєрідного церковного життя викликали серед українського народу появу ще одно-го роду словників,—це церковно-слов'янські словники з польським поясненням. Перший такий словник ви-друкований був в Супраслі при книзі „Собраніе при-падковъ“ в 1722 році: *Лексиконъ Сирѣчь Словесникъ Славѣнскій, имѣющъ въ себѣ Словеса перѣбе Славѣнскія извѣ-чныя, по семже Полскія. Бѣгопотрѣбный къ выразѣнію Словесъ славенскихъ, Обрѣтѣющихса въ книгахъ Црковныхъ.* В передмові читаємо цікаве свідoctво про велике по-ниження знання церковно-слов'янської мови серед са-мого духовенства: «Съ неисчетною болестію сердца и язвою оутробы неоудобъ исцѣлною изобрѣли (довіда-лися) искусителіе или ексаминаторове поставляемыхъ въ іерейство людей, яко сотный іерей едва славенскій разумѣеть языкъ, невѣдай, что чтеть въ Божествен-

¹ *Яцимирскій*: Описаніе южно-слав. и русск. рукописей заграничныхъ библиотекъ, „Сборникъ“ т. 98 ст. 489; *Погорт-ловъ*: Сборники и лексиконы, ст. 99.

² Див. про це працю Чебана.

³ Видав П. *Житецький* в додатку до „Очеркъ литератур-ной исторіи малорусскаго нарѣчія“, Київ, 1889 р.

⁴ *С. Буличъ*: Очеркъ исторіи языкованія в Россіи, Спб. 1904 р. ст. 955.

ной Службѣ. Цей словник поширився по західно-українських землях і був двічі передрукований в Почаєві під тею саме назвою в додатку до „Богословіа нравоучителная“ 1751 і 1756 р. Відомий навіть польсько-церковно-слов'янський словник: *Лексіконъ сръбчъ синонима, нмѣюща къ себѣ слова перже не полскѣа азъчъниа* потомже *славенскѣа*, склав його проповідник іероманах Варковицького (на Волині) бернардинського монастиря Зарудницький в 1745 році.

Про давні словники див. Іван Огієнко: Огляд українського язикознавства, „Записки НТШ“ у Львові т. 79, тут і вся потрібна література. Крім того: Іван Брик: Польсько-славянський слівник Зарудавцького, *ib.* т. 133. З. М. Веселовська: Мова „Лексікону“ Памви Беринди, „Записки іст.-філ. відділу“, Київ, 1927 р. т. XIII ст. 311-339. И. Ширскій: Очеркъ древнихъ славяно-русскихъ словарей, „Филолог. Записки“ 1869 р. кн. I ст. 1-16.—Б. Грінченко: Огляд української лексикографії, „Записки Наук. Тов. ім. Шевч.“, Львів, т. 66.

II.

Півтора віку панував Лексікон П. Беринди у всіх слов'янських народів, тішучись загальною заслуженою повагою і не маючи собі жадного конкурента. Знання церковно-слов'янської мови проте падало невпинно, а тому потреба в відповідному словнику все зростала та більшала. Але надалі провід в студіюванні церковно-слов'янської лексикографії виходить з рук українських учених,—бо Україна політично злилася з Росією,—і переходить до вчених російських, з якими пізніше досить поважно конкурує маленький слов'янський нарід, словінці, в особі свого великого вченого Міклошича.

Першу спробу поважного церковно-слов'янського словника в новий час дав протоіерей московської архангельської катебри П.А. А л е к с ѣ в ъ (1727-1801),—це була його праця: „Церковный словарь, или истолкованіе реченій славенскихъ древнихъ, такожъ иноязычныхъ, безъ перевода положенныхъ въ св. Писаніи и въ древнихъ церковныхъ книгахъ“, в 5 частинах, 1773-1776 р. Це була велика праця—80 друкованих аркушів, має 20,000 пояснених слів. Олексів

вибрав слова головно з Біблії, дав пояснення тільки малозрозумілих слів; тримався ще старого погляду на словник як на енциклопедію, і тому часом давав дуже широкі пояснення для таких слів, яким би й не місце в словнику. Словник Олексєва в свій час користався великою науковою повагою і був дуже поширеним, чому витримав аж 4 видання: друге в 1794 р., третє в 1815-1816 р. (посмертне) і четверте в 1817-1819 рр.; останнє видання переробили й доповнили Д. і П. Соколови.

В 1784 р. вийшов «Краткой Словарь Славенской» ієродіакона Євгенія Болховитинова, 127+42 ст., але потреби в доброму словнику не задовольнив він; серед церковно-слов'янських слів тут поміщено навіть такі, як українські брудю, друкую і т. п.

У цей час береться й Петроградська Академія Наук за складання словника, що поставлено їй першим завданням. У той час ще не розрізняли російської мови від церковно-слов'янської, тому до академічного словника підбирали також і матеріял церковно-слов'янський; по 11 роках пильної праці нарешті появилася „Словарь Академіи Россійской“, 1789-1794 р., 6 частин; словник мав 43,257 слів, серед них дуже багато церковно-слов'янських, правда, спочатку не в азбучнім порядку, а в вигляді таблиць; друге видання, доповнене (має вже 51,388 слів) появилася в 1806-1822 роках, вже в порядку азбучнім. Цим академічним словником покладений був міцний ґрунт для всіх дальших лексикологічних праць. Це була перша зовсім наукова лексикографічна праця нового часу.

Менші словники, мало вдалі, написали в цей час: А. С. Шишковъ: „Опытъ славенскаго словаря“ 1815-1819 рр., давав багато цитат з пам'яток. У цей же час вперше появляється словник і на заході,—це був Словник Йос. Добровського при його Institutiones 1822 року; словник не азбучний, але по корнях слів, на 158 стор. Цього словника Добровського добре переробив і упорядкував В. Копитар (вже з азбучним порядком) і під назвою „Vocabularium linguae slavorum“ видав його в додатку до своєї праці: „Glagolita Clozianus“ 1836 р. ст. 67-86. Словник А.

Петрова: Опытъ Словаря древнихъ славянскихъ словъ и рѣченій, М. 1831 р., більшого наукового значіння не мав.

Значним кроком вперед в церковно-слов'янській лексикографії був словник члена Петроградської Академії Наук Петра Соколова (1766-1836): Общій церковно-славяно-россійскій словарь или Собраніе реченій какъ отечественныхъ такъ и иностранныхъ, въ Церковно-Славянскомъ и Россійскомъ нарѣчіяхъ употребляемыхъ, каковы суть: названія Богословскія, Философскія, Математическія, къ Естественной Исторіи принадлежащія, Юридическія, Военныя, относящіяся до торговли, художествъ, ремесель и проч. По порученію Комитета Устройства Учебныхъ Заведеній составленное П. С.... Спб., 1834 р., ч. I-II. Словник складений головно на підставі словників академічних, має більше 63,000 слів, серед них багато церковно-слов'янських. Але всі ці словники не мали ще на оці одного завдання і постійно змішували мову церковно-слов'янську з російською.

У цей час розпочинає свою цінну лексикографічну працю відомий словіст словінець Франц Міклошич (1813-1891), випускаючи в 1845 році звітну працю: *Radices linguae slovenicae veteris dialecti*, Липськ, 8°, VI+141 ст. Це був для свого часу надзвичайно корисний науковий словник, складений на основі давніх пам'яток, яко останнє слово науки. Словник оперував вже виключно з мовою церковно-слов'янською і мав на оці головно практичні потреби, але слова подає не в азбучнім порядку слів, що утруднює цю практичну ціль; пояснення слів даються грецькою й латинською мовою. Часто приводяться порівняння слов'янських слів зо словами мов індо-європейських, особливо з санскритом¹. Треба сказати, що з цього часу й аж до наших днів провід в вивченні старо-слов'янської чи взагалі церковно-слов'янської лексикографії на заході, почасти й на сході, спочиває переваж-

¹ Рецензії: П. Шафарика в „*ČSM*“ 1845 р. ст. 505-508; И. Срезневскій в „*Извѣстія*“ 1852 р. ст. 19-20.

но в руках Міклошича, бо його праці стають загально поширеними підручними книжками.

Але пальму первенства по складанню церковно-слов'янського Словника взяла таки знову Російська Академія Наук. В 1841 році заснований був Другий відділ (російської мови й літератури) Академії, і він відразу приступив до складання нового словника, який і вийшов в 1847 році під назвою: «Словарь церковно-славянскаго и русскаго языка, составленный вторымъ отдѣленіемъ Имп. Академіи Наукъ», Спб., 4 томи. Це був величезний науковий здобуток,—словар мав 250 друкованих аркушів і більше 115000 слів, з них добра четвертина церковно-слов'янських, виписаних з багатьох давніх пам'яток. Редагував Словника головно А. Х. Востоков, а це вже само промовляло за його велику цінність. На довгий час цей академічний словник став правдивим останнім словом науки для цілого слов'янства.

Під впливом академічного словника перероблює свої *Radices* і *Міклошич*, і випускає в 1850 р. під новою назвою: *Lexicon linguae Slovenicae veteris dialecti*, Відень, 4°, XIV+204 ст. Це була праця, призначена тільки самій церковно-слов'янській мові, і в цім її цінність, тоді як академічний словник на $\frac{3}{4}$ був словником російським. Міклошич склав свою працю не на основі чужих словників, але головно по давніх джерелах, для чого опрацював 30 рукописів (з них 4 з XI віку, 1 з XII в., 1 з XIII в. і 8 з XIV в.) і 22 стародруки,—річ зовсім небуденна для того часу. До словника увійшло коло 16,000 слів, цеб-то більше, як в інших словниках. Слова подаються звичайно так, як вони знаходяться в оригіналі, цеб-то без зміни правопису. Для свого часу це була найцінніша підручна книга, що голосно підкреслив Срезневський: „Словарь г. Миклошича будетъ драгоцѣнною ручною книгою для всѣхъ, занимающихся Старославянскимъ языкомъ“. Це твердження Срезневського стало пророчим, бо словник Міклошича—особливо в другім виданні—безконкурентно запанував на всіх слов'янських землях яко необхідна підручна книга при всіх лексикографічних працях. З головніших промахів пра-

ці можна підкреслити такі: цитати у Міклошича звичайно глухі, цеб-то не зазначається сторінки джерела, а це не дає змоги перевірити її. Джерела свої Міклошич використав тільки частинно, а не до кінця. На слова не подає прикладів. Слова пояснює грецьким і латинським словом, але дуже часто Міклошич подає цей переклад від себе, а не з порівняння з оригіналом, з якого перекладено церковно-слов'янський текст. При словах частенько нема ніяких цитат¹.

Патріярх східно-слов'янської філології, Ол. Востоков увесь час працював над складанням церковно-слов'янського словника; вже його Словник до Остромирової Євангелії при виданні 1843 року надовго став підручною книгою при вивченні старо-слов'янської мови. Працю над складанням церковно-слов'янського словника Востоков задумав так широко, що був би не закінчив її за свого життя, як то пізніше сталося з Срезневським; але приятелі, що добре знали стан зробленого і часто користувалися ним, уговорили Востокова випустити працю так, якою вона була на той час, і в р. 1858-м вийшов перший том її: „Словарь церковно-славянскаго языка“, 255 ст.; другий том вийшов в 1861 р., 295 ст.² Востоков перший поставився дуже поважно до питання про джерела для словника і спинився тільки на рукописах; для своєї книги він опрацював більше як 130 рукописів, з них 8 з XI-го віку, 10 з в. XII-го, 18 з в. XIII, 15 з в. XIV, 30 з в. XV, 30 з в. XVI, решта з віку XVII-го, при чому Востоков точно зазначає, звідки він бере те чи інше слово, чим словник його значно перевищує словник Міклошича. Поспішаючи закінчити словника, Востоков взяв дуже багато слів, яких йому бракувало в його матеріялах, з словника Мікло-

¹ Рецензія Срезневського та Востокова в „Извѣстія“ 1852 р. т. I ст. 20-23. На жаль, автор і в 2-м виданні своєї праці не виправив цих хиб.

² Словник друкувався перше в „Матеріали для словаря и грамматики“.

шича. Востоков подав величезний матеріал і його словник був найціннішим для свого часу¹.

У цей самий час не припиняв своєї дуже корисної лексикографічної праці й постійний щасливий конкурент східно-слов'янських словіств Франц Міклошич, увесь час збираючи матеріали для повного словника церковно-слов'янської мови. Міклошич робив так само, як і Востоков, — зібрав матеріал з найрізніщих джерел XI-XVII віків, і нарешті в 1862-1865 р. праця показала в світ під назвою: *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Відень, XXII+1171 ст. в два стовпці на кожній. Тут подано величезний матеріал з усіх церковно-слов'янських рецензій, використано все, що було на той час видрукуваним (в тім числі і словник Востокова) як з літератури духовної так і світської. Словник був значно повнішим від словника Востокова, а тому відразу став найпершою підручною книжкою при вивченні церковно-слов'янської мови і такою позостається аж до наших часів. На жаль тільки, в словнику позосталися всі ті недатки, які були в 1-м виданні його 1850 р.; не мало глухих цитат (але вже дуже багато й повних зазначень) і їх нема змоги перевірити; багатьох пам'яток Міклошич таки не використав, а те, що використав, часом брав не з найліпших видань. Брак ширших пояснень та повної цитації постійно кидається в вічі. Під цим оглядом, — під оглядом методологічним та науковим — Словник Востокова безумовно був вищим від нового словника Міклошича. Критика постійно вказує, що між заголовком Міклошичевого словника — *Lexicon palaeoslovenicum* — та його змістом велика різниця, бо це головню словник з пам'яток XII-XVII віків, а не словник справді „старо-слов'янський“. Це дійсно так, але я не погодився б з таким вузьким розумінням виразу „старо-слов'янський“ в стосунку до словника, який у нас постійно намагаються запровадити. Справді, слов-

¹ Змістовну рецензію на цей словник дав І. Срезневський в „Ученія Записки второго отдѣленія Имп. Академіи Наукъ“ 1858 р. кн. IV ст. XXXI-XLIII; в першій частині цієї рецензії, ст. XIX-XXXI розповідається про словники до Востокова.

ник з пам'яток тільки XI-го віку, а до того тільки з пам'яток старо-болгарських, ніколи не дасть нам повного й правдивого образу старо-слов'янського словництва вже хоча б через саме те, що таких пам'яток маємо дуже мало; більшість старо-слов'янської літератури, що повстала в IX-XI віках, дійшла до нас в відписах головню XII-XV віків; при списуваннях змінювався правопис, але дуже мало змінювали словника. При такому стані справи лексикографічні старослов'янські праці дійсно мусять охоплювати джерела не тільки XI віку, але й віків дальших; справа тільки в тому, що для такої праці треба вибрати лише ті відписи, яких оригінали повстали ще в X-XI віках.

Шістьдесят літ користають вже всі словісти з Міклошичевого словника, яко з найкращої підручної книжки. Року 1922-го словника цього перевидано фотодруком, а це знову на десятки років зробить Lexicon Міклошича необхідною книжкою кожного словіста.

Ціле життя своє працював над складанням словника і другий стовп східно-слов'янських словістів—І. Срезневський, тільки працював він майже виключно нав джерелами східно-слов'янськими, бо мав замір дати словника давньо-руської мови; над збиранням потрібного матеріялу працював не тільки сам Срезневський, але й багато з його учнів. Ще в 1866 році почав був Срезневський друкувати свої матеріяли, але друк припинив, мильно переконавшись, ніби праця не скінчена: така праця ніколи не буває скінченою. На жаль, Срезневський не пішов слідами Міклошича та Востокова—дати бодай те, що зібрано, а про доповнення дбати в дальших виданнях,—а тому за життя свого він так і не переконався, що праця його скінчена. І тільки через десять років по смерті автора приступили до друку його справді грандіозної праці, яка почала виходити окремими випусками з 1890 р¹. і друкувалася аж 22 роки; це були: „Матеріалы для словаря древне-русскаго языка по письменнымъ памятникамъ“, т. I 1893 р. IX+48 ст.+1420

¹ Рецензію на 1-й випуск див. в „ЖМНПр“ 1890 р. ч. 271 ст. 424-425.

шпальт А-К; т. II 1902 р. 15 ст.+1802 шпальті, Л-П, I т. III 1909 р. 1684 шпальті, Р-С. Доповнення 1912 р. 272 шпальті. Грандіозність проробленої праці показує вже сам покажчик використаних джерел, що має в I т. 48 ст., в II 15 ст. і в Доповненнях 13 ст., разом 76 ст. дрібного друку in f°. Хоч це словник давньоруської (східно-слов'янської) мови, проте в нім знаходимо величезне число й слів церковно-слов'янських. І кожне слово подається тут в цілм реченні, часто з багатьох віків, так що постійно автор дає нам закінчену історію кожного слова; додаймо до цього, що в Словнику повно етимологічних вказівок; при кожнім реченні найповніша цитата, звідки його взято. Усе це робить Словник Срезневського в розумінні методологічним та науковим без порівняння вищим і ціннішим від словника Міклошича. На довгі десятки літ „Матеріали“ Срезневського позостануться працею безконкуренційною. Лише великі розміри праці не дають їй змогу стати загально поширеною підручною книжкою.

В 1899 році появилася ще один словник, автором якого був А. В. Старчевскій: „Словарь древняго славянскаго языка, составленный по Остромировому Евангелію, Ф. Міклошичу, А. Х. Востокову и І. С. Кочетову“, Спб., II+946 ст. in 8°, видання А. С. Суворина; як пояснює автор в передмові, „словарь представляет сводъ всѣхъ словарей древне-русскаго и церковно-славянскаго языка, изданныхъ по настоящее время“. З наукового погляду в словнику не все добре.

З мого коротенького огляду церковно-слов'янської лексикографії можна легко переконатися, що на сьогоднішній день ми не маємо такого словника, який цілком задовольняв би наші наукові й практичні потреби. Словник Міклошича, що й тепер найбільше поширений, вийшов в 1862-1865 р., цеб-то тоді, коли ще не було добрих видань окремих старо-слов'янських пам'яток XI-го віку, та й самих цих видань було тоді дуже мало; усе цінніше появилася пізніше, цеб-то, словник Міклошича базується не на найціннішій матеріалі. Високоцінний словник Срезневського ставить собі інші цілі — дати словника східно-слов'янського,

чому пам'ятки давньо-болгарські були йому не цікаві. Ось через це справа видання такого словника старочи церковно-слов'янського, який охопив би увесь відомий нам матеріял і був би складений, як каже останнє слово науки, справа ця стала знову пекучою, бо словником Міклошича користуємося тільки з мусу. Усі останні роки свого життя славний словіст чеський В. Вондрак (1859-1925) працював над вивченням старо-слов'янських пам'яток, деякі з них дуже добре видав, написав про них глибокі досліді, в яких багато займався й лексикальними старо-слов'янськими питаннями. Вондрак готував нового, повного церковно-слов'янського словника, якого мав намір видати приблизно по тій методі, як видано „Матеріалы“ Срезневського; понад 6,000 слів він вже був докладно приготував; але смерть поклала кінець цій такій необхідній праці. Як довідуємося¹, Бернський університет ще в 1925 р. доручив проф. М. Вайнгарту закінчити працю Вондрака, який тепер і працює над старо-слов'янським словником. Крім цього, проф. Варшавського університету С. Слонський готує до друку старо-слов'янський словник по всіх старо-болгарських (і тих, що належать до „канону“ ст.-слов'янського) пам'ятках X-XI віків. На мою думку, задовольнити всі вимоги сучасної наукової лексикографії одна особа не в стані: сучасний церковно-слов'янський словник, коли хоче бути збудованим бездоганно науковим методом, мусить бути працею збірною, лише при одній редакції. Розміри такого словника, судячи вже по словнику Срезневського, кажуть про те, що піднятися на таку працю може тільки матеріяльно сильна установа, найкраще—одна з слов'янських Академій Наук.

При лексикографічних працях часто потрібні нам т. зв. церковно-слов'янські с и м ф о н і і чи конкорданції на св. Письмо. Із старших праць зазначу: Ан-

¹ Див. статтю: Miloš Weingart: O slovníku jazyka staroslověnského. Prolegomena, див. «Symbolis grammaticis in honorem Ioannis Rozwadowski, Краків, 1927 р., ст. 227-245, т. II.

тіохъ Кантемиръ: Симфонія на Псалмы, 1727 р. Ильинскій: Симфонія на Четвероевангеліе и Дѣянїя, було три видднї в 1737, 1761 і 1821 рр. С. Богдановъ: Симфонія на посланїя и Апокалипсисъ, видання 1737 і 1821 рр. Кн. Барятинская: Симфонія или Согласіе на Новый Завѣтъ, видання 1874 і 1882 рр. Єсть ще Симфонїі на окремі книги Старого Завіту, але Симфонїі на цілий Старий Завіт ще не маємо. Короткий слов'яно-грецький словник до Псавтиря дає В. Срезневський в праці: Древній славянскій переводъ Псалтыри, 1877 р. ч. II ст. 63-88. Усі ці праці тепер мало вживані, бо їх заступили новіші видання Петра Гильтебрандта, а саме: Справочный и объяснительный Словарь къ Новому Завѣту¹, 1882-1885 р. XX+2446 ст. в дві шпальті кожна, і: Справочный и объяснительный Словарь къ Псалтыри, Спб. 1898 р. V+549 ст., при тім на ст. 451-549 вміщено греко-слов'янсько-латинський словник до Псавтиря. Словники Гильтебрандта дають повну можність розшукати в Новім Завіті чи в Псавтиру те або інше потрібне слово і цілком відповідають своїм завданням. Звичайно, Гильтебрандт подає слова в сучасній церковно слов'янській формі, а не в формі давній.

Про старо-слов'янські словнички при Хрестоматїях Ягіча 1882 р., Бернекера 1902 р., Каринського 1904 і 1911 р., Вондрака 1910 і 1925 р., Кульбакина 1911 р., Слонського 1926 р. і Улашина 1928 р. див. вище при опису цих Хрестоматій.

III.

Лексикографічні праці для вивчення окремих пам'яток X-XI віків ішли в нас разом з вивченням цих пам'яток. Звичайно бувало так, що автор, який досліджував якусь пам'ятку, разом з тим давав і словник до цієї пам'ятки; нечасто бувало, що при цьому робився й докладний лексикальний аналіз, частіше ж

¹ Рец. Л. Ст. в „ЖМНПр“ 1882 р. ч. 224 ст. 151-158.

давався впрост голий покажчик слів. Окремих глибоких лексикальних праць, поза деякими дуже малими винятками, над пам'ятками X-XI віків ще не маємо.

Фрейзингенським Уривкам поталанило найбільше, бо дуже доброго словника до них склав ще Востоков в 1827 р.¹; тут багато пояснень, часом дуже докладних (словника цього передруковано в «Филолог. Набл.» 1865 р. ст. 29-71). Вондрак в своїй праці 1896 р. про ФУ дав повного покажчика слів, з латинським їх перекладом, але без широких пояснень. Так само рано був складений і словник до Уривків Клоца, бо ще в 1836 р. при виданні В. Копитара; але повного наукового словника до Уривків Клоца дав тільки Вондрак при своїм виданні пам'ятки 1893 р. ст. 97-124, з грецьким або латинським перекладом слів, з зазначенням усіх форм слова. В 1883 р. при виданні Марлінської Євангелії на ст. 477-607 дав повного словника до пам'ятки В. Ягіч: тут усі без винятку слова з греко-латинським їх перекладом, скрізь зазначено місце слова в виданні (шкода, що не в пам'ятці); крім цього, на ст. 463-474 дано добрий аналіз лексикальний. Ця праця Ягіча стала зразковою в слов'янській лексикографії, бо на ній взоруються всі інші подібні словники. Напр., так само склав повного словника до Саввиної Книги проф. В. Щепкин при своїм виданні пам'ятки 1903 р. ст. 152-235, а також С. Север'янов до Синайського Псавтиря при виданні 1922 р., ст. 1-214 (179-392).

На жаль, зовсім ще не маємо повних словників до Зографської й Ассеманової Євангелії, Супрасльського Рукопису та до Синайського Требника, цеб-то до дуже важливих великих пам'яток XI-го віку.

Малим пам'яткам, Уривкам чи Листкам, поталанило без порівняння більше, як пам'яткам великим, — вони й досліджені глибше і всі мають добрі словники (виключаючи Слуцького Псавтиря, бо оригінал його загублений). Так, при виданні Хиландарських

¹ Повну назву праці, де видруковано Словника, див. в літературі при відповідних пам'ятках.

Листків Кульбакина 1901 р. ст. 25-34 маємо повного словника; в праці Вондрака: О рѣvodu 1904 р. на ст. 94-104 дано повного словника до Київських Листків (на жаль, без перекладу хоча б латинського), а на ст. 105-110 до Листків Пражських (вже з грецьким поясненням). Є. Карський дав повного словника до Листків Ундольського при своїм виданні 1904 р. ст. 37-41, з грецьким перекладом слів. Г. А. Ільїнський видав три пам'ятки XI-го віку, і при кожнім виданні дав і повного словника: Македонського Кирилівського Листка в 1906 р. ст. 25-28, Македонського Глаголицького (Рильського) Листка 1909 р. ст. 25-30 і Охридські Листки 1915 р. ст. 26-31. При виданні Зографських Листків 1926 р. ст. 14-20 П. Лавров дав доброго словника часом з докладними поясненнями.

Зовсім в оплаканім стані знаходиться лексикографія східно-слов'янських пам'яток XI-го віку, переважаюча частина котрих, як ми бачили, належить до української редакції. Тут лексикальних праць надзвичайно мало¹. Так, до Остромирової Євангелії дав словника ще А. Востоков при своїм виданні 1843 р. ст. 39-315, але словник цей зовсім не повний—бракує багатьох слів, а часом в словнику знаходимо не те, що в оригіналі. Така незмірно цінна для історії української мови пам'ятка, як *Казання Григорія Богослова*, не має ще порядного наукового видання, бо видання Будиловича 1875 р. має багато недокладностей; Будилович в своїй праці 1871 р. ст. 70-125 дав словника до пам'ятки, але слова розподілив по частинах мови, а не в порядку алфавита, а до того й самі слова подано в основній формі, а не так, як в оригіналі. Маємо також недокладного словника до *Пандектів Антіоха* в працях Архим. Амфилохія 1863 і 1880 р. І. Срезневський в своїх „Свѣдѣнія и замѣтки“ № 83 в 1879 р.

¹ Може тепер Всеукраїнська Академія Наук подбає в першу чергу про наукові видання цих найдавніших пам'яток української мови та про їх докладне вивчення. Нехай ця моя праця стане до того щасливою пригадкою!

ст. 99-110 подав словника цікавіших слів з Синайського Патерика, в порівнянні з грецьким оригіналом. Найбільше поталанило Чудівському Псавтиреві, бо його видавець В. Погорілов при виданні 1910 р. ст. 227-273 додав докладний грецько-слов'янський словник і крім того в тім же році окремою книжкою випустив повного словника до пам'ятки, III+245 ст., з відповідними грецькими словами до слів слов'янських. Коли до всього цього додамо, що в своїй статті з 1924 р. ст. 312-318 Каминський дав повного словничка до Купріянівських Листків, то це буде все, що маємо з лексикографії східно-слов'янських пам'яток XI-го віку.

Такі незмірно великої ціни пам'ятки, як Збірники 1073 та 1076 р. або Євангелія Архангельська, чи Минеї 1095-1097 рр. і багато інших—ніяких словників ще не мають.

3. ЗБІРНИКИ ЗНИМКІВ

з старо-слов'янських пам'яток X-XI віків.

Подаю тут спис видань, в котрих знаходимо різні знимки з давніх слов'янських рукописів. На жаль, ми ще не маємо якоїсь повної збірки знімків з усіх пам'яток X-XI-го віку,—моя збірка буде тільки першою спробою такого Альбому знімків з старо-слов'янських пам'яток; звичайно ж по всіх збірках знімків з пам'яток XI в. маємо дуже мало. Збірки знімків з одної якоїсь пам'ятки XI-го віку подано вище в літературі про ці пам'ятки¹.

1. А. Н. О л е н и н њ: Письмо къ гр. А. И. Мусину-Пушкину. О камнѣ Тмутороканскомъ. Спб. 1806 р. Есть знимок зо Збірника 1076 р. (див. вище ст. 130).—
2. И. П. С а х а р о в њ: Славянорусскіе рукописи. Вип. I, Спб. 1839 р. 32 стор. —
3. М. П. П о г о д и н њ:

¹ Подаю, вичайно, лише головніше. На жаль, деяких збірок не вдалося мені дістати для опису.

Образцы славянскаго древлеписанія, 1840-1841 р., два випуски, 44 знимки праці Тромонина.—4. Матеріали для исторіи письменъ восточныхъ, греческихъ, римскихъ и славянскихъ. М. 1855 р. Тут знимки з 15 рукописів Моск. Синодальної бібліотеки, які зібрав Ф. Буслаїв, знимки дуже гарні (але кращі, як в оригінал!).—5. С а в в а, єпископъ Можайскій: Палеографическіє снимки съ греческихъ и славянскихъ рукописей Московской Синодальной Библиотеки VI-XVII вѣка, М. 1863 р. Тут дано: лл. 129 і 2636 Зб. 1073 р. табл. 20; в Доповненнях: л. 2, 127 і 16 Мінеї 1096 р. табл. 2; лл. 446, 896 і 1716 Мінеї 1097 р. табл. 3; л. 246, 98 і 124 Кондакаря № 1206 табл. 4. Знимки виконані дуже добре (але вони лпші від оригіналів!).—6. И. С р е з н е в с к і й: Древніє памятники русскаго письма и языка, Спб. 1866 р., в додатку альбом знімків. Див. видання 2-е 1898 р.—7. В. С р е з н е в с к і й: Древній славянскій переводъ Псалтыри, Спб. 1877 р. Тут добрі знимки з Євгенового Псавтиря табл. I, л. 1-й Чудівського Псавтиря т. II, л. 247 Толстовського Псавтиря т. III і звідти ж два уривки і азбука т. IV.—8. Вл. С т а с о в ъ: Славянскій и восточный орнаментъ по рукописямъ древняго и новаго времени. Спб. 1887 р. Тут умщено орнаменти (заставки, ініціали, мніятюри) з таких рукописів X-XI вѣку: Савина Книга на л. 1, Супр. Рукоп. л. 1, Пандекти Антіоха л. 42, Збірник 1073 р. л. 42-43, Збірник 1076 р. л. 42, Остром. Єв. л. 50, Марлін. Єв. л. 107, Зогр. Єв. л. 107, Асем. Єв. л. 107. 108, Євгенів Псавтир л. 108, Клоців Збірник л. 108, Синайський Пс. л. 108, Син. Тр. л. 108 і Пражські Уривки л. 108.—9. «Энциклопедическій Словарь» Брокгауза, 1897 р., півт. 44, в слові „Палеографія“ на окремім листі уривки по 5 рядків в нат. вел. із Остр. Єв. та Зб. 1073 р.—10. И. И. С р е з н е в с к і й: Древніє памятники русскаго письма и языка X-XIV вѣковъ. Снимки съ памятниковъ. Видання друге, Спб. 1898 р. Тут маємо 13 уривків: л. 294 Остр. Єв. табл. 1, Запис на Тмуторок. каміні т. 2, Зб. 1073 р. (4 уривки на 4 фігурі зодяків) т. 2, Зб. 1076 р. (уривки лл. 1026, 118, 2756 і 276) т. 3, Мінеї 1096 і 1097 р. т. 4,

Путятина Миня т. 5, Уривок з Життя Кондрата т. 6, уривок з Життя Теклі т. 6, л. 2386 Пандекта Антіоха т. 7. Дуже добре виконані знімки в натур. вел.; нема знімків з Казань Гр. Богослова, які були при 1-м вид. 1866 р.; всі інші знімки були й у виданні 1866 р. — 11. Е. О. Карскій: Очеркъ славянской кирилловской палеографіи, Варшава, 1901 р.; тут багато знімків, див. їх в „Образцы“ 1912 р.—12. П. Н. Полевой: Исторія русской словесности, Спб. 1900 р. В томі I добрі знімки: Турів. Єв. ст. 42, ст. 1 Остромир. Єв. 48-49, мініатюра ап. Луки 52-53, Стихирар ст. 54-55, мініатюри із Зб. 1073 р. 160-161, Миня 1096 р. ст. 180. — 13. Н. П. Кондаковъ: Зооморфическіе инициалы греческихъ и глаголическихъ рукописей X-XI ст. в библиотекѣ Синайскаго монастыря, Спб. 1903 р., видання „ОЛДП“ № 121. Тут на табл. VII і VIII вміщено 1 заставочку і 20 ініціалів з Синайського Требника, в фарбах.—14. Я. Б. Шницеръ: Иллюстрированная Всеобщая Исторія Письмень, Спб. 1903 р. Тут маємо: лл. 26 і 3а Київ. Гл. Уривків ст. 200, Остр. Єв. ст. 210, Напис 993 р. ст. 217 і 219, знімки дуже добрі. — 15. А. И. Соболевскій: Новый Сборникъ палеографическихъ снимковъ съ русскихъ рукописей XI-XVIII в. Спб. 1906 р. На табл. 1 знімок з Арханг. Єв.—16. И. С. Бѣляевъ: Практическій курсъ изученія древней русской скорописи, М. 1097 р. На ст. 79 знімок з Зб. 1073 року.—17. А. И. Соболевскій: Славяно-русская палеографія, вид. 2-е, Спб. 1908 р. В додатках: Арханг. Єв. табл. 1 і Казань Гр. Богослова табл. 2.—18. Н. Каринскій: Образцы глаголицы. 25 автотипическихъ снимковъ. Спб. 1908 р. Тут дуже добрі знімки: л. 224б Зогр. Єв. табл. 1, л. 225 Зогр. Єв. т. 2, л. 43б Зогр. Єв. т. 3, л. 141б Ассем. Єв. т. 4, лл. 64б-65 Син. Пс. т. 5, л. 10 Син. Требн. т. 7, 1 ст. Макед. Лист. т. 9, л. 10 Клоц. Збірн. т. 10, л. 78 Мар. Єв. т. 11, л. 1 Київ. Глаг. Листків т. 12. Знімки дуже добрі, нат. величини.—19. И. В. Ягичъ: Глаголическое письмо, Спб. 1911 р. Тут добрі знімки: Київ. Гл. Лист. табл. I № 1^а і 1^б, Пражські Уривки т. I № 2^а і 2^б, Клоц. Зб. т. II № 3^а і 3^б, Ассем. Єв.

т. II № 4, Зоґр. Єв. т. II № 5^а і III № 5^б 5^в, Мар. Єв. т. III № 6^а і 6^б, Мак. Л. т. IV № 7, 1 ст. Київ. Гл. Л. т. V № 10, Син. Пс. т. VI № 11, Син. Тр. т. VI № 12^а і 12^б, Охридська Єв. т. VII № 13, вставні листки до Зоґр. Єв. т. VII № 14, Abecenarium Bulgaricum т. VII № 16.—20. Н. Каринскій: Хрестоматія по древне-церковно-славянскому и русскому языкамъ, ч. I, вид. 2, Спб. 1911 р., в додатку дані добрі знимки з Порфир'ївських Листків (Син. Тр.) табл. 1-4. лл. 28-316.153.1536.225.2256 на табл. 5-16, Супр. Рук. т. 18 і л. 140 Остр. Єв., натур. величини.—21. Е. О. Карскій: Образцы Славянскаго Кирилловскаго Письма съ X по XVIII вѣкъ, вид. 3, Варшава, 1912 р. Тут маємо: Напис 993 р. ст. 3, л. 1а з Лист. Унд. ст. 4, л. 16 з Лист. Унд. ст. 5, Супр. Рук. ст. 6, Хил. Л. ст. 7, л. 50 Сав. Кн. ст. 8, Життя Кондрата ст. 9, л. 13в Остр. Єв. ст. 10, л. 2946 ст. 11, л. 51 36. 1073 р. ст. 11, лл. 10г і 61а Збірн. 1073 р. ст. 12, л. 1146. 36. 1076 р., л. 566 Минеї 1095 р. ст. 14, л. 796 Минеї 1096 р. ст. 14, ст. 86 Рейм. Єв. ст. 15, л. 536 і 54 Стихираря ст. 16, л. 246 Кондакаря № 1206 ст. 17. Частина знимків зменшена, частина в натур. величину. — 22. Палеографическіе снимки съ нѣкоторыхъ греческихъ, латинскихъ и славянскихъ рукописей Имп. Публичной Библиотеки, Спб. 1914 р. Дуже гарні знимки: Остр. Єв. табл. VIII, 36. 1076 р. т. IX.—23. Н. К. Грунскій: Снимки съ др.-ц.-слав. памятниковъ, 1914 р. На жаль, знимки видрукувано на невідповіднім папері, чому вийшли вони не скрізь добре. Див. вище ст. 404. — 24. П. А. Лавровъ: Палеографическое обозрѣніе Кирилловскаго письма, Спб. 1915 р., див. „Энциклопедія Славянской Филологіи“, вип. 4. Тут маємо знимки чи то цілих сторінок, чи частіше лише уривки з них: Зоґр. Єв. (кирил. частина) ст.7. 73-79, Ассем. Єв. 10, Іверський акт 982 р. ст. 13, Супр. Рукоп. 15.33.34.35.37. 39.40 № 37. Напис 993 р. ст. 24, Сав. Кн. 30.31.32.— 25. П. А. Лавровъ: Альбомъ снимковъ съ юго-славянскихъ рукописей болгарскаго и сербскаго письма, Спб. 1916 р. Тут дуже гарні знимки в натур. величину: л. 496 Сав. Кн. табл. 1, л. 34 Супр. Рук. т. 2,

л. 1 Хил. Л. т. 3, лл. 16 і 2 Л. Унд. т. 4, л. 26 Ку-
пріянів. Листків т. 5.—26. Б. Цоневъ: История на
българский езикъ, т. I, София, 1919 р. Тут дано зним-
ки: Київ. Гл. Л. ст. 142, Праж. Л. 144, Зоґр. Єв.
166, Клоц. 36. 169, Мар. Єв. 171, Син. Тр. 173, Син.
Пс. 175, Асем. Єв. 177, Мак. Л. Гл. 179, Напис 993 р.
182.—27. В. Щепкинъ: Учебникъ русской палео-
графіи, М. 1920 р.; тут маємо: заставки й ініціяли
Сав. Кн. ст. 52, ініціяли Синайського Требника ст.
52, Напис 993 р. 96.—28. Н. М. Каринский: Образ-
цы письма древнейшего периода истории русской
книги. 68 фототипических снимков с древне-русских
памятников, преимущественно XI в., на 29 таблицах.
Ленинград, 1925 р. Надзвичайно цінне видання in f^o,
бо всі знимки зроблено з ориґналів в натур. величи-
ну. Тут дано: лл. 2 228.22г.23а.196.96.127а.267г.153в.
140б.11а.141г.116. Остр. Єв. на табл. 1-4; лл. 263в.г.
86а.38.38в.109а.62г.119г.122г 36. 1073 р. т. 5-8; лл. 115б.
185.229.109.109б.110. 113б.102б. 65.260. 123.30. 120б 36.
1076 р. т. 9-10; лл. 123.70.24б Арх. Єв. 1092 р. т. 11;
лл. 172.6б Минеї 1095 р. т. 12; лл. 34.110.16 Минеї
1096 р. т. 13.14; лл. 37б.171б Минеї 1097 р. т. 14;
Купр. Листки т. 15; лл. 1.270б.8б.135 Наук Кирила
Єрусал. т. 16.17; лл. 1в.г.2а.б.8в.30в.г.212г.73в.310а.б.
212г Панд. Ант. т. 18-20; Життя Кондр. т. 21; лл.
22б.90б.21б Син. Пат. т. 22; л. 304 Казань Гр. Бог.
т. 23; Пс. Бичкова т. 23; л. 79 Пс. Чудів. т. 24; л. 6
Євг. Пс. т. 25; Життя Теклі т. 26; Турів. Єв. т. 27;
лл. 152-163 доповнень до Сав. Кн. т. 27; Путятина
Минея т. 28. Частина знімків з цілої сторінки, бага-
то лише в уривках, але всі в натур. величину. Ви-
дання розміром в великий лист.—29. I. Ogijenko:
Wzory pism cyrylickich X-XVII ww. Warszawa, 1927 р.
Тут дано знимки з відчитанням: л. 16. Київ. Гл. Л.
табл. № 7, л. 147б Зоґр. Єв. № 8, Напис 993 р. № 10,
л. 49 в Остр. Єв. № 11, л. 123 в Остр. Єв. № 12, л.
129 36. 1073 р. № 13, л. 50 Сав. Кн. № 14, л. 5в
Супр. Рук. (Варш. частини) № 15, л. 69б Архан. Єв.
№ 16, Каз. Гр. Бог. № 17, л. 24б Кондакаря № 18.
В виданні 2-м 1928 р. (знимки на окремих листах)
до цих знімків додано: Клоц. 36. № 9, монети кн.

Володимира № 11, Тмутороканський напис № 12, Макед. Кир. Ур. № 16.—30. I. Ogijenko: Powstanie alfabetu oraz języka literackiego u słowian. Album zdjęć. Warszawa, 1927 р. До тих знімків, які перераховано в попередній моїй праці обох видань, тут додано: Пражські Уривки № 24 і Фрейзинг. Уривки № 50.—31. Е. Θ. Карській: Славянская кирилловская Палеография, Ленинград, 1928 р. Знімки ті самі, що й в „Образцы“ 1912 р., тільки видані ліпше; додано на ст. 137 і 139 мініатюри зо Зб. 1073 р. та на ст. 380-381 два знімки з Пандектів Антіоха.

Знімки з пам'яток XI-го віку, подані в моїм Альбомі вище на ст. 217-392, взято головно з кращих видань цих пам'яток. Подаю тут джерела, звідки взято кожний знімок в моїм Альбомі; цифра визначає № знімку, а цифра в дужках визначає працю з зазначених в цім розділі, звідки взято знімок. № 1—праця студ. С. Тучемського, № 2-4 з «Четыре критико-палеографическія статьи» В. Ягіча; №№ 5-10 з оригіналу, 11 з видання 1904 р. Север'янова, 12 і 14 з видання Ягіча 1879 р., 13 (20 № 8), 15 (19 табл. III), 16 (25 № 1), 17 з „Разсужденіе“ Щепкина 1901 р., 18 і 19 з видання його ж 1903 р., 20 (18 № 4), 21 з вид. Вайса 1924 р., 22 (18 № 7), 23 (19 табл. VI № 12а), 24-25 з вид. Север'янова 1922 р., 26-27 (18 № 5), 28-29 і 31 з вид. Кульбакина 1900 р., 30 (25 № 3), 32 і 33 з вид. Ільїнського 1909 р., 34 і 35 з вид. його ж 1906 р., 36 (24 ст. 27), 37, 39-41 з вид. Ільїнського, 38 (19 табл. VII № 16), 42-45 з вид. Карського 1904 р., 46-48 з вид. Лаврова, 49 і 50 з вид. Успенського 1890 р., 51 з вид. Стояновича, 52 (24 ст. 13), 53-55 з вид. ОЛДП 1880 р., 56-58 з вид. Вондрака 1893 р., 59 і 60 з вид. його ж 1896 р., 61-74 з вид. Ягіча 1890 р., 75-78 з вид. Грунського, 79 і 84 (28), 80-83, 86-98 з вид. Савинкова 1883 р., 85 з вид. Востокова 1843 р., 99-105 з вид. ОЛДП 1880 р., 106 (21 ст. 13), 107 (28 табл. 9), 108-109 (10), 110-115 з вид. Рум'янцівського Музею 1912 р., 116-117 з вид. Гильтебрандта 1868 р., 118-119 з вид. Leger 1899 р., 120-123 з вид. Каминського 1924 р., 124-125 з вид. Погорілова 1910 р., 126 (28 табл. 24), 127

(28 табл. 25), 128-129 з праці В. Срезневського 1877 р., 130 (28 табл. 23), 131 (17 табл. 2), 132 (31 ст. 380), 133 (28 табл. 19), 134 (28 табл. 22), 135 (10), 136 (28 табл. 21), 137 (28 табл. 26), 138 і 140 з палеографії Срезневського 1885 р. 139 (10), 141-142 з вид. Толстого 1882 р. табл. 8 і 13, 143 і 145-147 з вид. Ягича 1886 р., 144 і 148 (5 табл. II, III), 149 (28 табл. 28), 150 (5 табл. IV), 152 (28 табл. 23), 153 (28 табл. 16), 154 (28 табл. 17), 151 і 155 зо знімків з рукописної збірки І. Срезневського. Повні назви видань див. в літературі при відповідних пам'ятках.

Знімки в моїм Альбомі переважно в натуральну величину, крім №№ 5-10, 20, 30, 32-35, 49-50, 51, 56-59, 75-79, 81-83, 85-89, 99-104, 110, 120-125, 128, 131, 136-138, 140 і 149, які трохи зменшено (вимір оригіналу див. в описах окремих пам'яток).

4. СТАРО-СЛОВ'ЯНСЬКИЙ СЛОВНИК.

В своїм Словнику подаю слова не тільки для вищеподаних в Альбомі уривків, але взагалі найчастіше вживані старо-слов'янські слова переважно з текстів XI в. і дуже рідко з віку XII-го. Таким чином Словник мій має самостійну цілість. Слова подаю звичайно в основній старо-слов'янській формі — N¹ або в дійменнику; дальші форми подаю лише тоді, коли вони з граматичного боку варті зазначення.

Для того, щоби рівняти подані тексти з якоюсь «нормальною» формою, я дбав, щоби мій Словник одночасно був і правописним старо-слов'янським словником; для цього я вніс до Словника також найчастіше вживані слова, що мають в собі ж, л, з, ъ, ꙗ і др., взагалі важливі з правописного погляду, хоч і зрозумілі й без пояснення; ось тому мій Словник буде спробою й правописного старо-слов'янського словника.

При правописних варіантах я тримаюсь таких правил: 1. В N¹ в закінченні -ць пишу на кінці ъ, а не з, бо так частіше і в пам'ятках. 2. Пишу шт зам.

щ, хоч старо-слов'янські пам'ятки часто мають і щ; більшість ст.-сл. словників звичайно подають шт, хоч Востоков, Вондрак і др. в своїх Словниках дають щ. 3. При сполученні глухого з плавним пишу глухий по плавнім (порядок старо-слов'янський) і вживаю ь чи з згідно з більш поширеною вимовою. 4. По р, л пишу ꙗ в формах *tert, *telt. 5. На початку слова чи складу (по голосній) пишу ю (а не є чи є); такий правопис до певної міри умовний, бо пам'ятки тут послідовності дуже часто не знають; по приголосних не пишу ю, бо й в пам'ятках маємо його не часто. 6. В ст.-сл. пам'ятках панує зазначення зредукованого і через и (а не через ъ), чому й я вживаю тут и: аниє. 7. Пишу поканиє і т. п., цеб-то подаю йотовані форми, хоч в пам'ятках не рідкі й форми нейотовані: поканиє і т. п. 8. Пишу краи, конна і т. п., цеб-то зазначаю зредуковане і чи ј через и (а не й), як бачимо то постійно в пам'ятках X-XI віків. 9. Прикметники подаю в короткій формі, як то в нас загально прийнято, хоч чи не час би вже перейти на повну форму, бо ж стан ст.-сл. текстів не промовляє за те, щоби подавати тільки коротку форму. 10. В прикметниках пишу суфікс -ѣн-; в східно-слов'янських пам'ятках панує тут -ан-. 11. В старо-слов'янському правопису була звичка (але не постійна) ставити в чужих словах між двома приголосними з або паєрик ¹; звичка ця була дуже індивідуальною й суб'єктивною, а тому я частіше її не дотримуюсь.

Старо-болгарська мова, попадаючи, яко мова церковно-слов'янська, до інших слов'янських народів, була в них, звичайно, не зовсім зрозумілою, — багатьох окремих слів там напевне не розуміли. Ось через це вже в пам'ятках XI-го віку маємо багато варіантів, бо писарі, переписуючи церковно-слов'янські тексти, дуже часто незрозумілі слова заміняли зрозумілими; цих варіантів так багато, що здається, вже в XI-м віці всі трудніші старо-болгарські слова були замінені словами зрозумілими¹. Варіанти ці (для одного й того

¹ В Entstehungsgeschichte 1913 р. Ягіч подає дуже багато цих варіантів; багато їх і по інших працях, присвячених давнім перекладам, див. т. II цієї праці ст. 116-121.

грецького слова) — наочний свідок, що вже в XI віці багато дбали, щоби церковна мова була мовою зрозумілою. До словника свого я вніс також не мало цих варіантів (зазначаючи їх значком -), щоби вже тим подати давній переклад незрозумілого слова.

Граматичні скорочення: N називний відмінок, nominativus; G родовий, genetivus; D давальний, datus; A причинний, accusativus; V кличний, vocativus; Ab орудний, ablativus; L місцевий, locativus. Цифра вгорі коло відмінку визначає число: 1 — однина, 2 — двійня і 3 — множина; отже формула G³ визначає родовий множини, genetivus pluralis. Pr — час теперішній, praesens; Ft — час будучий, futurum; Imprt — приказовий спосіб, imperativus; Ao — аорист, aoristum.

Буква в дужках визначає правописний варіант.

Скорочення старо-слов'янських пам'яток: МЄ — Маріїнська Євангелія, АсЄ — Ассеманова, ОЄ — Остромирова.

Правописні варіанти зазначаю дужками; напр. ал(лз)кати, андр(ѣ)н визначає, що по пам'ятках маємо алкати й алзкати, андрен і андрѣи і т. п.

А	
а початкове часом буває за-	азъ-газъ я
мість га і навпаки	лице-лице яйце
а а, і, але.	ако-яко як
абнє зараз, уже; абнє МЄ	акриди-прѣзи саранча
аблань-габлань яблоня	акровѣстна-необрѣзаниє
аблзко-габлзко яблуко	акрогоннен-жгзльнз кутовий
абва отець	акротомз-негѣкомз камзкз
абити-габити	акзи-яко як, ніби, неначе
абленнє-габленнє	алабастръ-стѣкланица начиння
акоръ-гакоръ	з алебастру
акраамз-габрамз	ал(з)гоуи алое
акѣ-гаѣ явно	ал(лз)дин N ¹ -ладин лодка
агньць-гагньць ягня	ал(лз)кати, ал(лз)ѹж-погтити-
агна-гагна, G ¹ -тє	лакати, голодувати
агода-гагода	ал(лз)каниє-поштєннє-постъ-
адз пекло	ал(з)ѹба голодування
аєрз-бъздюуъ повітря [ний	а(га)ловница-неплодзи
аєранъ-въздюушнъ повітря-	ал(лз)ѹба піст, голодування

ал(лз)уьбьнз, ал(з)уьнз голод-
ний

аминз *αμην* -вистинж-право,
рідко аминь поправді, прав-
анагностъ читець [диво
ана,дема-проклатъ прокляття
ангелз - аггелз - в'ѣст'ьникз -кри-
латъць

андре(ѣ,и)и-андре(ѣ,и)га

анд,упатъ-нам'ѣст'ьникз

апостоликз папа

апостола - посзлааньникз - сзлз,

АсЕ посзланзін

ароматъ-благоконьна мастъ па-
архи-стар'ѣишина [хощ]

архиєре(ѣ)и - стар'ѣишина - ст.

жрьуьскз-прьвоскаштеникз

архисинагогъ-стар'ѣишина сзбо-
ра голова синагоги

архитектонз - др'ѣвод'ѣла бу-
дівничий

архитрикланз-стар'ѣишина пн-
роу

асарин-п'ѣназь дрібна монета

асфалтз-смола

афедронз-проходъ

ац'ѣ хоч, дарма що

аштѣ коли, як що; МЕ шштѣ

аштерз-шштѣрз ящурка

ашютъ-безоума - взоуе- тоуне

марно, даремно, дарма

Б

бакити Зб 1073 р. бути

баг(гъ)р'ѣница червона одежа,
порфира

багр'ѣнз червоний

баинн-врауь лікар

бальство-врауьство лікування,
лікарство

банга купіль

без-, дуже рідко безз

безаконіє безправя

безаконьникз злочинець

безаконьнз безправний

безв'ѣст'ьнз невідомий

бездзна безодня

безмзвнє-мззуаніє спокій

безнауальнз безпочатковий,
вічний

безоуміє нерозум, безглуз-
дя, глупство

безоумьнз- несмзсльнз-неразоу-
мьнз

безуадднз-бештадднз бездіт-
ний

беззлюбкз невинний, прав-
беспосагага незамужня [дивий

бераміє безсоромність

бештоуднз - беррама безсором-

бешуньнз безпадний [ний

бешуньство безладність

бешу(бешт)нельнз незмірний

беш'ѣда розмова, промова, мо-
ва, місце сидіння

беш'ѣдокати розмовляти

бештадднз див. безуадднз

би, бимь, оптатив від бзгити

бисьрз перли

бити, би(ь)и бити

бнуь батіг

благо добро

благоколеніє ласка

благоколитн-благонзволнтн

бути задоволеним, добре

зичити, уподобати

благовр'ѣменьнз вигідний, до-

гідний, корисний

благов'ѣстнє-євангеліє

благов'ѣститн-пропов'ѣдати

голосити слово Боже, по-

давати добру звістку

БЛАГОГОВѢННІЕ - **ДОБРОГОВѢННІЕ**
послух, страх, побожність
БЛАГОДА(Ѣ)ТЬ χάρις gratia, ласка, ласка Божа, дар Духа св., любов, милость
БЛАГОДАТЬНЪ повний ласки
БЛАГОДѢТЕЛЬ доброчинець
БЛАГОДѢТИ добро чинити
БЛАГОДѢТЬ старіще, молодше
БЛАГОДАТЬ
БЛАГОУЗКОЛІТИ забажати, погодитися, прийняти за добре
БЛАГОЛѢПНІЕ - **КРАСОТА**
БЛАГООБРАЗІЕ урода, гожість
БЛАГООБРАЗНЪ уродливий, го-
БЛАГОПОДАТНЪ щедрій [жий
БЛАГОСЛОВЕНЪ похвалений, прославлений
БЛАГОСЛОВЕСТИТИ - **БЛАГОСЛОВИТИ**
хвалити, славити, почина-
ти
БЛАГОСЛОВ(А)ЕННІЕ благословен-
БЛАГОСТЪІНИ N¹ доброта [ня
БЛАГОТА доброта
БЛАГОТВОРИТИ чинити добро
БЛАГОУСЪТІЕ побожність
БЛАГОУХАННІЕ - **ДОБРОУХАННІЕ** па-
хощі
БЛАГЪ - **ДОБРЪ** милосердний
БЛАЖЕНЪ щасливий
БЛАЖИТИ хвалити, прослав-
ляти
БЛАЗНИТИ спокушати, зводи-
ти, обманювати
БЛИЖНЬ, **БЛИЖНИИ** близький,
приятель, кожна людина
БЛИЗ(Ъ)НЦЪ близнюкъ
БЛИЗЪ(Ъ) з G близько, коло
БЛИЗЪКЪ близький, кривний
БЛИЦАНИЕ блиск [штж
БЛИЦАТИ, - **ЩАКЪ** - **БЪШТАТИ**, **БЪ-**

БЛЪГАРЪКЪ болгарський
БЛЪХА блоха
БЛЪКАТИ, **БЛЮЖ** блювати
БЛѢДЪ блідий
БЛѢКЪ блиск, блиск
БЛЮДО - **МИСА** миска
БЛЮСТИ, **БЛЮДЖ** - **ХРАНИТИ** - **НАЗИ-**
РАТИ стерегти, наглядати,
оберігати
БЛАДНЪ блудливий, неправ-
дивий
БЛАДЪ помилка, брехня, не-
правда
БЛАСТИ, **БЛАДЖ** помилятися
БЛАДИТИ помилятися, блу-
дити, порочно жити
БЛАЖДЕНІЕ блукання
БО БО, ставиться в реченні на
2-м місці
БОГАТИТИСА збагачуватися
БОГАТЪСТВО багатство
БОГЪ, L¹ **БОСѢ**, N³ **БОСИ**
БОГЪНИИ N¹ богиня
БОЖЪСТВО, **БОЖЪСТВОНЪ**
БОЛИИ більший, **БОЛЕ** більше
БОЛЬ м. р. біль
БОЛЬНЪ хорий
БОЛѢЗНЬ - **НЕДЖГЪ** хвороба
БОЛѢТИ хорувати
БОЛГАРИНЪ боярин
БОГТИ, **БОДЖ** колоти
БОРАЗНЬ - **СТРАХЪ**
БРАДА борода
БРАДЪ N¹, G¹ - **ОКЕ** сокірка
БРАКЪ - **БРАКЪ** весілля
БРАНЬ - **РАТЬ** боротьба, війна
БРАТИ, **БОРІЖ** бороти, воювати
БРАТРИИ браття
БРАТЪРЪ - **БРАТЪ**
БРАШЬНО - **ПИШТА** - **ГАДЪ** - **ГѢДЪ** їжа,
їда, борошно

бридккз терпкий, гіркий
 брзвкз брова
 брззо-скоро-ладро швидко
 брззз скорий, швидкий
 брзкало penicillus, щіточка,
 пензлик
 брзкати витирати, чистити
 брвбно колода, брус
 брание-глина-калз грязь, бо-
 брбгз берегъ [лото
 брбма, G¹ -ене тягар
 боудити, боуждж будити
 боуєсть глупота
 боци-жродикз-жродз неро-
 зумний, дурний, смілий
 боуєство-жродьєтко глупота
 боукзи N¹, G¹ -кзкє -кзингзи-
 письмена-писаніє
 бздрити-бзждрж осмілятися
 бздрз бадьорий [спання
 бздбніє пильнування, не-
 бздбти, бзждж пильнувати,
 не спати
 бзума-п(з)ума пчола [ство
 кзіліє трава, зілля, лікар-
 бзіти бути, бзітз(ь) був, бб,
 ббашє був, була, було
 бзітніє буття, існування
 ббрати, ббрж [ти, намовляти
 ббдити, ббждж переконува-
 ббжати, ббжж бігти
 бблз білий
 ббєтко-ббжєєтко бігство
 ббєз-демонз [в собі біса
 ббєєєз навіжений, хто має
 бб-бнша conditionalis від
 бзіти

к

ка N² A², кама D² Аб², каю G²
 кан-кани вітки [L²

капа фарба [чужак
 каркарз -страшникз-иноземць
 карити опереджати, прихо-
 дити раніще, карити
 карз-знон спека, смола, сто-
 кашь ваш [рожіння
 кєдро-тишина добра година,
 кєли-кєлкз великий [погода
 кєлколбпніє пишність, велич-
 ність [вий
 кєлколбпанз пишний, чудо-
 кєлкздьнь Великдень, паска,
 кєлчувкз величний [свято
 кєлчувєтєніє величність
 кєлчувєтко величність
 кєлькждз верблюд
 кєлькбпота-кєсєота
 кєльмн-сбєло дуже
 кєлбти наказати
 кєпрз свиня
 кєрига ланцуг, пута
 кєрбга-засовз запора, засов
 кєєліє радість, утіха
 кєєти кєдж, кєєти кєзж
 кєтхз старий, давній
 кєтзшати старіти
 кєуєрз вечір
 кєуєрєа вечеря
 кєуєрєати вечеряти
 кєшєть річ, справа
 кєндбніє видіння, привід
 кєндбти бачити, кєндь побач
 кєнна причина, вина
 кєнарь виняр [садок
 кєноградз-лоза виноградник,
 кєнєєти, кєншж висіти, місти-
 тися

кєтєти-кєнтєти-кєєєєтєєє
 жити, проживати, гостити
 кєнти, кєнж плести
 кєага вільготь, вохкість

владати володіти
владзика князь-кождь пан
владзіустькиє-власть влада
владзіуьнз сильний, владний
власть влада, сила
власф(в)нимсати-хоулобати-
хоулити богохулити, блюз-
нити [ство
власф(в)имина-хоула блюзнір-
власъ волос, N³ власзі коси,
волосся
власкница-брѣтиште одежа
власѣнз волосяний
блажити волочити, тягти
власна хвиля
власненіє хвилювання [вати
власхувати ворожити, чару-
власхъ-уародѣн ворожит, ча-
ривник, V¹ власшке, N³ власки
влас(з)къ вовк
власѣшти, власѣж волокити
владити, кождь
кождь владзика-князь прово-
дир, керовник
вон, воннз вояк, козак
волъ вл
волн воля, бажання, свобо-
да; волѣж добровільно
вонн пахощі
врасени горобець
врасъ ворог
врана ворона
врата ерота
вратарь-двѣрникъ-вратникъ
вратити вернути
вратъ ворт, шия
врасъ-бални лікар
врасштати вертати
врасѣ, врасеніє верба, вітка
врасѣ ж. р. вровка, ужівка
врасѣта вік, зріст

врасѣтоградарь садівник
врасѣтоградъ-садъ-ран
врасѣ(з)пъ-пештера печера, сад
врасѣти вертати
врасѣоу зверху, вгорі
врасѣхъ верх
врасѣдити шкочити
врасѣдъ шкода, зло
врасѣднз шкідливий, хорий
врасѣма, G¹-менѣ-лѣто-годъ час
врасѣтиште м.шок, одежа, = вла-
скница
врасѣшти, врасѣж кидати
врасѣшти, врасѣж молотити
врасѣрникъ врасѣрок [ти
врасѣшти вкинути, врасѣрн.к-
врасѣторникъ-врасѣторникъ
врасѣворитиса-врасѣелитиса
врасѣдела(ѣ)ниє бажання
врасѣделати бажати [ти
врасѣделѣти-врасѣотѣти баж-
врасѣжести, врасѣжѣж запалити
врасѣбранити заборонити
врасѣбранникъ оборонець
врасѣбраннз побідоносний
врасѣбоудити збудити
врасѣвселити звеселити
врасѣвстити-аж вивести, звести
врасѣвратитиса вернутися
врасѣврасѣтненіє повернення
врасѣврасѣтити-повѣдѣти-ска-
зати оповісти
врасѣзгласити-врасѣзвати закри-
чати, промовити
врасѣзгласъ виголошення
врасѣздати-отздати віддати, від-
платити, Imprt врасѣздаждь
врасѣздаманіє відплата
врасѣздавигнѣти врасѣздати-сзтво-
рити збудувати, подвигну-
ти, підняти

вззрадокатися звеселитися,
вззрасти вирости [зрадіти
вззрастѣ зріст, вік
вззрайдати заплакати
вззрѣжання стримання,
уміркованність
вззрѣмати задрімати
взздоуух повітря
взздоушанѣ повітряний
взздихання зітхання [ся
вззиграти радіти, веселити-
вззискати - искати - испитати
шукати, взяти
вззити зійти
вззлакати-**взз**алкати зголод-
ніти, захотіти їсти
вззлжати, **взз**лжати напів-
лежати при столі по схід-
ному звичаю, засісти
вззлжати лити
вззложити зложити
вззлѣсти-**взз**ити увійти
вззлюбити полюбити
вззлюбленіє любов
вззлюбленѣ укоханий, милий
вззможанѣ-моштенѣ можли-
вий
вззмошти могти, зміцніти
вззмѣтити хвилювати, під-
бурювати [стання
вззмѣштеніє-движеніє пов-
вззмѣздіє відплата, пімста
вззненавидѣти зненавидіти
вззнести-**взз**вѣшити-**взз**ати
вззнеститися піднеститися, пи-
вззношеніє жертва [шатися
вззнѣзити, -жж встромити,
надіти
взззваніє покликання [ти
взззпити-**взз**звати закрича-
взззгаритися-разгнѣватися

вззрѣти глянути, подиви-
тися
вззати, **взз**мж молодше
слово, старіше приїти
вззспрь-прѣвѣшанѣ-горѣ най-
вззитниж поправді [вищий
вззратѣць коротко
вззкоупѣ разом
вззкоусити попробувати
вззлѣсти, **взз**лжити болга-
ризм: увійти; звичайно
вззити
вззитиє злиття, жертва
вззметати вкидати [хувати
вззмѣнити поставити, зара-
вззнаучалѣ-исконн-исправнапо-
вззнѣ(ъ)гда коли, як [чатку
вззнѣзла(за)пж несподівано
вззити увійти
вззоушити оуслжшати почу-
ти, вислухати
взз поза, геть, назовні
вз(ъ)нѣ назовні, знадвору
вззати, **взз**имати слухати,
чути, Imprt **взз**мѣмѣ по-
слухаймо, уважаймо
вззжтрѣ всередині
вззжтрѣждоу назовні
вззпити,-пнати,-пнжкрити,
кликати, голосити
вззлтитися втілитися, при-
няти тіло
вззлштеніє втілення
вззпль-звання крик, вереск
вззпрати, **взз**просити питати
вззпросѣ питання
вззроумѣти зрозуміти
вззрѣгнитися усталитися, уо-
вззселитися-**взз**ити [рїнитися
вззклицати кричати
вззкорѣ скоро

взскриланіє-подолзкз край, по-
ли, подолок
взскрзмленіє годування
взскрасеніє - взстаніє, взскрѣ-
сити підняти, оживити
взскрасижити-взстати [лення
взскрѣшеніє підняття, ожив-
взскрѣж-науѣто нащо, для
чого, чого, чому [за
взслѣдз-слѣдз-вззадн слідом
взслѣпати-взходити скакати
взспити(ѣ)ти виховати, ви-
годувати
взсплакати заплакати
взсплескати плескати, розго-
лосити
взспоминаніє згадування
взсприяти-вззати прийняти
взспѣти заспівати
взспать назад, навспак
взстокз схід, взстоуьнз схід-
взстрепетати задріжати [ний
взстрзгижити вирвати, витяг-
ти
взстѣга або взстѣгз-ремень
взсоує надаремно
взсхлупати-взпросити жебра-
взсходити сходити [ти
взсхотѣти схотіти, побажати
взсхзтити, -штѣ схватити,
взяти
взсхуодитиса здивуватися
взсзілати посилати, прино-
сити, віддавати
взсзіритиса-огжстѣти-окаме-
нѣти загустіти, ожиріти,
закаменіти
взсждз communio причастя
взсждьнз причасний, взсждь-
нага молитва молитва при-
взторз другий [часна

взшь воша
взз А³ вас
взз- нз- [всіди
вззнж-вззинж-вззнж-присно за-
вззспранз горішний, небесний
вззшань високий, небесний
вззга-шига шия
взздока вдова
взрѣти кипіти
взсе(ь)гда повсякчасно, завше
взседрзжитель всемогучий
взсеможн всемогучий
взсезжигаемга цілопалення
взсеуьстнз високошановний
взса, G¹ взси село
взса, взса(а), взсе увесь
взсаде скрізь
взса(а)кз-взсавсякий, кожний
взсауьскз всякий, ржний
взсждоу(ѣ) скрізь
взсѣра вчора
вѣ N² ви
вѣдати, вѣмь знати
вѣдѣти відати, знати
вѣиє вітки, галузки
вѣкз вік [тиса
вѣнитиса-цѣнитиса - продага-
вѣно віно, посаг, придане
вѣнць вінець
вѣрокати-лати вѣрж
вѣрникз довірений
вѣрнз вірний
вѣстѣ віетка
вѣтѣкь вітка
вѣтрз вітер
вѣтранз вітряний
вѣ(н)тѣскз казковий, вѣ(н)-
тѣскз казково
вѣуьнз вічний
вѣштаниє проповідь
вѣяти віяти

в'їта-в'їтєль-в'їтєвнїє-лїстєвнїє
в'їзати, в'їжж в'їзати [в'їтка
в'їзнїжтн в'їзнути
в'їнжтн в'їнути
в'їштн-болн бїльшїй
в'їсонз-ур'євннца тонка тка-
нина, одежа

г

гаднтн гуднтн, ганьбнтн
галилє(ѣ)нєкз галїлєйськїй
галилє(ѣ)га, галилє(ѣ)ганннз
гєє(о)на-єзеро гораштє-єзеро
гїгантз-нєполннз [огньноє
глава голоза, роздїл
главнзна-науатзкз роздїл, по-
чаток, головна рїч
глаголїтн-рештн-пов'їдати-бє-
с'їбдокатн говорнтн
глаголемзїн на прїзвище
глаголз слово
гладз голод
гладзкз гладкїй, рївнїй
гласнтн,-шж вїголошуватн.
гласз голос [крїчатн
гласшатн-звєкатн
глоумнтнєл, глоумлєннє
гљбєкз глїбокїй
гнєтн,-тж тнєнутн
гнтн, гнїж гнтн
гноушатнєл брїднтнєл
гн'їєвз, гн'їєвннз
гн'їєзднтн,-жж кублнтнєл
гн'їєздо кубло
гєбєє(о)катн прїмножатн
гєбєєннє багатєство, врожай
гєбєєз(є) багатїй, ряснїй,
гойнїй, родючїй [нїй
гєв'їнннз побожнїй, достой-
гєв'їнннє побожнїєсть, пїєт
гєв'їтн постнтн

годннє-уалєз, годз
голєтє-лєдз
голєбє голуб
гонзнтн вїзволєтн
гонцє гнєцє
горазннз майєтернїй, мис-
горє-лїч'ї ох! [тецькїй
горнн, горьшн гїршє
гороушннз горчїчнїй
горькз гїркїй
горьннца-к'їтєль-храмз
гор'ї догорн, горї, увєрх
гєспєдє-гєстнннцє
гєспєдєр гєспєдєр
гєспєднннз пан
гєспєд'їннї N¹ панї
гєспєдє пан, Бог
гєспєдннє гєспєднїй
гєстє гїєтє [дуватн
граднтн-зв'їдатн горєднтн, бу-
градз-м'їєєтє горєд
градцє горєдєк
граждєннннз горєжаннн
грамотє-кзннжннєл прємж-
грє(о)бннєтє моглнєл [дрєстєл
грєтн, грєкж грєбтн
грєкз ямє, моглнєл, грїб
грєздз грєно
грєкз горб
грєдєєтє пїхє
грєдз пїшнїй, чванькувє-
грєд'їннї N¹ пїхє [тїй
грє(ь,о)зннз вїноград, грєно
грєлнчннєтє горлїчннєл
грєло горло
грєнн'їуарє гончєр
грєчєннє горло, гортєнкє
грєзнтн, грєзж грєзтн
грєм'їєтн грємїтн
грєуєкз грєцькїй
гр'їхз, G³ гр'їхз і гр'їхєкз

грѣшннкъ, грѣшнъ
 грѣстн, дж-нти-ходить
 грѣжъ нечемний, злий
 гоубнтель згубник
 гоумно-токъ тѣк, клуня
 гзнати, женж гнати
 гзнѣти гнути
 гзѣнѣти гинути
 гзѣт(ѣ)ль погибѣль
 гжаба губа [ка
 гжгзникъ-нѣмъ-заканкѣ заі-
 гжсан cithara, інструмент до
 гжсти, гждж грати [гри
 гжѣ гуска

Д

да щоби, нехай, аби
 да аште коли, як
 давъи щоби
 давндъ і давндъ
 давцьъ хто дае
 даждь-дан
 далеуе далеко
 даръ подарок
 дати, дамь, даси, дастъ, да-
 датн давати [датъ
 двисати, -самъ чи -жж, двиг-
 нѣти рушити, рухати
 дворъ двір
 двърь, G¹ N² N³ двърн двери
 двърьникъ-вратарь
 дѣбѣжъ грубий
 дѣкатъ дев'ятий
 дѣкѣть дев'ять
 демонъ-бѣсъ
 дес(съ)ница права рука, пра-
 деснъ правий [виця
 десатина десята частина
 десатъ десятий
 десатъкъ десяток
 десѣть десять

дивни дикий
 дивитиса-уоудитиса дивува-
 дико, G¹ дикесе [тиса
 дикъиз-уюдѣнъ дивний
 динарь-пѣнасъ монета
 дигаколъ-непригазнъ
 дигаконьство виголошення
 діякона, діяконат
 дигакъ-дигаконъ
 длань долоня
 длзгодьнѣтвѣнє довгий вік
 длзгъ довгий, борг, вина,
 гріх
 длзжъникъ боржник, винува-
 тець, провинник
 добль хоробрий, міцний
 добро-добрѣ adverb. добре
 довольнъ вистарчающий, за-
 доволений, великий
 доколѣ доволі, досить
 докълѣти вистарчати, хва-
 тати, докълѣютъ досить
 дондеже старша форма-донъ-
 деже молодша, поки
 донлица мамка
 донтн годувати дитину
 доколѣ поки, доки
 доконъвати докінчити
 долоу-низоу долі, внизу
 домокитъ господарний
 дондеже - донѣдеже-даже до-
 дондеже поки, аж поки
 досаждатн-оукратн
 досаждєннє - оукорєннє - оуко-
 достоннъ вартий [ризна
 достонтъ варто, треба, на-
 лежить
 достоганнє - уастъ-наслѣднє-
 имѣннє спадщина, дідизна
 досѣти досить
 драгъ дорогой

древле-прѣвѣ-прѣжде давніше,
встаровину, колись
древнѣ давній
дрогонде в іншій місці [зом
дрогонци часом, іншим ра-
дрожина товариш, супутник,
товариство, військо
дрѣва дрова
дрѣва-крѣпость влада, міць,
сила, володіння
дрѣва-державний, побід-
дрѣвати держати [ний
дрѣвати - надѣятися сміти,
бути відважним чи смілим,
сподіватися
дрѣвотѣ відвага, смілість
дрѣвотѣ м. р., N³ дрѣвотѣ-
посохъ-жѣзъ дрюк, кий
дрѣво, G¹ дрѣвѣе дерево
дрѣводѣла столяр, будівни-
чий, тесля
дрѣвѣнѣ дерев'яний
дрѣмати, дрѣмлю
дрѣвѣ ліс [ний, смутний
дрѣвѣ-дрѣвѣ - оунѣзъ сум-
дрѣвѣ оунѣзъ-оунѣзати-тоу-
жити
доушѣ, V¹ доуше, N³ доуши
доуша душа [ний
доушевѣнѣ, доушевѣнѣ душев-
дѣва, дѣвѣ два, дві
дѣвѣ(ж)дѣ два рази
дѣвѣ дѣвѣ
дѣвѣ дощ, дѣвѣ
дѣво дно
дѣва дошка
дѣвѣ дихнути
дѣвѣ, G¹ дѣвѣ дочка
дѣвѣнѣ дневний
дѣвѣ день, G¹ дѣвѣ, N³ дѣвѣ
дѣвѣ сьогодні [і дѣвѣ

дѣвѣнѣ сьогоднішній
дѣвѣ, дѣвѣ дерти
дѣвѣ-дѣвѣ дѣва
дѣвѣство дівство, дѣвѣствѣнѣ
дѣвѣствовати чинити
дѣвѣтель робітник
дѣвѣти робити [нок
дѣво, G¹ дѣвѣ справа, учи-
дѣвѣма-дѣвѣ-ради з G¹: че-
рез, зза, ради; ставиться
по слові, до якого стосу-
ється
дѣвѣница робітня, частина
дѣвѣ(ѣ)ль ж. р., роблячий,
справа
дѣвѣти, дѣвѣ чи дѣвѣ, кла-
дѣвѣтѣ дитячий [сти, подіти
дѣвѣ дитя, N³ дѣвѣ
дѣвѣти діяти, робити, чинити
дѣвѣ(тѣ)лѣ дятел
дѣвѣрака-лѣ дѣвѣ
дѣвѣ дуб, дѣвѣнѣ
дѣвѣти, дѣвѣ дути, дму

є, ю

є — слова на є - див. під ю-
ю A¹ с. р. воно
єв(ѣ)анѣлѣ-благѣствѣнѣ
євѣ(ѣ)нѣ жид, євѣ(ѣ)нѣнѣ жи-
євѣ коли, як [дѣвѣський
євѣнѣнѣнѣ, євѣнѣнѣнѣ
євѣ коли, щоби, аби, як би
не, чи ж, щоби ні
євѣ како-да не когда щоби ко-
євѣдиного ще [ли не
євѣдиного до того, ще, тільки
євѣдиного згода, євѣдиного
євѣдиного одного разу
євѣди(ѣ)нѣ один, сам
євѣдѣва насили, ледве

єже N¹ с. р. котре, яке
 єза нї
 єзеро озеро
 єи так, пезне, направду
 є(о)ле(ѣ)н м. р. олія, олива
 єанко скільки, як багато
 єанкз який, котрий
 єаиш(ж)ьдзи скільки раз [те
 єаьма наскільки, коли, через
 єнґастриментз-прорицааи отз
 жтрокз
 єпенднтз-граунца-одежда
 єпистоана-поганиє лист
 єсьмь, єєи, єєтз(ь) е [натура
 єстьство-родз природа, ество,
 єстьствьнз природний
 єтерз - нѣкзій - єдинз - инз-
 нѣкзтоякийсь, певен, один,
 хтось [би, покоління
 єфимерна денна черга служ-
 єд, нопиа-моурьскаа земля
 єште ще

ж

жаль-гробз горе, журба, туга
 жезлз-посохз палка, кий
 желаніє-хотѣніє-похоть ба-
 жання, пожадливість
 желати-жадати бажати
 желѣзнз (а не желѣзьнз) за-
 желѣзо залізо [лізний
 желѣніє-плауь
 желѣти - плакатиса плакати,
 сумувати, бажати
 жена жінка
 женихз-невѣстьникз молодий
 женькз жіночий
 жетокзи упертий [лий
 жетокз суворий, закам'яні-
 жеторьдз закам'янілого сер-
 ця

жешти, же(ь)гж, Imprt жьши
 палити
 жибодакьць життядавець
 жиконосць, - сьнз життяно-
 сець, життядавець
 жикотз життя старцій ви-
 раз, молодший жьнз
 жикотьнз життєвий
 жидовинз-июде(ѣ)н
 жьнз-животз життя
 жилиште-селеніє-обитель
 житель, жити, жьж
 житіє-животз-жьнз
 житникз життєвий
 житница клуня, стодола
 жьнзи жорна, G' жьнзвє
 жрьдъ жердка
 жрь(з)тва жертва
 жрь(з)твьникз жертвеник
 ж(жь)рьць-нєре(ѣ)н жрець, іє-
 жрьѣни жеребок [рей
 жрьѣа, G' -те, жрьѣць лоша
 ж(жь)рьѣти, жьж з D: прино-
 сити жертву, істи
 жьдати, жи(ь)дз з G чекати
 жьзлз-палица посох, кий [ка
 жюпелз-сѣра-камзгорашть сїр-
 жадати, жаждз прагнути,
 бажати, дуже хотіти
 жажда прагнення, бажання
 жало жало
 жатва жнива, жатель жнець
 жати, жьж чавити
 жати, жьж жати

з

з часто пишеться на по-
 чатку цих слів: свѣзда,
 свиздати, свѣрь, селіє,
 слакз, слауьнз, сллз, смни
 і в словах, що походять

від них, але частіше ці слова починаються з **з**, де й див. їх.
з'їло-кельми дуже, занадто;
 до **з'їла** зовсім

З

заблудити заблудити
закидати задрісний
закити задрісць
закліг-опона заслона
заквітц-запов'їдъ- законъ-по-
 кл'їнніє-зарокъ-закв'їштаннє
закв'їштаннє наказати, пере-
 дати
заграда загорода, перешко-
заградити-заткнати [да
загражденнє загорода
зажешти запалити
зазначати зазначити, по-
 класти знака
зазр'їнніє підозріння, запе-
 речення, закид
зазр'їти судити, гудити, за-
 видувати, ганити
занмодаць позичальник
занмъ позичка, борг
закленити-затворити замкну-
 ти, Ао **З¹ закленє**
заколєнніє-с'їуєнніє
законоположити закон дати
законопр'їст'їпникъ - беза-
 коньникъ
законъ-обзїуан-пракъ право,
 завіт, віра, св. Письмо
законьникъ - книжньникъ зна-
 вець законів Божих і свіць-
 ких, священник, законо-
 учитель, чернець
залазъ небезпека

заматор'їти-застар'їти зі-
 старіти, бути старшого віку
зам'їдити-замед'їти загая-
 ти
занє-понеже-имьже бо, через
западъ захід [те що
запєуат'їти - **зазначати** за-
 значити
запов'їдати наказати
запов'їдъ приказання, наказ
запр'їтити заборонити
запоу'їт'їнніє спустошення,
 руїна, непорядок
запати заважити [помогти
заст'їпити оборонити, до-
затворити, затварити зачи-
 нити [гий день, завтра
зау'їти дуже рано, на дру-
заушати бити
заушєнніє-оударєнніє биття
зауало-зауатцкъ початок
зауати, зауьнъ почати, по-
 нести [свято зачаття
зауатнє початок, зачаття,
защитит'їникъ оборонець
заіати, занмъ-занати-къ за-
заіаць заєць [имъ дати
з(с)виздати свистіти
зв'їт'їти дзвонити
з(с)к'їзда зоря
з(с)к'їрь м. р. звір
земльєкъ-земьнъ, земний, люд-
земла-страна [ський
земькъ земний
зиждатель - творець будівни-
зизаннє-п'їбєлъ бур'ян [чий
злакъ-с'їно-трава
злато золото
злауьнъ зелений, свіжий,
 квітнучий, багатий, пожи-
злауь жовч [точний

з(с)ми, з(с)мига змія
змурна-смурна пахуча смола
знаємз відомий, знайомий
знаменатн-запечатмѣти (мо-
лодше слово) робити зна-
ка, зазначати, ціхувати
знаменіє знак, прикмета
зобати, зоблѣ дзобати, їсти
зо(а)рьнз світлий
зракз-видѣніє вид
зрно зерно
зрцало зеркало
звбати, зовѣ кликати
ззло эле, погань, гидота
ззоба злість, лютість
ззодѣи злочинець
ззлз-лжккз-прозраккз
ззлѣ эле, недобре
ззданіє будування, будинок
зздатель будівничий
зздати, ззидѣ творити, бу-
дувати
ззрѣти-видѣти бачити
зѣло див. зѣло
зѣница зріниця, чоловічок
ззбнѣти рости, сходити
ззѣт ззѣт
ззѣз зуб

н

н А¹ м. р. його
нбо бо
нгемонз-воєвода намісник
нго-гарьмз ярмо
нграти грати
нгоуменз-старѣишина
нгзла голка
ндеже де
ндололатрз-ндоложрць
ндолз-коумнрз
ниє(о)рданз Йордан

ниєре(ѣ)н-жрць-скаштеникз
ниєроугалимз Єрусалим
нждити, нжданѣ пережити,
нже що, котрий [витратити
нз-, дуже рідко нз
нзбавитель спаситель
нзбавити звільнити, охоро-
нити, врятувати
нзбавленіє спасіння, вибав-
лення, визволення
нзбнєніє вимордування
нзборз вибір
нзбзѣти позбутися
нзбрати-берѣ вибрати
нзбрыгати-нзати викидати
нзбкѣти вивести [вибір
нзколєніє воля, бажання,
нзколити захотіти, забажа-
ти, дозволити
нзѣѣстоканіє упевнення
нзѣѣстоканз-нзѣѣстнз відо-
мий [упевняти
нзѣѣстокати сповіщати,
нзѣѣстнє правдиво, доклад-
но, точнісінько [прощення
нзѣѣтѣ причіпка, причина,
нзгнати, нжданѣ вигнати
нздамѣє(а) далека
нздати видати
нздрѣшєніє відпущення,
нзити вийти [визволення
нзлзѣити-вѣс-нєходити вихо-
дити
нзлнѣа більше, сильніше
нзлѣѣти вийти
нзмзінєа-оумзінєа [силювати
нзмждативиснажувати, зне-
нзоблнѣати розкривати, ви-
свідчати
нзраднз що виходить з ря-
ду: особливий, добрий

изоуматиса тратити розум
изоуштати розповідати
изати забрати, звільнити
икона-образъ
икономъ-домоустронтель
или або, чи
имати, юмаѣ мати, брати
иматиса-одежа
имѣже-зане бо, через те що
имѣниє-наслѣднє
имѣти мати
има, G¹ имене, въ има на
честь, на славу, именемъ Ab¹
на Im'я
инако йначе, іншим спосо-
ннаує-юдинаує [бом
индиктъ окрес часу в 15 ро-
ків; решта, яка получається
від поділу числа років
від Сотворення Світу на 15.
ино(з)гда колись, раз
иногдаю разом, в той час,
раптом
иноземць-странникъ-варкаръ
инокогы peregrinatio, подо-
ріж, чужина
инорогъ-юдинорогъ [нецтво
иноуьтко самотність, чер-
иноуадъ-юдиноуадъ - юдино-
родьнъ
инъ-юдинъ інший, один
инзде в іншій місці
инждаѣ в другій місці
иподнакъ іподіакон
ипокритъ -лицемѣръ -лицедѣи
облудник
исканіє шукання, питання
искати, иштж і искж-въпраша-
ти шукати, питати; искати
доуши чигати на життя,
бажати смерти

искони-взнауалѣ-изнауала-ис-
пръва напочатку, вдавнину,
спрежде віку
исконьнъ первовічний
исконьуавати, -са кінчатися,
гинути, наповняти
искръ, искрънъ - блжннь - по-
дроугъ близький [бувати
искоуенти спокусити, випро-
искоушениє-напастъ-искоуєъ
испзнити-напзнити[спокуса
испзнитиса-сзбзтитса випов-
нитися, збутися
испзнъ повний
исповѣдати-вззвѣстити ви-
знавати, відкривати
исповѣдъ визнання, сповідь,
каяття
исповѣдникъ визнавець
исправити поправити
исправленіє направа
испръва перше, відпочатку
испоускати випускати
истина правда [вірний
истиньнъ правдивий, дійсний,
истовъ-истиньнъ
истоуьникъ джерело
истъ-истокъ
истъба хата
истасати-испитати випиту-
вати, видобувати, мучити
исоуєъ, иноуєъ спаситель, най-
частіще іс
исходити виходити
исходъ вихід
исц(иц)ѣленіє сцілення
исц(иц)ѣланти сцілити, уздо-
ровити [ти, припинитися
исакнжти-исзхнжти висохну-
ти, идж йти

ништадиє-рожденіє-отродіє-
 породъ зародок, заплід
 нюде(ѣ)и, - скъ-жидовинъ-жи-
 довыкъ
 нюде(ѣ)га Юдея
 няковъ, няковль

к

кагролиунішть горличиня
 кадиальнъ кадильний
 кадити, ждѣ кадити [валах
 каженікъ-юбноуухъ скопецъ,
 казаніє наука, казань
 казати навчати
 казити, кажѣ псувати
 како як
 каковъ який, що за
 камо куди
 камзі камінь, G¹ камене, A¹
 камзікъ камінь [камень
 камѣнъ кам'яний
 канонъ-правило
 капъ ж. р. образ, малюнок
 карвана карнавка, скринька
 касатиса дотикатися
 катапетазма-опона-завѣса-по-
 каазнь каяття [набица
 кедръ-смрѣуніє-тисіє
 кентоурнонъ-сѣтъникъ
 кесарь цсар
 кивотъ-ковъуегъ
 кин(нъ)сѣ податок [деньць
 кладасъ - истоуѣникъ - стоу-
 клатн, колиж колоти
 клеветѣ брехня
 клеветати, штѣ брехати
 клеветникъ брехун
 клеверѣтъ - дроугъ - подроугъ -
 ракъ-слоуга
 клепати, плю-знаменати
 клонити хилити

клогнъ-хромъ кривий
 клюунмъ зручний, годящий,
 придатний [ключитися
 клюунтиса трапитися, при-
 клѣтъ-гораница-храмъ-кровъ
 клатѣ прокляття, присяга
 клатн, кланѣ клясти [ня
 ковь ж. р. чарування, гадан-
 коварѣтво-хъитрогъ-льсть-лѣ-
 кавьѣтво
 ковати, ковь I коуѣ кувати
 ковъ-крамола-льсть підступ,
 ковь ж. р. путо [лукавство
 ковъуегъ - кивотъ - скрина-скри-
 ко(з)гда коли [ница
 кодратъ-цѣта дрібна монета
 кожа шкіра
 кождо див. кзждо
 козыншть козля
 козылъ козел
 козыла козля, G¹ козылатѣ
 кокотъ півень
 кокошь-коурица курка
 колесница віз
 коли як що, коли
 колиждо незмінний при-
 кметник, щовживається при
 займенниках або прислів-
 никах в значінні *би ні*; *иже*
 колиждо хто б ні
 колико скільки
 коликъ який великий
 коло колесо, G¹ колеє
 коль див. коликъ
 кольми наскільки
 колѣбати-двигнѣти
 колѣно-племя покоління, рід,
 колада коляда [нарід
 комзканиє причастя
 комзкати причащатися
 конъ, конь початок, кінець

конь м. р. кінь, V¹ коню
 коньць кінєць, край; вь коньць
 зовсім, доконьца назавше
 коньуатиса-оумрѣти
 коньуина-коньць смерть
 копауь-копауьма-винарь
 копиє спис
 корабль-ладни-ла(лз)дни
 коренитьць-взхукъ-уародѣи
 корень корінь
 кознѣтиса доторкнутися
 кото(є)ра сварка
 кото(є)ръ який
 кошъ-кошьница кошіль
 крадоводити грабити
 крамола-ковъ-льть бунт, ко-
 лотнеча [ноє
 краинієко мѣсто - лзєко-лзєь-
 красьнъ гарний
 кратъ, кратъи раз
 кратъкъ короткий
 кривъ невірний, несправед-
 кривъ-крѣтъ [ливий
 кри(зи)латьць ангел
 кринъ-цвѣтъць сельнъ-цвѣтъць
 лілія, квітка
 крокъ - стрѣха-скиннига - кжшта-
 храмъ покрівля, дах, хата
 кромѣ з G, крім, поза
 кромѣшьнъ зовнішній
 кротость лагідність, тихість
 кротъкъ тихий, лагідний
 кроупица кришка
 крѣкъ кров
 крзмити-питати годувати
 крзмѣни стерник
 крзха кришка
 крзити, крзѣж ховати
 крѣтитель хреститель
 крѣтити хрестити
 крѣтъць хрест

крѣштениє хрещення
 крѣпль кріпкий
 крѣпость-сила-дрѣжава мїць
 крѣпкъ кріпкий
 крѣгъ кругъ
 коумиръ-демонъ ідол
 коупьно-взкоупѣ разом
 коуръ-пѣтель півень
 коусити, коушѣ пробувати,
 спокушати
 коустодити-кои сторожа
 кзгда і когда, рідко когзда
 кзде де [коли
 кз(о)ждо кожний
 кззнь-лжквѣство-хзитрогть-ко
 варѣство-льть
 кзнигъзѣин-кзнижъникъ-законъ-
 никъ вчений в св. Письмі
 кзнигъи-боукзѣи-писаниє бук-
 ва, лист, писання, книга,
 св. письмо; вживається
 тільки у множині кзнигъи і
 лише з кінця XIV в. маємо
 кзнига чи книга
 кзнась, V¹ кзнаже князь
 кзсьнѣти-мьдлти баритися,
 кзто хто [гаються
 кзтомуу понад те, більше,
 ще, вперед
 кзин, кага, коє який, яка, яке
 кзипѣти кипіти
 кзис(є)лз кислий
 кзиснѣти киснути
 кжпина кущ терновий
 кжпѣль купання, купіль
 кжшта-скинни-кровъ-храмъ
 купарисъ-смрѣуь

л

ладни N¹ лодка-корабль
 лазарь-лазорь

ЛАКАТИ-ЛАУЖ-ЛА(З)КАТИ
 ЛАКЪТЬ ЛІКОТЬ
 ЛАНІТА ЩОКА
 ЛЕГЕОНЪ ВІЙСЬКОВА ЧАСТИНА
 ЛЕПТА ДРІБНА МОНЕТА
 ЛЕШТИ, ЛАГЖ ЛЯГТИ
 ЛИ ЧИ
 ЛИКАНЪ-ДЖЕРАВА
 ЛИКЪ ХОР, ЗБІР
 ЛИСТВИНІЕ ЛИСТЯ
 ЛИТНІ, ЛИЖ ЛИТИ
 ЛИТОСТРАТОНЪ-КАМ'ЕНЪ ПОМОСТЪ
 ЛИТОУРГИЯ-СЛОУЖБА-СЛОУЖЕННІЕ
 ЛИХВА-СЪ ПРИПЛОДОМЪ ПРОЦЕНТ,
 ПРИБУТОК, ПРИРІСТ
 ЛИХОТЪКЪ ДОСТАТОК, БАГАЦТВО
 ЛИЦЕ ОБЛИЧЧА, ПР'ЕДЪ ЛИЦЕМЪ-
 ПР'ЕДЪ-ПР'ЕДЪ НИМЪ
 ЛИЦЕД'ІНІ-ЛИЦЕМ'ІРЪ-ІПОКРИТЪ
 ЛИШЕ БІЛЬШЕ
 ЛИШЕННІЕ НЕДОСТАТОК
 ЛИГАТИ, ЛИЖ ЛИТИ
 ЛОБЪЗАННІЕ ЦОЛУВАННЯ
 ЛОБЪЗАТИ, ЛОБЪЖЖ-Ц'ІЛОКАТИ
 ЛОКИТКА-ЛОКЪ ЛОВЛЕННЯ, ВЛО-
 ВИ
 ЛОВЬЦЬ ОХОТНИК, МИСЛИВЕЦЬ
 ЛОЖЕ-ОДРЪ ПОСТІЛЬ, ЛОГОВИСЬ-
 КО
 ЛОЖЕНО-ОУТРОБА, ЗВИЧАЙНО У
 МНОЖИНІ ЛОЖЕНА НУТРО, УТРО-
 БА; РАЗВРЪЗАЛИ ЛОЖЕНА ПЕР-
 ЛОЖИТИ КЛАСТИ [ШОРОДЖЕНИЙ
 ЛОЗА-РОЗГА-КИНОГРАДЪ
 ЛОНО ГРУДИ, ПАЗУХА
 ЛОПАТИКЪ ЗАІКА
 ЛОУНА-М'ІСАЦЬ
 ЛОУУА ПРОМІНЬ
 ЛЪБЪ ЛОБ
 ЛЪГАТИ БРЕХАТИ
 ЛЪЖА-ЛЪЖЬ Ж. Р. НЕПРАВДА

ЛЪЖИКЪ НЕПРАВДИВИЙ
 ЛЪБЪ ЛЕВ
 ЛЪГЪКЪ ЛЕГКИЙ
 ЛЪГЪУАЕ-ОТЪРАДН'ІЕ
 ЛЬНЪ ЛЬОН
 ЛЬН'ІЕНЪ ЛЬНЯНИЙ
 ЛЬСТИКЪ-ЛЖКАКЪ [ВАТИ
 ЛЬСТИТИ-СЪБЛАЗНИТИ ОБМАНЮ-
 ЛЬСТЬ ОБМАНА, ЛУКАВСТВО
 Л'ІБЪ ЛІВИЙ
 Л'ІТЬ МОЖНА, ПОВИННО
 Л'ІКЪІ-ІАКО
 Л'ІНИКЪ ЛІНИВИЙ
 Л'ІПО ПОДОБАЄ, ПРИСТОЙНО
 Л'ІПОТА-КРАСОТА
 Л'ІПЪ ВРОДЛИВИЙ, ГАРНИЙ
 Л'ІСТИ, Л'ІЗЖ ЛІЗИ
 Л'ІТО-ВР'ІМА РІК
 Л'ІХА ГРЯДКА, БОРОЗНА
 ЛЮБО АБО
 ЛЮБОД'ІНІ-БАЖДНИКЪ
 ЛЮБОД'ІНІСТВОКАТИ-БАЖДЪССТВО
 РИТИ-БАЖДИТИ-ЛЮБЪІ Д'ІГАТИ
 ЛЮБОД'ІАННІЕ-БАЖДЪ-ПР'ІЛЮБЪІ-
 ЛЮБОД'ІЙСТВО
 ЛЮБЪІ ЛЮБОВ, G¹ ЛЮБЪКЕ, А¹
 ЛЮБЪКЪ, ЛЮБЪІ СЪТВОРИТИ-ПР'І-
 ЛЮДНІЕ ЛЮДЕ [ЛЮБЪІ Д'ІГАТИ
 ЛЮДЬКЪ ЛЮДСЬКИЙ
 ЛЮТ'І ДУЖЕ, СИЛЬНО
 ЛЖГЪ-ДЖЕРАВА
 ЛЖКА ПІДСТУП, ОБМАН, БЕРЕГ
 ЛЖКАКЪ ЗЛИЙ, ПІДСТУПНИЙ
 ЛЖКАКЪІНІ ЗЛИЙ, ЗЛО, ДИЯВОЛ

М

МАГДАЛІНИ Магдалина
 МАЛОМОШТЬ - Б'ІДНІЪ ВБОГИЙ,
 МАЛ'І НАСИЛУ [НЕМІЧНИЙ
 МАМОНА БАГАЦТВО [КРОУПА
 МАННА-КРОУПЪІ ПІШЕНІУЪНІ-

матн, G' матерє, A' матерь
 мат, д, е (ѣ) и Матвїй
 медвѣдь медвїдь
 медъ мїд, мед
 межда межа
 междуу мїж
 мене G' A' від азъ
 местн, метѣх мести, кидати
 метати, метайх кидати
 ме(в)уь меч, мїч
 меуьникъ-коннъ-оуѣкатель
 ми-мзиѣ менї D' від азъ
 мнлосрднїє-мнлостъ
 мнлосрдъ-мнлостнвъ
 мнлостъини милосердя
 мнлостъ ласка, милїсть
 мимонти-минѣти проходить,
 переходити
 миръ спокїй, свїт; в розумїн-
 нї mundus давнїшнїй ви-
 раз бьсь миръ, молодшїй миръ
 мирькзї по-свїтському
 миса-блюдо миска
 млaddenъ-отрокъ-дѣта
 младъ молодий
 млзкa-мaтeжъ крик, шум, роз-
 млзнини блискавка [мова
 млзуати мовчати
 млѣко молоко
 млѣсти, млзж доити
 млѣти, млж молоти
 мозгъ мїзок [сеи
 монси(ѣ,є)и-моуси(ѣ,є)и Мои-
 моль-тѣла-урькь
 мольба молитва
 монастъирь і дуже часто ма-
 настъирь від візант. *μοναστήριον*
 морькз морський [рїю
 мошти, могж могти, не мо-
 си не смїй
 мошти, G' моштин останки

мошть сила
 моштано-вззможно можливо
 моштанъ сильний
 мошана-пїра торба
 мракъ морок, темрява
 мрзнѣти мерзнути
 мрзостъ-огнїшнїє-омрзѣ-
 нїє погань, гидота
 мрзкз гидкий, мерзений
 мрзѣти-поуоулитн робити
 кому гидке
 мрїкнѣти темнїти, тьмитися
 мрѣтвостъ мертвїсть
 мрѣткз мертвий
 мрѣкьць мертвецъ
 мрѣцати миготїти
 мрѣжа-некодъ волок
 м(м)рѣти, мдрж вмірати
 моудити див. мждити
 моуринъ ефіоп
 мзкати, мзкнѣти переходити
 мзногаш(ж)ьдзї багато раз
 мзногострпзтънъ трудний
 мзногъ багато, мзножає бїль-
 мзножити збїльшувати [ше
 мзножицїж - мзногаждзї ба-
 гато раз [кїлькїсть
 мзножьстко багато, велика
 мзноїж мною, Ab' від азъ
 мзиѣ менї, D' від азъ
 мзхъ мох
 мзуати кидати, гнати
 мзїкнтн думати
 мзїсь думка [нмьць
 мзїтарь - мзїтѣникъ - мзздо-
 мзїти, мзїж мити
 мзїтѣница - мзздѣница мїсце
 збору податкїв, таможня
 мзїшь миша
 мзїшьца плече, сила
 мьгла темнота

мѣдлѣти зволікати
 мѣзда-даръ нагорода
 мѣнни мѣншии [кувати
 мѣнѣти, мѣнѣти думати, мѣр-
 мѣстити мстити
 мѣсть пѣмста
 мѣ(ѣ)уъ меч, мѣч
 мѣша-служба missa
 мѣдѣнъ мідний
 мѣра міра
 мѣрило міра
 мѣрити мѣряти
 мѣсто - градъ місце, гóрод
 вѣмѣсто замість
 мѣсяць місяць
 ма мене, А¹ від азъ
 макъкъ м'ягкий
 маго м'ясо
 масти, матѣ колоти, хвилю-
 мата м'ята [вати
 матежъ хвилювання, бунт
 мати, мѣж м'яти
 мѣ(оу)дити-кѣнѣти-мѣдлѣти
 гаятися, баритися, проволі-
 мѣдрити, мѣждош [кати
 мѣдрость мудрость, розум
 мѣдръ мудрий
 мѣдрѣствовати мудрувати
 мѣ(оу)дѣнъ повільний
 мѣжъ муж, чоловік
 мѣжъкъ чоловічий
 мѣжъство мужність, відвага
 мѣка мука
 мѣченикъ мученик
 мѣчитель мучитель
 мѣчити мучити
 мѣро-благовѣннама масть

Н

навѣкнѣти привикнути
 навѣуєннє наука, знання

нагота голість
 нагъ голий
 назарѣннѣ з Назарету
 назирати-блюсти доглядати
 назнаменати зазначити, вка-
 зати
 наипаує особливо, більше
 наказаннє - пооуєннє наука,
 приказ, кара
 наказати навчити, приказа-
 ти, покарати
 налацати, налашти - напраз-
 ти, напашти натягувати
 нама D² Ab² від азъ [rius
 намѣтѣннѣ заступник, vica-
 напастъ спокуса, небезпека
 напитати нагодувати
 наплзнити наповнити
 напразати натягувати
 нарѣшти-прозѣкати назвати
 нарицаємъ званий
 нарицати називати
 народъ нарід
 нароуитѣ відомий, певний
 насладитиса вѣшитися, за-
 довольнитися
 наслажденнє насолода
 наслѣднє жереб, доля, спад-
 щина, майно
 наслѣдити, наслѣдовати одер-
 жати в спадщину
 наставити навести, навчити
 наставѣннѣ учитель
 настѣпати топтати
 насѣтитиса вдовольнитися
 насѣщѣнъ ἐπιούσιος потрібний,
 щоденний, сьогоднішній,
 завтрашній, ЗЄ настѣашть,
 МЄ настѣвшаго днѣ, в ін-
 ших придѣши - достоннѣ
 ѣстьствоу

на^троу^ти-нап^итати нагодува-
 ти
 нао^уст^ити намовити, нара^я-
 на^фта-с^тра [ти
 на^уало початок
 на^уати, на^ун^ж начинати,
 на^уат^кз-на^уало [почати
 на^ш наш
 на^ю нас G² L² від аз^з
 не^бс^ьк^ьз-не^бс^ьн^ьз небесний
 не^о небо, G¹ не^бс^ь
 не^о бо не
 не^он^ь бо
 не^бр^ьж^нн^ь недбальство
 не^бр^ьш^ти, - г^ж давнє слово,
 молодше не^радити недбати,
 не^коли^не неволя [нехтувати
 не^бр^ьж^дн^ь непошкоджений
 не^вз^мож^нн^ь неможливий
 не^вд^ьст^ко незнання
 не^вд^ьн^нн^ь незнання, несві-
 домість, помилка
 не^вк^ьр^ьст^ко безвір'я
 не^вс^та молода
 не^го^до^кати,-до^уж обурюва-
 тися, гніватися
 не^дале^ке недалеко
 не^дви^жим^ь нерухомий
 не^дов^ьд^{ом}з таємний
 не^дж^гз-ко^ль^зн^ь хвороба
 не^дж^нк^ь хоробливий
 не^дж^нн^ь хорий
 не^дла перший день тижня,
 не^жли^н н^ж, як [тиждень
 не^нз^ре^чн^ьз невимовний
 не^нст^ьн^ьн^ьз нетлінний, без-
 смертний
 не^нст^ок^ьз шалений, скажений
 не^нс^ьт^ьн^ьз безмірний, незлі-
 чений [годящий
 не^клю^чим^ь непожиточний, не-

не^ко^{сь}но-не^пр^ьс^тан^ьно
 не^ли^ць-с^тр^ьн^ьз правдивий
 не^пло^дз^ь - галовица неплідна,
 G¹ не^пло^дз^ьк^ь
 не^пло^дн^ьз неплідний [щення
 не^по^гон^нн^ьз безкарність, про-
 не^по^сти^жим^ьз,-ж^нн^ьз недовідо-
 мий, незбагнений
 не^по^ст^ьи^дн^ьз бездоганний, не-
 не^пр^ьз^дна вагітна [осудний
 не^пр^ьи^зн^ьи(ь)н^ьз диявольський,
 лукавий, злий
 не^пр^ьи^зн^ьз-л^ьж^кьз-д^ня^ко^лз-с^а-
 тана зло, ворожнеча
 не^пр^ьь^рд^{ом}з безконечний
 не^пр^ьь^дом^з непрохідний, без-
 конечний
 не^пр^ьем^ьн^ьн^ьз незмінний
 не^пр^ьс^тан^ьно неперестанно
 не^пш^теван^нн^ьз-к^нна причина
 не^пш^тевати-м^зи^лан^ти-м^ьн^ьт^и
 пом^зи^лати думати, мірку-
 не^радити див. не^бр^ьш^ти [вати
 не^сь^кь^да безліч, сила
 не^сь^мз^иль^ньз-не^ра^зо^{ум}н^ьз
 не^уль^тик^ьз грішний
 не^уль^тн^ьз нечестя
 ни^зо^у-до^{ло}у
 ни^зк^ьз низький
 ни^ко(з)гда ніколи
 ни^коли^не ніколи
 ни^кт^о ніхто [падати ниць
 ни^цати, ни^уж нахилитися,
 ни^ци-ни^ць ниць
 ни^уь^со^же нічого
 ни^уь^то ніщо, G¹ ни^уь^со
 ни^шть-о^уб^ог^ьз убогий
 но^ко^ра^сель-о^тр^ас^ьель нова вітка
 но^гь^ть ніготь
 но^жь н^ж [ч¹
 но^шть ніч, Ab¹ но^шт^ньз вно-

нз але
 нзи А³ нас [цей час
 нзинѣ тепер, саме тепер, в
 нзинѣшнѣ, шнни теперішній
 нѣкзто хтось
 нѣкзи - єдинз - инз - єтерз
 нѣмз німий [якийсь
 нѣсмь не єсмь, я не, нѣсть
 нѣуьто дещо [не є
 нж(оу)днги, -са неволити, бу-
 ти приневоленим
 нждьма(н) силою, силоміць
 нж(оу)жда необхідність, при-
 нж(оу)ждьнз необхідний [мус
 нж, ж іі, А¹ від га

o

оба обидва
 обаує але, однако, крім того
 обнда кривда, образа
 обндьникз напасник
 обндѣти, -ждж кривдити
 обинокатнса, не обиноуѣса
 явно, сміло, відважно
 обитати-втити жити, пере-
 обитѣль-жилиште [бувати
 облакз хмара
 область - класть влада, мож-
 ність, округа; молодше сло-
 облауєннє одяг [во класть
 облауити одягти
 облешти, облагж оточити
 облувати робити що відомим,
 винуватити
 облуєннє виказування, ви-
 облуєннє зайвина [криття
 облокзати цілувати
 облѣшти, облѣкж зодягти
 обрадованнє радість
 образз образ, мара [нутися
 обрѣтити, -са навернути, обер-

обрѣдатнса соромитися
 обрѣсти, обрѣтж - обрѣштж
 обрѣтєннє знайдення [знайти
 обржуєна заручена
 обржуь обруч
 обоуь-сапогз-урѣкнє обув'я
 обзати-обати, обьмж обни-
 мати, охопити
 обзудан звичай
 обзудьнз звичайний
 обьштєкати зноситися, спо-
 обьштє спільний [лучати
 обьштєникз - приуастьникз
 спільник [ство
 обьштина зносили, товари-
 обѣтованнє-обѣтз обіцяння,
 обітниця [цяти
 обѣштати, обѣштєвати обі-
 обѣштєннє обіцяння, обітни-
 окз, ока, око той, цей [ця
 окьгз овес
 окьца вівця
 окьуь овечий
 окьуа ягня, G¹ окьуатє
 огласити, - шж проголосити,
 навчити, готовити до при-
 няття християнства;
 оглашеннє наука оглашенним
 оглашенникз книга оглашеній
 оглашенз хто готується до
 приняття християнства;
 оглашєннє-єжштин кз покажа-
 ннн
 огнь вогонь, гарячка
 огньиз огняний
 огнжєннє-омрзѣннє
 огрѣсти, -дж ходити довко-
 ла; G¹ лѣта огрѣджда Київ.
 Гл. Л.—що року
 одежда вбрання, одежа
 одеждатнса-облауатнса

отъѣкшати відповідати
отъгзнати відігнати
отъданиє нагорода, кінець,
отъдати віддати [прощання
отънждь зо всіх боків; зов-
сім, дуже
отъкрокєніє-гакєніє
отъкрѣтити-гакити
отъкждоу звідки
отълаѣкъ-останъкъ
отъме(ѣ)тати,-ѣа відкидати,
відмовляти,-ся
отъмьштєніє пімста
отънєли(ѣ) з того часу як,
отънж(ю)доу звідки [коли
отънждь зовсім [Фрейз. Ур.
отъпоуститкъ відпущення, у
отъпоустити-отъавити
отъпоуштєніє-прощтєніє
отъпоуштєница - поуштєница
розвідка
отърада втіха, відрода
отъраданъ відрадний, радіс-
ний, легкий
отъраданѣ-лєгъуає
отърєчєніє зречення, присуд
отърштити відповісти, відмо-
вити,-ѣа відркитися
отърнокєнъ-отъврѣжєнъ
отърнжити відкинути
отърѣшати відв'язувати
отъслаѣ-отъннѣ від цього
часу, відтепер, звідсі
отъсждоу звідсі
отътолѣ, отътждоу звідти
отътрѣгнжити відірвати
отъуантиса тратити надію
отъштєтити покидати, ка-
рати
отіати, отати, отимж від-
отиць батько [няти

оцѣтъ оцет, оцѣтѣнъ оцото-
вий
оцѣстити-милостивимъ бжити
очистити, бути милости-
вим; форма з ц (а не у)
звичайна в ст.-сл. пам'ят-
ках [милування
оцѣштєніє очищення, по-
оуєкъ-ошнѣ хвіст, кінець
оштоутити почути
ошоуж ліворуч

п

пакѣурєніє час, близький до
вечера, служба
паколока покривало
пагоуба погибіль, зло
пажитѣ-паствина-жиръ випас,
левада
пакзи-єштє знову, ще
палица-жъзлѣ палка, кий
паматѣ пам'ять
папєжъ папа
паракантѣ-оутѣшитєлѣ св. Дух
параскеуги-патъкъ п'ятниця
пастти, падъ пасти
пастти, пасж пасти, стерегти
пастъірѣ-пастоухъ
пасуха-паска паска, Великдень
пауѣ-коле більше, ліпше
пажкъ павук
пєлена покривало
пєлєнъ(ѣ) полинь
пєпєлѣ-пєпєлѣ
пєтра-камзі
пєуамъ журба, туга
пєуатѣ знак, печатка
пєштиса пєклуватися, тур-
пєштѣ піч [буватися
пєко-питнє пиття
пєра-мошна-мѣуъ торба

пискати грати на дудці
 писма буква, G¹ письменє
 питати-кзмити годувати
 пити, пижъ пити
 питѣ(а)ти годувати
 пишта покорм, їда
 пишталь-скирѣль дудка
 плакз білий, спілий
 плакати, -уж плакати, полос-
 кати, мити [A¹ пламень
 пламзи полум'я, G¹ пламене,
 пламѣнз полум'яний
 платз кусок тканини
 плаштаница - риза - понѣкница
 покривало, кусок тканини,
 плема-колѣно [саван
 пленица кошик, коси
 плєсньца обув'я
 плєшти-хрѣбѣтз плєчи
 плєштѣ крик, галас
 плодоквѣтз-плодоносѣнз
 плєути, плзтити, плєж плив-
 плззати повзати [сти
 плзнз повний
 плзть-тѣло тіло, м'ясо, люди
 плзтькз тілесний [на
 плѣвати, плєж плєвати
 плѣкєлз бур'ян
 плѣна пелена
 плѣнєнє-плѣнз полон
 плєкз плюскання
 плєсати, -шж танцювати ;
 побєрѣтєковати боронити
 побѣда перемога
 побѣдити, -ждж перемогти
 повєлѣти наказати
 покиноватиса-покорнитиса
 поквргнѣти повалити [вїдати
 покѣдѣти-кззкѣстити опо-
 поганз-поганинз нехрещений

поганькз поганський, нехре-
 щений
 погрѣнєнє погреб, похорон
 погрѣти, -єж засипати, по-
 подакити задушити [ховати
 податєль подавець
 подквгз подвиг, славна пра-
 ця чи вчинок
 подкєсати, -єа рухати, хитати
 подобѣнз подібний [манья
 подрагз наслідування, перей-
 подроугз інший, товариш,
 друг
 подроужнє друг, товариш,
 дружина, подружжа: чоло-
 вік чи жінка
 подзножнє підніжок
 подзпѣга - поуштєница-отз-
 поуштєница розвідка
 подїтати, -нєж підняти
 пожєшти, -жєж попалити
 пожн(є)дати ждати, чєкати
 пожрѣти-пожлєжити принє-
 сти в жертву, пожєрти
 поздѣ пізнєще
 позєбати подзєобати, поїсти
 позєрищє-позєрз видовисько
 позєрєникз глядач
 позєрєнѣ відкрито
 покровз дах
 покро(з)кєнз закритий, неяс-
 покоуєнтиса спробувати [ний
 полагати класти
 полоуноштѣ північ
 полз половина, бік, беріг;
 мжжкз полз чоловіки, чо-
 ловічої плоти
 польєа користь
 польє(о)кати приносити ко-
 польєнз корисний [ристь
 польєкз-єєлєнз пільний

помагати, поманжти махати,
 подавати знак рукою, ки-
 помагати помагати [вати
 помилювати змилюватися
 помилювати змилюйся
 помешти помогти
 помештьникъ помічник
 помрачєннє затміння
 помзїшленнє-мзїсь думка
 помзїшлати думати
 помнѣ(н)ти пам'ятати
 помѣ(а)нжти згадати
 понєдѣльникъ понеділок
 понє-понежє-занє-нмьжє бо, че-
 рез те що
 поносити - оукорити гудити,
 ганьбити [зневага
 поношєннє-оукоризна ганьба,
 понтьккз пилатъ зам. понтин
 пилатъ
 понѣ хоча б, щонайменше
 поньавица кусок полотна
 понждити примусити, нака-
 попирати топтати [зати
 попоуштати потурати
 попоуштєннє допуст, поту-
 попъ піп [рання
 попьриштє міра довжини =
 1000 кроків
 поразити-оубити-оударити
 порода *παράδεισος*-ран
 породьскъ-ранккз
 породжєннє породіння
 порокъ вада, хиба, грїх, грїш-
 не життя
 порфира-багзрѣница
 порьбьновати суперничати, на-
 слїдувати
 поржєннє доручення
 полагати виходити замїж
 посемь потїм, після того

послабити попустити, поту-
 рати, пільгувати
 послабленнє полегкість, піль-
 га, потурання
 послоухъ-сзвѣдѣтель свідок
 послоушаннє слухняність
 послоушати слухати,-ся, зго-
 джуватися [свідчення
 послоушьствѣ-сзвѣдѣтельствѣ
 послоушьствѣвати - сзвѣдѣ-
 тельствѣвати свідчити
 послѣдованнє порядок
 послѣдовати йти за, йти слї-
 погоухъ-жьзлз палка [дом за
 посрамитиса-постзїдитиса по-
 соромитися, стидатися
 посрѣдѣ посеред [ставлення
 поставленнє посвячення,
 постити здержуватися, по-
 постланнє лист [стити
 постлати післати
 постѣтити навістити, згля-
 нутися, допомогти
 потаплати топити
 потомь потїм [причащатися
 потрѣбити вигубити, їсти,
 потъщатиса попильнувати,
 поустьзїни пуща [поспішити
 пооууєннє-наказаннє наука,
 поууїна безодня [казань
 пооууїтиса з D навчитися з G
 похотъ-желаннє-хотѣннє по-
 жадливість [ти, забажати
 похотѣти захотїти, зазїха-
 похууєннє докр
 похууїти-оукарати осудити,
 огудити, зневажати
 похууїнаннє насмішка
 похууїнати смїятися
 похзїтити схопити, забрати,
 поуїтаннє читання [вкрасти

поурпати брати [хувати
поу(н)сти прочитати, пора-
поусть пошана
поушто чому, чого, нащо
поуати почати

поати взяти [чий
пракокѣрънъ правдиво вірую-
пракогть-правда правда, спра-
ведливість

правдѣникъ праведник
правдѣнъ - правдѣнкъ правди-
вий, справедливий
прагъ поріг

праздѣникъ свято [святковий
праздѣнъ порожній, вільний,
праотцьа прабатько, патри-
прахнѣнъ-гнилѣ гнилий [ярх
прахъ порох [ти

праштати прощати, визволя-
пренти-минути

презитѣкъ прибуток
прѣкождѣнъ прибитий
прѣкоздѣнти,-жажъ прибити
прѣгласити-прѣзвѣкати покли-
кати

прѣзракъ-прѣкдѣннѣ привид,
прѣзвѣкати закликати [мара
прѣзвѣканнѣ заклик
прѣзрѣти - взнимати змилу-
ватися, зглянутися

примати приймати
приклоунитисѣ - прилоуунитисѣ
трапитисѣ

прикоснѣтисѣ доторкнутисѣ
приле(ѣ)жаннѣ пильність, ува-
га [клуватися, доторкатисѣ

приле(ѣ)жати пильнувати, пі-
прилогъ додаток [питисѣ
прилоуунитисѣ-лоуунитисѣ тра-
прильпѣти приліпнути

примѣтати приеднати, при-
кидати [влятисѣ
приницати нахилятисѣ, вди-
прногъ, приношеннѣ прино-
шеннѣ, жертва

прѣобрѣсти добути
прѣобштѣти прилучити
прѣсканжѣти зав'язнути
прѣскрѣнѣнъ сумтний, сумний
прѣсно завсѣди, постійно
прѣснодѣлка завшедѣва
прѣсножштѣ вічний
прѣснѣ постійний, близький,
крѣвний [настѣти

прѣспѣти поспѣти, прибути,
прѣспѣтити-поспѣтити відвѣда-
ти, змилуватися [віданнѣ
прѣспѣштѣннѣ-поспѣштѣннѣ від-
прѣштѣти прийти

прѣти прийти
прѣтѣуа байка, приклад
прѣтѣкати приходить
прѣтажѣннѣ набуваннѣ, май-
но, дохід, користь
прѣтажѣти набувати

прѣуѣтѣ причт
прѣуѣстѣннѣ-достѣганнѣ-наслѣ-
днѣ учасництво, приеднан-
нѣ, наслѣддѣ, причастѣ

прѣуѣститисѣ-наслѣдѣти бу-
ти учасником, приеднатисѣ-
ся, прийѣти св. Дари
прѣуѣстѣнѣнѣнъ - наслѣдѣнѣнѣнъ -
обѣштѣнѣнѣнъ учасник, при-
часник, наслѣдник

прѣуѣстѣнѣнъ причѣтний
прѣуѣзнѣ дружѣба, відданнѣсть
прѣуѣчѣлѣ друг

прѣуѣчѣти любити, опікуватися
прѣуѣчѣти, примѣ старше сло-

во, молодше **кззати** при-
пріаітнїє прийаття [няти
пріаітнз кого приймають,
 приймний
пробости,-дж проколоти
прозърѣти - прокндѣти стати
 видючим
прозабати, прозабнжти рости
прокз решта
прокзи інший, дальший; и
 прокоє і так далі
промышлннїє турбування, опі-
 кування, піклування
прозїрнкз - ззлз-лжквз лука-
 вий, хитрий [рість
прозїрнєгво - лжквквѣтко хит-
пропззїтнї,-жж проколоти
проповѣдатель проповідник
проповѣдати розповідати
пропати, **пропнж** - распати
 расп'яти [рокування
прорєчєннїє віщування, про
прорєштн сказати, віщувати
пророуькз пророчий
пророуьствє пророцтво
проськѣтѣти,-скьштж засяти
проськѣтннн засвітити, запа-
 лити, просвітити
проськѣштнннїє освітлення,
проснати засяти [світ, освіта
просльзїтннє заплакати
простн стіймо (будьмо) просто
пространнн розповсюджува-
пространз широкий [ти
прострѣти,-стѣрж простягти,
 витягнути
простяннн простота, прощен-
протнклнннїє непослух [ня
протнкз, **протнкж(оу)** з D про-
 ти, напроти [покірний
протнкнз супротивний, не-

процкнстн,-цкѣтж, процкнста-
 ти
проуни інший, позосталий,
 проуїє решта
прошнннїє прохання
прквз перший [давнїще
прквѣнїє-прѣжде-дрєвлє колнсь,
прквѣннцѣ - прѣкороднз пер-
пркстѣ палець [ший син
пркстѣ порох, зотлнннн
прксь ж. р., № **прксьн** груди
прѣкзквнати перебувати, бути
прѣкратнннє обернутнє
прѣкззннштн вихваляти
прѣкзїспрнз дуже високий
прѣгрѣдѣ перешкода, загорода
прѣгрѣшнннїє - **єзгрѣшнннїє**
 прогрїх
прѣднннїє переказ, зрада
прѣдатель зрадник
прѣдати передати, видати,
 зрадити
прѣдѣрѣгз найдорожчий
прѣдѣрѣжати володіти, керу-
прѣдѣ перед [вати
прѣдѣкѣштн пророкувати
прѣдѣзнн попереджати, йти
 перед
прѣдѣзстннн стояти перед,
 бути першим
прѣдѣзтѣуѣ предтеча
прѣдѣлз границя
прѣжде-**прквѣнїє** перше, давнї-
 ше. **прѣжде** даже перше нїж
прѣзорнкз - **грѣдѣ** чванько,
 хвалько
прѣзорнствє-**грѣднствє**-**грѣдн** -
 нн гордування, пиха, чван-
 лнвїсть [ваннн
прѣзърѣнннїє-**грѣдннн** горду-

прѣзрѣти знехтувати, не звернути уваги
прѣйти-минѣти перейти
прѣклонити, -са нахилити, вклонитися
прѣкословіє суперечка
прѣлнати перелити
прѣложеніє зміна, переміна
прѣломити переломити
прѣломленіє переломлення
прѣльстити, -штѣ звабити
прѣльсть-льсть зваблювання, примана, лукавство
прѣльштєніє зваблювання
прѣлюбєзї -любодѣяніє -любодѣйство перелюбство; **прєзтворити-любодѣяти-блѣдѣ дѣяти** перелюбствувати
прѣмзкнѣти замовчати
прѣмѣдрость мудрість
прѣбодѣти кривдити, погорджувати
прѣбображеніє приняття другого вигляду, переміна, спас [гляд
прѣбразитисѣ змінити вид
прѣпитати-прѣкормити прогдувати
прѣподобнѣ преподобний
прѣполовленіє середина, половина [могти
прѣпърѣти - **побѣдити** перепрѣшити заперечувати, сваритися
прѣслоушаніє непослух
прѣставитисѣ змінитися, перейти, померти
прѣставленіє смерть
прѣстати перестати
прѣстола-стола престіл

прѣстолати знаходитися, бути близько
прѣтърпѣти пере-, витерпіти
прѣфациѣ praefatio вступ, передмова; частина літургії перед євхаристичним канонам
прѣуистѣ найчистіший
прѣштати загрожувати, перестерігати, карати
прѣштєніє загроза, заборона-прямо-противѣ [на, кара
прѣмѣ прямо, правдиво
прѣсти, **прѣдѣ** прѣсти
прѣшти, **прѣгѣ** напружати
прѣгло-сѣтъ сітка
прѣгѣ-акридѣ саранча
псаломѣ-пѣсьнѣ псалма
псалтѣ(и)ръ ж. і м. р. **пѣсьница-пѣсьнивица**
п(пѣ)чела пчола
пѣтєнѣцѣ пташеня
пѣтица птах
пѣтити допитувати, питати
пѣнѣ пенѣ
пѣпърѣ перець
пѣрати, **пѣрѣ** топтати, прати
пѣрѣніє сперечання, диспут
пѣрѣтисѣ сперечатися, диспутувати, сваритися
пѣра, **пѣра-распѣра** сварка, сперечання
пѣ(и)сати, **пишѣ** писати
пѣстрити, **пѣштрѣж** робити пестрим
пѣстрѣж плямистий, пестрий,
пѣсѣ пес, собака [рябий
пѣхати пхати
пѣшеница пшениця
пѣштеваніє думка
пѣштевати думати

п'ѓговання догляд, опіка
п'ѓговати піклуватися
п'ѓгота проказа
п'ѓготивъ-прокаженъ
п'ѓннє співання
п'ѓнась-диннарь дрібна монета
п'ѓснословць псалмист
п'ѓсна пісня
п'ѓстовати виховувати
п'ѓстоунъ вихователь
п'ѓськъ пісок
п'ѓсьуанъ піщаний
п'ѓтелъ-п'ѓтлъ-коуръ півень
п'ѓти, поѣх співати
п'ѓтиє співання, пісня
п'ѓтлоглашеннє співання пів-
п'ѓшь піший [нів, ранок
падь ж. р. п'ядь
пастъ кулак
пата п'ята
пати, пьнѣ тягнути
патикостнє п'ятидесятниця,
Свято св. Духа
патъ п'ятий
патъкъ п'ятниця
пать п'ять
патадесатъ п'ятьдесят
патыница п'ятниця
патыно знак
патыьатъ п'ятьсот
пѣто путо
пѣтъ м. р. дорога, путь, №
пѣуина вир, безодня [пѣтиє

Р

ракота неволя, рабство
ракотати-слоужити бути не-
вільником, працювати
ракотити,-штѣх неволити
ракъ невільник, слуга
ракъини невільниця, слуга

равки учитель
равьнъ рівний
ради через, зза; ставиться
по йменнику в G
радошти радощі
радъма-ради
разаргати руйнувати
разбрьзати відчиняти
разьѣ крім
раздражати-разгнѣкати
раздрѣшати розв'язувати,
визволяти, прощати
раздрѣшеннє розв'язання,
відпущення, прощення
разнуъ різно
разнуьнъ різний
разоумъ розум, значіння, зміст
разоумьнъ розумний
разоумѣти розуміти
рака-опльканъ
рака ковчег, гріб
рамо-пльште плече
распърга-пърга сварка
распати расп'яти
распѣдити розігнати
распѣтиє роздоріжжа, вули-
расти рости [ця
растръзати розірвати
расхътити-разграбити
расхъштєннє-разграбленнє
ратитиса-бранъ стѣворити-воє
кати ворогувати
ратоборьць ворог
ратъ-бранъ військо, війна
ратъникъ вояк
ратънъ військовий
рауєннє любов, пожадливість
рауитель люблячий, прихиль-
ник, опікун
рауительнъ пильний

раунти любити, хотіти, зі-
зволюти, опікуватися
рекло слово
ремень ремінь
реть пильність, суперництво
реуєннє слово, мова
решти, рекж говорити, каза-
ти, мовити, Ао З¹ реує ска-
зав, Imprt рьци скажи;
рекжше цеб-то [одежа
риза-одежда-одѣяніє верхня
роканнє-дароканнє дарунок
рогз рїг, сила
родитель батько, N³ родители
родити, ждж породити
родз рїд, нарїд
рожднє-розга-кѣна-лоза вїтка
рождьткo народження
ротга клятва, присяга
ротитиса клястиса, божити-
роумѣнз рум'яний [ся
роуно шерсть
роути, рекж ревити
рзкати, рзвж рвати
рздѣтиса червонїти
рзжати їржати, ревіти
рзжж жито
рзпзтаниє нарїкання
рзпзтати нарїкати [лення
рзпзтз нарїкання, незадово-
рзпзтаникз хто нарїкає, не-
рзтз рот [задоволений
рзїбарь-рзїкнѣкз рибак
рзїданнє плач, голосіння
рзїдати гїрко плакати
рзїканнє рикання
рзїти, рзїж рити
рзвннѣкз заздрїсний
рзвннѣсть заздрїсть
рѣдзкз рїдкий
рѣзонманнє лихварство

рѣзонмѣць лихвар
рѣзз процент
рѣкка рїчка
рѣсьнѣота-истина правда
рѣсьнѣотнѣнз - истиннѣнз прав-
дивий, дїйсний, реальний
рѣуь слово, мова, оповїдан-
ня, бесїда
рѣшнѣти розв'язувати
рїчнѣ, рекж ревити
радз ряд, порядок, договїр,
по радоу по порядку
раднѣннѣкз простолюдин
ржгатиса насмїхатиса
ржка рука
ржкоїмѣть і ржковѣть оберемок

с

садз-крьтоградз-ран рослина,
дерево, садок
самокндѣць свїдок [сан
сановнѣтз поважний, хто має
санз звання, посада, висо-
сань-змнн [кий стан
сапогз-урѣкнє-обоувѣ чобїт
сатрапз-воєвода-кзнась
свекрз свекруха, G¹ свекрзвє
скнрати-пискати свистїти, гра-
ти на дудцї
скнрѣль-пншталь
скнтати розвїднатиса
скокода воля
скокодь вїльний
скон свїй, кз скога ги до себе
скнжнѣти розвїднатиса
скѣтѣтиса сїяти, свїтитиса
скѣтнѣльннѣкз свїчник, лампа
скѣтозарнз блискучий
скѣтз свїтло
скѣтнѣць свїтлий
скѣшта свїчка

СВЯТИТИ СВЯТИТИ
 СВЯТЪ СВЯТИЙ
 СВЯШТЕНИКЪ СВЯЩЕННИК
 СЕ ОСЬ, ОГО, ОЦЕ
 СЕБЕ себе, КЪ СЕБѢ про себе
 СЕДМИЦА сім, тиждень
 СЕДМЪ СЬОМИЙ
 СЕДМЬ СІМ
 СЕЛЕННІЄ-ЖИЛИШТЕ оселя
 СЕЛНИКЪ ТАКИЙ великий
 СЕЛО-НИВА поле
 СЕЛО-СЕЛЕННІЄ оселя
 СЕЛНЪ-ПОЛЬСЬКЪ ПІЛЬНИЙ
 СЕМИДАЛЪ-КРОУПА пшеничѹна
 СЕНТАБРЬ вересень
 СЕТНЪ ОСТАННІЙ, надзвичай-
 СЕУКАЗ бурак [ний
 СИ-СЕБѢ D¹ собі
 СИИ, СИА, СИЄ ЦЕЙ, ЦЯ, ЦЕ
 СИКЕРЪ-ТВОРОНОЄ ВИНО - ОЛОВИНА
 оп'яняючий напиток
 СИЛА сила, міць, насильство,
 грамат. — наголос, вимова
 СИРЪ СИРОТА
 СИРѢУЬ ЦЕБ-ТО, ЧИ
 СИЦЕ-ТАКО ТАК
 СИЦЕКЪ-ТАКОКЪ ТАКИЙ
 СИЦИИ ТАКИЙ
 СКАНДѢ(А)ЛЪ - СЪБЛАДНЪ СІТКА,
 СКАРѢДИЄ МЕРЗОТА [спокуса
 СКАРѢДОВАТИ-ГНОУШАТИСЯ бри-
 дитися, скупитися
 СКАРѢДЪ МЕРЗКИЙ, БЕЗСОРОМ-
 СКВОЗѢ ЧЕРЕЗ [ний
 СКВРНА НЕЧИСТЬ, МЕРЗОТА, ГРІХ
 СКВРНАКЪ НЕЧИСТИЙ
 СКВРНОСТЬ-СКВРНА
 СКИНИГА-СѢНЬ-ХРАМЪ ШАТРО, ОСЕ-
 СКЛАЪ НАЗВА МОНЕТИ [ля
 СКОНЪУАННІЄ - КОНЪУИНА - КОНЬЦЬ
 КІНЕЦЬ, СМЕРТЬ

СКОРПИГА СКОРПІОН
 СКРИНИЦА СКРИНЬКА [ТОК
 СКРЪЖЬ-ПЕУАЛЬ журба, туга сму-
 СКРЪЖИНЪ-ПЕУАЛИНЪ СМУТНИЙ
 СКРЪЖѢТИ-ПЕУАЛИТИСЯ сумува-
 СКРЪЖѢТИТИ СКРЕГОТАТИ [ВАТИ
 СКРЪЖѢТЪ СКРЕГІТ
 СКЪДОСТЬ БІДНІСТЬ, НЕДОСТАЧА
 СКЪДНЪ БІДНИЙ, МАРНИЙ, НУЖ-
 ДЕННИЙ
 СКЪДѢ(Є,Ь)ЛЬ-ГЛИНА хѣрамос че-
 репок, глиняний посуд
 СКЪДѢ(Є,Ь)ЛЬНИКЪ ГОНЧАР, ГЛИ-
 НЯНИЙ ПОСУД
 СКЪПОСТЬ СКУПІСТЬ
 СКЪПЪ СКУПИЙ
 СКУ(И)М(МЬ)НЪ-ЛЪВІУИШТЬ МОЛО-
 СЛАДЪКЪ СОЛОДКИЙ [ДИЙ ЛЕВ
 СЛАНЪ СОЛОНІЙ
 СЛАТЬ СОЛОДОЩІ, СМАК, НАСО-
 СЛОВО, G¹ СЛОВЕЄ [ЛОДА
 СЛОВѢНИНЪ СЛОВ'ЯНИН
 СЛОВѢНЬСЬКЪ СЛОВ'ЯНСЬКИЙ
 СЛОУЖИТИ-РАКОТАТИ [НЕВОЛЯ
 СЛОУЖБА СЛУЖІННЯ, РАБСТВО,
 СЛОУТИ, СЛОЖ ЗВАТИСЯ, СЛА-
 ВИТИСЯ
 СЛОУТИЄ ЧУТКА, СЛАВА
 СЛОУШАТИ ЧУТИ, СЛУХАТИ,-СЯ
 СЛЪНЦЕ СОНЦЕ
 СЛЪШАТИ ЧУТИ, СЛУХАТИ
 СЛЪЗА СЛЪОЗА [ПОЗАД
 СЛѢДЪ-КЪСЛѢДЪ-СЪЗАДИ СЛІДОМ,
 СЛѢ(Ь)ПАТИ ТІКТИ
 СЛѢПЪ, СЛѢПЦЬ СЛІПИЙ
 С(З)МИ(V)РНА СМІРНА, ПАХУЧА
 СМОЛА ДЛЯ КАДІННЯ
 СМІ(Ь)ЯТИСЯ, СМѢЖА СМІЯТИСЯ
 СМОКЪ, G¹ СМОКЪБЕ-СМОКЪ(О)БНИ-
 ЦА ФІГОВЕ ДЕРЕВО
 СМОТРИТИ ДИВИТИСЯ, БАЧИТИ

смердѣти смердіти
смерѣуа-смерѣуѣ-кедрз, N³ смерѣ-
снѣгз, снѣжнз [уію
снзха невістка
сопѣти, сопж, сопѣти,- паж
грати на дудці
сопѣць сопільник, дудар
сопѣль сопілка, дудка [катель
сотона *satanas* сатана [оуѣ-
спекуляторз-воинз-меуьникз-
спира - множьство коннз вй-
ськова частина = третина
когорти
спзти - тоуѣ - соуѣ-кзсоуѣ -
кзтѣште надаремно
спѣти спіти
спждз начиння, міра сипкого
срамитиса-постзідѣтиса соро-
митиса
срамз-срамота сором, срамынѣ-
стоуднѣ соромно
срамынѣ сором'язливий
срауница-одежда сорочка
срдѣце серце
с(сз)рѣ(ѣ)бро серебро
срѣда середина, середа
срѣсти стрічати
стадня - попаршште стадія,
міра довжини [збір
стадо-паства череда, гурт,
старѣшина старший, пер-
стенанію стогін [ший
стенати стогнати
степень ступінь
страдати,-ждж терпіти
стража сторожа
страна сторона, земля
страннз чужий
страстотрѣпць мученик
страсть мука, хвороба, тер-
піння, горе

страстнз хворий, терплячий
стратигз-воєвода начальник
стрижнникз пострижений, свя-
щенник
стришти, стригж стригти
стронти будувати
струпз дах
строупз рана
строуа струмок
стрзпзтнз - лжкжз тяжкий,
кривий, лукавий [нути
стрьмитиса пориватися, праг-
стрьмленію поривання, нахил
стрьмоглакь сторч, стрімголов
стрѣкало жало
стрѣкати колоти, жалити
стрѣшти, стрѣгж стерегти
стоуднз холодний
стоудень ж. р. холод
стоуденьць - кладазь - истоуь-
никз джерело, криниця
стоудз-стзідз-срамз стид, со-
ром [кий
стоуднз безсоромний, брид-
стз(б)гна площа, широка ву-
лиця
стѣбель стебель, N³ стѣблию-
стѣгно бедро [тростію
стѣза-пжть стежка
стѣкаѣница шклянка
стѣлати, стѣлж стелити
стѣнь тінь
стжпати ступати, йти
соугоукити подвоювати
соугоуко(б) вдвое [ний
соугоуеж(б) подвоєний, подвій-
соударь-оуброуєз покривало
соудьба суд, приговір, доля
соуѣ надаремно
соуѣслокию пустомовність
соуѣта марнота

соун надаремний, порожній
соульн - добрънє-лоуушьє лїп-
соуша-земла [ший, кращій
цѣгло - оговь-єдннз окремо,
сѣирати збрати [сам-на-сам
сѣлазнити, сѣлажнати спо-
кусити, увести в грїх
сѣлазнз спокуса, помилка
сѣлюсти-сѣхраниити зберегти
сѣкорз збір, зібрання, збірник
сѣвїтнєа збутися
сѣврати збрати
сѣвнтзкз звиток, грамота
сѣвльшти, сѣвлькати зняти,
роздягти
сѣвръгнїти скинути
сѣвръстьннкз - сѣвзръстьннкз
однолїток
сѣвръшати виконувати, робити
сѣвръшенз досконалий, най-
кращій
сѣвзїшенз вишній, небесний
сѣвѣдѣтель свїдок
сѣвѣдѣтельство свїдчення
сѣвѣстокати проповідувати,
сѣвѣсть сумлїння [голосити
сѣвѣтз рада, збори
сѣвззати зв'язати
сѣвззнь в'язень
сѣгрѣшити згрїшити
сѣдравнє здоров'я
сѣдравз-цѣлз здоровий
сѣдравьстковати бути здоро-
сѣдѣлати зробити [вим
сѣдѣкати чинити, робити
сѣжштити спалити [ззаду
сѣззadı-взслѣдз-слѣдз позад,
сѣззданнє-тварь твір, ство-
рення
сѣзздати, сѣззидати-сѣтвори-

ти-вззвннїти збудувати,
створити
сѣзказаннє оповїдання, наука,
пояснення, зміст
сѣзказатель оповїдач, учитель
сѣзказати оповїсти, пояснити,
навчити [скарбниця
сѣзкроиште - имѣннє скарб,
сѣзкроушеннє розбиття, туга
сѣзкроушенз надломлений, упо-
корений
сѣзкроушити зломати, засму-
сѣзкрїтити сховати [тити
сѣзлати посилати
сѣзлз-вѣстьннкз післанець
сѣзлзгати, сѣзлзжз збрехати
сѣлѣсти, сѣлѣзжз злізти
сѣма(аш)тратити дивитися
сѣметати скидати
сѣмѣти, сѣмєлю змолоти
сѣмотрїти, сѣмоштрїж диви-
тися
сѣмотрѣ(є)ннє догляд, влада,
увага; бєз смотрѣннєа не-
сѣмрьть смерть [розсудно
сѣмрьтнз смертний
сѣмоуштати бентежити
сѣмзїслз розум
сѣмѣрєннє покора
сѣмѣрєнз покірливий
сѣмѣрїтнєа упокоритися
сѣмѣсь-владь перелюбство
сѣмѣти відважитися [тежити
сѣмасти,-тж потрясти, збен-
сѣмжштєннє замїшання,
збентеження
сѣнабздѣти,-ждж набути,здо-
бути, постачати, охороня-
ти, оберїгати
сѣннє сон, сновиддєа
сѣннєскати набути, досягти

сзніти зійти
сзніувзх розпустний
сзніувати нахилятися, груз-
нути, падати [любство
сзніувство розпуста, пере-
сзнуоздвнз кінний, сидячи
на коні
сзнуозвникз - коньникз верхі-
сзнз сон [вєць
сзнмнштє - сзборнштє збори,
синагога, школа
сзнмз-сзборз-сзнмнштє
сзнбдати-побєсти їсти, руй-
сзнбд-гадь їда [нувати
сзнбєсти-пєсти з'їсти
сзнати, сзнмж зняти
сзобразнз подібний
сзпасати зберігати, пильну-
вати, стерегти, визволяти
сзпасєннє спасєння
сзпасз спасєння, спаситель
сзпасєнз спасєний, пожиточ-
сзпати, сзплю спати [ний
сзподобити - достонна сзтко-
сзпона перешкода [рити
сзпрбєстольнз одновладний,
рвний по владі
сзродьникз родич
сзрбєсти, сзраштж, сзрбєтати
спіткати
сзрбєтєннє зустріч, стрічення
сзсати, ссзж ссати
сзстєннє сталість, непохит-
ність, лад
сзсждз посуд, начиння
сзтворєннє творєння
сзтворити учинити, зробити
сзто сто, G³ сзтз
сзторнцєж сто раз
сзтрбєтити знищити, похо-
вати, відправити службу

сзтбникз сотник
сзтжжєннє майно [ти
сзтжжати добувати, придба-
сзтжжєтиса-взпрашати змага-
тися, мїряться, спереча-
тися
сзтжжати утискати, мучити
сзхнжати сохнути
сзхрєнити зберегти
сзхєтати-сзхєстити з'єднати
сзн суций
сз, сн, сє цей, ця, це
сздє тут
сзбєрз північ
сздєдєнштє сидіння, престіл
сздбєтєти сидіти
сзбємо сюди
сзбєма, G¹ сзбємєнє-плєма сїм'я
сзбєно сїно
сзбєнз ж. р. тїнь, шатро
сзбєсти, сздж сєсти
сзбштити, сзбжж сїкти
сз А¹ себе
сзгєтати сєгати
сзжнжати висохнути
сзтз-рєчє Rг Z¹ від сзти го-
ворить, каже
сзж(о)ботє субота
сздєннє суддє
сздєтити судити, постановля-
сздєнштє мїсце суду, суд [ти
сздєчє тут
сздз суд, правда, осуджен-
ня, приговір, устава, кара,
сздєнз судний [смерть
сзжмєнбєннє сумнів
сзжмєнбєтиса сумніватися, бо-
сзжпєстєтєтз ворог [ятися
сзжпржгз пара запряжєних
волів, чоловік і жінка

сѣпърь-сѣпърникъ - сѣпостатъ
сѣсѣдъ сусід [противник
сѣтъ(ъ) sunt суть
сѣуць сучок

Т

тажде потім
тан-отан таємно
танба таємниця
танньство таємниця
тако-такожде - снце так, так
таковъ такий [само
такъин такий
талантъ велика монета, ко-
ло 750 доларів
таль заложник
тамо там
татъ злодій
татъба крадіж
тауан-тауѣн-хоуждїє гірший
таує потім, так
тапати танути
тварь - сзъданиє створіння,
твореніє-тварь [мир
творити-дѣлати чинити, ро-
бити [джувати
тврдити зміцняти, підтвер-
тврдостъ фортеця, оборона
тврдъ міцний
тврдзіна тюрма
тврдъ небо, міць, фортеця,
тебе G¹ А¹ тебе [тюрма
тебѣ, ти D¹ тобі [лярський
тектонокъ-дрѣводѣлннъ сто-
тектонъ-дрѣводѣла столяр,
телѣга віз [будівничий
тѣла теля, G¹ тѣлатѣ
те(ь)мнїанъ Фуріара ладан, па-
хуча смола для кадіння
тенето сітка, пастка

тепеніє-бієніє биття
терекиндъ терпентинове де-
теремъ палац [рево
тетти(тепети),тепж-бити бити,
ударяти; пор. укр. тьопа-
ти-бити [пергамену
тетрадъ зшиток з 4 аркушів
тетрарухъ - уетвертовластїннъ
теуеніє течія, життя
тешти, текж тікти, бігти
ти, тебѣ D¹ тобі
тиара митра
тинаболото, грязь, мул, твань
тиснїє-кедръ
тисовъ кедровий [сяча
тиса(ж)шта-тѣса(ж)шта ти-
титла,титлаъ-дзштица напис,
знак скорочення
тишина тиша, спокій
тзкати стукати, пхати
тзкованіє пояснення
тзковати вияснювати
тзстъ товстий
тлѣшти, тлзкж стукати
тогда-тзгда тоді
тожде те само, і
толи потім, і, та
толико стільки, так багато
толикъ такий великий
тольма(н) так, стільки
тонжти топитися
тоуеніє витікання
тоуило кадовб, в яким ви-
чавлюється виноград, топ-
трака-трѣка-злакъ [чило
трапеца стіл, обід, їжа, жер-
тівник [ти, боятися
трепетати трястися, дрижа-
трепетъ дрижання
третин третій
тривліє-солно солонка

тридесать тридцять
 триє три
 тризна боротьба, задушні по-
 триш(ж)адзі три рази [минки
 троудз праця, турбота, мука,
 горе
 троуждати досаждати, доку-
 троупз мертве тіло [чати
 троути, трокж годувати
 трзгнжти тягнути, рвати
 трзгз-трзжице площа, ринок
 трзжннкз торговець
 трзть, трзтнє-стзблнє тро-
 стина, комиш, очеретина
 трззати рвати
 трьннє терен
 трьнокз-трьнбнз терновий
 трьпбннє терпіння
 трьпбтти терпіти
 трбба-жрткз жертва
 трббокати домагатися, по-
 трібувати [твенник
 трббннкз-жртовннкз жер-
 трббб потрібно, треба
 трбба-трака-сбно
 трбзкз тверезий
 трбтти, тбрж терти
 трасабнца лихорадка
 трасти, тражж трясти
 тржба труба
 трждз хвороба
 тржсз землетрус
 тоу-тамо тут, там
 тоуждєплеменннкз-нноплемень-
 ннкз чужинець
 тоуждє-чуждє чужий
 тоунждє там-тут саме
 тоукз товщ, сало
 тоулз ковчан, сагайдак
 тоуне дурно, даремно [ний
 тоууьнз товстий, ситий, пов-

тз, та, то, той; кз томоу
 до того, при цім, наперід
 тзжде той самий
 тзкати, тзкж ткати, пхати
 тзкзмо-тзунж тільки, лише
 тзнзкз тонкий
 тзпзтати топтати
 тзпзтз тупотіння
 тзхорь тхір
 тзунж - тзкзмо; не тзунж,
 но не тільки, але
 тзуька крапка
 тзуьнз рівний [ревність
 тзштннє поспіх, пильність,
 тзштатнса поспішати, пиль-
 нувати
 тзштсслакнє чванливість
 тзштета марнота
 тзштнкз пильний
 тзштть порожній, маловар-
 тзшттно пильно [тий, худий
 тзин-тзи-тз, таа-та, тоє-то
 той, та, те
 тзкз гарбуз, G¹ тзкзке
 тзс(ж)шта-тнса(ж)шта ти-
 сяча
 тзи(н)са(ж)уьннкз тисячник
 тззоненнтз одного імени,
 одноіменний [іменний
 тззоненнз - тззбнз одно-
 тьлнти псути, нищити
 тьлнз-тьлбннзземний, тлн-
 ний [зотління
 тлбннє-расзпннє погібіль,
 тлбтти - расзпнати гнисти,
 псуватися, гинути
 тьлн-урькь-моль тлннз, рос-
 ть(з)ма темрява [пуста
 тьмннз-темннз
 тьмннца в'язниця
 тьмнз темний

тѣсть тєсть
 тѣшта тєща
 тѣ(є)лєсьнѣ тілесний
 тѣло тіло, G¹ тѣлєє
 тѣмѣже а тому, отожд
 тѣма тім'я, G¹ тѣменє
 тѣскѣ точило
 тѣснѣ тісний (не тѣсьнѣ)
 та А¹ тебе
 тагати тягнути
 тагота тягар
 тажа позов, судова справа
 тажатель землероб, робітник
 тажѣкѣ тяжкий
 тасати,-жѣ питати, вимагати,
 винуватити, судитися
 тати, тѣнѣ рубати, сѣкти
 тѣга сум, журба
 тѣдоу, тѣдѣ звідти
 тѣжити сумувати
 тѣпѣ тупий
 тѣуа хмара, дощ
 тумпанѣ-бѣбнѣ

оу

оу вже, не оу ще не
 оукаловати-оукрауєкати вилі-
 кувати
 оуница вбивець [хваляти
 оублажити ущасливити, ви-
 оубо а, же, тожд, бо
 оукогѣ-ништѣ убогий, мало-
 вартий, недостойний
 оукожѣтко бідність [кривало
 оукроуѣ хустка, рушник, по-
 оугнѣтати тиснути, чавити
 оугобѣженіє урожайність, ро-
 дучість
 оугобѣзити,-жѣ вродити, на-
 годувати, наповнити

оугобѣзитиє бути ворожай-
 ним, дати добрий врожай
 оугодити,-жѣ догодити
 оугодникѣ слуга, праведник
 оуготовати-приготовати
 оудєкѣкати зміцняти
 оудоблати перемагати, осил-
 лувати, запанувати
 оудобруєніє прикраса, краса
 оудобѣ легко
 оудобѣє легше, ліпше
 оудолѣти - прѣмошти пере-
 могти
 оудѣ-юдѣ член, частина тіла
 оуєдиненѣ самотній
 оужаєтисѣ страхатися, ля-
 катися, дивуватися
 оужаєкѣ жах, переляк
 оужаєнѣ жахливий
 оуже вже
 оузрѣєти-оувидѣєти побачи-
 оуказати показати [ти
 оукарѣти-похоуєтити-досаждѣ-
 ти докоряти
 оукоризна-досаждєніє докір
 оукрає край, границя
 оукраєна пограничча, чужи-
 на, земля [ний
 оукраєнѣ-оукраєннѣ погранич-
 оукраєнникѣ-оукраєннѣ по-
 граничник
 оукропѣ окріп
 оукроуѣ кришка, кусок
 оукрѣтитисѣ сховатися
 оулоуєтити знайти, досягти
 оумалєніє зменшення
 оумалєнѣ тихий, спокійний
 оумалати зменшати
 оумилєніє скруха, росчулен-
 ність, туга [лений
 оумилєнѣ бідолашний, росчу-

оумилити умилоствити
оумрътѣніє смерть
оумръѣти, - оумръжвмерти, оуми-
оумъ разум [рати вмирати
оумьнъ розумовий, розумний,
оунє-лоуѣ ліпше [духовний
оунини, оуннши краший, ліпший
оунини(ь)жениє пониження
оунини(ь)жити понизити,
зневажити, гордувати
оуность юность молодість
оунзвати-драхуоу бзити - тж-
жити сумувати
оунзлз сумний, зажурений
оунзиниє-тжга сум, журба
оунць-юньцѣтеля, бик[дівання
оупзканиє-надежда надія, спо-
оупзкати-надѣятиса сподіва-
оу(вз)селенага мир, світ [тиса
оуслзшати почути, вислухати
оусма(з,ь) шкіра
оусмарь кушнір
оусмась див. гзмѣсь
оусмѣнъ шкіряний
оусниє шкіра
оусниѣнъ шкіряний
оуспѣхъ користь, поспіх
оустниє вхід, гірло
оустити, оустѣж намовляти
оустроєниє стан, порядок,
склад [тиса
оустрѣмитиса кинутися, пода-
оустъна, N² оустънѣ уста, гу-
оуснѣти заснути, вмерти [би
оуспєниє сон, засипання,
смерть, свято смерти
оусъпзшии померлий
оусърѣтиса зсістися (обер-
нутися в сир), побліти
оусѣкнѣти відсікти, відруба-
оусжмьнитиса сумніватися [ти

оутанти-гзкрзѣти [шувати
оутварати робити, прикра-
оутврдити зміцнити
оутврѣдженіє-крѣпость міць,
грунт, опора
оутолити задовольнити
оутроє світанок
оутро ранок
оутръ ранком
оутрънекати-рано прихождати
поспішати, прагнути
оутѣшеніє-оутѣха
оутѣшитель св. Дух, порадник
оутагнѣти досягти, успіти
оухо, G¹ оушеє, N² оуши
оуѣниє наука [но прийняти
оуѣрѣдити гостити, гостин-
оуѣрѣдженіє прийаття, го-
щення, гостина [тина
оуѣстниє-ѣастъ участь, час-
оуштедрити-помилувати
оуштєниє побудження
оутдрити-оускорити

Ф

фарисє(ѣ)и фарисей, «відо-
кремлений»
философиа-прѣмждрость-хзѣт-
философъ-прѣмждръ [рость
фрьтз назва букви ф

Х

халжга-ограда-оплотъ тин, ву-
лиця
хартига пергамен, шкіра для
писання, лист
хвратъ хворост, сѣхе галуз-
хитонъ-риза туника [зя
хлакз холостий, не жонатий
хламида-одежда
хлзмъ пагірок

хлѣбъ хліб
хлѣбина дім, мешкання
хлѣбъ водоспад, потік
хлѣпати-просити
хоботъ хвіст, хобот [ник
ходатаи заступник, посеред-
ходатаиствовати заступати-
 ся, просити
ходити, хождѣ ходити
хоть бажання, люба жінка,
 коханка
хотѣннє - похоть воля, ба-
 жання, намір, ціль
хотѣти, хоштѣ бажати
храбрѣ хоробрий, вояка
храмина-домъ-храмъ дім, цер-
 ква, мешкання
храненнє охорона, сторожа
хранитель охоронитель, за-
 ступник, сторож
хранити стерегти, зберігати
хрисма-мвро-масть пахощі
христосъ-помазанъ-помазаникъ
 помазанець, Месія
хромъ кривий, кулявий
хрѣбтъ-плешти(а) хребет [ний
хоудъ малий, слабий, злий, бід-
хоула блюзнірство, зневага
 святого
хоулити, хоуловати ганити,
 зневажати святе
хоуланъ блюзнірський
хѣжа хата
хѣгити,-штѣ хватати
хѣитрити,-штѣ обманювати,
 придумувати [мудрість
хѣитрость штука, знання,
хѣитрѣ мудрий, мистецький,
 учений [мудрець
хѣитрѣць мистець, творець,

хѣштенинє- грабленнє грабу-
 вання
хѣштѣникъ-грабитель хижак
хѣрѣ назва букви х
хѣдогъ-хѣитрѣ
хѣдожѣтѣко-хѣитрость

ц

царѣ цар [влада, сила
царѣтѣннє-царѣтѣко царство,
цѣлитѣ плакати, цѣлити
цѣститѣ, цѣтѣ цѣститѣ
цѣтѣтоноснага недѣла вербна
цѣтѣтъ квітка
цѣрковѣнъ церковний
цѣркѣнъ, цѣркѣнъ церковний
цѣркѣ церква, храм, збір ві-
 руючих, віра, G¹ цѣркѣвѣ, A¹
цѣдити,-ждѣ цідити [цѣрковѣ
цѣлитѣ, ицѣлатѣ уздоровля-
 ти
цѣлованнє вітання, поздо-
 ровлення, поцілунок
цѣловати вітати, здоровити,
 цілувати
цѣломѣдрнє розсудливість,
 чистість, тверезість
цѣломѣдровати бути розсуд-
 ливим, чистим, тверезим
цѣломѣдрѣ розсудливий, чис-
 тий, тверезий
цѣлѣ здоровий, щирий, чис-
цѣна, цѣнити [тий
цѣпѣнѣти сохнути, дерев'я-
 ніти
цѣ(є,ь)сарити царствувати
цѣ(є,ь)сарѣ-царѣ, цѣ(є,ь)сарѣкъ
цѣ(є,ь)сарѣтѣннє-царѣтѣннє
цѣ(є,ь)сарѣтѣко царство, цар-
 ська влада, царство небесне

цѣ(ѣ,ь)сарѣствовати царству-
вати
цѣста-дворз - пѣть-распѣтиє
дорога, вулиця
цѣстило жертвенник
цѣстити, цѣштж чистити
цѣта-кодрѣнтѣ дрібна монета

У

уарокѣникѣ чарівник, ворож-
уародѣи чарівник [бит
уасѣ-година час
уасѣць мѣнута, хвиля
уаша начиння для плинно-
го, напиток, потир для св.
Дарів
уаганиє чекання, сподіван-
ня, надія
уагати чекати, сподіватися
уелесѣнѣ головний
уело чоло, лоб; уеломь бити
вклонятися, скаржитися
уеладинѣ слуга, раб
уеладь раби, слуги
уепь ланцюг
уе(ь)го чого, уе(ь)го ради для
уѣта полк, громада [чого
уѣткерѣца чвѣрка, уѣткерѣцѣж
чотири рази
уѣткрѣтѣокастѣкокатѣи володі-
ти четвертиною
уѣткрѣтѣокастѣникѣ управи-
тель четвертини
уѣткрѣтѣжѣ четвер
уѣткрѣтѣ четвертий
уѣтѣре чотири
уѣшоута луска
уи хиба, чи, або
уини чий
уинитѣи робити, готовити

уиноѣникѣ-уинитѣель прави-
тель [ний
уиноѣнѣ чиновний, пристой-
уинонауалиє хор анголѣв, гро-
мада
уинѣ порядок, устрѣй, поса-
да, сан, збори, хор анголѣв
уиньно в порядку
уисминитѣ числовий
уисма лѣмба, число, рахунок
уи(ь)сти, уѣтж рахувати, чи-
тати, шанувати [вѣсть
уистина щирѣсть, правди-
уи(ь)ститѣель священнослужи-
тель
уи(ь)ститѣельстѣко духівництво
улокѣколюбиє народолоуб-
ство, милосердя
улокѣколюѣнѣ милостивий
улокѣколюѣстѣвиє, - стѣко на-
родолоубство, милосердя
улокѣколюѣстѣковати бутими-
лостивим
улокѣколюѣць народолоуб-
бець, милостивий
улокѣкооугодиє підлещуван-
ня, приподоблення людя
у(уѣ)локѣжѣ людина
улокѣѣуь - улокѣѣуьжѣ люд-
улокѣѣуьстѣко людство [сѣкий
ульнѣ човен
ульнѣ частина тіла
урѣкленѣ червоний
урѣкь м. р. червяк
урѣмьнѣ червоний
урѣнило чорнило
урѣноризѣць-урѣнѣць чернець
урѣнѣ чорний
урѣ(ѣ)пѣти брати, наливати
урѣта нарѣзка, зазубринка,

рису, знак [спальня
 урѣтогъ палац, двірець,
 урѣкиє-сапогъ - обоукъ-санда-
 лиа черевик, чобіт
 урѣко черево, живіт, сере-
 дина, нутро, утроба
 урѣкыъз черевний
 урѣда черга, переміна, ко-
 лія, череда
 урѣдитч гостити, годувати
 урѣждєніє - пиръ - гоштєніє
 урѣпина черепок [банкет
 урѣсла поясниця, боки
 урѣсти, урѣтж різати
 урѣсз через
 урѣти, урѣпж черпати
 уоу(ю)китко орган чуття
 уоувѣство почуття
 уоу(ю)дитиса-дикитиса, уоу-
 (ю)ждатиса дивуватися
 уоу(ю)до диво, G¹ уоудєє
 уоу(ю)додѣистковати-уоу(ю)-
 доткорити робити чуда
 уоу(ю)дєнъ-дикєнъ славний
 уоу(ю)ждз чужий
 уоу(ю)ти чути
 уѣтити, уѣштж шанувати
 уѣсть пошана
 уѣтънъ - драгъ шанований,
 дорогий, святий
 уѣтєніє читання
 уѣтити шанувати
 уѣто що, G¹ уѣсо старіща
 форма і уѣсо молодша
 уѣтъць читальник
 ую- див. уоу- [покоління
 уадо дитя (син чи дочка),
 уадолюкєкз дітолюбець
 уадородіє дітородження
 уады люде, діти, нарід
 уадыце дитятко

уастити, уаштж учащати,
 часто робити
 уагтзтісний, густий, частий
 уагть-оууагтіє частина, до-
 ля, земля, майно, наслід-
 ство
 уашта гущавина, густий ліс

ш

шаръ фарба, масть
 шаръуни маляр
 шатърь шатро
 шелома пагірок
 шєтз шостий, шєть шість
 шєтьдєсатз шістьдєсѣт
 шєть на дєсѣтє шістьнацѣть
 шєтьсзтз шістьсот
 шипкз рожа
 широкз широкий
 шити, шиж шити
 шина шия
 шлѣмз шолом
 штєдрити, штєдрѣж-штєдрова-
 ти бути милостивим
 штєдрота - штєдростъ-милосръ-
 діє-милостъ милість, мило-
 сердя
 штєдръ-милосръдъ - милостнєкз
 штитъ-оржжиє щит
 штоудз-гигантз-исполннз ве-
 ликан, велет [жий
 штоудз-штоуждз чужак, чу-
 штоудьніє милосердя [лість
 штадѣніє береження, ми-
 штадѣти берегти, милува-
 шоу(ю)нлвіий [ти, скупитися
 шоу(ю)нца-лѣкєнца ліва рука,
 шульга
 шоу(ю)мз галас, гук, крик
 шоу(ю)мѣти кричати, гала-
 сувати

шадз йдучи, шалз йшов
 шпзятаниє шептанн[я] (р[ю]вати
 шпзятати шептати, нагово-
 шпзятз шепотіння, наговір
 шпзятъникз шептун, пліткар,
 заушник
 шьсткнє рух, ходіння [вати
 шьстковати йти, подорожу-
 шатаннє пиха, відважність,
 рух [ставати, пишатися
 шататиса хвилюватися, пов-

ь

ь буває в цих закінченнях:
 -ьскз, -ьсткнє, -ьстко, -ьстко
 ваннє, -ьстковати, -ьць

ѣ

ѣ в кирилівських пам'ятках
 буває частенько замість я
 ѣдати їсти
 ѣдннє їда, їжа
 ѣдъ-снѣдъ-бращьно їда, їжа
 ѣсти, ѣмь їсти, їм
 ѣхати їхати

ю

ю початкове часто буває за-
 мість оу і навпаки
 югз південь, полудня
 юдз-оудз член
 южъскз південний
 юница теличка
 юногъ молодість
 юноча юнак
 юноша юнак, парубок
 юнз молодий
 юнць-оуницъ теля
 юродз-оуродз
 юродьстко-оуродьстко
 ютро-оутро ранок

га

га на початку слова частень-
 ко буває замість а і навпаки
 гакнє МЄ -акнє
 габлань-аблань яблоня
 габлзко-аблзко яблуко
 гакити-показати
 гавлннє появленнє
 гакѣ явно, відкрито
 агньць-агньць ягня
 агна ягня, G¹ агнатє
 гадати їсти
 гадннє їда, їжа
 гадокитз отруйний
 гадрило вітрило, парус
 гадро, N³ гадра нідра, гли-
 бина, утроба
 гадз отрута
 гадъ ж. р. -бращьно-пишта їда,
 гадка-рана-строупз [їжа
 гадкина нора
 гадвити ранити
 гадз-адз я
 ганць-анць яйце
 гак-акзьяк, ніби, неначе, щоб,
 гакже як [аби
 гакорь котва, котвиця
 гамо-амо куди, гоможе-колиждє
 куди ні
 гаригз-врѣтиште груба одіж
 гарина-вазна вовна
 гаритиса гніватися
 гаротъ-гнѣкз лютість
 гарз-лютз сердитий, весняний
 гарьмз-ниго ярмо
 гаснз (не гаснз) ясний, чистий
 гасти, гамь, гасн їсти, Imprt
 гастрабъ ястреб [гаждь
 гаштє-аштє коли, якщо

ІА

ІА А³ ж. р. іх
ІАДРО-СКОРО-БРАЗО швидко
ІАДРОПИСЦЯ-СКОРОПИСЦЯ-БРАЗО-
ІАДРОГТА швидкість [ПИСЦЯ
ІАДРЪ швидкий, готовий
ІАДѢ-ЖДѢ-КЛИЗЬ з G коло
ІАДѢУАДИНЪ слуга, раб
ІАДѢУАДЗИНИ служниця, ра-
биня [хвороба, біль
ІАЗ(С)А-ІАЗ(С)А-НЕДЖГЪ рана,
ІАЗЕТКОРИНЪ що приносить
хворобу, біль
ІАЗЗІКОБОЛѢЗНИЄ-ІАЗЗІКОКРѢ-
ДНЄ балакучість
ІАЗЗІКЪ-СТРАНА-ПОГАНИНЪ язик,
нарид, плім'я, мова, чужак
ІАЗЗІУАНИКЪ іновірець, чужак,
поганець
ІАЗЗІУАНИЗ - ІАЗЗІУАНИКЪ нехре-
щений, іновірний, чужий,
ІАЗѢСТИКЪ хворий [балакучий
ІАТИ, ІМЖ взяти, схопити;
ІАТИ КѢРЖ-КѢРОКАТИ
ІАТИЄ схоплення, полон
ІАТРО, N³ ІАТРА печінка
ІАТРАІ братова, G¹ ІАТРАКЕ, А¹
ІАТЪНИКЪ в'язень [ІАТРАКЕ
ІАУАНИЄ охкання, стогін [ТИ
ІАУАТИ, ІАУЖ охкати, стогна-
ІАУАМЪІ ячмінь, G¹ ІАУАМЕНЕ,
А¹ ІАУАМЕНА
ІАУАНИЗ-ІАУАНИБНИЗ яшний

Ж

Ж ТА Ж початкові часом вжи-
ваються один замість од-
ЖБОРЪКЪ міра сипкого [НОГО
ЖВОЗЪ межигір'я, долина
ЖГЛЪ, ЖГЛЪЗ вугол

ЖГЛЪ, N³ ЖГЛІЄ вугілля
ЖГЛЪНИКЪ, ЖГЛЪЛНИКЪ вугло-
вий камінь, фундамент
ЖГЛЪНИЗ вугловий
ЖГРИНЪ угрин, венгерець
ЖДА, ЖДИЦА вудка
ЖДОЛИЄ-ЖДОЛЬ(Ъ)-ЖДОЛЬ-ПОЛІА-
НА долина, яр, балка
ЖДОУ, ІЖДОУ де
ЖДѢ-ІАДѢ коло
ЖЖЕ-ІЖЖЕ - ЖЖИШТЕ-ЖЖЪ-КЕРИГА
віровка, ужівка
ЖЖИКА - ІЖЖИКА-ЖЖИКЪ-СЪРОДЪ-
НИКЪ родич
ЖЖИУАНИЗ рідний
ЖЖИУАШТЕКО споріднення
ЖЖЪНИКЪ в'язень
ЖЖЪНИЦА в'язниця
ЖЗА, N³ ЖЗІ - ІЖЗІ - ОКОКЪІ
ЖЗІАШТЕ в'язниця [КАДАЛИ
ЖЗІТИ тиснути, мучити
ЖЗАЪ, ЖЗАЪЗ вузел, пучок
ЖЗЪКЪ-ТѢКЪНИЗ вузький
ЖЗЪНИКЪ в'язень
ЖЗЪНИЦА в'язниця
ЖКОТЬ кіготь, пазур, котвиця
ЖРОДИКЪ придуркуватий
ЖРОДОВАТИ-ЖРОДЪШТЕКОВАТИ бу-
ти придуркуватим [БЛАЗЕНЬ
ЖРОДЪ - БОУИ придуркуватий,
ЖРОДЪНИЗ дурний, придурку-
ватий
ЖРОДЪШТЕКО глупота, придур-
ЖСОБНИЦАКОЛОТНЕЧА [КУВАТИСТЬ
ЖСЪ ВУСИ, борода
ЖСѢНИЦА гусінь [НИЙ, слабий
ЖТАЪ-ЖТЪАЪ дрявий, пірва-
ЖТРОБА-ІЖТРОБА - УРѢКО сере-
дина, живіт, думки
ЖТРА всередині

жтрьнѣ серединний, внутрѣш- ній	ж А ¹ ж. р. ѿ від м
жтрьникѣ середина	v
жтрьждоу-жтрьждоу з сере- жтѣка качка [дини]	v(гv)покрѣтѣ-ипокрѣтѣ ὁποκρѣтѣс vпостѣсѣ - сѣстѣсѣ - ипостѣсѣ ὁπὸστѣсѣс постѣть
жхание нюх	vεοпѣ ὁσσοпос пахуча рослина,
жхати нюхати	з якої віток робили кропило

5. РІВНОБІЖНІ ТЕКСТИ З ЄВАНГЕЛІЙ X—XI ВІКІВ.

В текстах глаголицьких скрізь полишено Δ, що визначає Ꙗ або м, див. вище ст. 214—216. Цього ж значка Δ уживається в кирилівській Савиній Євангелії замість А, див. ст. 25.

І. Молитва Господня.

Євангелія від Матвія VI 9—13.

Зографська Євангелія, л. 9б:

¹ **У**чѣ нашѣ. іже еси на небесахъ. да сѣтѣсѣ іма
² твое. да придеѣтѣ црѣствѣне твое. да бѣдетѣ вола
³ твоѣ. ако на нбсн і на землї. хладѣз нашѣ насто-
⁴ яшт.... даждѣ намѣ днесѣ. і отхпусти намѣ длѣгзи
⁵ наш(а). ако і мзи отхпуштаемѣ длѣжьникомѣ на-
⁶ шимѣ. і не бѣведи насѣ кѣ напастѣ. нѣ ізбави нзи
⁷ отх неприѣзни. ако твое естѣ црѣствѣне. і сила і
⁸ слаба вѣ вѣк(зи) аминь: *Видання В. Ягіча ст. 5.*

Маріїнська Євангелія:

¹ **У**чѣ нашѣ иже си на нбсхъ да сѣтѣсѣ има
² твое. да придеѣтѣ црѣствѣне твое. да бодетѣ вола
³ твоѣ. ако на нбсн и на земли. хладѣз нашѣ на-
⁴ ставѣшааго дѣне. даждѣ намѣ дзнесѣ і отхпусти намѣ
⁵ длѣгзи нашѣ. ако и мзи отхпуштаемѣ длѣжжникомѣ
⁶ нашимѣ. і не бѣведи насѣ вѣ напастѣ. нѣ избави

7 НЗИ ОТЪ НЕПРІАЗНИ· АКО ТВОЕ ЕСТЬ ЦРСТВЕНЕ· ꙗ СЛА
8 И СЛАВА ВЪ ВАКЫ АМИНЬ· *Видання В. Ягича ст. 15.*

Ассеманова Євангелія:

1 **У**ТЬЧЕ НАШЪ· ІЖЕ ЕСИ НА НЕБЕСИ· ДА СБѢТИТЬСѦ ИМА
2 ТВОЕ· ДА ПРИДЕТЬ ЦРСТВО ТВОЕ· ДА БЖДЕТЪ КОЛО
3 ТВОЕ АКО НА НЕБЕСИ И НА ЗЕМИ· ХЛАБЪ НАШЪ НАСЖЦЬНЗИ
4 ДАЖДЪ НАМЪ ДЬНЕС· И ОСТАВИ НАМЪ ДЛЗГЗИ НАША
5 АКО И МЗИ ОСТАВЛАЕМЪ ДЛЗЖЬНИКОМЪ НАШИМЪ· И НЕ
6 БЪБЕДИ НАСЪ ВЪ ИСКОУШЕНІЕ· НО ИЗБАВИ НЗИ ОУТЪ АЖ-
7 КАБАГО· АКО ТВОЕ ЕСТЬ ЦРСТВО И СЛА И СЛАВА ВЪ
8 ВАКЗИ· АМИНЪ· *Видання Чрнчича ст. 88.*

Савина Євангелія, л. 72б:

1 **У**УЕ НАШЪ ІЖЕ ЕСИ НА НБСХЪ· ДА СТИТЪСѦ ИМА
2 ТВОЕ· ДА ПРИДЕТЬ ЦРСТВЕНЕ ТВОЕ· ДА БЖДЕТЬ КОЛѢ
3 ТВОЕ· ЯКО НА НБСН І ЗЕМН· ХЛѢБЪ НАШЪ НА-
4 СТАВЪШАГО ДНЕ· ДАЖДЪ НАМЪ ДЬНЬЪ І ОСТАВИ НАМЪ
5 ДЛЗГЗИ НАША· ЯКО І МЗИ ОСТАВЛАЕМЪ ДЛЗЖНИКОМЪ
6 НАШИМЪ· І НЕ БЪБЕДИ НАСЪ ВЪ НАПАСТЬ· НЪ ІЗБА-
7 ВИ НАСЪ ОУТЪ НЕПРІАЗНИ· ЯКО ТВОЕ ЕСТЬ ЦРСТВЕНЕ· І
8 СЛА І СЛАВА· ВЪ ВѢКЗИ АМИНЪ:— *Видання В. Шен-
кина ст. 58.*

Остромирова Єв., л. 123:

1 **У**УЕ НАШЪ ІЖЕ ЕСИ НА НБСХЪ· ДА СТИТЪСѦ ИМА
2 ТВОЕ ДА ПРИДЕТЬ ЦРСТВЕНЕ ТВОЕ· ДА БЖДЕТЬ КОЛО
3 ТВОЕ· ЯКО НА НБСН И НА ЗЕМН ХЛѢБЪ НАШЪ НА-
4 СЖЦЬНЗИ· ДАЖДЪ НАМЪ ДЬНЬЪ И ОСТАВИ НАМЪ· ДЛЗГЗИ
5 НАША· ЯКО И МЗИ ОСТАВЛАЕМЪ ДЛЗЖНИКОМЪ НАШИМЪ
6 И НЕ ВЪБЕДИ НАСЪ ВЪ НАПАСТЬ НЪ ИЗБАВИ НЗИ ОУТЪ
7 НЕПРІАЗНИ ЯКО ТВОЕ ЕСТЬ ЦРСТВЕНЕ И СЛА И СЛАВА
8 ВЪ ВѢКЗИ АМИНЪ:— *Видання І. Савинкова 1883 р.*

Архангельська Єв., л. 76:

¹ **ВѢ** НАШЬ НЖЕ ЕСИ НА **НБСХЪ**. ДА **СТНТЬСА** НМА
² ТВОЕ. ДА ПРНДЕТЬ ЦРѢКНІЕ ТВОЕ. ДА БОУДЕТЬ БОЛА
³ ТВОА. АКА НА **НБСН** Н НА **ЗЕМАН**. ХЛ'БЪЗ НАШЬ НА
⁴ СОУЩЬНЗИН ДНЬ. ДАН НАМЪ ДНЬ. Н ОСТАВН НАМЪ ДЪЛ-
⁵ ГЪІ НАША. ІАКО Н МЪІ ОСТАВЛАЕМЪ ДЪЛЪННКОМЪ НА
⁶ ШНАМЪ. Н НЕ БЪВЕДН НАСЪ ВЪ НАПАСТЬ. НЪ НЪБАВН НЪІ
⁷ **Ѡ** НЕПРНІАЗНН. ІАКО ТВОЕ ЮЕТЬ ЦРѢТВО. Н СЛАА Н
⁸ СЛАВА ОЦА Н СНА Н СГГО **ДХА** ВЪ Б'БЪКЪІ АМН": *Ви-*
дання Рум'янцівського Музея.

2. Молитва Симеонова.

Євангелія від Луки II 29 – 32.

Зографська Євангелія, л. 1386:

¹ **НЗИНА** ПОУСТИШИ РАБА ТВОЕГО ВЛАДЪІКО. ПО ГЛОУ
² ТВОЕМОУ СЪ МИРОМЪ. АКО ВІДАСТЕ ОЧИ МОІ СПЕНЬЕ
³ ТВОЕ. ЕЖЕ ЕСИ ОУГОТОВАЛЪ ПРАДЪ ЛИЦЕМЪ ВЪСАХЪ ЛЮ-
⁴ ДІН. СВЪТЪ ВЪ ОКРЪЖЕНЬЕ ІАЪЗІКЪ. І СЛАВЪ ЛЮДИ ТВО-
⁵ ІХЪ ІІЛА. *Видання В. Ягіча ст. 84—85.*

Маріїнська Євангелія, л. 82—826:

¹ **НЗИНА** ОТЪПОУСТИШИ РАБА ТВОЕГО ВЛАДКО. ПО ГЛОУ
² ТВОЕМОУ СЪ МИРОМЪ. АКО ВІДАСТЕ ОЧИ МОІ СЪПАСЕ-
³ ННЕ ТВОЕ. ЕЖЕ ЕСИ ОУГОТОВАЛЪ ПРАДЪ ЛИЦЕМЪ ВЪСАХЪ
⁴ ЛЮДИН. СВЪТЪ ВЪ ОКРЪЖЕННЕ ІАЪЗІКЪ. Н СЛАВЪ ЛЮДИН
⁵ ТВОИХЪ ІІЛА. *Видання В. Ягіча ст. 199.*

Ассеманова Євангелія:

¹ **НЗИНА** ОТЪПОУСТИШИ РАБА ТВОЕГО ВЛАДЪІКО. ПО ГЛА-
² ГОЛУ ТВОЕМОУ СЪ МИРОМЪ. АКО ВІДАСТЕ ОЧИ МОІ
³ СЪПАСЕННЕ ТВОЕ. ЕЖЕ ЕСИ ОУГОТОВАЛЪ ПРАДЪ ЛИЦЕМЪ

⁴ ВЪСАХЪ ЛЮДИ ТВОИХЪ. СВѢТЪ ВЪ ОТЪКРОВЕННІЕ ІАЗЪИКИХЪ.
⁵ И СЛАВЪ ЛЮДИ ТВОИХЪ ИЗРАИЛА. *Видання Чрнчица ст. 159.*

Савина Євангелія, л. 139—139б.

¹ Изина ѡтзпоуцаѣши раба твоѣго вѣко. по глѣ тво-
² ѣмоу съ мнромъ. яко видѣте оун мои спенне твоѣ.
³ еже еси ѡготовалъ прѣдъ лицемъ всѣхъ люди.
⁴ свѣтъ въ ѡткрѣвенне іазъикомъ. и слава люди тво-
⁵ ихъ излѣ. *Видання Щепкина ст. 136.*

Остромирова Євангелія, л. 264г:

¹ Изинѣ ѡтзпоустниши раба твоѣго вѣко. по глѣоу тво-
² ѣмоу съ мнрзмъ. яко видѣте оун мои спенненне
³ твоѣ. еже еси ѡготовалъ прѣдъ лицемъ всѣхъ
⁴ люди. свѣтъ въ ѡкрѣвенне іазъикомъ. и слава лю-
⁵ дин твоихъ излѣ. *Видання І. Савинкова 1883 р.*

Архангельська Євангелія, л. 156б:

¹ Изинѣ ѡпоуцаѣши раба своѣго вѣко по глѣоу тво-
² ѣмоу съ мнрзмъ. яко видѣста оун мои спенненне
³ твоѣ. еже еси ѡготовалъ прѣдъ лицемъ всѣхъ
⁴ люди. свѣтъ въ ѡкрѣвенне іазъикъ. и славоу лю-
⁵ дин твоихъ нлѣ. *Видання Рум'янцівського Музея.*

Реймська Євангелія, ст 11:

¹ Изинѣ поустниши раба твоѣго вѣко. по глѣ твоѣ-
² моу съ мнрмъ. ако видѣте оун мои спенненне твоѣ.
³ еже еси ѡготовалъ. прѣдъ лицемъ всѣхъ лоудинъ.
⁴ свѣтъ въ ѡткрѣвенне іазыкъ. и въ славоу лоудин
⁵ твоихъ излѣ. *Видання L. Leger.*

3. Заповіти блаженства.

Євангелія від Матвія V 3—12.

Зографська Євангелія, л. 4б—5:

¹ Блаженни ништи дѣломъ. ако тахъ естъ црѣо нѣкоє:

² БЛАЖЕНИ ПЛАЧЖШТЕН. АКО ТИ ОУТАШАТЪСЯ: БЛАЖЕНИ
³ КРОТЬЦИ. АКО ТИ НАСЛАДАТЪ ЗЕМЛѢ. БЛАЖЕНИ АЛЧЖ-
⁴ ШТИІ І ЖАЖДЖШТИ ПРАВЪДИ РАДИ. АКО ТИ НАСЪИ-
⁵ ТАТЪСЯ: БЛАЖЕНИ МИЛОСТІВНИ. АКО ТИ ПОМИЛОВАНИ
⁶ БЖДЖТЪ: БЛАЖЕНИ ЧИСТНИ СРЪЦЕМЪ. АКО ТИ БѢ ОУЗЪ-
⁷ РАТЪ: БЛАЖЕНИ СЪМИРДѢШТИ. АКО ТИ ІНОВЕ БЖІИ
⁸ НАРЕКЖТЪСЯ: БЛАЖЕНИ ІЗГЪНАНИ ПРАВЪДИ РАДИ. АКО
⁹ ТАХЪ ЕСТЬ ЦРЪТВО НЕБСКОЕ: БЛАЖЕНИ ЕСТЕ ЕГДА ПОНО-
¹⁰ САТЪ ВАМЪ. І ИЖДЕНЖТЪ ВЪІ. І РЕКЖТЪ. ВЪСАКЪ ЗЪЛЪ
¹¹ ГЛЪ НА ВЪІ. ЛЪЖЖШТЕ МЕНЕ РАДИ: РАДОУИТЕСА І БЕ-
¹² СЕЛИТЕСА. АКО МЪЗДА ВАША МНОГА ЕСТЬ НА НЕБЕСЕХЪ:
Видання Ягича ст. 2—3.

Ассеманова Евангелія:

¹ БЛАЖЕНИ НИЦИ ДОУХОМЪ. АКО ТАХЪ ЕСТЬ ЦРЪТВО НЕ-
² БЕСНОЕ. БЛАЖЕНИ ПЛАЧШТИНСЯ. АКО ТИ ОУТАШАТЪСЯ.
³ БЛАЖЕНИ КРОТЦИ. АКО ТІ НАСЛАДАТЪ ЗЕМЛѢ. БЛАЖЕНИ
⁴ АЛЧЖИИ И ЖАЖДЖИИ ПРАВЪДИ. АКО ТИ НАСЪИТАТЪСЯ.
⁵ БЛАЖЕНИ МИЛОСТІВИИ. АКО ТІ ПОМИЛОВАНИ БЖДЖТЬ. БЛА-
⁶ ЖЕНИ ЧІСТИ СРЪЦЕМЪ. АКО ТІ БОГА ОУЗЪРАТЪ. БЛАЖЕНИ
⁷ СЪМИРДѢЩЕН. АКО ТИ СЪИНОВЕ БОЖИИ НАРАКЖТЕСА. БЛАЖЕНИ
⁸ ИЗГЪНАНИ ПРАВЪДИ РАДИ. АКО ТА(ХЪ) ЕСТЬ ЦРЪТВО
⁹ НЕБЕСНОЕ. БЛАЖЕНИ ЕСТЕ ЕГДА ПОНЕСАТЪ ВАМЪ ЧЛОВАЦИ.
¹⁰ И ИЖДЕНЖТЪ ВЪІ. И РЕКЖТЪ ВЪСЪ ЗЪЛЪ ГЛАГОЛЪ НА ВЪІ
¹¹ ЛЪЖЖШТЕ МЕНЕ РАДИ. РАДОУИТЕСА И БЕСЕЛИТЕ. АКО
¹² МЪЗДА ВАША МНОГА ЕСТЬ НА НЕБЕСЕХЪ. *Видання Черн-
ичча ст. 127.*

Савина Евангелія, л. 125—125б:

¹ БЛАЖЕННИ НИЦИИ ДУХОМЪ. ІАКО ТИХЪ ЕСТЬ ЦРЪТВЕНІ НЕ-
² БСКОЕ. БЛАЖЕННИ ПЛАУЩЕНСА. ІАКО ТИ ОУТЪШАТЪСЯ. БЛА-
³ ЖЕННИ КРОТЦИИ. ІАКО ТИ НАСЛАДАТЪ ЗЕМЛѢ. БЛАЖЕННИ

4 алу́жщєи· ꙗ́ жажѣщєи· правѣди ꙗко ти насы́татъ-
5 сѧ· блаженни мно́гствєни· ꙗко ти помилу́вани бѣдѣтъ·
6 блаженни чистѣи срѣцємъ· ꙗко ти бѣ Ѹ́зрѧ блаженни
7 сѣмирѣщєи· ꙗко ти спѡвє бѣ́жнѣ наре́кѣтъсѧ· блаженни
8 нѣзгнѧнни правѣди радѣ· ꙗко тѣ́хъ є́сть црѣ́ствєнѣ
9 нѣско́е· блаженн є́стєгда поно́сѣтъ вѧмъ· ꙗ́ нѣде-
10 нѣтъ вѣи· ꙗ́ рекѣтъ вѧмъ· всѧкъ зѣ́лѣ глѣ· на вѣи
11 лѣжѣще мене радѣ· раду́йтесѧ ꙗ́ вєселѣтєсѧ· ꙗко
12 мѣзда вѧша мно́га є́сть на нѣ́сєхъ· *Видання Шен-
кина ст. 119.*

Остромирова Євангелія, л. 212а.б.в:

1 Блаженн· ни́щнѣ дѣ́хъ· ꙗко тѣ́хъ є́сть црѣ́ствєнѣ
2 нѣ́сєнѡе Блаженн· пла́чущнѣсѧ· ꙗко ти оутѣ́шатъ-
3 сѧ Блаженн кротѣ́цнѣ· ꙗко ти насы́дѣатъ землѣ
4 Блаженн· а́лѣжщєи жажѣщєи правѣди· ꙗко ти на-
5 сы́татъсѧ Блаженн· мно́гствєннѣ· ꙗко ти помилу́вани
6 бѣдѣтъ Блаженн· чистѣи срѣ́дцємъ· ꙗко ти бѣ
7 оу́зрѣатъ Блаженн· сѣмирѣщєи· ꙗко ти спѡвє бѣ́жнѣ
8 наре́кѣтъсѧ Блаженн· нѣзгнѧннѣ правѣди радѣ· ꙗко
9 тѣ́хъ є́сть црѣ́ствєнѣ нѣ́сєнѡе Блаженн є́стє· ꙗ́гда
10 поно́сѣтъ вѧмъ· ꙗ́ нѣденѣтъ· ꙗ́ рекѣтъ· всѧкъ зѣ́лѣ
11 глѣ на вѣи лѣжѣще мене радѣ Радоу́йтесѧ ꙗ́ вєселѣ-
12 тєсѧ· ꙗко мѣзда вѧша· мно́га є́сть на нѣ́сєхъ : ·
Видання I. Савинкова 1883 р.

Реймська Євангелія, ст. 27—28:

1 Блаженн ни́щнѣ дѣ́мъ· ꙗко тѣ́хъ є́сть црѣ́ство
2 нѣ́сєнѡе блаженн пла́чущнѣсѧ· ꙗко ти оутѣ́шатъсѧ·
3 блаженнн кротѣ́цнѣ ꙗко ти насы́дѣатъ землоу· бла-
4 женн а́лѣжщєи ꙗ́ жажѣщєи правѣды радѣ ꙗко ти
5 насы́татсѧ· блаженн мѣ́стєннѣ ꙗко ти помилу́вани бѣ-

⁶ доуТЬ· блаженн ѹнстнн сїрцьмь· ако тн б̄а оузьрать·
⁷ блаженн сьмнрѣщннсм̄· ако тн сїнове б̄жнн наре-
⁸ коуТЬ· а· блаженн прабьдзи радн· ако тѣхъ єсть
⁹ црѣтво н̄бсное· блаженн єсте· югда оукорать кы н̄
¹⁰ їжденоуТЬ· н рекоуТЬ кысакъ зль гль· на кы льжж-
¹¹ ще мене радн· радоунтесѣ н беселнтесѣ· ако мьзда
¹² камьнога єсть на н̄бсхъ :· Видання L. Leger.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ДОПОВНЕННЯ.

Чорна цифра визначає сторінку, до якої дається доповнення. **22.** И. И. Срезневскій: Извѣстіе о глаголическомъ четвероевангеліи Зографскаго монастыря, „Извѣстія“ 1855 р. т. IV ст. 368-377. **26.** Ол. Колесса: Погляд на історію української мови, Прага, 1924 р., на ст. 18 пише: „По мой думці, можна такі вислови Савиної Книги, як прахнѣнъ зам. изгниль, зльъ *σαπρός*, обидьливъ зам. неправдѣнъ, особливо ж господа зам. гостиниця пояснити лише тоді, коли признаємо, що сей пам'ятник написаний в західній частині Підкарпатської України, де український етнічний елемент стикався із Словацьким, і відки було близько й до Моравії та Паннонії, теренів діяльності слов'янських апостолів“. **30.** F. Miklosich: S. Iohannis Chrysostomi Homilia in ramos Palmarum, 1845 р.; й о г о - ж: Vitae Sanctorum e codice antiquissimo palaeoslovenice cum notis criticis et glossario, 1847 р., Відень, VI+55 ст. На Monumenta Міклошича 1851 р. див. рец. в „Извѣстія“ 1852 р. т. I ст. 23-24. **32. 70.** А. Heilpern: Ein kleiner Beitrag zur Textkritik altkirchenslavischer Denkmäler, «Archiv» 1909 р. т. 30 ст. 234-240. **32.** Ол. Колесса: Погляд, ст. 18 твердить, що Супрасльський Рукопис написаний десь на східній частині південного Підкарпаття. **57.** И. И. Срезневскій: Древніе славянскіе памятники юсоваго письма, 1868 р., ст. 3 пише: «Во время печатанія, благодаря путешествію ху-

дожника Д. М. Струкова, получилъ я, въ концѣ прошлаго (цеб-то 1867-го) года, пять листовъ нашедшейся въ Слуцкѣ Псалтыри“. В „Свѣдѣнія и замѣтки“ № 48 (див. „Сборникъ“ 1875 р. т. 12 ст. 38) І. Срезневський письмо Слуцького Псавтиря зве південно-слов'янським письмом XI віку. Від осіб, що близько знали працю І. Срезневського, довідався я, що рукопис Слуцького Псавтиря привіз до Петрограду художник Д. М. Струков. В 1890 р.р., коли до Д. Струкова звернулися з запитанням, де знаходиться цей Псавтир, він відповів, що відіслав рукопис назад до Слуцька; стали тоді шукати в монастирі та катедрі Слуцькій, але нічого не знайшли. Варто б пошукати ще й тепер. **66.** Листи А. Михановича з Маріїнської Євангелії видрукував Шафарик вперше в *Ramátky Hlaholského písemnictví*, Прага, 1853 р. ст. 50-52. **105.** Фортунатов припускає, що ОЄ написав один писар, диякон Григорій, але з двох оригіналів; Н. Каринський відкидає це й настоює на двох писарях (і двох орнаментаторах). **110.** Рецензію на видання ОЄ Востокова дав А. Є. Бычковъ в „ЖМНПр“ 1844 р. ч. 41 ст. 1-16. **111.** Н. Каринський, порівнявши видання ОЄ Савинкова з оригіналом, пише: „Издание Савинкова в палеографическом отношении совершенно не удовлетворительно“ (див. «Письмо Остром. Єв.» 1920 р. ст. 171). **112.** А. Лященко: Остромирово Євангеліє, див. «Энцикл. Словарь» Брокгауза 1897 р. півтом 43 ст. 365-366. **123.** Микола Левченко: Філологічні курйози. З приводу Н. Дурновá, «Записки Іст.-філ. відділу» Укр. Академії Наук, 1926 р. т. VII-VIII ст. 427-9,— про українізм виразу Збірника 1073 р.: *имъ же є поржучено строй тъ*, л. 46в. **199.** Псавтирний уривок А. Бичкова зберігається тепер у його наслідників, див. «Письмо ОЄ» Н. Каринського ст. 187. **213.** В *Abecenarium Bulgaricum* напис *hiér* (= хѣр?) стоїть над формою букви *х*. **432.** Іван Панькевич: Про відношене пам'ятників староукраїнської мови до полудневославянських під лексикальним оглядом, «Записки НТШ» т. 126.

Пояснення скорочень журналів див. в т. II цієї праці ст. 202.

Замітки до кирилівської транскрипції знімків. Транскрипцію скрізь роблено зо знімків. Ст. 253-259 дано зо знімків і з видання С. Кульбакина 1900 р.; в дужках дано доповнення по списку XII в. Моск. Синод. Бібліотеки. Ст. 265-267 зо знімків і з видання Г. Ільїнського 1906 р.; в дужках текст, який в 1868 р. читав ще І. Срезневський, але тепер зовсім не читкий. Ст. 269-275 зо знімків і видання Г. Ільїнського 1915 р. Ст. 277-283 зо знімків і з видання Є. Карського 1904 р. З технічних умов на ст. 311-323 довелося замість надрядкового значка \wedge складати \wedge .

ПІСЛЯМОВА.

Готуючи цей V-ий том своєї «Історії церковно-слов'янської мови», я дбав найбільше про те, щоби в короткій і приступній формі змалювати характер старо-слов'янських пам'яток X-XI віків, подаючи опис історичний, палеографічний та лінгвістичний кожної з них, додаючи до того по змозі повну бібліографію пам'ятки. Звичайно, за браком місця не міг я подавати повної та докладної історії вивчення теї чи іншої пам'ятки,—я найбільше дбав розповісти читачеві все, що було важнішим в тій чи іншій справі, щоби вже тим самим підготувати шлях до дальших самостійних студій над пам'ятками. І коли ця моя праця,—в якій зібрано все головніше з царини вивчення старо-слов'янських пам'яток X-XI віків, і з якої досить ясновидно, чого ще нам тут бракує,—коли моя праця хоч в малій мірі спричиниться до дальших самостійних студій над пам'ятками або взагалі заохотить до праці над ними, я буду вважати, що досяг поставленої мети.

На ст. 98-188 подав я трохи докладніший опис старо-українських пам'яток XI-го віку, щоби тим покласти більший початок для вияснення історії української (старо-руської) мови XI-го віку¹.

¹ Автор готує працю: «Українська мова по пам'ятках XI-го віку», але неможливість попрацювати над самими оригіналами не дає мені змоги закінчити працю.

Тільки той, хто сам видавав старо-слов'янські пам'ятки чи хрестоматії з них, зрозуміє й відчує ту силу, часом навіть надмірного труду, який вложено до цієї моєї праці. Друкування книжки (особливо Альбому та старо-слов'янських текстів) в технічно слабій друкарні значно збільшило цей труд і не дало змоги багато сторінок (особливо з Альбому) випустити так, як бажалося... Зробив, що було в силі зробити на невеликі засоби матеріяльні й технічні, ніколи не шкодуючи власного труду.

Про матеріяльну допомогу на видрукування цієї праці звернувся я до деканату Православного Богословського Studium Варшавського Університету, який і виклопотався для цього допомоги в Міністерстві Визнань Релігійних та Публичної Освіти з невикористаних сум Православної Церкви. Але цієї допомоги не вистарчило б на видрукування праці, колиб на поміч не прийшла Митрополитальна Синодальна Друкарня, що друкувала книжку дешевше від нормальної ціни. Тому вважаю за прийнятний обов'язок скласти на цій місці свою публичну подяку як Міністерству ВРІПО та Варшавському Університетові, так і Блаженному Митрополитові Православної Церкви в Польщі Діонісію за зазначену поміч.

А в т о р .

ПОКАЖЧИК.

До цього Покажчика внесено ймення власні, географічні та назви писаних пам'яток; останні подаються під їх власною назвою. Цифра визначає сторінку книжки; вища цифра сотень або десятків не повторюється (напр.: 236.7.42.5 читати 236.237.242.245). Скорочення: *аєп.*—архієпископ, *ап.*—апостол, *арх.*—архимандрит, *бібл.*—бібліотека, *єв.*—євангелія, *єп.*—єпископ, *іг.*—ігумен, *кн.*—князь, *мр.*—монастир, *мт.*—митрополит, *о.*—отець, *патр.*—патріярх, *пр.*—пророк, *св.*—святий і др.

- Abecenarium Bulgaricum 14.212-3.70
 Abicht R. 31.195
 Адріатина 95
 Академія Давньо-слов'янська 14
 Академія Наук Київська 76. 424, Петроградська 32.6. 160.204, Загребська 40
 Алексѣвъ П. А. 413.4
 Алисовъ М. И. 116
 Амфилохій арх. 21.138.49. 58 76.205.411.24
 Анастасій св. 123
 Андрониківський мр. 114
 Антіоха Пандекти 173-7. 372-3.424.6.7.9.30
 Антонинъ (Капустинъ) арх. 76
 Анфимъ арх. 20
 Апостол Сліпчевський 408
 Аравія 35
 Арасимович Л. 87.90
 Aretin 74
 Архангелська євангелія 1092 р. 15.132-9.352.5. 405.9.25.7.9.78.9
 Архангелський 159
 Архангелщина 132
 Ассеманн Й. С. 33
 Ассеманн С. 33
 Ассеманова євангелія 8.10. 4 25.33-5. 62. 219. 240-3. 390.7.8.400.2.4. 6.8-23.6-9
 Афанасій св. 62.9.126.56 63
 Афон 19.27.42.61.2.6.206.7. 10
 Баварія 71
 Balzer O. 90
 Барсовъ Ю. 115.23
 Барятинская кн. 422
 Бемъ А. 31
 Бенешевичъ В. Н. 38.9
 Географський Музей 60
 Беринда П. 411-3
 Berneker E. 401.2.5.22
 Берн 421
 Berčić I. 398
 Біларскій П. 149.50
 Bialkowski L. 409
 Бібліотека див. під власною назвою
 Білий Стол 27
 Білозерський мр. 115.23
 Білоусово 186
 Блатенське озеро 81.3
 Бобровський М. 27.8
 Бобровскій И. Л. 31
 Бобровскій П. О. 31
 Бобровъ В. 132
 Богдановъ С. 422
 Богемія 81
 Богословія правоучительная 1751 і 1756 р. 413
 Богословіє І. Дамаскина 48
 Боудуэн-де-Куртенэ 172
 Боданскій О. 74.115.6.23.63. 210.2
 Böhmte E. 406
 Болгарія 13.9.21.7.9.39.44. 6.50.84.94.6.135.88
 Болеслав 187.8
 Болеслава монети 380
 Болховитинов див. Евгеній
 Большаковъ С. 132
 Боснія 62
 Braune W. 74
 Бревіарій 1791 р. 398
 Breisacher M. 68.9
 Брик І. 413
 Brückner A. 31.399
 Будиловичъ А. 63.7.83.95. 131.66-8.71.2.424
 Бузук П. А. 64.6.7.116.34. 7.9.
 Буличъ С. 412
 Буслевъ Ф. 130.72.82.398. 9.425
 Буслівський Стихирад 403
 Бшчовъ А. 28.31.111.33. 8.54.5.65.99, його Псалтир 199-201.399.429.83
 Бѣлина М. 193
 Бѣшевъ И. С. 427.404
 Wajs I. 14.35.430
 Варковничскій мр. 413
 Варшава 28
 Василій Великий 28
 Василій кн. 141.86.7
 Ватиканська Бібліотека 33
 Veglia 14.68
 van Vijk N. 28.32.8.75.8. 86.7.90
 Weingart M. 421
 Венгрія 30
 Венеція 68.9
 Веселювська З. М. 418
 Визгоровъ А. 66.203.12
 Виленська Публ. бібл. 139. 141
 Вишня 141
 Віденські Листки 89
 Відень 62.172
 Віт св. 92
 Володимировъ П. В. 144.65.79
 Войтех св. 145
 Волянъ 140
 Волковъ Н. 107.12.39.52.79. 203-5
 Володимир Великий св. 187. 8.430
 Володимир Мономах 186
 Володимирові монети 379
 Vondrák V. 26.30-2.6.8.44. 7.63.70-5.8.80.2-5.8.98. 212.16.395.402.4-7.21-4. 30.2
 Воскресенскій Г. 138
 Воскресенський Новоєрусалимський мр. 115.73
 Востоковъ А. X. 27.30.4. 72.4.103.4.110.11.15.22. 30.49.50.62.71.80.2.4.97. 203.416-20.3.4.30.2
 Вуканова св. 403
 Вячеслав св. 79
 Галаховъ А. Д. 397
 Галицька св. 405
 Галичина 134
 Hanka V. 27.97.111.50
 Gauthiot 406
 Heilpern A. 482
 Geitler L. 36.7.9.40.1.52. 69.82.3.95
 Георгієвскій А. П. 407
 Георгієвскій Г. 134.7
 Герман патр. 58
 Герман село 58
 Герцъ К. К. 111
 Гильтебрандтъ П. А. 140.3. 422.30
 Гильфердингъ А. 48
 Glagolita Clozianus, див. Клоція Збірник
 Глинскій М. кн. 141
 Гліб кн. 185
 Глубоковскій Н. 158
 Головатий 184.5
 Головацький Я. 398
 Горазд св. 84
 Городенщина 27
 Городиць писар 191
 Горскій А. 113.23.72.202.3
 Höfler K. 91.2.7
 Грамота див. Кулина
 Гречъ Н. И. 397
 Грінченко Б. 413
 Григор о. 210
 Григорій Богослов 166.399. 403.27.9, Казанія його 165-72.181. 370.1.99.407. 9.24
 Григорій Великий 79
 Григорій дякон писар 104- 6.215.6.483
 Григоровичъ В. И. 19.42. 43.4.7.50.2.61.2.6.176.213
 Гринкова Н. 161.2
 Грунскій Н. К. 21.3.52.74. 8.9.82. 8-91. 6.7.408.4.28. 30
 Грушевський М. 188
 Данія 30

- Далмація 69
 Дебърско 39
 Дем'янчук В. 123.32
 Денкоглу І. Н. 115
 Дмитрій св. 33
 Diels P. 47
 Діонсій мт. 485
 Добрилова св. 143.405
 Добровський Й. 27.34.74.
 122.414
 Добрянський Ф. 144
 Долобо М. 40.1.207
 Домка писар 190.1
 Дружининь Я. 104
 Дубровський 205
 Дунай 83
 Дурново Н. Н. 17.32.41.86.
 90.100.16.24.33.8.9.66.72.
 3.7.9.99.203.433
 Дювернуа А. 123.33.4.8
 Євангелія див. Архангель-
 ська, Ассеманова, Вука-
 нова, Галицька, Добрило-
 ва, Зографська, Марій-
 ська, Мирославова, Мсти-
 славова, Никольська,
 Остромірова, Погоди-
 ська, Реймська, Саввина,
 Симонова, Типографська,
 Турівська
 Євгеній Болховитинів 159.
 60.79.80.23.414, його
 нсавтер 159-62.3.367.99.
 400.24.9
 Євсєвій Струмицький св. 33
 Євфимій чернець 202
 Евхологон див. Синайський
 Євнет 40
 Емауський мр. 145
 Єпифаній св. 69.408
 Єпифаній Кипрський 28
 Єпифаній Славинецький 202
 Ериссо 210
 Ермитаж 185
 Ермолаєв А. 125.86
 Єроним св. 68.144
 Єрусалим 33.76
 Єфрем Сирин 45-7, його Па-
 ренесис 45.7
 Житєцький П. 412
 Життя див. Кондрата, Сав-
 ви, Савина, Теклі
 Завид писар 133
 Загреб 172, Академія За-
 гребська 40
 Закарпаття 171
 Замойський 28, його бібл.
 в Варшаві 28
 Зарудницький 113
 Збірник див. Клодій, Свя-
 гослава, Успенський
- Звенигородський повіт 115
 Зизаній Л. 411, його Лек-
 сис 1596 р. 411
 Зографська Єв. 8.9.14.9-25.
 43.52.6.7.76.8.109.209.10.
 19.228-35.96.400-9.23.6-9
 Зографські Листки 206-7.
 84-9.424
 Зографський Кирил. підпис
 950 р. 207-10.268
 Зографський мр. 19.20.206-8
 Іван Дамаскин 48
 Іван дик писар 113.4.25.215
 Іван ексарх болгар. 48.122
 Іван Золотоустий 28.68.9
 Іван писар 21
 Іван Рильський 49
 Івер І. 210
 Іверський Глаголицький під-
 пис 982 р. 210.93.128
 Іверський мр. 210
 ізводи 7
 Ігнатій кн. 113
 Іоан див. Іван
 Іоаниця писар 115
 Ісара річка 71
 Іванов Й. 60.209.12
 Ільїнський Г. А. 11.27.32.
 41.4-6.9.50.2.3.6.85.90.
 151.424.430.84.
 Ільїнський 422
 Jarosiewicz R. 37
 Jireček K. 59
 М. І. 407
 К. С. 23.24
 Калайдович К. 115.22.62.
 76
 Калина 82.3
 Каминський Ф. 153.5.425.30
 Кантемирь А. 422
 Капустинь Антонинь 76
 Kačásek I. 60
 Карейський мр. 209
 Каринський Н. М. 14.6.23.7.
 36.44.90.99.105.6.12.3.24.
 41.2.9.54-6.62.73.7.83.262.
 3.5.395.402-5.22.7-9.83
 Кароль IV 144.5
 Карпаття 94.6
 Карлов Г. 116.23
 Карскій Е. О. 27.39.41.53.
 5.9.133.5.8.41.59.76.7.83.
 6.7.96.7.203.5.401.6.9.24.
 7.8.30.84
 Катерина II 104.51.85
 Катерининський мр. 35.6.8
 Кагун Гірний 60
 Кашпєв П. 160.2.82
 Керч 185
 Керченська протока 185
- Київ 76.104.106.7.13.35.76.
 88
 Київська Академія Наук 76.
 424
 Київські Глаголицькі Лист-
 ки 10.3.4.21.37.45.54.72.
 5-91.6.216.9.310.23.400.2.
 4-9.24.7-9
 Київ. Дух. Акад. бібл. 76.83
 Київщина 154
 Кийриан мт. 114
 Кирило - Білозерський мр.
 115.23
 Кирило Єрусалимський
 патр. 42.114.201.2, його
 Науки 201.3.390-1.429
 Климент св. 33.74.5.170
 Cloze-Клоц П. гр. 68.9
 Клоців Збірник 10.4.25.39.
 48.54.63.4.68-71.4.219.
 300.5.98.400.1.2.4.6-8.14.
 23.6.7.9
 Книга див. Саввина
 Кодекс див. Євангелія, Ру-
 копис
 Козловський М. М. 111
 Kolář I. 23.88 [482
 Колесса Ол. 99.149.68.70.
 Колосов М. 23
 Комарович В. Л. 191.5
 Кондакар 388.403.26.8.9
 Кондаков Н. П. 36.41.244-
 5.427
 Кондрат св. 179.92.427, його
 Життя 31.179-83.220.
 375.6.399.427.9
 координатції 421-2
 Кошко П. М. 173.5-7
 Коритар В. 27.8.30.4.68.70.
 4.162.414.23
 Корабєв Б. 208
 Корбініан св. 71
 Кормча 1262 р. 400
 Корнилов П. П. 189
 Костянтин-Кирило Б. 7.10
 2.28.84.145
 Костянтин писар 202
 Костянтин Болг. і його мо-
 литва 402
 Коцел кн. 81.4
 Кочетов І. С. 420
 Кочубинський А. 30.37.40.3
 Краків 85
 Крилов 35.6
 Кримський А. 100.16.23.32.
 4.70.5.9.407
 Крк 14
 Кулина бана грамота 1189 р.
 220
 Кузьбакін С. М. 6.11.22.
 30.2.41.3.4.9.63.4.7.9.82.

- 3.5.9-91.127.32.406.8.22.
4.30
Куняк 150
Купріянівські Листки 153-
6.360-3.400.3.25.9
Купріяновъ И. К. 153.96.7
Kurz E. 408
Kurz I. 23.35.408
Кутейський мр. 412
къимгы 410
Кънчевъ В. 58.9
Кърчевъ 185
Лавровскій П. А. 150.65
Лавровъ П. А. 16.27.44.55-
7.74.89.97.154.5.63.206.
7.10.2.406.24.8.30
Ламанскій В. И. 21.23.69.
7.96.7.106.72
Lang P. 87
Ланскоу Н. С. 112
Лев VII Философ 208
Левченко М. 483
Leger L. 145.9.51.430
Лексикон Беринди 1627 p.
411-3
Лексикон 1722 p. 412
Лексикон 1745 p. 413
Лелин 132
Леонидъ арх. 21.3.35.173.7.
207.9.10.1
Leskien A. 21.32.62.80
104.12.216.401
Ливан 93
Лимонар 177
Липськ 62
Листки див. Відепські, Зо-
графські, Київські, Ку-
пріянівські, Македонські,
Охридські, Порфирійвські,
Пражські, Ргдські, Ун-
дольського, Фрейзинген-
ські, Хиландарські
Łoś I. 150.396
Кароль Лотарингський 145
Лука ан. 427
Львовъ Н. А. 185
Люблина 28.180
Люблинська бібл. 28.32
Лянуновъ Б. М. 82.3.8.9.91.
132
Лященко А. 483
Макарій іг. 208-10
Макарій мт. 197
Македонія 13.4.21.38.4.7.9.
44.50.8.64.9.95.6
Македонскій Листок гла-
гол. 10.14.44-7.400.5.24.
7-9, кирил. 10.43-50.209.
264-7.427.30
Макушевъ 96.7
Малышевскій И. 89
Марійська св. 7-9.14.8.25.
43.51.61-7.82.109.71.215.
219.94-9.397.400.1.2.4.6.
8.9.23.6-8.76.8.83
Марійський мр.61
Masing L. 123
Margulies A. 32
Meillet 32
Металловъ В. М. 78.198.9
Мефодій 5.7.10.2.29.82.4.5.
8.145.403
Микола нотар 210
Миклау писар 198
Милетич Л. 59.63.74
Милушовъ П. 58
Миния 1095 p. 145.88-90.7.
381.403.23.8.9; 1096 p.
142.5.88-9.91-3.7.200.82-
4.403.25.7.9; 1097 p.142.
88-9.93-5.7.385.6.403.25.
9; березнева 203-4, за
червень 205, див. Пута-
тина, Супрасльська
Мировицький В. В. 141
Мирославова св. 403
Михайл арх. 186
Михал писар 198
Миханович А. 19.61.2.6.397
400.83
Мичко писар 133
Міклошич Фр. 30.1.62.6.8.9.
70.4.82.95.110.54.398.413
5-20.482
Милетич Л. 59.67
Milčetić I. 71
Мінщина 139
Миссал 1741 p. 398
Мозирський повіт 139
Молятинъ врачувальні 37,
Мол. Костянтина Бол-
гарського 402
Молитвослов див. Синай-
ський
Монастир див. під власною
назвою
Монети 187-8
моравізм 79-80
Моравія 72.81-5.8.482
Морозовъ Т. С. 116
Москва 114.5.32.7.43
Московська патріарша і си-
нодальна бібл. 44.114.5.
23.56.73.7.190.201.2.
425, типографська бібл.
24.151.89.91.3
Московскій історичний му-
зей 115.51.6.73.7.190.1.3
201
Моск Іван 177
Мочульскій В. Н. 43.52
Мстиславова св. 405
Музей див. Београдський,
Московскій, Рум'янців-
ський
Мусинъ-Пушкинъ А.И. 185.
6.425
Мюнхенська бібл. 71
Напис див. Самуїла, Тем-
ницький
Науки див. Кирила ерусал-
имського
Невоструевъ К. 113.23.72.
203
Некрасовъ Н. 131
Несторъ св. 33
Никольська XIV в. св. 6
Никон патр. 115
Нижинскій скарб 187
Новгород 104.7.70.200. Н.
Нижній 143
Новгородська Софійська бі-
бл. 153.96.203
Новоєрусалимскій Воскре-
сенський мр. 115.73
Нордвіст 204
Oblak V. 26.30.1.2.70.1.81.
2.9.95.6.7
Обнорскій С. П. 32.159.93.5
Огіенко Ів. 28.100.408.13.
29.30
Одеський унів. 42
Октоих 205
Олександр I 104
Олександр II 19.20
Оленин А. Н. 130.85.6.425
Описфор чернець 207
Офим писар 114
Ossoliński Jós. 28
Остріжська Біблія 409
Остріжскій К. I. 140.1
Остромир 104.7
Остромирова св. 1056 p. 8-
10.5.8.63.7.103-12.34.8-
48.6.7.53-5.392-42.99.400.
9.17.20.4.6-9.77.9.81.3
Охрида 50.61, Охридскі
глаг. Листки 9.14.45.50-
3.268-74.404.5.24.28
П. Ир. 74
Павло ап. 91
Пандекти Антиоха 173-7
372-3.424.6.7.9.30
Паннонія 87.72.83.5.482
Панькевич І. 483
Паллонскій 28.150
Парі Л. 150
Парижська бібл. 212
Pastrnek Fr. 14.31.41.81.
4.9.97.151
Páta 406
Патерик див. Синайскій

- Пенинський І. С. 180.397
 Перетць В. Н. 31
 Петро I 104.45
 Петровская Ю. В. 41
 Петровъ А. 415
 Петроград 28.104.31.71, Петроград. Державна Публ. бібл. 20.8.36. 104.26.48. 53.60.5.6.80.3.96.205.428, П. Академія Наук 32.6. 160.204, П. Дух. Академія 196
 Писарі ХІв. див. Городѣвъ, Григорій, Домка, Завид, Іоан, Іовица, Костянтин, Микула, Михал, Мичко, Онфим, Путята, Сава, Яків, Феодор
 Підкарпаття 149.482
 Підпис див. Зографський, Іверський
 Pintar L. 32
 Піон св. 28
 Погодинъ М. П. 100.34.60. 80.2-4.425, його Древлехранище 180.3, його Євангелія 205, його Псалтир 403
 Погорѣловъ В. 41.6.7.156. 8.9.412.25.30
 Полевой П. Н. 427
 Польща 85.188.410
 Поповъ Н. А. 31
 Порфирій Успенскій арх. 35.6.40.210.1, його Листки 403.28, Псалтир Порф. 862 р. 220
 Почаїв 413
 Прага 145
 Празьскі глаг. Листки 10. 4.45.81.3. 5. 90-8. 324-31. 404-6.24.6.7.9.30
 Przegonia Kryński M. Z. 406
 Прейс П. 166.213
 Преспа 58
 Прокіп св. 144.5
 Псалтир див. Бычкова, Євгенів, Погодинський, Порфирія, Синайський, Слуцький, Толстовський, Чудівський
 Псков 24.143, Псковський св. Духів. мр. 198
 Пустошкинъ 184
 Путята писар 196.7
 Путятина Микла 195-7.387. 427.9
 Ратшинъ Ал. 115.123
 Raul 36
 Rački Fr. 34
 Регель В. 208
 редакції 7.12.15
 Реймс 144.5, Р. бібл. 144, Р. єв. 144-51.358-9.405. 28.79.81-2
 Reynaldis L. 63
 рецензії 7.12.15
 Решетар К. 213
 Рило гора 44
 Рильський Листок 44-7.260-3, Р. мр. 44
 Рим 33
 Rozwadowski I. 421
 Розенфельдъ А. 123
 Розов В. 99.100
 Росальський М. І. 141
 Росія 154
 Рукопис див. Супрасльський Рум'янівськийМосковський і Публ. Музеї 53.62.122. 32.7.203.430
 Руманцовъ Н. гр. 115.22
 Сава коп писар 24.6
 Савва археп. 181.95.9.425.6
 Саввантовъ П. И. 111
 Савви св. Життя 100
 Саввина Книга 8-10.7.24-7. 9.82.143.59.213.236-9.395. 400-2.4.5.8.9.28.6.8.9.76.7.
 Саввина св. Життя 31 [9.82
 Саввиновъ И. 108.11.430.83
 Сазавський мр. 81.5.96
 Самуїл цар 58.9
 Самуїла царя напис 993 р.^а 5.15.58-60.208. 290.1.402. 9.27-9
 Сахаровъ И. П. 425
 Свенціцкий І. 116
 Святополк кн. 188
 Святослав кн. 113.6.25
 Святослава Збірник 1073 р. 10.5.8.24.112-24.6.56.8.70. 343-49.399-400.3.7.9.25-8; Збірник 1076 р. 15.8.124. 32.70.81.349-51.99.403.7. 25.6.8; Збірник 1348 р. 403
 Севастійські мученики 60
 Севастьяновъ П. 19.20.210.2
 Свєрьяновъ С. 32.39.41. 180.423.30
 Сербія 60.2.84
 Середкин мр. 24.143
 Sievers E. 75.8.90
 Сигизмунд архидк. 68
 Сигизмунд кор. 141
 Sylvestre de Sacy 150
 Симеон цар 29.42.105.113. 403, Похвала йому 403
 Симеон чернець 207
 Симонова св. 400
 Симоно П. 131
 Симфонія 421-2
 Синай 35.8.9.41.76
 Синайський мр. 427, Спк. патерик 177-9.874.425.9, Спк. псалтир 10.4.25.36. 8.40.51.2. 63.82. 145. 248-51.401.2.4.6. 8.23.6-9. Спк. Требник 10.4.25.35-8.51. 52.63.72.3.145.245-7.400-2.4.6.8.23.6.9
 Синаксар 20.1.3
 Синонима Славеноросска 412
 Сліпченський Апостол 403
 Слова див. Науки
 Словаччина 95
 Словники ц.-слов. мови 410-
 Stoński St. 407.21.2 [25
 Слуцький Псалтир 9.56.7. 388.92.400.5.23.83
 Смирнов А. 131
 Соболевскій А. И. 14.23.6. 7.30.4-8.41.63.7.71.9.85.3-90.98-100.4-7. 112. 6.23.5. 131.4.8.42-4. 9.50.65.75.8. 97.203.399.427
 Собрание припадковъ 1722 р. 412
 Соколовъ Д. 414
 Соколовъ Н. И. 139
 Соколовъ П. 414.5
 Солуя 12.34
 Сплицыпъ А. 185.6
 Срезневскій В. И. 45.8.56. 7.158.62.5.200.1.422.6.81
 Срезневскій И. И. 14.6.22. 4.6.30.4-7.43.5.7.8.50.2.3. 5-7.66.70.4.6.80. 8.9.4.6-8. 111.23.30.9.40. 2.3.51.2.4-5.8.62.5.71.2. 6.7.9.82-4.6. 8.95.7. 99-201. 3-5. 10-13. 399.415-21.24.6.82-4
 Ст. Л. 422
 старо-слов. мова 10-12
 Старчевскій А. 420
 Стасовъ В. 143.62.76.426
 стихирар 427.8, Ст. Буславський 403, Ст. Финландський 204-5
 Стоянович Л. 61.430
 Стрільбицький? 28
 Стровъ П. 150
 Струковъ Д. М. 56.483
 Суворинъ А. С. 420
 Супрасль 27.412
 Супрасльський Рукопис чи С. Миня 9.15.27-32.46. 9.63.9. 78. 82. 158. 80.1.2. 220-7.399-403.5.6.8.9.23.6. 8.9.482, С. монастир 27

- Сухо 82
Сирку П. 111
Тамань 184.6
Телі св. Життя 183-4.377-8.427.9
Темницький Напис 60-61.292
Тимовскій Р. 412
Тимофей св. 33
Тимченко С. 138
Тинецький мр. 85
Тиня 85
Типографська др. 151-2
Тироль 69
Тмутороканський камінь 1068 р. 180.84-6.377.425.6.80
Тмуторокань 185
Толстовскій псалтир 162-5.868-9.426
Толстой И. гр. 188.481
Толстой Ф. 163
Требник див. Синайський
Трембицький 28
Тридеят 69
Тромонья 426
Тургенєв А. И. 145
Турів 189-41.8
Турівська св. 139.41.356-7.400.3.5.27.9
Турція 19
Тучемський С. 430
Україна 116.71.418
Ułaszyn H. 215.409.22
Удольскій В. М. 53, Листки його 10.53-6.276-88.400.2.4-6.9.24.8.9
Уривки див. Листки
Успенскій О. 58.9.430
Успенський Збірник XII в. 400.3
Устав церковний з Кондакарем 197-9
Фанагорія 184
Фелицита св. 75
Феофора Струмицька св. 33, Солунська 33
Феодорит Киррський 156-8
Филарет мт. 111
Филімоновъ Г. Д. 111.50
Філіпидський Стихирар 204-5
Флоринскій Т. 59.89
Фома іг. 207
Фортуатовъ Ф. О. 26.41.6.7.9.55.63.7.82.105.6.12.54.
Фотій патр. 28
Фрагменти див. Листки
Франкопан І. 68
Францевъ Вл. 151
Франція 144
Фрейзингенські Уривки 5.71-5.7.8.83.90.212 3.906-9.404.23.30
Charlier V. 151
Хиландарські Листки 9.42-4.6.50.140.59.252-9.400.2.4-7.9.23.8.9, X. мр. 42
Ходкевич Ол. 27
Chodyncki K. 409
Хорватія 62.70.84
Хоринська св. 987 р. 220
Хоробрий чернець 71.408
хрестоматія ц.-сл. новин 393-410
Царгород 19.145.207
Cerf 150
Zivier E. 31
Цонєвъ Б. 11.21.3.7.32.5.8.41.4.7.9.50.53.6 9.60.7.71.75.98.123.210.3.429
Чебанъ 412
Чернигів 186.7, Ч. гривня 186-7.378
Чернышевскій Н. 171
Чехія 81.3.5.94-7
чехизми 93-4
Črnčić I. 35
Чудівський псалтир 156-9.364-6.425.6.9, Ч. мр. 156
Šafarik P. 22.38-5.52.66.70.91.3 5-7.166.70.1.82.211-3.396.7.415.83
Шахматовъ А. 41.91.102.4.112.6.23. 32. 4. 5. 79.81.2.216.407
Шевгревъ С. П. 113.23
Шимановскій В. 125.31.2
Ширскій И. 413
Шимковъ А. С. 414
Шимановичи 58
Шляковъ Н. 112
Шляпкинъ И. 186
Schmidt 31.182
Шницеръ Я. Б. 427
Шурф гр. 69
Щепкин В. Н. 8.17.25.6.7.90.34.5.53.4.5. 80.2.3.8.9.98.107.112.395.423.9.30
Щербатовъ М. М. 126
Юда 69
Юрій Зограф св. 208
Юр'євскій Новгород. мр. 159
Jagić V.—Ягичъ И. В. 7.13.4.21.2.3.6. 85-8.41.3.7.50-3.5-7. 9.61-7. 9.71. 5.7.80.1.3.5.8-90. 4.5.8. 9.102.3.18.25. 31.41. 9-52.4. 5.8.61.2.70.8. 82.91. 5.209.10.3-6.8.396.9.400. 4.22.3.27.30-2
Яків писар 190
Ярослав кн. 188, його монети 280
Яцимирскій 412
Теодоръ писар 201

Зміст книжки.

Вступ:

Сторінки

Найдавніші пам'ятки старо-слов'янської мови

5—18

Частина перша:

Огляд пам'яток X-XI-го віків.

А. СТАРО-СЛОВ'ЯНСЬКА МОВА ПІВДЕННО - СЛОВ'ЯНСЬКОЇ РЕЦЕНЗІЇ:

І. Старо-слов'янська мова болгарської рецензії:

	<i>Сторінки</i>	<i>№№ змишків</i>
1. Зографська євангелія	19-24,	12-15
2. Савина євангелія чи Савина Книга	24-27,	16-19
3. Супрасльський Рукопис	27-32,	5-11
4. Ассеманієва євангелія	33-35,	20-21
5. Синайський Требник	35-38,	22-28
6. Синайський Псалтир	38-41,	24 27
7. Хиляндарські Листки	42-44,	28-31
8. Рильський Листок	44-47,	32-38
9. Македонський Кирилівський Лист	48-50,	34-35
10. Охридські Глаголицькі Листки	50-53,	37-41
11. Листки Ундольського	53-56,	42-45
12. Слущкі Листки	56 57,	151 і 155
13. Напис цара Самуїла 998 р.	58-60,	49-50
14. Темницький Напис	60-61,	51
15. Зографські Листки	206-207,	46-48
16. Зографський Кирилівський підпис 980 р.	207-210,	36
17. Іверський глаголицький підпис 982 р.	210-212,	52

II. Старо-слов'янська мова сербської рецензії:

1. Марійська євангелія	61-67,	53-55
2. Листи Клода	68-71,	56-58

III. Старо-слов'янська мова словінської рецензії:

Фрейзингенські Уривки	71-75,	59-60
Abecenarium Bulgaricum	212-213,	38

V. СТАРО-СЛОВ'ЯНСЬКА МОВА ЗАХІДНО-СЛОВ'ЯНСЬКОЇ РЕЦЕНЗІЇ:

I. Старо-слов'янська мова переходова від південно-до західно-слов'янської:

Київські Глаголицькі Листи	75-91,	61-74

II. Старо-слов'янська мова чеської рецензії:

Пражські Глаголицькі Листи	91-98,	75-78

G. СТАРО-СЛОВ'ЯНСЬКА МОВА СХІДНО-СЛОВ'ЯНСЬКОЇ РЕЦЕНЗІЇ:

Історія вивчення східно-слов'янських ознак 98-100.

1. Спільні південні (українські) й північні ознаки в мові східно-слов'янських пам'яток XI-го віку 100-101.
2. Південні (українські) ознаки в мові східно-слов'янських пам'яток XI віку. 101-103.
3. Північні ознаки в мові східно-слов'янських пам'яток XI віку. 103.

I. Старо-слов'янська мова української редакції:

1. Остромирова євангелія	103-112,	79-98
2. Збірник Святослава 1073 р.	112-124,	99-105
3. Збірник 1076 року	124-132,	106-109
4. Архангельська євангелія 1092 р.	132-139,	110-115
5. Турівські Листи	139-144,	116-117
6. Рейська євангелія	144-151,	118-119
7. Євангелія Типографська.	151-152	
8. Купріянівські євангельські Листи	153-156,	120-123
9. Чудівський Псалтир	156-159,	124-126
10. Євгенів Псалтир	159-162,	127
11. Толстовський Псалтир	162-165,	128-129
12. Казання Григорія Богослова	165-172,	130-131
13. Пандекти Антіоха	173-177,	132-138

14. Синайський Патерик	177-179,	134
15. Уривок з життя св. Кондрата	179-183,	135-136
16. Уривок з життя св. Тези	183-184,	137-139
17. Напис на Тмутороканськiм каменi 1068 р.	184-186,	138
18. Чернігівська гривна	186-187,	140
19. Монети XI віку	187-188,	141-142

II. Старо-слов'янська мова північно - руської редакції:

1. Служební Минеї 1095-1097 років:		
Минея 1095 року	189-190,	143
Минея 1096 року	191-193,	144-146
Минея 1097 року	193-195,	147-148
2. Путятина Минея	195-197,	149

III. Пам'ятки східно - слов'янські ближче не встановленої батьківщини:

1. Церковний Устав з Кондакарем	197-199,	150
2. Псалтирний Уривок А. Бичкова	199-201,	152
3. Науки Кирила Єрусалимського	201-203,	153-154
4. Уривки з березневої служебної Минеї	203-204	
5. Фінляндський Стихирар	204-205	

Частина друга:

Альбом знімків з пам'яток X-XI віків.

Транскрипція глаголицьких пам'яток	214-216
Знімки з пам'яток X-XI віків з транскрипцією (повне перерахування їх див. в частині першій).	217-392

Частина третя:

Додатки:

1. Хрестоматії старо-слов'янської мови. Методологічно-бібліографічний огляд	393-410
2. Словники церковно-слов'янської мови. Нарис церковно-слов'янської лексикографії	410-425
3. Збірники знімків з старо-слов'янських пам'яток X-XI віків. Бібліографічний огляд	425-431
4. Старо-слов'янський словник	431-476
5. Рівнобіжні тексти з старо-слов'янських євангелій X-XI в.в.	476-482
Бібліографічні доповнення	482-484
Післямова	484-485
Показчик	485-491

ІСТОРІЯ ЦЕРКОВНО-СЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ

ІВАНА ОГІЄНКА,

професора Православного Богословського Відділу
Варшавського Університету,

складається з таких праць:

Том I: Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність. Історично-літературна монографія. Частина I. Варшава, 1927 р. 324 ст. Ціна 10 зл.

Том II: Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність. Історично-літературна монографія. Частина II. Варшава, 1928 р. 400 ст. Ціна 12 зл.

Том III: Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність. Частина III. Джерела. Corpus Cyrillo-Methodianum.

Том IV: Повстання азбуки й літературної мови у слов'ян. Варшава, 1927 р. 274 ст. in f^o, видання тимчасове літографоване, ціна 10 зл. До нього друкований додаток: Powstanie alfabetu oraz języka literackiego u Słowian. Album zdjęć, 53 таблиці. Варшава, 1927 р., ціна 10 зл.

Том V: Пам'ятки старо-слов'янської мови X-XI віків. Історичний, лінгвістичний і палеографічний огляд пам'яток з повною бібліографією їх. Альбом 155 знімків з пам'яток X-XI віків і 55 стор. їх кириліцького відчитання. Старо-слов'янський словник. Варшава, 1929 р. 493 ст. Ціна 15 зл.

Том VI: Фонетика церковно-слов'янської мови. Варшава, 1927 р. 455 ст. in f^o, видання тимчасове літографоване, ціна 15 зл.

Том VII: Морфологія церковно-слов'янської мови.

Том VIII: Складня церковно-слов'янської мови.

Том IX: Історія церковно-слов'янської вимови й наголосу.

Том X: Слов'янська палеографія. Видання (студентів) тимчасове літографоване: Paleografja cyrylicka, Варшава, 1928 р. 95 ст. in f^o. Ціна 6 зл. До нього друкований додаток: Wzory pism cyrylickich X-XVIII w.w. Варшава, 1927 р. 144 ст., 56 знімків з кириліцькою транскрипцією. Ціна 10 зл.

Том XI: Історія перекладів (і їх виправлень) св. Письма та Богослужбових книг на церковно-слов'янську мову.

Том XII: Історія перекладів св. Письма та Богослужбових книг на живі слов'янські мови.

Головний склад видань: Warszawa, Nowy Świat № 69, księgarnia „Ossolineum”, телефон 198-81. Можна набувати також в „Книгарня Наукового Товариства” Lwów, Rynek 10 або „Українська Книгарня й Антиварня”, Lwów, ul. Rutowskiego 22.

